

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

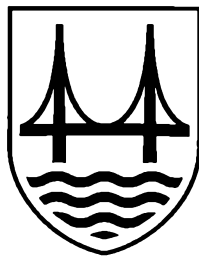
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Slagelse bys historie

Slagelse Kommune

Slagelse bys historie

Slagelse Kommune

Slagelse bys historie

er udgivet af:
Slagelse Arkiverne
Stenstuegade 3
4200 Slagelse

og

Slagelse Kommune
Rådhuspladsen 11
4200 Slagelse

Slagelse bys historie er skrevet og redigeret af følgende:

Jette Kjærulff Hellesen, Ole Tuxen, Jørgen Mikkelsen, Carsten Egø Nielsen,
Børge Riis Larsen, Gitte Strange Hansen og Stella Borne Mikkelsen.

ISBN 978-87-99174-25-6 (Slagelse Arkiverne)

Forsiden viser markedsdag på Nytorv ca. 1913-1920.

Bogens første opslag viser et luftfoto af Slagelse set fra Sydøst.
Foto: Ivan Svendsen.

Bogens sidste opslag viser et luftfoto af Slagelse set fra Nordvest.
Foto: Ivan Svendsen.

Bagsiden viser en markedsdag på Nytorv, 2012.

Slagelse bys historie

Redigeret af
Gitte Strange Hansen
Stella Borne Mikkelsen
Børge Riis Larsen

2013

Forord

I år er det 725 år siden, Slagelse blev en købstad. Det skete den 13. december 1288, da den danske konge Erik Menved skænkede byen toldfrihed.

Jubilæet markeres med denne bog, der giver et levende og detaljeret billede af byens historie helt frem til i dag. Sådan et værk har vi længe savnet. Både som undervisningsbog og som lystlæsning for alle, der vil vide, hvorfor byen har udviklet sig, som den har.

Beretningen tager sin begyndelse omkring år 1000, hvor man kan identificere de første tegn på en egentlig bebyggelse. Brændpunktet for fortællingen er selve byen Slagelse, og derfor er vikingeborgen Trelleborg kun flygtigt berørt. Vikingernes færden må man søge viden om andetsteds. Til gengæld kan man gå på opdagelse i de mange fotografier, der i vid udstrækning ikke har været vist før.

Hovedvægten i fortællingen ligger på den nyere tids historie, hvilket vil sige tiden efter 1850. Det skyldes, at denne periode kun i mindre grad har været behandlet systematisk i tidligere værker om Slagelse.

En rød tråd i byens historie er handel. Siden den sene middelalder har Slagelse formentlig været det vigtigste center for håndværk og handel i det sydvestlige Sjælland. Meget betegnende formåede de årlige markeder i Slagelse at til-

trække flere udenbys kræmmere og håndværkere end markederne i de andre sjællandske byer. Byen havde simpelthen et ry som en god handelsby. Det er et karaktertræk, som hænger ved, idet Slagelse stadig er vestsjællændernes foretrukne shoppingby.

Et andet karaktertræk, der hænger ved, er militærets tilstedeværelse i byen. Ad flere omgange har Slagelse været hjemsted for soldatergarnisoner, og indkvartering af soldater har igennem tiden sikret udvikling og vækst. I dag er Gardesregimentet ved Antvorskov Kaserne med til at give Slagelse en profil, som vi er mange, der er stolte af.

Byens centrale placering på landkortet – netop dér hvor den nord-syd-gående trafik på Vestsjælland skærer hovedfærdselsåren mellem landsdelene – bliver ofte fremhævet som et af Slagelses stærke kort. Ser man på det med historiske briller, har hurtige adgangsveje altid været en fordel. Både i forbindelse med handel, men også når det gjaldt uddannelsesinstitutioner, som Slagelse traditionelt har haft mange af. I dag ser vi studerene fra nær og fjern valfarte til for eksempel Syddansk Universitet. Slagelse er over årene forvandlet fra industriby til uddannelsesby.

Alt dette – og meget mere – kan man læse om i nærværende værk, der bygger på arkivstudier, interviews og grundig gennemlæsning af egnens aviser. Jeg vil gerne takke forfatterne for et solidt og samvittighedsfuldt bidrag til udbredelsen af Slagelses historie.

Lis Tribler, borgmester

Indhold

Forord	4
Indhold	7
Indledning	13
Middelalderbyen ca. 1000-1530 v/Jørgen Mikkelsen.....	17
<i>Fra landsby til købstad</i>	17
<i>Middelalderbyens gader og huse</i>	21
<i>Kirker, klostre og stiftelser</i>	23
<i>Købstadsprivilegier, handelsrettigheder og bystyre</i>	26
<i>Det rejsende kongedømme og møntskatten fra 1370'erne</i>	34
<i>Handel og håndværk, gilder og lav i senmiddelalderens Slagelse</i>	36
Mellem reformation og folkestyre ca. 1530-1850 v/Jørgen Mikkelsen	43
<i>Antvorskov fra kloster til kongeslot og regionalt administrationscenter</i>	43
<i>Den økonomiske tilstand i Slagelse indtil ca. 1660</i>	46
<i>Slagelse i svenskekrigenes tidsalder</i>	49
<i>Bygninger og brande i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet</i>	52
<i>Slagelse under den lange købstadskrise ca. 1660-1780</i>	59
<i>Handelsnetværk og handelsprofiler i 1700-tallet</i>	65
<i>Græsning og agerbrug – et konfliktområde</i>	70
<i>Hospital og fattiggård – socialforsorg gennem 300 år</i>	77
<i>Skolevæsenet</i>	85
<i>Latinskolen</i>	86
<i>”De danske skoler”</i>	90
<i>Den sene enevælde – en overgangstid</i>	93
En by i vækst - 1850-1914 v/Jette Kjærulf Hellesen og Ole Tuxen.....	101
<i>Befolkning og bebyggelse</i>	102
<i>Byens udstrækning</i>	102
<i>Bygrunden</i>	104
<i>Gadeskilte og husnumre</i>	106

Bygningsforholdene.....	106
Befolkningen.....	109
Infrastruktur.....	110
Jernbanedrift.....	110
Anden personbefordring.....	112
For gående og cyklister.....	112
Postbesørgelse.....	113
Telegrafforbindelser.....	114
Telefonforbindelser.....	115
Slagelse som havneby.....	117
Politik og styre.....	117
Politisk holdning.....	119
Byens styre.....	120
Kommunale valg.....	123
Opinionen.....	125
Økonomi.....	126
Personalet.....	127
Rådhuset.....	127
Erhvervsliv.....	129
Fri og bunden næring.....	130
Fremstillingsvirksomhed.....	131
Handel og omsætning.....	134
Pengeinstitutter.....	137
Hoteller og beværtninger.....	139
Markeder.....	140
Interesseorganisationer.....	142
Fagskoler.....	143
Fagbevægelse.....	144
Organisering og uroligheder før 1870.....	144
Den begyndende organisering i 1870'erne.....	146
Fagbevægelsens konsolidering i 1880'erne.....	148
Fagbevægelsens gennembrud i 1890'erne.....	149
Arbejdskampe og overenskomster.....	150
1. maj.....	152
En inkluderende bevægelse.....	153
Offentlig forsyning.....	155
Byhygiejne.....	155
Vandforsyning.....	156
Afløb.....	158
Gasværket.....	160
Elværket.....	162
Offentlige myndigheder.....	162
Politi.....	164

<i>Brandvæsen</i>	164
<i>Militær</i>	166
<i>Sociale forhold</i>	169
<i>Fattighjælp</i>	171
<i>Hjælp uden fattighjælps virkning</i>	176
<i>Omsorg for ældre</i>	178
<i>Omsorg for børn</i>	181
<i>Omsorg for syge</i>	183
<i>Hjælp til selvhjælp</i>	186
<i>Sundhedsforhold</i>	187
<i>Skolevæsen</i>	190
<i>Folkeskolen</i>	190
<i>Realskolen</i>	193
<i>Privatskolerne</i>	195
<i>Kampen om en ny skole</i>	196
<i>Fritid</i>	199
<i>Gøgl</i>	199
<i>Skoven og Anlægget</i>	200
<i>Fester</i>	201
<i>Mindesmærker</i>	202
<i>Foreningslivet</i>	203
<i>Afholdsbevægelsen</i>	203
<i>Forsamlingslokaler</i>	203
<i>Leg</i>	204
<i>Sport</i>	205
<i>Bibliotek og folkeoplysning</i>	206
<i>Pressen</i>	206
<i>Teater og biograf</i>	208
<i>Musik og sang</i>	209
<i>Kirkelige forhold</i>	209
<i>Fra købstad til storkommune - tiden fra 1914-2013 v/Carsten Egø Nielsen</i>	213
<i>Byens styre</i>	213
<i>Den politiske historie 1914-2013</i>	213
<i>Borgmesterskifte i 1914</i>	213
<i>Socialdemokratisk flertal i byrådet fra 1917</i>	213
<i>Fra kongevalgt til folkevalgt borgmester: H.P. Hansen</i>	214
<i>Ny borgmester</i>	215
<i>Socialdemokratiets tab af det absolutte flertal</i>	217
<i>Nyt flertal til Socialdemokratiet</i>	217
<i>Danmarks Kommunistiske Parti – atter et støtteparti</i>	218
<i>Rødt flertal i den nye storkommune</i>	220
<i>Ny borgmester</i>	222

<i>Det Konservative Folkeparti og Venstre erobrede flertallet og borgmesterposten</i>	224
<i>Valgforbund og socialdemokratisk borgmester</i>	224
<i>Socialdemokratisk borgmester med konservativ støtte</i>	225
<i>Valg til den nye storkommunes første byråd</i>	226
<i>Skiftende flertal og mange partiskift</i>	227
<i>Kommunalreformer</i>	228
<i>Kommunalreformen 1970: Fra købstads- til storkommune</i>	232
<i>Fra storkommune til større storkommune - 2007</i>	237
<i>Optakten</i>	238
<i>Indledende forberedelser</i>	239
<i>Sammenlægningsudvalgets forberedelser</i>	241
<i>Opførelsen af et nyt rådhus</i>	242
<i>Garnisonen</i>	244
<i>Sikringsstyrken i Slagelse 1914-18</i>	244
<i>Garnisonen mellem de to verdenskrige</i>	246
<i>Fra 2. Verdenskrig til opførelsen af en ny kaserne</i>	247
<i>Tiden efter opførelsen af Antvorskov Kaserne</i>	255
<i>Kampvognssporet i Lystskoven</i>	255
<i>Gardehusarregimentets ankomst til byen</i>	257
<i>Samspelet mellem garnison og garnisonsby</i>	258
<i>Slagelse under besættelsen</i>	260
<i>Den 9. april 1940</i>	260
<i>De tyske soldaters hverdag</i>	261
<i>Modstandsbevægelsen</i>	265
<i>Var Slagelse en urolig by?</i>	266
<i>Våbenmodtagelser</i>	267
<i>Hjælp til nedstyrkede allierede flyvere</i>	268
<i>Likvideringer</i>	269
<i>Det var ikke omkostningsfrit</i>	270
<i>Befrielsesdagene i Slagelse</i>	270
<i>Retsopgøret</i>	273
<i>Politimester Ove Jensen</i>	277
<i>Farmaceut og materialist Viggo Lindemann</i>	281
<i>Bygmester Johannes Martin Olsen</i>	283
<i>De tyske flygtninge 1945-46</i>	285
<i>Flygtninges ankomst til Slagelse</i>	285
<i>Kostforplejning og økonomi</i>	286
<i>Bevogtningen af indkvarteringsstederne</i>	286
<i>En svær dagligdag i lejren</i>	287
<i>Eftersøgning og genforening af familier</i>	287
<i>Flygtningenes afrejse fra Slagelse</i>	288
<i>Tyskernes forstærker- og pejlestation ved Etterbjerg</i>	288
<i>Industri</i>	291

<i>Arbejdernes Fællesbageri og Slagelse Brødfabrik</i>	291
<i>Arla – Slagelse Mejericenter</i>	293
<i>Blomberg – popcorn og gløgg</i>	294
<i>Botved Boats</i>	295
<i>Danapak Flexibel A/S</i>	298
<i>EBK Huse A/S</i>	298
<i>Frese Metal- og Stålstøberi A/S og Frese A/S</i>	299
<i>Alliancen</i>	301
<i>Konservesfabrikken Danica</i>	302
<i>Slagelse Bryghus</i>	303
<i>Odin Maskinfabrik A/S</i>	304
<i>Slagelse Cikorieterri</i>	305
<i>Slagelse Spritfabrik</i>	306
<i>Leaf sliksfabrik</i>	307
<i>Slagelse Møbelværk</i>	308
<i>Nilpeter A/S</i>	309
<i>Slagelse Andels Svineslagteri</i>	310
<i>Westrup</i>	312
<i>Slagelse Dampmølle og Slagelse Valsemølle</i>	313
<i>Wolfking CFS</i>	314
<i>Handelsliv, håndværk og pengeinstitutter</i>	314
<i>Handel</i>	314
<i>Vestsjællandscentret</i>	317
<i>Fra E2 til Bilka</i>	319
<i>Pengeinstitutter</i>	321
<i>Håndværkere</i>	322
<i>Bygmester Johannes Olsen</i>	322
<i>Bruno Hansen Furniture</i>	323
<i>Byggevirkomheden Georg Berg</i>	324
<i>Infrastruktur</i>	324
<i>Veje</i>	324
<i>Motorvejen syd om Slagelse</i>	324
<i>Omfartsvejen vest om Slagelse</i>	329
<i>Ringgaderne</i>	331
<i>Jernbanerne</i>	332
<i>By- og boligudvikling</i>	334
<i>Slagelse Baneby</i>	340
<i>Kultur</i>	343
<i>Kulturkredsen og Kulturrådet</i>	343
<i>Bibliotek</i>	344
<i>Slagelse Lokalkativ</i>	346
<i>Teater</i>	347
<i>Musik</i>	349

<i>Musikundervisning</i>	352
<i>Museum</i>	354
<i>Biografer</i>	355
<i>Kunst</i>	356
<i>Forlystelser og underholdning</i>	356
<i>Casino og Moulin Rouge</i>	357
<i>Anlægspavillonen og anlægsgesterne</i>	358
<i>Sct. Michaels Nat.</i>	360
<i>Picnic-koncerter</i>	362
<i>Slagelse Festuge</i>	362
<i>Idræt</i>	364
<i>Øverste klasse i fodbold</i>	364
<i>Håndbold i verdensklasse</i>	365
<i>Idrætsfaciliteter</i>	369
<i>Undervisning og uddannelse</i>	371
<i>Folkeskoler</i>	371
<i>Slagelse som uddannelsesby</i>	376
<i>Slagelse Gymnasium</i>	376
<i>Højskole og Menighedsskole</i>	381
<i>Kirker</i>	383
<i>Vor Frue Kirke</i>	384
<i>Nørrevangskirken</i>	384
<i>Antvorskov Kirke</i>	385
<i>Pasnings- og omsorgstilbud</i>	386
<i>Ældreomsorg</i>	386
<i>Børnepasning</i>	389
<i>Andersvænge/Rosenkildeparken</i>	390
<i>Sygehuset i Slagelse</i>	393
<i>De tyrkiske fremmedarbejdere omkring 1970</i>	396
<i>Hvorfor kom der fremmedarbejdere?</i>	396
<i>Fremmedarbejderne kommer til Slagelse</i>	397
<i>Beretninger fra Slagelse</i>	398
 <i>Befolkningsudviklingen i Slagelse 1672-2013</i>	 404
<i>Noter</i>	406
<i>Kilder og litteratur</i>	423
<i>Navneregister</i>	434
<i>Bidragyderne</i>	439

Indledning

Den 13. december 1288 fik Slagelse sit første købstadsprivilegium. I denne anledning besluttede Slagelse Kommunes økonomiudvalg den 21. november 2011, at der skulle udarbejdes en bog om byens historie, og at den skulle dække tiden fra før Slagelse blev købstad og helt op til i dag. Opgaven med at skrive bogen kom til at ligge hos Slagelse Arkiverne med stadsarkivar Stella Borne Mikkelsen som projektleder. Den konkrete udarbejdelse er blevet tilrettelagt i samarbejde med en række forfattere.

Bogens temaer beskrives inden for tre historiske perioder. Tiden frem til 1850 er behandlet af Jørgen Mikkelsen, mens Jette Kjærulff Hellesten og Ole Tuxen har taget sig af perioden 1850-1914, og årene siden 1914 er lagt i hænderne på Carsten Egø Nielsen. Herudover har Børge Riis Larsen leveret en række bidrag om den højere undervisnings historie på tværs af perioderne. Han har også skrevet flere af de temaartikler/faktabokse, som findes rundt om i bogen. Disse er afsluttet med initialerne BRL. Børge Riis Larsen har desuden sammen med Stella Borne Mikkelsen stået for bearbejdning af manuskripterne og andet redaktionelt arbejde. Gitte Strange Hansen og lokalarkivets øvrige medarbejdere og frivillige har fremskaffet størsteparten af billederne i bogen; mange af disse stammer fra arkivets egen samling.

Forfatterne blev hurtigt enige om at lægge hovedvægten på tiden efter 1850. Det skyldes dels, at Slagelse siden midten af 1800-tallet har gennemgået en rivende udvikling, som ikke tidligere er blevet beskrevet i sammenhæng, og dels en formodning om, at byens nyere historie i særlig grad vil have interesse for kommunens borgere. Redaktionen har dog også valgt at afsætte en del plads til den ældre historie. Dette er bl.a. motiveret af et ønske om at få sammenfattet en lang række forskningsresultater om bestemte aspekter af byens historie – fra udgravningsrapporter om middelalderbebyggelsen til arkivbaserede studier af handelen i 1700-tallet. Forfatterne har ligeledes ved beskrivelsen af tiden efter 1850 gjort brug af et stort antal bøger og artikler, herunder både lokalhistorisk litteratur og landsdækkende værker med eksempler fra Slagelse. Ved udarbejdelsen af bogen er der imidlertid også inddraget mange, hidtil uudnyttede arkivalier hos Slagelse Arkiverne og Statens Arkiver samt en del hjemmesider, og der er desuden foretaget en række interviews for at dække nogle af emnerne vedrørende de seneste årtiers historie.

Redaktionen har ønsket at give en bred tematisk dækning af byens historie – fra lokalpolitik, erhvervsliv og social forsyning til teatre, musikliv og sport. Vægtningen af stoffet varierer dog fra kapitel til kapitel, hvilket bl.a. afspejler omfanget og karakteren af kildematerialet. Ved disponeringen af stoffet har forfatterne også valgt at lægge megen vægt på begivenheder, aktiviteter og samfundssektorer, som i særlig grad har haft betydning for byens historie. Som eksempler på meget vigtige begivenheder kan nævnes svenskekrigene i 1600-tallet, bybrandene i 1652, 1740 og 1804, arbejdskampene omkring 1900 og besættelsen 1940-45 samt det efterfølgende retsopgør. Forfatterne har også gjort meget ud af byens rolle som handelscenter i både ældre og nyere tid, og for at understrege denne væsentlige funktion – som hænger sammen med rollen som trafikalt knudepunkt – har redaktionen besluttet at pryde for- og bagsiden med billeder, der belyser vigtige sider af handelslivet før og nu. Slagelse har imidlertid også haft en lang række håndværk og industrier, og en række af industrierne beskrives derfor indgående i kapitlet om tiden efter 1914. Tidligere har Slagelse også haft et betydeligt jordtilliggende, og en stor del af indbyggerne havde mulighed for jorddyrkning og/eller græsning af kreaturer. Selv om de færreste synes at have haft jordbrug som hovedbeskæftigelse, er der ikke tvivl om, at adgangen til disse ressourcer har været af stor vigtighed for mange borgere. Endelig har Slagelse været hjemsted for et stort antal institutioner, ikke mindst inden for undervisnings- og socialektoren. Vigtigst har militæret dog været. Bortset fra årene 1866-1913 har Slagelse nemlig været garnisonsby lige siden 1740. Som helhed synes byen at have haft stor glæde af denne tilstedeværelse. Der har dog også været hårde konflikter mellem de to parter, og bogen belyser en af disse.

Forfattergruppen har endvidere lagt vægt på, at det skulle være en godt illustreret bog, som er læsevenlig for ikke-fagfolk. Bogen dækker al væsentlig udvikling i Slagelse by i det omfang, det har været muligt bogens størrelse taget i betragtning. Det drejer sig således om byudvikling, infrastruktur, politik, erhvervsliv, offentlig forsyning, retsvæsen, militær, sociale forhold, skole og undervisning, kultur, fritid, kirke, bylandbrug og landbrugets betydning, industri, miljø og natur samt besættelsestiden.

For at give læseren mulighed for at studere dokumentation og få idéer til yderligere læsning, er bogen forsynet med noter samt en litteraturliste.

Det første selvstændige skrift om Slagelse "Bidrag til Slagelse Bys Historie" på 126 sider fra 1876 er forfattet af Frederik Reinholdt Friis, som tilsyneladende ikke havde nogen tilknytning til byen. Tidligere var man henvist til at søge oplysninger om den vestsjællandske købstad i værker, der også omhandler andre byer, steder og egne. Hans lille bog blev i 1975 genoptrykt med efterskrift af Richard G. Nielsen. Ti år senere udgav J. Heilmann en bog med samme titel "Bidrag til Slagelse Bys Historie" på 86 sider. Både denne og Friis' bog er trykt med gotisk skrift – "krøllede bogstaver" – og kan derfor være vanskelig at læse for den nutidige læser. Standardværket om Slagelse er "Bogen om Slagelse" på hele 476 sider skrevet af Peter Arnskov og udgivet umiddelbart efter hans død i 1931. Bogen

indeholder en hel del illustrativt materiale. I 1947 redigerede Rich. Madsen "Slagelse, Vestsjællands hovedstad", der er på 159 sider og illustreret. I 1968 udkom "Slagelsebogen" af Otto Holmgaard og Erik B. Nissen – en illustreret bog på 145 sider. Endelig fik Jens Jørgensen i jubilæumsåret 1988 udgivet sin "12 billeder af en bys historie" på 127 sider – også rigt illustreret. Denne bog indeholder stof om besættelsestiden og er naturligvis opdateret til udgivelsesåret. Byens historie op til i dag er i et vist omfang allerede beskrevet, men ikke som en samlet fremstilling. En række udgivelser har typisk fokus på et enkelt tema, en enkelt begivenhed, en enkelt virksomhed og lignende.

Er læseren specielt interesseret i billedmateriale, er der flere muligheder. Christian Madsen udgav i 1982 og 1984 "Gamle Slagelse-billeder" i to bind, Ole G. Nielsen udgav i 1999 "Fra det nu forsvundne Slagelse", og for nylig udkom "Hugo Matthiessens Skælskør, Korsør og Slagelse: fotograferet i 1913-1919". Herudover er der mange muligheder for at læse om byen. Her får læseren blot nogle få idéer: Stig Fjord Nielsen har blandt meget andet skrevet en bog om Slagelse Centralbibliotek, John Hansen har skrevet om Slagelses erhvervshistorie gennem 50 år, Ole Seyffart Sørensen har skrevet om firmaet H.P. Christensen & Sønner a/s, H.K. Nielsen har skrevet om militærbyen Slagelse og Børge Riis Larsen har skrevet flere bøger og artikler om Slagelse Gymnasium og denne skoles forgængere. Den interesserede læser kan også studere "Jul i Slagelse". Der udkom to årgange i 1933 og 1935, og fra 1994 er det udkommet hvert år. Heri finder man mange små artikler om byen Slagelse. Er man interesseret i specielle emner, er det en god idé at konsultere Slagelse Lokalarkiv, hvor der er særdeles gode muligheder for at få kvalificeret hjælp til sin søgning.

Det har været en interessant opgave at skrive om Slagelse by gennem mere end 725 år. Opgaven har ikke været at finde stof, men snarere at finde ud af, hvad der ikke skulle medtages. Stofmængden har ganske simpelt været overvældende. Så det bliver ikke et problem at skrive et nyt og større værk, næste gang byen har jubilæum.

Takord

I forbindelse med udarbejdelsen vil redaktionen gerne takke følgende for oplysninger: Seniorforsker ved Statens Arkiver Christian Larsen, ph.d., og professor ved Aarhus Universitet, dr.phil. Bjørn Poulsen. Mogens Poulsen, der har stået for portrætfotografering af redaktion og forfattergruppe. Susan Kryger, Georg Hemmingsen, Evan Hemmingsen, Jan Pedersen, Preben Pathuel, René Lystrup, Jette Schmidt, Pernille de Neergaard, Jens Damsgaard, EBK-huse, Nilpeter, Mogens Schelde, Bruno Hansen Furniture A/S, Ole Jensen, Antvorskov Kirke, Steen Rasmussen og Ali Yavuz for gratis at have stillet billeder til rådighed til bogen.

Slagelse Arkiverne respekterer gældende regler omkring ophavsret. Hvis du mener, at vi alligevel har publiceret et billede i strid med lovgivningen, så kontakt os venligst.

God læselyst – Redaktionen

Middelalderbyen

Ca. 1000-1530

Fra landsby til købstad

Hvor gammel er Slagelse? Svaret afhænger af,

- om man interesserer sig for de ældste bebyggelse spor inden for grænserne af det nuværende Slagelse,
- om man ønsker at få fastslået, hvor længe Slagelse har fungeret som by, eller
- om man vil vide, hvornår byen blev købstad.

Arkæologiske udgravninger i Slagelse og omegn har bragt mange menneskelige spor fra stenalderen, bronzealderen og jernalderen frem i lyset. Det drejer sig bl.a. om stolpehuller, brønde, affalds- og koge gruber, gærder og spor efter dyrkning.¹ Imidlertid er der ikke blevet påvist nogen bebyggelsesmæssig kontinuitet i oldtiden. Det er der dog ikke noget overraskende i, for indtil 800-tallet var det tilsyneladende almindeligt, at en landsby blev flyttet med nogle generationers mellemrum, hvad der formentlig skyldtes et ønske om at udnytte egnens naturressourcer så godt som muligt.

Derimod har de mange udgravninger siden 1980 i bl.a. Bredegade, Herrestræde, Løvegade, Rosengade, Skovsøgade og Stenstuegade dokumenteret, at der har været bebyggelse i centrale dele af Slagelse lige siden 1000-årene, og enkelte arkæologer har antydnet, at det måske allerede var tilfældet før år 1000.² Desuden har en arkæologisk undersøgelse i Sct. Mikkel Kirke i 1970 vist, at kirken havde en forgænger af frådsten (kildekalk). Dermed fik man bekræftet en meddelelse i den såkaldte Roskilde-krønike fra ca. 1140 om, at biskop Svend Normand i løbet af sin embedstid (ca. 1073-88) opførte kirker i både Roskilde, Ringsted og Slagelse.³ Det var nogle af Danmarks første stenkirker. Endnu i slutningen af 1000-tallet var langt de fleste kirker nemlig af træ.⁴

Mere bemærkelsesværdigt er det, at den danske kongemagt fremstillede mønter i Slagelse gennem det meste af 1000-tallet. Ved møntfund rundt om i Danmark, men fortrinsvis i den vestlige del af Sjælland, har man identificeret 26 mønttyper, som efter inskriptionerne at dømme stammer fra Slagelse (se fig. 2). Der blev dog også produceret mønter 12-15 andre steder i Danmark i 1000-tallet. Men det er påfaldende, at de fleste af disse lokaliteter også havde andre vigtige administrative funktioner for kongemagten eller kirken. Således er der ikke færre end otte bispesæder blandt møntprægningsstederne.⁵ Den omstændig-

hed, at alle de danske konger fra Knud den Store til Oluf Hunger havde en møntmester i Slagelse, tyder på, at også denne by havde en temmelig stor betydning for kongemagten i den tidlige middelalder. Måske har Slagelse allerede i 1000-tallet haft en kongsgård, der kunne tjene som overnatningssted for kongen og hans følge under omrejse i landet, og det er i så fald meget tænkeligt, at møntprægningen er sket i denne gård.⁶ Og måske er Slagelse allerede på dette tidspunkt blevet betragtet som et centralt beliggende sted, som det var let at komme til, når man havde behov for at rejse hen over Sjælland.

Danske historikere har brugt mange kræfter på at diskutere, om det var mest almindeligt, at middelalderbyerne voksede op som selvgroede handelspladser, der lidt efter lidt kom under politisk kontrol – eller om det tværtimod forholdt sig sådan, at kongemagten og kirken spillede en afgørende rolle ved etableringen af de fleste af de tidlige byer, og at disse først senere udviklede sig til også at blive driftige centre for handel og håndværk.⁷ For Slagelses vedkommende virker den sidste rækkefølge mest oplagt i lyset af de nævnte arkæologiske fund, men det må understreges, at vi kun har et yderst begrænset kendskab til omfanget og karakteren af byens handelsliv før 1300.

Det er imidlertid også sandsynligt, at Slagelse by opstod med udgangspunkt i en landsby. Alle skriftlige kilder fra tidlig middelalder viser nemlig, at byen dengang blev benævnt som Slagløse eller varianter af dette navn, herunder de latiniserede former Slaglosia og Slaulosia.⁸ Slagelse tilhører dermed den store gruppe af bebyggelser med stednavne, der slutter på løse, lev, inge eller um. Disse navne bliver ofte betegnet som det ældste navnelag, og der er bred enighed blandt stednavneforskerne om, at de er blevet til før vikingetiden, dvs. før ca. 800. I nogle tilfælde går navnet og den tilhørende bebyggelse måske endda tilbage til romersk jernalder (før 400).⁹ Navnet kan sagtens have overlevet, selv om en landsby er flyttet adskillige gange.

Tilsyneladende har endelsen løse især været knyttet til de store landsbyer i oldtidens kulturlandskab. Det er derfor tænkeligt, at Slagelse er blevet ud-

Fig. 1. En årringsdatering har dokumenteret, at der ved opførelsen af Trelleborg er anvendt træ, som blev fældet i 980/81. Det er derfor overvejende sandsynligt, at borgen er blevet til kort efter dette tidspunkt. Da Trelleborg er blevet anlagt på præcis samme måde som Aggersborg nord for Limfjorden, Fyrkat ved Hobro og Nonnebakken i Odense, er der bred enighed blandt forskerne om, at disse borge er opført af den samme bygherre, og måske er der på samme tid blevet anlagt en tilsvarende ringborg i den skånske by Trelleborg. Forskerne er også enige om, at disse anlægsprojekter har så stort et omfang og er opført med en sådan præcision, at de må være opført af en person eller personkreds med en ganske betydelig magt. Siden 1970'erne har det været den fremherskende opfattelse, at de er blevet til på initiativ af Harald Blåtand, og at han har brugt dem som garnisoner for soldater, der både kunne sættes ind mod lokale oprør mod kongemagten og mod ydre fjender. Spørgsmålet er nu, om der er en sammenhæng mellem anlæggelsen af Trelleborg og etableringen af Slagelse by, og om byen så at sige voksede op under garnisonens beskyttelse. Svaret er: Måske – måske ikke. Det er fristende at se en sammenhæng, at den stund Knud den Store udvalgte Slagelse som ét af sine møntprægningssteder, da han som den første danske konge begyndte at fremstille sine egne mønter omkring 1020. På den anden side er det muligt, at Trelleborg var blevet forladt længe før dette tidspunkt. Der er nemlig ikke fundet spor af reparationer på borgen. (Foto: Ivan Svendsen).

valgt af kongemagten som et administrativt støttepunkt, fordi det var den folkerigeste og derfor mest levedygtige landsby i regionen, og dette hang måske igen sammen med, at den havde et usædvanligt stort jordtilliggende. Hvis hypotesen er rigtig, har vi en mulig forklaring på, at Slagelse allerede fra middelalderen synes at have rådet over langt mere jord end de fleste andre købstæder.¹⁰

Men ét er at være en by – noget andet er at være en købstad. Til sidstnævnte begreb knyttes normalt tre kriterier, nemlig at byen

- havde ret til at drive handel, håndværk og anden "borgerlig næring",
- udgjorde en selvstændig rets- og politikreds og
- havde egen kommunal forvaltning.

Disse kriterier blev først udviklet i løbet af middelalderen, især i 1300-1400-tallet. Til gengæld blev de langtidsholdbare. For med visse undtagelser gjaldt næringsprivilegierne frem til loven om næringsfrihed af 1857, og indtil 1919 blev retsplejen og politiarbejdet i købstæderne varetaget af en byfoged, mens landsognene blev betjent af en herredsfoged eller birkedommer. Endelig var der helt op til 1970 et fundamentalt skel mellem købstads- og landkommuner. Man kan altså sige, at købstadsbegrebet eksisterede fra højmiddelalderen til 1970. Indtil 1800-tallet var langt de fleste reelle byer i Danmark udstyret med købstadsprivilegier.

Konge	Slagelse	Ringsted	Roskilde
Knud den Store (1018-35)	7 – SLAHL	2 – RICZTA	12
Hardeknud (1035-42)	5 – SLA, ZIONOIAL, SLAHLVS, SLAHLOV, SLAONLO	0	4
Magnus den Gode (1042-47)	3 – SLAII, SLALOI	0	6
Svend Estridsen (1047-74/76)	8 – LALA	0	10
Harald Hen (1074/76-80)	1 – SLAH, SLA	0	1
Knud den Hellige (1080-86)	1 – SLAGE, SLAH, SLAN, SLA, SLI	1 – REG, RE, RII, RI, R	1
Oluf Hunger (1086-95)	1 – SL	1	1

Fig. 2. Tabellen viser, hvor mange af de mønttyper, vi kender i dag, der menes at være blevet udstedt i henholdsvis Slagelse, Ringsted og Roskilde under hver af kongerne fra 1018 til 1095. Mønternes prægningssted er identificeret ud fra inskriptioner på mønterne samt bestemte stilistiske træk. I en del tilfælde kan man ligefrem se navnet på møntmesteren. Nogle af disse havde et angelsaksisk navn og stammede derfor antagelig fra de britiske øer. Tabellen angiver, hvilke faste indskrifter der er henført til Slagelse og Ringsted. SLAH...-formerne forklares ved, at G og H ofte blev brugt i flæng. (Gengivet efter Moesgaard 2000, s. 41 og 45).

Middelalderbyens gader og huse

Slagelse har lige siden middelalderen haft et stort antal udfaldsveje. Det afspejler, at byen altid har ligget centralt i forhold til dens opland i modsætning til mange kystbyer, bl.a. Korsør. En stednavneforsker har da også argumenteret for, at forleddet "Slag" i byens navn skal forstås som "vej" – en tolkning, der understreger byens traditionelle rolle som et vigtigt trafikknudepunkt. Andre hælder dog mere til den opfattelse, at "slag" betyder fordybning eller sænkning i terrænet. Det harmonerer ganske vist ikke med, at Sct. Mikkels kirkebakke har været byens ubetingede centrum siden 1000-tallet. Men der er jo ingen, der siger, at bebyggelsen har ligget lige præcis dér, da den fik sit navn engang i jernalderen.¹¹

Arkæologerne har fundet spor efter adskillige af middelalderens gader. En udgravning i Rosengade i 2010 har sågar dokumenteret hele fire brolægningssni-veauer under hinanden.¹² De er alle blevet dateret til den relativt korte periode 1250-1400, og de er dermed et vidnesbyrd om, at Slagelse ligesom talrige andre danske byer havde en betragtelig tilvækst i højden i løbet af middelalderen. Væksten skyldes, at byboerne lod en stor del af deres affald, herunder bygningsrester, blive, hvor det var.¹³ Flere steder i Slagelse har arkæologerne gravet sig gennem ca. to meter kulturlag fra middelalderen. Her har de fundet alt fra keramik og læderrester fra et skomagerværksted til latrinkasser og samlinger af dyreknogler. Sidstnævnte giver i øvrigt indtryk af, at der blev spist mange får, geder og svin i middelalderens Slagelse. Men også køer, heste, fjerkræ, fisk og muslinger stod på menukortet, og det samme var måske tilfældet med hunde.¹⁴

Stenstuegade er et af de steder, hvor fundrigeligheden har været størst. I denne gade, som måske har været byens vigtigste udfaldsvej mod vest i tidlig middelalder, er der identificeret ikke færre end 26 forskellige kulturlag fra 1000-tallet til i dag. Store forekomster af jernslagge viser, at der har været smedearbejde i gaden i både 1200-, 1300- og 1400-tallet. Der er også spor efter bronzestøbning i flere perioder, og måske har det første bronzeværksted været i funktion allerede i 1000-tallet. Et andet håndværk, som har sat sig tydelige spor, er fremstilling af kamme. Der er nemlig både fundet forarbejder til kamme og ad-

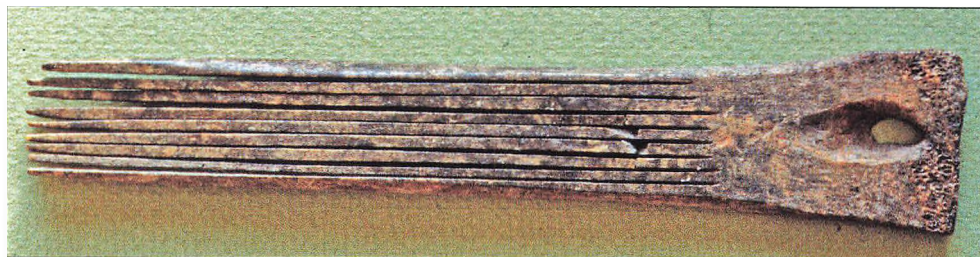

Fig. 3. Arkæologiske udgravninger i Slagelse har bragt mange kamme frem i dagens lys. Denne langtandskam af ben er dateret til vikingetid eller ældre middelalder. Den blev fundet på adressen Stenstuegade 7 i 1997. Nogle af middelalderens langtandskamme er formentlig blevet anvendt til forarbejdning af hør og uld. (Foto og copyright: Sydvestsjetlands Museum, AMK1997016x078).

skillige raffinerede produkter såsom trelagskamme med bronzenitter og langtandskamme.¹⁵

De arkæologiske undersøgelser i Stenstuegade har også givet interessante resultater om husenes beliggenhed i forhold til gaden. Det ser ud til, at der i 1100-tallet var en ret intensiv bebyggelse ude langs gaden, hvorimod 1200-tallets huse lå længere inde på grundene, men i 1300-tallet blev der igen opført mindst ét hus langs gaden.¹⁶ Disse resultater bidrager til en verserende debat blandt historikere og arkæologer, om hvordan de danske bygrunde udviklede sig op gennem middelalderen. Tilsyneladende har det været mest almindeligt, at husene oprindeligt lå tilbagetrukket på grundene, men at de rykkede ud til gaderne i løbet af 1200-1300-tallet. Billedet forvirres imidlertid af, at gadeforløbene i middelalderens byer åbenbart ikke har været nær så stabile, som man tidligere har

Fig. 4. Enhver middelalderby med respekt for sig selv havde en offentlig badstue. Et dokument fra 1510 viser da også, at der på denne tid lå en badstue ved siden af Vor Frue Kirke, og en udgravning i 2002 tyder på, at der i 1300-tallet lå en badstue på Stenstuegade 7-9. Der blev i alt fald i et hus fundet tykke lag af brændte sten, hvilket kan forklares ved hyppig opvarmning af vand. (Tysk træsnit fra 1545, gengivet fra Henning Ringgaard Lawridsen, red.: Viborgs historie, bind 1, 1998, s. 165; Rep. 1510, nr. 11533; NHTA, NM II 2S/2001).

troet.¹⁷ De arkæologiske undersøgelser i Slagelse har da også sandsynliggjort, at Løvegade og Herrestræde og måske også flere andre gader har haft et lidt anderledes forløb end i dag.

Men selv om arkæologerne har bibragt os megen ny viden om middelalderens Slagelse, er der stadig masser af uafklarede spørgsmål. Vi ved f.eks. ikke meget om byggestil og byggematerialer, om end der er fundet flere stenkældre fra 1200-1400-årene. Men selv i disse tilfælde formodes det, at selve huset har været af bindingsværk, og dette har antagelig også været tilfældet med stort set alle andre almindelige huse i Slagelse.¹⁸

Vi kender heller ikke middelalderbyens præcise omkreds, da Slagelse i modsætning til mange andre danske byer aldrig har været omgivet af et voldanlæg, og bortset fra punktstudier i enkelte gader ved vi ikke noget om bebyggelsestætheden. Men hvis vi kan tillade os at konkludere ud fra undersøgelser i andre byer, har der været masser af åben plads mellem husene, og her har der bl.a. været haver og græsningsmuligheder for husdyrene. Det er heller ikke muligt at give en bare nogenlunde præcis vurdering af byens befolkningstal i middelalderen, bortset fra at det utvivlsomt har ligget et sted mellem nogle få hundrede og et par tusind. Det er beregnet, at København ved reformationen i 1536 havde ca. 10.000 indbyggere, og at de øvrige store danske byer på denne tid – Malmø, Ribe, Helsingør, Odense, Aarhus og Flensborg – havde mellem 2.000 og 6.000 beboere.¹⁹

Kirker, klostre og stiftelser

I modsætning til de private huse har vi et forholdsvis godt kendskab til middelalderbyens kirker, klostre og stiftelser. I løbet af middelalderen fik Slagelse mindst tre kirker. Ud over Sct. Mikkels og Sct. Peders var det Vor Frue Kirke, hvis omtrentlige beliggenhed endnu røbes af stednavnet Fruegade. Mens Sct. Mikkels og Sct. Peders kan føres tilbage til henholdsvis 1000- og 1100-tallet, var Vor Frue sandsynligvis noget yngre.²⁰ Den omtales først i kilder fra 1300-tallet, men ved en udgravning i Fruegade i 1989 opdagede man murede nichegrave, som normalt bliver dateret til tiden før 1250.²¹ Ligesom mange andre købstadskirker og klostre blev Vor Frue åbenbart overflødig efter reformationen, og Christian III gav derfor i 1551 tilladelse til, at bystyret kunne rive kirken ned for at genbruge byggematerialerne andre steder i Slagelse. Herefter henlå grunden i flere hundrede år som kirkegård.

Der er også kun få spor tilbage af den ældste Sct. Mikkels Kirke. En udgravning i den nuværende kirkes gulv i 1970 viste dog, at den oprindelige frådstenskirke havde været forsynet med et dobbelttårn, som siden var blevet erstattet med et svært tegltårn. Derimod kunne det ikke afgøres, om kirken var et- eller treskibet, om end det sidste forekom mest sandsynligt.²² I 1300-tallet blev den gamle kirke erstattet af den nuværende, væsentligt større teglstenskirke. Byggearbejdet har formentlig strakt sig over ca. 100 år, og under denne proces har

Fig. 5. Ved udgravningen i Sct. Mikkels Kirke i 1970 blev der fundet 36 huller med en diameter på 6-10 cm og en dybde på 1-1,8 m. I mange af hullerne var der formuldede trærester. Dette viser, at der er tale om stolpehuller. Udgravningslederen Olaf Olsen troede ikke på, at det kunne være rester efter pilotering, for jordbunden er bestemt ikke blød på dette sted, og stokkene ville have været alt for små til at understøtte bygningerne. Derimod lancerede han den hypotese, at hullerne er spor efter en førkristen kult. I oldtiden var det nemlig almindeligt at anvende særligt højtilbeliggende steder til kultiske formål. De 36 stokke – som måske kun er en lille del af det samlede antal, der har eksisteret på kirkehøjen – kan bl.a. tænkes at have indhegnet et lille område, der har været brugt til bestemte handlinger af religiøs og/eller retslig karakter. (Foto: Nationalmuseet; Olsen 1972, s. 148-52).

man lidt efter lidt nedbrudt den gamle bygning. Man sluttede af med at rejse det imponerende tårn engang i 1400-tallet.

I Sct. Peders Kirke har det oprindelige skib og kor derimod fået lov til at bestå, men koret blev forlænget omkring 1300, og samtidig blev kirken udstyret med hvælvinger. I løbet af 1300-tallet blev der også tilføjet to kapeller. Den store byggeaktivitet kan muligvis hænge sammen med, at kirken var blevet hjemsted for en helgenkult for en af kirkens tidligere præster, Hellig Anders. Selv om Anders aldrig blev kanoniseret og heller ikke synes at have været dyrket meget i andre dele af Danmark, er det tænkeligt, at hans kirke har tiltrukket mange pilgrimme og gaver, som kunne omsættes i byggearbejde.

Ud over Sct. Mikkels, Sct. Peders og Vor Frue kirker optræder hele tre andre kirkenavne i dokumenter fra middelalderen. Det drejer sig om Sct. Clemens, Sct. Mortens og Sct. Nikolaj, sidstnævnte dog kun i form af en kirkegård. I alle disse tilfælde findes det pågældende dokument dog kun i en senere afskrift, og sand-

synligvis er der alle steder tale om en skrivfejl. Det var ellers almindeligt med mange kirker i de danske middelalderbyer. I de store domkirkebyer Lund, Roskilde og Viborg nåede man endda helt op på 10-20 kirker. Fremvæksten af kirker var størst i tiden før ca. 1200, hvor der endnu ikke var skabt en fast sognestruktur i byerne, og hvor der var gode muligheder for at etablere private småkirker. Senere i middelalderen var der en tendens til, at bystyret og bybefolkningen satte sig på en enkelt kirke, som til gengæld kunne blive særdeles veludstyret både ud- og indvendig.²³ Dette gjaldt også for Slagelse, hvor Sct. Mikkel så afgjort var den kirke, der fik mest ud af lokalbefolkningens gavmildhed – ikke mindst når det drejede sig om at etablere altre til bestemte helgener.

Bortset fra, at den oprindelige Sct. Mikkel Kirke muligvis har været en del af et lille kloster, har der formentlig aldrig eksisteret et kloster i Slagelse.²⁴ Men lige uden for byen blev der anlagt et johanniterkloster i årene omkring 1170.²⁵ Det var første gang, denne orden slog sig ned i Norden, og Antvorskov Kloster fik derfor en ledende rolle i forhold til de senere nordiske johanniterklostre. Klosteret blev til på initiativ af Valdemar den Store, og også flere af de senere konger ydede megen støtte til Antvorskov. Det samme var tilfældet med adskillige adelsmænd, som overdrog store mængder jord til klosteret. Modydelsen bestod typisk i, at personen fik tilladelse til at bo i klosteret i de sidste leveår og blive begravet i

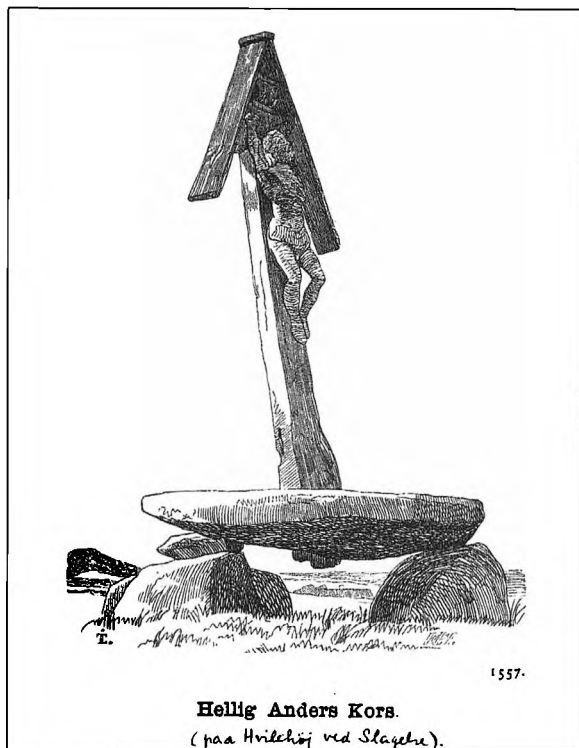

Fig. 6. Der er knyttet adskillige legender til Hellig Anders, som var præst ved Sct. Peders Kirke indtil 1205. En af dem beskriver, hvordan Anders formåede at skaffe sin by et imponerende jordtilliggende. Kong Valdemar havde lovet ham, at han ville overdrage byen al den jord, som Anders kunne omride på et ni dage gammelt søl, mens kongen var i bad. Med lidt hjælp fra de højere magter lykkedes det præsten at gennemføre sit ridt i en rekordagtig tid. En anden historie handler om Anders' forunderlige hjemrejse efter en pilgrimsfærd til Det Hellige Land. Efter at have været til messe i Jerusalem påskemorgen ilede han hjemad for at indhente sine rejsesæller, der var draget i forvejen. Imidlertid fik han hjælp fra en mystisk rytter, som bad ham stige op på sin hest. Derefter fandt Anders i søvn, og da han vågnede samme aften, befandt han sig på Hvilehøj med udsigt til Sct. Peders. Lokale bønder har siden hen gennem umindelige tider vedligeholdt et Hellig Anders-kors på højen. Korset er bl.a. registreret i Resens atlasværk fra slutningen af 1600-tallet. (Tegning af N.C. Rom 1882, Slagelse Lokalkonkord, B 4138; Knudsen 1912).

klosterkirken, samt at munkene herefter med jævnlige mellemrum bad for adelsmandens sjæl (sjælemesser). Antvorskov Kloster udviklede sig i løbet af middelalderen til at blive en umådeligt rig stiftelse med jordejendomme i store dele af Danmark, og klostret kom også til at eje en del jord i Slagelse.²⁶ Derudover fik flere af klostrets ledere i senmiddelalderen en ret betydelig indflydelse, idet de var medlemmer af datidens vigtigste politiske organ, rigsrådet.

Johanniterordenen så det som en af sine hovedopgaver at yde pleje til syge og fattige mennesker, og klostret har antagelig gennem hele sin levetid – indtil 1581 – haft en del svagelige mennesker boende. Men Slagelse fik også to andre sociale stiftelser i løbet af middelalderen. Ældst var tilsyneladende Sct. Jørgensgården, som omtales første gang i et testamente fra 1261, hvor herremanden Peder Olufsen af Karise betænkte en lang række sjællandske kirker, klostre og hospitaler (dvs. plejestiftelser) med penge. Hospitalet i Slagelse er også omtalt i to testamenter fra 1292 og 1307, og her fremgår det direkte, at der var tale om et hus for spedalske.²⁷ Der blev oprettet sådanne stiftelser i mange købstæder i løbet af middelalderen, og for at begrænse kontakten mellem de syge og resten af befolkningen blev de typisk opført i udkanten af byen eller helt uden for. Sct. Jørgensgården i Slagelse har formentlig også ligget i byens sydvestlige udkant. I øvrigt havde institutionen i begyndelsen af 1500-tallet udviklet sig til en almindelig plejeanstalt for syge og fattige, da spedalskheden på dette tidspunkt stort set var udryddet i Danmark.²⁸

Den anden sociale stiftelse var et helligåndshus. Det lå på Slagelse Klosters grund og var en forgænger for denne institution. Der opstod helligåndshuse i mange købstæder fra og med 1200-tallet, men de synes at have fungeret helt uafhængigt af hinanden. Nogle af dem blev stiftet og drevet af kirkelige kræfter, mens andre blev etableret af en adelsmand eller byens råd. Men det daglige arbejde med at pleje syge og fattige mennesker blev alle steder udført af et såkaldt broderskab, bestående af frivillige mænd og kvinder. Formentlig hørte der også en kirke eller et kapel til alle disse stiftelser. En af de første oplysninger om helligåndshuset i Slagelse handler da også om, at en borger i 1372 forærede en gård i byen til underhold for præsten ved helligåndshuset.²⁹ Senest omkring 1540 blev helligåndshuset lagt sammen med Sct. Jørgensgården, og det tidligere spedalsk-hedshospital er formentlig herefter blevet nedrevet eller bortsolgt.³⁰

Købstadsprivilegier, handelsrettigheder og bystyre

Den 13. december 1288 udstedte Erik Menved et brev, hvori han meddelte sine "elskede borgere i Slagelse", at de herefter måtte være fritaget for told, "hvor end de måtte komme med deres varer for at handle inden for vort rige". Toldfriheden gjaldt dog ikke på det store marked, som blev afholdt ved Skanør på Skånes sydvestkyst to måneder hvert efterår. Her var handelen omkring 1300 så omfattende, at kongen åbenbart har kviet sig ved at give afkald på toldindtægter.³¹

Erik Menveds brev er det ældste (kendte) dokument, hvor en dansk konge har givet beboerne i Slagelse bestemte privilegier og dermed reelt anerkendt byen

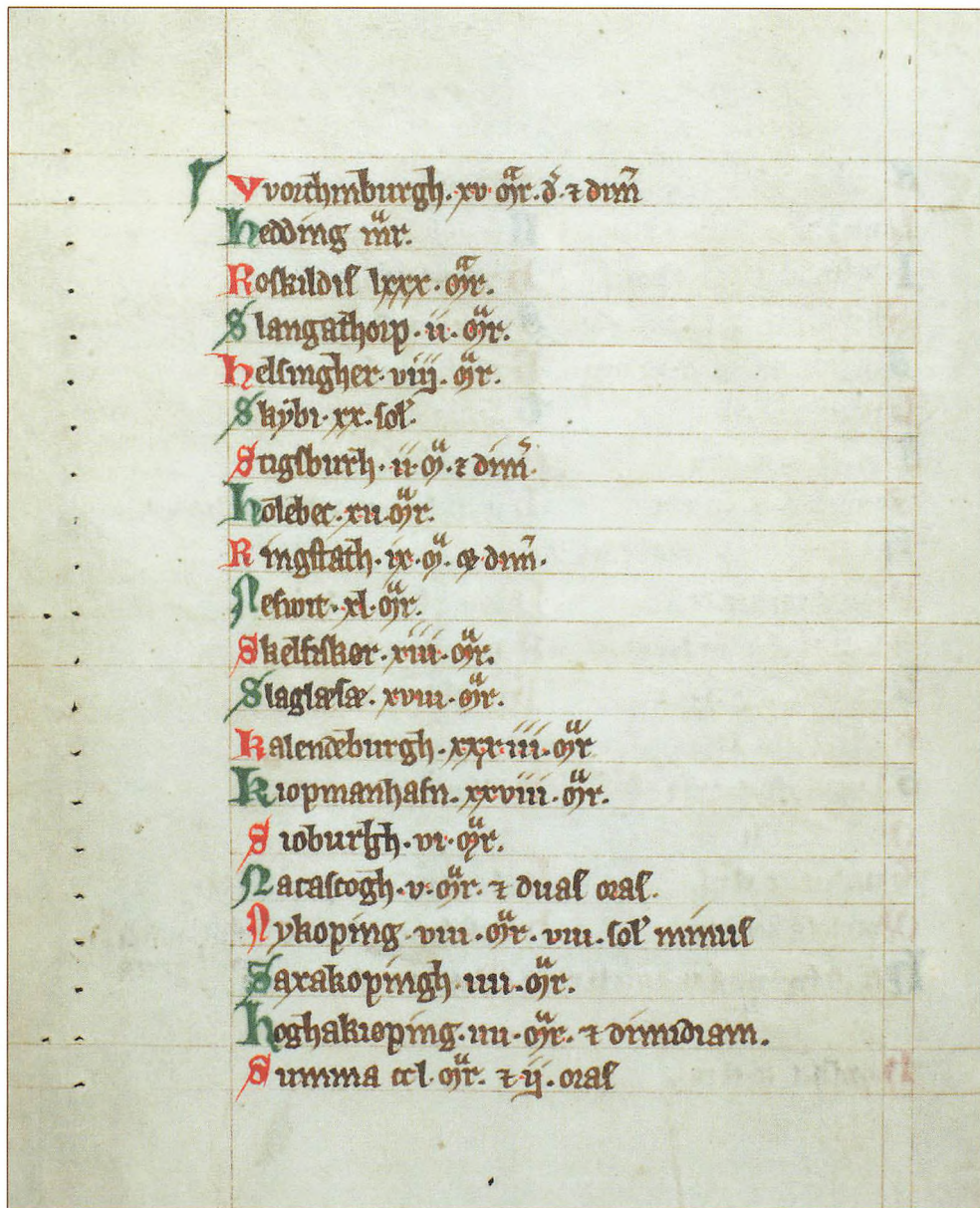

Fig. 7. Ingen af Slagelses købstadsprivilegiebreve fra middelalderen er bevaret i original. Derimod optræder Slagelse (under navnet Slaglæsæ) sammen med 18 andre byer på Sjælland, Lolland og Falster i den såkaldte købstadsliste i Kong Valdemars fordebog. Denne bog er formentlig blevet til ca. 1300, men den består af afskrifter af en lang række ældre hilder. Købstadslisten, der angiver, hvor stor en afgift, de enkelte byer skulle betale til kongemagten, menes at stamme fra midten af 1200-tallet. I øvrigt er det lidt af en tilsnigelse at kalde det en liste over købstæder, eftersom de økonomiske, administrative og retslige privilegier, der er knyttet til købstadsbegrebet, først blev udviklet i løbet af 1200- og 1300-årene. På den anden side endte næsten alle byerne på listen med at få købstadsprivilegier. Hvis man på nogen måde kan bruge beløbsstørrelsen i købstadslisten som indikator for de enkelte byers befolkningstal og rigdom, ser Slagelse ud til at have hørt til middelgruppen – langt under Roskilde, Næstved, Kalundborg og København, men over næsten alle de andre byer. (Rigsarkivet; Aakjær 1926-45; Fenger 1989, s. 331-37).

som en købstad. Men det er kun det første i en række af kongelige dokumenter, som beskriver byboernes rettigheder og forpligtelser.³² En bys købstadsprivilegier var nemlig ikke givet én gang for alle. De gjaldt i princippet kun under den monark, som havde udstedt dem. Så efter et kongeskifte var det almindeligt, at de enkelte købstæder indleverede deres privilegier til fornyelse, og ikke sjældent lykkedes det i denne forbindelse at få tilføjet nogle ekstra bestemmelser til fordel for byboerne.

Et utal af europæiske byer blev udstyret med privilegier mellem ca. 1000 og 1300. Privilegierne blev udformet af byherren, som typisk var en konge eller fyrste, men også kunne være en kirkelig myndighed eller godsejer.³³ I Danmark, hvor kongen i næsten alle tilfælde var byherre, begyndte denne tildelingsbølge i 1200-tallet. I dette århundrede blev der ikke blot uddelt et større antal privilegier af mere begrænset karakter, men otte byer blev også forsynet med såkaldte stadsretter.³⁴ Nogle af disse mere omfattende regelsæt kom siden til at danne model for mange andre byer. Således gav skiftende konger tilladelse til, at Roskilde stadsret fra 1268 blev anvendt i seks andre sjællandske købstæder, deriblandt Slagelse, hvor Roskilde-retten blev indført i 1348. I øvrigt blev denne stadsret så at sige videreeksporteret til Skælskør, idet beboerne her i 1414 fik tilladelse til at benytte de samme regler, som gjaldt for Slagelse.

I modsætning til Norge og Sverige fik Danmark ikke nogen samlet købstadslov i middelalderen, men i løbet af 1400-tallet udgik der dog en række kongelige bestemmelser med gyldighed for flere byer.³⁵ Bedst kendt er en forordning fra 15. februar 1422, der omfattede alle de sjællandske købstæder. Her blev det bl.a. fastslået, at håndværkere skulle holde sig til deres håndværk, og at ingen håndværker måtte blive borgmester eller rådmand. Desuden blev der udstedt forbud mod handel på landet, idet al handelsvirksomhed skulle foregå på markeder og torve. Og kun byernes bofaste borgere skulle have ret til at handle på torvet før kl. 10. Først efter at de lokale beboere således havde haft mulighed for at købe de bedste varer, fik "gæster", dvs. fremmede handelsfolk, lov til at gøre handel på torvet.³⁶

Forordningen sætter fokus på to vigtige tendenser i middelalderens bysamfund. Den ene handler om bystyret. I hver købstad var der en byfoged, som repræsenterede byherren og i denne egenskab sørgede for opretholdelse af ro og sikkerhed samt opkrævning af skatter m.m. Derudover blev det fra 1200-tallet almindeligt, at en købstad indførte et råd til at tage sig af byens kommunale opgaver, og fra midten af 1300-tallet begyndte man at betegne nogle af disse rådsmedlemmer som borgmestre.³⁷ Sandsynligvis er langt de fleste af rådsembederne lige fra begyndelsen blevet besat med personer, der tilhørte byernes mest velstillede købmandsslægter. Med 1422-forordningen fik købmændene reelt monopol på disse poster i de sjællandske købstæder.

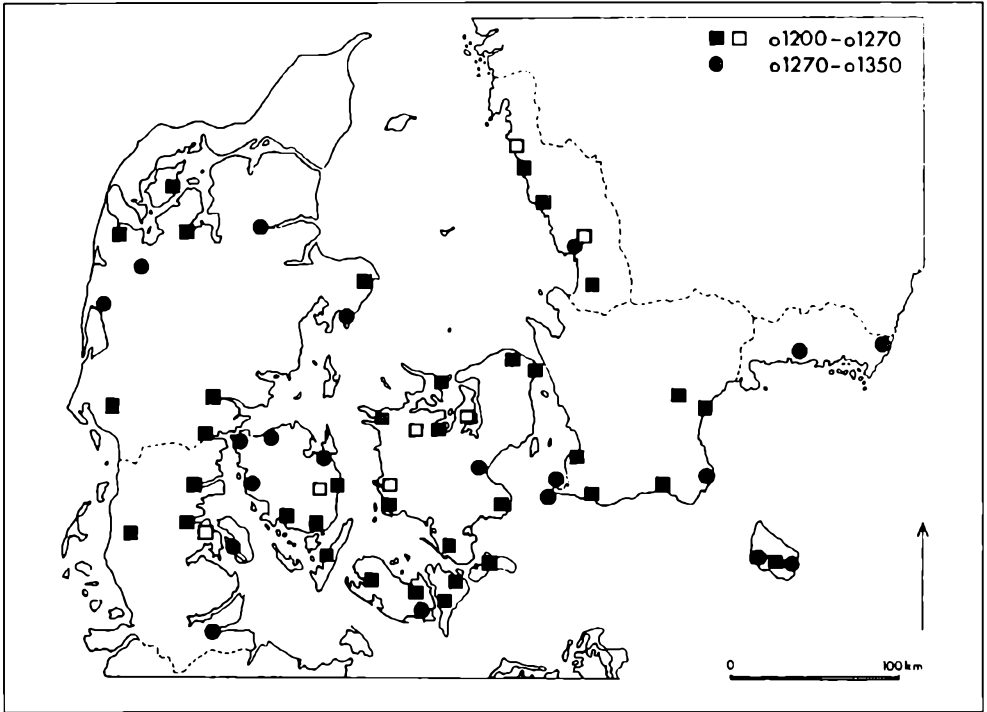
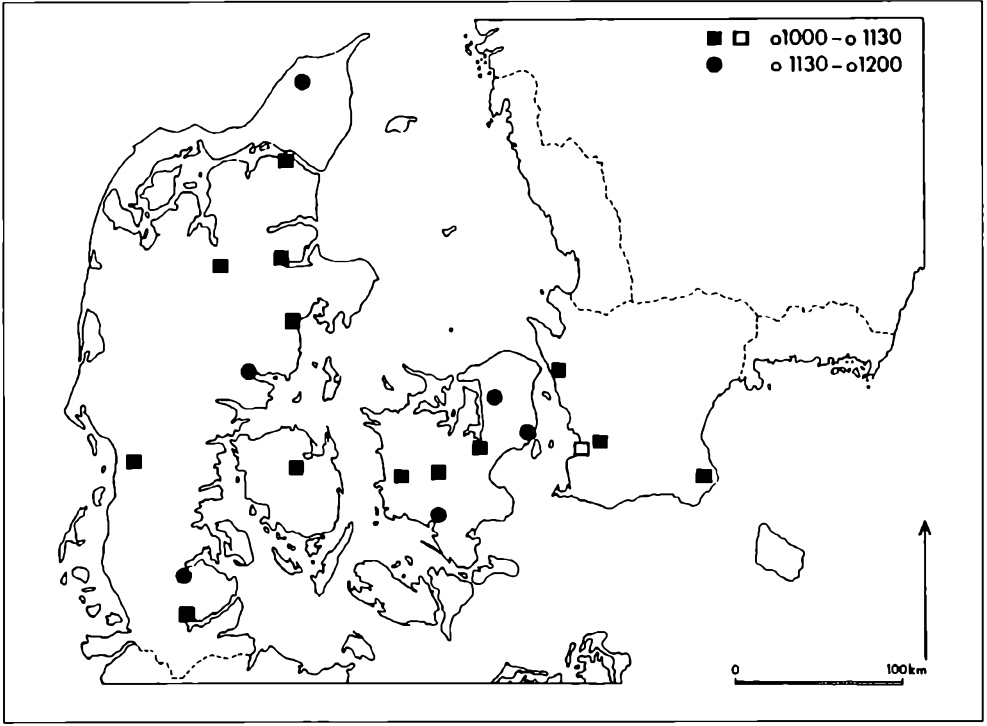
Den anden tendens, som kan iagttages i forordningen, er et forsøg på at beskytte købstadsbefolkningens, især købmændenes, økonomiske interesser. Man hylkede tydeligvis princippet "ingen handel uden en dansk købmand som mel-

lemled”.³⁸ Konkret søgte kongen at regulere fremmede købmænds aktiviteter i danske byer, så disse ikke fik mulighed for at sælge varer i små partier og kun fik begrænset adgang til at handle med bønder på torvene. Men mindst ligeså vigtige var forbuddene mod for- og landprang, dvs. handel uden for købstæderne, samt forsøgene på at begrænse håndværksvirksomheden på landet og kravene om at nedlægge de havne, der ikke befandt sig i en købstad.³⁹ De første regulerende bestemmelser af denne karakter findes i nogle af stadsretterne fra 1200-tallet, og efter 1360 blev de almindelige i købstadsprivilegierne, først i Skåne, siden i resten af Danmark.⁴⁰

Med dette in mente kan vi nu se nærmere på indholdet af de mange privilegiebreve til befolkningen i Slagelse. Den ældste tekst fra 1288 handler som nævnt kun om toldfrihed, og det passer fint med, at hovedparten af 1200-tallets købstadsprivilegier udelukkende drejer sig om begunstigelser af købmændene.⁴¹ Mens det andet privilegiebrev – fra 1321 – kun indeholder Christoffer II.s bekræftelse på tidligere givne privilegier, er Valdemar Atterdags brev fra 13. april 1348 langt mere ordrig. Udover en gentagelse af toldfriheden (stadigvæk med undtagelse af Skanør-markedet) finder vi her en meget principiel formulering om byens retslige og administrative selvstændighed. Den lyder således: ”idet vi [dvs. kongen] først og fremmest ønsker at tilstå dem [dvs. indbyggerne i Slagelse] den særlige nåde, at de i retssager ikke skal være forpligtet til at begive sig uden for deres by som følge af en tilkaldelse, stævning eller befaling; ej heller skal de være forpligtet til tjenesteydelser, uden at de bifalder og samtykker heri, medmindre de på grund af en truende krig til forsvar for riget eller af andre tvingende omstændigheder skulle modtage en særlig befaling desangående af os.”⁴²

Herefter fastslog kongen, at enhver beboer i Slagelse havde ret til at anlægge sag ved bytinget – den lokale domstol, som blev ledet af byfogeden. Indbyggerne måtte også ”skride ind mod deres skyldnere, som bliver antruffet i deres by, og kræve dem til regnskab med råd og bistand af vor foged ... på samme måde som borgerne i Roskilde har været vant til at gå frem mod deres skyldnere og dem, der foruretter dem”.

Også når det drejede sig om køb og salg, fik beboerne i Slagelse nu ret til at benytte sig af de samme regler, som gjaldt i Roskilde. Desuden indeholder privilegierne fra 1348 den meget specifikke bestemmelse, at ingen fremmed ”på nogen måde” måtte ”driste sig til at købe levende kreaturer og svin eller nyslagtede kreatur- og svine kroppe eller usaltede huder inden for byen for at udføre disse”. Disse bestemmelser må have haft til formål at beskytte flere af håndværksfagene i Slagelse. Endelig understregede privilegiebrevet, at ”alle, som vil benytte torv og drive handel hos dem, og alle andre, som har deres gods og alle deres indtægter i deres by, skal udrede og erlægge alle ydelser til os sammen med byens borgerskab, alt efter størrelsen og mængden af deres gods, varer og indtægter, og således som de af vore elskede rådmænd i byen bliver ansat til”. Det var altså ikke blot byens købmænd og håndværkere, der skulle betale skat til kongen. Det gjaldt også for de øvrige indbyggere og for de fremmede, der opholdt sig i byen.

Men byens råd skulle fastsætte de enkelte personers skattebetaling, så den stod i et rimeligt forhold til indtægterne.

Næste gang beboerne i Slagelse modtog et privilegiebrev, som ikke blot bekræftede forgængernes udtalelser, men tilføjede noget nyt, var i 1441. Kort forinden var Christoffer af Bayern blevet valgt til dansk konge, og i løbet af sine otte år som regent udstedte han et rekordagtigt antal stadsretter og købstadsprivilegier. Der var dog en klar indholdsmæssig overensstemmelse mellem mange af teksterne. Således var brevet til Slagelse fuldstændigt identisk med breve, som samme år blev sendt til Præstø, Roskilde, Skælskør, Slangstrup og Vordingborg, og en del af bestemmelserne i disse dokumenter går igen i privilegier til ti andre købstæder.⁴³

Privilegiebrevet af 2. januar 1441 indeholder kun en enkelt sætning om næringsvirksomhed. Det er et påbud om vejning af varer – en bestemmelse, der skulle sikre, at køberne ikke blev snydt ved handelstransaktioner.⁴⁴ Derudover er der et punkt om en slags arveafgift til både kongen og byen for alle udlændinge, som måtte dø under ophold i byen. Der er også to punkter om den almindelige sikkerhed. Det ene er et forbud mod at gå eller ride med spændt armbrøst – det andet et krav om at lægge våbnene, når man var kommet frem til sit herberg. Vigtigere er dog de tre punkter om bystyret. For det første måtte ingen "gøre sammenbindelse" mod borgmestrene og rådmændene; et sådant oprørsforsøg ville blive straffet "under liv og gods". For det andet fik rådet "magt at regere alle embeder efter skellighed [dvs. rimelighed] og som de for os bekendt ville være", og ingen i byen måtte oprette et gilde, dvs. faglig og social sammenslutning, uden tilladelse fra rådet. For det tredje fik borgmestrene og rådmændene at vide, at de for fremtiden selv måtte udpege afløserne for afgående rådmænd. Kongen forbeholdt sig dog ret til at udpege borgmestrene. Disse punkter betød en stærk magtkoncentration hos medlemmerne af rådet, der – hvis vi skal tage formuleringerne bogstaveligt – fra nu af kun stod til ansvar for kongen og ikke for byens befolkning. Men sandsynligvis er bestemmelserne kun en lovmæssig tilpasning til en allerede eksisterende tilstand. Meget tyder i alt fald på en stigende grad af magtfuldkommenhed og eksklusivitet hos rådmandskredsene i de danske købstæder i løbet af senmiddelalderen.⁴⁵

I modsætning til Christoffer af Bayern beskæftigede Christian I sig i høj grad med lokale forhold, da han i årene 1454-71 udstedte ikke færre end fem sæt købstadsprivilegier til Slagelse. Fire af brevene blev da også udfærdiget under besøg

Fig. 8. Ved at kombinere oplysninger fra skriftlige kilder og arkæologiske vidnesbyrd har den svenske arkæolog Anders Andrén søgt at fastsætte det omtrentlige grundlæggelsesår for alle de danske købstæder. Kortene viser, at der kun blev grundlagt 18 byer før 1200. Slagelse tilhørte således den ældste generation af danske byer. Derimod opstod der næsten 60 byer mellem 1200 og 1350, men i denne periode var der også en massiv befolkningsvækst på landet med anlæggelse af talrige landsbyer. Efter Den Sorte Død omkring 1350 gik der mere end 50 år, før Danmark fik flere nye byer, og der blev også kun grundlagt få nye byer mellem 1400 og ca. 1850. De udfyldte firkanter på kortene markerer byer, som mistede deres stadsfunktioner inden middelalderens afslutning. (Andrén 1985, s. 26-87).

Fig. 9. Fisk var en meget vigtig fødekilde i middelalderen, hvor der var ca. 140 fastedage om året. Dette var en af årsagerne til, at sildemarkedet ved Skånes sydvestkyst i en lang periode var et af Europas vigtigste markeder. Her kunne fremmede købmænd, især fra de nordtyske byer, udveksle deres egne varer med sild. Disse billeder er fra Olaus Magnus' værk om de nordiske folks historie fra midten af 1500-tallet. (Gengivet efter Mikkelsen 2012, s. 80).

i Slagelse, Korsør og Kalundborg, og det er tydeligt, at i alt fald nogle af dem er blevet til efter forudgående forhandlinger mellem bystyret og kongen.⁴⁶ Disse breve indeholdt følgende beslutninger:

- Den 27. november 1454: Borgerne i Slagelse blev fritaget for at betale til vedligeholdelse af pæle og bom ved Korsør Slot.
- Den 6. november 1468: De mange "frimænd" (adelsmænd), som havde slået sig ned i Slagelse, skulle fra nu af betale skat til købstaden på linje med byens egne borgere, og skattebeløbet skulle åbenbart udregnes på grundlag af gårdenes størrelse. Denne bestemmelse er ganske bemærkelsesværdig, da adelsmænd ellers var fritaget for at betale skat på grund af deres militære forpligtelser.
- Den 8. december 1470: Der blev indført toldfrihed for de fisk, som blev transporteret ind i Slagelse, medmindre værdien oversteg et bestemt beløb. Samtidig blev det indskærpet, at al fisk skulle afsættes "på fiskebænken for menigfolket", dvs. offentligt. Borgmestrene i Slagelse havde nemlig klaget over, at mange af de fisk, som skulle være tilgået byen, i stedet var blevet leveret til klostret. Det var sket i det skjulte, og hensigten var at undgå toldbetaling ved indkørslen til byen.
- Den 30. december 1471: Christian I bekræftede bestemmelsen om, at købmændene i Slagelse havde toldfrihed overalt i landet. Skanør-markedet, som nu ikke længere havde den store betydning, blev denne gang ikke nævnt som en undtagelse. Begrundelsen for brevet var, at borgmestrene og rådmændene havde klaget over, at deres gamle rettighed ikke altid blev anerkendt ude i landet, og at der i særlig grad var problemer i Rødby, som også dengang var et vigtigt overfartssted mellem Danmark og Tyskland. Kongen sluttede da også sit brev med at meddele, at de toldere og andre embedsmænd, som i fremtiden måtte krænke Slagelse-borgernes rettigheder, ville blive udsat for "vor kongelige hævn og vrede"!

De sidste detaljerede købstadsprivilegier, som Slagelse modtog inden udgangen af middelalderen, blev udstedt af kong Hans i 1489. Udover at bekræfte de hidtidige privilegier tilføjede Hans seks nye punkter inden for de klassiske emneområder retsvæsen, handel og skat. På retsområdet var der dog kun tale om et par bestemmelser af generel art. Der var heller ikke noget egentligt nyt vedrørende handel, idet kongen blot bemærkede, at det var forbudt at gøre forprang, dvs. opkøb af varer på landet, med tysk kapital, og at tyske købmænd ikke måtte købe talg, saltede huder eller skind – nogle af tidens vigtigste handelsvarer – i små kvanta. Middelalderens købstadslovgivning søgte jo generelt at udelukke de fremmede købmænd fra detailhandelen. De to punkter om beskatning handler om en afgift på græsgang og en skat på de "jorde, som øde ligger og købes og bygges af præster og andre". Sidstnævnte kan opfattes som en hentydning til, at de danske byer tilsyneladende noterede en pæn befolkningsvækst i anden halvdel af 1400-tallet, hvorved det blev muligt at genopføre bygninger på nogle af de mange grunde, som havde været øde siden Den Sorte Død (1348-52) og andre

alvorlige pestepidemier i 1300-tallet.⁴⁷ Vi ved dog intet om, hvor hårdt Slagelse blev ramt under disse epidemier. Men ny forskning tyder på, at øerne blev berørt i væsentligt mindre omfang end Jylland, hvor det samlede befolkningstal måske blev reduceret med ca. 45 % under Den Sorte Død. Et kvalificeret bud lyder på, at øerne mistede ca. 15 % af sin befolkning under denne epidemi.⁴⁸

Det rejsende kongedømme og møntskatten fra 1370'erne

De danske middelalderkonger tilbragte megen tid med at rejse rundt i landet for at give meddelelser på tinge, føre forhandlinger og afsige domme i Kongens Rettertning – rigets øverste domstol, der bestod af kongen og en kreds af gejstlige og adelige rådgivere, som efterhånden fik betegnelsen rigsrådet.⁴⁹ Bogværket *Danmarks Riges Breve*, der indeholder en fuldstændig gengivelse af alle kendte dokumenter om danske forhold indtil begyndelsen af 1400-tallet, giver en fornemmelse af kongernes rejseaktivitet, idet vi her kan se, hvor en stor del af de kongelige breve blev udstedt. Mange konger havde tilsyneladende megen forkærlighed for bestemte opholdssteder. Således udstedte Valdemar Sejr, der var konge 1202-41, bemærkelsesværdigt mange breve i Vordingborg og omegn samt Slesvig,⁵⁰ mens flere af de senere regenter i særlig grad benyttede vigtige bispebyer såsom Roskilde, Ribe og Lund. Der blev også udstedt mange kongebreve i Nyborg, som dannede ramme om de fleste danehof-møder, dvs. rigsforsamlinger, hvor kongen drøftede vigtige politiske spørgsmål med bisper, rigsembetsmænd og særligt fremtrædende herremænd. Men også Slagelse fik en del regentbesøg. En gennemgang af samtlige bind af *Danmarks Riges Breve* afslører mindst 26 besøg fra 1268 til 1412, men ikke færre end 18 af dem fandt sted i to korte perioder, nemlig 1288-99 (nogle af Erik Menveds første regeringsår) og især 1375-86 (stort set identisk med Oluf II.s regeringstid). Til gengæld kan der kun dokumenteres et eneste besøg af Valdemar Atterdag, der regerede fra 1340 til 1375.⁵¹

Et af de mest interessante møder i Slagelse fandt sted i 1268, hvor Erik Glipping sammen med tre af sine højst rangerende embedsmænd, to bisper og flere andre indflydelsesrige mænd besluttede at tildele de dynamiske handelsfolk fra Lübeck nogle særlige rettigheder ved de årlige Skanør-markeder. Et andet vigtigt møde i Slagelse fandt sted i 1318, hvor Erik Menved bilagde en konflikt med hertug Erik II af Sønderjylland. Men det var frem for alt i tiden lige efter Valdemar Atterdags død i oktober 1375, at Slagelse blev til et vigtigt rigspolitisk center. Nærmest til at overtage tronen var den mecklenburgske fyrstesøn Albrecht, hvis mor var ældste datter af Valdemar. Men også Valdemars yngste datter, Margrete, havde en søn, som hun gerne så på tronen. Han hed Oluf og var fem år gammel. Margrete, der var gift med den norske konge, Håkon, ilede straks til Sjælland, hvor hun sammen med flere af rigsrådets ledende medlemmer søgte at skaffe opbakning bag Olufs kandidatur. Det skete bl.a. ved at give flere magtfulde personer kontante indrømmelser eller løfte om gode embeder. En af dem, der på

denne måde blev vundet for Margretes sag, var biskop Niels af Roskilde. Dette bispedømme havde lidt mange tab under Valdemar Atterdags ofte ganske hårdhændede regime. Men nu erklærede Margrete, at det beslaglagte bispegods ville blive tilbageleveret. Samtidig forærede hun Niels og hans efterfølgere borgen Nebbe ved Roskilde "som vederlag og erstatning i nogen grad ... og til lindring og husværelse af vor ... faders sjæl". Endelig pantsatte hun al den jord, som kongemagten ejede i Roskilde, samt to af de nærmest liggende herreder. Alt dette omtales i et brev, som blev udstedt i Slagelse den 7. december og beseglet af Margrete og tre af rigsrådets medlemmer.

Fem måneder senere dannede Slagelse ramme om et danehof, hvor Margrete og kong Håkon sammen med de fremmødte stormænd forhandlede sig frem til en håndfæstning for Oluf, dvs. et regelsæt, der fastlagde kongens og de forskellige befolkningsgruppers rettigheder og pligter i forhold til hinanden. Herefter kunne Oluf vælges til dansk konge. Men på grund af hans beskedne alder blev magten delt mellem Margrete og rigsrådet. Da Oluf døde allerede i 1387, fortsatte Margrete som dansk regent i yderligere 25 år.

Det kunne imidlertid være gået ganske anderledes. For valget af Oluf i maj 1376 fremkaldte stærk vrede i det mecklenburgske fyrstehus, hvor man straks udrustede en hær, som senere på året gjorde landgang ved København. Her lykkedes det imidlertid rigsrådets ledende mand Henning Podebusk at indgå en aftale med mecklenburgerne, hvilket betød, at den endelige afgørelse af konflik-

Fig. 10. De syv fingerringe fra den fornemme skat, der blev fundet i Slagelse i 1883. To af dem har en guldplade med et Kristus-billede. En tredje har en blå safir, som menes at stamme fra Ceylon. Men den mest bemærkelsesværdige indeholder et sneglehus fra en havsnegl, der lever i Middelhavet og Det Røde Hav. Måske er den hjembragt fra en pilgrimsrejse og anvendt som amulet mod sygdomme. (Foto: Nationalmuseet; Elting 2010).

ten blev udskudt. Man var endnu ikke nået frem til en forhandlingsløsning, da den mecklenburgske fyrste døde tre år senere, hvorved den overhængende krigsfare gik over.

Den spændte politiske situation i 1370'erne er måske baggrunden for et af de vigtigste arkæologiske fund, som nogensinde er blevet gjort i Slagelse. Det fandt sted i 1883, og det omfattede 186 guldmønter, 269 sølvmønter, fire sølvbarrer og en lang række smykker. Mest bemærkelsesværdige er de syv meget fine fingerringe, der ses på fig. 10. Men skatten omfattede også filigranperler af forgyldt sølv, bjælder og små kugleknapper, der kunne sys på tøjet. I 1300-tallet kom det på mode i finere kredse at bære stramtsiddende klæder med rækker af perler op ad ærmerne og at påsy små hægter og smykker. Det kunne bl.a. være små våbenhægter, hvor to løver holder et våbenskjold mellem sig. Flere af hægterne fra Slagelse-skatten kan med nogen usikkerhed identificeres som tilhørende adelslægterne Bille, Grubbe, Hvide og Galen.

Da flere af mønterne i skattefundet kan dateres til 1360'erne og 1372, er det sandsynligt, at mønterne og smykkerne er gravet ned i 1370'erne. Og da fundets sammensætning vidner om, at ejeren – eller ejerne – har tilhørt samfundets øverste lag, falder det naturligt at sætte det i relation til danehoffet i 1376 eller et andet vigtigt politisk møde i Slagelse i tiden efter Valdemar Atterdags dødsfald. Vi kan da forestille os, at ejeren har valgt at skjule sine penge og smykker et hemmeligt og formentligt nogenlunde sikkert sted, indtil krigsfare var drevet over. Det eneste, vi ved med sikkerhed, er imidlertid, at ejeren aldrig vendte tilbage.⁵²

Handel og håndværk, gilder og lav i senmiddelalderens Slagelse

Endnu når det drejer sig om tiden fra 1300 til de første årtier af 1500-tallet, er vores kendskab til bystyret, befolkningsgrupperne og de økonomiske og sociale forhold i Slagelse særdeles begrænset, og vores viden om disse emner må stykkes sammen af meget spredte kildeudsagn. Eksempelvis ved vi, at byen havde to borgmestre og fem rådmænd i 1397, hvorimod der kun omtales to borgmestre og tre rådmænd i en tekst fra 1506.⁵³

Slagelse har formentlig gennem hele senmiddelalderen haft en del økonomiske relationer til Lübeck, som var datidens økonomiske kraftcenter i Nord-europa. Slagelse er da også omtalt i nogle af de lybske kilder fra middelalderen. Det drejer sig bl.a. om en notits fra 1317 om, at en borgerenke i Slagelse købte ¼ af et hus i Lübeck; huset var i øvrigt ejet af en mand i Næstved. En anden notits er fra 1373 og vedrører et økonomisk mellemværende mellem en Slagelse-borger og nogle lybækkere i forbindelse med aktiviteter i Skanør.⁵⁴

Af stor interesse for Slagelses handelshistorie er også de privilegier, som Erik Menved i 1316 tilstod de nederlandske byer Harderwijk, Zutphen og Deventer.⁵⁵ Privilegiebrevene giver indtryk af, at skipperne fra de tre byer var flittige deltagere på markederne i Skanør, og at de i denne forbindelse gerne aflagde besøg i danske havnebyer for at indføre flamsk linned. Erik Menved ønskede åbenbart at

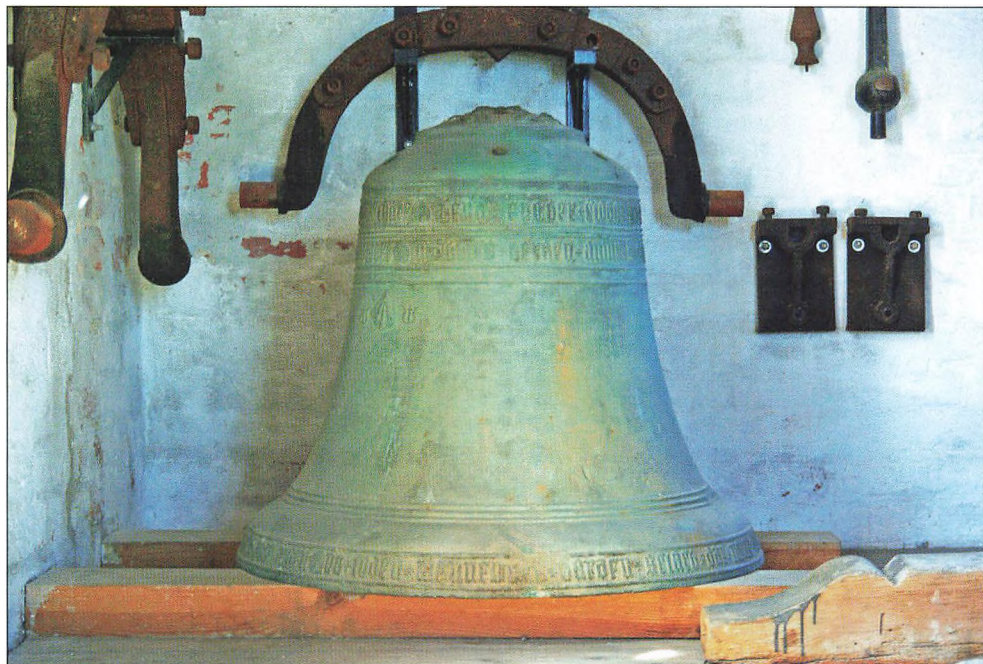

Fig. 11. I senmiddelalderen var der tætte økonomiske forbindelser mellem mange danske byer og de nordtyske hansestæder. Derom vidner bl.a. denne kirkeklokke fra ca. 1450. Den plattyske indskrift, der er skrevet som et rim, lyder således i oversættelse: "En urklokke er jeg kendt, jeg kom over på Sjælland til S. Mikkels kirke i Slagelse. På mig så skal man timerne mærke ved dag og ved nat, derfor må jeg døje mange hårde slag, og derfor er jeg kommet her, at mesteren skal af mig få gavn. Støbt i Stralsund af mig Jacob Jode. Amen". (Foto: Stella Borne Mikkelsen; Danmarks Kirker. Sorø Amt, 1936, s. 210).

fremme denne handel og tilbød derfor en særligt lav told i Nyborg og Tårnborgh. Privilegiebrevene fastslog også, hvad de nederlandske handelsmænd skulle betale i afgift, hvis de drog videre ind i landet for at sælge deres varer i Slagelse og Roskilde. At netop disse to byer bliver nævnt, må tages som udtryk for, at de har været de vigtigste handelssteder for fremmede, der benyttede Tårnborgh som havneby. Tårnborgh var i 1300-tallet den vigtigste søfartsby i det sydvestlige Sjælland.⁵⁶

På et enkelt punkt er vi meget velorienteret om forholdene i Slagelse ved slutningen af middelalderen. Det drejer sig om nogle af byens faglige og sociale sammenslutninger. I datidens sprogbrug skelnede man ikke mellem gilder, lav og broderskaber, og disse begreber vil derfor her blive benyttet i flæng, hvilket også er i god overensstemmelse med, at disse selskaber dækkede mange forskellige behov på én gang. Hvert af de danske gilder var forsynet med et sæt vedtægter, kaldet skrårer, som de selv havde udarbejdet, men som i langt de fleste tilfælde var blevet godkendt af byens råd.⁵⁷ Vi kender den præcise ordlyd for fire af de vedtægter, der havde gyldighed i middelalderens Slagelse, nemlig skrårerne for skomagermestrene (1471), skomagersvendene (ca. 1450), smedene (1469) og bagerne (1471).⁵⁸ Sandsynligvis har der eksisteret en forgænger for i alt fald sko-

magermestrenes skrå, og der har formentlig også været skråer for flere andre håndværksfag. Vi ved også, at købmændene har haft deres eget gilde, og at Slagelse ligesom talrige andre købstæder havde et såkaldt Corpus Christi (Kristi Legemes) lav, hvis hovedopgave var at arrangere en årlig procession gennem byen for at fejre nadverens indstiftelse. I det hele taget vrimlede det med sådanne sammenslutninger i middelalderens købstæder, og det er påfaldende, at mange af dem ikke blot optog erhvervsaktive mænd, men også deres hustruer og i nogle tilfælde tillige børn og tjenestefolk. Det er også værd at bemærke, at mange af lavene havde en temmelig bred faglig profil, idet de kunne rumme håndværkere inden for mange fag.⁵⁹ Andre broderskaber holdt sig udelukkende til det religiøse og sociale.

Håndværkerskråerne fra Slagelse er med deres 33-51 punkter ganske detaljerede, og de er alle en skønsm blanding af forbud og påbud af faglig og social art. I øvrigt er flere af disse bestemmelser enestående for danske middelalderskråer, hvad der naturligvis gør dem særligt interessante, også på landsplan.

Fig. 12. Tårnborgs borgbanke og kirke er de eneste spor i landskabet efter den by, som lå her i middelalderen, og som havde sin blomstringstid ca. 1250-1350. Arkæologiske undersøgelser har bragt talrige håndværksprodukter og ca. 3300 middelaldermønter frem i lysel, og forskerne mener nu, at byen ikke blot har spillet en vigtig rolle som udskibningssted, men at den også har tjent som indløsningssted for gamle mønter i forbindelse med de hyppige pengeombytninger, som kongemagten gennemførte i middelalderen. Tårnborg fik også en del kongelige besøg mellem 1254 og 1326, og flere gange var borgen ramme for forhandlinger mellem den danske konge og udenlandske fyrster og gesandter. Byen fik sit dødsstød, da Erik af Pommern i begyndelsen af 1400-tallet besluttede at opbygge et bysamfund i Korsør og derfor tildelte denne by privilegier i 1425. (Nielsen 1991; Grinder-Hansen 1994. Foto: Ivan Svendsen).

Lavene søgte hver især at håndhæve et monopol på produktion og afsætning af bestemte varetyper i lokalområdet. I skomagermestrenes skrå finder vi derfor denne formulering i det allerførste punkt: "Ingen skal øve skomager-embede [dvs. håndværk], såsom er at købe barked læder, og ej gøre ny sko og ej sætte nye barkekar eller stenkar, uden alle brødres vilje og samtykke".⁶⁰ Alle skrårerne fra Slagelse indeholder også et klart forbud mod at "gøre forkøb". Det betød bl.a., at en person ikke måtte opkøbe en råvare på bedre vilkår end hans lavsbrødre. Smedenes skrå har tillige en bestemmelse om, at et medlem af lavet ikke måtte nægte at sælge stål eller kul til en broder, som opsøgte ham og tilbød en rimelig pris. Hos bagerne blev det krævet, at medlemmerne gik sammen om fælles indkøb af korn, når der opstod mulighed for at skaffe en god ladning fra et skib i Skælskør eller Korsør. Og hos skomagerne var det forbudt at købe større mængder beg eller hamp uden forudgående tilladelse fra lavet.⁶¹

I god overensstemmelse med senmiddelalderens handelslovgivning var det heller ikke tilladt for en lavshåndværker at drage ud på landet for at sælge nogle af hans varer. Hensigten var jo, at landboerne i stedet skulle komme ind til købstaden for at købe deres fornødenheder. Der var dog en undtagelse fra dette handelsprincip. Ved de markeder, som blev afholdt i de fleste købstæder samt visse landsogne en eller flere gange om året, var det tilladt for fremmede kræmmere og håndværkere at møde op for at falbyde deres varer. De særlige regler for markedshandel var så at sige skrevet ind i skomagermestrenes skrå, hvor et af punkterne lyder således: "Hvem, som fører ny sko på land at sælge uden til fri marked, han skal give en tønne øl og to mark voks [til lavet] og [lige] så meget til rådet".⁶²

Alle skrårerne fra Slagelse indeholder bestemmelser om optagelse, men kravene og detaljeringsgraden er meget forskellig. I skomagersvendenes skrå nøjedes man således med at opkræve et bestemt beløb af et nyt medlem. Derimod stillede alle mesterlavene krav om, at den nye kandidat fremviste eksempler på sin faglige kunnen. En grovsmed, som ønskede optagelse i smedelavet, skulle således vise sine kommende lavsbrødre en spade, et skær og en bindøkse, hvori- mod en kleinsmed skulle møde op med et par bøjler, en spændehage og et par sporer.⁶³

Til optagelsen i et gilde hørte også, at det nye medlem gav en stor middag for de øvrige medlemmer – og i nogle tilfælde også for borgmestrene og byfogeden med hustruer. På dette felt kunne skrårerne være særdeles detaljerede. En kommende smedemester i Slagelse måtte således ikke blot betale et beløb til lavet, men også "gøre os en kost med fire ferske retter, tre bøste [dvs. skinker], tre fade smør, tre oste, tre hvedekager ... og så meget øl og rugbrød, som dem behov gøres".⁶⁴ I modsætning til saltet og tørret kød og fisk hørte fersk kød bestemt ikke til daglig kost for almindelige mennesker i middelalderens byer, og det samme var tilfældet med hvedekager. Smedelavets krav, som kan genfindes i mange andre samtidige lavsskråer,⁶⁵ vidner derfor om, at man betragtede det nye medlems indtræden som en særlig begivenhed. Desuden ønskede gildet måske også at

markere en vis social distance over for de byboere, som ikke havde råd til sådan et vellevned.⁶⁶

Det var imidlertid ikke tilstrækkeligt at kunne honorere de faglige krav for at kunne blive optaget i et håndværkerlav. Man måtte også have et "godt rygte og godt levned", som det var formuleret i smedeskråen. Det indbefattede bl.a. – som direkte anført i skomager-, bager- og skrædderskråerne – at man kunne fremvise "ægtebrev".⁶⁷ Efter middelalderlig tankegang blev et barn dog anset for ægtefødt, når blot forældrene på et eller andet tidspunkt havde været i ægteskab.⁶⁸ Efter reformationen begyndte man at anlægge en strengere fortolkning, men kravet om ægtefødsel kan ikke desto mindre genfindes hos talrige danske håndværkerlav til op i 1700-tallet.

Skråerne fra Slagelse indeholder også en del bestemmelser om lavenes ritualer. Det gjaldt bl.a. årets højdepunkter: lavstævnerne, også kaldet gildedrikken. Disse sammenkomster fandt sted på bestemte tidspunkter, som i nogle tilfælde ligefrem var indført i skråen.⁶⁹ Som navnet antyder, var gildedrikken ofte for-

Fig. 13. "Når brødre skulle danse omkring [i] byen, da skulle de holde hverandre i hånden, og ingen skal gå ene omkring i gaden eller i nogen gård at løbe, og ej lade deres dans adskilles, uden det kan vordre i nogle gårde". Sådan lyder det i et af punkterne i skomagersvendenes skrå fra ca. 1450. Et af de andre punkter fastsatte en bestemt bøde for at komme for sent til dansen. Fællesdansen må have været et fast element i lavets stævner, og tilsvarende traditioner har sikkert også eksisteret hos andre lav. Dette kalkmaleri fra Ørslev Kirke (ca. 1325) giver en fornemmelse af middelalderens kædedanse. Dog drejer det sig her tydeligvis om en dans i samfundets øverste sociale lag. (Foto: Kurt Ibsen. Arnskov 1931, s. 73).

bundet med en del løssluppenhed. Det er således karakteristisk, at et af de almindelige punkter i middelalderens håndværkerskråer handler om bøder for at kaste op i gildehuset! Men i bund og grund var gildedrikken et alvorligt anliggende, hvis overordnede formål var at styrke de gensidige bånd mellem lavets medlemmer. Derfor så man strengt på udeblivelse fra et sådant møde, og nogle skråer såsom Slagelse-skomagernes indeholder ligefrem en liste over, hvad der kunne betragtes som lovlige årsager til manglende deltagelse. Der blev også lagt vægt på, at medlemmerne var sømmeligt påklædt ved disse sammenkomster; i smedenes skrå lyder det således: "Hvilken broder, der søger vort gildehus eller samling med bare fødder eller ben, giver ½ mark voks". Det er også bemærkelsesværdigt, at skomagermestrenes og -svendenes skråer indeholder et forbud mod at medbringe våben ved gildedrik hos disse lav.⁷⁰

Til gengæld går ingen af Slagelse-skråerne i detaljer med forløbet af lavsstævnerne. Men fra andre kilder ved vi, at sådanne sammenkomster gerne varede i tre dage og fulgte et bestemt forløb, der bl.a. omfattede en stor middag og regnskabsafleggelse.⁷¹ Men det vigtigste var sandsynligvis de religiøse aktiviteter, som fandt sted de to første dage. Her blev der bl.a. afholdt en messe, ligesom man gik i bøn for de afdøde medlemmer. Der omtales da også en sådan "begængelse" (mindehøjtidelighed) i skomager- og smedeskråerne fra Slagelse.⁷²

Hvis gildet ejede et alter i en kirke, udgjorde dette et naturligt centrum for broderskabets religiøse liv, og i nogle tilfælde havde man også ansat en præst med den særlige opgave at lede messerne og bønnerne. Smedelavet i Slagelse er det ene af de blot to danske håndværkerlav, som vides at have haft en sådan skråpræst.⁷³ Smedene ejede da også ét af de mindst syv andre, som hørte til Sct. Miksels Kirke ved middelalderens afslutning. Skomagerne ejede et andet alter, medens købmandsgildet havde et tredje og Corpus Christi-gildet et fjerde.⁷⁴

Begravelse af broderskabets medlemmer hørte også til blandt de vigtigste opgaver for et gilde. Det var i alt fald tilfældet for en stor del af de danske håndværkerlav.⁷⁵ Begravelsesprocedurerne er beskrevet ret indgående i mange middelaldertekster, herunder de fire skråer fra Slagelse, og de vidner om, at der var store ligheder mellem lavene. Det synes således at have været en fast regel, at medlemmerne vågede over liget natten efter dødsfaldet. Hos nogle lav var der krav om, at alle medlemmer deltog i et sådant vigilie. Hos andre, såsom skomagerlavet i Slagelse, nøjedes man med at udpege nogle af de personer, som havde stået den afdøde nærmest. Under vigilierne bad man bønner og sang salmer, og rummet blev oplyst af lavets egne lys. Hos skomagerne i Slagelse skulle alle fire lys i brug, når det drejede sig om en voksen person, hvorimod man fandt det tilstrækkeligt at tænde to lys for et barn. I øvrigt gav skomagerskråen tilladelse til, at lavet udlejede sine lys til ikke-medlemmer – men naturligvis kun mod behørig betaling, og den bestod meget passende i to mark voks.⁷⁶

Morgenen efter vigiliet blev liget båret til sjælemesse i kirken, og man benyttede her lavets egen bære og ligklæde. Alle medlemmer havde pligt til at deltage i ligfølget og messen på fastende hjerte, og de skulle her betale en afgift, kaldet

”ligskud”, ”sjæleskud” eller ”udskud”.⁷⁷ Beløbet skulle vist nok hjælpe den afdøde i det hinsides.

Medlemskabet af et lav forpligtede også til at hjælpe brødre og søstre i nød. Skråerne fra Slagelse indeholder dog kun ganske få bestemmelser på dette felt, men de giver til gengæld et godt indtryk af, hvad man forventede. I bagerskråen finder man således denne bestemmelse: ”Hvilken broder, der vorder forarmet med fattigdom, så at han sig ikke bjerge kan, da skulle alle brødre hjælpe ham af lavets [kasse] to skilling grot sig at forbedre med”. I det efterfølgende punkt fik lavets medlemmer at vide, at de også havde pligt til at hjælpe, hvis de under en rejse mødte en nødstedt broder eller søster. Faktisk kunne det komme til at koste en tønne øl, hvis et medlem havde givet afslag på hjælp, og der siden hen blev rejst kritik af dette i lavet!⁷⁸

Skomagervendenes skrå indeholder to punkter om syge svende, og det fremgår her, at de skulle behandles på præcis samme måde, uanset om de var fra Slagelse eller kom fra en anden by. Lavet ville da ”tilskikke en skellig [dvs. fornuftig] kvinde, som ham varetager i hans sotteseng, og skikke dertil to brødre, som med kvinden våge skulle, om nødvendigt er”. Lavet skulle også betale et bestemt beløb til svendens fortæring. Hvis han blev rask igen, skulle pengene betales tilbage. Men hvis han døde, måtte lavet forsøge at sælge hans klæder. Lavet ville dog under alle omstændigheder sørge for, at svenden fik en ”hæderlig” begravelse. Man håbede, at den gode Gud ville belønne lavet for denne barmhjertige indstilling.⁷⁹

Mellem reformation og folkestyre

Ca. 1530-1850

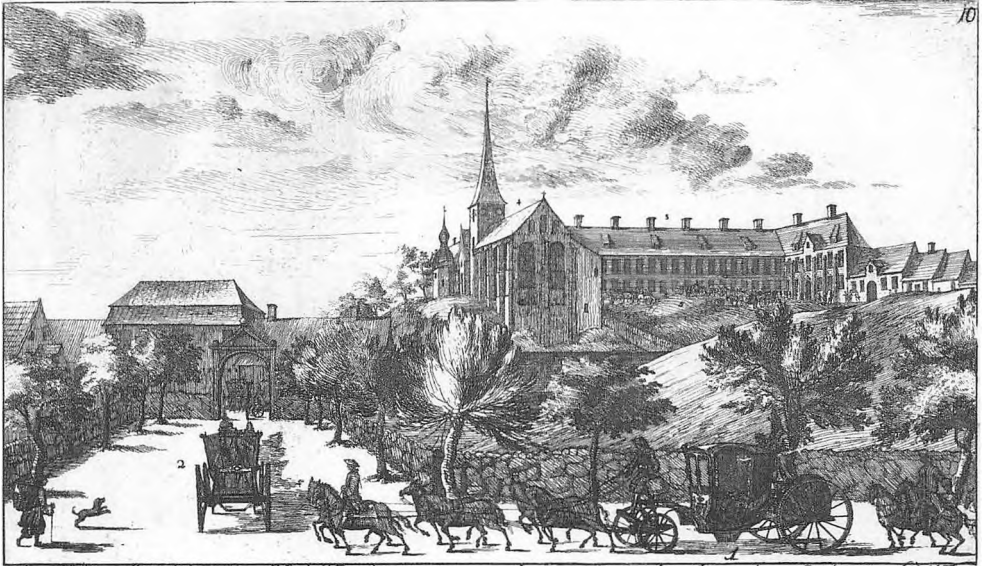
Antvorskov fra kloster til kongeslot og regionalt administrationscenter

Officielt blev reformationen indført i 1536, men i realiteten var der tale om en proces, som strakte sig fra midten af 1520'erne til slutningen af 1530'erne. En af de første begivenheder i dette forløb fandt sted på Antvorskov, da klostrets unge munk Hans Tausen holdt en luthersk inspireret prædiken den 13. april 1525. Året forinden var Tausen vendt hjem efter otte års universitetsstudier i Rostock, København, Leuven og Wittenberg, hvor han var blevet vakt for den lutherske lære. Prioeren i Antvorskov var imidlertid alt andet end begejstret for disse idéer, og kort efter blev Tausen forflyttet til johanniternes kloster i Viborg. Her anlagde Tausen dog blot en endnu mere aggressiv stil i sin forkyndelse. Han blev derfor udstødt af johanniterordenen, og i de følgende år blev han en af reformationens mest centrale skikkelser.

Ved reformationen overtog kongemagten de kirkelige ejendomme overalt i landet. Ikke desto mindre fortsatte Antvorskov med at eksistere som en gejstlig institution, der blev ledet af en prior. Klosteret tjente dog nu som uddannelsessted for lutherske præster, samtidig med at det blev ved med at fungere som plejestiftelse.

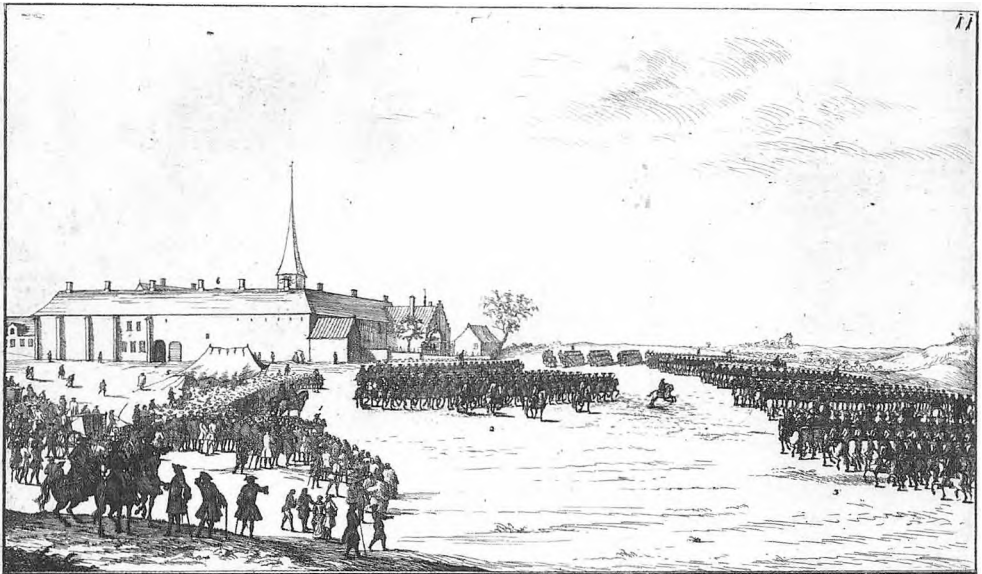
I 1580 trådte klosteret imidlertid ind i en helt ny fase. Den jagtglade konge Frederik II satte meget pris på skovene ved Slagelse, og han fandt derfor, at Antvorskov var et perfekt sted til et kongeslot. I de følgende fire år var Antvorskov én stor byggeplads. Der blev bl.a. opført et 73½ meter højt spir på kirken samt adskillige beboelseshuse, stalde, ridehuse m.v.⁸⁰ Desuden besluttede kongen at flytte klostrets fattige og syge lemmer ind til hospitalet i Bredegade. I 1585 forsyndede han denne stiftelse med en fundats, der var ganske ambitiøs efter datidens normer. For fremtiden skulle hospitalet nemlig huse og brødføde 40 svagelige mennesker samt bispise 24 disciple fra byens latinskole. Til gengæld blev hospitalets økonomiske grundlag klart forbedret, idet kongen bl.a. tildelte stiftelsen en del af det jordegods, som tidligere havde hørt under Antvorskov, samt kongetiendeindtægterne fra ca. 40 vestsjællandske sogne.⁸¹

En anden vigtig og langvarig konsekvens af Frederik II.s interesse for Slagelseegnen var, at der i 1585 blev etableret en ny landevej mellem Ringsted og Antvorskov. Vejen var mere velegnet til vognkørsel end den gamle, og den havde også et

1. den 13de Maj om Kl. 12. Kloken i vor Høi. Kongelige. Antvorskov. 2. den Kongelige Vite. 3. Slottet. 4. Kirken. 5. Borgegaarden. 6. og 7. Sæsonen.

Fig. 14. I 1749 gennemførte Frederik V en længere rejse gennem Danmark og Norge. I kongens store følge befandt sig bl.a. løjtnant Poul Isac Grønvold. Han lavede senere et stort antal raderinger, som belyser nogle af rejsens vigtigste begivenheder. Der er hele to billeder fra Antvorskov, selv om kongen kun overnattede på slottet en enkelt nat. Dagen efter inspicerede han to rytterregimenter foran slottet. Billederne giver en fornemmelse af det store bygningskompleks og ikke mindst det høje spir. (Frederik den Femtes rejse ..., 1949).

1. og 2. 14de Maj om Formiddagen. Minstredes Flans. Majestet tvende Cavalierie Regimenter. 3. 4. Gen. Sædik Kaasers Reg. 5. 6. Gen. Major Hejeltz Reg. 7. Sejeren. 8. Minstret Slottet. 9. Antvorskovs Slot, hvor Kongen endnu stiftte til Middag.

mere direkte forløb, så kongen og hans følge fik mulighed for at komme hurtigere frem end tidligere. Den nye vej var nemlig forbeholdt kongen og de personer, som han gav særlig tilladelse til at benytte den. For at forhindre, at andre brugte vejen, blev den forsynet med porte og bomme, som kun kunne låses op med to nøgler, hvoraf kongen rådede over den ene. Den nye vej mellem Ringsted og Antvorskov var en af de første dele af det netværk af såkaldte kongeveje, som blev anlagt i Frederik II.s og Christian IV.s tid. Blandt Christian IV.s kongeveje hørte i øvrigt tre veje fra Antvorskov til henholdsvis Korsør, Næstved og Lystager ladegård. I slutningen af 1600-tallet begyndte kongevejenes privilegerede status imidlertid at blive udhulet, og i løbet af 1700-tallet blev det reelt tilladt for alle at benytte disse veje.⁸² Det er rimeligt at antage, at de mange gode veje omkring Slagelse herefter har forstærket byens position som handelsmæssigt knudepunkt.

Frederik II fik kun mulighed for at glæde sig over det nye Antvorskov i ganske få år, for han døde på slottet allerede i 1588. Men han nåede ikke desto mindre at udarbejde en del tjenstlige breve på Antvorskov, og i 1584 dannede slottet ramme om en herredag – dvs. et af de møder mellem kongen og rigsrådet, hvor der bl.a. blev afsagt domme i Kongens Retterting.⁸³ Også Christian IV boede på Antvorskov en gang imellem, især i de yngre år. Et af de længere besøg fandt sted i foråret 1616, og det hang formentlig sammen med, at kongen kort forinden havde truffet beslutning om at oprette et salpeterværk på Antvorskov. Her skulle man udvinde salpeter ved sydning af lokale jordarter. Slutproduktet blev transporteret til København, hvor det kunne bruges til fremstilling af krudt. Anlægget på Antvorskov var et af de første af i alt 16 salpeterværker, som Christian IV tog initiativ til i årene 1615-30. Nogle af dem fik kun en kort levetid, men flere af værkerne, deriblandt Antvorskovs, var i brug helt frem til 1650'erne.⁸⁴

Efter Christian IV.s død i 1648 var der kun sjældent kongeligt besøg på Antvorskov, som tydeligvis ikke kunne klare sig i konkurrencen med nyere og flottere slotte tættere på hovedstaden. Det store bygningskompleks synes nu at være gået mere og mere i forfald. Meget betegnende blev den store kirke lukket i 1684, men den blev dog istandsat og genåbnet i 1722, da Antvorskov kort forinden var blevet hjemsted for et større antal ryttersoldater. I 1732 blev en del af tropperne imidlertid ført ind til Slagelse, og i 1740 ophørte al indkvartering på slottet.⁸⁵

Desuden fungerede Antvorskov lige fra 1580 til slutningen af 1700-tallet som et regionalt administrationscenter for Sydvestsjælland, idet slottet var bolig for områdets lensmænd og deres efterfølgere, amtmændene. Fra og med 1605 blev administrationen af Antvorskov og Korsør len varetaget af den samme mand, som hermed dækkede et geografisk område, der nogenlunde svarer til den nuværende Slagelse Kommune. Lens- og amtmændene havde en bred vifte af opgaver. De skulle bl.a. føre tilsyn med lavere embedsmænd i området og holde opsyn med kronens gods, og lensmændene var desuden militært øverstbefalende inden for deres len. Endelig havde især amtmændene en vigtig rolle som mellemlid mellem lokalbefolkningen og centraladministrationen i København.

Men da staten i 1760'erne røg ud i en ekstraordinær finansiel krise, blev Antvorskovs skæbne beseglet. Det blev nemlig besluttet at sælge en stor del af det danske krongods, herunder det antvorskovske gods, som blev opdelt i ni parceler. Ved auktionen i 1774 tilfaldt hovedparcellen med Antvorskov Slot og hovedgården Pebringe den tidligere lotteridirektør Georg Ditlev Frederik Koës. Han nedrev klosterkirken og brugte stenene til en ny hovedbygning på Pebringe, som han herefter kaldte Falkenstein. De øvrige fløje af Antvorskov blev revet ned under senere ejere i de første årtier af 1800-tallet. En enkelt fløj eksisterede dog så sent som i 1840.

Den økonomiske tilstand i Slagelse indtil ca. 1660

Anden halvdel af 1500-tallet og de første årtier af 1600-tallet var generelt en økonomisk opgangstid for de danske købstæder. Dette gjaldt især for de byer, der formåede at tjene gode penge ved eksport af kvæg og korn til Tyskland, Nederlandene og andre dele af Vesteuropa. Vi ved imidlertid ikke meget om, hvilken rolle Slagelse indtog i denne handel, bortset fra at flere af byens købmænd i 1590'erne og det første årti af 1600-tallet eksporterede såkaldte staldøksne, dvs. stude, der var opfedet på stald, via havnen i Korsør. Største eksportør var Niels Suur, der en del år sendte 100-300 stude ud af landet. Tilsyneladende har han selv opdrættet mange af dyrene på en gård i Odsherred. Ellers har købmændene formentlig købt kvæget hos bønder for at opfede dem inden salg.⁸⁶

Disse oplysninger stammer fra kildeudgaven *Kancelliets Brevbøger*, der indeholder ekstrakter af alle de breve, som kongen udsendte via sit kancelli mellem 1551 og 1660. En gennemgang af de mange bind indeholder også mange andre interessante oplysninger om Slagelse, men vinklen er naturligvis noget skæv, da vi kun får oplysninger om emner, der havde relevans for de centrale myndigheder i København.

Fra 1580'erne foreligger der flere breve, der vidner om Frederik II.s særlige interesse for Slagelse og omegn. Den 24. maj 1581 meddelte kongen således, at han havde erfaret, at byen havde mange forfaldne gårde og øde byggesteder, der var ejet af hospitalet eller klostret, men udlejet til borgere i Slagelse. Da ejerne havde forsømt deres vedligeholdelsespligt, fik lejerne nu ret til at beholde de pågældende bygninger og grunde som arvelig ejendom med ret til at sælge dem til andre borgere i byen. Men de nye ejere skulle samtidig forpligte sig til at sætte gårdene i stand.

Den 15. december 1581 fik borgerne i Slagelse et nyt tilbud fra kongen. Han fritog dem indtil videre for at indkvartere soldater, men til gengæld fik de pligt til inden for tre år at sætte byens forfaldne gårde i stand, opføre "gode købstadsbygninger på alle øde, belejlige pladser" samt "nedtage alt stråtag i byen og erstatte det med tegl". Det sidste af disse krav havde til formål at mindske risikoen for storbrande. Derudover fik borgerne pålæg om at indrette så mange stalde i byen, at der kunne være plads til 500 heste, når kongen ønskede at "holde hof-

lejr” i byen og på slottet. Endelig mente kongen, at rådhuset trængte til en istandsættelse, så borgmestrene og rådmændene fik tilladelse til at benytte de følgende to års skatteindbetalinger til dette formål.

Flere af disse bestemmelser blev gentaget i et nyt brev fra Frederik II den 6. oktober 1582, og her fik bystyret og borgerne også et strengt pålæg om at sætte vejene uden for og gennem byen ordentligt i stand.⁸⁷ Samtidig krævede kongen, at 4-5 af de ”fornemste og mest formuende borgere” blev beskikket til at holde åbent herberg for alle, og at disse blev beordret til at hænge et skilt uden for huset, så de mange personer, der rejste gennem byen, kunne se, at det var muligt at overnatte her.

Frederik II udsendte også flere andre breve, der vedrørte de økonomiske forhold i Slagelse. Mest bemærkelsesværdigt er så absolut et brev fra 18. oktober 1580, som gav byens borgere ret til frit at ind- og udskibe varer fra Skibsholm

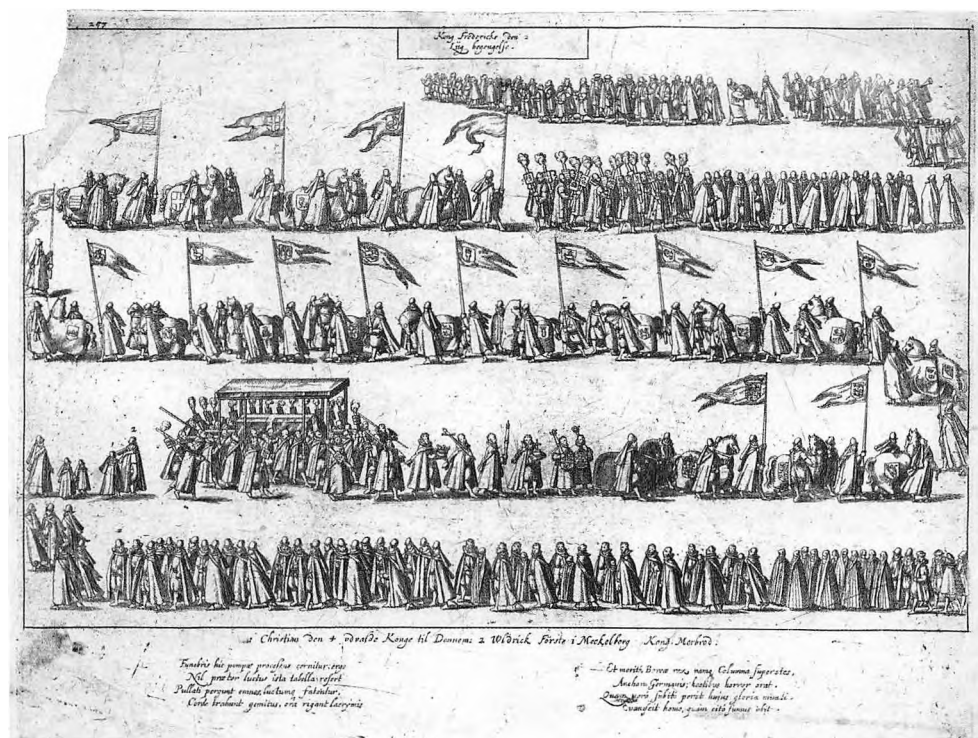

Fig. 15. Den 4. april 1588 døde Frederik II på Antvorskov Slot. Allerede samme dag blev alle medlemmer af rigsrådet kaldt til Antvorskov for at træffe beslutning om den fremtidige ledelse af Danmark, indtil Christian IV var tilstrækkeligt gammel til at kunne overtage magten. Bisættelsen i Roskilde Domkirke fandt imidlertid først sted den 5. juni. De mellemliggende to måneder blev anvendt til at indrette gravkrypten i kirken og planlægge sørgehøjtideligheden, der efter dronningens ønske skulle kunne måle sig med de mest prægtige fyrstebegravelser i andre lande. Da begravelsesprocessionen forlod Antvorskov, omfattede den da også hele den politiske ledelse samt et betragteligt antal adelsmænd, som i øvrigt havde fået direkte pålæg om at deltage. Dertil kom lokale præster og skolebørn, som havde til opgave at synge undervejs, og 30 degne, der bar store vokslys i hænderne. Dette stik i Res gestae serenissima ... domini Friderici II (1589) giver et indtryk af begivenheden. (Nationalmuseet; Grønder-Hansen 2013, s. 308-13).

Havn. Denne havn lå ved en nu tørlagt forgrening af Tude Å, få kilometer fra åens udmundning i Storebælt. Bestemmelsen fra 1580 var klart i strid med den danske privilegiepolitik siden senmiddelalderen, ifølge hvilken det kun i ganske særlige tilfælde var tilladt at ind- og udføre varer uden om købstadshavnene. Og da der lå hele fire købstæder med havne inden for ca. 40 kilometers afstand fra Slagelse, burde borgerne i denne by under ingen omstændigheder kunne påberåbe sig ret til at benytte en landbohavn. Frederik II havde da også så sent som 15. august 1574 udstedt et generelt forbud mod at bruge Skibsholm Havn undtagen i skibsnød og storm, og begrundelsen var da, at egnens bønder gerne brugte havnen til at drive handel uden om de nærmeste købstæder ved bl.a. at udføre korn, heste og stude. Men den lille havn spillede åbenbart også en vigtig rolle for borgerne i Slagelse, for kongens "kontraordre" i 1580 blev udtrykkeligt begrundet med en henvendelse fra bystyret og de menige borgere, som hævdede, at nedlæggelsen af Skibsholm Havn havde været til stor skade for deres indtjeningsmuligheder.⁸⁸

Retten til at benytte Skibsholm blev reelt bekræftet den 26. juni 1650, da Frederik III gav bystyret i Slagelse tilladelse til at opføre et eller to huse ved havnen til oplagring af varer, når vej- og vejforhold ikke tillod en videre transport. Det blev dog samtidig understreget, at der under ingen omstændigheder måtte drives handel på stedet. Men blot 14 år senere blev al benyttelse af Skibsholm forbudt, og ved samme lejlighed blev der også udstedt forbud mod en række andre losse- og ladesteder i Sydvestsjælland, nemlig Gedehaven og Våsen ved Skælskør Fjord samt Bisserup og Karrebæksminde. Disse bestemmelser var foranlediget af en klage fra borgmesteren i Korsør, der bl.a. gjorde opmærksom på, at det var problematisk, at der ikke var nogen form for toldinspektion ved Skibsholm Havn. Det var ikke første gang, der indløb en sådan klage fra Korsør. Men når de centrale myndigheder reagerede så kontant i 1664, skyldes det formentlig, at Korsør tre år forinden var blevet udpeget som stabelstad, dvs. en af de få danske købstæder, som for fremtiden skulle have ret til udenrigshandel.⁸⁹

En anden interessant handelskonflikt mellem Slagelse og Korsør fandt sted i 1649. Denne gang klagede Korsør-borgerne over, at købmænd fra Slagelse havde etableret vareoplæg i Korsør og sågar solgt ud af disse lagre for næsen af færgebyens egne købmænd. Efter at have studeret købstadsprivilegierne måtte kongen og kancelliet meddele, at Slagelse-folkene tilsyneladende aldrig havde haft tilladelse til at drive en sådan virksomhed i nabobyen. Så hvis en købmand i Slagelse måtte ønske at handle i Korsør, var han nødt til at flytte dertil! Det kongelige brev indeholder dog den vigtige tilføjelse, at Slagelse-borgerne gerne måtte fortsætte med selv at udskibe korn og andre varer, som de havde erhvervet i og omkring deres egen by. Og når der kom varer til Slagelse-købmændene ad søvejen, måtte de også godt oplægge dem i Korsør, indtil det var muligt at køre dem til Slagelse – og i disse særlige tilfælde kunne det endda tillades dem at sælge ud fra oplaget, men kun til borgere i Korsør.⁹⁰ De detaljerede og nuancerede bestem-

melser giver et ganske godt indtryk af det handelsmæssige konkurrenceforhold, som formentlig altid har bestået mellem de to byer.

Slagelse i svenskekrigenes tidsalder

1500-1600-årene var mere end nogen anden periode i Danmarks historie præget af det anspændte forhold mellem Danmark og Sverige. Også i Slagelse kom man tydeligt til at mærke de mange krige og de stærkt stigende udgifter til oprustning og krigsførelse, som betød en væsentlig forøgelse af skattetrykket.

Selv om skatteskruen først for alvor begyndte at kunne mærkes i anden halvdel af Christian IV.s lange regeringstid (1588-1648), blev der allerede i midten af 1500-tallet trukket en del på købstædernes ressourcer for at kunne dække de militære behov. Meget betegnende er de allerældste dokumenter i *Kancelliets Brevbøger* en samling breve, som blev udsendt til 18 sjællandske og skånske købstæder den 1. januar 1551 med besked om indtil videre at stille husly og mad til rådighed for en del af flådens matroser. Der skulle komme et utal af lignende påbud i de følgende årtier. Flåden hjemsendte nemlig normalt sine matroser i vintermånederne. Omkring 1620 blev denne fysiske indkvartering dog erstattet af en afgift, der blev pålagt de enkelte byer.⁹¹

I 1500-tallet skete det også hyppigt, at de centrale myndigheder påbød hver enkelt købstad at levere et bestemt antal duelige mænd til militærtjeneste i København. Byerne skulle selv sørge for, at disse personer blev udrustet på en ordentlig måde, hvilket formentlig ofte har givet en del problemer. I et brev fra den 2. august 1598 hævdede Christian IV i alt fald, at "enhver [af disse købstadssoldater] næsten har rådet sig selv og holdt de våben, han lystede". Derfor skulle lensmændene for fremtiden holde mønstringer, hvor de bl.a. kontrollerede, at soldaterne havde det fornødne antal "harnisker, lange bøsser, lange spidser og hellebarder".⁹²

Under Den Nordiske Syvårskrig (1563-70) udgik der usædvanligt mange kongelige befalinger til købstæderne. Da Frederik II under denne krig benyttede sig af såvel udskrevne soldater som 25.000 lejesoldater, havde kongen både behov for stærke, unge mænd fra købstæderne, masser af penge til at aflønne lejesoldaterne og store mængder brød, flæsk og øl som proviant. Og da kongen i 1566 stod i aktuelt bekneb for kobber til nye skibskanoner, blev der udskrevet en særlig skat på gryde- og kedelkobber. Købstæderne blev i alt pålagt at levere ca. 57½ tons kobber. Slagelse slap dog nådigt ved kun at levere 476 kg.

Der var også behov for personer med mere specifikke kvalifikationer. Den 3. oktober 1566 udsendte kongen således en befaling til Slagelse og 21 andre købstæder om at sende et antal tømrere med redskaber til København, hvor de ville blive sat i arbejde på orlogsskibene. Ligeledes udgik der den 22. marts 1564 brev til alle købstæder om at indsende en piber (musiker med blæseinstrument), en trommeslager og en bartskeer (læge og barber).⁹³ Samtidig fik byerne besked om hver især at levere et bestemt antal (fra 10 til 100) veludrustede karle. Disse

personer skulle gøre tjeneste på de orlogsskibe, som var ved at blive klargjort til krigsførelse. Det er ikke utænkeligt, at de 23 mænd fra Slagelse kom til at bo og arbejde på et skib, som byen selv havde været med til at levere. Den 1. april 1563 havde Frederik II nemlig beordret en række byer til at udstyre i alt 11 skibe med ”gode redskaber, skyts, krudt, lod, fetalje [dvs. fødevarer], gode folk og andet nødvendigt” og sende dem til Københavns Slot. Slagelse, Korsør og Skælskør var ved denne lejlighed blevet pålagt at stille et fartøj i fællesskab.⁹⁴

Der skete en væsentlig professionalisering af det danske forsvar i første halvdel af 1600-tallet. Fra 1614 begyndte man således at indføre faste regimenter hos hæren. Nogle af disse enheder blev bemandet med udskrevne bondekarle, men de fleste kom til at bestå af hvervede soldater, som kontraktligt havde bundet sig til at tjene kongen gennem en længere årrække.⁹⁵ De hvervede tropper forblev ryggraden i den danske hær indtil begyndelsen af 1800-tallet.

Trods de militære reformer måtte købstæderne også i Christian IV.s senere år levere forskellige materielle ydelser til kongens krigsførelse. Således blev næsten

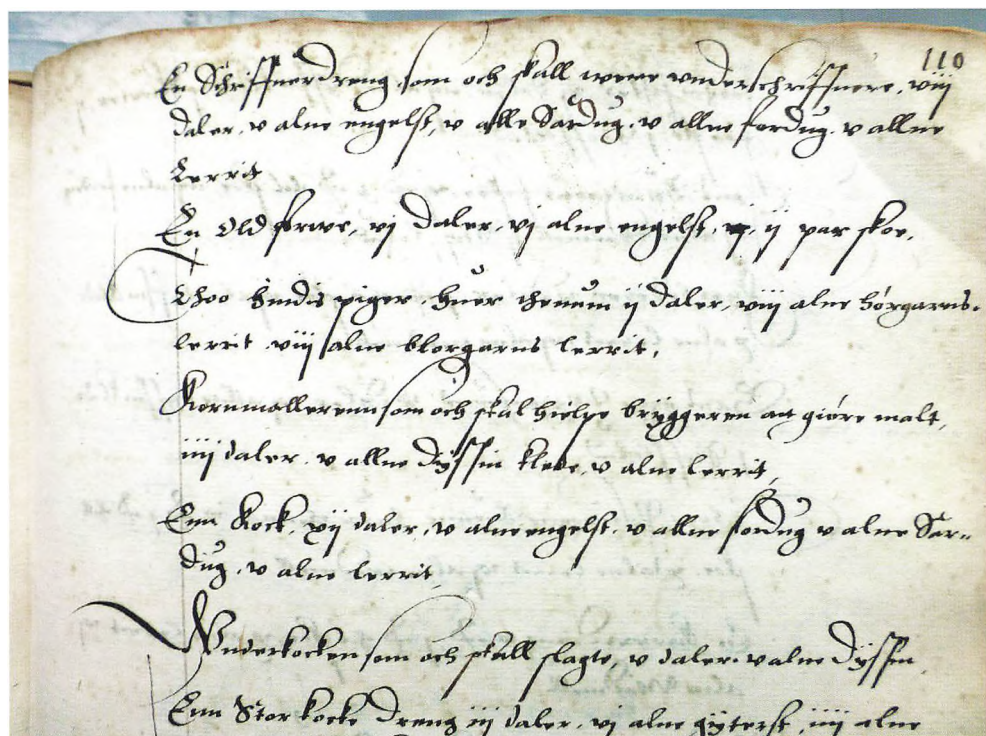

Fig. 16. Da Peder Reedtz tiltrådte sit embede som lensmand i Antvorskov i 1580, blev han udstyret med et forleningsbrev, der tildelte ham en fast indtægt og pålagde ham at aflægge et årligt regnskab for kongen over samtlige indtægter og udgifter for lenet. Han fik også at vide, hvad hver medarbejder skulle have i løn. Det drejede sig bl.a. om en soged, en skriver, en skriverdreng, en oldfrue med to tjenestepiger, en kok med to hjælpere, en brygger og bryggersvend, en møller, tre postvognssvende, en posttrylter, fire korpræster og seks kordegne. Desuden fik han til opgave at aflønne læreren og degnene (dvs. lærerne) i Slagelses latinskole. (Rigsarkivet, Danske Kancelli, Sjællandske Registre 1580, s. 109ff.).

alle byerne på Sjælland, Fyn, Lolland og Falster den 2. april 1644 bedt om at levere et bestemt antal gode heste til rytteriet. Kongen meddelte, at han "agtede" at betale ejerne, når der igen var blevet fred i Danmark. Slagelse måtte denne gang stå for en ret stor del af den samlede leverance, nemlig 20 heste. Byen har formentlig haft usædvanligt mange heste på grund af megen vognmandskørsel og et omfattende agerbrug.

Mange af de sjællandske og fynske landsogne blev også omfattet af den særlige hesteopkrævning i 1644. Men behovet var også akut. For den svenske feltmarskal Lennart Torstensson havde 2½ måned forinden besat hele Jylland, og den politiske ledelse i Danmark søgte nu af al kraft at hindre de svenske tropper i at underlægge sig resten af landet. Det lykkedes at standse den svenske fremmarch, men indbyggerne i Slagelse og andre sjællandske købstæder måtte leve med en stor indkvartering af danske soldater i 1644 og 1645. Dette gav anledning til en del klager, bl.a. fra Slagelse. Men Slagelse-folkene fik noget ud af deres vrede, for i et brev af 27. december 1644 kunne kongen og kancelliet meddele, at bønderne i Antvorskov og Korsør len for fremtiden skulle stå for hele leverancen af hør og strøelse til de militære heste i Slagelse. Kongen angav også, hvor meget bønderne skulle have i betaling for denne ydelse.⁹⁶

Oplevelserne i 1644-45 var dog for intet at regne mod, hvad der overgik Slagelse i årene 1657-60, da Danmark to gange var i krig med Sverige. Slagelse kom da til at mærke, at det kunne være ganske problematisk for en by at ligge på et af rigets mest befærdede strøg. Ifølge en opgørelse, der synes at være udarbejdet i Slagelse i løbet af foråret eller sommeren 1658, havde byen haft en samlet udgift på 7.865 rigsdaler og 77½ skilling til at huse og bespise de mange forskellige danske troppekontingenter, som var indkvarteret i byen eller rejste gennem den fra 11. marts 1657 til 1. maj 1658. Hertil kommer, at Slagelse var domicil for mere end 500 svenske soldater med tilhørende heste fra 7. marts til 24. april 1658, og det havde angiveligt kostet byen yderligere 7.680 rigsdaler. Så hvis vi tør stole på opgørelsen, har de totale udgifter til indkvartering m.m. i denne krig ligget på ca. 15.545 rigsdaler, svarende til ca. 38 % af, hvad byens gårde blev vurderet til i 1657.⁹⁷

Men da den svenske konge Karl Gustav åbenbart ikke var tilfreds med resultatet af fredsaftalen i februar 1658, begyndte han allerede i august 1658 en ny krig mod Danmark. Mest kendt fra denne krig er den langvarige belejring af København. Men svenskerne slog sig også ned i en række sjællandske købstæder, hvor befolkningen blev pålagt store månedlige kontributioner af besættelsesmagten. Det hindrede imidlertid ikke de svenske soldater i at foretage en masse plyndringstogter i og uden for byens grænser. For Slagelses vedkommende skal svenskerne i alt have opkrævet ca. 16.000 rigsdaler i løbet af det næsten to år lange ophold i byen. Vi ved dog ikke, om det også lykkedes at skaffe alle disse penge. Som om alt dette ikke var nok, blev Slagelse efter svenskernes afmarch yderligere udsat for en række danske troppeafdelingers indkvartering i anden halvdel af 1660, hvilket i alt skal have kostet byen næsten 4.500 rigsdaler. Det er intet under,

at kongen i de følgende år modtog den ene klage efter den anden over beskatningen af byen.⁹⁸

I 1660-61 fik de hårdt plagede danske købstæder besøg af et par kommissioner, som dannede sig et indtryk af situationen efter krigsafslutningen. Deres beretninger viser, at det var gået voldsomt ud over alle de sydvestsjællandske købstæder. I Slagelse blev antallet af "øde og afbrudte gårde og våninger" således opgjort til 115.⁹⁹ Her bør det dog nævnes, at Slagelse mistede ikke færre end 120 gårde og huse ved en brand i 1652, og muligvis var en stor del af disse bygninger endnu ikke blevet genopført inden krigsudbruddet i 1657.

Da en ny kommission i 1682 takserede alle bygninger og grunde i Slagelse med henblik på indførelse af en grundskat, beskrev den ikke færre end 183, dvs. 37 %, af de 490 grunde som øde. Heri er dog formentlig medregnet en del smågrunde, som aldrig har været bebygget.¹⁰⁰ Et andet markant træk ved listerne fra 1682 er, at påfaldende mange grunde var ejet af borgmestrene, rådmændene, et par købmænd og fattigvæsenet, og at en række ejendomme tilhørte bønder fra oplandet og andre udenbys personer.¹⁰¹ Der kan være mange årsager til denne ejendomsfordeling, men det er en fristende tanke, at i alt fald en del af disse grunde og bygninger er erhvervet ved pant, fordi den tidligere ejer ikke kunne svare sine afgifter.

Bygninger og brande i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet

Mens grundtaksationslisterne fra 1682 kun giver meget summariske oplysninger om de enkelte ejendomme, indeholder brandtaksationen fra 1736 en beskrivelse og vurdering af hver eneste bygning i Slagelse.¹⁰² Vurderingen angiver værdien af byggematerialerne og det nagelfaste inventar. Det var hensigten, at taksationerne fra Slagelse og de øvrige sjællandske byer skulle danne grundlag for en samlet brandforsikringsordning for alle danske købstæder. En sådan ordning kom imidlertid først i 1761, hvor myndighederne også indførte den praksis at nyvurdere alle købstadsbygninger hvert 10. år.

Da brandtaksationen fra 1736 er den ældste kilde, der bringer os så tæt på Slagelse købstads fysiske fremtoning, kan der være grund til at se lidt nærmere på protokollens indhold. Taksationen nævner i alt 213 private ejendomme. Det er et meget lavt tal i forhold til de 490 ved taksationen i 1682, og det er muligt, at man i de mellemliggende år har sammenlagt mange af de små grunde til større enheder. Befolkningstallet er formentlig også blevet reduceret med flere hundrede mennesker i løbet af de godt 50 år (se s. 404).

Taksationen fra 1736 viser, at der ikke var nogen større forskel på ejendommenes værdi i Smedegades, Slotsgades og Bredegades fjerdinge (kvarterer). Derimod var Løvegades fjerding, som også omfattede Stenstuegade og den nordlige del af Rosengade, i langt højere grad end resten af byen præget af småhuse. Mange af disse huse blev takseret til mindre end 50 rigsdaler og nogle af dem endda så lavt som 9-15 rigsdaler.¹⁰³ Som et typisk eksempel kan nævnes Jens Jen-

sen Holms bolig, der fik denne karakteristik: "Et lidet våningshus, bestående af tre fag,¹⁰⁴ stentag [dvs. tegltag] til gaden og stråtag til haven, samt lervægge". Det absolutte modstykke var Lille Antvorskov i den østlige udkant af Slagelse. Denne ejendom, som i middelalderen havde hørt under Antvorskov Kloster, var nu ejet af Peder Jensen. Han havde også syv andre bygårde og -huse i sin besiddelse og var dermed den største grundejer i Slagelse.¹⁰⁵ Blandt hans øvrige ejendomme hørte en købmandsgård, et hus med to hestedrevne møller samt et par små lejeboliger. Til sammen blev disse bygninger takseret til 1.027 rigsdaler. Lille Antvorskov blev til gengæld vurderet til hele 2.869 rigsdaler, men det fremgår også, at det femfløjede bygningskompleks havde et samlet omfang på ikke mindre end 152 fag.

Med hensyn til byggestil og -materialer var der ikke den store forskel mellem byens ejendomme. Ganske vist var der 19 ejendomme med toetagers bygninger, hvad der var forholdsvis meget for en provinsby på denne tid, men alle de private gårde og huse var opført i bindingsværk. I nogle tilfælde havde man murede tavl; andre steder var bygningen lerklinet. Til tagdækning var tegl det mest udbedte materiale, men der var stadigvæk også mange bygninger med stråtag. Det var således ret almindeligt, at forsiden af forhuset var teglhængt, mens der var anvendt strå på bagsiden af forhuset og på bagbygningerne, og 50 steder i byen kunne man også se stråtag på forhuset.

Brandtaksationen fra 1736 giver også et indblik i visse sider af byens erhvervsstruktur. Det fremgår således tydeligt, at en stor del af de mange købmænd og håndværk drev landbrug som bibeskæftigelse. Der omtales nemlig en eller flere lader i 41 ejendomme, mens der er registreret stalde 71 steder i byen. Et af dem er Lille Antvorskov, hvor en 62 fag lang bagbygning var indrettet til lo, lade, stalde og vognskjul.

Desuden bidrager brandtaksationen til at kaste lys over garnisonens betydning for byen. Fra 1732 til 1866 boede der næsten uafbrudt et rytter- eller dragonregiment i Slagelse, og i 1700-tallet kunne den militære befolkningsgruppe, inklusive hustruer og børn, let komme op over 200 mennesker. Dette må ses i lyset af, at der kun blev registreret 1300-1500 civile indbyggere ved folketællingerne i 1753, 1769 og 1787.¹⁰⁶ Ligesom i de mange andre garnisonsbyer blev soldaterne indkvarteret privat, og brandtaksationen viser, at der i 1736 var indrettet såkaldte rytterbarakker 22 steder i byen. I nogle tilfælde blev et hus udelukkende brugt til dette formål. Andre steder boede ejeren selv i huset, og der har da formentlig blot været tale om et enkelt lille rytterkammer, hvor to soldater kunne dele en seng. Brandtaksationen viser også, at de militære heste på dette tidspunkt var opstaldet flere steder i byen. I 1739 blev der imidlertid opført en rytterstald til 60 heste. Bygningen lå ved Slotsgade og kom til at give navn til Rytterstaldsstræde.

Fire år efter udarbejdelsen af brandtaksationen blev Slagelse for mindst tiende gang siden 1515 udsat for en større brand.¹⁰⁷ Der nedbrændte 39 ejendomme – det største antal siden 1652 – og især området omkring torvet samt

Fig. 17. I 1946 blev der foretaget en arkæologisk undersøgelse af Galgebakken. Den bragte flere skeletter frem i lys. Der må være tale om hængte personer, som ikke kunne begraves på en kirkegård. Et af kranierne blev genanvendt på en måde, som gør det fristende at tale om arkæologisk galgenhumor. Men i virkeligheden benyttede arkæologerne blot en afskrækkelsesmetode, som var kendt tilbage i middelalderen, hvor man bl.a. kunne finde på, at hamre et søm gennem kraniet på en sørøver og sætte det op uden for en by – til skræk og advarsel for andre, som måtte overveje en tilværelse som pirat. (Slagelse Lokalkiv).

Henrettelser i 1700-tallet

Galgebakken syd for Slagelse blev endnu i 1700-tallet benyttet til henrettelse af personer, der blev dømt til hængning i Slagelse og omegn. Den synlige placering tæt ved en vej var ingen tilfældighed. Henrettelser var nemlig offentlige begivenheder, der ofte tiltrak et stort antal mennesker. Fra myndighedernes side ønskede man også, at så mange som muligt overværede begivenheden, der trods sin brutalitet havde visse ligheder med et religiøst ritual. Efter en ortodoks teologisk opfattelse havde en henrettelse til formål at sone Guds vrede over delinkventens modbydelige handling, samtidig med at tilskuerne blev afskrækket fra at gøre noget tilsvarende. Den afskrækkende effekt blev forstærket af, at man lod liget blive hængende i galgen længe efter henrettelsen. Tyven Enevold Petersen, der blev hængt i Slagelse den 17. november 1734, blev således først begravet i februar 1737, da han "nu af stormen tillige med galgen er nedfaldet".

Slagelse-borgerne oplevede også flere andre henrettelser på grund af tyveri i de første årtier af 1700-tallet. I 1722 lykkedes det f.eks. magistraten at få dømt og henrettet fire medlemmer af en tyvebande, som havde huseret på egnen gennem en årrække, men som længe havde undgået retsforfølgelse, fordi tyvene angiveligt havde truet mange med ildebrand og andre ulykker, hvis de røbede noget til myndighederne. Men da hovedmændene dristede sig til at begå indbrud i borgmesterens eget hus, klappede fælden for banditterne, hvoraf den ene i øvrigt tidligere var undvejet fra straffeanstalten Bremerholm i København.

En anden bemærkelsesværdig tyverisag fandt sted i 1733. Her blev byens natmand, Peder Christian Jørgensen, og hans medhjælper Peder Joensen dømt for indbrud og tyveri af flere dyr, som de dræbte, hvorefter de hævdede, at dyrene havde været selvdøde. Det var en af natmandens opgaver at skaffe døde dyr af vejen, og inden da måtte han tage huden af for at sælge den. Jørgensen endte i galgen, mens Joensen "slap" med kagstrygning (offentlig piskning), brændemærkning i panden og indsættelse på livstid på Bremerholm. Drabshandlinger kunne naturligvis også føre til henrettelser. I 1745 fik ryttersoldaten Christen Petersen denne straf. Først blev en af hænderne hugget af, dernæst blev han halshugget med en økse, og til sidst blev hovedet sat på stage og kroppen på stejle. Baggrunden var et simpelt skænderi med to underofficerer, som var endt med, at de truede Petersen med tæsk. Petersen svarede, at han ville foretage sig noget, som gjorde, at de aldrig mere ville kunne slå ham. Han havde da taget en lille dreng og skåret struben over på ham. Måske kan drabet henregnes til kategorien "selvmordsmord" – en form for drab, som var relativt almindelig i Danmark og andre nordeuropæiske lande i 1700-tallet. Motivet til sådanne drab var et ønske om at dø. Men hvis man begik selvmord, ville man være afskåret fra den evige frelse. Ved derimod at dræbe et uskyldigt menneske ville man få mulighed for at angre sine misgerninger under samtaler med en præst umiddelbart før henrettelsen, og man kunne derfor alligevel gøre sig forhåbninger om en fremtid i paradiset. (Krogh 2000, s. 256, 324, 342, 391f., 404f. og 489).

Skovsøgade og Slotsgade blev hårdt ramt. En stærk storm gjorde sit til, at branden bredte sig så meget. Branden gik bl.a. ud over rådhuset, som var blevet opført få år tidligere. Her gik det meste af byens arkiv, herunder originalerne til alle privilegiebrevene og skråerne, op i flammer.¹⁰⁸ Slagelse-borgerne kunne dog glæde sig over, at kongen bevilgede 20.000 rigsdaler til genopførelse af husene, og disse penge blev fordelt mellem ejerne, som modtog fra ca. 50 til 1.810 rigsdaler. Brandtaksationen fra 1736 har uden tvivl været til stor nytte i denne situation.

Slagelse blev også i 1770'erne og 1780'erne ramt af flere mindre brande. Ikke desto mindre blev man ved med at opføre huse med brandfarlige stråtag og trægvale. Ved brandtaksationen i 1801 blev der således registreret stråtag på 84 af de ca. 250 ejendomme. Bindingsværket var også stadigvæk totalt dominerende, om end der var nogle få grundmurede huse.¹⁰⁹

Den 22. september 1804 blev Slagelse hjemstøgt af den sidste store brand i byens historie. Denne gang gik det især ud over Smedegade, men også Løvegade og området omkring Sct. Mikkels Kirke og torvet blev hårdt medtaget. Da byskriveren og to bygningsagkyndige håndværkere nogle dage senere besigtigede området, nåede de op på, at 45 ejendomme havde taget skade. Heraf var de 34 helt eller næsten udbrændte, mens fem andre var svært beskadigede. Størst var tabene hos farverens enke madame Stolpe, købmanden Johan Gottfried Rauther og båndfabrikør Adam Thomann, hvis gårde ved den foregående brandtaksation var blevet vurderet til henholdsvis 3.820, 2.820 og 2.720 rigsdaler. Men også mange andre borgere havde mistet bygninger for mange hundrede rigsdaler. Pottemager Christen Sørensen havde f.eks. mistet sit forhus, fordi man havde været nødt til at nedbryde det for at standse ildens fremmarch. Det blev beregnet, at byen i alt havde mistet bygningsværdier for 36.011 rigsdaler.¹¹⁰

Heldigvis havde købstæderne nu fået en brandforsikringsordning for bygninger. Men mange af byens indbyggere mistede også stort set alt deres indbo, og tilsyneladende havde kun de færreste en løsrøforsikring. Imidlertid begyndte det allerede efter få dage at strømme ind med gaver til de nødlidte, og på foranledning af byens fattigkommission blev der dannet en særlig kommission til at koordinere indsamlingsen og fordelingen af hjælp. Kommissionen var et privat foretagende, men blandt de 11 medlemmer fandt man både borgmestre, rådmænd og præster. Amtmanden P.C. Stemann indvilgede også i at indtræde, og

Fig. 18. Med deres farverige dragter synes de hvervede soldater at have udgjort et festligt indslag i købstæderne i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Men soldaternes hverdag var alt andet end festlig. Vagtjeneste og eksercits beslaglagde en meget stor del af tiden, men eksempler fra forskellige byer viser, at de lokale myndigheder også kunne gøre brug af soldater til så forskellige opgaver som bekæmpelse af slagsmål og skatteopkrævning. I øvrigt var det almindeligt, at en stor del af de hvervede soldater havde orlov det meste af året. I denne periode kunne de påtage sig civilt arbejde, men de skulle samtidig være til rådighed for hæren i tilfælde af krig. Tegningen af den sjællandske rytter findes i Brockdorff 1804.

allerede den 30. september kunne han i et brev til Danmarks reelle regent, kronprins Frederik (den senere Frederik VI) give en orientering om kommissionens tanker. Som bilag til brevet fulgte en liste over alle de brandlidte med oplysninger om deres tab og generelle tilstand. Kommissionen havde nemlig allerede udspurgt hver enkelt person, og nu ville man gå i gang at checke oplysningernes rigtighed. Stemann lod også i ydmyge toner forstå, at kommissionen ikke ville sige nej til lidt hjælp fra kongen. Amtmanden nævnte da også et par personer, som i særlig grad fortjente kompensation for det tabte. En af dem var vognmandskarlen Lars Christensen, "der ved sjælden sparsomhed som tjenestekarl havde samlet en kapital af 400 rigsdaler, der lå i hans kiste og tillige med alle hans klæder blev et rov for ilden". Christensen havde ikke haft mulighed for at redde sine penge og effekter, da han netop den pågældende dag udførte vognmandskørsel for de kongelige.¹¹

Den 13. juni 1805 sendte Stemann et nyt brev til kronprinsen. Her kunne han meddele, at kommissionen havde indsamlet den nette sum af 9.769 rigsdaler og 11 skilling, og de var blevet fordelt på 106 personer. Desuden havde de brandlidte modtaget ca. 2.000 rigsdaler fra andre velgørere, så nu kunne "de fleste" ikke "med føje ... klage over at have lidt noget sær[ligt] betydeligt tab". Der var altså alligevel ikke behov for brandhjælp fra staten. Derimod ville Stemann gerne have kronprinsens accept af, at byen søgte et lån på 7.000 rigsdaler fra "en eller anden offentlig kasse". Pengene skulle anvendes til at skaffe byen et rigtigt torv, nu hvor branden havde givet mulighed for det. Desuden oplyste amtmanden, at man håbede at kunne skaffe et lån fra Slagelse hospital, således at de brandlidte kunne "opføre bedre og solidere bygninger end dem, de ejede før ildebranden".

Stemanns store planer blev virkelig realiseret, og på denne måde fik branden i 1804 en afgørende betydning for byens fysiske udvikling. Allerede den 3. juli 1805 købte kommunen brandtomterne på den vestlige side af Smedegade samt et vænge ved den lille gade Bøddelstræde, som nu forsvandt. Til gengæld opstod der et nyt torv, og her fik nogle af de brandlidte anvist en byggeplads. Kommunen købte også Thomanns store brandtomt. Denne plads tjente i et par årtier som øvelsesplads for rytterregimentet, men blev derefter handels- og oplagsplads. Fra og med 1820'erne bar den navnet Schweizerpladsen til minde om Thomann, der stammede fra Schweiz.¹²

Endelig lykkedes det langt om længe at få forbedret den generelle byggestandard for derved at begrænse risikoen for flere store brande. En gennemgang af brandtaksationen fra 1827 viser således, at Slagelse nu kun havde én eneste bygning med stråtag. Til gengæld havde 77 af de 246 ejendomme mindst én grundmuret bygning. Dertil kom 59 ejendomme med en brandmur eller muret gavl. Der var grundmurede bygninger i alle dele af byen, men koncentrationen var naturligt nok størst i Smedegades og Løvegades fjerdinge – altså de områder, som blev hårdest ramt i 1804. Derimod havde branden ikke ændret synderligt på den geografiske fordeling af dyre og billige boliger. For Løvegades fjerding lå

stadig markant lavere end de andre med hensyn til gennemsnitlig taksationssum.¹¹³

Slagelse under den lange købstadskrise ca. 1660-1780

Svenskekrigene 1657-60 indvarslede en langvarig krise for de fleste danske købstæder. Krisen afspejler sig tydeligt i befolkningstallene, for det gennemsnitlige indbyggertal for de danske købstæder voksede kun fra 1.032 til 1.195 mellem 1672 og 1787,¹¹⁴ og Slagelse var langt fra den eneste by, hvor der ligefrem var tilbagegang.

Den lange krise var et resultat af mange faktorer. Den voldsomme beskatning og udplyndring i 1657-60 gjorde det svært for de hårdest ramte byer at komme på fode igen. Dertil kommer, at mange andre byer end Slagelse blev ramt af alvorlige brande i 1700-tallet. Desuden blev købstæderne berørt af en langvarig eksportkrise for danske landbrugsvarer – en krise, som først ophørte i anden halvdel af 1700-tallet. Endelig førte den danske regering gennem store dele af 1700-tallet en told-, handels- og industripolitik, som primært havde til formål at stimulere hovedstadens erhvervsliv. Regeringen håbede, at dette ville have afsmittende virkning i provinsen. Men mange af tiltagene virkede i stedet konkurrenceforvridende og hæmmede derved købstædernes økonomiske udvikling. Nogle forskere taler derfor om "hovedstadens gøgeungeeffekt".¹¹⁵

De vanskelige økonomiske forhold er velbeskrevet i mange af de indberetninger fra lokale myndigheder, som statsmagten tog initiativ til i 1700-tallet. I flere tilfælde ønskede de ledende politikere og embedsmænd da også udtrykkeligt at få en redegørelse for den aktuelle tilstand i de forskellige dele af landet, gerne med forslag til forbedringer. Det var bl.a. tilfældet i 1735, hvor det nyetablerede kommercekollegium (svarende til nutidens erhvervsministerium) udsendte et skema med otte spørgsmål om de enkelte købstæders og landdistrikters produktion, handel, søfart og industri m.v. Fra Slagelse foreligger der en usædvanlig fyldig besvarelse, bestående af en redegørelse fra magistraten (borgmestrene og rådmændene) og hele fire indlæg fra enkelte beboere. Der kan derfor være grund til at se nærmere på, hvad netop dette tekstsæt kan fortælle os om de økonomiske forhold i 1700-tallets Slagelse.¹¹⁶

Magistratens besvarelse lagde på ingen måde skjul på de mistrøstige forhold. Således havde byen flere håndværkere, end der var økonomisk grundlag for, og de fleste af de 10-12 handlende havde så ringe en omsætning, at man rettelig burde kalde dem for høkere! Eneste lyspunkt var garveriet, som forsynede regimenterne og skomagerne med "godt og forsvarligt læder af alle slags". Peder Jensens tobaksplantage og -spinderi, der ligesom garveriet havde ca. 20 år på bagen, havde også tidligere været en stor succes. Men nu var produktionen klart for nedadgående på grund af konkurrence fra tobak fra Lübeck. Magistraten foreslog derfor, at Danmark indførte et importforbud mod denne vare. Dette forslag stemte fint overens med tidens dominerende økonomiske doktrin, mer-

Det korruppte bystyre

Indtil første halvdel af 1800-tallet var korrupsion et velkendt fænomen i Danmark. Arkiverne indeholder da også mange fyldige sager om korrupsion og anden form for misligholdelse af embeder i 1700-tallet. Nogle af disse strakte sig over adskillige år. Det gælder bl.a. for sagen vedrørende Slagelse magistrat, som begyndte i 1729, hvor nogle borgere indsendte en klage til kongen over byens forvaltning. Klagen medførte, at der blev nedsat en kommission til at foretage en foreløbig undersøgelse af forholdene i byen.

De to kommissionsmedlemmer opholdt sig hele 40 dage i Slagelse i løbet af sommeren 1729. De brugte tiden til at gennemgå rådstue-, auktions- og skifteprotokoller, skattemandtaller og indkvarteringsligninger m.m. Resultatet var deprimerende. I et brev til lederen af Danske Kancelli berettede de to mænd om magistratens "meget slette og skadelige husholdning samt uforvarselige og usømmelige omgang og egennyttighed". I afrapporteringen til kongen gav de en mere konkret beskrivelse af manglerne. Magistraten havde således "holdt konfuse og ilde indrettede kopibøger [med afskrifter af udgåede breve] og skiftekladder", og den havde undladt at protokollere meget af det, der var sket på rådstuemøderne, herunder borgernes klager og andragender. Borgmesteren og rådmændene havde også "pålagt en del borgere utålelige byskatter", mens andre havde fået skattelettelser, og magistraten havde befriet sig selv for enhver form for byskat. Desuden havde man "taget for meget udi salarium på skifter og tilladt andre at gøre det samme", ligesom der var blevet opkrævet særlige afgifter af borgere, som ville bygge hus på øde pladser, og af personer, som ønskede at blive fritaget for borgerlige ombud.

Den hårde kritik førte til, at der i oktober 1729 blev nedsat en særlig kommissionsdomstol til at foretage en mere dybgående undersøgelse af magistratens embedsførelse og fælde dom i sagen. Domstolen fik tre medlemmer, nemlig kancelliråd Niels Fuglede, som også havde været med i den første kommission, samt justitsråd Johannes Christensen og landsdommer Wilhelm Deichmann. Fuglede og Deichmann blev senere udskiftet med justitsråd Urban Bruun og Johan Ludvig Holstein. Sidstnævnte var i 1730 blevet udnævnt til stiftamtmand over Sjællands stift – et embede, som betød, at han blev tilsynsførende med alle de sjællandske købstæders forvaltning. Holstein fik utvivlsomt også den absolutte hovedrolle i kommissionsdomstolen, som afsagde sin dom den 18. september 1733. Det fremgik her, at byens ledende embedsmænd både skyldte penge til kærnerkassen (byens kasse), kirkerne og fattigvæsenet. Inklusive mulkt og dækning af omkostninger til retssagen skulle de fem mænd i alt betale næsten 1348 rigsdaler. Borgmester Jens Lassen stod for ca. 578 rigsdaler, mens rådmændene Oluf Colding og Samuel Jahn, konsumtionsforpagter Peder Jensen og boet efter byfoged Ambrosius Nyborg hver især skulle svare mellem 100 og 250 rigsdaler.

Holstein vidste, at det ville blive meget vanskeligt at indkræve de store beløb fra Lassen og Colding, som bestemt ikke hørte til blandt byens mest velhavende mænd. Da Lassen i foråret 1734 indbragte sagen for Højesteret, var det primære formål utvivlsomt også at trække sagen i langdrag, så en tilbagebetaling ikke kunne komme på tale foreløbig. Sådan tolkede Holstein i alt fald borgmesterens handling, og i juli modtog stiftamtmanden da også et brev fra Lassen, hvori han tilbød at trække ankesagen tilbage, hvis Holstein kunne finde en endelig løsning på den lange og ubehagelige proces. "Nådige herre! Jeg tager derfor min tilflugt til Dem som min høje øvrighed", lød borg-

mesterens ydmyge bøn, og brevet sluttede med et løfte om i "al min levetid" at "bede godt for Dem og Deres høje familie".

Lassens anmodning var ikke forgæves. Den 24. juli 1734 indleverede Holstein en indstilling til kongen, hvor han gjorde opmærksom på, at en sag ved Højesteret blot ville medføre endnu større udgifter for Slagelse; aflønningen af en prokurator ville alene beløbe sig til 300-400 rigsdaler. Og det ville jo ikke blive lettere at få indkrævet pengene hos Lassen og Colding! Holstein foreslog derfor, at alle de dømte blev fritaget for mulkt og betaling af sagsomkostninger. Derimod kunne man ikke frigøre dem for kravet om tilbagebetaling af de penge, som de uretmæssigt havde tilegnet sig. Christian VI fulgte indstillingen, og herefter kunne Holstein drage til Slagelse for personligt at overbringe meddelelsen "i byfogedens samt 4 á 6 upartiske borgeres nærværelse". Det havde han nemlig tilbudt at gøre som en særlig gestus over for de vrede Slagelse-borgere. (Rigsarkivet, Danske Kancelli, Indlæg til Sjællandske Tegnelse, 1729 (sag 562), 1730 (sag 245), 1731 (sag 80) og 1734 (sag 316)).

Fig. 19. Johan Ludvig Holstein var stiftamtmand over Sjællands Stift 1730-35 og derefter leder af Danske Kancelli. Han var helt frem til sin død i 1763 en af de mest indflydelsesrige danske embedsmænd. Historikeren Claus Bjørn har givet ham denne karakteristik: Holstein "besad stor arbejdsevne, saglig dygtighed og et sundt jugement. Han kunne optræde med stor myndighed, men hans embedsførelse var præget af humanitet. Et elskværdigt træk hos ham var hans lyst til i visse tilfælde at få sager afgjort med det gode, inden de kom til kongens kundskab." (Illustration i Trap 1867-69; Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, 1980).

kantilismen, der lagde vægt på at ophjælpe den indenlandske industriproduktion gennem importforbud og høje toldsatter.

De to borgmestre og to rådmænd mente også, at det ville være til stor gavn for byen, hvis det igen blev tilladt at bruge Skibsholm Havn – i det mindste til omladning af kornvarer og bygningsmaterialer – så man slap for den besværlige landevejstransport mellem Slagelse og havnebyerne. Til gengæld slog de til lyd for, at det blev forbudt for såvel bønder på landet som håndværkere i byen at brygge øl og brænde brændevin med henblik på salg. Der eksisterede allerede et sådant forbud for bøndernes vedkommende, men det blev åbenbart ofte over-

Erhverv	1787	1801
Håndværkere i alt	99	108
Heraf:		
Skomagere og skoflækkere	13	14
Grov- og kleinsmede	3	5
Snedkere	5	5
Vævere	4	3
Skræddere	6	6
Bagere	6	8
Handlende (inkl. apotekeren)	10	20
Værtshusholdere og gæstgivere	13	26
Møllere	5	5
Vognmænd	6	8
Avlsmænd	9	7
Daglejere, svende m.v.	40	50
Embedsmænd (f.eks. præster og byfogeder)	20	19
Funktionærer (f.eks. konsumtionsbetjente og hyrder)	20	22
Officerer og underofficerer	8	11
Menige soldater	23	15
Rentiers og pensionister (herunder bl.a. tidligere embedsmænd og aftakkede soldater)	6	35
Anden eller uvis beskæftigelse	28	13
Antal husstande i alt	287	339

Fig. 20. Husstandsoverhovedernes erhvervsfordeling ved de to første folketællinger, hvorfra der foreligger navne samt forskellige basisoplysninger for alle indbyggere. Tabellens oplysninger må tages med lidt forbehold. Det skyldes især, at mange personer har ernæret sig af flere erhverv på samme tid, og det er ikke nødvendigvis det vigtigste, der er nævnt i folketællingens erhvervsrubrik. Ikke desto mindre giver tabellen et godt indtryk af, hvilke erhvervsgrupper der stod stærkest i byen. Særligt iøjnefaldende er de mange skomagere og andre håndværkere – et træk, som går igen i masser af andre købstæder før industrialiseringen. Derimod giver tabellen et misvisende billede af landbrugets betydning. De personer, der er angivet som avlsbrugere, er måske dem, som ikke havde andet erhverv udover landbruget. (Mikkelsen 1995c, s. 110ff. og 122).

trådt, og ifølge magistraten var håndværkerne ofte tilbøjelige til at forsømme deres hovederhverv, når de kastede sig over værtshushold som bibeskæftigelse.

Flere af de nævnte synspunkter kan genfindes i en lidt anden form i nogle af de øvrige indlæg fra Slagelse. Prokurator (sagfører) Lintrup skrev således, at der tidligere havde været kornekспорт fra Slagelse via Skibsholm til både Norge, Lübeck og Flensborg. Men nu havde købmændene i Slagelse svært ved at klare sig i konkurrencen med Korsør og Skælskør, som ifølge Lintrup havde haft en bemærkelsesværdig økonomisk vækst i nogle år.¹¹⁷ Sagen var, at mange af egnens bønder valgte at køre til havnebyerne med deres korn, fordi købmændene i disse byer ikke skulle tænke på omkostninger til fragt på landevej og derfor kunne tilbyde bønderne en højere pris end købmændene i Slagelse. Af samme grund kunne havnebyernes købmænd også sælge importvarerne til en lavere pris end kollegerne i Slagelse. Men handelsmændene i Korsør og Skælskør nøjedes ikke med denne lovlige handelsaktivitet; de rejste sandelig også rundt på landet for at falbyde deres hør, humle og tobak, og denne landprang var forbudt i henhold til Danske Lov 3.13.24. Som god jurist havde Lintrup naturligvis paragrafferne i orden.

Også byens matador, Peder Jensen, gik i rette med de mange brud på den traditionelle arbejdsdeling mellem land og by. Han beklagede sig bl.a. over, at nogle kromænd ikke nøjedes med at sælge mad og drikke, men også tillod sig at forhandle "jern, salt, tobak, tran, tjære, sild og humle, ja sågar krydderier", kort sagt stort set alle de basisvarer, som bønderne havde behov for at købe. Landhåndværket var en anden anstødssten. Peder Jensen erkendte ganske vist, at lovgivningen tillod bestemte håndværk på landet, men han understregede, at de

Tredje bog, 13. kapitel

§ 23. Ingen håndværksmand må bo på landsbyen undtagen grovsmede, tømmermænd, bødkere, teglbrændere, pottemagere, som gør sorte pottes, hjulmænd, muremestre, skindere, vævere, som væver vadmel, blå- og hampelærred, skræddere, som syr vadmel, og de skomagere, som syr bøndersko.

§ 24. Ingen, i hvo det være kan, må bruge noget købmandskab på landet og i landsbyerne til forprang med alen, måde eller vægt eller sælge nogen kramvarer, stål, salt eller fremmed humle, under varernes forbydelse.

Fig. 21. Danske Lov fra 1683, som var grundlaget for al dansk lovgivning indtil grundloven af 1849, indeholder mange bestemmelser om handel, håndværk og anden erhvervsvirksomhed. Disse to vigtige bestemmelser kom ind i dansk lovgivning i 1558, og de bortfaldt først ved loven om næringsfrihed den 29. december 1857. (Gengivet efter Juul 1949, s. 154 – dog med normaliseret retskrivning).

pågældende personer kun havde lov til at arbejde for bondebefolkningen. Men at dømme efter Jensens indlæg var det bestemt ikke ualmindeligt, at de mange landhåndværkere på Slagelse-egnen også udførte arbejde for beboere i købstaden. Han mente da også, at nogle af egnens bedste tømrere boede ude i landsbyerne. Denne bemærkning knytter an til en anden af Peder Jensens hovedpointer. Han fandt det nemlig meget betænkeligt, at så stor en del af byens næringsdrivende beskæftigede sig med flere erhverv i stedet for at specialisere sig og blive dygtige til en enkelt profession. Han foreslog derfor, at det blev forbudt for borgerne at "bemænge sig med mere end én håndtering", så disse ikke "forarmede" og "fordærvede" hinanden.

Det mest bemærkelsesværdige i Peder Jensens 15 sider lange indlæg er imidlertid hans kritik af, at konsumtionen ramte købstæderne væsentligt hårdere end landdistrikterne. Konsumtionen var en afgiftsbuket, som havde eksisteret siden 1671. På landet bestod den først og fremmest i en moderat personskat. I byerne var der derimod tale om en række produktions- og forbrugsafgifter. Vigtigst var maleværkskonsumtionen, som blev opkrævet ved formaling af korn og malt ved byens møller, samt portkonsumtionen, der var en afgift på vareindførsel

Fig. 22. Konsumtion var den officielle betegnelse for den afgift, som indtil 1852 blev opkrævet ved indkørselsvejene til alle danske købstæder. Til daglig brugte man imidlertid ofte ordene *accise* og *acciseboder* om afgiften og opkrævningsstederne. Næsten alle disse småbygninger er for længst forsvundet, men i Slagelse er der bevaret hele to *acciseboder*. Bygningen i Bjergbygade er fra 1783 og står endnu på sin oprindelige plads. (Foto: Hugo Maltheissen, Slagelse Lokalarkiv, B 765).

ad landevejene. Det er blevet beregnet, at disse afgifter til sammen betød en forøgelse af bybefolkningens forbrugsomkostninger med 10-20 %, ¹¹⁸ så Peder Jensens klage var bestemt ikke grundløs. Kritikken blev da også gentaget i flere senere indberetninger fra Slagelse, og vi finder den også i mange andre købstads-indberetninger fra 1700-tallet. I en skrivelse fra 1747 stillede magistraten i Slagelse direkte forslag om afskaffelse af maleværks- og portkonsumtionen med henvisning til, at man herved ville kunne spare 500-600 rigsdaler årligt til aflønning af de konsumtionsbetjente, som kontrollerede alle vareladninger ved indkørslen til byen. Magistraten tilføjede, at et sådant skridt muligvis også kunne føre til, at "mange folk, som ellers hidindtil har haft afsky for at bo i købstæderne formedelst konsumtionens skyld og dens tvang med inkquisitioner både inden og uden [for] husene" nu kunne få lyst til at nedsætte sig i en by. ¹¹⁹ Der skulle imidlertid komme til at gå mere end 100 år, før konsumtionsafgifterne bortfaldt i 1852. Heller ikke de øvrige beklagelser og forslag fra Slagelse og andre købstæder i 1735 og 1747 førte til nogle lovændringer. Derimod blev de gamle bestemmelser om en klar arbejdsdeling mellem land og by indskærpet ved flere lejligheder op gennem 1700-tallet.

Handelsnetværk og handelsprofiler i 1700-tallet

Fra 1700-tallet har vi også bevaret mange arkivalier, som kan give et mere konkret billede af de enkelte byers og borgeres økonomiske forhold. Dette materiale gør det muligt at indplacere Slagelse i to forskellige handelsnetværk – ét for markedshandel på øerne og ét for købmandshandel i Sydvestsjælland.

Lige siden senmiddelalderen havde markederne indtaget en særlig rolle i handelslivet. ¹²⁰ Ved disse begivenheder var de normale handelsprincipper sat ud af kraft. Borgere fra andre købstæder havde undtagelsesvis lov til at komme og falbyde deres varer, ligesom landboere med særlige privilegier på disse dage havde ret til frit at sælge af deres håndværksprodukter. I både 1600- og 1700-tallet var der en stor vækst i antallet af markeder i de fleste landsdele, og enkelte byer kom efterhånden op på 8-10 markeder i løbet af et år. En del af dem var dog forbeholdt handel med heste eller kvæg.

Der var mange årsager til markedernes popularitet. I et sæt indberetninger fra 1775 fremhæves det bl.a., at kunderne fik et større varesortiment at vælge imellem end til daglig, og i nogle småbyer med meget få håndværksfag var markederne simpelt hen den eneste mulighed for, at lokalbefolkningen kunne stifte bekendtskab med mere specielle produkter. Men i nogle købstæder var der også stærke tilhængere af en begrænsning af markedshandelen. I sin indberetning om økonomien i Slagelse i 1735 beklagede Peder Jensen sig således over de mange fynske skomagere, feldberedere (en form for skindhåndværkere) og handskemagere, som invaderede de sjællandske markeder hvert år for at sælge ud af deres varer. Jensen hævdede, at de ikke blot påførte de sjællandske håndværkere en urimelig konkurrence ved nærmest at forære deres varer bort, men

Fig. 23. Da det danske postvæsen blev etableret i 1624, kom Slagelse til at ligge på hovedruten mellem København og Hamburg. I begyndelsen blev ruten kun betjent af den agende post, som benyttede vogne og gerne medtog passagerer. Men da det tog op mod en uge for den agende post at nå fra den ene endestation til den anden, blev denne distributionsform i løbet af 1600-tallet suppleret med de væsentligt hurtigere ridende postbude. Der opstod også forskellige biustruter. Fra 1600-tallet kendes der f.eks. sådanne ruter fra Slagelse til Kalundborg og Skælskør. Da postbudene havde behov for overnatnings- og spisesteder på deres rejse, stillede de centrale myndigheder krav om, at der blev udpeget postgårde i de enkelte byer. I Slagelse har flere ejendomme haft denne funktion. Billedet, der er fra 1752, viser en poststrytler med sin klassiske uniform og udstyr, inklusive rød kappe og posthorn. (Gengivet efter Møller 1991, s. 61; se også Arnskov 1915).

at de også ruinerede sig selv, fordi fortjenesten ikke kunne opveje transportudgifterne.

Omfanget og karakteren af markedshandelen kan dokumenteres temmeligt detaljeret fra og med 1775. Dette år fik alle de personer, som ønskede at sælge på et marked uden for deres egen by, påbud om at skaffe sig et særligt pas for hver markedsrejse. Disse pas skulle udfyldes med sælgerens navn og destination samt en kort beskrivelse af varerne. På grundlag af passene skulle hver byfoged ved årets slutning udarbejde en fortegnelse over de af byens egne borgere, der drog på salgsrejse til andre markeder, og en tilsvarende liste over de udefrakommende sælgere ved byens egne markeder.

Markedslisterne fra slutningen af 1700-tallet viser, at der endnu på denne tid var et stort rykind af fynske håndværkere til de sjællandske markeder, dog først og fremmest til Slagelse og Kalundborg. Til gengæld var der åbenbart aldrig nogen sjællændere, som forsøgte sig som markedssælgere på Fyn eller i Jylland. Formentlig har de ikke regnet med, at rejsen kunne svare sig. Derimod var der en ganske betydelig rejseaktivitet mellem de sjællandske byer. Som eksempel kan nævnes, at der i 1777 blev udstedt 126 markedspas til 25 håndværkere og kræmmere i Slagelse, og de aflagde besøg på 26 sjællandske markeder, fordelt på 14 byer, dvs. næsten alle de andre købstæder på øen. Udrejselysten var dog endnu større i Holbæk, Køge, Næstved, Ringsted og Roskilde. Med hensyn til tilrejsende lå Slagelse derimod i top sammen med Roskilde og Ringsted. I disse tre byer var der mere end 100 udenbys sælgere til stede ved næsten alle markeder i slutningen af 1700-tallet, og undertiden kom tallet et pænt stykke over 150.¹²¹ Det er naturligt at sætte de høje tal i relation til de tre byers beliggenhed ved en af landets vigtigste landeveje. Men det er sandsynligt, at Slagelse bys relativt store naturlige opland også har været med til at skabe grundlag for gode markeder i byen.

	Antal årlige markeder i byen	Antal besøgende med pas	Antal byer, som pashaverne kom fra	Stærkest repræsenterede byer blandt pashaverne
Frederikssund (1788)	3	172	9	Hillerød 43, Køge 41, København 28
Helsingør (1785)	2	61	6	København 43, Hillerød 13
Hillerød (1787)	3	234	14	København 103, Roskilde 30, Helsingør 24
Holbæk (1787)	3	180	12	Køge 32, Ringsted 31, Kalundborg 24
Kalundborg (1787)	2	127	16	Odense 29, Holbæk 19, Kerteminde 18
Korsør (1787)	1	40	8	Slagelse 11, Skælskør 7, Odense 6
Køge (1787)	2	194	16	København 65, Næstved 32, Roskilde 23
Nykøbing S. (1787)	2	78	9	Holbæk 48, Kalundborg 8, Roskilde 5
Næstved (1787)	2	152	18	Ringsted 26, Køge 18, København 16
Præstø (1787)	3	165	14	Næstved 59, Køge 46, Vordingborg 36
Ringsted (1788)	3	263	15	Køge 86, Næstved 56, København 30
Roskilde (1789)	3	317	14	Køge 89, København 82, Holbæk 44
Skælskør (1788)	2	110	12	Næstved 26, Slagelse 25, Korsør 23
Slagelse (1787)	2	322	19	Næstved 43, Odense 32, København 31
Slangstrup (1791)	4	102	8	Hillerød 43, Køge 19, København 14
Sorø (1787)	2	158	14	Ringsted 26, Næstved 25, København 21
Store Heddinge (1788)	2	88	7	Køge 62, København 10
Vordingborg (1787)	2	88	13	Næstved 32, Præstø 19, Køge 8

Fig. 24. Tilrejsende sælgere ved de sjællandske markeder 1785-91. Tabellen skal forstås sådan, at der f.eks. var 322 besøgende med pas ved de to markeder i Slagelse 1787, og at disse kom fra 19 byer, hvoraf Næstved, Odense og København var stærkest repræsenteret. (Mikkelsen 1994; Mikkelsen 1995c, s. 259ff.).

Vi ved i alt fald, at markederne i Slagelse endnu i midten af 1800-tallet formåede at tiltrække masser af kunder fra 25-30 kilometers afstand, fordi de havde ry for at være gode indkøbssteder.¹²² Men derudover havde markederne i Slagelse ligesom andre store og velrenommerede markeder en række bifunktioner af økonomisk og social art. I og med, at de var mødesteder for mennesker fra et stort område, var det naturligt at benytte dem til at indgå aftaler af forskellig karakter. Det kunne f.eks. være aftaler om afbetaling af gæld, fremtidige leverancer af ti-endekorn fra præster til købmænd og ansættelse af tjenestepiger og -karle hos nye arbejdsgivere. Endelig var markederne i Slagelse – i alt fald i 1800-tallet – ramme for en masse gøgl, teater og musikudøvelse, ligesom der blev tilbudt mad og drikke i stor mængde. Dette har utvivlsomt også tiltrukket mange by- og landboere.

Mens det er rimeligt at tale om Sjælland som én sammenhængende region, når det drejer sig om markedshandel, var købmandshandelen langt snævrere geografisk afgrænset. Ganske vist skete det en gang imellem i 1700-tallet, at en vestsjællandsk bonde kørte et vognlæs korn helt ind til København, fordi han vidste, at det kunne indbringe langt højere priser på hovedstadens torve end i de lokale købstæder. Langt det meste af de vestsjællandske bønders køb og salg af varer foregik dog inden for en afstand, hvor det var muligt at komme ud og hjem samme dag.

Der var meget stor forskel på varelagerets størrelse hos de enkelte købmænd,¹²³ men hovedparten af 1700-tallets provinskøbmænd spændte vidt i deres vareudbud fra jern, tømmer og tjære til kolonialvarer og bomuldsstoffer. Den manglende specialisering var bestemt ikke uproblematisk. Da Kommercekollegiet i 1775 indhentede oplysninger og synspunkter om organiseringen af handelen i de enkelte købstæder, svarede byfogeden i Skælskør således, at et krav om specialisering ville medføre, at "nogle gjorde sig dygtige til enhver slags handling, da således som det nu føres, de fleste af købmændene vel selv ikke egentlig forstår enhver slags af handelsgrenene". De fleste magistrater var imidlertid klart afvisende overfor en sådan opdeling af handelen. Ingen købmand ville kunne klare sig ved at holde sig til bestemte produkter, lød det almindelige synspunkt, og i Slagelse gjorde magistraten opmærksom på, at specialisering ville kræve en betragtelig kapital og adgang til masser af kredit fra købmændenes grossister i bl.a. København og Lübeck.¹²⁴ I forvejen havde mange af de personer, der slog sig ned som handelsmænd i Slagelse og andre sjællandske købstæder, meget svært ved at få enderne til at mødes. En stor del af de købmænd, der var aktive i Slagelse i 1700-tallet, endte da også med at gå fallit.

Ligesom købmændene købte på kredit hos grossisterne, ydede de også selv kredit til mange af deres by- og landbokunder. Kreditgivningens synes ligefrem at have været et vigtigt redskab i konkurrencen mellem de handlende. Kreditterne blev registreret i købmændenes regnskabsbøger, hvoraf nogle få har overlevet til i dag. Når en købmand var gået konkurs, blev hans hoved- og kassebøger gennemgået af skifteforvalterne, som herefter søgte at indkræve så meget af den

udestående gæld som muligt. Det samme var tilfældet efter mange købmænds dødsfald. Takket være listerne over disse debitorer er det i dag muligt at udpege forskellige handelsprofiler for købmændene i Slagelse. Vi kan således se, at der har været en vis sammenhæng mellem købmandens adresse i byen og den geografiske spredning af landbokunderne. Et sådant mønster er også iagttaget i Skælskør og i flere andre købstæder i 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet, så det synes at have været et generelt mønster, at bønderne fortrinsvis benyttede købmænd i den del af købstaden, der lå nærmest deres egen bopæl. Imidlertid tyder det også på, at de særligt store købmænd formåede at tiltrække kunder fra et bredere opland end deres kolleger, og det kan formentlig forklares med, at de har haft et større og mere varieret vareudbud.

Der synes også at have været visse sociale forskelle i sammensætningen af kundekredsen. To eksempler kan anskueliggøre dette. I 1802 måtte Georg Wilhelm Blumenthal, som at dømme efter skattemisterne tilhørte det laveste lag af handelsmænd i Slagelse, overdrage sit bo til skiftevesenet. I hans debitorliste var der mange flere husmænd, landhåndværkere og landarbejdere end gårdmænd, og kredsen af kreditkunder fra byen bestod overvejende af jævne håndværkere. Det er nærliggende at antage, at den lille købmand har følt sig nødsaget til at give kredit til disse lidet agtede og nok også lidet pengestærke personer for dog at kunne opretholde en vis omsætning. For den mellemstore og velkonsoliderede købmand Jonas Lund forholdt det sig ganske anderledes. Vi har bevaret hovedbogen for hele hans kredithandel 1783-1809, og ved at sammenholde navneoplysninger herfra med folketællingerne fra 1787 og 1801 kan vi se, at købmanden var langt mere tilbageholdende med at give kredit til egnens husmænd end gårdmændene. Han har formentlig betragtet gårdmændene som mere sikre kunder.¹²⁵

Købmændenes regnskabsbøger og debitorlister giver også et godt indtryk af handelsoplandet for Slagelse og nabobyerne. En analyse af alle bevarede lister fra Slagelse, Korsør og Skælskør 1730-1810 viser, at de tre byer havde hvert sit opland, men at der også var betydelige overlapninger. Således formåede flere af de store købmænd i Korsør at hjemtage korn fra godser øst for Slagelse.¹²⁶ Korsør-købmændene synes også at have haft langt flere kreditkunder i og omkring Slagelse, end Slagelse-købmændene havde i og omkring Korsør. Ligesom tidligere havde købmændene i Korsør formentlig en konkurrencefordel, fordi der ikke indgik udgifter til landevejstransport i deres priser.

Debitor-undersøgelsen dokumenterer desuden, at købmændene i Slagelse havde mange kunder i Sorø og egnen omkring akademibyen, men Sorø havde også kun et ganske svagt udviklet handelsliv i 1700-tallet. Der optræder også flere personer fra Kalundborg og Ringsted i debitorlisterne fra Slagelse. Derimod synes Slagelse-købmændene stort set ikke at have haft kunder i Holbæk og Næstved. Der er også kun ganske få landbokunder fra Holbæks opland. Den tyndt befolkede Åmose har formentlig udgjort en markant naturlig grænse mellem Slagelses og Holbæks indflydelsessfærer.¹²⁷

Et nærmere studium af købmændsbøgerne og debitorlisterne fra Slagelse, Korsør og Skælskør viser også, at nærvæd 500 af de godt 3.000 registrerede landbokunder havde optaget kredit hos mere end én købmand, og en stor del af dem havde gjort det i mere end én af de tre byer. Enkelte gårdmænd og husmænd er endda noteret hos 5-6 købmænd. Dette resultat rækker ved den almindelige antagelse, at der i ældre tid eksisterede meget stabile relationer mellem en købmand og hans kunder. En ret høj grad af stabilitet har der dog nok været, for i en indberetning fra 1775 skrev magistraten i Korsør således: "Bønderne har den vane, at de gerne holder dem til deres visse købmand om alt det, de behøver, men når han ej kan forskaffe dem det, går de fra ham".

Men måske har det også været ganske almindeligt, at en kunde benyttede flere købmænd sideløbende. Jonas Lunds hovedbog dokumenterer i alt fald, at en købmand kunne bruges på mange forskellige måder, og nogle af hans konti er af en så ensidig karakter, at man må slutte, at kunden har anvendt en eller flere andre købmænd på samme tid for at få dækket sine behov. Et klart eksempel er smeden Andreas Birch, der i over ti år var en af Lunds vigtigste kunder, men indkøbene bestod praktisk taget udelukkende af jern, søm og stenkul. Et andet markant eksempel er doktor Plum. I løbet af de otte år, han var kreditkunde hos Lund, købte han ganske vist både kolonialvarer, tekstiler, porcelæn og havefrø, men brændevinen spillede til stadighed en helt central rolle. Højdepunktet blev nået i første halvdel af 1801, hvor lægen i alt erhvervede ca. 40 liter akvavit ved 33 indkøb. Man må antage, at det meste af brændevinen er blevet anvendt som medicin.

Græsning og agerbrug – et konfliktområde

Vi ved meget lidt om, hvornår og hvordan Slagelse erhvervede sit store jordtilliggende. Fra senmiddelalderen foreligger dog en række dokumenter, som omtaler bestemte dele af bymarken.¹²⁸ I flere tilfælde er der tale om domme, som regulerede forholdet mellem Slagelse og Antvorskov. F.eks. blev der i 1492 afsagt en rettertingsdom, som tillod borgerne at opfede op til 400 svin i Byskoven, men hvis nogle af svinene blev drevet ind i klostrets nærliggende skov, skulle der betales en afgift til prioren.¹²⁹

Frederik II udsendte også flere vigtige breve om bymarken. To af dem fritog borgerne for de afgifter, som de hidtil havde betalt til Antvorskov for at bruge bestemte marker. Det tredje var et gavebrev, hvor borgmestrene og rådmændene fik fri rådighed over et stykke jord "mellem Gallevænget og Lillevang ... for at de kunne have noget for deres arbejde og med bedre flid røgte deres embede".¹³⁰ Jorden skulle følge med embederne og udgøre en naturalieafslønning af magistraten. Endnu i 1500-1600-årene modtog de fleste danske borgmestre og rådmænd kun en meget beskeden løn i penge, hvorimod det var meget almindeligt at tildele dem embedsjord.

I mange købstæder bestod byens jorder oprindelig fortrinsvis af skov, krat, heder, enge og moser, som blev anvendt til græsning af kvæg, heste og andre

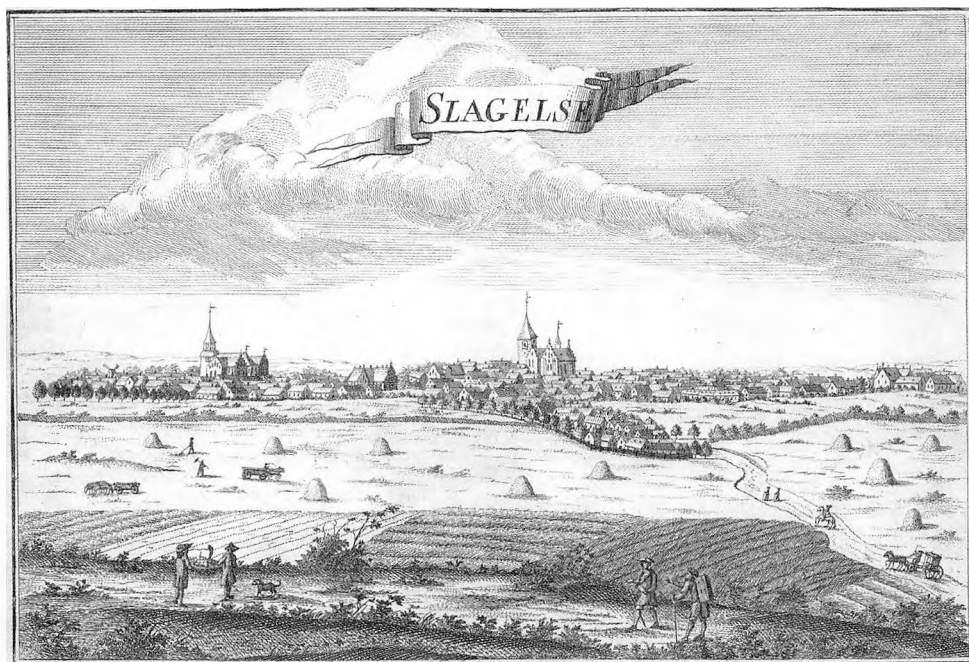

Fig. 25. Prospektet over Slagelse i Erich Pontoppidans Den Danske Atlas (1767) giver et indtryk af, hvor meget landbruget betød for byens indbyggere. Da myndighederne i alle de sjællandske købstæder i 1771 blev bedt om at angive størrelsen af kornproduktionen og -forbruget, svarede magistraten i Slagelse, at der dette år var avlet ca. 1700 tønder havre, 1300 tønder byg og 300 tønder rug. Kornproduktionen udgjorde hermed 43 % af byens forbrug. I Skælskør og Korsør var selvforsyningsprocenterne derimod kun henholdsvis 18 og 14, og for de sjællandske købstæder som helhed lå den på 25. Kun Roskilde og Ringsted havde en produktion, der lå over Slagelse, og i Ringsted var selvforsyningsgraden da også helt oppe på 67 %. (Pontoppidan 1767/1968; Mikkelsen 1993, s. 182f).

husdyr. I løbet af 1500-1600-årene blev det imidlertid almindeligt at udskille en del af bymarken, opdele dette område i et stort antal agre til dyrkning af korn og at "udskifte til grundene", dvs. fordele agrene på alle byens gårde og huse, så hver ejendom fik agre i både gode og dårlige dele af bymarken.¹³¹ Disse jordlodder er utvivlsomt i udgangspunktet blevet betragtet som offentlig ejendom, der var bortfæstet til de enkelte beboere. Men i mange byer kunne man snart notere et skred fra brugsret til ejendomsret. Agrene blev dermed gjort til salgsobjekter, som kunne forhandles uafhængigt af grundene. Et brev fra Christian IV, dateret 16. maj 1646, viser, at Slagelse havde fulgt dette generelle mønster. Brevet var blevet til på initiativ af magistraten og byens borgere, som søgte at foregribe eventuelle konflikter om ejendomsretten ved at få Christian IV til at bekræfte "tingenes tilstand". Kongen gav da også den ønskede blåstempling af de handler, som havde fundet sted, og han meddelte desuden, at borgerne også for fremtiden måtte sælge til hvem, de måtte ønske. Dog måtte kun personer, som havde borgerskab i Slagelse og var bosat i byen, eje jord i bymarken.¹³²

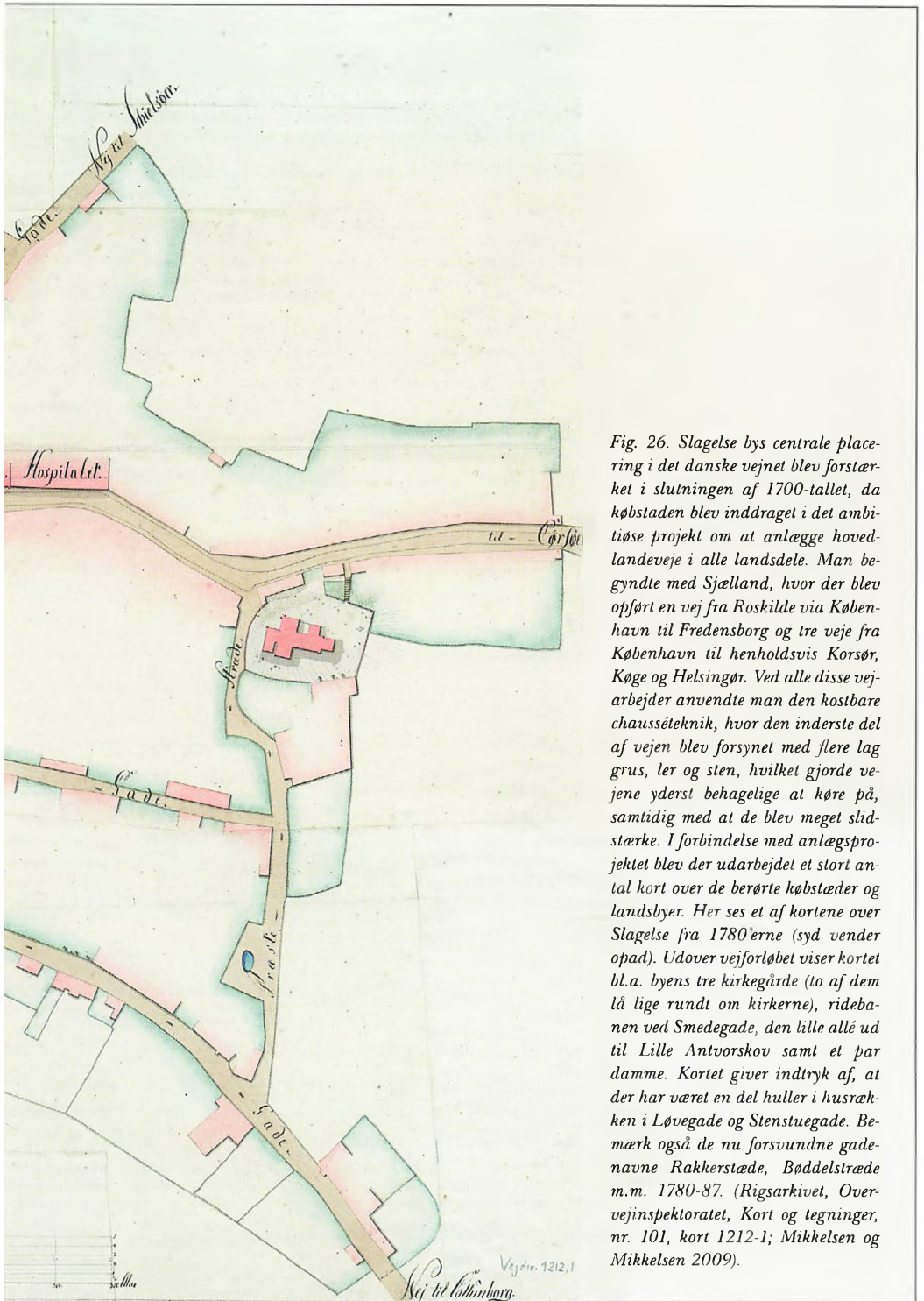

Fig. 26. Slagelse bys centrale placering i det danske vejnet blev forstærket i slutningen af 1700-tallet, da købstaden blev inddraget i det ambitiøse projekt om at anlægge hovedlandeveje i alle landsdele. Man begyndte med Sjælland, hvor der blev opført en vej fra Roskilde via København til Fredensborg og tre veje fra København til henholdsvis Korsør, Køge og Helsingør. Ved alle disse vejarbejder anvendte man den kostbare chausséteknik, hvor den inderste del af vejen blev forsynet med flere lag grus, ler og sten, hvilket gjorde vejene yderst behagelige at køre på, samtidig med at de blev meget slidstærke. I forbindelse med anlægsprojektet blev der udarbejdet et stort antal kort over de berørte købstæder og landsbyer. Her ses et af kortene over Slagelse fra 1780'erne (syd vender opad). Udover vejforløbet viser kortet bl.a. byens tre kirkegårde (to af dem lå lige rundt om kirkerne), ridebanen ved Smedegade, den lille allé ud til Lille Antvorskov samt et par damme. Kortet giver indtryk af, at der har været en del huller i husrækken i Løvegade og Stenstuegade. Bemærk også de nu forsvundne gadenavne Rakkerstæde, Bøddelstræde m.m. 1780-87. (Rigsarkivet, Overvejsinspektoret, Kort og tegninger, nr. 101, kort 1212-1; Mikkelsen og Mikkelsen 2009).

Endnu omkring 1800 udgjorde Byskoven et ca. 200 tønder land stort overdrev, som udelukkende blev anvendt til græsning. Alle grundejere havde ret til at benytte dette område. Derudover var bymarken nu opdelt i et stort antal markområder.¹³³ Nogle af de mindre enheder, hvoraf mange gik under betegnelsen vænge, var ejet af enkeltpersoner eller institutioner,¹³⁴ og udover borgmestrene og rådmændene havde nu også præsterne, byskriveren, organisten, mark-oldermændene, politibetjentene, vægterne og natmanden deres egen embedsjord. Til sammen udgjorde disse vænger m.m. 446 td. land. Endvidere var der tre store enheder (vange) – Vestermarken, Mellemmarken og Galgemarken – med et samlet areal på ca. 1236 td. land (se kortet s. 103).¹³⁵ De tre vange indgik i en afgrøderotation, således at de på skift blev besået med byg og rug og lå brak, ligesom det var tilfældet i de fleste sjællandske landsbyer indtil slutningen af 1700-tallet.

I Slagelse eksisterede imidlertid den særlige ordning, at avlsbrugere – dvs. de personer, der ejede agre i de tre vange – kun havde brugsret til agrene, når de var tilsået. Efter høst og under brak havde grundejerne derimod ret til at benytte disse jorder til græsning. Oprindeligt havde de to persongrupper været identiske, men med tiden opstod der en vis forskel på sammensætningen af dem. Således var mange af grundejerne ikke længere avlsbrugere, hvorimod nogle af agrene var overtaget af udenbys ejere, selv om dette var lovstridigt. I 1770'erne kom de to grupper direkte i konflikt med hinanden. Avlsbrugere hævdede, at grundejerne burde betale 4-6 mark for hvert kreatur, de førte ud på vangen. For vangen tilhørte jo ubestrideligt avlsbrugere, og grundejerne kunne derfor ikke uden videre gøre krav på at bruge dem en del af tiden! Grundejerne afviste argumentet med henvisning til, at den fri græsning i sin tid var blevet indført som en slags modydelse for, at avlsbrugere fik eneret til dyrkning.¹³⁶ Parterne stod så stejlt over for hinanden, at sagen endte for Højesteret, hvor dommen den 9. april 1781 faldt ud til fordel for grundejerne. I overensstemmelse med dommen blev der i 1782 gennemført en taksation af græsningsværdien i hver af de tre vange samt Byskoven, og derefter blev de i alt 960 "høveders græsning"¹³⁷ fordelt på alle grundejerne, således at hver person fik ret til at græsse et antal kreaturer, der svarede til hans andel af den samlede grundskat.

I de følgende årtier blev der gennemført udskiftninger i et stort antal landsogne samt en del købstæder. Ved disse omfordelinger af jorden tilstræbte man at samle alle jordlodder for hver avlsbruger på et enkelt sted. Der viste sig hurtigt at være store økonomiske og praktiske fordele ved den nye struktur. I 1802 endes avlsbrugere og grundejerne i Slagelse da også om at gennemføre en sådan udskiftning af de tre vange. Efter en sindrig udregning nåede amtmand P.C. Stemmann frem til, at 7/18 af vangenens samlede areal skulle tilfalde grundejerne som vederlag (kompensation) for tabet af græsningsretten.¹³⁸ De resterende 11/18 skulle fordeles mellem avlsbrugere, og denne del af udskiftningen forløb tilsyneladende uden større problemer. Derimod kom der til at gå næsten 15 år, før man fandt en endelig løsning på, hvad der skulle ske med grundejernes jord.¹³⁹ Den lange og konfliktfyldte proces er i sig selv et stærkt vidnesbyrd om,

hvor stor en rolle landbruget og især græsningsretten havde for indbyggerne i Slagelse.

I 1806 opstillede Stemann disse tre alternativer for den fremtidige anvendelse af grundejernes vederlagsjord og Byskoven – et areal på til sammen 778½ td. land:

1. Jorden kunne fordeles på grundejerne i forhold til de enkelte personers græsningsret. I så fald burde disse jordlodder for fremtiden altid følge med de enkelte grunde. Denne løsning ville give de enkelte grundejere mulighed for at bruge deres jorder helt efter eget ønske, men nogle ville få så små jordlodder, at der end ikke ville være tilstrækkeligt til græsning af en enkelt ko! Desuden ville de få uforholdsmæssigt store udgifter til at indhegne deres lodder, som i nogle tilfælde måske også ville ligge temmelig langt fra byen.
2. Jorden kunne også opdeles i otte marker (kobler), som indgik i en otteårig rotation, hvor hver af markerne blev opdyrket de tre år, mens de lå brak i de andre år. Grundejerne kunne da gratis benytte brakmarkerne til græsning, mens de besåede marker blev bortforpagtet. Indtægterne fra forpagtningen skulle gå til kærnerkassen (byens kasse), og Stemann regnede med, at de ville give "et klækkeligt bidrag" til den kommunale økonomi. Han anså det dog som en svaghed ved denne løsning, at kun ganske få borgere fik adgang til at dyrke vederlagsjorden.
3. Det sidste alternativ ville derimod give 35-40 borgere lejlighed til at gøre agerbruget til deres hovedbeskæftigelse. Forslaget indebar, at de 778½ td. land blev opdelt i lodder på 20-24 td. land, og at disse blev bortfæstet på livstid ligesom bondegårde. Indtægterne fra fæsteafgiften skulle gå til grundejerne. Stemann kunne dog også øjne et problem ved denne løsning. De beboere, som ikke ejede anden jord og som ikke ønskede eller magtede at fæste en af de nye lodder, ville nemlig nu kun kunne få græsning ved at leje den hos en af avlsbrugerne.

Blandt grundejerne var der stort flertal for den første model, men borgmester Bagger var stærkt afvisende over for denne løsning, som kun gav dem, der lige på dette tidspunkt var i besiddelse af en ejendom i byen. I et brev til Ste-

Fig. 27. P.C. Stemann var amtmand for Sørvø Amt 1798-1827 og i de følgende 21 år leder af Danske Kancelli. Som amtmand var han særdeles effektiv og initiativrig, og i disse år leverede han mange vigtige bidrag til udformningen af lovgivningen vedrørende bl.a. fattig-, skole- og landboforhold. Han nød da også i udpræget grad Frederik VI.s bevågenhed. Historikeren Claus Bjørn har karakteriseret hans virke som embedsmand med disse ord: "magt- og beslutningsglæde, en nøgtern opfattelse af realiteterne og en udpræget vilje til at udnytte lovenes og statens autoritet." Stemanns håndtering af udskiftningsagen i Slagelse passer fint med denne beskrivelse. (Illustration i *Trup* 1867-69; *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, 1983).

mann, dateret 12. oktober 1806, gjorde han gældende, at vederlagsjorden ikke tilhørte bestemte personer, men det kommunale fællesskab, og at man derfor burde satse på den løsning, der ville gavne byen mest. Personligt var Bagger mest stemt for model nummer tre.

I købstædernes udskiftningssager blev de endelige beslutninger truffet af Danske Kancelli. Her valgte embedsmændene at lægge sig op ad model nummer to. Men kancelliets resolution fra 18. april 1807 indeholdt flere bemærkelsesværdige tilføjelser. For det første blev der afsat 160 td. land til byens 16 vognmandslav (eller mere præcist: til græsmarker for lavenes heste) og 18½ td. land til eksercerplads, kirkegård samt heste- og kvægmarkeder. For det andet erklærede kancelliet, at ikke blot grundejerne, men også alle andre familier i byen, skulle have ret til at græsse mindst én ko i de fem nye store marker. Der skulle dog betales mindst fem rigsdaler for græsning af hver ko. For det tredje blev det understreget, at "såvel græslejen som forpagtningsafgiften og al indtægt af jorderne skal tilfalde byens kærnerkasse til bestridelse af købstadens udgifter".

Det er ikke nogen overdrivelse, at denne resolution fremkaldte et ramaskrig blandt grundejerne i Slagelse. Borgmesteren modtog i alt fald en række vrede breve fra borgere, som mente, at kancelliets beslutning var i modstrid med højesteretsdommen fra 1781. Et af de skarpeste indlæg kom fra pastor Hans Bastholm, som hævdede, at tabet af græsningsretten og manglen på compensation til grundejerne betød, at hans ejendom nu havde mistet næsten 800 rigsdaler i værdi. Hospitalsforstander Erik Christensen gik et skridt videre. Han sendte et 15 sider langt brev til kongen (reelt kronprins Frederik), hvor han redegjorde for sagens historik og beskrev de økonomiske problemer, som byens fattige husejere kunne imødesee.

Også de fire eligerede borgere gik stærkt i brechen for grundejerne. Der var blevet indført sådanne faste borgerudvalg i alle købstæder i løbet af 1700-tallet. Som regel fungerede de eligerede borgere som en støtte for bystyret ved skattekning og andre administrative opgaver af rutinemæssig karakter. Men det hændte også, at udvalget kom i direkte opposition til byens ledelse. Det sidste var tilfældet i sagen om udskiftningen i Slagelse. Allerede otte dage efter, at Danske Kancelli havde afgivet sin resolution, sendte de eligerede borgere et brev til kancelliet med anmodning om at få ændret i teksten eller subsidiært få lov til at prøve sagen ved retten. Da borgerudvalget hverken fik svar på denne eller senere henvendelser til kancelliet, skrev udvalget i stedet til kongen den 16. januar 1809. Her fortalte de fire borgere, at hele vederlagsjorden og Byskoven de seneste tre år havde været anvendt til græsning. Der var altså åbenbart ikke sket nogen bortforpagtning med henblik på kornavl. De eligerede borgere fandt det også urimeligt, at grundejerne ligesom lejerne skulle svare seks rigsdaler for hvert kreatur, der blev sat på græs, og de bemærkede i den forbindelse, at en stor del af byens skatter blev betalt af grundejerne alene. Udvalget ansøgte derfor kongen om en ny udskiftning af de omstridte jorder.

Borgerudvalgets brev til kongen medførte, at Stemann blev nødt til at give endnu en redegørelse for den komplicerede situation i Slagelse. I denne fyldige

rapport indrømmede amtmanden, at grundejerne nok stadigvæk kunne gøre krav på, at man skaffede dem fri græsning til 390 kreaturer, men han slog også fast, at grundejerne "ingen ret har til at påstå jorderne udskiftet til grundene". Redegørelsen mundede derfor ud i en indstilling, som fastholdt bestemmelsen om opdeling i otte marker, hvoraf tre skulle bortforpagtes, mens de fem øvrige blev anvendt til græsning. Men Stemann tilføjede, at hver af grundejerne skulle have ret til afgiftsfrit at græsse det antal kreaturer, som var fastlagt i aftalen fra 1782. De grunde, som måtte være opstået efter dette år, skulle dog ikke være omfattet af den fri græsningsret. Stemanns indstilling repræsenterede altså kun en lille, om end ret så vigtig, åbning over for grundejernes synspunkter. Med ganske få ændringer blev indstillingen ophøjet til et kongeligt reskript (beslutning) den 27. december 1809.

Muligvis har grundejerne i første omgang slået sig til tåls med denne løsning. Men i foråret 1814 dukkede det gamle ønske om udskiftning til grundene op på ny.¹⁴⁰ Stemann bad nu borgmester Birch om at indkalde alle grundejerne til et møde for at lodde stemningen. Det viste sig da, at hele 76 personer gik ind for en sådan udskiftning, mens kun ni var imod. Nu opgav amtmanden og kancelliet deres modstand mod forslaget. Den 25. oktober 1814 kunne dronning Marie på kongens vegne underskrive et reskript, der banede vejen for, at vederlagsjorden og Byskoven to år senere kunne opdeles i 208 lodder, som blev knyttet til de enkelte ejendomme. Og da der ved en forordning af 18. oktober 1811 var blevet gennemført en liberalisering af handelen med købstadsjord i Danmark, fik grundejerne i Slagelse også at vide, at de gerne måtte sælge de nye lodder – også til personer, der boede uden for byen.

Slagelse opretholdt et stærkt agrart præg op gennem hele 1800-tallet. En undersøgelse foretaget af Statistisk Bureau i 1850 viser således, at byen da havde 228 td. hartkorn, svarende til ca. 36 gennemsnitsbondegårde, og at der var 183 husstande med jordbrug.¹⁴¹

Hospital og fattiggård – socialforsorg gennem 300 år

Dansk socialforsorg var lige fra begyndelsen af 1500-tallet præget af en grundlæggende skelnen mellem værdigt og uværdigt trængende. Den første gruppe, der bestod af syge og vanføre mennesker, måtte udstyres med særlige skilte, som viste, at de havde ret til at tigge i deres hjemsgne. De uværdigt trængende, der bl.a. omfattede arbejdsløse med førligheden i behold, kunne derimod risikere at blive indfanget og ført til en straffeanstalt.

Familie og naboer til nødstedte personer har uden tvivl stået for langt den største del af den socialforsorg, som blev ydet i 1500-1700-årene. Der eksisterede dog også en del legater. I 1617 donerede Slagelse-købmanden Niels Suur og hans hustru således deres gård og 1.000 daler til "underhold for nogle fattige husarme" i byen. Ironisk nok kom hans bror og svigerinde til at nyde godt af nogle af disse penge, da de ti år senere var kommet i nød.¹⁴²

Da kirkegangsforsømmelse var et anliggende for statsmagten

Den 12. marts 1735 udstedte Christian VI en forordning "om sabbatens og andre helligdages tilbørlige helligholdelse". Den påbød alle at deltage flittigt i højmesserne, og den stillede krav om, at byfogederne opkrævede en mult af alle byboere, som udeblev uden lovlig årsag. Denne bestemmelse kom i brug i Slagelse allerede to år senere, da tre af byens ansete beboere, gæstgiver Niels Sørensen Stub, købmand Zacharias Bentzen og birkeskriver Christian Ditlev Nissen, fik forelagt en regning på henholdsvis 543, 462 og 396 rigsdaler, hvad der antagelig svarede til mere end en årsløn for nogle af dem. Der var bestemt ikke tale om slendrian fra de tre mænds side. Det var derimod et samvittighedsspørgsmål for dem, skrev de til byfogeden. De var nemlig tilhængere af en særlig, religiøs strømning, der afviste flere af gudstjenesteritualerne. Strømningen, der af myndighederne blev betegnet som separatisme, blev aldrig nogen stor sekt, men den vandt tilhængere i en række byer i løbet af 1730'erne.

Vi ved ikke, hvordan bødesagen i 1737 endte, men i 1738 opstod der en ny sag af samme karakter. Interessant nok kom initiativet denne gang fra Rentekammeret, hvor man bemærkede, at præsten havde udskrevet nogle bøder, som ikke var blevet indkrævet. Byfogeden har måske vægret sig ved endnu en gang at løbe separatisterne på dørene. De tre mænd søgte imidlertid igen om fritagelse for bøden, og i dette tilfælde foreligger der en god dokumentation for myndighedernes sagsbehandling. I Generalkirkeinspektionskollegiet (en forgænger for Kirkeministeriet) valgte man at støtte separatisternes principielle synspunkt. I en indstilling til kongen skrev kollegiet nemlig, at "vi bør holde det for en utilladelig samvittighedstvang, om nogen ved udvortes straf ville obligere [dvs. tvinge] andre [til] at anse nogen udvortes ting, om det end var den udvortes gudstjeneste, imod sin overbevisning, for noget gudeligt eller gudtækkeligt". Kollegiet fandt det også "aldeles unyttigt, at præsterne fra prædikestolen med ubetænksom nidkærhed går løs på sådanne skrøbelige gemytter, der ej ved bulder og larmen, men alene ved sagtmodighed og overbevisning kan bringes på bedre tanker". Meningen var altså, at præsterne gennem samtaler med de enkelte separatister måtte forsøge at overtale dem til at vende tilbage til gudstjenesterne.

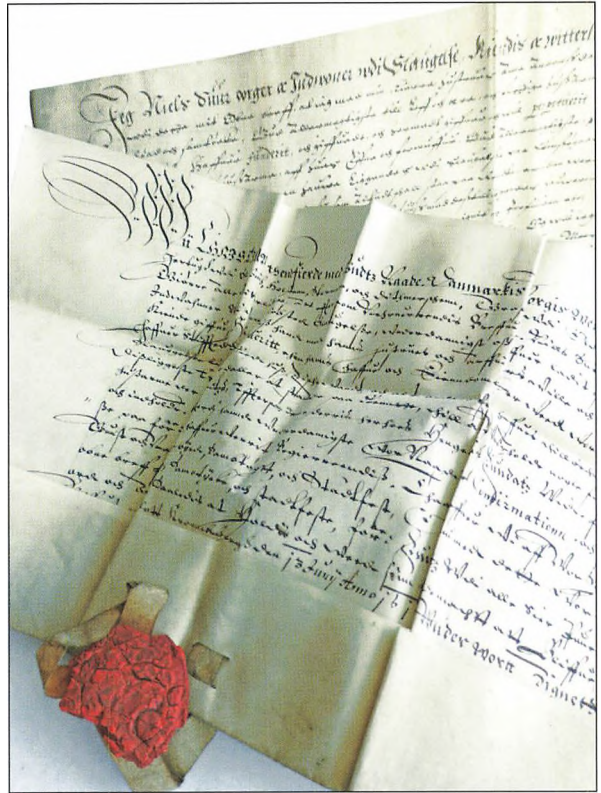
Kollegiet frygtede imidlertid, at en straffritagelse for de tre Slagelse-boere kunne få en uheldig præcedens, så "mange onde og vanartige gemytter under skin af øm samvittighed" ville følge deres eksempel og blive væk fra de kirkelige handlinger. Kollegiet indstillede derfor, at de tre separatister fra Slagelse blev beordret til at have stolestader i kirken og benytte disse en gang imellem – på samme måde, som borgere i en by jævnligt fik påbud om at deltage i et rådstuemøde.

Kollegiets indstilling blev godkendt af kongen. Herefter hører vi stort set ikke mere til separatisterne i Sydvestsjælland. Dog blev en købmand i Korsør i 1748 beordret til at lade sin 19-årige datter konfirmere, som hun selv ønskede. I denne forbindelse fik magistraterne i Korsør og Slagelse besked på at sammenkalde byernes separatister for at advare dem om, at de ville miste deres særlige rettigheder, hvis de forsøgte at hindre andre i at deltage i kirkegang. (Rigsarkivet, Danske Kancelli, Indlæg til Sjællandske Tegnelse, 1738 (sag 463) og 1748 (sag 205); Severinsen 1933, s. 49-60).

Fig. 28. Sct. Mikkel's Kirke i dag. Prædikestolen er fra 1614 og stod også i kirken, da separatistsagen fandt sted i 1730'erne. Derimod er stolestaderne blevet udskiftet flere gange siden 1870'erne. (Foto: Stella Borne Mikkelsen).

Fig. 29. Den 12. juni 1617 udstedte købmand Niels Suur sammen med sin hustru et legat til gavn for nogle af byens fattige. Efter ønske fra købmanden blev denne donation bekræftet af kongen i et særligt dokument. Som noget ganske usædvanligt har man bundet de to pergamenter sammen. Dog har man også sammenbundet to legatstiftende dokumenter fra 1592 og 1593, hvor borgmester Christoffer Lauridsen donerede penge til de fattige i Slagelse. (Rigsarkivet, Slagelse Rådstue, Pergament: Christian 4's konfirmation på Niels Suurs gavebrev 1617).

Derudover havde Slagelse som tidligere nævnt et hospital, dvs. plejestiftelse. Institutionens fundats fra 1585 blev udskiftet i 1751, og ved denne lejlighed blev det præciseret, at stiftelsen i særlig grad tog imod personer, "som før har været i noget embede og betjening eller af skikkelig og agtbar borgerstand, gode håndværkere og anden sådan næring". Kun undtagelsesvis og kun på grund af invaliditet kunne "ganske gemene [dvs. almindelige, jævne] folk" optages, og adgangen var fuldstændigt lukket for mennesker, som var kommet i armod "ved ladhed eller liderlighed [dvs. slet opførsel]". Formentlig har hospitalets ledelse også tidligere gjort brug af disse kriterier. I øvrigt voksede antallet af lemmer gradvis fra 40 personer i begyndelsen af 1730'erne til 100 i 1776. Hertil kom, at hospitalet fra 1747 til 1848 rummede først to, siden fire, dårekister, dvs. små celler, hvor man kunne indespærre sindssyge personer. Efter nedlæggelsen af dårekisterne blev antallet af lemmer i 1849 forøget til 120.¹⁴³

Den 24. september 1708 er en af de vigtigste datoer i dansk socialhistorie. Denne dag udgik der to forordninger om fattigvæsenet i København og provinsen. De indeholdt et forbud mod tiggeri, men stillede til gengæld krav om, at der i alle købstæder og landsogne blev etableret en såkaldt fattiginspektion, bestående af præsten og nogle borgere eller gårdmænd. Disse personer skulle føre

lister over de mest trængende beboere og sørge for, at de fik en nødtørftig hjælp. De fattige blev inddelt i tre klasser, nemlig:

1. blinde, sengeliggende og de, der slet ikke kunne tjene noget selv,
2. små, forældreløse børn, som skulle sættes i pleje, og
3. personer, som "formedelst slet helbred, mange små børn eller andre lovlige årsager" ikke formåede at tjene tilstrækkeligt til at klare sig selv.¹⁴⁴

I købstæderne synes det at have været normen, at fattiginspektionen hver uge tildelte de fattige et bestemt pengebeløb, som de selv måtte forvalte. På landet var naturalieforsorg derimod vidt udbredt. Mange steder skete det i form af omgangsforsørgelse, idet almissemodtagerne på skift spiste middag hos en række af sognets gårdmænd.¹⁴⁵

I nogle købstæder, deriblandt Slagelse, havde fattigvæsenet en del renteindtægter ved udlån af penge samt bortleje af jord og huse. Men ellers bestod fattigvæsenets vigtigste indtægtskilde af en såkaldt "godvillig gave", som de enkelte borgere skulle tegne sig for ved årets begyndelse. I mange købstæder kneb det ofte gevaldigt med at få folk til at betale, hvad de havde lovet, og nogle steder fandt fattiginspektionen det ligefrem nødvendigt at reducere antallet af almissemodtagere for at få økonomien til at hænge sammen.¹⁴⁶ I Slagelse fandt man en anden løsning. En erklæring fra fattiginspektionen, dateret den 9. februar 1786, viser nemlig, at man lod de forsørgelsesberettigede gå rundt i byen om lørdagen for at søge almisse. Problemet var imidlertid, at denne ordning blev udnyttet af mange tiggere fra oplandet, som indfandt sig for at gøre følge med byens egne fattige!¹⁴⁷ Lovgivernes ønske om afskaffelse af tiggeriet var med andre ord slået helt fejl.

I de sidste årtier af 1700-tallet begyndte oplysningstidens fornuftsprægede tankegang at sætte sine spor i den offentlige debat om fattigvæsenet. Flere fremtrædende politikere og embedsmænd argumenterede nu for, at det også kunne give mening at hjælpe raske personer, der var røget ud i arbejdsløshed, for ledighed var ikke nødvendigvis selvforskyldt og fremkaldt af dovenskab. Og hvis det offentlige gav støtte til sådanne personer, kunne man måske undgå, at de blev totalt forarmede og derfor på længere sigt en alvorlig belastning for samfundet. Det var imidlertid vigtigt at foretage en grundig undersøgelse af de enkelte almissesøgende personers individuelle forhold, før man udleverede penge eller mad til dem, og de burde ikke have mere end allerhøjst nødvendigt. Desuden måtte fattigvæsenet så vidt muligt søge at aktivere fattighjælpsmodtagerne gennem spindearbejde eller andre "offentlige arbejdstilbud". Man håbede derved at stimulere de fattige til at udvise større flid og stræbsomhed.

Disse tanker dannede baggrund for en ny stor lov om det offentlige fattigvæsen, som så dagens lys den 5. juli 1803. Her fastholdt man ganske vist de tre klasser af fattige, og de blev defineret på nogenlunde samme måde som i 1708. Ud-delingen af fattighjælp skulle også stadigvæk varetages af særlige myndigheder, der blev ledet af de lokale sognepræster, men disse organer ændrede navn fra

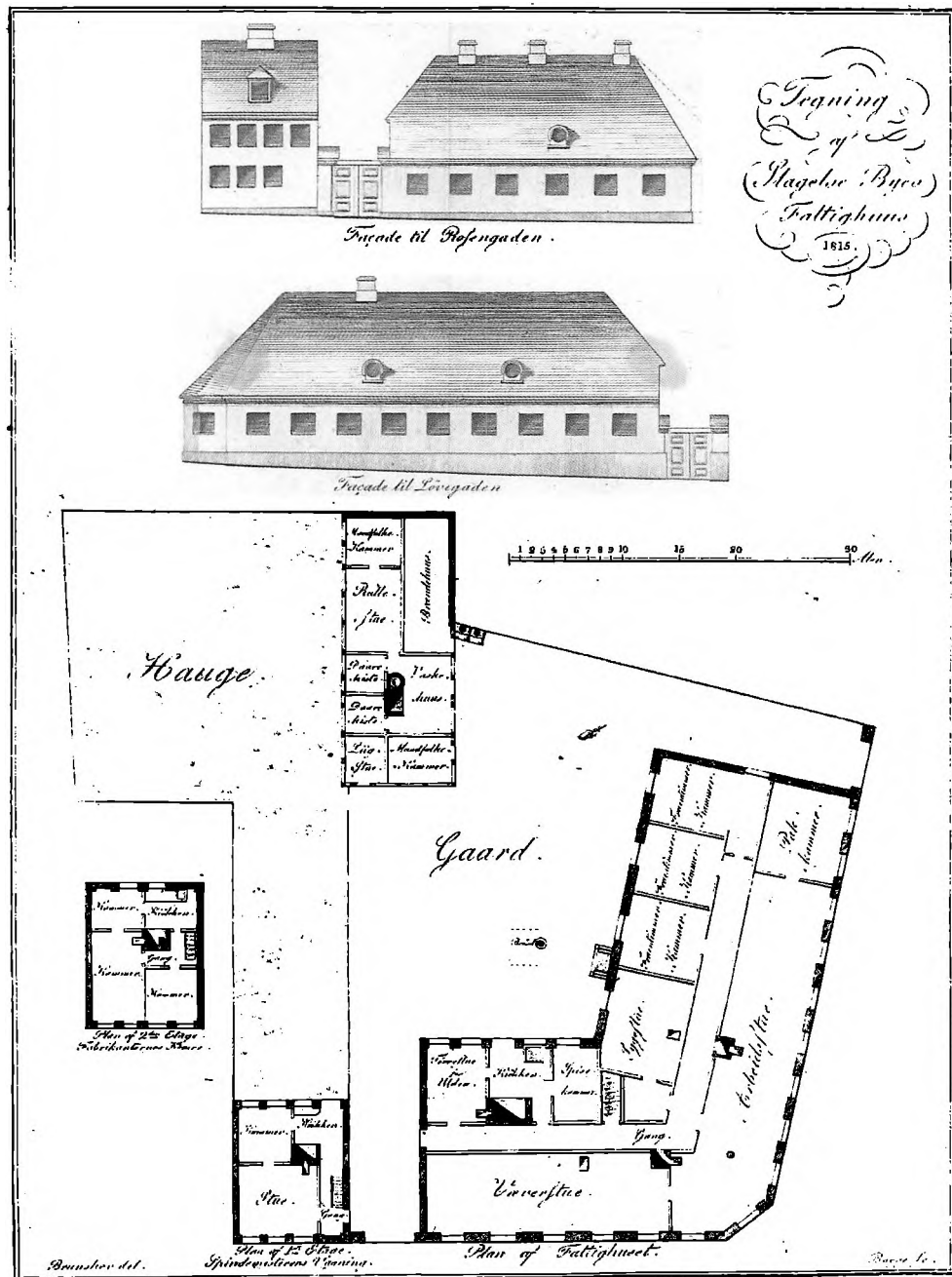

Fig. 30. Hans Bastholms værk om "fattiggæsenets hensigtsmæssige bestyrelse" indeholder en facade tegning og grundplan over fattiggården i Slagelse. Det store bygningskompleks rummede bl.a. kønsopdelte sovesale samt særlige boliger til spindemesteren og andre arbejdsledere. Der var også indrettet to dærekister til sindsyge lemmer samt sygestue og ligstue. De to største lokaler var dog arbejds- og vævestuerner. Fotografiet, der er taget af A.O. Nielsen i 1860'erne, viser Schweizerpladsen med fattiggården i baggrunden. Det er den lave bygning lige bag de tre personer, som åbenbart ikke kunne stå stille, mens fotografen tog sit billede. (Bastholm 1817; Slagelse Lokalkarkiv, B 1388).

fattiginspektioner til fattigkommissioner. Den nye lov opstillede imidlertid langt mere præcise retningslinjer for administrationen af fattighjælp end hidtil. Ved udgangen af hvert år skulle fattigkommissionen således udarbejde en detaljeret forsørgelsesplan, som indeholdt navnene på alle de trængende med oplysning om hver persons behov, tilstand og hidtidige livsførelse. Loven gjorde også meget mere ud af fattigvæsenets økonomiske grundlag end forordningen fra 1708. Det blev f.eks. muligt at opkræve en særlig ejendomsskat, hvis de frivillige gaver eller andre traditionelle indtægtskilder ikke slog til.

I Slagelse fastholdt man den "godvillige gave" helt frem til omkring 1830, hvad der formentlig var ret usædvanligt for en købstad.¹⁴⁸ Men bortset fra dette var Slagelse en af de byer, der tydeligst kom til at mærke de nye tanker vedrørende fattigvæsenet. Det skyldes først og fremmest Hans Bastholm, der var præst ved Sct. Peders Kirke fra 1799 til 1846 og fattigkommissionens centrale skikkelse gennem flere årtier. I 1817 udgav Bastholm et større værk om "fattigvæsenets hensigtsmæssige bestyrelse", hvori han videregav sine erfaringer fra Slagelse til mulig inspiration for fattigkommissioner i andre dele af Danmark. Her understregede han, at staten har pligt til at hjælpe mennesker i nød, men han fremhævede også nødvendigheden af at stille krav til de almisesøgende. Hans stærke forankring i oplysningstidens udviklingsoptimisme kommer klart til udtryk i denne sætning: Fattigvæsenet kan, "når det er tilbørligt indrettet, blive et middel til at forbedre de fattiges karakter, til at tæmme deres grovere

laster og til at vænne dem til flid og en ordentlig levemåde”, dvs. til at blive gode borgere i den danske stat. Han hævdede også, at ”de mennesker, som i ungdommen står under en streng tugt og holdes ved en skrap opdragelse til at være virksomme” ofte ”beholder ... denne driftighed ved sig, så længe de lever”. Derfor var det vigtigt, at ”der fra regeringens side gøres alt muligt for at holde ungdommen til flid og at holde den fra den især i købstæderne så almindelige ledig-gang.”¹⁴⁹

Da Bastholm nedfældede disse tanker i 1817, havde fattighuset i Slagelse eksisteret i 10 år. Huset, der blev opført på en brandtomt på hjørnet af Løvegade og Rosengade, var en usædvanlig stor institution efter datidens normer, idet den kunne rumme 56 beboere.¹⁵⁰ Det har da sikkert også oprindeligt været tanken, at alle byens almissemodtagere skulle bo her. Men da antallet af fattige voksede kraftigt i de følgende årtier, blev det snart kun muligt at indlogere de fattige af 1. klasse – altså dem, der slet ikke kunne udføre arbejde – i fattighuset. De øvrige almissemodtagere havde til gengæld mulighed for at udføre arbejde i husets store værkstedslokaler.

Fattigkommissionen gjorde alt, hvad den kunne for at opmuntre de fattige til at udnytte disse faciliteter, for som Bastholm skrev: ”når et fattigvæsen uddeler føden med den ene hånd, så bør det uddele arbejde med den anden ... thi arbejde er en naturlig fornødenhed for mennesket”.¹⁵¹ Forsørgelsesplanerne fra begyndelsen af 1800-tallet indeholder da også omhyggelige beskrivelser af, hvad hver enkelt person måtte formodes at kunne udføre. Selv mennesker på over 70 år kunne blive henvist til at plukke uld, spinde og flette kurve m.m., hvis de blot havde en smule arbejdsevne tilbage. Og nogle personer fik kun tildelt fattighjælp i vinterhalvåret, da man antog, at de kunne skaffe sig tilstrækkeligt med arbejde om sommeren.¹⁵²

Det usædvanligt velbevarede fattigkommissionsarkiv gør det muligt at følge produktionen i fattighuset ganske tæt, og oplysningerne fra dette arkiv suppleres endda af de årlige industritabeller, dvs. indberetninger fra bystyret til de centrale myndigheder i København om produktionen i byens industrielle anlæg.¹⁵³ I industritabellerne dukker ”arbejdsanstaltens klædefabrik” første gang op i 1822, hvor vi får at vide, at 25 fattige under spindemesterens tilsyn havde spundet ca. 562 kg uld, 111 kg blå og 7 kg bomuld samt vævet 422 m uldent stof, 52 m linned, 507 m klæde og 219 m blårlærred. Produktionen lå på nogenlunde samme niveau i de følgende år, men i begyndelsen af 1830'erne skete der en markant reduktion, samtidig med at antallet af arbejdere faldt til ca. 10. Vi får forklaringen i en anmærkning til tabellen for 1833: ”Da fattigvæsenet har møje med her i staden at afsætte det fabrikerede klæde, samt da dettes farvning, valkning og appartering, der må ske i København, gør, at fabrikkens virksomhed det sidste år indskrænket sig til at spinde uld for fremmede”. Fattigvæsenet i Slagelse var dermed røget ud i det samme problem som talrige andre arbejdsanstalter i 1700-1800-årene: det var svært at få afsat va-

terne, fordi kvaliteten gennemgående var for lav, hvilket igen afspejlede, at arbejderne ofte både var dårligt kvalificerede og ringe motiverede. Den dårlige driftsøkonomi betød, at mange arbejdsanstalter kun kom til at bestå i få år. I Slagelse klarede man sig imidlertid gennem krisen, og også i 1840'erne blev der spundet store mængder uld og vævet masser af blårlærred i fattighuset. Ifølge fattigvæsenets regnskaber gav arbejdsanstalten kun underskud fire år mellem 1825 og 1852.¹⁵⁴ Til gengæld var det bestemt ikke i overensstemmelse med Bastholms gamle principper, at antallet af arbejdere holdt sig nede på omkring 10.

Også hvad forplejningen angik, måtte fattigvæsenet gå på kompromis med principperne. I fattigloven fra 1803 blev det fremhævet, at hjælpen så vidt muligt skulle gives i form af fødevarer, brændsel og klæder m.m. i stedet for penge. P.C. Stemann, der var en af hovedarkitekterne bag loven, mente, at naturalieforsørgelse var særligt påkrævet i købstæderne, fordi prisniveauet for de basale livsforbrønde var højere end på landet, og de fattige i byerne desuden havde alt for let adgang til at borttødsle deres penge på kaffe, brændevin "og slige overdådighedsartikler".¹⁵⁵ I de første 10-20 år efter 1803 var der da også tale om en næsten fuldstændig naturalieforsørgelse i Slagelse, men da antallet af især midlertidigt trængende voksede så stærkt, følte fattigkommissionen sig efterhånden nødsaget til at satse mere på pengehjælp. Det ville simpelt hen give for store logistiske problemer, hvis man holdt sig til naturalierne.

Derimod var Bastholm og de øvrige medlemmer af fattigkommissionen i Slagelse med til at sætte nye standarder for, hvordan hverdagen blev afviklet i en bolig for mennesker under offentlig socialforsorg. Mens beboerne i et traditionelt fattighus blev overladt til sig selv, søgte man i Slagelse at disciplinere lemmene ved bl.a. at indføre faste dagsrytmer og adskille de skikkelige og mere problematiske personer. Fattigkommissionen sørgede også for at adskille kønnene om natten. Via Bastholms forfatterskab blev disse tanker spredt til andre dele af kongeriget, hvor man dog også hentede inspiration til en mere restriktiv behandling af de fattige fra Slesvig, Holsten og udlandet. Resultatet var, at de fleste danske købstæder indførte sådanne institutioner mellem 1814 og 1850, og mellem 1850 og 1885 opstod der også mere end 350 af dem i landsognene.¹⁵⁶ På dette tidspunkt havde den nye institutionstype for længst fået sin egen folkelige betegnelse: fattiggård.

Skolevæsenet

De danske købstæders skolevæsen indtil midten af 1800-tallet kan opdeles i to meget forskellige skoleretninger, nemlig latinskolerne, der stod for den egentlige kompetencegivende uddannelse, og de såkaldte "danske skoler", som varetog den elementære undervisning i læsning, skrivning og regning. Begrebet danske skoler spænder imidlertid ganske vidt, idet det både dækker kommunale borgerskoler med et forholdsvis stort fagudbud og små privatskoler for piger, hvor en

stor del af tiden gik med at oplære eleverne i håndgerning. I øvrigt havde en del af de danske skoler faktisk tysk som hovedsprog.¹⁵⁷

Latinskolen

Efter reformationen i 1536 blev det bestemt, at der i samtlige købstæder skulle være en latinskole. Det var ikke det store problem i Slagelse, da der allerede var en sådan. Latinskoler fandt man også i de omkringliggende byer Korsør, Skælskør, Ringsted og Kalundborg. Disse blev dog nedlagt ved den store latinskolereduktion i 1739.¹⁵⁸ Flere oplysninger viser, at der også har været skolevirksomhed i Slagelse mindst 25-30 år før reformationen. Vi ved således, at Hans Tausen kom i Slagelse Skole i 1507, og en post i dronning Christines hofholdningsregnskab fra 7. juli 1508 fortæller, at der var bevilget penge til sko og skjorter til børn i Slagelse Skole. Fra midten af 1500-tallet har skolen haft til huse i en for længst nedrevet bygning på Fisketorvet. I 1616 overlod Christian IV kirkeladen for foden af Sct. Mikkels Kirke til skolebygning. Den blev indrettet til fem klasser, kaldet lectier, dog uden skillerum. I den øverste klasse, mesterlectien, underviste skolens rektor, og herfra dimitteredes disciplene, når de havde erhvervet tilstrækkeligt med kundskaber til at komme på universitetet. Der var ikke tale om nogen automatisk oprykning fra den ene lectie til den næste. Disciplen blev i sin lectie, indtil han havde vist sig moden til den næste.

	Discipulino Nomen.	Ætatis.	Patris Nomen.
38.	Mathias Draclare.	XVI	Anders Sander, som var Sjællandske Sælger, og Alder
39.	Christiernus Lunde III	XVI	Anders Sander, som var Sjællandske Sælger, og Alder
40.	Anders Storm.	XII	Anders Sander, som var Sjællandske Sælger, og Alder
41.	Christiernus Lunde	XII	Anders Sander, som var Sjællandske Sælger, og Alder

Fig. 31. Fra midten og slutningen af 1700-tallet er der bevaret flere fortegnelser over disciplene i latinskolen. De indeholder oplysninger om børnenes navne og forældrenes erhverv. En analyse af disciplenes sociale baggrund omkring 1740 og 1760 viser, at en usforholdsmæssig stor del af dem var sønner af præster, latinskolelærere, degne og skoleholdere samt højere embedsmænd, officerer og godsejere. Således kom hele 17 af de 25 disciple, som gik i latinskolen i alle årene 1738-40, fra en af de nævnte socialgrupper. Derimod var der kun to købmands-, tre byhåndværker- og tre bonde- eller landhåndværkersønner blandt de 25. Det er meget små tal, især for håndværkerne og bønderne – og navnlig, når man tager i betragtning, at Slagelse Latinskole var den eneste skole af sin art i det sydvestlige Sjælland efter 1739. (Rigsarkivet, Slagelse Latinskole, Fortegnelse over disciplene 1740-1743; Hellesen og Tuxen 1984, s. 346).

I 1809 blev kirkeladen kasseret som skolebygning og Slagelse lærde Skole, som skolen nu hed, fik herefter til huse i Bredegade 6. Her blev der undervist, indtil skolen blev nedlagt i 1852.

Undervisningens mål var at forberede disciplene til universitetsstudier, og da videnskaberens sprog var latin, måtte undervisningen heri indtage den dominerende plads på skoleskemaet. Med en reform i 1604 skete der en udvidelse af den lærde skoles fagkreds. Ud over latin, dialektik og retorik kom realfagene aritmetik og geometri samt musik på undervisningsplanen. Herudover fulgte undervisning i oldgræsk og hebraisk.¹⁵⁹

Hvilken uddannelse havde nu skolens lærere? Rektorerne i 1600- og 1700-tallet havde ofte fuldent eller var ved at fuldende deres universitetsuddannelse som magistre, mens nogle af de menige lærere, hørerne, havde den mindre akademiske grad baccalaur eller blot havde studeret ved universitetet. Nogle hørere

Fig. 32. De færreste lærere opnår langvarig berømmelse, blot fordi de er blevet beskrevet af én af deres elever. Simon Meisling, der var latinskolerektor i Slagelse 1822-26 og derefter varetog det tilsvarende embede i Helsingør, tilhører den sjældne kategori. Han oversatte flere af Shakespeares og Goethes værker og lavede vellykkede fordanskninger af mange oldtidsdigte. Eftertidens forskere mener også, at han var en dygtig pædagog, som gjorde en stor indsats på de skoler, hvor han virkede. Men H. C. Andersen, der havde Meisling som lærer i Slagelse og siden logerede hos ham i en periode, var bestemt ikke begejstret for rektoren, der i høj grad var med til at gøre "Slagelse til en plagelse". Karikaturtegningen af Meisling befinder sig på Espeværdet Gymnasium. Tegningen af den unge Andersen er lavet af lektor Helge Thomsen til Puleus. Aarskrift for Slagelse Eleusamfund, 1946.

William Christopher Zeise – en af Danmarks største kemikere

Mange personer, som har trådt deres barne- og ungdomssko i Slagelse, har fået veje eller gader opkaldt efter sig. Det gælder således H.C. Andersen, B.S. Ingemann, C.N. Rosekilde og Chr. Bredahl. Blandt dem, der ikke har modtaget den ære, er kemikeren S.P.L. Sørensen. I 1909 definerede han størrelsen pH, som man den dag i dag i hele verden anvender som måleenhed for en opløsnings surhedsgrad. Han er i øvrigt den dansker, der efter Georg Brandes flest gange er blevet indstillet til en Nobelpris uden at få den. En anden kemiker har hverken fået en vej opkaldt efter sig eller sit navn med på den tavle over berømte elever i Slagelse lærde Skole, der findes på kirkeladen for foden af Sct. Mikkel's Kirke. Hans navn er William Christopher Zeise (1789-1847).

Han var af en gammel apotekerfamilie. Faderen Friedrich Zeise ejede det lokale Svane Apotek, og farfaderen var apoteker i Aabenraa. En yngre søster Charlotte Marie Zeise blev gift med Slagelse-apotekeren Chr. Henrik Knudsen.

Som 11-årig blev William Christopher sendt til N.D. Riegels' læseinstitut i Sorø, men da Riegels døde, fortsatte han sin skolegang i latinskolen i Slagelse. Her gik han i årene 1802-05 og var skolekammerat med B.S. Ingemann, som har skildret sin skolegang særdeles grundigt i sin *Levnetsbog*. Så her er der mulighed for at læse, hvad også Zeise har måttet døje med.

Zeise blev træt af at gå i latinskolen, som han forlod

Fig. 33. William Christopher Zeise, malet af F.F. Helsted. Originalen befinder sig på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Zeises far ejede Svane Apoteket i Slagelse, og apotekets kælder dannede ramme om de eksperimentelle undersøgelser, der lå til grund for hans doktorafhandling.

uden at fuldføre uddannelsen. Efter nogle måneder på et apotek i København vendte han tilbage til Slagelse, hvor han selv studerede kemisk og farmaceutisk litteratur. I 1806 rejste han igen til København og blev optaget i huset hos H.C. Ørsted. Han blev student i 1809 og tog i 1815 eksamen som farmaceut. Så gik turen tilbage til Slagelse, hvor han indrettede et lille laboratorium i faderens apotek. Her gennemførte han en række undersøgelser, som han skrev en afhandling om, og som i 1817 gav ham såvel magister- som doktorgraden.

Herefter var han på en længere studietur til udlandet, hvor han studerede kemi i såvel Göttingen som Paris. Her mødte han nogle af tidens store naturvidenskabsmænd. I Paris mødte han også den landsforviste P.A. Heiberg. Da han vendte hjem i 1819, havde han ikke udsigt til nogen fast ansættelse, men i slutningen af året fik han fondsmidler for "at bevare denne udmærkede delige Mand for sin Videnskab". I starten af 1820'erne blev han, med Ørsteds hjælp, udnævnt til professor i kemi ved Københavns Universitet, og faget fik dermed endelig sin egen lærestol ved universitetet.

Zeise var en betydelig forsker. Tidligt i sin karriere isolerede han de første xanthogenforbindelser, der endnu i dag har teknisk vigtige anvendelser. Senere isolerede han "Zeises salt", en organisk forbindelse, der indeholder det ædle metal platin. Dette er det første eksempel på en såkaldt organometallisk forbindelse. I starten af 1830'erne opdagede og navngav han den svovlholdige stofgruppe mercaptanerne eller thiolerne, der er udbredt i naturen – blandt andet i kaffe. Mange af disse forbindelser er særdeles ildelugtende. Stinkdyrs duftstoffer er f.eks. af denne type. En historie fortæller, at han en aften blev bortvist fra Det Kongelige Teater, da lugten af nogle af de forbindelser, han arbejdede med, hang så vedholdende i hans tøj, at hans nærværelse blev utålelig for dem, han sad i nærheden af. En anden historie fortæller, at der engang blev drevet klapjagt på katte i nærheden af hans laboratorium, idet der her lugtede fælt af katteurin. Først da kattene var slået ihjel, opdagede man, hvor lugten kom fra.

Sent i hans karriere lykkedes det ham at isolere gulerøddernes røde farvestof, caroten. Fra en tørde gulerødder isolerede han 5 gram af forbindelsen. Han analyserede de smukke krystaller, men hans analyse var ikke helt korrekt. Faktisk gik der hele 84 år, før man kunne opskrive en korrekt strukturformel for forbindelsen.

Zeise blev begravet på Assistens Kirkegård på Nørrebro i København. Gravstedet eksisterer endnu og blev restaureret i forbindelse med hans 200-årsdag, hvor det viste sig, at gravstenen er forsynet med et forkert fødselsår.

William Christopher Zeise var en af Europas store videnskabsmænd i starten af 1800-tallet, og han er uden tvivl den mest kendte danske organiske kemiker overhovedet. Han var grundlægger af den analytiske kemi i Danmark og ydede på flere andre områder en stor pionerindsats, der også senere er blevet udnyttet såvel videnskabeligt som industrielt. Men hans formuleringsevne i artikler og bøger lod en del tilbage at ønske. Det hedder herom, at "Man læser dem med samme Følelse som naar man kører i Slæde paa Sand". (Boll 1979; Ingemann 1862/1962; Morsing 1990; Riis Larsen 2001). BRL.

i de lavere lectier kunne endda være disciple i mesterlectien. Lærerlønningerne var ringe, og mange hørere og rektorer betragtede ikke lærerembedet som en livsstilling. Slagelserektorenes gennemsnitlige funktionstid i 1600-tallet var omkring seks år, og de fleste blev senere sognepræster eller professorer ved universitetet. Gennemsnitsalderen for alle landets rektorer i begyndelsen af 1600-tallet var under 30 år, og der kendes fra sidste halvdel af 1500-tallet eksempler på rektorer, som ved ansættelsen kun var mellem 19 og 22 år gamle.

I 1630 indførtes en skriftlig og mundtlig studentereksamen – examen artium – ved universitetet, og ved en skoleordning to år senere blev ikke blot sprogundervisningen ved latinskolerne stækket; reformen betød også et tilbageskridt for realvidenskaberne.¹⁶⁰

Ved den drastiske forordning af 17. april 1739 blev det bestemt, at der ved examen artium også skulle undervises i lidt philosophia naturalis, altså naturvidenskab.¹⁶¹ Om den grundighed og alvor, hvorved man dels på Slagelse lærde Skole og dels på universitetet omfattede naturvidenskaben, har vi et vidnesbyrd gennem Jens Bertel Møller, som senere blev bestyrer for Borgerdydskolen i København og rektor i Helsingør. Da han i sidste del af 1760'erne rykkede op i mesterlectien i Slagelse, fik han to lærere, rektor Otto Rhud og konrektor (dvs. vicerektor) Niels Borch, som var teolog af uddannelse. Om disse to har han fortalt: "Rhud havde gode Kundskaber i Latin; Borch var svag i Alting". Uheldigvis var den sidste hans lærer i fysik, og i dette fag læste man nogle få kapitler af Physica experimentalis (på latin!), forfattet af den tyske fysikprofessor C.G. Kratzenstein. Om metoden læser vi, at alt blot gik "på opremsning". Ved studentereksamen på universitetet var det Kratzenstein selv, der eksaminerede i fysik. Her genfortalte Møller lidt af bogen uden at oversætte det til dansk, men da professoren ikke gjorde noget ud af den eksamen, slap Møller "helskindet fra ham".¹⁶²

I 1800-tallets første tiår skete der en radikal ændring i skolesystemet, idet klaselæreren, der underviste i samtlige fag på et klassetrin, blev afløst af faglæreren, som underviste i ét eller få fag på samtlige klassetrin. Sædvanligvis gik man otte år i skole. Da H.C. Andersen var elev i Slagelse lærde Skole, var der fire toårige klasser.¹⁶³ Fra midten af 1800-tallet kom et forløb til at bestå af seks etårige og én toårig klasse.

"De danske skoler"

Mens vi har et forholdsvis godt kendskab til latinskolernes udvikling i 1500-1700-årene, foreligger der kun meget få oplysninger om de "danske skoler" i samme periode. Dog ved vi, at mange købstæder fik mindst én grundskole senest i 1600-tallet. Vi kender også navnene på otte skoleholdere i Slagelse mellem 1650 og 1720, og en retssag fra 1720 giver et indblik i den daværende lærers ansættelsesvilkår. Der fremgår, at han "med flid" skulle "oplære den ham betroede ungdom i katekismus og sentenser af Bibelen". Desuden skulle han mod betaling fra forældrene levere en grundig undervisning i læsning, skrivning og regning.

Beløbets størrelse afhang af, om barnet blev oplært i alle tre discipliner eller nøjedes med læsning.¹⁶⁴

Det første seminarium i det danske monarki blev indviet i 1781, og endnu langt ind i 1800-tallet var en stor del af de danske skolelærere uden nogen formel uddannelse.¹⁶⁵ Tilsyneladende har de fleste af lærerne i købstæderne før 1800 haft en baggrund som købmand, håndværker eller underofficer, men der var også studenter, tidligere embedsmænd og enlige kvinder iblandt, og nogle skoleholdere kombinerede lærergerningen med et hverv som klokker eller bedemand. Slagelse oplevede stort set alle disse kategorier i løbet af 1700-tallet.¹⁶⁶ Da Sjællands biskop Nicolai Edinger Balle aflagde visitatsbesøg i byen i 1789, blev den danske skole således betjent af den fallerede købmand Rasmus Bisserup, mens klokkeren i Sct. Peders Sogn, studenten Johan Christopher Lund, underviste i klokkerskolen. Begge lærere fik ganske pæne udtalelser af bispen, og det samme gjaldt for skolebørnene. Om Bisserups elever står der således, at de "læste vel i bog og viste antageligt begreb i henseende til børnelærdommen samt gjorde rede derfor med færdighed".¹⁶⁷

I 1783-84 gennemførte Danske Kancelli en rundspørge til alle danske købstæder for at få et overblik over de danske skolers antal og økonomi m.v.¹⁶⁸ Indberetningen fra Slagelse viser, at byen da havde tre skoleholdere. De lå tilsyneladende i en vis indbyrdes konkurrence. Det fremgår i alt fald af magistratens og præsternes indberetning, at forældrene gerne flyttede deres børn fra én skole til en anden, hvis de ikke var tilfredse med undervisningen. Det kostede forældrene 2-10 skilling ugentligt at have et barn gående i "hovedskolen",¹⁶⁹ som på dette tidspunkt blev drevet af den tidligere købmand Rasmus Raun. Han fik også et beskedent fast beløb fra fattigvæsenet for gratis undervisning af et antal børn af fattige forældre.¹⁷⁰ De to andre skoleholdere, Bisserup og Lund, måtte derimod klare sig for de penge, som de modtog fra forældrene.

Det lidt triste billede af skolevæsenet i Slagelse går igen i mange af de andre indberetninger fra købstæderne i 1783-84. Fem år senere nedsatte regeringen da også en særlig kommission, som skulle lægge planer for en langt mere ambitiøs dansk grundskole. Men længe inden kommissionen nåede frem til et endeligt resultat, havde man i flere byer taget initiativ til en ny form for skoleuddannelse. Slagelse spillede en central rolle i denne sammenhæng. Her blev der i slutningen af 1790'erne dannet en arbejdsgruppe, bestående af magistraten, præsterne, den tidligere amtmand Esaias Fleischer samt hospitalsforstander Erik Christensen. I begyndelsen af 1799 fremlagde gruppen en detaljeret skoleplan, som byens borgere tilsluttede sig ved et rådstuemøde. Herefter blev planen indsendt til kongelig stadfæstelse, og da denne var på plads, købte byen en gård på Skovsøgade. Her blev den nye borgerskole indviet den 9. november 1800. Hovedtaleren ved denne lejlighed var pastor Frederik Plum, der mere end nogen anden havde været idémand bag skoleprojektet. I 1802 sammenfattede han sine tanker og erfaringer i et værk med titlen *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almueskolerne* – en bog, som i de følgende år gav inspiration til tilsvarende skoler i bl.a. Køge.¹⁷¹

Skoleplanen fra 1799 bærer tydeligt præg af at være blevet til i oplysningstiden, men det er også bemærkelsesværdigt, hvor meget den peger fremad mod moderne pædagogik.¹⁷² I en af formålsparagrafferne lyder det således: "Undervisningens hensigt, som bør være at opvække tænkksomhed, skærpe forstanden, berigtige sproget, forædle hjertet [og] danne sæderne, må opnås dels ved samtaler med børnene ... dels ved læsning i hertil passende bøger, forbundet med forklaring og samtaler over det læste. ... Det bør nøje fastsættes, [hvor]når og hvad og hvorledes børnene skal lære udenad, [så] at ikke hukommelsen skærpes på forstandens bekostning, eller at hukommelsen på den anden side forsømmes over forstandens dyrkelse." Det blev også slået fast, at "alle børnene bør være selsatte med virkelig at lære noget, så længe de er i skolestuen. Det føder dorskhed og giver anledning til mange uordener, når et barn skal sidde med en bog i hånden to eller tre timer uden virkelig at bestille noget blot for i fem eller seks minutter at blive, som det kaldes, hørt [i] sin lektie."

Skoleplanen opstillede ret præcise faglige mål for hver af de tre klasser, som primært skulle undervises i læsning, skrivning og regning. Det fremgår bl.a., at eleverne i den øverste klasse skulle lære at regne med brøk, opstille en beregning og skrive et brev. Denne undervisning skulle udføres af de faste lærere. Derud-

Fig. 34. Frederik Plum var kun præst i Slagelse i syv år, men han nåede at sætte sig flere varige spor, navnlig inden for skolevæsenet. Også i hans senere embeder som stiftsprovst i København og biskop i Odense gjorde han en stor indsats for at forbedre befolkningens uddannelsesniveau. Således fik han i 1809 nedsat en permanent kommission til at varetage skolevæsenets tarv i København, og i Odense spillede han en aktiv rolle ved oprettelsen af en borgerskole for børn, aftenskoler for tjenestepiger og lærlinge samt en søndagsskole for håndværkere. Desuden var han initiativtager til Fyens Stiftsbibliotek og Fyens Stifts litterære Selskab, der blev oprettet 1813-15. (Illustration i Trap 1867-69).

over håbøde man, at nogle af byens embedsmænd og andre kyndige personer ville påtage sig uden betaling at give eleverne undervisning et par timer om ugen i religionshistorie, fædrelandshistorie, naturhistorie, geografi, musik og sang.

Men eleverne i borgerskolen skulle også bruge en stor del af tiden på praktisk arbejde, så flere gange i dagens løb skiftede de mellem bogligt arbejde og forskellige former for håndgerning. For pigernes vedkommende kunne det dreje sig om at "spinde hør, blår, hamp, uld og bomuld, karte og hegle, strikke strømper, vanter, trøjer og punge, bøde og flikke gamle klæder, stoppe strømper osv.". Navnlig det sidste var "vigtigt for folk af almuen, som ofte går i forrevne klæder, fordi de ikke i deres ungdom har lært at lappe og forbedre det gamle"! Drengene måtte i første omgang henvises til at plukke uld, pille krølhår, strikke strømper og flette kurve m.m., men man håbøde, at nogle af byens håndværkere ville komme og instruere drengene i at betjene deres værktøj.¹⁷³ For selv med nogle få timers undervisning om ugen burde drengene i løbet af 7-8 års skolegang kunne opnå så megen håndværksmæssig færdighed, "at de i fremtiden kan dermed nytte sig selv og andre, ja måske i nødsfald fortjene det daglige brød og derved gøre sig mere uafhængige af skæbnens tilfældige stød." På denne måde kunne borgerskolen også være med til at begrænse byens fremtidige udgifter til fattigvæsenet!

Men hvordan gik det så med at føre de store ambitioner i Slagelse ud i livet? Der foreligger endnu ingen undersøgelser af dette spørgsmål. Men et sæt indberetninger til Danske Kancelli om de danske købstadsskolels tilstand i 1806 giver indtryk af, at man var kommet ganske godt fra start.¹⁷⁴ Skolekommissionen kunne i alt fald meddele, at skolen til stadighed havde haft 70-90 elever, svarende til ca. 1/3 af alle børn mellem 6 og 14 år.¹⁷⁵ De blev undervist seks timer om dagen af de tre lærere. Dertil kom pigernes spindeundervisning, som foregik under opsyn af en spindemester. Derimod var det ikke lykkedes at få gang i drengenes "arbejdsskole", da man savnede egnede undervisere. Og selv om skolekommissionen kunne tilbyde alle lærerne en pæn løn takket være tilskud fra hospitalet, kirkerne, latinskolen, fattigkassen og kærnerkassen, var økonomien ikke helt tilfredsstillende. Problemet var, at en uforholdsmæssig stor del af børnene kom fra fattige hjem, som ikke kunne betale skolepenge. Skolekommissionen bemærkede også, at den sociale spredning gav visse faglige udfordringer. Det kunne simpelt hen være svært at finde et niveau, der hverken var for lavt for "den bedre borgerklassens børn" eller for højt for børnene fra de ringere stillede familier. Tilsyneladende overvejede kommissionen at løse problemet ved at oprette en ekstra borgerskole, så der blev en skole for hver af socialgrupperne. En sådan løsning blev også en realitet, men først i 1840 (se s. 191).

Den sene enevælde – en overgangstid

Tiden fra afslutningen af Napoleonskrigene i 1814 til indførelsen af grundloven i 1849 var på mange punkter en overgangstid for de danske købstæder. Den ca. 500 år lange periode, hvor købstæderne stort set havde monopol på "borgerlig

Til Universitetets rektor og lærerforsamling.

Højtærede og højlærde professorer. Gennem dette brev anbefaler jeg til Dem en udmærket ung mand, som ønsker sig optaget blandt Deres borgere.

Carl Ludvig Frederik Jacob Magnus.

Han er født her i byen den 20. november 1819 som søn af den agtværdige typograf Peter Magnus. Da denne bekender sig til den mosaiske tro, så fulgte sønnen, som rimeligt var, sin fader heri, indtil han efter blandt os at være undervist i noget bedre den 12. juni 1836 blev medlem af den kristne kirke. (...)

Så længe han færdedes hos os, var der ingen af lærerne, der ikke anerkendte hans udmærkede evner, men de beklagede sig ikke så sjældent over, at han ikke, som han burde, udnyttede sine anlæg, men med en vis sorgløshed lod sin fortrinlige naturbegavelse ligge brak. Men hvad han forsømte som dreng, har han som ung mand søgt at indhente, og i løbet af de to sidste år har han lagt sig efter studierne med en sådan interesse, at jeg ikke tvivler om, at såfremt han fortsætter på den måde, vil han støttende sig til Deres undervisning, højtærede og højlærde professorer, gøre særdeles prisværdige fremskrift i de videnskabelige studier.

Derfor – og gid det må være til lykke og fremgang – anbefaler jeg Dem, højtærede og højlærde professorer, indtrængende denne unge mand, som er mig meget kær, med al den ærbødighed, jeg skylder Dem, og det er mit inderlige ønske, at De vil omfatte ham med en velvilje, som jeg føler mig forvisset om, at han vil vise sig at fortjene. (...)

Slagelse den 21. september 1838.

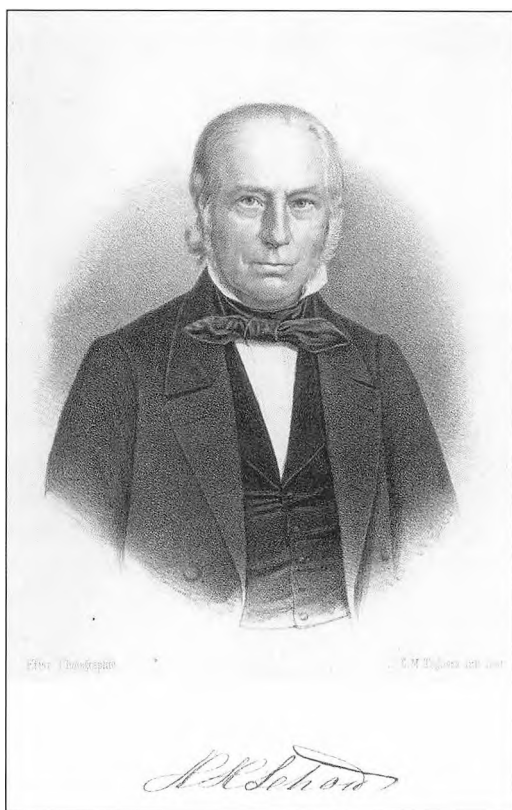
Carl Vilh. Elberling, mag,art.

Fig. 35. Næsten alle østdanske købstæder fik en lille jødisk befolkning i de første årtier af 1800-tallet. I Slagelse var der dog allerede i 1700-tallet en lille gruppe jøder, men fra 1801 til 1832 voksede antallet fra 24 til 98. Herefter blev det reduceret lidt efter lidt. Tendensen var den samme i andre købstæder, og forklaringen er antagelig, at provinsens jøder i stigende grad flyttede ind til København. En af de mest betydningsfulde jøder i Slagelse var bogtrykkeren Peter Magnus, som udover en række bogudgivelser trykte byens avis lige fra 1815 til sin død i 1856. Magnus' søn, der som ung konverterede til kristendommen, har tilsyneladende haft andre ambitioner, hvis man skal dømme ud fra ovenstående erklæring fra 1838. Der er tale om et såkaldt testimonium, dvs. en anbefaling fra en latinskoleinspektør, om at universitetet eksaminerede en af skolens elever. Hell op til midten af 1800-tallet blev studentereksamen nemlig aflagt på universitetet, og den udgjorde da også meget ofte indledningen til et universitetsstudium. Der er bevaret en række testimonier fra Slagelse lærde Skole. De er alle skrevet på latin. Birgit Skov har stået for oversættelsen af dette dokument. (Syshind 1976, s. 34f., 59 og 76; Nielsen 1977; Riis Larsen 1977, s. 14).

næring”, nærmede sig sin afslutning. Det samme gjorde tiden, hvor begreberne by og købstad var næsten identiske. I anden halvdel af 1800-tallet fik Danmark nemlig et sekundært bynetværk – stationsbyerne – men kun ganske få af disse opnåede den ære at blive ophøjet til købstæder. De første årtier af 1800-tallet var imidlertid også en tid, hvor der blev taget en række nye politiske og kulturelle initiativer, som pegede fremad mod en ny tidsalder. I det følgende skal vi se på nogle få af disse nye tendenser og hvilke spor, de satte i Slagelse.

Lige fra 1790'erne havde man kunnet se tegn på liberalisering af den danske økonomiske politik. Således blev det gamle forbud mod forprang, dvs. opkøb af varer på landet, udhulet ved forskellige bestemmelser i 1793-97 og 1815. Det blev f.eks. nu muligt for enhver person, der havde ret til at drive handel, at opkøbe træsko, strømper og andre husflidsprodukter hos bønderne i stedet for, at disse skulle føre varerne ind til en købstad. Ligeledes blev det tilladt at afkøbe bønderne mange forskellige fødevarer i deres hjem.¹⁷⁶ Omkring 1800 begyndte nogle fremtrædende meningsdannere også at argumentere for en mere lempe- lig holdning til landhåndværk. I 1806 foreslog amtmand P.C. Stemann således, at sådanne håndværkere fik tilladelse til at arbejde i de købstæder, hvor der ikke

Fig. 36. Hans Henrik Schou var ikke blot den mest driftige købmand i Slagelse mellem 1830 og 1860. Han er formentlig også den, der har efterladt sig flest dokumenter om sin handel. Det drejer sig bl.a. om en optegnelsesbog, der giver et sjældent indblik i en provinskøbmands overvejelser om indkøb og afsætning m.v. En anden vigtig kilde er hovedbogen fra 1844-47, der viser, at Schou havde et bredt netværk af kunder i Vestsjælland, men at hans vigtigste handelspartnere så afgjort var købmand J. Ph. Rée i Hamburg og dennes slægtning H.L. Rée i København. Schou havde da også lige siden begyndelsen af 1830'erne leveret sjællandsk korn til firmaet i Hamburg, som sørgede for den videre afsætning til havne i bl.a. England og Holland. Regnskabsbogen fra 1844-47 viser imidlertid, at der nu ofte afgik skibe direkte fra Mullerup og Bisserup til de vest-europæiske havne. (Slagelse Lokalarkiv; Lauridsen 1955; Erhvervsarkivet, Hans Henrik Schou, Hoved- bog 1844-47).

var lavsrettigheder, som stillede sig i vejen for det. De liberale holdninger til landhåndværkerne slog dog tilsyneladende først rigtigt igennem efter 1830.¹⁷⁷

Et andet tegn på, at nye tider var ved at oprinde, var at de centrale myndigheder opgav det gamle forbud mod havne uden for købstæderne (se s. 29). Det nød Slagelse-købmanden Hans Henrik Schou godt af i 1830'erne og 40'erne. Han var byens dominerende handelsmand fra ca. 1830 til 1856 – en periode, hvor de danske købstæder oplevede en markant højkonjunktur på grund af øget korneksport til især Storbritannien og Holland. Schou var stærkt engageret i kornhandel på disse lande og Norge. Til dette formål fik han med tilladelse fra Rentekammeret (forgængeren for Finansministeriet) oprettet tre private havne i Mullerup, Bisserup og Vellerup (ved Isefjorden). Rentekammeret stillede dog som betingelse, at han også stillede havnene til rådighed for andre købmænd.¹⁷⁸

Også hvad borgernes medbestemmelse angår, var der nye toner efter 1830. Mest kendt er de regionale stænderforsamlinger i Roskilde (for øerne), Viborg (for Nørrejylland) samt Slesvig og Itzehoe (for hertugdømmerne), hvor repræsentanter for godsejerne, større bønder og byernes grundejere fik til opgave at rådgive embedsmændene i København og at foreslå nye love. Trods de begrænsede beføjelser fik stænderforsamlingerne 1835-48 en stor betydning for det politiske liv, og de er derfor blevet betegnet som "en forskole til det senere parlamentariske liv". Stænderforsamlingerne fik bl.a. indflydelse på reformen af købstædernes forvaltning i 1837. Her blev de eligerede borgere udskiftet med borgerrepræsentanter, og det blev besluttet, at alle vigtige købstadsanliggender for fremtiden skulle behandles af magistraten og borgerrepræsentationen i fællesskab (se nærmere herom s. 120). Loven betød derfor en væsentlig styrkelse af borgernes indflydelse på bystyret. Det har dog nok ofte kun været et fåtal af borgerne, som virkelig formåede at udnytte de nye muligheder, og disse personer har formentlig i forvejen haft en del at skulle have sagt i lokalsamfundet. Det er således påfaldende, at Hans Henrik Schou blev den ubetingede topscorer ved det første valg til borgerrepræsentationen i Slagelse i 1838. Schou blev da også valgt til formand for repræsentationen, og denne post beholdt han i flere årtier. Derudover fik han sæde i skolekommissionen. I øvrigt blev han også medlem af østifternes stænderforsamling i 1842. Endelig var han medlem af Landstinget fra 1854 til 1859, og her gjorde han sig bl.a. bemærket ved en række indlæg, hvor han forsvarede købstædernes økonomiske interesser.¹⁷⁹

Første halvdel af 1800-tallet var også en opblomstringstid for købstædernes borgerlige kultur. Det kom på mode at etablere selskaber og klubber med fagligt og/eller socialt indhold. Eksempelvis opstod der læseselskaber i en lang række byer.¹⁸⁰ Mange af disse var kendetegnet ved, at selskabet i fællesskab indkøbte en del fag- og skønlitteratur, som herefter blev sendt i cirkulation blandt medlemmerne, men der begyndte også at komme stationære biblioteker, og i tidens ånd blev disse ofte forsynet med detaljerede vedtægter. Slagelse fik sit "borgerbibliotek" så tidligt som i 1796, og ligesom for borgerskolen var Frederik Plum den vigtigste drivkraft. Biblioteket blev drevet af et særligt selskab, men det var åbent

for alle indbyggere to gange om ugen, og målet var at udbrede nyttig kundskab blandt borgerne. En oversigt fra 1807 viser da også, at der blandt de i alt 408 bind var mange bøger om praktisk landbrug og havebrug samt pædagogik (Plums yndlingsemne!), men også en del om historiske, geografiske og naturhistoriske emner. Derimod var det skønlitterære udvalg såre beskedent. Det årlige udlån skal have ligget på 400-500 bind i 1805-07. Senere gik det tilbage for biblioteket, som endte med at blive indlemmet i borgerskolens bogsamling.¹⁸¹

De dramatiske selskaber var en anden livskraftig selskabstype. De ældste af dem gik tilbage til 1780'erne og 90'erne, men 1810-20 var den vigtigste etableringsperiode. I disse år blev der bl.a. dannet teaterselskaber i Hillerød, Holbæk, Kolding, Nakskov, Nyborg, Rønne, Stege, Svendborg og Viborg – samt, ikke at forglemme, Korsør, Skælskør og Slagelse. Så det er ikke spor overdrevet, når en fremtrædende historiker har skrevet, at der på denne tid eksisterede "en rasende teaterbegejstring i hele det danske borgerskab i provinsbyerne".¹⁸² De entusiastiske borgere omdannede mange gamle bygninger til forestillingslokaler, og i en række byer blev der opført regulære teaterbygninger, som dog ikke blot blev anvendt til teater, men også koncerter og store fester. Repertoireplanerne viser også, at der ofte blev lagt et stort og ambitiøst teaterprogram, og at man både benyttede omrejsende teatertrupper og egne kræfter. Det var nemlig ganske populært at dyrke dilleantantkomedie blandt byernes bedre borgerskab, i alt fald i de første årtier af 1800-tallet. Slagelse fik sit dramatiske selskab i 1815. Det indrettede et teater i et 14 fag langt baghus til købmand P.A. Kierulffs gård i den yderste ende af Bredegade. Der er bevaret teaterjournaler fra mange af årene i 1810'erne, 20'erne og 30'erne. De viser, at der ofte blev opført to skuespil i løbet af en aften, og at repertoireet spændte fra overfladiske lystspil til Holbergs klassikere såsom "Jeppe på Bjerget" og "Den politiske kandestøber".¹⁸³

Initiativtageren til det dramatiske selskab i Slagelse hed Jacob Jacobsen Dampe. Han var fra 1811 til 1816 adjunkt ved Slagelse lærde Skole, men blev siden under navnet Dr. Dampe berømt som en af danmarkshistoriens sidste politiske fanger, idet han tilbragte 20 år i fængsel på grund af kritik mod enevælden. Trods sit korte ophold i Slagelse nåede Dampe at sætte et stærkt præg på byens kulturliv. Han var således også med til at stifte byens litterære selskab i 1814, og i 1815 blev han redaktør for den nyetablerede avis, der med udgangspunkt i Slagelse søgte at dække hele den vestlige og sydlige del af Sjælland og derfor fik det ambitiøse navn *Avis for ti Kjøbstæder*. Dampe afstod imidlertid redaktørposten allerede efter fem måneder, og opgaven blev herefter overtaget af pastor Bastholm. Han var til gengæld redaktør i hele 21 år og leverede også selv en meget stor del af artiklerne gennem de mange år. I det meste af denne periode udkom avisen to gange om ugen. Fra slutningen af 1830'erne blev udgivelsesfrekvensen sat op til fire gange ugentligt. Avisen skiftede også navn adskillige gange i de første årtier, men i 1845 fandt man det blivende navn: *Sorø Amtstidende*.¹⁸⁴

Bastholms avis

“Det er dette blads bestemmelse efterhånden at levere en ordnet og sammenhængende oversigt af alt det mærkværdige [dvs. bemærkelsesværdige], som tildrager sig i fødelandet, så at intet gås forbi, og således, at alle de ting, som hører sammen, fortælles på én gang – hvoraf der vil følge, at nogle ting bliver lidt gamle, inden de bliver fortalt, men der tillige haves den fordel deraf, at man har hver ting på sit sted og kan derved have nytte deraf i fremtiden, når man vil gemme denne tidende og ikke betragte det som et aldeles simpelt flyveblad”.

Disse sætninger, som blev trykt i *Avis for ti Kiøbstæder* den 14. januar 1816, kan nærmest betragtes som en programmerklæring for Hans Bastholm, der på dette tidspunkt havde været redaktør for avisen i ca. ½ år. Bastholm havde høje ambitioner for sin avis, der ikke blot skulle være en kanal for små og store nyheder, men i mindst ligeså høj grad et medie for mere velbearbejdede og langtidsholdbare analyser. Og som et barn af oplysningstiden lagde Bastholm stor vægt på nytteværdien af avisens artikler. Det gjaldt jo om at bringe læserne op på et højere kundskabsniveau! Til dette formål havde Bastholm stor glæde af sit omfattende bibliotek, men han synes derudover at have været en flittig læser af både danske og udenlandske aviser.

Sidstnævnte dannede grundlag for de udenlandske nyheder. De udgjorde en af avisens faste rubrikker og beslaglagde gerne flere sider, og her leverede Bastholm ofte et ret detaljeret indblik i politiske begivenheder andre steder i Europa. Derudover benyttede han normalt disse faste over-

Fig. 37. Hans Bastholm var præst i Slagelse i næsten 50 år, men satte sig ikke mange spor i det kirkelige liv bortset fra en teologisk pennefejde i 1830'erne mod tilhængere af vækkelsesbevægelsen. Derimod fik han stor betydning som forfatter af bøger om fattigvæsen og som avisredaktør. Desuden var han allerede i samtiden berømt for sin bogsamling, der nåede op over 7.000 bind, og han udarbejdede fyldige excerppter til mange af dem. Bogsamlingen findes nu på Sorø Akademi. (Foto: Susan Kryger; Elle Jensen 1947; Banning 1961, s. 69ff.; Riis Larsen 2008; Riis Larsen 2013, s. 189-91).

skrifter: Indenlandske nyheder, indenlandske efterretninger og avertissementer. En rubrik, der også optræder ret ofte, er "bemærkninger til landmanden", hvor redaktøren videregav en række gode råd, som måske kunne være med til at forøge landbrugets produktion. Det hændte også, at Bastholm kastede sig over et særligt emneområde, der blev fulgt gennem adskillige numre af avisen. I 1816 fik læserne således et fint indblik i "kunstflidens historie i de danske stater". Rubriken "indenlandske nyheder" blev i mange tilfælde også brugt til en længere redegørelse for samfundsmæssige eller kulturelle anliggender, der i særlig grad havde redaktørens opmærksomhed. Det kunne dreje sig om alt fra købstædernes fattigvæsen og retspleje til nyere dansk skønlitteratur. Derimod indeholder avisen ikke meget om aktuel dansk politik, men det var heller at forvente under Frederik VI.s enevælde. Til gengæld blev der afsat 1½ side til at gengive prologen og epilogen ved Slagelse dramatiske selskabs festforestilling i anledning af kongens fødselsdag den 28. januar 1816, og nogle dage senere kunne læserne se, hvordan man havde fejret dagen andre steder i landet! Ellers rummer avisen ikke så mange oplysninger om livet i Slagelse og de andre byer, som lå inden for dens dækningsområde. Under avertissementerne kunne man dog finde notiser om alt fra meddelelser om offentlige auktioner og efterlysninger af borttrømte tjenestekarle til annoncer om udleje af kakkelvogne. (*Avis for ti Købstæder*, hvoraf 2. årgang fra 1816 findes på Slagelse Lokalarkiv; Elle Jensen 1947).

Udvalgte avertissementer i avisen i 1816

Formedelst hyppig efterspørgsel er atter visitblanketter at bekomme tilkøbs hos bogtrykker Magnus i Slagelse.

En pige, som kan sy god linnedsyning, kan straks blive antaget hos en familie i nærheden af Slagelse.

En levende ræv anvises til købs af avis-ekspeditionen.

Nogle timer dagligen ønsker jeg undertegnede besat, nemlig: at give undervisning i skrivning og læsning; ligeledes ønskes noget til renskrivning. Wedell.

Hvor fem værelser med køkken og loftsrum er til leje, anviser bogtrykker Magnus i Slagelse.

Tirsdag den 23. januar bliver ved offentlig auktion i Løve kro bortsolgt ca. 60 lispund grønsaltet flæsk. Auktionen begynder om formiddagen kl. 10 slet.

Ahorn, ask, gran, røn, vilde kastanjer og kirsebærtræer er tilkøbs på Hertalund ved Slagelse.

En by i vækst 1850-1914

”Slagelse med sine omtrent 5000 Indvaanere er næst Helsingør den største Kjøbstad i Sjælland, dens Bygningers Assurancesum udgjør 2.450.510 rdl. og har 228 Td. Hartkorns Kjøbstadsjord... Den har nogle og halvtredsindstve Kjøbmænd, der drive en meget betydelig Handel, ikke alene med det udstrakte og rige Opland, men ogsaa med Udlandet, en stor Mængde Haandværksfolk af forskjellig Slags, 8 Brændeviinsbrænderier, hvoraf 5 med Dampkjedler, 2 Ølbryggerier, 7 Møller i nærmeste Omkreds, 2 Jernstøberier, en Maskinfabrik, har Fortoldingsret, har en Borgerskole, Realskole, Sparekasse og Bank, et af de større Fæstecontoier, Overformynderi og 2 Retscontoier, Stempelpapirs Udsalg, her holdes aarlig 7 Markeder m.m.m.... en af Jernbanens Hovedstationer ligger ved den. Heller ikke bør det være ude af Betragtning, at der heri Byen er garnisoneret en Eskadron Dragoner, [og der findes] ikke ubetydelige Brand- og Politicorps...” Denne karakteristik af byen gav kommunalbestyrelsen i et andragende den 22. juli 1862 til Indenrigsministeriet om at få amtsstuen flyttet fra Korsør til Slagelse, hvilket skete i 1863.¹⁸⁵

Andragendet er præget af optimisme og fremskridtstro, måske mere begrundet end kommunalbestyrelsen allerede så tidligt var klar over. I perioden fra midten af 1800-tallet frem til 1. Verdenskrig skete en ændring fra det gamle mere stationære samfund til de nye tider, der kom til at præge udviklingen langt ind i 1900-tallet. På alle felter var udviklingen markant. Befolkningstallet voksede, bebyggelsen spredte sig ud over de gamle grænser, transportsystemet blev moderniseret, styret blev professionaliseret, politiske partier opstod, nye klasser voksede frem og fik indflydelse, industri og handel udviklede sig nærmest eksplosivt, en offentlig forsyning fra gas-, vand- og elværk opstod, et moderne kloaksystem anlagdes, folkesundheden forbedredes, undervisningen blev lagt i fastere rammer, og kultur og foreningsliv blomstrede.

Slagelse gennemgik også denne udvikling. Byen var stadig centralt placeret, lå godt trafikalt og havde et stort opland. Dette gjorde byen til et vigtigt handelscentrum. Med jernbanens komme i 1856 skete en begyndende udvikling; men efter en stilstandsperiode, der delvis skyldtes brydningen mellem by og land,

oplevede man med industrien som en vigtig faktor en stærk fremgang fra midt i 1890'erne, uden at Slagelses udvikling dog var noget særligt.¹⁸⁶

Befolkning og bebyggelse

I sidste halvdel af 1800-tallet begyndte man for alvor at interessere sig for de enkelte lokaliteters udseende og befolkning og for at beskrive dem topografisk og statistisk.

Byens udstrækning

Byens areal lå på godt 1000 ha frem til 1896. Allerede fra 1882 begyndte kommunen at vise interesse for at inddrage nærliggende områder fra landsognene i købstaden.¹⁸⁷ I årene 1896, 1904 og 1911 indlemmedes dele af Sct. Peders Landsogn sydøst for byen under købstaden, nemlig sygehusgrunden, en parcel af Antvorskov hovedgård, Poulsbjerghusene og området bag Anlægget. Byens grund var som følge heraf i 1916 på 1220 ha. Befolkningsmæssigt betød indlemmelsen ikke meget, små 350 indbyggere.¹⁸⁸ Kommunen ejede også jord i Sct. Peders Landsogn. I 1868 købte den på auktion Vestermarken her.¹⁸⁹ I 1907 erhvervedes Brænderigården med tilliggende jorder i Sct. Peders Landsogn af Slagelse kommune, som bortforpagtede den.¹⁹⁰

Byens jord bestod af selve byjorden inden for bygrænsen og markjordene, der lå uden for denne. Markjordene udgjorde langt hovedparten af byens jord, f.eks. i 1896 1006 ha mod byjordens 62 ha.¹⁹¹ En stor del af markjordene var udskiftet mellem byens grundejere, og mange af dem udlejedes til beboelse. Andre dele, som kommunen ejede, f.eks. Vognmandslodderne, blev bortfæstet. Kommunen opkøbte større områder af bymarken fra private ejere, således Natmandsvænget og Etterbjergmarken i 1877 og et område ved Skovstien i 1912.¹⁹² Der var henlagt jordlodder til borgmester- og byfogedembedet, som ejedes af staten og delvis var forpagtet ud. Disse lodder overtog kommunen i 1893.¹⁹³ Byens to præstegårde havde også jord på bymarken.

Ikke alene jorden lejedes ud, også kommunens grusgrave, hvoraf der fandtes flere på markjorden.¹⁹⁴ Græsning på kommunens arealer blev udbudt ved offentlig auktion, f.eks. på Vestermarken i Sct. Peders Landsogn og på eksercerpladsen, hvor der på et tidspunkt også fandt omfattende lergravning sted. Borgerrepræsentationen foreslog i 1859 at forbyde denne aktivitet, hvis pladsen overhovedet skulle kunne anvendes til sit formål.¹⁹⁵

Mens markjordene var blevet matrikuleret i 1844, blev bygrundene først matrikuleret iht. lov af 11. februar 1863. Ifølge denne skulle bebyggelse, der umiddelbart fortsatte bebyggelsen på bygrunden, placeres inden for bygrænsen. For Slagelse betød det en udvidelse af bygrænsen, mod nord og især mod øst.¹⁹⁶ Der blev også senere inddraget grunde fra markjordene under byjorden, således bl.a. områder ved stationen i 1897.¹⁹⁷ Pr. 1. januar 1902 var der indlemmet så mange ejendomme i bygrunden, at de sammen med markjordene kunne udgøre et vur-

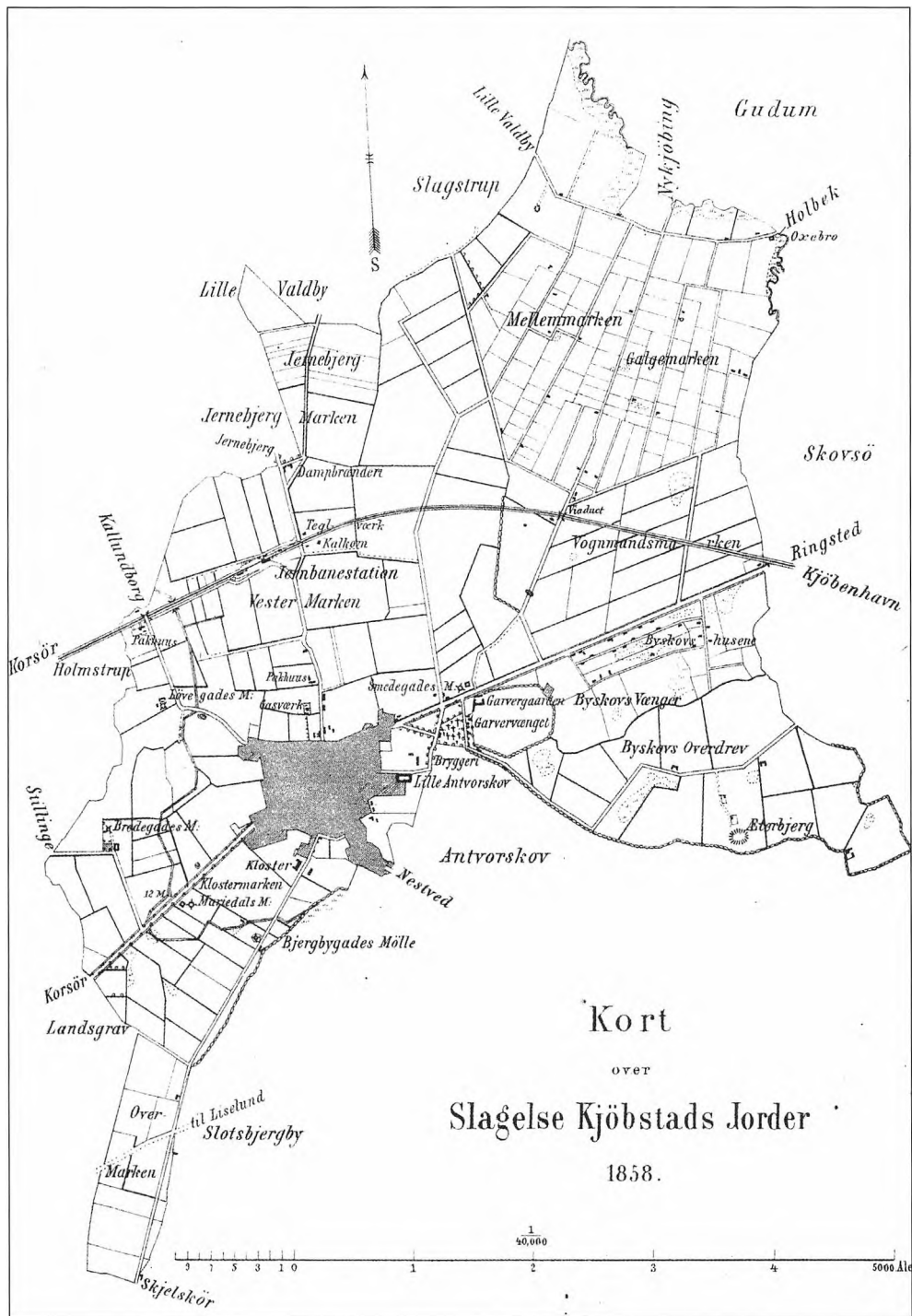

Fig. 38. Slagelse markjorder 1858. Kortet viser bl.a. byens fem møller, stationen, købmandspakhusene og den begyndende boligbebyggelse på marken. (Efter Trap 1. udg., ved s. 299).

deringsrådsdistrikt.¹⁹⁸ I 1905 blev sygehusparcellen henlagt fra markjorden til bygrunden.¹⁹⁹

Bygrunden

I årene efter 1850 blev byplanen ikke ændret meget. Gaderne strålede stjerneformet ud fra Gl. Torv med udfaldsvejen mod Korsør Bredegade, mod Skælskør Bjergbygade, mod Næstved og Antvorskov Slotsgade, mod Sorø Smedegade og mod Kalundborg Løvegade. Byen gik til de såkaldte porte, hvor konsumtionen indtil sin ophævelse i 1850-1852 var blevet opkrævet, mod øst Smedegades port ved matrikelnummer 197b, mod syd Slotsporten og Bjergbygades port ved acciseboden, mod vest Bredegades port ved matrikelnummer 22 og Løvegades port ved matrikelnummer 313 og mod nord Nyport i Jernbanegade ved matrikelnummer 219c.²⁰⁰ I nord ved nuværende Frederiksgade og i syd ved nuværende Klostergade afgrænsedes byområdet af stier.

Byen havde i 1850'erne 11 gader og tre torve. I 1871, hvor bygrænsen var udvidet, var gadernes antal steget til 14, og byen havde fået endnu et torv, Fisketorvet.²⁰¹ Der skete nogle ændringer i gadebilledet. Schweizerpladsen, der lå hen som en græsgroet grusplads, blev forskønnet i slutningen af 1860'erne, hvor den blev beplantet.²⁰² Rosengade ændrede også udseende i slutningen af 1860'erne.

Fig. 39. St. Mikkelsgade omkring 1914. Gaden blev anlagt 1892 som forbindelsesvej til den nye station, der ses i baggrunden. (Foto: Oskar Johansen. Slagelse Lokalarbiv, B 105).

Den var oprindeligt et smalt stræde. Ved nedrivning af nogle bygninger blev den gjort bredere.²⁰³ I 1879 overvejede kommunen at nedrive endnu en ejendom på Rosengade, den gamle latinskole.²⁰⁴ Fruegade, der endnu omkring 1860 kun havde få huse, fik efterhånden bebyggelse på begge sider, og i slutningen af 1870'erne blev gaden forlænget, der blev etableret brolagt kørebane og fortov, og vejen blev offentlig.²⁰⁵

Slagelses første sundhedsvedtægt fra 1861 anbefalede, at byens torve og gader var brolagte eller makadamiserede, og i 1860'erne og 1870'erne havde kommunen et større brolægningprojekt i gang, og der anlagdes fortove. Mange af de nye gader blev offentlige veje.²⁰⁶ I slutningen af 1800-tallet fik hovedgaderne det skudsmål, at de for det meste var godt brolagt.²⁰⁷

Den første jernbanestation lå langt nord for byen, og der måtte anlægges en vej fra bygrænsen til stationen. Vejen var middelmådig, og der klagedes over dens tilstand. I 1867 måtte kommunen konstatere, at vejen var byens mest befærdede og trængte til udvidelse.²⁰⁸ Denne stations placering fik ikke så megen betydning for byudviklingen som dens afløser og nuværende station fra 1892. Ikke alene anlagdes flere fabrikker nord for banen, området blev også beboet, og der blev anlagt gader. En beskrivelse af jernstøber H. Rasmussens ejendom på Løvegade 8 fortæller, at før den nye station blev bygget, var der fra den yderste nordlige ende af haven adgang til den gamle spadseresti, og bag ved denne bredte sig en vidtstrakt mark.²⁰⁹

I 1892 blev der langs en sti fra Schweizerpladsen til den nye station etableret en vej med navnet Sct. Mikkelsgade. Parallelgaden Absalonsgade og forbindelsesgaden Valdemarsgade fulgte hurtigt efter.²¹⁰ I 1893 blev en række gader i kvarteret navngivet, Hellig Anders Vej, Ndr. Stationsvej, Jernbanegade, Valbyvej og Sdr. Stationsvej. Det gik stærkt med nyanlæg af veje, også mod vest hvor Herluf Trollesvej nævnes i 1900 og Thorvaldsensvej i 1903, og mod øst, hvor gader som Nørregade og Østergade opstod.²¹¹

Omkring 1900 begyndte man at opføre huse ved stien, der afgrænsede haverne i Løvegade mod nord. Vejen fik navnet Knudsgade og forlængedes til Sct. Mikkelsgade i 1902.²¹² Gadens beboere var ikke begejstrede for navnet, der gav associationer til en mindre pæn gade i København. De ønskede navnet Palaisgade, men måtte nøjes med Frederiksgade. Denne navngivning i 1905 var led i en større nyanavngivning og omdøbning af en lang række gader rundt i hele byen.²¹³ Heller ikke alle Stenstuegades beboere var tilfredse med deres gades navn. De mente, at navnet Vestergade ville højne gadens ry; men fik afslag af byrådet.²¹⁴

Antallet af gader viser byens udbygning. Lige før århundredskiftet var der 28-30 gader, 20 år senere var tallet fordoblet.²¹⁵ Der opstod et helt nyt kvarter i 1911-12 øst for Valbyvej og nord for Stormbroen. Det var fra kommunens side et planlagt kvarter og fra starten bestemt som et finere område uden forurenende virksomheder. Vejene fik trænavne; navngivningen medtog igen også en lang række andre af byens gader.²¹⁶ Efter anlæggelsen af Vestre Skole i 1913-14 påbe-

Fig. 40. Lindevej i 1920'erne set fra vest, en af gaderne i det kvarter, der blev udstykket efter 1911-12. (Slagelse Lokalarkiv, B 51479).

gyndtes en udbygning af kvarteret her omkring. Den nordlige del af Sct. Pedersgade havde været bebygget allerede før 1900.²¹⁷

Gadeskilte og husnumre

Selv om gadernes antal endnu var beskedent, vedtog borgerrepræsentationen allerede i 1861, at der på hjørnerne af byens gader og torve skulle anbringes zinkplader med påmalede gadenavne. I 1872 var turen kommet til husene, hvis nummer også skulle males på zinkplader og omdeles til husejerne mod betaling af 16 skilling.²¹⁸

Mens man hidtil havde brugt matrikelnumre, blev det i 1895 vedtaget at indføre husnumre og at anbringe sådanne på ejendomme på bygrunden. I 1905 blev der indført emaljerede gadeskilte på alle gader, og der blev gjort en ekstra indsats for, at husene forsynedes med nummer, både huse på gamle gader, der endnu var uden nummer, og huse på nye gader.²¹⁹

Bygningsforholdene

Byernes stadige vækst og de omfattende bybrande gjorde det påkrævet, at der indførtes retningslinjer for byggeriet, bl.a. krav til konstruktion og materiale. Købstæderne fik en byggelov den 30. december 1858. Kommunalbestyrelserne fik mulighed for at uddybe lovens bestemmelser i form af bygningsvedtægter, der skulle godkendes af Justitsministeriet. Lov af 2. december 1894 gav endog

mulighed for, at bygningsvedtægterne kunne afvige fra loven af 1858. I 1832 var der etableret lokale bygningskommissioner i alle købstæder.

Byggeloven tog i høj grad sigte på nybyggeri; men der blev mulighed for at regulere de eksisterende bygninger efter loven af 12. januar 1858 om sundhedsvedtægter. Slagelses sundhedsvedtægt fra 1861 gav retningslinjer for bebyggelsen i selve købstaden og et nærmere defineret område omkring denne. Nybygninger skulle godkendes af politiet, der skulle afgøre, om de levede op til den

Slagelse

I købmand Hans Jacob Schous ejendom på Nytorv boede foruden den 39-årige husfar med kone, tre døtre og tre sønner, to handelsbetjente, en husjomfru, en kusk, en karl og fem piger. Ejendommen rummede endnu en husstand, den 25-årige sekondløjtnant, købmand Albert T. Hansens, med en kommis, to handelslærlinge, en gårdskarl, en husbestyrerinde og en pige. I Lars Larsens enkes hus på hjørnet af Fruegade og Hestemøllestræde var forholdene anderledes. Her boede den 38-årige arbejdsmand Niels Pedersen med kone og fire døtre, den 40-årige ugifte vaskekone Karen Sørensen med sin 6-årige søn, den 49-årige fraskilte arbejdskone Karen Jensen med to sønner og den 44-årige arbejdsmand Carl Christoffersen med kone, tre sønner og to døtre. Yderligere lejere var en gift arbejdskone på 52 år, et ægtepar, hvor manden var kludesamler, og en 71-årig enke, der var vaskekone.

Selv om byens befolkning i nogen grad var blandet, viser eksemplerne klare sociale forskelle. Håndværkerne var den dominerende erhvervsgruppe, jævnt fordelt over hele byen og spændende fra store mestre til svende. I 36-43 % af husstandene i byens fire kvarterer var forsørgeren håndværker. Købmænd og øvrige handlende boede fortrinsvis på Gl. Torv, Bredegade, Slotsgade, Smedegade, Nytorv og Løvegade. Værtshusholderne indtog kældrene især på Gl. Torv, Smedegade og Nytorv.

Andelen af familier med tjenestefolk, andelen af arbejdsmænd og andelen af enlige kvinder som forsørgere er mål for et områdes sociale status. På Nytorv havde ca. 80% tjenestefolk, på Gl. Torv godt 75 % og på Nygade 60 %. I forhusene i Bjergbygade, Bredegade, Smedegade og Rosengade og på Schweizerpladsen og Jernbanevejen lå andelen mellem 40 og 50%.

Slagelse var ikke en by med mange boliger i baghuse og sidehuse; beboerne her havde generelt lavere status end forhusenes. I fattigkvarterernes baghuse fandtes i almindelighed byens lavest rangerende borgere. Af Stenstuegades familier var 16,5 % arbejdsmandsfamilier i forhusene og næsten 36% i baghusene. 23,5% i forhusene havde en enlig kvinde som forsørger og hele 51,3% i baghusene. I Løvegades baghuse havde 22% en arbejdsmand som forsørger og 37,3% en enlig kvinde. I Fruegades forhuse var ca. 30% arbejderfamilier, i baghusene 62,5%. I Slotsgades baghuse var andelen den samme. Bjergbygade samt baghusene i Smedegade og Skovsøgade var også lavstatusområder.

Kilde: Fkt. 1870.

Fig. 41. Stenstuegade set fra Rosengade. I baggrunden Sct. Peders kirke. Foto af skydeskive fra 1873. (Slagelse Lokalkiv).

offentlige sundheds krav. Man var særlig opmærksom på grunde, der var fugtige eller opstået ved opfyldning.²²⁰

Efterhånden som bebyggelsen voksede, blev der behov for at udvide det område, byggeloven gjaldt for. Da Indenrigsministeriet i 1863 havde billiget den foreslåede grænse for Slagelse bygrund, besluttedes det at indstille, at bygrænsen også blev grænse for bygningskommissionens område.²²¹ I 1876 gav Justitsministeriet sin godkendelse af, at et areal af købstadens jorder, der begrænsedes af bygrænsen, Jernbanevejen, Kalundborgvejen og forbindelsesvejen mellem de to veje samt nogle parceller øst for Jernbanevejen, blev inddraget under byggelovens område.²²²

Antallet af ejendomme på by- og markjordene steg fra ca. 400 i slutningen af 1850'erne til 888 i 1911, en stigning på ca. 120 %. Stigningen var størst i årtierne omkring 1900. Væksten i antallet af ejendomme på bymarken var nærmest eksplosiv, fra slutningen af 1850'erne til 1896 ca. 390 %.²²³

Af byens 888 faste ejendomme i 1911 var de 829 beboelsesejendomme. Kun syv var rene fabriksejendomme; de fleste virksomheder indeholdt altså også beboelse. 585 af husene, 70 %, bestod alene af forhus. Det gennemsnitlige antal beboere pr. lejlighed var 3,72, hvilket var lavere end gennemsnittet for byer af Slagelses størrelse bortset fra Helsingør. Der var i gennemsnit 3,46 lejligheder pr. ejendom, hvilket var noget højere end gennemsnittet. 45 % af husene var enetages bygninger.²²⁴ De fleste huse i det mindste i hovedgaderne var blevet ombygget i sidste fjerdedel af 1800-tallet, og mange var, set i forhold til andre provinsbyer, ret anseelige med 2-3 etager. I den indre by var boligstandarden generelt meget ringe i Stenstuegade.²²⁵

Det var uhyre almindeligt at have logerende, hvoraf skoleelever udgjorde en ret stor gruppe. Sundhedsvedtægten gav nærmere retningslinjer for mindre udlejningsejendomme og logihuse. Det, man lagde vægt på, var at forhindre over-

fyldning samt sørge for den offentlige renlighed og tørre og tætte boliger, der kunne opvarmes og udluftes.²²⁶

Selv om man befandt sig midt i byen, satte landbruget stadig sit præg på ejendommene. Da jernstøber H. Rasmussen i 1857 foretog en ombygning af sin ejendom i Løvegade 8, kom den til at bestå af forhus, sidehus med brændselsrum, vognport til 5-6 vogne, karlekammer og kostald til seks køer samt baghus med stald til fire heste og foder- og tærskelo. På lofterne i side- og baghus opbevarede hø.²²⁷

Befolkningen

Slagelses befolkning var i 1850 på 4011 personer, 1953 mænd og 2058 kvinder. I 1911 boede der 10.463 i Slagelse, 4775 mænd og 5688 kvinder. Det var en stigning på 160 %, for mændene en stigning på 144 % og for kvinderne 176 %. Kønsfordelingen var blevet mere skæv. En opgørelse pr. tiår viser, at langt den største stigning, 2142 personer, skete mellem 1890 og 1901. Stigningen fortsatte lidt mere afdæmpet frem til 1911 med 1505. Også i begyndelsen af perioden var der en pæn vækst med 920 fra 1850 til 1860, mens den i tiårene fra 1860 til 1890 var mere moderat. Væksten fra 1850 til 1911 var dog langt højere, 268 %, i den samlede gruppe af provinsbyer med 10.000-20.000 indbyggere i 1911. Den befolkningsstigning, Slagelse oplevede efter 1890, var allerede startet tidligere for byerne som helhed, og den var væsentlig højere end Slagelses i 1890'erne.²²⁸

Noget af stigningen i befolkningstallet skyldtes, at der blev født flere, end der døde. I femåret 1850-54 fødtes 741 i Slagelse, og 474 døde, i 1880-84 var tallene for fødte og døde 1038 og 634, og i 1911-15 1493 og 848.²²⁹ Der skete også en tilvandring til byer i fremdrift især i forbindelse med industrialiseringen. I periodens begyndelse var Slagelses befolkning ret stationær. I 1850 var 44 % af indbyggerne født i Slagelse, knap 30 % var født på landet på Sjælland, formentlig i omegnen af byen.²³⁰

Ganske vist blev der født flere, end der døde; men dødeligheden var høj. I femåret 1850-54 var 4,4 % af fødslerne i Slagelse dødfødsler. Tallet var faldet til 2,0 % i 1880-84 og atter steget til 3,2 % i 1911-15. Så sent som i dette femår var næsten 25 % af de døde mænd drenge under 1 år, næsten 30 % drenge under 2 år. For pigerne var de tilsvarende tal ca. 15 % og 19 %. Selv om kvinderne var en udsat gruppe på grund af svangerskaber og børnefødsler, havde de stadig bedre overlevelseschancer end mændene. Af døde mænd i Slagelse var 57,5 % under 60 år, for kvinderne var tallet 46 %.²³¹

Befolkningens aldersfordeling i 1850 minder om vore dages ulande. Knap en fjerdedel af Slagelses befolkning var 10 år og derunder, lidt mere end halvdelen var 25 år og derunder. Derimod var kun 7,8 % over 60 år, af kvinder 10,4 % og af mænd 4,9 %.²³²

Den største del af Slagelses befolkning fik gennem hele perioden deres udkomme af fremstillingsvirksomhed, dog med faldende tendens fra 51,8 % i 1850 over 43,1 % i 1890 til 40,6 % i 1911. Tendensen for landet som helhed var en

stadig stigning i andelen af dem, der levede af fremstillingsvirksomhed. En stadig stigende andel af Slagelses indbyggere levede af handel og omsætning, i 1850 16,0 %, i 1890 21,3 % og i 1911 31,3 %. Denne udviklingstendens gjaldt også for hele landet.²³³

Infrastruktur

En rejsende, der orienterede sig i P.V. Groves *Rejsehaandbog for Danmark* fra 1870, fik om Slagelses forbindelse med omverdenen oplyst, at der var omnibus fra stationen, telegrafstation midt for stationen, postkontor skråt over for Postgården, postekspedition på banegården, jernbaneforbindelse med København og Korsør tre gange daglig, personpost daglig til Kalundborg og Skælskør, tre gange om ugen lukket vogn over Fuglebjerg til Næstved, fra banegården en bar og åben vej, som dog var en yndet promenade til Schweizerpladsen.²³⁴

Slagelse var et trafikalt knudepunkt. Hovedlandevejen gennem Sjælland gik direkte gennem byen ad Bredegade, Gl. Torv og Smedegade. Byens centrale placering blev yderligere styrket ved jernbaneforbindelserne.

Jernbanedrift

Den 26. april 1856 indviedes banen fra Roskilde til Korsør med en linjeføring godt 1 km nord for Slagelse, bestemt af terrænforholdene. En linjeføring endnu længere nordpå, ca. 2,4 km fra byen, havde også været på tale. Banegårdens placering på nuværende Ndr. Ringgade vakte kritik, og jernbaneselskabets direktion indrømmede, at den var berettiget.

På den enkeltsporede strækning kørte togene med en hastighed på 30-40 km i timen, tre tog daglig i hver retning. Den typiske togrejse gik til nærmeste større by. Såvel billettakster som godstakster var lavere end prisen ved anden befordring. I 1880 blev der fra Slagelse afsendt 20.000 t gods, og der ankom 22.000 t. Mængden af ankommet gods var større end i jernbanebyer af tilsvarende størrelse.²³⁵

I 1872 vedtoges en lov, der aldrig blev gennemført, om en jernbane fra Næstved over Slagelse til Sjællands Odde. Der var stærke lokale ønsker om en togforbindelse til Næstved, og Slagelse byråd tog i 1874 kontakt til Næstved kommune, de tilgrænsende landdistrikter og amtsrådet. Der kom et samarbejde i gang, som dog strandede bl.a. på manglende midler og strid om økonomien.²³⁶ Et privat projekt i 1876 om baner på Sjælland fra nord til syd gennem Slagelse og lokalbane i Slagelse mellem byen og stationen blev heller ikke til noget.²³⁷

Spørgsmålet om en bane fra Slagelse til Næstved blev behandlet adskillige gange af rigsdagen i de følgende år; men den politiske situation i disse år bremsede for alt. Der var flere emner til diskussion: Flytning af Slagelse station, Skælskørs og Værsløvs tilslutning og kommunernes bidrag. Byrådets desperation ses af gentagne henvendelser til Næstved om fælles optræden og delegeredes deltagelse i møder.²³⁸ Den 12. april 1889 blev en lov endelig vedtaget om som statsbaneanlæg at etablere en bane fra Slagelse til Næstved med sidebane til Skælskør

fra Dalmose samt flytning af Slagelse station. Slagelse skulle betale 47.325 kr. til anlægget.²³⁹

Entreprenørarbejdet ved banens anlæg og især ved forlægningen af banelinjen i en strækning på 4 km ved Slagelse var en stor opgave. Mod øst skulle der graves gennem et bakkedrag, visse steder i en dybde af 13 m, og mod vest skulle der fyldes op. Der blev flyttet 400.000 m³ jord. Arbejdet skulle være færdigt den 1. oktober 1891, men blev forsinket af dårligt vejr og mangel på arbejdskraft. Stationsbygningen i neoromantisk stil var færdig midt i marts 1892, og hele anlægget, de første statsanlagte sidebaner på Sjælland, blev afleveret til drift den 6. maj, og driften begyndte den 15. maj. Der kørte fire tog daglig i hver retning på de to strækninger, senere på året øgedes afgangene til fem på Skælskør-strækningen, og året efter fik begge strækninger én afgang mere. I det første driftsår, 1892/93, benyttede ca. 96.000 passagerer togene mellem Slagelse og Dalmose, og der ekspederedes ca. 40.000 t gods. På ca. ti år fordobledes godsmængden og på ca. 15 år passagerantallet.²⁴⁰

Ved anlægsarbejderne omkring Slagelse station var der taget højde for en bane mod nord. En sådan var allerede på tale i 1887. Også denne sag blev behandlet i flere rigsdagssamlinger, og de involverede byer bl.a. Slagelse fulgte ivrigt med i diskussionen om linjeføringen.²⁴¹ I 1894 blev et lovkompleks vedtaget,

Fig. 42. Baneterrænet omkring 1910, set fra Stormbroen. Bag stationsbygningen fra 1892 ses varehuset fra 1896/97, der også rummede toldkammeret. Til højre ses remisen efter en udvidelse omkring 1900. Foto: Oskar Johansen. (Slagelse Lokalkiv, B 96).

hvoraf en enkeltsporet bane fra Slagelse til Værsløv med videreførelse af togene til Kalundborg var en del. Loven om banens anlæggelse blev underskrevet den 8. maj 1894. Finansieringen gav anledning til mange forhandlinger mellem de implicerede byer og amtsråd. Først i 1896 blev den endelige linjeføring fastlagt. Banen blev ført over Gørlev, hvilket var Slagelses ønske af hensyn til handelslivet. Driften begyndte den 1. maj 1898 med fire tog i hver retning, senere fem tog.²⁴²

I driftsåret 1895/96 rejste 111.070 personer med bane til Slagelse, og 110.623 tog derfra. På den enkeltsporede Korsør-Roskilde bane var der i slutningen af 1890'erne otte daglige afgangene hver vej. I 1899 blev banen dobbeltsporet, igen en stor anlægsopgave, da man ikke havde tænkt så langt ved udgravningerne ca. ti år før. Togene kunne nu køre med en hastighed af 63 km i timen.²⁴³

Selv om banenettet omkring Slagelse var fuldt udbygget, involverede kommunen sig i endnu en bane, Høng-Tølløse banen, som allerede var inde i billedet ved by- og amtsrådenes forhandlinger om Slagelse-Værsløv banen. Slagelse, der selvfølgelig var interesseret i, at banens tog førtes videre til Slagelse, tegnede aktier i den private bane. Den åbnede i 1901.²⁴⁴

De mange virksomheder, der anlagdes nord for jernbanen fik i årene omkring århundredskiftet etableret sporforbindelse til jernbanen med omfattende godstrafik.²⁴⁵

Anden personbefordring

De mange postdagvogne, der kørte mellem Slagelse og destinationer i omegnen, medtog passagerer. Det var således muligt med denne befordring at komme både til Skælskør og Næstved før banens åbning.²⁴⁶

Bilerne var endnu et særsyn i slutningen af 1890'erne, og den første automobillov fra 1903 tillod kun kørsel på ganske få veje. Da havde Slagelse kommune allerede året før besluttet at afvente forholdenes udvikling, før den begyndte at afstikke særlige bestemmelser for privat automobilkørsel. Slagelse byråd begyndte i 1904 at interessere sig for oprettelse af et aktieselskab, der skulle etablere automobilruter med økonomisk støtte fra kommunen. Slagelse Automobilselskab blev oprettet i 1905, og kommunen var garanteret en plads i bestyrelsen. Der blev bestilt en omnibus og udfærdiget love, og kommunen forpligtede sig til at sikre et aktieudbytte på 4 % p.a. i ti år, hvis der blev tegnet en aktiekapital på 45.000 kr.²⁴⁷

Der var også tænkt på befordringen i selve byen. Der afgik hver dag til de annoncerede togtider vogn fra Postgården til stationen med såvel rejsende som gods. Byrådet gav i 1898 to vognmænd ret til droschekørsel i Slagelse, og i 1911 fik byen sin første automobilrosche.²⁴⁸

For gående og cyklister

Helt frem til 1880'erne var det svært at færdes til fods i gaderne på grund af aføbsforholdene.

Statsbanernes anlæg kunne ikke undgå at påvirke færdslen, og banerne var ikke særligt forhandlingsvillige. Igennem flere år ønskede Slagelse en forbin-

Fig. 43. Den moderne cykel vandt frem som transportmiddel i 1890'erne. Her ses cyklister i Rosengade i begyndelsen af 1900-tallet. (Slagelse Lokalarkiv, B 1870).

delse mellem Sdr. og Ndr. Stationsvej enten i form af en tunnel eller en luftbro, en tunnel mellem perronerne og en overdækning af disse. Endelig i 1904 kom tunnelen mellem perronerne på finansloven, men ingen overdækning. Det ville blive for dyrt. I 1906-08 blev perronerne, hvis antal i 1904 var udvidet fra to til tre, forbundet med en tunnel; men den blev ikke ført igennem til Ndr. Stationsvej.²⁴⁹

Cyklen vandt indpas i bybilledet. I 1902 foreslog byrådet, at en del af stien mellem Schweizerpladsen og Sct. Mikkel's Gade måtte benyttes til cykelkørsel. På budgettet for 1905 skulle der afsættes penge til bidrag til Forskønnelsesselskabets anlæg af en cykelsti til skoven. I 1896 blev der som tillæg til politivedtægten lige-frem udarbejdet et reglement for cykelkørsel.²⁵⁰ Politivedtægten fra 1. januar 1908 påbød, at mindst én hånd og begge fødder skulle være på cyklen under kørslen. Det var forbudt at køre ind og ud af porte, låger og gårde, på fortovet eller over fortovet. Al kørsel om kap i det offentlige rum var forbudt. Vedtægten beskyttede i øvrigt de gående ikke alene mod cyklister, men også mod personer i snavset arbejdstøj; de skulle færdes på kørebanen. Bidske heste skulle til skræk og advarsel for forbigående være forsynet med en let kendelig halmvisk bag øret.²⁵¹

Postbesørgelse

Postvæsenet var en gammel og veletableret institution. Postkontoret lå frem til omkring 1870 på hjørnet af Smedegade og Skovsøgade. I begyndelsen var det

eneste personale postmesteren, der tillige fik opsynet med det offentlige befordringsvæsen og telegrafene.²⁵² I 1867 var der ud over postmesteren ansat to postbude. Byen ønskede et tredje bud for at lette distributionen af breve og pakker. Dette kunne ikke umiddelbart bevilges; men Generalpostdirektoratet indvilgede efter anmodning fra kommunalbestyrelsen i, at der blev ophængt fire postkasser, én i hver af gaderne Smedegade, Slotsgade, Bredegade og Løvegade.²⁵³

Pladsmangel var årsag til, at postkontoret flyttede til den nedlagte fattiggård på hjørnet af Løvegade og Rosengade. Fra omkring 1890 havde posthuset adresse på Bredegade 8 i Svaneapotekets ejendom. Generalpostdirektoratets planer om at flytte postkontoret til banegården i 1912 blev skrinlagt som følge af modstand fra de lokale erhvervsforeninger. Fra Slagelse udgik et betydeligt antal landpost-ruter, der blev drevet af private på kontrakt.²⁵⁴

I slutningen af 1800-tallet var personalet udvidet til fire bude foruden postmesteren. Alligevel opfattede de det – hvis man skal tro på avisen fra 1900 – som en sand plage at udbringe julekort, en uskik der var i vækst.²⁵⁵

Telegrafforbindelser

Omkring midten af 1800-tallet skete der et stort fremskridt i telegrafkommunikationen med opfindelsen af den elektriske telegraf. Den muliggjorde, at der

Fig. 44. Københavns Telefon-Aktieselskabs telefoncentral i Rosengade, indrettet 1904, let genkendelig på det karakteristiske stativ på taget. (Slagelse Lokalarliv, B 753).

hurtigt kunne sendes beskeder over større afstande. Nogle af dem, der kunne se muligheder i telegrafien, var de større erhvervsdrivende, som på denne måde kunne følge med i konjunkturer og begivenheder. For ikke at blive udkonkurreret af erhvervsfolk i byer med telegrafforbindelse henvendte godsejer Bech på Valbygården og købmand Grønvold sig til borgerrepræsentationen med ønske om at få oprettet en telegrafstation i Slagelse. De foreslog kommunen at henvende sig til Direktoratet for den Sjællandske Jernbane og anmode om mod betaling af et fast beløb at måtte benytte jernbanens elektriske telegraftråd. De to andragere ville garantere kommunen mod tab. Jernbanedirektionen efterkom anmodningen i 1859, men ville have en årlig minimumsindtægt på 800 kr. Dette accepteredes, da flere vederhæftige mænd såvel i byen som på landet stillede garanti.²⁵⁶

I 1862 sonderede borgerrepræsentationen, hvilke udgifter kommunen skulle regne med, hvis der oprettedes en telegrafstation i Slagelse. Generalpostdirektoratets kalkuler over udgifter og indtægter fik i første omgang kommunalbestyrelsen til at stille sagen i bero.²⁵⁷ Statstelegrafien kom til Slagelse i 1866 som led i statens overtagelse af alt telegrafvæsen. Allerede fra 1865 havde Slagelse kommune to interesser at pleje i denne sag: at få lagt telegrafstationen ind under postmesterens bestyrelse og at sikre sig, at kontrakten med jernbanen ophørte, så snart statstelegrafien blev etableret. Begge bestræbelser lykkedes.²⁵⁸ Kommunen kunne ikke støtte private telegrafudbydere.²⁵⁹

Telefonforbindelser

Et endnu smidigere kommunikationsmiddel end telegrafien var telefonen; men det var først i 1881, at det første telefonnet blev etableret i Danmark. Det var det private initiativ, der fik de første telefonnet i gang. I større byer blev dannet lokale selskaber, hvis hovedinteresse var den lokale kommunikation. Efterhånden blev nettene udstrakt til større omkringliggende områder.

Både i 1884 og i 1886 fik kommunen ansøgninger om eneret på et telefonanlæg i Slagelse. Kommunen kunne ikke give eneret, men lovede for en femårig periode ikke at begunstige andre til skade for andragerne. Kun den sidste ansøger, bogholder Hagemann, etablerede et anlæg, og centralen åbnede den 1. juli. I 1888 havde han 20 abonnenter.²⁶⁰ Kommunen fik i 1886 installeret telefon i politistationen og i 1889 på gasværket.²⁶¹

I 1893 annoncerede Hagemann sit anlæg til salg i dagspressen. Claudius Nielsen skrev til byrådet som formand for Handelsforeningen, at der i denne og tilsvarende foreninger i Korsør og Skælskør var stemning for at oprette et aktieselskab bestående af telefonabonnenterne, som skulle købe og drive telefonanlægget. Man ønskede for en tiårig periode koncession fra kommunen på at drive anlægget. Byrådet ville ikke tage stilling, før der forelå et egentligt andragende. Dette kom tilsyneladende ikke; men aktieselskabet må være blevet dannet og have overtaget anlægget, for i 1896 kunne kommunen meddele Claudius Nielsen, at selskabets virksomhed var ulovlig. Ikke desto mindre havde byrådet i 1894 givet Sydvest-

Sjællands Telefonselskab tilladelse til at opstille telefonpæle og i 1895 modtaget selskabets tilbud om et gratis telefonapparat i byrådssalen. Nielsen kunne svare kommunen, at anlægget var solgt til Københavns Telefon-Aktieselskab.²⁶²

Den 20. november 1896 fik dette selskab af byrådet koncession på anlæg og drift af et telefonnet i Slagelse. I 1904 indrettede det central i Rosengade med

Den varme linje

Ved 1800-tallets slutning var det statslige telefonnet næsten fuldt udbygget. Med lov af 11. maj 1897 fik staten eneret til telegraf- og telefondrift i Danmark; men bestående telefonselskaber kunne få koncession til at fortsætte. Et af disse var Københavns Telefon-Aktieselskab (KTAS). Over for dette selskabs imperialismen stod kommunerne magtesløse, også selv om de hele vejen igennem forsøgte at agere i fællesskab.

KTAS arbejdede i 1896 på at overtage telefonselskaberne i de sjællandske byer. Den 20. november fik det koncession i Slagelse mod som kompensation for sine aktiviteter at levere telefon med gratis indenbys trafik til byrådssalen, vandværket, gasværket, sygehuslægen og hver af sygehusets to afdelinger samt 12 brandalarmer og at vedligeholde vandværkets vandstandsviserledning.

Den 6. oktober 1898 fik det koncession fra staten på telefonforbindelsen på Sjælland med Amager for 20 år. Byrådet fastholdt, at selskabet var bundet af koncessionen fra 1896 og henviste stadig til denne, da KTAS i 1899 varslede takstændringer – men forgæves.

I 1903 ønskede KTAS kompensationen i 1896-koncessionen ændret til en 50% rabat på grundtaksten dog højst for én telefon pr. påbegyndt 1000 indbyggere. Kommunen protesterede, men fik den besked, at KTAS anså koncessionen "for ganske bortfaldet", og selskabet fremhævede sin imødekommenhed ved tilbuddet om rabat på de kommunale telefoner, da det nu selv afholdt alle udgifter ved ledningsarbejder mv. Kommunen gled af på kravet om gratis telefoner og krævede erstatning for telefonstativer på kommunens ejendomme. Ifølge den endelige overenskomst fra december 1904 skulle selskabet udbedre al skade forvoldt på kommunens gader og ejendomme. For anbringelse af stativer stillede KTAS brandalarmerne og vandværksledningen til rådighed, mod at kommunen betalte vedligeholdelsen. For ulemper for kommunen som vejkommune fik den 50% rabat på politistationens, stadsingeniørens, fattiggårdens og det offentlige slagtehus' telefoner samt på de seks hidtil gratis telefoner.

Kilder: *Slagelse-Posten* 2.7.1896 og 29.1.1898; møde 19.11.1896, 3.6.1897 og 20.1.1898 (Byrådsprotokol 1891-1904); brev fra KTAS juni 1896, brev fra amtet 11.1. og koncept til brev til amtet 21.2.1898, koncept til brev til KTAS 6.3. og brev fra KTAS 18.4.1899, brev fra KTAS 19.9.1903, brev fra Kerstens 30.9.1903, koncept til brev til KTAS 6.10.1903, brev fra KTAS 20.11. og 30.11.1903, brev fra Vordingborg byråd 30.11.1903, brev fra KTAS 15.12.1903, brev fra Vordingborg byråd 20.12.1903 og 12.1.1904, brev fra KTAS 16.1.1904, koncept til brev til KTAS 9.2.1904, brev fra KTAS 11.3.1904, brev fra Vordingborg byråd 15.3.1904, kopi af brev til KTAS 12.4.1904, brev fra KTAS 25.10.1904, kopi af brev til KTAS 10.11.1904, brev fra KTAS 17.11. og 21.12.1904 og brev fra borgmesteren 24.12.1904 (Byrådssager 1903).

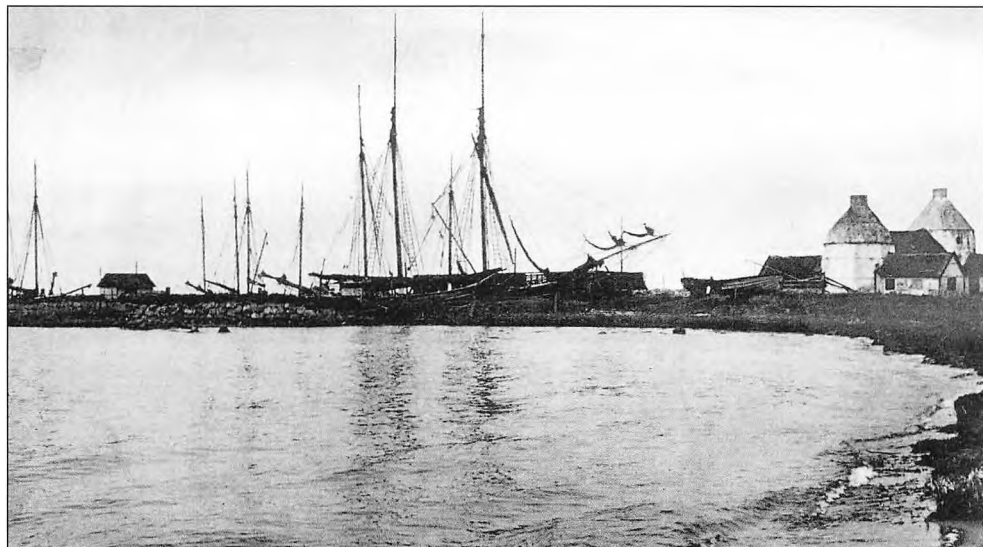

Fig. 45. Mullerup Havn i begyndelsen af 1900-tallet, ejet af Slagelse kommune 1904-22. (Slagelse Lokalarkiv, B 1016).

det karakteristiske stativ på taget. I 1916 havde selskabet 800 abonnenter inden for bygrænsen.²⁶³

Flere anmodninger om koncession på at opstille telefonkiosker i Slagelse blev afvist af byrådet.²⁶⁴

Slagelse som havneby

Slagelse havde udskibningssteder ved Mullerup og Bisserup. Købmand Hans Henrik Schou havde bygget magasiner begge steder.²⁶⁵ Da det rygtedes, at ejeren af Mullerup Havn, en københavnsk grosserer, var ved at sælge den i 1904, købte Slagelse kommune på foranledning af to byrådsmedlemmer havnen med ca. 8 tdr. land jord og bygninger, bl.a. to store magasiner og forskellige beboelser samt strandret, en kalkovn og en muddermaskine.²⁶⁶

Det var især foder, gødning og brændsel, der indførtes, og landbrugsprodukter og mursten, der udførtes over havnen. Den blev årligt anløbet af omkring 200 fartøjer i årene omkring 1910. At det ikke var nogen stor havn viser en sammenligning med den nærliggende Korsør havn, der i 1913 blev anløbet af 1505 skibe.²⁶⁷ Havnen gav overskud; men fraregnes udgifter til renter og afdrag på lån, blev nettoresultatet et underskud, der dog blev mindre med årene, og i 1909/10 var der et lille overskud.²⁶⁸

Politik og styre

1800-tallets sidste del blev præget af den politiske modsætning mellem Højre og Venstre. Endnu den 5. juni 1854 kunne der holdes en fælles grundlovsfest i Lystskoven for by og land; men ved grundlovens 25-års jubilæum i 1874 var kampen

mellem Højre og Venstre spidset til. Byrådet ville arrangere en grundlovsfest i skoven, forudsat festen kunne få tilslutning fra omegnens sogneråd. Disse var imidlertid ved at arrangere en stor grundlovsfest i Vemmelev, som de ikke ønskede at opgive. Byrådets to venstremedlemmer stod som medindbydere til denne fest, og de kunne derfor ikke støtte et forslag fra byrådets øvrige medlemmer om at holde festen i Lystskoven alligevel.²⁶⁹ Ved siden af Venstre, der stod svagt i byen, og Højre voksede Socialdemokratiet frem fra 1880'erne og blev stærkere og stærkere. I byrådet kom de til at udgøre en opposition i sager som f.eks. skoleordningen, Christian IX.s statue og kaserneanlæggelsen.

Nogle af de politiske foreninger, der eksisterede, synes at have været ret løse. Der nævnes Grundlovsværneforeningen og Den liberale Vælgerforening i 1887, Den konservative Klub og Højres vælgerforening i 1892 og Højres Arbejder- og Vælgerforening i 1895.²⁷⁰ Den socialdemokratiske forening fra 1885 mødte stor modstand i byen, og der var udbredt chikane mod formanden. Et møde i foråret 1885 med talere fra Højre, Venstre og Socialdemokratiet endte i kaos, for Højres tilhængere råbte og skreg, så der ikke kunne fås ørenlyd, og venstrefolkene og socialdemokraterne måtte flygte til Landsgrav forsamlingshus. Medlemstallet lå på omkring 100.²⁷¹

Venstre dannede en partiforening den 18. november 1902. Ved den stiftende generalforsamling meldte 92 sig ind. Knap halvdelen var håndværkere eller handlende, mens grupperne lærere, funktionærer og arbejdsmænd hver tegnede sig for mellem en sjettedel og en ottendedel. I 1906 stiftedes Slagelse kommunale Vælgerforening, hvis formål var "at unddrage Ledelsen af Forberedel-

Fig. 46. Folketingsvalg i begyndelsen af 1900-tallet. Højres valgoptog er nået til Ridehuspladsen. (Efter Otto Holmgaard og Erik B. Nissen: Slagelsebogen, 1968, s. 86).

serne til de kommunale Valg fra de politiske Organisationer og dermed hindre, at Valgene foretages efter politiske Hensyn..." Reelt var formålet at opstille borgerlister vendt mod Socialdemokratiet.²⁷²

Politisk holdning

Befolkningens politiske holdninger afspejles med nogen usikkerhed af folketingsvalgene, hvor Slagelse hørte til Slagelsekredsen. For en række valg findes tal

For og imod

Folketingsvalgene blev afholdt som flertalsvalg i enkeltmandskredse. Ved valgene udgjorde Slagelse sammen med Korsør og ni landkommuner én kreds, Slagelsekredsen. Det var en omstridt kreds, der skiftede mellem Højre og Venstre, og valgresultatet blev fulgt med interesse landet over.

Afstemningen foregik i Slagelse, og her måtte alle vælgerne møde op. På valgdagen strømmede landbovælgerne til byen, og fra Korsør kom vælgerne i samlet trop under ledelse af deres borgmester og politi. Korsoranerne blev hentet med musik ved toget og marcherede derefter op til en bedre frokost, mens deres berygtede slagsang, "Plads for Korsør", gjaldede ud over byen. Frokosten blev betalt af Højre, og drikkevarerne flød rigeligt, så det var en medtaget flok, der nåede frem til valget og senere huserede i Slagelses gader.

I 1890'erne voksede Socialdemokratiet til, og det solide højreflertal i bybefolkningen blev mindsket. Der mødte nu to orkestre op for at modtage Korsørs vælgere. Når toget rullede ind på stationen, satte Højres orkestre i med "Kong Christian", mens socialdemokraterne svarede med "Snart dages det, Brødre". Socialdemokratiet spillede højest, for de havde en stortromme med.

Selve valghandlingen foregik i Ridehuset. Den blev indledt ved 10-tiden med, at borgmesteren læste det åbne brev om valget op. Så fik kandidaternes stillere ordet, kandidaterne talte selv og svarede derefter på spørgsmål fra forsamlingen. Det blev ledsaget af hyssen, tilråb og bifald. I 1876 kom vælgerne op at slås, og i 1906 var der ved at opstå tumulter, fordi Højres optog ville have sit banner med ind i salen.

Efter endnu en runde taler fra kandidaterne blev afstemningen først søgt afgjort ved kåring, dvs. ved håndsoprækning; men der blev normalt foretaget skriftlig afstemning bagefter. Stemmeafgivningen blev først hemmelig i 1900, og et vist valgtryk har formentlig fundet sted. Det var jo byens store arbejdsgivere, der sad ved valgbordene. Rygtet ville vide, at fabrikant Lange havde afskediget en arbejder, der var kendt for sine rammende afbrydelser under vælgermøderne. Efter 1900 foregik den offentlige del af valghandlingen stadig i Ridehuset, mens der var indrettet valglokaler til selve afstemningen i Borgerskolen.

Kilder: Arnskov 1931, s. 387 og 401; Den interessante Kampkreds; Emil Jensen 1950, s. 42-43; Hans Jensen 1917, s. 92-93; *Vestsjællands Social-Demokrat* 3.4.1901, 16.6.1903 og 30.5.1906; *Korsør Avis* 5.6. og 21.9.1866, 26.4.1876, 2.4.1892, 10.4.1895 og 7.1.1903.

for stemmeafgivningen i selve Slagelse by. Stemmeret havde kun uberygtede mænd over 30 år med egen husstand og rådighed over eget bo. De måtte ikke have modtaget fattighjælp, som ikke var tilbagebetalt eller eftergivet, og de skulle have boet i valgkredsen i ét år. I Slagelse udelukkede disse bestemmelser i 1849 ca. en tredjedel af mænd over 30 år eller knap 90 % af befolkningen, i 1895 var det ca. 85 %.²⁷³

Valglisterne blev ført af byrådet, og op til et valg kunne vælgerne møde op for byrådet for at klage over listerne, som så blev rettet, hvis klagerne fik medhold. Disse afgørelser var næppe uden sammenhæng med den stemmeafgivning, man kunne forvente af klagerne. I 1874 blev en række beboere på hospitalet afvist, fordi byrådets flertal mente, at de efter fundatsen måtte anses for at være under værgemål. I 1890 klagede to venstremænd over, at 16 hospitalslemmer var optaget på listen; men her bestemte byrådsflertallet derimod, at de ikke kunne anses for at være under værgemål i valglovens forstand og derfor kunne blive på listen.²⁷⁴

Stemmeprocenten i Slagelse, der ved folketingsvalget i 1849 var 55, lå omkring 1880 på ca. 80 og i 1895 på 85. Ved valgene i 1901 og 1903 var procenten oppe på 90.²⁷⁵ Stemmeafgivningen viser, at der var et massivt højreflertal i byen. I 1869 fik Venstre 3 % af stemmerne, i 1872 19 %. Andelen af venstrestemmer var omkring 1880 kun på ca. 10 %; men i 1895 var andelen nået op på 32 % og i 1898 på 42 %. Det var et udslag af, at Venstre fik stemmer fra Socialdemokratiet, der ikke selv stillede op i Slagelsekredsen før i 1901. Indførelsen af hemmelig afstemning i 1901 gør det umuligt at følge omsvinget i bybefolkningens politiske holdninger nærmere. I 1909 og 1910 stillede Venstre ikke op i kredsen, og venstrestemmerne gik i stedet til Højre; men i 1913 nåede omsvinget en kulmination, da Socialdemokratiet vandt kredsen, og H.P. Hansen efter sejren blev båret gennem byen af sine begejstrede vælgere.²⁷⁶

Byens styre

Borgmesteren, der var kongeligt udnævnt, var byens udøvende magt. Han var tillige birkedommer i Antvorskov Birk indtil 1852. Herefter blev embederne som byfoged og byskriver i Slagelse lagt sammen med borgmesterposten, således at borgmesteren forenede hvervene som borgmester, byfoged, byskriver, politimester, notarius publicus, auktionsdirektør og skifteforvalter.²⁷⁷ Først i 1914 fik byen en folkevalgt borgmester, dvs. valgt af byrådet.

Reglerne for byernes styre var blevet fastlagt ved anordning af 24. oktober 1837. Herefter skulle en købstad styres af borgmesteren i samarbejde med en valgt borgerrepræsentation, der i Slagelse bestod af ti medlemmer. Særlige sager kunne blive behandlet på en rådstueforsamling af hele borgerskabet, fra 1860 samtlige skatteydere. Borgerrepræsentationen kunne på eget initiativ tage sager op, den skulle godkende beslutninger om byens indtægter og udgifter samt om byens ejendomme og indretninger, den skulle deltage i skatteligningen, den skulle være repræsenteret i de særlige forvaltningskommissioner som f.eks. sko-

lekommissionen og fattigkommissionen, og den skulle lægge næste års budget sammen med borgmesteren.

Borgerrepræsentanterne blev valgt for seks år ad gangen, dog således at et eller to medlemmer gik af hvert år. Valgene forgik på rådstuen, hvor vælgerne mødte op for valgkommissionen. Der blev stemt om hver plads for sig, og vælgerne skrev den foretrukne kandidats navn på en stemmeseddel. Alle med borgerskab havde stemmeret, og det kunne grundejere med bopæl i byen også få uden at drive næring, hvis deres ejendom var tilstrækkelig stor. For at være valgbar skulle man have grundejendom eller betale skat over et vist beløb. Interessen for valgene var ikke stor. Ved valget i Slagelse i 1847 mødte kun 52 af 252 vælgere, i 1850 var det 42 af 279 vælgere.²⁷⁸

Valgreglerne blev ændret ved lov af 31. marts 1860. Valgretten blev udvidet til alle, der var valgbar til Folketinget, forudsat de havde boet og betalt skat i kom-

Fig. 47. Ridehuset ved Slotsgade ved eller kort efter indvielsen i 1866. Den store bygning blev bl.a. anvendt ved folketingsvalgene, der før havde været afholdt i borger- og friskolens gård. (Foto: A.C. Nielsen. Slagelse Lokalarkiv).

munen i ét år. Valgbare til Folketinget var mænd over 25 år, der i øvrigt opfyldte kravene til valgret. Borgerrepræsentationen skulle nu have et ulige antal medlemmer, i Slagelse 11, og de seks af medlemmerne (kaldet den større halvdel) blev valgt af samtlige vælgere. De øvrige fem (den mindre halvdel) blev valgt af de højstbeskattede vælgere, der tilsammen havde betalt to tredjedele af den samlede skat. Hermed var de mest velhavendes indflydelse sikret. Valgene blev afholdt midt på dagen, hvor mange vælgere ikke kunne komme. Valghandlingen foregik stort set som hidtil, blot skulle vælgerne på stemmesedlen skrive samme antal navne, som det antal pladser, der skulle besættes. Borgerrepræsentanterne blev valgt for seks år; men de to halvdele afgik tre år forskudt for hinanden.²⁷⁹ Skatteligningen skulle efter 1860 varetages af særlige ligningskommissioner, der blev valgt for tre år efter samme principper som borgerrepræsentationen. I Slagelse havde kommissionen 11 medlemmer.²⁸⁰

Styret af byen var præget af stridigheder mellem borgmesteren og borgerrepræsentationen i årene omkring 1860. 1858 frabad borgerrepræsentationen sig, at borgmesteren deltog i dens møder, hvilket han accepterede med et syrligt svar. Borgerrepræsentationen holdt hyppigt møde, mens det var sjældent, der blev holdt kommunalbestyrelsesmøde, hvor borgmester og borgerrepræsentation var sammen. 1860 forsøgte borgerrepræsentationen uden held at få adskilt embederne som byfoged og borgmester, og samme år ønskede repræsentanterne at få udnævnt en borgerlig rådmand, der skulle deltage i den udøvende magt sammen med borgmesteren. Det gav loven fra 1860 mulighed for; men den krævede, at det skulle godkendes på en rådstuesamling. På en samling den 19. december, hvor kun 18 mødte op, faldt forslaget med ti stemmer mod otte.²⁸¹ Efter 1862 var borgmesteren normalt til stede ved borgerrepræsentationens møder; men der var stadig sager, som borgerrepræsentationen behandlede alene, og møder, hvor borgmesterens tilstedeværelse ikke var ønsket. Borgerrepræsentationen udpegede hvert år på sit første møde en formand, en viceformand og repræsentanter til udvalg og kommissioner, f. eks. kirkeinspektionerne, fattigkommissionen, skolekommissionen, brolægningsskommissionen og komiteen for gasværket. Der blev holdt ordinært møde hver torsdag.²⁸²

Købstædernes styrelse blev atter ændret ved lov af 26. maj 1868. Fra 1869 blev byernes anliggender bestyret af et valgt byråd med en kongeligt udnævnt borgmester med stemmeret som født formand. Borgmesteren kunne som udøvende myndighed eventuelt blive bistået af borgerlige rådmænd, som byrådet frit kunne udnævne. Valgreglerne for byråd og ligningskommissioner blev ikke ændret, hvorimod rådstuesamlingerne blev afskaffet. Tilsynet med byerne blev flyttet fra amterne til Indenrigsministeriet, der bl.a. skulle godkende optagelse af lån og salg af ejendom. Forbindelsen med ministeriet gik dog stadig via amtmanden.

Slagelses styrelsesvedtægt bestemte, at byrådet skulle have 11 medlemmer, og at der skulle udnævnes to borgerlige rådmænd. Der skulle nedsættes syv stående udvalg, nemlig for kasse- og regnskabsvæsenet, for fattigvæsenet, for skolevæsenet, for brolægning- og vandvæsenet, for gasværket, for mark- og vejvæsenet og

for byens forskønnelse. Der kunne også nedsættes ad hoc-udvalg, hvilket ofte skete. Byrådet skulle holde ordinært møde to gange om måneden.²⁸³ Byrådet udpegede desuden som tidligere medlemmer til råd og kommissioner. Ved århundredets slutning var der 11 faste udvalg, og i 1914 var antallet af udvalg oppe på 18. Der var bl.a. oprettet udvalg for hvert af de offentlige værker, for sygehuset og for Mullerup Havn.²⁸⁴ Rådmandsposterne blev nedlagt i 1872. Antallet af byrådsmedlemmer blev ændret til 13 i 1892. I 1912 foreslog Socialdemokratiet, at medlemstallet skulle forøges til 17. Det blev forkastet, og i stedet blev det sat til 15.²⁸⁵

Kommunale valg

Ved valget af den større del af byrådet i 1861 var der i alt 693 vælgere og en stemmeprocent på 29. 160 skatteydere var ikke stemmeberettigede. I 1870 var vælger-tallet 728, stemmeprocenten var stort set den samme; men antallet af udelukkede var helt oppe på 479. Stemmeprocenten var væsentligt højere ved valgene af den mindre del. Både i 1861, hvor der var 218 vælgere, og i 1867, hvor vælger-tallet var 190, lå stemmeprocenten omkring 50.²⁸⁶

Der var ikke egentlige kandidatlistor, man kunne stemme på hvem, man ville; men det var almindeligt, at der blev indrykket annoncer i aviserne med opfordring til at stemme på bestemte personer, og der blev ført en livlig agitation op til valgene. Der var ikke noget i vejen for, at begge vælgerklasser kunne stemme på samme person. Enkelte valg blev erklæret ugyldige. I 1885 gjorde seks skatteydere indsigelse mod et valg. Byrådet afviste klagen; men Indenrigsministeriet forlangte, at valget skulle gå om.²⁸⁷

Mange medlemmer sad i en årrække. Tre eller fire valgperioder var ikke ualmindeligt. Agent H.H. Schou var formand for borgerrepræsentationen i 30 år, og købmand, senere toldforvalter W. Lauritzen sad først i borgerrepræsentationen og derefter i byrådet i en menneskealder.²⁸⁸ I den personkreds, der blev valgt

Fig. 48. Fire gravsten fra Sct. Peders sogns gamle kirkegård, nu placeret i et hjørne af kirkebakken. Til venstre gravsten over Jens Birk Lassen og hans børn. Han var byfoged fra 1849 og borgmester fra 1852, begge til 1861. Han døde samme år. Hans enke, Ane Marie Lassen (død 1866), hvis gravsten står til højre herfor, testamenterede 1864 en betydelig sum til et børneasyl. Yderst til højre gravsten over G. Chr. M. Branner, sognepræst ved Sct. Peders kirke 1854-84, og til venstre herfor gravsten over hans to døtre, Marie (død 1900) og Louise (død 1945), der i en årrække drev en privatskole. (Foto 2013. Privateje).

til den større del, dominerede håndværksmestre og de liberale erhverv, mens det først og fremmest var købmænd og fabrikanter, der blev valgt til den mindre del. Der blev typisk valgt højrefolk; men ved valget til den større del i 1870 fik Venstre valgt en mand ind og endnu én ved et suppleringsvalg i 1872. De to, kaptajn N. Dahl og proprietær F. Riegels, blev begge genvalgt i 1876, og Dahl blev også valgt i 1882, men var da gledet over til Højre.²⁸⁹ Skellet i kommunalpolitik mellem Højre og Venstre blev udvisket i Slagelse af, at venstreavisen *Sorø Amtstidende* støttede et "håndværkerparti" af mellemstanden, der stemte på Højre ved rigsdagsvalgene, mod det "herskende" højreparti.²⁹⁰

I 1890'erne blev kommunalvalgene landet over mere politiserede. Kampen stod især om pladserne i den større del af byrådet. Der blev nu opstillet egentlige kandidatlistes. I Slagelse var Venstre splittet, og det prægede valgene. Ved det ordinære valg i 1894 opstillede Højre en borgerliste, hvor der også blev plads til en venstremand. *Sorø Amtstidende* støttede flere af listens kandidater, mens den angreb en fællesliste, som den liberale vælgerforening og Socialdemokratiet stod bag. Avisen udtalte, at valget stod mellem socialdemokraterne og alle os andre, og den fremhævede, at arbejderne var repræsenteret på borgerlisten med formanden for svendeforeningen, der blev omtalt som byens største, upolitiske arbejderforening. Borgerlisten vandt samtlige pladser ved valget med stemmetal, der lå langt over 400 for samtlige kandidater, mens det bedste socialdemokratiske resultat var 306 stemmer på tøffelmager Fr. Hansen. Ved et suppleringsvalg i 1893 havde han kun opnået 112 stemmer.²⁹¹

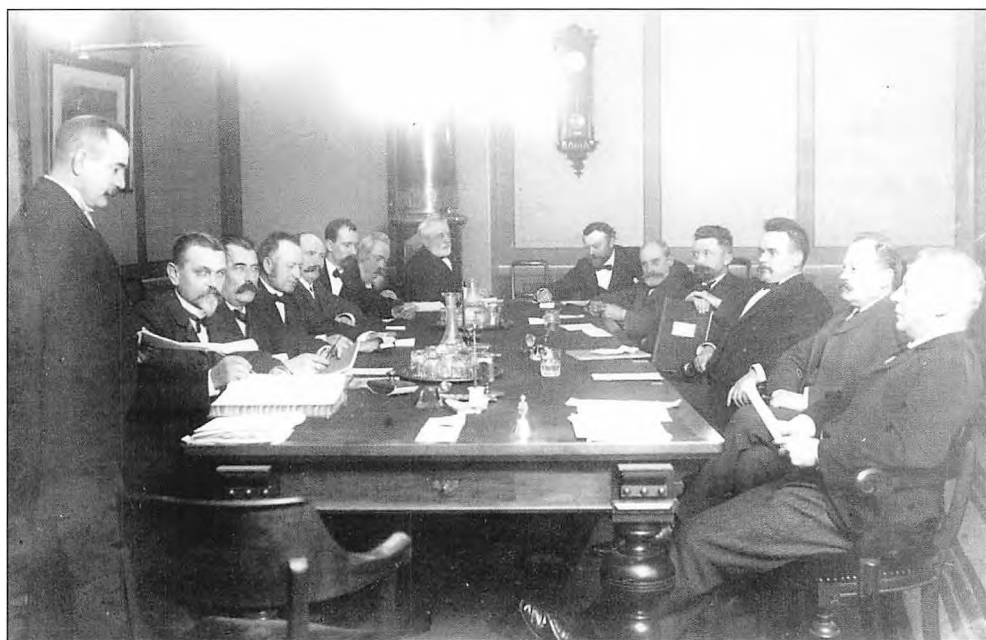

Fig. 49. Slagelse byråd 1905 under ledelse af borgmester Josias Feddersen (stående). (Slagelse Lokalkiv, B 1490).

I 1900 opstillede Højre en borgerliste alene. Den henvendte sig til "Alle selvstændige Vælgere, der er Modstandere af Socialismen". Både Venstre og Fælles Fag- og Arbejderforeningen opstillede selv lister. Socialdemokratiet fik tre mand valgt, mens resten af de syv pladser gik til Højre.²⁹²

Fælles Fag- og Arbejderforeningen havde allerede i 1897 rejst spørgsmålet om at få ændret tiden for stemmeafgivningen, så der kunne stemmes efter arbejdstids ophør. Det blev afvist af byrådet. Op til valget i 1906 ansøgte arbejderpartiet om, at der blev mulighed for at stemme om aftenen, og om at der måtte benyttes fortrykte stemmesedler, der kunne klæbes på de officielle stemmesedler. Byrådet afviste det sidste ønske, men gik med til det første, der potentielt ville give flere socialdemokratiske stemmer.²⁹³ Til valget i januar 1906 blev der opstillet en fællesliste af Fælles Fag- og Arbejderforeningen, Arbejdsmændenes Fagforening, Dansk Jernbaneforbund, venstreforeningen og Socialdemokratiet; men uden støtte fra *Sorø Amtstidende*, der havde sine egne kandidater. Valgdeltagelsen var høj, der blev afgivet 1494 stemmer, og fælleslisten erobrede samtlige syv pladser.²⁹⁴

Den kommunale valglov blev ændret i 1908 efter lang tids politisk strid. Valgene skulle nu afholdes som forholdstalsvalg, hvor man kun skulle stemme på én kandidat. Kandidaterne blev valgt for fire år. Der skulle kun være ét vælgerkorps, der bestod af alle mænd og kvinder på mindst 25 år, der havde boet og betalt skat i kommunen i knap to år. Gifte kvinder regnedes for skatteydere og dermed stemmeberettigede, hvis deres mand betalte skat. Hvis man fik fattighjælp eller havde fået fattighjælp, der ikke var eftergivet eller betalt tilbage, bortfaldt valgretten. Det var især kravet om skattebetaling, der havde betydning.

Det første valg i Slagelse efter den nye lov fandt sted i marts 1909. 90 % af vælgerne stemte, kvindernes stemmeprocent var noget lavere end mændenes, og den socialdemokratiske liste fik 42 % af stemmerne og fem kandidater valgt, hvoraf én var fra Det radikale Venstre. De borgerlige fik et flertal på otte pladser, og de beholdt flertallet efter valget fire år senere, hvor antallet af pladser var sat op til 15. Socialdemokratiets liste fik 43 % af stemmerne og syv pladser, mens Den kommunale Vælgerforenings liste fik de resterende otte. De radikale opstillede en liste selv, den fik kun 5 % af stemmerne. Stemmeprocenten var lidt lavere end i 1909, 88 %.²⁹⁵ I december 1910 kom den første kvinde i byrådet, socialdemokraten Christiane Willingshøj, som havde været suppleant. Hun gik af i 1913; men ved valget dette år fik hendes partifælle Olga Stougaard plads i rådet.²⁹⁶

Opinionen

Byrådet var ikke kun under påvirkning fra befolkningen ved valgene. Sager kunne op til 1869 blive behandlet på en rådstueforsamling, og det var almindeligt at indgive skriftlige henvendelser til byrådet, ledsaget af underskriftslistes. Opinionen blev også kanaliseret frem gennem aviserne. For at give dem bedre mulighed for at omtale byrådssager, fandt byrådet på en sindrig metode. Den

åbne dagsorden blev om morgenen på mødedage lagt i en aflåst mappe, som redaktionerne fik nøgle til.²⁹⁷

Holdningen til opinionen kan aflæses af en sag fra 1869, hvor byrådet var blevet kritiseret i læserindlæg i pressen. Kritikken rettede sig mod, at borgerne i en række sager ikke var blevet hørt og først og fremmest mod ansættelsen af en ny kæmner. Her havde man valgt en byrådskollega, landinspektør Johansen, frem for klosterforstander Kühl, der havde stor opbakning i byen. Der var endda afleveret en støtteerklæring med 35 underskrifter. Som følge af polemikken ville et byrådsmedlem træde ud, fordi der var ytret mistillid til byrådet. Det blev afvist, for der var ikke tale om mistillid, men om ubeføjede angreb motiveret ved usande påstande og åbenbart ukendskab til de omhandlede forhold. Den tillid, borgerne havde vist byrådet ved at vælge det, ville blive tilsidesat, hvis borgerne altid skulle høres.²⁹⁸

Økonomi

Byen blev i det væsentligste finansieret fra tre kilder, de kommunale skatter og afgifter, kommunens ejendomme og lån. Hertil kom statsrefusioner, typisk til militærudgifter og til sociale udgifter efter sociallovgivningen i 1890'erne. Indtægterne var stigende op gennem 1800-tallets sidste del og begyndelsen af 1900-tallet, og stigningen, der blev modsvaret af en udvidelse af den offentlige aktivitet, mere end holdt trit med befolkningsforøgelsen.²⁹⁹

De kommunale skatter bestod dels af ejendomsskatter, dels af en form for indkomstskat. Efter 1863 var der en ejendomsskat, beregnet efter grundens værdi og bygningernes brandforsikringssum, og en skat på formue og lejlighed, dvs. på et skøn over skatteyderens skatteevne. Skatten på formue og lejlighed var langt den vigtigste. Den tegnede sig for op mod halvdelen af byens indtægt. Byens regnskaber viser betydelige restancebeløb, og der er flere sager om besvær med at få inddrevet skatterne. I en langvarig sag fra 1860'erne måtte man sætte en skrædder i gældsfængsel, fordi han skyldte kommuneskat for flere år. Han kunne ikke udpantes, skønt han drev sin næringsvej i et betydeligt omfang, fordi andre havde pant i hans møbler og effekter. Han slap ud af gældsfængslet, fordi en anden betalte for ham.³⁰⁰

Kommunen fik også indtægter fra sine ejendomme, især i begyndelsen af 1900-tallet, hvor de offentlige værker gav et stort overskud, 1910/11 således en fjerdedel af byens indtægt. Nyanlæg blev finansieret ved lån, som ikke nødvendigvis blev optaget i lokale pengeinstitutter. Andre blev benyttet, hvis de var billigere. Der blev også optaget lån af andre årsager. For at kunne hjælpe trængende under krisen i 1850'erne blev der i 1854 lånt et stort beløb i Ringsted Sparekasse, og i 1857 blev det undersøgt, om der kunne lånes i den midlertidige lånekasse for kongeriget, så man kunne hjælpe byens erhvervsdrivende.³⁰¹ I 1879 og igen i 1880 måtte der på grund af likviditetsproblemer lånes 10.000 kr. i Banken for Slagelse og Omegn. Disse lån løb kun ét år, og igen i 1905/06 måtte der tages et midlertidigt lån på 12.000 kr. sammesteds.³⁰²

Zakarias Nielsen beskrev omkring 1880 Slagelse som en optimistisk by, skønt en gæld på en halv million kr. voldte en del uro. Gældens størrelse var stærkt overdrevet; men renter og afdrag på gæld udgjorde nogle år en stor udgiftspost, i 1880 således 23 % af udgifterne, i 1890 og 1899 omkring 15 % og i 1905/06 og 1910/11 knap 25 %. Af byens udgifter var de sociale udgifter (fattighjælp, aldersunderstøttelse o.l.) og undervisningen de to dominerende poster. Udgifterne var stigende, og set i forhold til kommunens samlede udgifter lå socialudgifterne på omkring en femtedel. Hvis realskolen regnes med, svingede omkostningerne ved skolevæsenet fra en femtedel til en fjerdedel.

Personalet

Styrelsesvedtægten fra 1869 bestemte, at kommunen havde 15 embeds- og bestillingsmænd, nemlig en kæmner, fire betjente, en arrestforvarer, seks vægttere og et rådstuebud samt en værkmester og en bogholder ved gasværket. Ved siden af disse udgjorde lærerkorpset en stor gruppe offentligt ansatte. Der var i 1872 på realskolen og borger- og friskolen ansat 11 lærere og tre lærerinder foruden timelærere. Desuden var der løst ansat underordnet personale, f.eks. rodemestrene og markmanden, og mange opgaver blev klareret ved borgerligt ombud f.eks. hvervene som snefogeder, ligbærere, hegnsbestyrere eller retsvidner. I 1906 var antallet af embeds- og bestillingsmænd vokset til 75. Væksten skyldtes især, at lærerkorpset var udvidet til 32, og at sundhedsvæsenet med otte ansatte var kommet ind under kommunen.³⁰³ Rodemestrene blev afskediget i 1882. Deres opgaver med at indsamle materiale til skatteligningen blev overdraget til politiet, som i almindelighed blev anvendt til at tilvejebringe oplysninger til Statistisk Bureau, til mandtal og til administrative formål.³⁰⁴

Kommunens administration var begrænset, og byrådsmedlemmerne måtte selv foretage sagsbehandling og udforme skrivelser. De økonomiske sager blev bestyret af kæmneren. Kasse- og regnskabsvæsenet blev lagt om i 1882. Herefter var der en kasserer (kæmneren) og en bogholder. Begge embedsmænd fik lokale i det hidtidige kæmnerkontor, men skulle selv betale lys, varme og rengøring. Bemandingen blev udvidet med en kontorist i 1897 og endnu én i 1903.³⁰⁵ Det var en lang vej, før en stadsingeniør kunne ansættes. Tanken blev rejst i 1877, hvor det blev foreslået at ansætte en tekniker sammen med Korsør og Sorø. Det ville de to byer ikke være med til, og sagen blev stillet i bero. Tanken var atter fremme i 1893 og i 1897; men først i 1899 fik Slagelse en stadsingeniør. Han overtog også hvervet som brandinspektør. Der blev ansat en inspektør for fattigvæsenet og aldersunderstøttelsen i 1906.³⁰⁶

Rådhuset

Rådhuset på Gl. Torv blev solgt i 1868 og revet ned, og frem til 1879 fungerede Ting- og Arresthuset også som rådhus. Byrådet havde tænkt sig, at der skulle bygges et nyt rådhus i Rosengade, hvor kommunen havde købt nogle byggegrunde. På en rådstuesamling i juli 1868 ville et flertal have grundene solgt til bebyg-

gelse; men byrådet ønskede alligevel at lægge rådhuset her. Denne beslutning blev fastholdt i marts måned året efter, hvor der var fremkommet et forslag om at bygge på Schweizerpladsen i stedet. I 1870-71 blev der udarbejdet tegninger og overslag; men der opstod nu den komplikation, at Indenrigsministeriet ikke ville garantere, at fremtidige borgmestre, politimestre og byfogeder ville leje lokaler i rådhuset.

I foråret 1873 begyndte man at overveje en anden placering, og i juli blev det vedtaget at vælge Schweizerpladsen som beliggenhed. I februar 1874 blev der

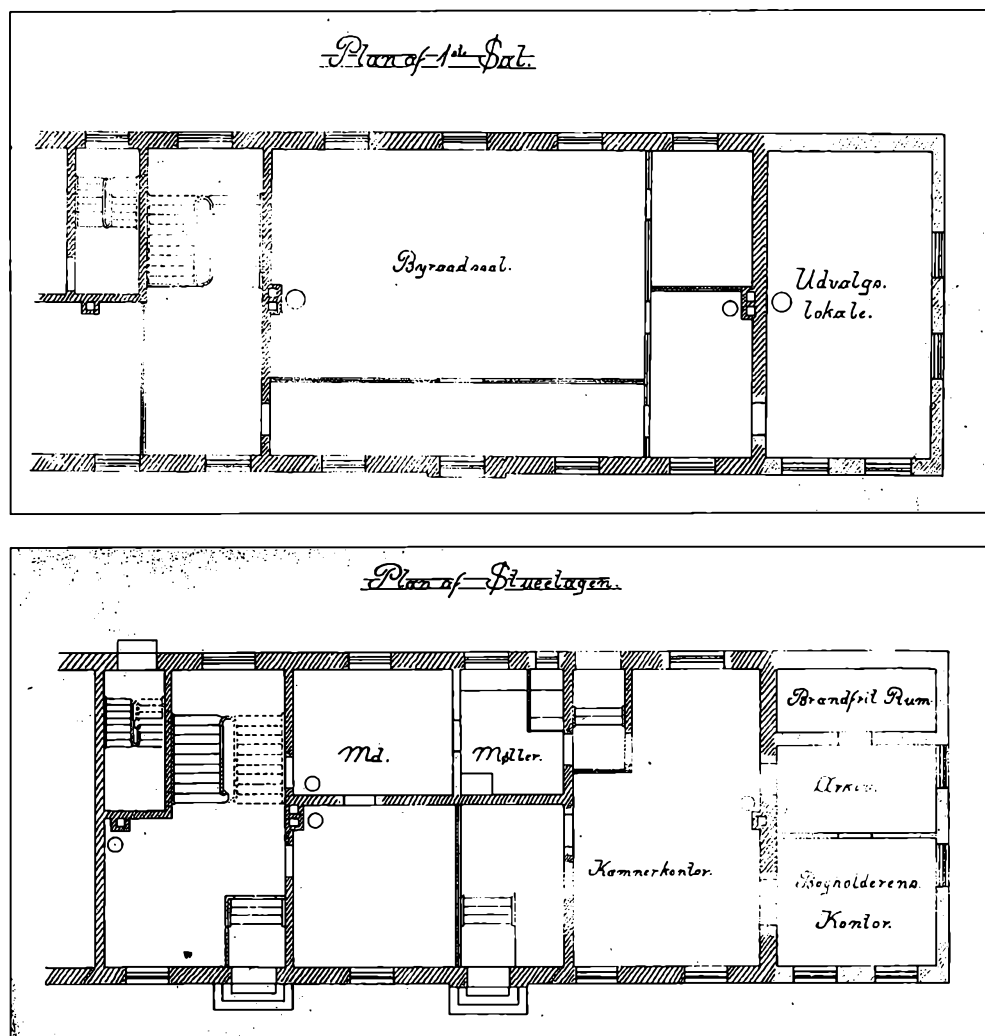

Fig. 50. Plan for udvidelse af kommunens lejemål i Banken for Slagelse og Omegns bygning. Der var to planer for en udvidelse, og det blev overvejet at bygge en selvstændig administrationsbygning; men man standsede i 1909 ved en udvidelse med to fag. Lejemålet omfattede også en lejlighed til rådstuebudet, madam Møllers. (Slagelse Lokalarkiv, Byrådsager 1908).

truffet beslutning om at sætte byggeriet i gang på trods af modstand i byen; men i maj tilbød Banken for Slagelse og Omegn at indrette og udleje de fornødne lokaler i sin bygning på hjørnet af Bredegade og Bjergbygade. Det tilbud accepterede byrådet med otte stemmer mod to og stillede rådhusbyggeriet i bero.³⁰⁷

Kæmnerkontoret, der en overgang havde ligget i Stenstuegade, flyttede til bankens bygning i 1874. Byrådssalen var først klar i 1879. Kommunens bud havde fået anvist lejlighed i bygningen, og for at undgå, at banken smed ham ud, måtte byrådet i 1876 forbyde ham at have logerende, at beværte folk mod betaling og at holde vask i gården.³⁰⁸ Lejemålet, der var på ti år, blev fornyet flere gange, uden at tanken om at bygge et rådhus helt blev opgivet. I 1900 blev der med tilskud fra banken foretaget en ændring af lokalerne, og i 1909 blev det aftalt, at banken skulle udvide med en tilbygning til brug for kommunen.³⁰⁹

Erhvervsliv

Erhvervslivet var i høj grad præget af konjunkturudviklingen. Midt i 1800-tallet havde Slagelse en kraftig vækst, der også gavnede erhvervslivet. Der var et stort investeringsbehov, og der blev oprettet pengeinstitutter. Men i 1857-58 bremsedes højkonjunktoren af den økonomiske krise med pengeknaphed i Europa. Efter nogle opgangsår satte en lang økonomisk afmatning ind fra 1873 til midt i 1890'erne, den store depression. Erhvervslivet i Slagelse lignede erhvervslivet i de øvrige købstæder. Stort set alle håndværksfag var repræsenteret til at dække byens og omegnens behov, uden at nogen var særligt dominerende. Det samme gjaldt handelsvirksomhederne.

Midt i 1890'erne begyndte en langvarig højkonjunktur og en kraftig befolkningstilvækst. Landbruget havde gode år, og dets efterspørgsel betød ekspansion i byerhvervene; man taler om den industrielle revolution. I Slagelse var de gamle virksomheder vokset under den tidlige industrialisering, og nye skød op i rivende fart i 1890'erne, mange med landbrugsprodukter som grundlag. Aktieselskabsdannelsen tog også fart. Frem til 1889 fik fire aktieselskaber borgerkab, i 1890'erne var det otte, og fra 1900 til 1914 var der tale om 26.³¹⁰

Slagelse blev også en driftig handelsby, hvor handelen nød godt af byens centrale placering. Mange nye specialforretninger opstod ved siden af de gamle købmandsgårde og fratog dem noget af deres centrale position i byen. Slagelses udvikling var ikke speciel set i forhold til andre byers af samme størrelse. Erhvervssammensætningen afveg ikke meget fra gennemsnittet. Landbruget var trængt tilbage af handel og fremstillingsvirksomhed. Ifølge folketællingen fra 1850 var der kun ni egentlige jordbrugere tilbage; men en del borgere havde landbrug som bierhverv. I 1866 taltes således 305 heste, 617 stykker hornkvæg, 429 svin og 183 får i Slagelse by, og tallet var ikke faldet i 1893. Her var 347 heste, 659 stykker hornkvæg, 503 svin, 88 får og 39 geder. Kun et fåtal af hestene er blevet brugt landbrugsmæssigt.³¹¹

Fig. 51. Et fåtal af byens forretninger blev drevet af kvinder, her Emma Møller-Reimers modeforretning på Nytorv i 1912. Udsnit af foto af Oskar Johansen. (Slagelse Lokalarkiv, B 98).

Fri og bunden næring

Grundloven fra 1849 gav en hensigtserklæring om enhvers ret til at drive en hvilken som helst næring. Næringsloven af 29. december 1857, der trådte i kraft den 1. april 1858, men for flere bestemmelser vedkommende først den 1. januar 1862, havde da også fri næring som hovedprincip og ophævede dermed lavene. Den var ikke velset af de næringsdrivende, der frygtede konkurrence fra folk uden fagkundskab.

Som udgangspunkt satte loven dog visse geografiske grænser for udøvelsen af et fag og forbød kombination af handel og håndværk bortset fra høkerhandel og den såkaldte ringe handel, dvs. handel med tråd, garn, brød, lys, sæbe osv. En række fag var bundne næringer, som krævede løsning af næringsadkomst mod betaling af et relativt lavt beløb. Den enkelte købstad – også Slagelse – indgav hvert femte år betænkning om, hvad der skulle være bunden næring, til indenrigsministeren, der udarbejdede en vedtægt for byen.

For at drive bunden næring måtte mænd løse borgerskab, kvinder næringsbevis. Gifte kvinder kunne ikke løse næringsbevis. Før lovens ikrafttræden gav Slagelse kommunalbestyrelse nogle gifte kvinder tilladelse til at drive handel, hvis deres mænd ikke kunne forsørge dem. Væver Henriksens kone fik i 1857 lov til at lave og sælge modepynt, da manden ikke kunne forsørge familien. Derimod fik glarmester Witthaus' kone afslag på anmodning om at handle med tråd o.l., da manden kunne forsørge familien.³¹²

I perioden fra 1858 til 1914 fik 95 kvinder i Slagelse næringsbevis. Det var en meget begrænset andel af samtlige næringsadkomster. Fem enker fik bevis til at

kunne fortsætte mandens håndværksvirksomhed. 30 kvinder fik adkomst til at drive ringe handel. Det var 44 % af samtlige, der havde fået ret til at drive denne handel. 28 kvinder fik næringsbevis til at drive detailhandel. Der synes at være en tidsmæssig udvikling, så detailhandel i nogen grad for kvindernes vedkommende erstattede ringe handel. 11 kvinder drev høkerhandel. Så godt som resten havde gæstgiveri, 13, eller værtshus, 4. Da kvinderne ikke altid er anført med civilstand i borgerskabsprotokollen, er en fordeling på civilstand usikker. 27 af de 95 kvinder var formentlig enker, 65 formentlig ugifte, én var forladt af sin mand, én fraskilt og én separeret.³¹³

Omløben med varer var forbudt ifølge næringsloven bortset fra indenlandske landbrugsprodukter og landmændenes husflidsprodukter. Politimesteren kunne dog med kommunalbestyrelsens samtykke tillade nogen omløben. I 1899 blev fem ansøgninger om forhandling af fremmed frugt på gaden ikke efterkommet, da det var forbudt ifølge næringsloven. I 1905 fik en mand på Slagelse Mark byråds anbefaling til at gå omkring og sælge hjemmefremstillede gipsfigurer, som må være blevet betragtet som husflid. I 1900 ønskede ministeriet at vide, om ulovlig omløben med varer fandt sted, og om det skete uden påtale. Byrådet indhentede Handelsforeningens erklæring. Problemet var langt fra så stort som tidligere, og de opdagede tilfælde blev påtalt. Der kunne dog spores en vis uautoriseret handel med cigarer, udenlandske markfrø osv. samt fra handelsagenters side.³¹⁴

Fremstillingsvirksomhed

Fremstillingsvirksomheden i Slagelse i 1850 var fuldstændigt præget af håndværksfagene. Mestrene havde normalt en til to ansatte, nogle tre. Op over disse hævdede sig kun H. Rasmussens jernstøberi fra 1843 og en vognfabrik. Nogle virksomheder havde dog småindustriell karakter, således nævnes i 1855 Sorø Amtstidendes bogtrykkeri, fire garverier, tre pottemagerier, en tobaksfabrik, en vatfabrik, Kierulffs bryggeri fra før 1817, Slagelse Bryghus (Bryggeriet Poulsbjerg) fra 1848 og otte brændevinsbrænderier, bl.a. det kierulffske fra 1785, der 1854 blev flyttet op nord for byen. Endelig havde de fem hollandske møller visse industrilignende træk, Bjergbygades Mølle, Smedegades Mølle, Løvegades Mølle, Bredegades Mølle (senere Strandvejsmøllen) og Mariendals Mølle.³¹⁵

I 1872 fandtes stadig et rigt udbud af håndværksfag i Slagelse. Mens der generelt for de danske byer ikke skete nogen videre udvikling i forekomsten af industrier frem mod 1872, var Roskilde og Slagelse undtagelser. Her var kraftig fremgang. Mens der i 1855 kun var tre fremstillingsvirksomheder med fem eller flere arbejdere, var der i 1872 15. Deres samlede arbejdsstyrke var i 1855 på 56, i 1872 på 301. Heraf var 71 beskæftiget på byens to jernstøberier og maskinfabrikker, hvoraf den ene var Rasmussens. En nålefabrik fra 1862 var byens største virksomhed med 72 arbejdere, Schiangs tobaksfabrik fra 1858 beskæftigede 38.³¹⁶

Udviklingen frem mod 1884 afspejler krisen, der var kun etableret få nye virksomheder, og status i 1884 var 13 fremstillingsvirksomheder med fem eller flere

Underbetalt arbejdskraft

Nogle familiers økonomi var så anstrengt, at kone og børn måtte arbejde. De var billig arbejdskraft, kvinderne fik normalt kun halvdelen af mændenes løn og børnene endnu mindre. Der var i samtiden både fortalere for og modstandere af børnearbejde. Fabriksløvene fra 1873, 1901 og 1913 hævede gradvist grænsen fra ti år til over den skolepligtige alder for arbejde i fabrik.

Tobaksindustrien brugte i stort omfang børn som arbejdskraft, og i stigende grad kvinder som erstatning for de børn, der forsvandt med lovens skærpelse. Vilh. Langes Tobaksfabrik var ingen undtagelse. Børn og kvinder gik mændene til hånde, pakkede og var stikirendrengene.

Da Lange som folketingskandidat for Højre i 1901 blev anklaget for at have skrevet under på tobaksfabrikanternes adresse til ministeren mod 1901-loven, svarede han, at børnenes arbejde var så let, at det kunne udføres af en fireårig, og desuden var det frivilligt for forældrene at sende deres børn på arbejde hos ham. Som folketingsmand argumenterede Lange med, at de fattige familier havde brug for indtægten, og at børn havde godt af tidligt at lære at bruge hænderne. Den socialdemokratiske folketingsmand og agitator Peter Sabroe beskyldte ham for udbytning og for også at udnytte børnene til private opgaver i hjemmet.

I 1872 var 21 af Langes 32 ansatte børn på 13 år og derunder, ni var kvinder. I 1884 var tallet 29 af 52, 15 drenge og 14 piger, og seks var kvinder. Kulminationen nåedes i 1893 med ca. 40 børn, i 1904 sandsynligvis det samme antal. Arbejdet lå formiddag eller eftermiddag, og skolegangen i friskolen var tilpasset derefter. Overlærer Gertz kaldte en eftermiddagspige klasse for tobaksklassen på grund af den lifflige tobaksduft, pigerne medbragte fra formiddagsarbejdet. Alfred Henriksen, der var født i 1887, startede som tiårig som arbejdsdreng på tobaksfabrikken. Han gik i skole om formiddagen og arbejdede fra kl. 13.00 til kl. 18.30. Lønnen var 1,20 kr. om ugen plus et sæt konfirmationstøj, hvis man havde været på fabrikken i fire år.

Den anden store børnearbejdsplads i Slagelse var nålefabrikken, hvor 67 af 72 beskæftigede i 1872 var børn på 13 år og derunder. I 1884 var seks ud af ti ansatte på nålefabrikken børn og 12 ud af 18 på pibeslangefabrikken. I 1908 arbejdede 32,6 % af drengene og 19,1 % af pigerne i Slagelse for forældre eller fremmede, altså ikke kun som industriarbejdere. Det var relativt store andele i forhold til andre byer af Slagelses størrelse.

Kilder: Burchardt 1995, s. 67, 70, 77, 81-82, 84, 85, 86 og 131-32; Willerslev 1952, s. 264-65; Bayer 1885, s. 215; Skolesøgende Børns erhvervsmæssige Arbejde, s. 10; Gertz, s. 23; Alfred Henriksen, s. 86-87; *Vestsjællands Social-Demokrat* 11.2.1901.

arbejdere og 278 ansatte i alt. På Vilh. Langes Tobaksfabrik fra 1873 var beskæftiget 52, på Jernstøberiet og Maskinfabrikken Alliance fra 1875 25, på Grønvold og Schous savværk fra 1878 med rammefabrik fra 1879 33 og på spritfabrikken fra 1884, det tidligere kierulffske brænderi, med gærfabrik fra 1908 13 mand. Til større ældre virksomheder må regnes Sorø Amtstidendes trykkeri med 13 mand og Slagelse-Postens med 10. Slagelse Bryghus havde 24 mand, H. Rasmussens Sønners Jernstøberi og Maskinfabrik 60. Nåle- og hægtefabrikken havde foruden sine ansatte især om vinteren 60-70 hjemmearbejdere.³¹⁷

Krisetiderne var formentlig grunden til, at såvel landmænd som byen betakede sig for at få en sukkerfabrik i Slagelse i 1882. De første frygtede økonomiske tab og mangel på billig arbejdskraft, og byboerne forudså forøgede sociale udgifter, da fabrikken ville blive baseret på sæsonarbejdere.³¹⁸

En opgørelse over industrivirksomheder efter århundredskiftet afspejler den voldsomme vækst, der satte ind i 1890'erne. I 1914 var der 68 industrivirksomheder med seks eller flere arbejdere, deraf 25 med over 20 arbejdere.³¹⁹ Hvis denne opgørelse som de tidligere opgørelser opererede med fem eller flere arbejdere, ville antallet af industrier være endnu større.

De allerede eksisterende virksomheder fortsatte for manges vedkommende. Mange af de nyetablerede industrivirksomheder viste den nære forbindelse mellem land og by, da deres produktion var baseret på landbrugsvarer. Nævnes skal andelssvineslagteriet fra 1888 med ægekspert fra 1900, cikorieterrieriet fra 1893, tarmskraberiet fra 1896 med eksport af tarme til pølsefremstilling i Tyskland,

Fig. 52. Personalet på Vilh. Langes Tobaksfabrik i 1890'erne. Tobaksfabrikation var et stort kvinde- og børneerhverv. (Slagelse Lokalarhiv, B 4673).

talgsmelteriet fra 1897, frugtvinfabrikken Pomona fra 1897, Den danske Margarinefabrik fra 1900, konservesfabrikken fra 1901, der var tilknyttet spritfabrikken, og Slagelse og Korsør Dampmøller fra 1903. Byens maskinfabrikker producerede maskiner til landbruget og til fødevarerfabrikkerne. Foruden Rasmussens og Alliance var H.P. Philipsens maskinfabrik kommet til i 1892 med speciale i mejerimaskiner og maskiner til margarineproduktion. Af andre nyoprettede virksomheder kan nævnes et hampgarnsspinderi fra 1892, en træskofabrik fra omkring 1895 i forbindelse med savværk, et cementstøberi med murstensfabrik fra 1897, Slagelse Kafferisteri fra 1899, en papirpose- og knallertfabrik fra 1899, og en gødningsfabrik.³²⁰

Virksomhederne kunne få energi til deres maskiner på flere måder. Den ældste var håndkraft eller heste. En værmester i Stenstuegade havde i 1875 en hesteomgang med én hest, som leverede kraften til hans maskiner. Garveriet brugte også heste i 1884, hvor Slagelse-Postens trykkeri og pibeslangefabrikken kun brugte håndkraft og Kierulffs bryggeri begge dele. Mange erhvervsdrivende søgte byrådets tilladelse til at installere kraftmaskine, enten dampmaskine eller gasmotor. Af 487 fremstillingsvirksomheder i 1914 havde 116 mekanisk kraft. Det var ikke ualmindeligt, at flere maskiner blev trukket ved individuelle remtræk fra én hovedaksel, der blev drevet af dampmaskinen. Allerede i 1855 kom kraftforsyningen på Kierulffs udflyttede brænderi fra en 8 HK højtryksdampmaskine med tilhørende dampkedel. Dampmaskinen havde en ca. 13,5 m lang akse med ti remskiver og fire remme, hvorved der kunne leveres kraft til de forskellige processer på fabrikken.³²¹

Handel og omsætning

"Det var store og svære Folk, disse Kjøbmænd, de spiste omkap med de Stude, de fedede. Især bovnede Aftensbordene af Skinke, kolde Stege, røget Lax, Æg, Sild, Ansjoser, Frikadelle, Rulle- og Spegepølse, flere Slags Ost ... Kjøbmændene er Matadorerne i Slagelse; de ser ikke ærbødig op til Embedsmændene". Således beskrives Slagelses købmænd af forfatteren Sophus Schandorph i 1860'erne.³²² Købmændene var virkeligt byens aristokrati. De dominerede handelen, og deres indflydelse i byen blev ikke mindre af, at flere af dem også var politisk aktive, både lokalt og nationalt.

Købmændene var talmæssigt den absolut dominerende gruppe inden for handel og omsætning med 40 personer i 1850. Den næststørste gruppe var høkere og småhandlende med 13, derefter fulgte modehandlere med fem, formentlig alle kvinder, og vognmænd med fire.³²³ Ifølge næringsloven afgrænsedes høkerhandelen ved lokale vedtægter, dog skulle hovedgenstanden for handelen være indenlandsk producerede fødevarer. Da borgerrepræsentationen i Slagelse i 1858 skulle udarbejde vedtægt for høkerhandelens omfang, valgte den at bruge fortegnelsen over varer, som spækhøkerne i Slagelse måtte handle med, bortset fra at fremtidige høkere ikke måtte have udsalg af brændevin uden særligt næringsbevis.³²⁴

De store købmansgårde summede af liv. Købmandsfamilien havde tjenestefolk, gårdskarle og butikspersonale boende. Købmansgården var et stort bygningskompleks med bolig, butik, stalde, kornlofter, smørkældre, jernlagre og tømmerplads. De store købmænd som H.H. Schou og C.F. Grønvold havde fjernmagasiner. Nogle varer producerede man selv.

På gårdspladsen stillede landboerne deres hestevogne, og hestene blev sat i stald. I den kierulffske købmansgård på Gl. Torv var der ligefrem en bygning på gårdspladsen med kaffe- og skænkestue til kunderne. Hos købmand Grønvold på Løvegade var der med adgang fra butikken en skænkestue, hvor bønderne og deres koner blev trakteret med kaffe og brød. Bag skænkestuen var en stue, hvor bønderkonerne kunne anbringe overtøjet, mens de handlede stoffer og pynt ind. I butikken hos købmand Lerche i Bredegade stod ærter, mel og gryn i sække, og klipfisk lå i stabler ved siden af koste, kogrimer og store runde

Fig. 53. Direktørfamilien, tjenestefolkene og de ansatte på Bastue Jacobsens papirhandel, papirpose- og knallerifabrik på Valbyvej ca. 1913. (Privateje).

oste. Bønderne kom med deres produkter, som købmanden solgte videre, og de købte tekstiler, tømmer og krydderier med hjem.³²⁵

I henhold til næringsloven udarbejdede kommunalbestyrelsen den 10. juni 1858 en vedtægt for de varer, Slagelses købmænd måttet handle med. Det var salt, saltet sild, tjære, tran, saltet fisk, saltet kød, smør, ost, flæsk, ærter, byggryn, boghvedegryn, havregryn, al slags mel, al slags frugt og havesorter, mælk, fløde, æg, sæbe, sand, spædelys og præse, øl, dog ikke til at drikke på stedet, brænde, svovlstikker, koste, skovle, skuffer, grebe, river og deslige trævarer samt alle indenlandske landvæsensprodukter.³²⁶ Fortegnelsen indeholder ikke manufakturvarer og isenkram, som begge indgik i købmandsgårdens varesortiment.

De store købmænd begyndte efterhånden at opdele deres forretninger, så tømmerhandel og grovvarerhandel blev tilbage, mens detailhandel med manufaktur, kolonial og isenkram blev udskilt og overgik til specialforretninger. Mange blev dog ved med at have det store udvalg, og ansøgninger om købmandsborgerskaber tog ikke af. Frem til 1910 udstedtes der typisk mellem 30 og 35 købmandsborgerskaber pr. tiår. Udviklingen mod større specialisering afspejledes i udstedelse af detailhandelsborgerskaber. Det steg gradvis fra fem i 1860'erne til 123 i tiåret 1900-1909. Høkerhandelsborgerskaber steg fra otte i 1860'erne til 24 i 1900-1909.³²⁷

En af byens store købmænd, agent H.H. Schou, havde allerede reelt – formelt dog først i 1863 – opgivet sin købmandsvirksomhed i 1856, hvor han købte slots-

Fig. 54. En af byens store købmansgårde, Hans Petersens på Smedegade, omkring 1905. (Slagelse Lokalkalender, B 2373).

banken ved Antvorskov og flyttede til en nyopført bygning her i 1859. Sønnen, H.J. Schou, videreførte virksomheden, der også havde tømmerhandel.³²⁸ Han var fra 1873 kompagnon med en anden af byens store købmænd, C.F. Grønvold, der havde satset kraftigt på at udbygge den tømmerhandel, der var en del af hans købmandsvirksomhed. Grønvold & Schous Trælasthandel voksede til en betydelig virksomhed, der også var entreprenør på flere byggeprojekter. I 1874 blev der oprettet endnu en trælasthandel, Silvan.³²⁹

Af specialforretninger var manufakturhandlerne de mest bemærkelsesværdige. Normalt var der knyttet systue til forretningerne. Nævnes skal kun Th. Lauritzens fra 1851, der hørte til i den finere ende, og Kontantforretningen fra 1891 med både en gros og en detail, fra 1908 et aktieselskab. Forretningen havde på grund af sit udbud og sine priser stor fremgang og blev provinsens største detailforretning i manufaktur. Engrosforretningen forsynede ikke blot egne forretninger, men også andre forretninger landet over.³³⁰

Der blev ikke gjort meget ud af forretningsvinduerne og udsmykning af forretningerne. Man satsede ikke på impuls køb. De faste kunder vidste, hvad forretningen kunne byde på. Det berettes om 1860'erne, at butikernes udstyr var ret tarveligt, og at man ikke brugte vinduesbelysning og pyntning. Endnu omkring 1910 gjorde de forretningsdrivende ikke noget ud af forretningernes ydre.³³¹

En særlig form for engroshandel stod hestehandler Peter Hansen for. Fra 1897 til 1906 indkøbte han hvert år vognladninger levende gæs fra Polen, Litauen og Østpreussen. De omkring 2400 gæs kom i flere lag oven på hinanden i jernbanevogne og blev udladet på Ndr. Stationsvej, hvorfra de gik til hestehandlerens ejendom i Bjergbygade. Hver morgen vandrede de til Idagårds stubmarker og om aftenen hjem til Bjergbygade igen, indtil Hansen havde fået solgt dem til bønderne til opfodring. Det årlige, gækkende indslag i bybilledet ophørte, da importøren led økonomisk tab, fordi et parti gæs var syge og døde.³³²

Fra 1890'erne bevilgedes mange vognmandsborgerskaber, hele 25 i dette tiår og lidt færre i de følgende. Byens største vognmandsforretning var P. Johansens fra 1895, og den blev suppleret med en flytteforretning, der blev provinsens største. Trækraften var heste, hvoraf han havde 30. Vognmandsforretningen afhændede han allerede i 1899.³³³

Pengeinstitutter

Det ældste pengeinstitut i Slagelse var Sparekassen for Slagelse og Omegn, der åbnede den 24. maj 1855. Slagelseanerne havde indtil da haft mulighed for at benytte Sparekassen for Ringsted og Omegn, der havde holdt åbent for indlån i Slagelse i juni og december termin. Slagelse Sparekasse, der var oprettet af en kreds af omegnsgodsejere, embedsmænd og storborgere, havde indtil 1868 lokale på rådhuset på Gl. Torv, og åbningstiden var i begyndelsen beskeden, to dage om måneden. Den udvidedes gradvis bl.a. på grund af konkurrence fra andre pengeinstitutter til en daglig åbningstid i 1874. Samme år flyttede den

efter en noget omflakkende tilværelse til den gamle latinskoles bygning i Bredegade 6 og opførte her i 1903 sin egen bygning.

Sparekassen satsede på både indlån og udlån. Kundekredsen var småsparere og mindre erhvervsdrivende. I 1866 havde 1309 personer en indlånskonto i sparekassen, heraf 393 børn, 238 mandligt tyende, 210 kvindeligt tyende, 122 gårdmænd, 120 husmænd og 74 håndværkere. I 1908 havde sparekassen 6170 konti. Indskudskapitalen var til stadighed relativt lille, hvilket ikke var uden sammenhæng med eksistensen af andre pengeinstitutter i byen. Den var i en kritisk situation både i 1857-58 og 1869-78 og måtte låne penge.³³⁴

Landsparekasserne, der var et led i den politiske kamp om bøndernes frigørelse, vandt frem, og den nystiftede Sjællandske Bondestands Sparekasse etablerede sig med filial i Slagelse den 28. december 1856.³³⁵

Erhvervslivet havde behov for risikovillig kapital, og sparekassernes udlånspolitik harmonerede ikke hermed. Derfor tog Sparekassen for Slagelse og Omegn initiativ til at oprette Banken for Slagelse og Omegn, der var den første sjællandske provinsbank. Også her var det godsejere, storkøbmænd og embedsmænd, der stod bag. Banken, der var uafhængig af sparekassen, åbnede den 1. juli 1857 på Løvegade i jernstøber Rasmussens ejendom og flyttede 1864 til Bredegade, fra 1873 i egen nybygning her. Den havde fra starten åben daglig. Dens aktiekapital voksede gradvis fra 200.000 kr. ved oprettelsen til 600.000 kr. i 1913. I 1906 fik den filial i Høng.³³⁶

Slagelse Velgørenhedsselskab kom i kontakt med grupper, der havde økonomiske problemer, og for at afhjælpe disse oprettedes 18. november 1865 en budspa-

Fig. 55. Slagter ved sin bod på Nytorv i 1920'erne. (Slagelse Lokalarhiv, B 51482).

rekasse i selskabets regi. De små indskud blev hver uge opkrævet af et bud i hjemmene og betaltes efter ønske tilbage med rente uden varsel én gang om ugen på Tinghuset. Sparekassen havde ingen udlånsvirksomhed. I oprettelsesåret var der 580 konti, heraf tilhørte 234 håndværkere, 155 børn og 45 handlende. Især er den store gruppe håndværkere bemærkelsesværdig. I 1881/82 var der 878 konti. Sparekassen blev ophævet i 1913. At sparekassen hørte til i småtingsafdelingen ses ved en sammenligning af indlånskapitaler i 1881/82. Velgørenhedsselskabets Sparekasses var 20.489 kr., Sparekassen for Slagelse og Omegns 984.371 kr. og Banken for Slagelse og Omegns 2.537.257 kr.³³⁷

Venstrepolitiker og redaktør Tauber oprettede i 1872 Vestsjællands Folkebank i Slagelse, der også havde lokale i Bredegade. Banken gik fallit i 1877, og mange tabte penge. Taubers efterfølger som redaktør, Hans Jensen, etablerede Landbo-banken den 22. december 1884 under meget beskedne forhold på Nytorv.³³⁸

Hoteller og beværtninger

Indtil slutningen af 1870'erne var hotelforholdene i Slagelse temmeligt tarvelige. Hotel Stadt Hamborg, senere Landmandshotellet, var ikke et førsteklases hotel. Det gamle Hotel Postgården skulle være fuldt af rotter, og bedrestillede rejsende foretrak at overnatte i Korsør. Hotellet blev revet ned, og et konsortium med bl.a. C.F. Tietgen kunne indvie et nyt hotel i 1877. Det store Casinokompleks fra 1892 rummede også hotel, og efter den nye stations anlæggelse opførtes en række hoteller syd herfor. Garvergården var, indtil nogle år før den brændte i 1890, kro for de udenbys prangere, der handlede på markedspladsen uden for Smedegades port.³³⁹

Var hoteludbuddet beskedent, var antallet af beværtninger til gengæld højt. I 1850 ernærede 20 sig som traktører, gæstgivere, værtshusholdere mv. De holdt typisk til i kældrene på byens strøg. Kommunalbestyrelsen gav dog ikke alle og enhver bevilling til at drive værtshus. Normalt blev tilladelse til værtshushold kun givet til gamle og ikke fuldt arbejdsdygtige. Da f.eks. en 36-årig mand i 1857 søgte om tilladelse til at drive værtshus, fik han afslag med begrundelsen, at han måtte anses for at være arbejdsdygtig.³⁴⁰

Efter næringsloven fra 29. december 1857 var der ret liberal adgang til både at sælge og udskænke stærke drikke; man skulle blot være udstyret med det rette borgerskab. Beværternæring inddeltes i beværtning, det samme som værtshus, konditori og gæstgiveri. Løsning af borgerskab på beværtning og konditori begrænsedes imidlertid af et bevillingssystem, fordi der var stærke drikke inde i billedet. Gæstgiveri var ikke primært forbundet med udskænkning. En mand fik således i 1867 afslag på anbefaling af myndighedsbevilling, da hans hensigt var at blive værtshusholder, fordi der var så mange af disse, at byen var overfyldt. Samme behandling fik en konditorsvend i 1878; der var ikke her i byen "Trang til Kagebageri".³⁴¹

23. maj 1873 kom en lov, der gav købstæderne adgang til at sætte grænser for beværterborgerskaber. I 1883 udstedte byrådet en vedtægt om indskrænkning af

Fig. 56. Gæster på Kvægtorvsrestauranten. (Slagelse Lokalarkiv, B 4704).

beværterborgerskaber. Borgerskab på værtshus- og restaurationshold blev kun givet som ét pr. 300 indbyggere, på konditorvirksomhed som ét pr. 2000 indbyggere. Der kom et tillæg til vedtægten i 1888 om tilladelse til beværtning i Håndværker- og Industriforeningens bygning samt i to afholdsbeværtninger og i 1902 om beværtning i Folkets Hus.³⁴² Først med beværterloven af 10. maj 1912 blev bestemmelserne om adgang til disse næringer løst fra den almindelige næringsret.

Borgerskabsprotokollen arbejdede med forskellige kategorier af disse borgerskaber. Beværtere optrådte først fra 1880'erne; frem til 1914 var der udstedt otte borgerskaber til denne gruppe. Gæstgivere var rigt repræsenteret fra 1860'erne og især fra 1870'erne og frem, hvilket viser, at der ikke var begrænsninger her. 119 opnåede borgerskab som gæstgivere. Konditorer var jævnt repræsenteret gennem hele perioden fra 1850 til 1914 med 16 borgerskaber i alt. 16 fik borgerskab som restauratør, deraf de otte mellem 1910 og 1914. Endelig fik 107 borgerskab som værtshusholder med en stor koncentration på 50 i 1860'erne, hvilket formentlig afspejler næringslovens ikrafttræden. I 1914 var der 49 udskænkingssteder med stærke drikke og fire uden.³⁴³

Markeder

Der blev holdt torvedag i Slagelse med levende kreaturer hver måned. By og opland mødtes og handlede. Der ud over holdtes de store markeder, der tiltrak

både købere og sælgere længere væk fra. Markederne var officielle og blev administreret af Indenrigsministeriet, der bl.a. skulle give tilladelse til flytning af de fastlagte tidspunkter. Slagelse havde nu syv årlige markeder, hvilket var relativt mange. Indtil 1882 var de fem af markederne de såkaldte krammarkeder. Især markederne i juli og november var tilløbsstykker, mens de tre markeder i fastetiden, to i marts og ét i april, var mindre. De to markeder i henholdsvis maj og oktober var fortrinsvis heste- og kreaturmarkeder. Da krammarkederne blev ophævet i 1882, blev sommermarkedet i juli og efterårsmarkedet i november konverteret til heste- og kreaturmarkeder.³⁴⁴

De to store markeder blev fra 1860 holdt over to dage; men andendagen blev mest brugt til at gøre fortjenesten op.³⁴⁵ Markederne betød meget for de handlende, for de tjente godt, da landboerne var ivrige købere. Desuden var de et middel til at vise vareudbuddet i byen, så landboerne lagde deres indkøb her frem for hos de næringsdrivende i landsbyerne, som næringsloven 1857 havde åbnet mulighed for. Byen havde også en fortjeneste af markederne, da der opkrævedes stadepenge. Borgerrepræsentationen henvendte sig i 1860 og 1861 på 203 næringsdrivendes vegne til henholdsvis kongen og indenrigsministeren om tilladelse til at måtte holde et marked mere i de økonomisk dårlige tider. Anmodningen blev afslået begge gange.³⁴⁶

En indstilling til Indenrigsministeriet i 1861 giver et indblik i udbuddet på markederne. På de store krammarkeder var der galanterihandlere, skræddere, buntmagere, vævere, skomagere, tøffelmagere, konditorer, sukkerbagere, brød-

Fig. 57. Boder på Nytorv omkring 1. Verdenskrig. (Slagelse Lokalkarkiv, B 50911).

og frugtsælgere, mange typer håndværkere, gadesangere, lirekasser, kraftkunster, husflidsprodukter, spisevarer, spisetelte, karusselbane, dansetelt, kunstberidere, panoramaer, menagerier og vokskabinet. På heste- og kreaturmarkederne regnede man med karusselbane, dansetelt, kunstberidere, kraftkunster, panoramaer, menagerier, vokskabinet, gadesangere og lirekasser.³⁴⁷

En markedsdag forløb hektisk. Beværtningerne havde allerede gjort forberedelser et par dage forinden. På en ikke særlig stor beværtning blev til sommermarkedsdagen normalt slagtet 14-16 lam og til efterårsmarkedsdagen 70-80 gæs. De handlende startede tidligt med at gøre klar, og vejene til byen var allerede fra morgenstunden pakkede med vogne med markeds-gæster i stiveste puds. Nogle havde kørt op til 30 km. Heste og vogne blev opstaldede i købmandsgårdene. Der var boder på Gl. Torv, langs Smedegade, på Nytorv, der var hovedmarkedspladsen for kramvarer, og uden for Smedegades port til Garvergården. I nærheden af gården var heste- og kreaturmarked. Gøglet og danseteltene var på Schweizerpladsen, indtil den blev beplantet i slutningen af 1860'erne. Derefter rykkede forlystelserne til markedspladsen ved Ridehuset. Om aftenen, når handelen var afsluttet, fandt de ældre sammen på beværtningerne, og de unge dansede. Hen ved kl. 23 drog de sidste hjem.³⁴⁸

De egentlige heste- og kreaturmarkeder var koncentreret til Nytorv. Der var nogle boder, men ingen fremmede kræmmere, og så naturligvis gøglet. Disse markeder flyttede fra Nytorv til Kvægtorvet. En stor gruppe næringsdrivende og landboere ønskede de store markeder flyttet tilbage til Nytorv, hvilket skete i 1903, ikke til alle beboeres tilfredshed.³⁴⁹

En særlig form for marked var de såkaldte tyendemarkeder eller folkemarkeder. Hvis karlene eller pigerne ikke havde skaffet sig en plads til skiftedag den 1. maj og den 1. november, mødte de på skiftedagen op på Fisketorvet, hvor de med deres ejendele var opstillet karle for sig og piger for sig. Landboere, der manglede medhjælp, gik rundt og beså udvalget og skudsmålsbøgerne. Hvis de fandt, hvad de søgte, aftaltes lønnen. Denne type markeder ophørte sidst i 1890'erne.³⁵⁰

Interesseorganisationer

Såvel håndværk og industri som handel oprettede sammenslutninger, der mere var almene foreninger end brancheforeninger. Det var oftest kun indehaverne af de lidt større og store virksomheder, der var medlemmer. Incitamentet for at deltage var ud over det selskabelige liv at fremme de erhvervsmæssige interesser i forhold til stat og kommune. Foreningerne virkede undertiden også som understøttelsesforeninger, og desuden organiserede de undervisningen i fagskoler.

Foreningen til at fremme Haandværk og Industri i Slagelse blev stiftet den 14. april 1855 og havde ved årets udgang næsten 100 medlemmer. Interessen for foreningen forsvandt hurtigt, og i 1860-61 var den reelt ophørt. Den blev reorganiseret i 1862 som følge af et cirkulære af 14. januar fra Indenrigsministeriet, hvor byens håndværksmestre, efter at næringsloven fra 1857 var trådt i kraft, opfordredes til at danne en forening, der skulle virke for fagets opkvalificering og vel-

stand. Kommunalbestyrelsen støttede opfordringen; men først efter flere møder kunne foreningen dannes. I 1878 indviede den egen bygning på Bredegade med klublokaler og teater, og samme år meldte den sig ind i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk. I 1874 havde foreningen 130 medlemmer.³⁵¹

Slagelse Handelsforening blev stiftet den 15. oktober 1880 af en del af byens købmænd. Først fra 1905 kunne detailhandlere blive medlem; foreningen havde da 75 medlemmer. Den 2. oktober 1912 fik byen en speciel købmandsforening under De samvirkende Købmandsforeninger med navnet Købmandsforeningen for Slagelse og Omegn.³⁵²

Foreningerne markerede sig i en række sager og gik aktivt ind i valgkampene både til folketings- og byrådsvalg. De to foreninger dannede i 1900 sammen med den lokale arbejdsgiverforening et fællesudvalg til varetagelse af borgerlige interesser ved kommunalvalg. Der var ikke udelt tilfredshed i Håndværker- og Industriforeningen med, at der blev blandet politik ind i foreningens arbejde.³⁵³

Begge foreninger blandede sig i egen interesse i infrastrukturspørgsmål, mest markant i diskussionen om etablering af Slagelse-Næstved banen og stationens flytning. Handelsforeningen overrakte ligefrem en adresse til indenrigsministeren med anmodning om flytning af stationen tættere på byen, da den eksisterende placering havde "forvoldt overordentlig Besvær og stort materielt Tab". Foreningerne kæmpede for, at så mange som muligt kunne komme til og fra Slagelse med offentlige transportmidler. Handelsforeningen og Håndværker- og Industriforeningen protesterede i fællesskab i 1912 mod den påtænkte flytning af posthuset til stationspladsen.³⁵⁴

Også andre sager havde foreningernes bevågenhed. Da De danske Sukkerfabrikker i 1905 påtænkte at oprette en sukkerfabrik i Vestsjælland, var de to foreninger igen på banen for at få fabrikken til Slagelse. De indkaldte til borgermøde og rettede henvendelse til byrådet. Sukkerfabrikkerne valgte som bekendt en placering i Gørlev. Kasernesagen i 1912 havde ligeledes foreningernes interesse.³⁵⁵

Den lokale arbejdsgiverforening forsøgte også at påvirke byrådet. I 1895 anmodede den om, at alle kommunale arbejder og leverancer blev udbudt i offentlig licitation, hvis de egnede sig til det, at andre arbejder og leverancer blev fordelt mellem byens næringsdrivende, og at et byrådsmedlem ikke måtte påtage sig kommunale arbejder og leverancer, der hørte under et udvalg, den pågældende var medlem af. Byrådet vedtog, at udvalgene skulle imødekomme ønsket, hvis det var foreneligt med byens tarv.³⁵⁶ I 1905 vedtog byrådet, at ved køb af kul til gasværket ville indenbys leverandører for fremtiden kun få det fortrin, at deres bud ville blive stillet lige med udenbys bud, der var indtil 15 øre lavere pr. tønne.³⁵⁷

Fagskoler

Et af midlerne til at virke for håndværkernes dygtiggørelse var oprettelsen af håndværkerskoler. Der havde allerede i 1830'erne og 1840'erne været undervisning

i form af en tegneskole. I 1855 oprettede Foreningen til at fremme Haandværk og Industri i Slagelse en aftenskole for lærlinge. Efter to år hørte skolen imidlertid op. I 1860 etablerede Foreningen for en Aftenskole en skole, som blev overdraget til Håndværker- og Industriforeningen i 1866, og som derved kunne få offentlig støtte. Foreningen fik efter ansøgning til kommunen overladt lokaler i den gamle latinskole ved Sct. Mikkels Kirke til undervisningsbrug. I 1868 fik skolen hele bygningen til afbenyttelse, og i 1870'erne blev den suppleret med to lokaler i realskolen. Fra skoleåret 1878/79 havde den til huse i foreningens bygning i Bredegade. Kommunen stillede et lokale på realskolen til rådighed for aftenundervisning i fysik og kemi, og to værelser på arbejdsanstalten til dagundervisning.

Skolen led dog under pladsmangel. Allerede i 1880 bad foreningen byrådet om at få en byggegrund til at opføre en teknisk skole på; men byggeplanerne blev først senere realiseret. Der blev opført en teknisk skole ved Smedegades park med indvielse den 18. december 1892. Den fik et årligt driftstilskud fra kommunen. I 1900 havde den 252 elever. Der blev efter 1900 oprettet skoler for specielle fag på Teknisk Skole som dagundervisning, f.eks. for malere.³⁵⁸ I begyndelsen af 1870'erne eksisterede en privat snedkerskole, der for at få kommunalt tilskud skulle give gratis undervisning til et vist antal drenge fra friskolen.

Med næringsloven fra 1857 forsvandt lavenes svendeprøver, og sådanne prøver blev først igen gjort obligatoriske et stykke ind i 1900-tallet. Der blev dog afholdt offentlige svendeprøver, og efterhånden begyndte de enkelte fag også at afholde prøver. I 1887 blev for første gang udpeget skuemestre i Slagelse.³⁵⁹

Allerede i 1846 blev der oprettet en aftenskole for handelslærlinge, som dog må være ophørt. Handelsforeningen tog initiativ til oprettelse af en handels-skole. Den begyndte sin undervisning den 7. januar 1886 med 31 elever. Den havde et lokale i realskolen til disposition.³⁶⁰

Fagbevægelse

Den tidlige organisering af de faglærte arbejdere i lav kan ikke ses som en forløber for de senere fagorganisationer. Lavene, der både omfattede mestre og svende, havde til formål at varetage fagets og standens interesser og ikke arbejdstagernes over for arbejdsgivernes. Lavsorganisationen har muligvis haft den indirekte betydning for fagbevægelsen, at det var de faglærte håndværkssvende, der først dannede fagforeninger.

Fra 1832 eksisterede kontraktfrihed, hvorefter arbejdere og arbejdsgivere endes om løn og arbejdsforhold, til gengæld var strejker og sammenrottelser forbudt. Næringsloven af 1857 ophævede med virkning fra den 1. januar 1862 lavene.³⁶¹

Organisering og uroligheder før 1870

Frygten for oprør fra neden set i lyset af revolutionen i Frankrig i 1848 gav stødet til oprettelse af borgerligt ledede arbejderforeninger med økonomisk og socialt

sigte, fra 1860'erne i provinsen. Arbejderne måtte ikke komme i en presset situation, der kunne føre til sammenrøttelser.

Indenrigsministeriets cirkulære af 14. januar 1862, der førte til dannelse af Håndværker- og Industriforeningen, sigtede også mod dannelse af arbejderforeninger. Slagelse kommunalbestyrelse holdt møde med svendene, der resulterede i, at Slagelse Svendeforening blev oprettet i sommeren 1862. Svendene havde allerede fra 1846 haft en syge- og begravelseskasse, og den nye forening var en reorganisering af denne.³⁶² Foreningen virkede først og fremmest ved socialt arbejde, der i de følgende tiår gav sig synligt udtryk i billige boliger og friboliger.³⁶³ Foreningens politiske observans afspejles af, at den i 1885 sagde ja til en indbydelse fra forsvarsbrødrene om at deltage med fane i en procession ved en byfest, mens den i 1894 afslog en indbydelse fra Fælles Fag- og Arbejderforeningen til med fane at deltage i en udflugt til skoven pinsedag.³⁶⁴

I 1867 forsøgte man at få oprettet en fælles indkøbs- og salgforening i Slagelse, altså en brugsforening. Det blev dog af flere årsager ikke til noget. Medlemmerne sagde nej til at være forpligtede til at købe for et mindstebeløb om året, kun at måtte handle med foreningen, føre et sædeligt og uplettet liv, være afholdsmænd og være lovformeligt gift.³⁶⁵ Den 26. januar 1868 lykkedes det alligevel at få oprettet en brugsforening, en såkaldt arbejderforening. I bestyrelsen sad imidlertid ingen arbejdere. Den havde ved starten 120 medlemmer, og lovene var kopieret efter lovene for brugsforeningen i Thisted, Danmarks første fra 1866.³⁶⁶

Flertallet af arbejderne var endnu ikke besjælet af politiske og sociale forestillinger om bedre forhold, og strejkevåbnet blev sjældent brugt og kun sporadisk.³⁶⁷ På Antvorskov Teglværk, der ejedes af H.H. Schou, beskæftigedes tyske sæsonarbejdere. I flere år, normalt på Store Bededag, demonstrerede Slagelses arbejdere lige som arbejderne i flere andre byer mod denne brug af arbejdskraft. Demonstrationerne blev optrappet efter 1864, dels var der arbejdsløshed, dels var tyskerne endnu mindre velsete end før krigen. Om eftermiddagen Store Bededag i 1866 gik arbejderne over gevind. Efter at have drukket

Fig. 58. Nyuddannet slagelseansk bagersvend ca. 1890.
Foto: N.F. Worm. (Privatfoto).

Fig. 59. Landmandshotellet, tidligere Hotel Stadt Hamborg, i Bredegade omkring 1912. Hotellet blev brugt som samlingssted for arbejderbevægelsen i 1890'erne, f.eks. ved arbejdsmændenes faneindvielse i 1891. (Slagelse Lokalarhiv, B 51156).

sig mod til i Pølsekældereren, en beværtning på Rosengade, drog en flok på ca. 50 i procession til Antvorskov med dannebrogssflag. Efter at en forhandling med Schou var endt resultatløs, kunne flokken ikke beroliges. Trods et pænt opbud af ordensmagt og dragoner lykkedes det demonstranterne at bombardere vinduerne i Schous ejendom og folk, der kom i vejen, med sten og at tvinge politiet til at løslade nogle uromagere, der var arresteret tidligere. Disse og flere andre, i alt 30, blev efterfølgende straffet, hovedmændene med tugthus og de øvrige på vand og brød. En tugthusstraf varede adskillige år, hvorimod en straf på vand og brød typisk strakte sig over 1-2 måneder.

Demonstrationen havde formentlig til resultat, at der ikke længere blev indkaldt tyske arbejdere. Den havde desuden, i hvert fald for en tid, sat en skræk i livet på borgerstanden. Politimesteren blev dagen efter optøjerne kaldt til borgerrepræsentationen og afkrævet garanti for, at byens borgere ikke mere skulle opleve noget lignende, og for at urolighederne ikke forplantede sig til selve byen.³⁶⁸

Den begyndende organisering i 1870'erne

I 1871 skete to afgørende gennembrud for socialismen i Danmark. Begyndelsen til den socialistiske presse blev lagt, og der stiftedes en afdeling af Marx og Engels socialistiske Internationale, hvis formål var at samle arbejderne til kamp for socialismen, politisk, fagligt og kooperativt med det mål at få indflydelse på lovgivningen, få højere løn og lavere priser. I 1872 fik bevægelsen i Danmark et knæk med ledernes arrestation, og året efter blev Internationale opløst.³⁶⁹

I vinteren 1871-72 dannedes i Slagelse som i flere andre byer en arbejderforening som modvægt mod den socialistiske agitation,³⁷⁰ og i 1872 rettede en kreds af borgere, bl.a. købmændene C.F. Grønvold og H.J. Schou og jernstøber R.P.F.

Rasmussen, en henvendelse til byrådet for at få en grund til opførelse af sunde, rummelige og billige arbejderboliger. Et aktieselskab skulle stå som bygherre. Ideen skulle være opstået på et møde foranstaltet af arbejdere. Boligerne blev næppe opført.³⁷¹

Den egentlige fagbevægelse tog nu også sine indledende skridt i Slagelse. Skomagerne oprettede som de første fagforening i efteråret 1874. Allerede om foråret havde de truet med arbejdsnedlæggelse, som dog blev afværget ved overenskomst. Året efter kom typograferne til, da den typografiske forenings formand på en af sine agitationsrejser rundt til provinsbyerne besøgte Slagelse. I 1876 var turen kommet til skrædderne. Skomagere og skræddere hørte til de faglærte arbejdere, der var dårligst lønnet og havde de dårligste arbejdsforhold. Dette forklarer muligvis den tidlige organisering.

I juni 1875 så en socialdemokratisk arbejderforening for Slagelse og omegn dagens lys. Det var en generel forening, ikke en egentlig fagforening. Den 28. juni besøgte E.W. Klein den nye forening og holdt møde. Han var formand for centralbestyrelsen for de københavnske fagforeninger, som fungerede som en faglig og politisk hovedledelse. Klein rejste rundt i provinsen og agiterede for parti- og fagbevægelsen. Mødet, hvor også mange højrefolk var mødt op og tog ordet, blev efterhånden så uroligt, at det måtte hæves. Den socialdemokratiske forening, der talte ca. 50 medlemmer, fik yderligere 10-20 medlemmer på mødet.

Fig. 60. Grønvold og Schous trælasthandel, savværk og rammelstefabrik, en af de virksomheder der blev strejke- og lockoutramt. (Slagelse Lokalarkiv).

Foreningerne var ikke levedygtige, og den generelle tendens i fagbevægelsen i 1876-77 var da også opløsning. Organisationerne formåede heller ikke at bruge strejkevåbnet, der med organiseringen ellers kunne administreres, så et fags arbejdspladser blev strejkeramt på skift. Derved var altid nogle af fagets folk i arbejde til at tjene penge til understøttelse af de strejkende, den såkaldte omgangsskrue.³⁷² Den eneste større arbejdsnedlæggelse skete i byens omegn og ikke i organisationernes regi. I 1871-72 blev foretaget reguleringsarbejder ved Tude Å, og i sommeren 1872 kom det til strejke og uro i tre dage ved åen i Slagelseområdet. Arbejderne krævede højere løn under trussel om arbejdsnedlæggelse og ekspedition af de usolidariske i åen. Begge dele skete; ca. 150 mand nedlagde arbejdet; men på grund af manglende sammenhold og skruebrækkeri opnåede de strejkende ikke andet, end at 43 blev dømt til fængsel på vand og brød.³⁷³

Fagbevægelsens konsolidering i 1880'erne

Parti- og fagforeninger havde hidtil udgjort et samlet hele; men man så en løsning på arbejderbevægelsens krise i at adskille de to. Det skete i 1878, da partiforeningen Socialdemokratisk Forbund dannedes. Fagforeninger tilhørende samme fag dannede forbund for hele landet eller landsdele.

I Slagelse genopstod typografernes fagforening i 1881 og skræddernes og skomagernes i 1884. Det var de fagorganiserede skomagersvende og skræddere samt arbejdsmænd, der var hovedkræfterne bag oprettelsen af en socialdemokratisk forening i Slagelse den 8. februar 1885, en af de første i provinsen. Hovedmanden bag genoprettelsen af skomagernes forening og den politiske forening var skomager Frederik Andersen, der senere tog til København og blev en af Socialdemokratiets førende skikkelser. Skomagernes fagforening sygnede snart hen igen, og skræddernes førte et stille liv nogle år.³⁷⁴

I sidste halvdel af 1880'erne var der seks strejker i Slagelse, fordelt med én i 1886, tre i 1888 og to i 1889.³⁷⁵ Arbejdsgiverne ønskede selvfølgelig ikke at få deres produktion standset på grund af strejker, så de fik som andre steder dannet foreninger, hvis medlemmer udførte strejkeramt arbejde, altså skruebrækkerforeninger. Slagelse fik også en sådan forening, Arbejdernes Værn, ganske vist kaldt en fri arbejderforening i indbydelsen til stiftelsen 1886. Her stod dog også, at foreningen skulle virke til arbejdernes sande gavn uden at blande storpolitikken ind i arbejderspørgsmålet. Ved det stiftende møde var Højre stærkt repræsenteret, og dirigenten frabad sig, at man i "vores fredelige By" blev foreulempet af socialistmøder, hvoraf der på kort tid havde været tre. Foreningen omfattede både arbejdere og arbejdsgivere.

I byen gik det rygte i 1890, at en attest fra Arbejdernes Værn skulle være en fordel, hvis en slagelsearbejder ville have arbejde ved jernbaneanlægget. Foreningens anvisningskontor havde ifølge egen opgivelse anvist arbejde til 547 i årene 1886-89. Den uddelte også mad, brændsel og huslejhjælp samt arrangerede fester og stod for oprettelse af kolonihaver. I 1892 solgte gasværksudvalgets formand koks til foreningen til langt under normal pris. Denne favorisering fra

myndighederne lod Fælles Fag- og Arbejderforeningen ikke være upåttalt. Foreningen synes at være sygnet hen fra omkring 1890, hvor fagforeningerne for alvor begyndte at vinde indpas i Slagelse.³⁷⁶

Fagbevægelsens gennembrud i 1890'erne

Fra omkring 1890 blev fagbevægelsen en faktor, der måtte regnes med i samfundet. I Slagelse skød den ene fagforening efter den anden op. Skomagernes fagforening levede op igen i 1890, og den 31. marts samme år oprettedes Arbejdsmændenes Fagforening. Denne forening var ret tidlig set på landsplan, og allerede i 1892 var den vært for den tredje kongres i Arbejdsmændenes Centralforbund for Sjælland med deltagelse af den navnkundige formand Michael Chr. Lyngsje.³⁷⁷ I løbet af 1890'erne blev yderligere 25 fag organiseret i Slagelse. I årene efter 1900 blev også oprettet foreninger; men slet ikke i den grad, som det var sket i 1890'erne.

Den generelle tendens var, at mange meldte sig ind ved foreningens start; men dagligdagens slid og det faktum, at det var en lang og sej kamp at opnå resultater, bevirkede, at medlemstallet faldt, eller at afdelingen ophørte. I stiftelsesåret 1890 havde Arbejdsmændenes Fagforening 115 medlemmer; men snart var medlemstallet nede på 30, hvorefter det atter steg.

Fig. 61. Folkets Hus i Stenstuegade i slutningen af 1930'erne. Aktieselskabet Arbejdernes Forsamlingsbygning købte ejendommen i 1896. (Slagelse Lokalarkiv, B 1464).

Der var i januar 1900 1066 organiserede arbejdere i Slagelse. Fagforeningernes medlemstal varierede fra 250 hos arbejdsmændene til fem hos blikkenslagerne. Langt de fleste afdelinger hørte under forbund, der var medlem af De samvirkende Fagforbund (senere LO), der var oprettet i 1898. På lokalt plan stod Socialdemokratiet og fagforeningerne sammen i Fælles Fag- og Arbejderforeningen (den senere Fællesorganisation), der stiftedes den 3. juli 1890 af fem lokale fagforeninger med 193 medlemmer. I 1900 havde den tilslutning fra 26 foreninger med 787 medlemmer.³⁷⁸

Fagbevægelsen havde stadig konkurrenter. I 1906 holdt Kristeligt dansk Fællesforbund møde i missionshuset i Slagelse, hvor det hovedsageligt var kvinder, der var mødt frem. Der faldt nogle udtalelser mod fagforeningerne; men da disse ville imødegå dem, nægtedes de taleret, da der ikke måtte diskuteres i missionshuset.³⁷⁹

Arbejdsgiverne begyndte også at organisere sig og fik derved mulighed for at bruge lockouten som et middel mod omgangsskruen. Murer- og tømrermestrenes forening blev allerede dannet i 1892, i 1894 etableredes Arbejdsgiverforeningen for Slagelse og Omegn, og samme år oprettedes en voldgiftsret mellem denne og Fælles Fag- og Arbejderforeningen. I 1896 organiserede arbejdsgiverne sig på landsplan. Septemberforliget i 1899 mellem arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund blev arbejdsmarkedets grundlov. Organisationsretten blev anerkendt, en procedure for lønforhandlinger blev fastsat, adgangen til at erklære strejke og lockout blev reguleret, og arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet blev godkendt. Frem mod 1910 blev det arbejdsretlige system skabt.³⁸⁰

Arbejdskampe og overenskomster

Med de landsdækkende organisationer blev det fra slutningen af 1890'erne muligt at se lokale konflikter eskalere til nationale konflikter. Arbejdsgiverne fik fra 1911 organiseret overenskomstforhandlingerne på en sådan måde, at såvel overenskomster som arbejdskampe var vævet ind i hinanden, så løsninger ikke bare kunne findes lokalt eller i et enkelt fag. Overenskomsterne fjernede sig i stigende grad fra det lokale niveau, hvor de havde ligget i 1890'erne. Arbejderne havde fået kæmpet sig frem til kollektive overenskomster i stedet for de tidligere arbejdsreglementer.

Slagelse oplevede både lokale og landsdækkende konflikter og overenskomster. Fra 1890 til 1899 var der 25 arbejdsstandsninger.³⁸¹ Den første strejke forløb uden for fagforeningernes regi. I 1890 strejkede ca. 100 arbejdere ved jernbaneanlægget på grund af utilfredshed med en timeløn på 22,5 øre. De opnåede intet, hovedmændene blev afskediget, og de øvrige genansattes på de eksisterende vilkår. I 1891 strejkede murerne og tømrerne ved anlægsarbejdet uafhængigt af hinanden.³⁸²

Tømrerne var i konflikt i 1893, da mestrene ikke ville acceptere en lønstigning fra 22-28 øre til 33 øre i timen og en nedsættelse af arbejdstiden. Mestrene tru-

ede med at afskedige de organiserede arbejdere og frede de ikke-organiserede, og det kom til arbejdsstandsning, som svendene kaldte lockout, mestrene strejke. Den varede 10 uger, hvorefter mestrene bøjede sig.³⁸³

Arbejdsmandsforeningens første større konflikt var på Antvorskov Teglværk i 1894, foranlediget af at ejeren ville have arbejderne til at underskrive en slavekontrakt med urimelige bestemmelser og krav. Ejeren afskedigede først tre af dem; men de øvrige ca. 25 nedlagde derefter arbejdet. Arbejdsstandsningen varede seks og en halv måned, så gav arbejderne op. Fem havde allerede brudt strejken. Slavekontrakten blev taget af bordet; men flere af arbejderne blev næppe genansat.³⁸⁴

Typograferne på Slagelse-Posten strejkede i 1895. Forbundet havde krævet ensartede løn- og arbejdstidsforhold over hele Sjælland. Avisen meldte klart ud, at man var villig til at tale med typograferne, men "uden socialistiske Despoters Indblanding", altså uden fagforeningen. Der strejkedes også på højrebladene i nabobyerne, men ikke på Sorø Amtstidende, hvor man havde stillet nogle indrømmelser i udsigt. Slagelse-Posten klarede sig ved samarbejde med nabobyernes aviser og med skruebrækkere, og lidt efter lidt ebbede strejken ud.³⁸⁵

Det lykkedes Arbejds mændenes Fagforening at få forhandlet sin første egentlige overenskomst igennem i 1897 med murermestrene; man opnåede en timeløn på 26 øre. Det følgende år fik Arbejds mændenes Forbund for Sjælland og Øerne en meget fordelagtig kontrakt med entreprenørerne ved anlæggelse af dobbeltsporet fra Roskilde til Korsør, ti timers nettoarbejdstid daglig og 27 øre i timen.³⁸⁶

1899 står som arbejdskampåret over alle. Arbejdsgiverne iværksatte generallockout, der varede fra maj til september. En minimal konflikt gav arbejdsgiverne anledning til at forsøge at knække arbejderbevægelsen. Lockouten forløb ret roligt i Slagelse i modsætning til andre steder. Politiberedskabet var dog forøget med tre mand. De lockoutede klarede sig igennem ved at tage arbejde på landet, ved understøttelse fra forbund og Fælles Fag- og Arbejderforeningen, ved støtte fra indsamlinger og ved naturaliegaver. Byrådet så lempeligt på udpantning på grund af skatterestancer. Fælles Fag- og Arbejderforeningen forsøgte at

Fig. 62. I stedet for at præsentere denne "dødsannonce" i Vestsjællands Social-Demokrat den 15. juni 1899 under storlockouten kunne arbejderne også have skrevet: "Død over arbejdsgiverne!"

holde modet oppe hos de udelukkede ved at arrangere møder, fodture mv. Den 4. september var lockouten slut, og Septemberforliget blev underskrevet dagen efter. I Slagelse markeredes afblæsningen med en demonstration gennem byen til skoven. Det er ikke præcist opgjort, hvor mange af Slagelses arbejdere, der var ramt. Endnu inden alle arbejdspladser var lukket i maj, var 300 arbejdere lockoutede. I 1911 troede arbejderne, at 1899 skulle gentage sig. Arbejdsgiverne truede med storlockout, fordi de ikke kunne blive enige med blikkenslagerne. Lockouten kom i gang, men blev afblæst samme dags aften.³⁸⁷

Mens nogle virksomheder i Slagelse, f.eks. Vilh. Langes Tobaksfabrik, næsten ikke berørtes af arbejdskampe, undgik andre dem ikke. På Slagelse Andels Svin slagteri strejkede godt 25 arbejdere i 1900 på krav om lønforhøjelse, arbejdstidsnedsættelse og fjernelse af ikke organiseret arbejdskraft. Virksomheden kørte videre med kontraktansatte, og De samvirkende Fagforbund ville ikke gå ind i forhandlinger, før de nyantagne kontraktarbejdere fjernedes. I stedet blev flere af samme art ansat, og det kom både til overfald på skruebrækkerne og hærværk mod fabrikken. Arbejderne opnåede ikke noget ved strejken.³⁸⁸

En flere måneder lang konflikt i 1911 førte også til voldelige episoder. Grøn-vold og Schous savværk havde lockoutet sine arbejdere, og arbejderne på tømmerspladsen var gået i strejke. Virksomheden kørte videre med skruebrækkere, og episoderne var især koncentreret til de dage i maj, hvor stemningen i byen var på kogepunktet som følge af frygt for storlockout. De opstod, når skruebrækkere gik til fyraften, flere gange med politibeskyttelse. Der blev slået hårdt ned på de arbejdere, der generede skruebrækkerne, og flere blev idømt hårde straffe.³⁸⁹

1. maj

1. maj er arbejderbevægelsens internationale kamp- og festdag, og den blev fejret både nationalt og internationalt for første gang i 1890. Dagen skulle være en almindelig fridag og benyttes til demonstration for en otte timers arbejdsdag. Der blev holdt møder i København og i de store provinsbyer. Arbejdsgiverne søgte at hindre manifestationerne bl.a. ved fyringstrusler. Arbejdet blev dog nedlagt i vidt omfang, normalt kun fra middag, i Slagelse og Helsingør hele dagen. Alle steder forløb denne første 1. majdag roligt undtagen i Slagelse. Her gik arbejderne kl. 14 fra Hotel Stadt Hamborg til skoven ikke i egentlig procession, som politiet havde forbudt, men to og to med en passende afstand. På fløjene gik politi og gendarmer, og militær fra Næstved blev holdt i beredskab. I skoven forhindrede gendarmerne flere gange, at der kunne holdes møde, og kl. 19 samledes man i Stadt Hamborg, hvor resolutionen om otte timers dagen blev vedtaget. Den efterfølgende fest endte i tumulter, for gendarmerne var indkvarteret på hotellets loft.³⁹⁰

Fælles for 1890'ernes 1. majdemonstrationer var borgerskabets og myndighedernes reaktion. Byerne var nærmest i belejringstilstand med politi, gendarmer og militær. I Slagelse kneb det også lidt med tilslutningen, da arbejderne ikke

turde tage fri på grund af truslerne om afskedigelse. I 1911 bestemte skolekommissionen, at 1. maj for fremtiden skulle være halv fridag i borgerskolen. To byrådsmedlemmer ville have, at byrådet udtalte sin beklagelse af denne beslutning; men forslaget blev nedstemt med otte stemmer mod de to forslagsstilleres.

Majdemonstrationerne tog først rigtig fart i sidste halvdel af 1890'erne. I en række år i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet havde politiet i Slagelse med trussel om bødestraf forbudt, at fanerne, en integrerende del af demonstrationen, foldedes ud, ja i nogle år at der i det hele taget var procession. Dette skete også i 1900, der både var tiårsdagen for den første 1. majdemonstration og den første demonstration efter Septemberforliget i 1899. Generelt tillod politiet nu procession gennem gaderne, men ikke i Slagelse. Som ti år før trodsede arbejderne forbuddet ved at gå i samlet klynge, altså ikke et egentligt optog, med sammenrullede faner gennem gaderne. I byens udkant ved den jødiske kirkegård blev fanerne foldet ud, og man fortsatte i procession med musikledsagelse til festpladsen i skoven. Hjemturen foregik på samme måde bare omvendt. 700 arbejdere deltog.³⁹¹

Fra begyndelsen af 1900-tallet, hvor arbejderbevægelsen begyndte at vinde fodfæste, blev 1. majdemonstrationerne mere til folkefester. Spontaniteten opførte og erstattedes af bureaukratisering og institutionalisering. Det var Fælles Fag- og Arbejderforeningen, der var arrangør. Medlemsforeningerne stillede op ved Folkets Hus med faner i en rækkefølge, der i forvejen var bekendtgjort. Orkestre gik for og bag processionen, der bevægede sig ad en fastlagt rute til skoven, hvor der som hovedregel var tre talere, en faglig, en politisk og en fra kooperationen. Resolutionen om otte timers arbejde, otte timers fritid og otte timers hvile blev oplæst. Der blev sunget kampsange og spillet musik. Om aftenen festedes i Folkets Hus, hvis have var illumineret i dagens anledning.³⁹²

En inkluderende bevægelse

Arbejderbevægelsen og fagbevægelsen som en del af denne spillede en rolle i medlemmernes hele tilværelse. Den opbyggede et socialt, økonomisk og kulturelt sikringsystem, som dengang ikke fandtes i det offentlige. Det direkte formål var at sikre medlemmerne økonomisk i dårlige tider. Det indirekte formål var at indpode bevægelsens idéer i dem – ganske vist ofte med midler hentet fra den borgerlige begrebsverden.

Den kooperative tanke var en af arbejderbevægelsens tre grundelementer. Allerede på det første bestyrelsesmøde i Arbejdsmandenes Fagforening i 1890 var der tanker fremme om oprettelse af et andelsbageri. Dette kom også i gang; men i begyndelsen af 1900-tallet var der utilfredshed med, at overskuddet kun tilfaldt de få andelshavere, og med at bageriet ikke virkede prisregulerende. Tanken opstod om et kooperativt fællesbageri baseret på aktietegning blandt arbejderne selv. Formålet skulle være at holde brødpriserne nede. Fælles Fag- og Arbejderforeningen tog idéen op, og der var interesse for sagen i arbejderkredse, men ikke overvældende. Der blev holdt stiftende generalforsamling den 30. maj 1912,

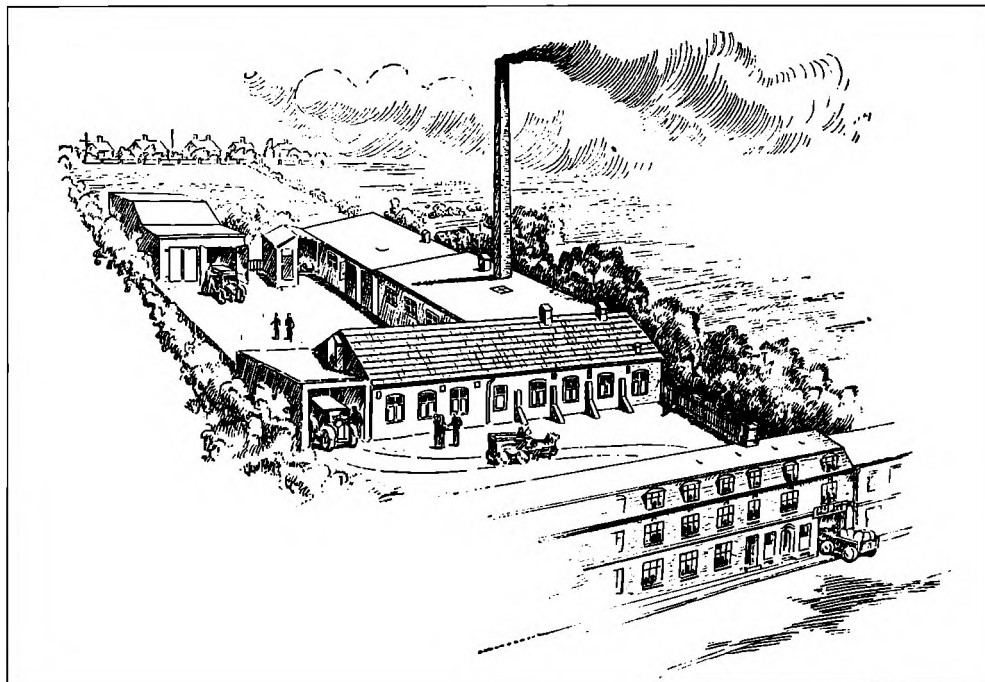

Fig. 63. Tegnning af det kooperative Arbejdernes Fællesbageri, der begyndte sin virksomhed i Bredegade i 1912. (Slagelse Lokalarbiv).

og den 3. september gik produktionen i gang i lejede lokaler i Bredegade 62. Bageriet var i stadig fremgang, og dets vogne leverede i Slagelse og oplandet. Samme år så endnu et kooperativt foretagende dagens lys, Slagelse og Omegns Brugsforening, og i 1914 kom Arbejdernes Brændselsforening til.³⁹³

I fagforeningernes regi oprettedes sygekasser, f.eks. arbejdsmændenes i 1897. Der eksisterede understøttelsesforeninger, rejseunderstøttelsesforeninger og begravelseskasser i flere fag. Næsten alle fag havde arbejdsløsheds-kasser. Når en samlet gruppe arbejdere var i nød f.eks. på grund af strejke, eller en enkelt familie var ramt af sygdom o.l. foranstaltedes straks indsamlinger, eller foreningerne bevilgede direkte støtte.³⁹⁴

På det kulturelle område havde arbejderne en sangforening fra 1890'ernes begyndelse, i 1893 var dannet et oplysningsudvalg, og i 1907 fik arbejderavisen *Vestsjællands Social-Demokrat* lokalredaktion i Slagelse.³⁹⁵ Fælles Fag- og Arbejderforeningens vedtægter fra 1892 angav som formål bl.a., at den ved møder og foredrag skulle bibringe medlemmerne den størst mulige oplysning og dannelse, og at den ved at arrangere baller, udflugter og selskabelige sammenkomster skulle fremme broderskab og selskabelighed blandt medlemmerne. Over-skuddet fra festligheder skulle opspares til køb af en forsamlingsbygning.

I 1894 stiftedes aktieselskabet Arbejdernes Forsamlingsbygning, og i 1896 kunne selskabet købe ejendommen Stenstuegade 7, der rummede værtshus og

forlystelsesstedet Tivoli med keglebane, gyngе, karusseller og sommerteater. Ejendommen, der fik navnet Folkets Hus, blev samlingssted for Slagelses arbejderbevægelse både i hverdag og fest. Der blev bygget sal og indrettet mødelokaler og restauration. Der blev afholdt sommerteater, maskerade og blev spillet diletant. Større arrangementer holdtes uden for huset. I 1905 arrangerede Fælles Fag- og Arbejderforeningen offentlig arbejderfest i Anlægget med procession fra Folkets Hus, taler, koncert, optræden, fællesspisning, bal, gøgl, boder og illumination.³⁹⁶

Offentlig forsyning

Der blev i stigende grad stillet krav til byhygiejne og energiforsyning. Noget, der startede som en privat sag, blev efterhånden et offentligt anliggende. En decentral forsyning blev til en central forsyning, som fra at være meget lavt prioriteret økonomisk blev højt prioriteret og en indtægtskilde for kommunen.

Byhygiejne

Omkring 1850 var det almindeligt i byerne, at husholdningernes affald og spildevand kastedes på gårdspladsen, på gaden eller i møddingen. Her landede også slagteriaffald. Spildevandet sivede sammen med væden fra latriner, svinestier og stalde ned i jorden og i brøndene.

Sundhedsvedtægterne var et middel til at forbedre byhygiejnen. Allerede Slagelses første vedtægt fra 1861 gav omhyggelige forskrifter for renholdelse af veje, pladser og rendestene med fejning, vanding og fjernelse af skarnet. Den gav

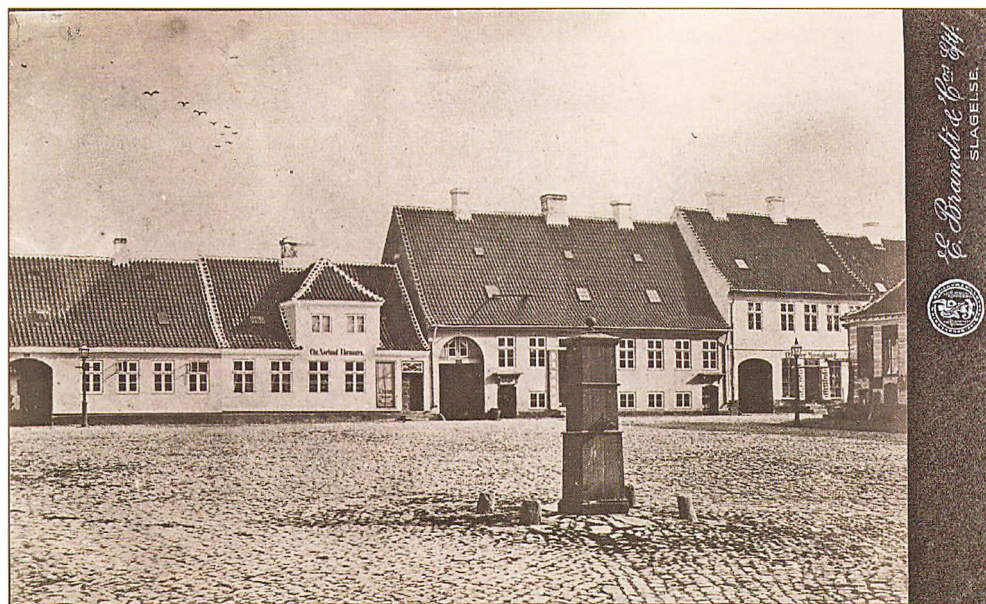

Fig. 64. En af de offentlige brønde med post på Nytorv i 1870'erne. (Foto: E. Brandt & Cos Eftf. Slagelse Lokaltarkiv, B 4651).

regler for husdyrhold i byen og stillede krav om, at møddinger skulle ligge mindst 3,1 m fra beboelse, brønd eller offentlig vej og være tætte i bund og side. I Stenstuegade var der 14 møddinger i 1886. I 1891/92 var der ca. 50 møddinger i hele Slagelse by, og kun der hvor der var stalde og slagterier.³⁹⁷

Sundhedsvedtægterne gav også regler for latriners placering i forhold til brønd og beboelse og indretning med tætte tønder, der efterhånden standardiseredes. I 1891/92 havde alle ejendomme i Slagelse transportable skarnbeholdere og latrintønder, der ombyttedes.³⁹⁸

Da der først var etableret vandværk, ville det være muligt at indrette wc'er, og der kom flere ansøgninger til byrådet om tilladelse til at indrette sådanne; men alle ansøgerne fik nej. I 1912 fik direktør Carl Kierulff et begrundet afslag. Dels kunne private anlæg af septiktanke indeholde betydelig fare i sanitær henseende, og et samlet kommunalt anlæg ville kræve en udvidelse af kloakanlægget. Dels var byens vandforsyning ikke nødvendigvis tilstrækkelig til at klare de vand-skyllende toiletter.³⁹⁹

Et led i byhygiejnen var de offentlige toiletter. I 1880 blev der etableret et pissoir på Fisketorvet. Beboerne var ikke udelt tilfredse med dets placering. Da kommunen i 1911 planlagde at indrette et nyt nødtørfthus her, anmodede Slagelsekredsen i Dansk Kvindesamfund om, at der blev en afdeling for kvinder. Dette kunne ikke bevilges. I 1901 vedtog byrådet at opføre et nødtørfthus på Ridehuspladsen.⁴⁰⁰

Trods sundhedsvedtægtens gode intentioner måtte sundhedskommissionen påtale uacceptable forhold, således i 1887 i Stenstuegade, hvor der i nr. 16 boede 28 personer i en ejendom med mødding, latrin med tre tønder og et pissoir i gården. I 1881 var vandet i ejendommens brønd så dårligt, at det kun var anvendeligt til vask. Desuden lå brønden for tæt på mødding og latrin. Denne brønd var ikke den eneste tvivlsomme i gaden. I seks af Stenstuegades 22 brønde var vandet så ringe, at det kun kunne bruges til vask og som skyllevand, og to brønde lå for tæt på møddingen.⁴⁰¹

Byerne var et eldorado for rotter. Først i 1907 blev der vedtaget en lov om systematisk udryddelse af rotter, gældende for tre år. Alle kommuner skulle udbetale en præmie for hvert dræbt og indleveret eksemplar af racen. Da loven fornyedes for fem år i 1910, bortfaldt bestemmelserne om præmiering. I Slagelse betalte man 10 øre for hver indleveret rotte. Indleveringsstedet var gasværket, hvor der til formålet skulle anskaffes to galvaniserede jernbeholdere til kadaverne, én beholder til halerne og en saks til afklipping af disse. Det første år blev 3583 rotter indleveret, andet år 3367 og tredje år 2448. I 1910 vedtog kommunen at op-høre med at modtage rotter og at overlade udryddelsen til grundejerforeningen.⁴⁰²

Vandforsyning

Brønde, private eller offentlige, var hovedkilden til husholdningernes forsyning med vand. Sundhedsvedtægten fra 1861 gav detaljerede forskrifter for byens

vandforsyning. Brønde skulle holdes fri for alt urent overjordisk eller underjordisk tilløb fra latriner, møddinger, pissoirer, svinestier osv. Den offentlige forsyning sorterede under kommunalbestyrelsen. Der skulle være et passende antal offentlige brønde med pumper.⁴⁰³ De offentlige brønde stod til rådighed for beboere i ejendomme, der ikke havde brønd, adgang til brønd eller kun adgang til brønd med dårligt eller kun lidt vand. Det var det almindeligste at have egen brønd.

De offentlige brønde lå spredt rundt i byen. På Gl. Torv blev den gamle brønd fyldt i 1857 og en ny gravet ud for rådhuset. Den havde som den eneste af de offentlige brønde to poste. På Nytorv var to brønde. Der gravedes ny brønd her i 1882. Der var en brønd på Bjergbygade næsten helt oppe ved Bredegade, på Løvegade ud for den nuværende H.P. Hansens Plads, på Smedegade ud for Skolegade og ved Storstalden på hjørnet af Rytterstaldstræde og Slotsgade. Til denne brønd var foruden post et vandtrug. Midt i 1850'erne fik Fisketorvet en offentlig brønd. Det samme gjorde Schweizerpladsen og Kirkegårdshusene midt i 1870'erne. Som supplement til brønden på Gl. Torv gravedes i 1872 en brønd i Stenstuegade midt i gadens længde.⁴⁰⁴

Undertiden var mistanken til drikkevandets kvalitet så stor, at højere autoriteter greb ind, således som det skete i Slagelse i 1871, hvor der havde kunnet konstateres en usædvanlig stigning i dødeligheden i 1869 og 1870, og mistanken rettedes mod drikkevandet. Slagelse byråd, der var blevet bedt om en erklæring, syltede sagen i et år trods flere rykkere fra Justitsministeriet. Byrådet var formentlig bange for, at der ville blive stillet krav om grundvandsforsyning med

Fig. 65. Løvegades park eller vanding i begyndelsen af 1900-tallet. (Slagelse Lokalkrav, B 2090).

artesiske borer, som byrådet hævdede var umulig i selve byen på grund af grundforholdene. Da erklæringen endelig blev afsendt, pegedes også på dårlige boligforhold og stor fattigdom som årsag til dødeligheden.⁴⁰⁵

Til den offentlige vandforsyning hørte desuden parkerne, også kaldt vandingerne eller branddammene. De lå uden for portene i Smedegade, Bredegade, Løvegade og Bjergbygade, ved Slotsporten og i Herrestræde. De to sidstnævnte blev opfyldt i 1850'erne. Man kunne vande kreaturer eller hente vand i parkerne. At det var svært at holde dem rene forstås, når Smedegades park blev brugt til vask af heste og vogne. Parkerne var også et yndet badested for byens drenge. Nogle af byens indbyggere betalte afgift for at hente vand eller is i større mængder i vandingerne, nogle opstillede ligefrem pumper der. Kommunen havde en del arbejde med at oprense disse vandinger. I 1904 rensede man f.eks. 675 læs mudder op af Smedegades park. Andre gange manglede der vand i dammene, eller vandet gik i forrådnelse på grund af forurenende tilløb. Vandingerens rolle var i nogen grad udspillet med vandværkets oprettelse. Flere af dem blev opfyldt med affald og jord.⁴⁰⁶

De mange problemer med brønde og vandinger fik byrådet til at spekulere i vandværk midt i 1870'erne. Mange byer havde allerede vandværk; det første var anlagt i 1853. Der blev foretaget borer; men det blev derved. Igen i 1878 var der forslag om boring efter vand, og i 1881 bad byens beboere om, at der blev boret efter vand i omegnen. Heller ikke et forslag i 1882 om en central forsyning ved at lede vandet i rørledninger fra en udvidet Smedegades park til byens brønde vandt gehør i byrådet.⁴⁰⁷

Først i 1887 kom der gang i forundersøgelser og borer, som førte til byrådets beslutning i januar 1889 om at bygge et vandværk. Værket, der blev bygget ved Lillesø på bymarken, blev sat i drift den 27. november 1889. En gasmaskine pumpede vandet, der var samlet ved tilløb til værket, ud til forbrugerne. I 1907 gik man over til dampkraft. Værkets højdebeholder lå gravet ned i Etterbjerg, hvor endnu en beholder blev etableret i 1914. I slutningen af 1800-tallet lå vandforbruget på ca. 594 m³ i døgnet. Et par tiår senere var det ca. 1300 m³. I 1916 forsynedes 883 ejendomme med vandværksvand, 82 % af samtlige ejendomme.⁴⁰⁸

Afløb

Det var besværligt at få vand, og derfor blev mængden af spildevand ikke stort. Bortskaffelsen af det opfattedes derfor langt op i 1800-tallet ikke som et problem, og hygiejniske hensyn vejede ikke særligt tungt. Efterhånden som befolkningstallet og kravene til hygiejne steg, opstod der problemer. Regnvandet blev også i stigende grad et problem, efterhånden som alle gader blev brolagt, og det derfor ikke sank i jorden, men måtte afledes.⁴⁰⁹

Undertiden blev forholdene dog for grelle, og der blev klaget over, at vandet ikke kunne komme bort på grund af tilstopning, galt fald etc., eller når spildevandet blev for stinkende – et vist mål af stank var datidens mennesker vant til. I 1858 så borgerrepræsentationen sig nødsaget til at bede borgmesteren gøre no-

get ved en del afløb og grøfter, da ”man flere Steder i Byen er i høi Grad besværet af de for Sundheden farlige Uddunstninger”. Det var den almindelige opfattelse dengang, at det var selve lugten, der var farlig.⁴¹⁰

Afløbssystemet bestod helt frem til 1880'erne og delvis også derefter af render fra husene, som gik til rendestene i gaderne, eventuelt med stenkister hvor afløbene skulle passere gaden. Rendestene havde forbindelse til åbne grøfter, som førte vandet til Skidenrenden, der løb rundt om det meste af byen og udmundede i Tude Å. På grund af terrænforholdene i Slagelse kunne spildevandet afledes ved naturligt løb uden pumpning.

Ansvar for afløbene påhvilede dels private grundejere, dels kommunen. Der var til stadighed reparationer af rendestene og rendestensbrædder, problemer med stenkister og oprensning af grøfterne. Nogle grøfter blev rørlagt for at spare penge til oprensningen. En af de første rørledninger blev lagt i 1869 i grøften fra Slotsgade til grøften i Vestermarken. I 1876 blev der lagt kloakledning gennem Slotsgade og i Smedegade fra Skolegade og mod nord over den nuværende rundkørsel. To år senere fik kommunen amtets tilladelse til at erstatte stenkisten over hovedlandevejen i Smedegade med en rørledning, da kisten sank og generede den stærke færdsel.⁴¹¹ Hvor reparationerne påhvilede kommunen, er det indtrykket, at man prøvede at krybe udenom eller i det mindste finde den billigste løsning, og meget blev derfor lappeløsninger.

En række afløb var klassificeret som offentlige, og ansvaret for dem lå hos kommunen. Der var seks offentlige vandløb på købstadens grund i 1861. De fortsatte i private grøfter uden for Slagelse og endte i Skidenrenden. Antallet af vandløb, kommunen havde ansvaret for, øgedes. Alle private afløb skulle i sidste ende nå de offentlige afløb.⁴¹²

Spørgsmålet om kloakering blev bragt på bane mange gange i 1870'erne, og der blev også lagt kloakledninger, men ikke særligt dybt. I 1882 meddelte amtet byrådet, at brolægningen på hovedlandevejsgaderne Bredegade, Gl. Torv og Smedegade var så dårlig, at den måtte lægges om. Byrådet frygtede, at spildevandet i rendestene ville ødelægge den nye brolægning, og beslut-

Fig. 66. Bredegade omkring 1880 med åbne rendestene og rendestensbrædder. (Foto: Sander Nielsen. Slagelse Lokalarkiv, B 837).

tede at lægge kloakledninger i forbindelse med, at der lagdes ny brolægning. Amtet afslog at betale til kloakanlægget. Der blev ud over kloakken i landevejen lagt kloak i den nordlige del af Slotsgade og den sydlige del af Rosengade, hvor brolægningen også omlagdes. Kloakarbejdet udførtes i 1884.

Dette hygiejniske fremskrift fik andre gaders beboere til at bede om kloakering. En henvendelse i 1884 fra beboere i Løvegade, der var utilfredse med, at regn- og spildevand fra Herrestræde, Stenstuegade og en del af Rosengade på grund af terrænforholdene landede på Løvegade, førte til en større undersøgelse af byens afløbsforhold. Undersøgelsen pegede på, at Løvegade vest for Herrestræde og Jernbanevejen mest trængte til kloakanlæg og derefter Stenstuegade. Problemet var kloakledningernes fortsættelse i grøfterne uden for selve byen. Et krav fra amtet om, at afløbsgrøften fra Løvegades port til Skidenrenden skulle rørlægges, bremsede af økonomiske grunde for kloakeringen i nogen tid; men Indenrigsministeriet afviste amtets krav. Amtet og kommunen enedes i 1886 om en hel række afløbsforhold i lukkede ledninger, og om at Løvegades kloak førtes videre i den åbne grøft, som kommunen forpligtede sig til at oprense.

1887-89 fik Løvegade kloak, og nu gik det stærkt med at få byen kloakeret. Mange ledninger blev etableret i slutningen af 1880'erne, og i 1890 blev fire af byens store kloakudløb, Bredegades, Løvegades og Nyports samt kloakken fra svineslagteriet, samlet i en afskærende ledning, der som én ledning udmundede i Skidenrenden nord for det nye vandværk. Denne løsning betød, at man dels kunne blive de store åbne afløbsgrøfter kvit, dels at man fik ledet spildevandet bort fra vandværket. Ellers bød 1890'erne og begyndelsen af 1900-tallet ikke på de store ændringer, mest på kloakanlæg i nyere gader og kvarterer.

Ikke alle var lige begejstrede for de nye afløbsforhold. Efterhånden blev afløbene større og forurenede mere, og det gav anledning til klager. Da Skidenrenden gik på Tude Å øst for mølledammen ved Havrebjerg vandmølle, fik mølleejeren glæde af Slagelses spildevand. I 1899 og igen i 1902 klagede han da også over, at spildevandet fra Slagelse fordærvede vandet i Tude Å, hvilket ikke alene var til gene for ham, han led også tab ved det.⁴¹³

Kommunen var klar over, at afløbsforholdene ikke var optimale, og i 1913 antog man et tilbud fra ingeniør Nobel på udarbejdelse af et kloakprojekt, der dels skulle sikre nye kloakledninger af tilstrækkelige dimensioner til at tage spildevandet fra de områder i byens udkant, man planlagde at sælge til bebyggelse, dels skulle sikre, at der kunne installeres wc'er i Slagelse.⁴¹⁴

Gasværket

Interessen for gasproduktion skyldtes først og fremmest ønsket om at få de gamle tranlamper i gaderne erstattet af gaslygter. England var førende på dette område, og allerede i 1852 fik Slagelse kommune et tilbud herfra om forsyning af byen med gasbelysning. Det var året før, det første danske gasværk blev oprettet. Efter forskellige forhandlinger med private tog kommunen sagen i egen hånd i

1856. Der nedsattes en komité, og efter at der var holdt en rådstuesamling i maj, hvor alle stemte for, at kommunen anlagde og drev et gasværk, opførtes et kommunalt værk i den østlige ende af nuværende Sdr. Stationsvej. Værket, der var færdigt i sommeren 1857, bestod af et retorthus, en skorsten, et renselhus, en gasbeholder og en bestyrerbolig. I 1876 udvidedes med en gasbeholder mere.

Gassen kunne også indlægges i husene til belysning, og fra 1863 havde kommunen en kampagne i gang for, at gassen også blev anvendt til køkkenbrug; men interessen var ikke stor. I 1869 solgte værket 176.230 m³ belysningsgas og 85.306 m³ kogegas. Dertil kom gassen til gadebelysning. Det kneb nok til tider lidt med lysstyrken, for i 1872 blev der opstillet et lysstyrkeapparat i en kælder, og kontrollen var overladt til en privatmand, f.eks. i 1873 en lærer, der som vederlag fik ti tdr. koks årligt. Det var byens vægttere, der stod for tænding og slukning af gadelygterne. I 1879, hvor vægterkorpset blev nedlagt, ansattes tre vægttere som lygte-tændere. Lygterne brændte ikke i den lyse tid om sommeren, og i den øvrige del af året var kun et begrænset antal tændt hele natten.

I 1885 fik gasværket en stor kunde, jernbanestationen. I 1888 anmodede slagteriet om at få gas. Efterhånden steg forbruget og dermed produktionen så meget, at værket havde svært ved at klare efterspørgslen. I 1890 produceredes 940.896 m³ gas. Anlæggelsen af adgangsvejen til den nye station betød, at værket ikke kunne udvides. Allerede samme år, som stationen blev taget i brug, i 1892, var byrådet inde på spørgsmålet om gasværkets udvidelse og eventuelle flytning; men først i 1899 indledtes det arbejde, der i 1901 førte til bygning af et nyt gas-

Fig. 67. Til højre gasværket, sat i drift 1857, i baggrunden jernbanestationen fra 1856 og det kierulffske dampbrænderi, udflyttet hertil i 1854. Foto af skydeskive fra fuglekongen i 1856, afleveret 1857. (Slagelse Lokalarliv).

værk nord for stationen på Kvægtorvsvej. I 1913/14 producerede værket 1.040.000 m³ gas og solgte 948.725 m³.⁴¹⁵

Elværket

Slagelse fik elektricitet i efteråret 1893 som en af de første byer i Danmark. Den første offentlige elforsyning i Danmark kom i 1891. Slagelses elværk, også kaldet en lysstation, fordi det først og fremmest skulle levere strøm til belysning, var et privat anlagt jævnstrømsværk. Byrådet var ikke udelt begejstret, da det blev præsenteret for projektet, bl.a. fordi det ville blive en konkurrent til det kommunale gasværk, som man oven i købet tænkte på at udvide. Idémændene, bogholder Galtschiøt, fik dog en koncession, der gjaldt til 1918, men ikke forhindrede, at kommunen selv kunne anlægge et elværk eller fra 1908 kunne overtage hele det private anlæg. Koncessionen blev efter et par måneder overdraget til et aktieselskab. Værket, der blev drevet af gas fra eget gasværk, lå på det nordlige hjørne af Sdr. Stationsvej og Jernbanegade.

Lysstationens første kunder var fortrinsvis virksomheder og forretninger. Statsbanerne blev også kunde. Elektrisk lys var endnu en luksus for almindelige forbrugere. Havde man fået indlagt elektricitet, var det normalt kun at have elektrisk lys i stuen og gas- eller petroleumslis i de andre rum. I 1909 var der til stationen sluttet 2900 glødelamper, 62 buelamper og motorer med tilsammen 103,5 HK. Aktieselskabet måtte efterhånden erkende, at det ikke kunne klare den stigende efterspørgsel uden betydelige investeringer. Man var tilbageholdende med at foretage sådanne, da det kunne befrygtes, at kommunen selv ville etablere elforsyning.

I 1907 tog kommunen fat på sagen om et kommunalt elværk, der betragtedes som en god indtægtskilde. Den 30. april 1908 besluttede byrådet at anlægge et kommunalt værk, og lysstationen blev købt til overtagelse i 1909. Det nye værk, der var dampdrevet, blev bygget på det sydlige hjørne af Sdr. Stationsvej og Jernbanegade på den gamle gasværksgrund. Det leverede strøm fra september 1909. Ledningsnettet udvidedes hele tiden, også uden for bygrænsen, og antallet af kunder steg. Da værket kom i gang, var der tilsluttet ca. 8000 glødelamper, 65 buelamper og 167 HK i motorer. Fra 1910/11 til 1912/13 steg værkets produktion med næsten 29 %. I 1912 måtte der træffes beslutning om at udvide værkets kapacitet. Værket solgte i 1913/14 318.522 kWh.⁴¹⁶

Offentlige myndigheder

Slagelse, Sorø og Ringsted hørte under samme toldsted. Fra 1868 boede toldforvalteren i Slagelse. Amtsstuen blev som nævnt flyttet til Slagelse 1863, og i 1902 støttede byrådet en tanke om at få amtmandssædet til byen.⁴¹⁷ Slagelse by udgjorde én retskreds, hvor byens borgmester fra 1852 tillige var byfoged, dvs. dommer og politimester. Ting- og Arresthuset, der var fra 1843, lå i Løvegade. Det blev også benyttet af Antvorskov Birk, og det blev derfor administreret i fæl-

lesskab af Slagelse by og Sorø amtsråd. I 1907-08 blev det overvejet at bygge et nyt ting- og arresthus; men amt og kommune blev enige om at sætte sagen i bero. Det accepterede Justitsministeriet; men det krævede, at der blev foretaget brandsikring samt indrettet baderum og to arrestgårde.⁴¹⁸

Fig. 68. Ting- og Arresthuset i Løvegade fra 1843 under ombygning til centralbibliothek 1921-22. (Slagelse Lokalarkiv, B 859).

Aftalerne 1911-12 om, at Slagelse atter skulle have en garnison, indebar, at militæret kunne benytte arresthuset. Det fik Justitsministeriet til at kræve, at der blev opført et tidssvarende arresthus. I det næste halvandet år blev der forhandlet frem og tilbage med amtet og ministeriet, indtil man standsede ved at ville bygge et ting- og arresthus ved Rytterstaldstræde med plads til 30 arrestanter, næsten det dobbelte af den gamle arrests kapacitet. Undervejs havde Slagelse byråd opgivet at få udvidet byggeriet, så det også kunne rumme et rådhus, da der ikke var råd til så stor en investering samtidig med de andre forestående opgaver. Det nye ting- og arresthus blev opført i 1914-16.⁴¹⁹

Politi

Ordensmagten, der var kommunal, bestod ifølge styrelsesvedtægten af 10. december 1868 af fem vægtere, en reservevægter, to politibetjente og to patruljebetjente. De var stationeret i Ting- og Arresthuset, efter at rådhuset var blevet solgt.⁴²⁰ Borgmesteren tog i 1866 initiativ til at få omordnet politiet. Kommunalbestyrelsen nedsatte et udvalg til at behandle spørgsmålet. Udvalget blev opløst uden at have nået et resultat, og et nyt blev nedsat i 1872. Dette udvalgs forslag kunne ikke få flertal i byrådet, og først i foråret 1879 blev et forslag til en ny politiordning vedtaget. Den betød, at den gamle latinskole blev ombygget til politistation, at vægterne blev afskediget, og at der blev oprettet et politikorps, der bestod af en assistent, otte politibetjente og tre reservebetjente. Den nye ordning trådte i kraft den 1. oktober 1879.⁴²¹

Vedtægten for politiet af 9. januar 1913 fastholdt en styrke på en politiassistent og otte betjente. De måtte ikke have bierhverv, beværtninger måtte de kun komme på, hvis pligten krævede det, og de måtte overhovedet ikke lade sig traktere. Fra 1886 var der stationeret en mindre enhed af gendarmerikorpset i Slagelse. Den skulle bistå myndighederne med at opretholde den offentlige sikkerhed. Korpset blev nedlagt i 1894.⁴²²

Brandvæsen

Slagelse brand- og politikorps, der blev oprettet i 1840, havde en styrke på henholdsvis ca. 300 mand og ca. 40 mand. Det sidstnævnte skulle hjælpe politiet med at opretholde ro og orden, dvs. kunne anvendes ved social uro. Våbenføre mænd under 50 med næringsadkomst havde tjenestepligt. Politikorpset havde uniform og var bevæbnet med gevær med bajonet, livgehæng og patrontaske. Korpset mødte til øvelse et par timer tre til fire dage om året, skydeøvelserne hørte allerede op i 1870'erne, og som farver P. Arnskov erindrer det, var eksercitsen en ren parodi. I 1897 besluttede byrådet at ophæve politikorpset og erstatte det med et ordenskorps, kun bevæbnet med politistave. Korpset blev aldrig rigtig til noget.⁴²³

Brandkorpset var inddelt i grupper, sprøjtefolk, nedbrydere, redningskorps og vandforsynere. Ved brandalarm kom hele byen på benene. Vægtere og politieb i deres fløjter, trommehvirvler lød gennem gaderne, og hestetrukne slæder for af sted med små vandtønder. Hovedparten af deres indhold blev spildt under

Fig. 69. Politistationen, indrettet 1879 i den gamle latinskole. (Slagelse Lokalkiv, B 4378).

transporten. Før der kom vandværk, måtte der hentes vand i byens vandinger. I 1866 blev der anskaffet to vandvogne. Brandkommissionen søgte i 1878 at få ende på dette ineffektive kaos ved at skabe et brandkorps med lønnet mandskab. Det blev afvist af byrådet. I 1881 kom spørgsmålet op igen, og det blev vedtaget, at brandkorpset fra den 1. januar 1882 skulle bestå af et fast mandskab på 12 mand under ledelse af en assistent og to underassistenter. Principielt havde alle borgere under 50 år stadig tjenestepligt.

Brandsprøjterne havde til huse i Rådhusets underetage. Da rådhuset blev revet ned, blev der bygget et sprøjtehus ved Sct. Mikkels Kirke. Her var der også blevet bygget et hus til vandvognene.⁴²⁴

Militær

Slagelse har gennem tiden været garnisonsby for en række rytteriafdelinger, fra 1852 var det en eskadron af 2. dragonregiment, tidligere kaldet Holstenske Dragonregiment. Byen var forpligtet til at skaffe indkvartering, staldplads til hestene, magasinplads, vagtlokale, sygehus og øvelsesplads til tropperne mod en delvis godtgørelse fra staten. Til gengæld nød erhvervslivet godt af leverancer til garnisonen.⁴²⁵ Indkvarteringen skete i private hjem, den gamle latinskole blev benyttet som garnisonssygehus, og til opstaldning havde man Storstalden eller Rytterstalden ved Slotsgade med plads til 60 heste.⁴²⁶

I januar 1859 kom et ønske op om at forlægge garnisonen til Næstved. Bystyret afviste tanken og berørte i stedet den mulighed at udvide garnisonen med endnu en eskadron. For at opnå dette var man villig til at yde store ofre, såfremt man kunne være sikker på, at eskadronen ville forblive i byen. Reelt var bystyret meget bekymret over de udgifter, der kunne påregnes.⁴²⁷

Samme uvilje mod at betale viste sig også i en langtrukken sag om Storstaldens reparation i begyndelsen af 1860'erne. Her troede bystyret, at spørgsmålet kunne stilles i bero, da den kongelige kundgørelse af 30. marts 1863 ophævede fællesforfatningen fra 1855 for Holstens vedkommende og dermed også den fælles hær. Det var jo holstenske tropper, der lå i Slagelse; men Krigsministeriet meddelte, at Slagelse stadig skulle være garnisonsby.⁴²⁸ Bystyret måtte dog gå ind på, at mandskabet blev forsynet med enkeltmandssenge, og på at der blev bygget et krudtmagasin.⁴²⁹

Krigen i 1864 brød ud den 1. februar, da var garnisonen allerede afmarcheret til Sønderjylland. Krigen satte sit præg på Slagelses dagligdag. Der var mange troppemarcher gennem byen og kortere og længere ekstraordinære indkvarteringer, og adskillige indbyggere var indkaldt. Forskellige komiteer samlede ind til hæren, og ved krigen begyndelse var en deputation i audiens hos kongen for at aflevere en adresse med 302 underskrifter. Heri blev det lovet, at Slagelses borgere var rede til at vove kampen for kongen og Danmark. Krigsnyheder blev daglig slået op på rådhusets dør. Byen havde otte faldne i krigen.⁴³⁰

Sidst på sommeren fik Slagelse atter garnison. Det var en eskadron fra 4. dragonregiment, og der var tanker om at placere endnu en eskadron her. Der blev atter klaget over de udgifter, det ville medføre, og om foråret søgte byen uden

held at få en afgørelse. I juni 1866 blev det bekendtgjort, at garnisonen skulle forlade Slagelse til oktober, og året efter blev Storstalden revet ned.⁴³¹ Fra 1867 til 1878 var Slagelse depotsted for 34. forstærkningsbataljon; men bataljonen blev aldrig indkaldt til øvelse. I efteråret 1873 blev det atter drøftet at få en garnison til byen. Byrådet kunne imidlertid ikke gå ind på vilkårene.⁴³²

Stor stald – stor strid

I 1861 var det en uomtvistelig kendsgerning, at Rytterstalden, også kaldet Storstalden, fra 1739 var i en så dårlig stand, at den ikke kunne bruges af den eskadron kavalerister, der havde garnison i Slagelse. Byen var forpligtet til at stille staldrum til rådighed for eskadronens heste. Disses antal ville eventuelt blive forøget med yderligere en eskadron. Kunne stalden ikke længere repareres, hvilket påhvilede kommunen, måtte denne enten opføre en ny stald eller sørge for privat opstaldning af hestene. Fra 1860 til 1863 blev fronterne trukket skarpt op af de to hovedaktører, Slagelses kommunalbestyrelse og Krigsministeriet. Det blev til en stillingskrig, hvor begge parter forhalede sagen.

Det var økonomisk dårlige tider, og Slagelse kommune kunne kun finansiere byggeriet ved at optage lån. Kommunalbestyrelsen stillede gennem forløbet forskellige betingelser for at indlade sig på sagen. Man ønskede ministeriets bindende tilsagn om, at Slagelse forblev garnisonsby, subsidiært om at statskassen forpligtede sig til ved køb at overtage bygningen for opførelsessummen, hvis kavaleriet blev forlagt fra byen. Man ønskede for at komme i gang at blive forstrakt med et lån fra statskassen, da kommunen hidtil ikke havde kunnet låne ad sædvanlig vej. Dette krav ændredes senere til, at statskassen ydede lånet, og at renter og afdrag bortfaldt, hvis den godtgørelse, kommunen som garnisonsby fik af staten, faldt bort i længere tid. Kommunalbestyrelsen havde hele tiden i baghånden, at hestene kunne opstaldes privat. Krigsministeriet holdt hårdnakket på, at heste og mandskab af praktiske og øvelsesmæssige grunde skulle være samlet. Den eneste indrømmelse, Slagelse omsider fik, var, at Indenrigsministeriet ville undersøge, om Finansministeriet ville bevilge kommunen det ønskede lån, dog uden at den kunne stoppe med at betale afdrag og renter.

Kommunalbestyrelsen havde et trumfkort, en rådstuesamling. Der blev holdt to samlinger. På den sidste, den 16. september 1863, blev på anbefaling fra en nedsat komité vedtaget ikke at ombygge stalden. Krigsministeriets reaktion var, at hvis denne beslutning ikke ændredes, ville det så snart som muligt flytte eskadronen fra Slagelse. Kommunalbestyrelsen svarede, at den ikke var berettiget til at ændre rådstuesamlingens beslutning, og at Storstalden for øvrigt var blevet repareret for nylig, så den kunne bruges i længere tid, og ombygningen udsættes til bedre tider.

Kilder: Møde 20.9.1860, kopi af brev til amtet 20.9.1860, 28.8.1861 og 16.4.1862, møde 23.10.1862, 23.1., 19.2. og 6.8.1863, rådstuesamling 16.9.1863 og møde 11.12.1863 (Rådstueprotokol 1857-68); brev fra amtet 20.3. og 29.9.1862, koncept til brev til amtet 1.11.1862, brev fra amtet 20.1.1863, indstilling fra komiteen 1.9.1863 og brev fra amtet 9.12.1863 (Borgerrepræsentationssager 1863).

Forsvarslovene af 30. september 1909 bestemte ikke alene, at hæren skulle udvides, men også at hovedparten af den skulle placeres på Sjælland. I oktober blev der nedsat en kommission, der skulle behandle placeringen af nye garnisoner på Sjælland. Slagelse var ikke blandt de byer, der var på tale, og byrådet nedsatte enstemmigt et udvalg, der skulle sætte sig i forbindelse med kommissionen. Herefter skete der ikke noget i sagen før i begyndelsen af 1911, hvor forsvarsminister Klaus Berntsen åbnede op for, at andre byer kunne blive aktuelle. *Sorø Amtstidendes* redaktør, Hans Jensen, opsøgte efter eget udsagn forsvarsministeren, og sammen med to andre arrangerede han et møde for Handelsforeningens og Håndværker- og Industriforeningens medlemmer den 25. februar. Det blev vedtaget at samle underskrifter til fordel for en garnison, og man fik hurtigt 400 underskrifter, og under dette pres besluttede byrådet på et ekstraordinært møde den 27. februar at indlede forhandlinger med ministeriet. Socialdemokraterne stemte mod beslutningen, og det radikale medlem undlod at stemme.⁴³³

Slagelse blev udpeget som mulig garnisonsby, og i de efterfølgende forhandlinger med repræsentanter for Krigsministeriet og Indenrigsministeriet skulle byrådet svare på, om byen ville modtage en garnison på to linjebataljoner og en reservebataljon fodfolk samt en artilleriafdeling. Desuden forventedes byen at bygge et garnisonssygehus mod refusion samt at indkvartere soldaterne i det mindste i kompagnikaserner, så småindkvartering hos borgerne kunne undgås. Byrådet besluttede i juli 1911 at svare ja til de første to spørgsmål og at love at medvirke til en løsning af indkvarteringsspørgsmålet. Man var også rede til at modtage en divisions- og en regimentsstab. Byrådets svar blev vedtaget med otte stemmer mod fem, det var socialdemokraterne og det radikale medlem, der stemte mod. I september blev det afgjort, at Slagelses garnison skulle bestå af en

Fig. 70. Parade ca. 1913 foran kaserneanlægget på Kastanievej. Bygningen til venstre er statskasernen, bygningerne til højre den kommunale kaserne. (Slagelse Lokalkiv, B 1934).

regimentsstab og to fodfolkslinjebataljoner. Hertil kom senere en fodfolksreservebataljon.

Der fulgte nu en periode med svære forhandlinger, indtil et splittet byråd besluttede, at kommunen skulle bygge et nyt kaserneanlæg ved Kastanievej. Garnisonssygehuset blev placeret ved Skovstien, og der blev udlagt en øvelsesplads på ca. 35 ha på Brænderigårdens jord. Militæret havde foretrukket at få kasernen placeret ved Skovstien; men det blev stemt ned med syv stemmer mod seks.⁴³⁴ Overenskomsten om kasernebyggeriet viste, at der var forskel på folk. Officerslattriner havde ét sæde, underofficerslattriner to sæder og mandskabslattriner 32 sæder. Det blev aftalt, at militæret skulle sørge for fuldkostforplejning, dog skulle vareindkøbet komme byens borgere til gode, og der måtte ikke indrettes udsalg af nogen som helst art på kasernen. Byrådet havde enstemmigt stået stejlt på dette punkt under forhandlingerne, og på at aftalen om kostforplejningen kunne opsiges, "da den eventuelt vil kunne virke til Skade for Byens Næringsliv".⁴³⁵

Kasernekomplekset blev opført i 1912-13, samtidig med at staten byggede et gymnastikhus og en administrationsbygning ved siden af den kommunale kaserne. Garnisonen kom til Slagelse i april 1913.

Sociale forhold

I 1873 havde Slagelse 1233 skatteydere, deraf var de 1037 forsørgere. Hvis deres husstand i gennemsnit var på fire personer, betaltes skat for 4344 personer ud af en befolkning på ca. 5500 (1870-tal). Af forsørgerne havde 6,8 % en årlig indtægt på over 4000 kr. og en andel på 35,7 % af den samlede indtægt. 40,1 % havde en indtægt på mellem 700 og 4000 kr. og tegnede sig for 44,6 % af den samlede indkomst. Endelig havde 53,1 % en indtægt på under 700 kr. og en andel af den samlede indtægt på 19,7 %. Indkomstfordelingen var således ret skæv. Den laveste gruppes årlige gennemsnitsindtægt var 474 kr.⁴³⁶

I 1872 havde murere i Slagelse en dagløn på 4-5 kr., smede- og maskinarbejdere 2 kr., gasværksarbejdere ca. 1,70 kr., arbejdsmænd 1,50 kr. og skomagere 1,50 kr. og derunder.⁴³⁷ En typisk slagelseansk arbejderfamilie på mand, kone og to børn ville i 1873 bruge 9,3 % af indtægten til husleje, 71,7 % til mad, 8,6 % til beklædning, 9,0 % til tobak og brændevin og 1,4 % til skat. Der var ikke penge til forlystelser, og der blev ikke regnet med udgifter til sygekasse.⁴³⁸

Den stærke stigning i arbejderfamiliernes antal fra omkring 1860 modsvarer ikke af en tilsvarende stigning i antallet af nye boliger. I stedet indrettedes arbejderboliger i baghuse, skure o.l. De var ikke billige og lod meget tilbage at ønske med hensyn til lys, luft, tørhed og størrelse og det skønnedes, at de ville være blevet forbudt, hvis sundhedskommissionen havde haft mere magt.⁴³⁹ Det var fortrinsvis kvinderne, der opholdt sig i hjemmet, og det krævede både fingerfærdighed og økonomisk sans at få en arbejdsmandsløn til at slå til. Mændene var på arbejde næsten halvdelen af døgnet. En arbejdstid på 10½ til 12 timer, dog med pauser, var almindelig.⁴⁴⁰

Arbejdstiden vedblev at ligge på dette niveau også op mod århundredskiftet. Lønnen steg heller ikke meget for visse grupper. Arbejdsmændene i Slagelse havde endnu i 1884 og stadig i 1890 en dagløn på 1,50 kr.⁴⁴¹ Valdemar Christensen fortæller om sit barndomshjem i Slagelse i 1800-tallets sidste årti. Faderen, der var daglejer, tjente sjældent mere end 500 kr. om året. Moderen vaskede og gjorde rent for folk. Tilsammen varetog de hvervet som kommunale lygtetændere. Børnene havde bypladser, fra de var otte år til en løn af 1 kr. om ugen. Familien på to voksne og fire børn boede i en etværelses lejlighed, hvor sengene optog det meste af pladsen, selv om man sov to i hver seng. Hovedbestanddelen i den varme mad var grød og vælling samt skummetmælk og brødterninger. Den kolde mad bestod af rugbrød med margarine og ost eller en rest kød fra middagen.⁴⁴²

Fra omkring 1890 kunne de mindrebemidlede forbrugere have glæde af det såkaldte slagteriaffald, som Slagelse Andels Svineslagteri leverede til eget udsalg

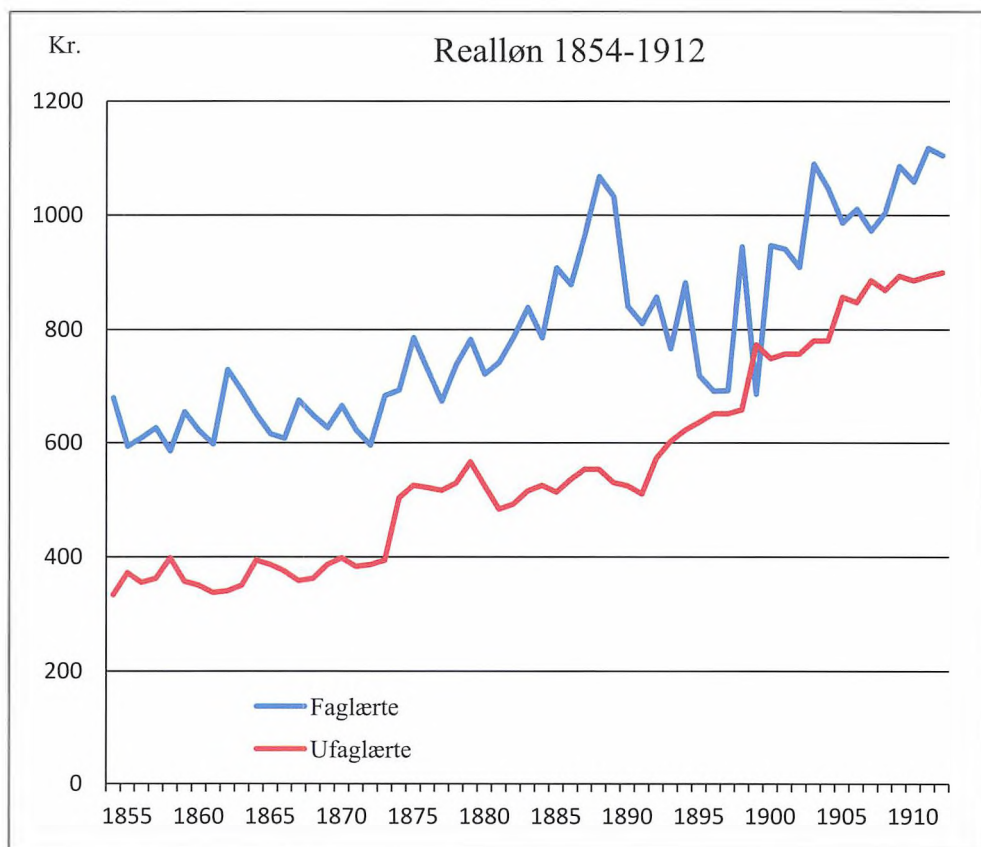

Fig. 71. Diagrammet viser udviklingen i den årlige realløn for faglærte og ufaglærte arbejdere på H. Rasmussens Jernstøberi og Maskinfabrik. Reallønnen er beregnet med 1870 som basisår på grundlag af lønoplysninger i Jørgen Pedersen 1930, s. 109, 286-87 og 313-14 og et forbrugerprisindeks i Danmarks Historie, red. af H.P. Clausen m.fl. IX, 1985, s. 299-300. De fald i lønnen, arbejderne havde hos Rasmussen i 1880'erne, har næppe været typiske, ellers må diagrammet formodes i almindelighed at afspejle reallønsudviklingen i Slagelse.

og brugsforeninger. Det var f.eks. grisehoveder til 12 øre, stegeben til 10 øre, småkød til 35 øre og mørbrad til 60 øre pundet samt hjerter til 6 øre, lever til 55 øre, nyrer til 3 øre, tæer til 2-3 øre og skanke til 1 øre stykket.⁴⁴³

Det meste af en gasværksarbejders dagløn i 1900 på 3,30 kr. ville blive brugt, hvis konen skulle have en bomuldskjole til 2,50 kr. og et forklæde til 0,50 kr. eller en uldtrøje til 0,70 kr. Varerne skulle så købes i Crome og Goldschmidts fabrikkers samt Horsens Tugthus' udsalg i Slagelse.⁴⁴⁴ Frem mod 1. Verdenskrig steg lønningerne, og arbejdstiden faldt. Omkring 1910 var den ni timer på tobaksfabrikken. Her var den gennemsnitlige ugeløn for de faglærte steget fra ca. 20 kr. til ca. 35 kr. fra 1890'erne til 1908. I 1915 var timelønnen for arbejdsmænd i Slagelse 41 øre, og mange arbejdere havde en fast ugeløn på 23-24 kr. og derover.⁴⁴⁵

Fattighjælp

I de lavestlønnede familiers budget var der ikke plads til, at indtægten faldt bort eller formindskedes ved sygdom, dødsfald, arbejdsløshed eller invaliditet. Store familier, ringe indtjening og manglende økonomisering bevirkede også, at pengene ikke slog til. Mange måtte ty til offentlig eller privat hjælp. Den private godgørelse spillede en ikke ubetydelig rolle; men mange kom ind under den offentlige fattighjælp. Grundloven fra 1849 fastslog enhver trængendes ret til offentlig hjælp, hvis vedkommende underkastede sig de medfølgende begrænsninger i den personlige frihed. Disse var omfattende. Fattighjælpsmodtageren mistede valgret og valgbarhed og måtte ikke gifte sig uden de kommunale myndigheders tilladelse.

Indtil 1868 bestyredes fattigvæsenet af en fattigkommission, der bestod af byens to sognepræster, byfogeden og to eller flere borgere, der var fattigforstandere, valgt af borgerrepræsentationen og mindst én af dem medlem af denne. Med kommunaloven af 1868 henlagdes fattigkommissionens forretninger under byrådet, der nedsatte et fattigudvalg med borgmesteren som født formand. Det faste tilsyn med fattigvæsenet var overdraget otte fattigforstandere.⁴⁴⁶ De trængende blev fortsat inddelt i tre klasser, og støtten fra fattigvæsenet skulle så vidt muligt bestå i naturalier.⁴⁴⁷

Fattigloven fra 9. april 1891 fulgte stadig princippet, at det var samfundets opgave at tage sig af alle, der ikke havde tilstrækkeligt til at forsørge sig og sin familie. Loven åbnede mulighed for, at der i tilfælde af uforskyldt trang kunne ydes hjælp uden fattighjælps virkning.

Et led i fattighjælpen var anbringelse på fattiggårde. Slagelses gamle fattiggård fra begyndelsen af 1800-tallet, der lå på hjørnet af Løvegade og Rosengade, havde plads til 56 lemmer. Bygningen, der bestod af den egentlige fattiggård og en fribolig til forstanderen, blev sat på auktion i 1869 og solgt efter tre budrunder.⁴⁴⁸ Samme år blev en ny fattiggård, Slagelse Kjøbstads Forsørgelses- og Arbejdsanstalt, på Herrestræde taget i brug.

Kommunens planer om en ny fattiggård gik tilbage til 1863.⁴⁴⁹ De var i begyndelsen af 1868 nået til offentlighedens kundskab, og begejstringen var til at

Fig. 72. Soveværelse i et arbejderhjem på Sorøvej, nuværende Smedegade, ca. 1920. (Privateje).

overse. En læserbrevsskribent fandt det fuldstændigt malplaceret at låne så mange penge, 70.000 kr., til en overflødig anstalt, der jo kun skulle tjene til skræk og advarsel for samfundets bærm. Slagelse kunne i påkommende tilfælde bruge den nyopførte anstalt i Korsør og i stedet bruge bare en brøkdel af pengene til over fem år at opføre 50 friboliger med et stykke have til for gamle og svagelige arbejderfamilier. Han var helt sikker på, at kommunalbestyrelsen ikke handlede på borgernes vegne i denne sag, som burde have været præsenteret på en rådstuesamling. Kort efter blev kommunalbestyrelsen præsenteret for en skriftlig henvendelse fra mere end 130 borgere, der i høj grad følte sig ført bag lyset ved kommunens manglende orientering. De kunne ikke forstå, hvordan en by af Slagelses størrelse kunne have brug for en arbejdsanstalt til 100 personer – man kunne bruge Korsørs. De var ikke i tvivl om, at anstalten ville blive en underskudsforretning, som ville betyde en forhøjelse af den allerede trykkende fattigskat. De ønskede, at kommunalbestyrelsen genovervejede sagen.⁴⁵⁰ Indenrigsministeriet havde allerede da givet grønt lys for hele projektet.

Anstalten havde tre afdelinger. Forsørgelsesafdelingen var beregnet for 75 lemmer, der på grund af alder eller svagelighed ikke kunne ernære sig selv eller en familie eller anvendes til stadigt arbejde. De skulle dog udføre det arbejde, deres kræfter tillod. Arbejdsanstalten var for otte personer, fire af hvert køn. Den var dels en tvangsarbejdsanstalt for Slagelse by, Antvorskov birk og Løve herred, dvs. et afsoningssted for personer, der skulle straffes for løsgængeri, tigteri mv., dels en almindelig arbejdsanstalt for arbejdsføre, men utilpassede ele-

menter. De, der afsonede straf, skulle arbejde under lås og slå eller bevogtning, mens de andre også måtte arbejde uden for huset. Allerede i 1871 indstilledes til Indenrigsministeriet, at funktionen som tvangsarbejdsanstalt ophørte. Dette ønske blev imødekommet i februar 1873. Endelig var der en sygeafdeling for syge fattige både i og uden for anstalten.⁴⁵¹

Der var en nøje fastlagt plan for det arbejde, de arbejdsføre skulle præstere på en arbejdsdag. Udførte de mere, fik de udbetalt et lille beløb, og resten blev opsparet, og det kunne med tilladelse udbetales til brug for indkøb af skrå- og snustobak, brød, smør, ost mv. Udførte de mindre, var straffen ingen eftermad om søndagen, arbejde om søndagen eller arrest. Der serveredes en nærende mad, dog var kødet meget ofte flæsk.⁴⁵²

Baggrunden for kommunalbestyrelsens beslutning om at opføre en forsørgelses- og arbejdsanstalt var den stærkt voksende fattigbyrde, specielt på Slagelse Mark. En opgørelse for de tre år 1864, 1865 og 1866 viste, at de faste lemmers antal både i og uden for fattighuset holdt sig ret konstant på henholdsvis ca. 36 og ca. 80. De ekstraordinært understøttedes antal steg derimod, fra 126 i 1864 til 143 i 1866. Kommunalbestyrelsens holdning var, at de faste lemmer uden for fattighuset også burde være anbragt her, hvor de trods svaghed ville kunne udføre et stykke arbejde og ikke som nu prioritere magelighed med fattigunderstøttelse frem for arbejde. Udsigt til anbringelse i fattighuset ville kunne virke afskrækkende, så de fandt et frit arbejde.⁴⁵³

Slagelses fattigvæsenspolitik synes ikke at have levet op til intentionerne. En af disse var, at hjælpen skulle ydes i naturallier. Alligevel var man i 1860'erne nået dertil, at langt de fleste fattige modtog hjælpen som penge, og i 1870-90 var der i Slagelse så godt som fuldstændig pengeforsørgelse. En anden intention var, at de, der modtog hjælp, skulle arbejde. Det var faktisk kun de fattige i klasse ét, som boede i fattighuset, der havde beskæftigelse. De fattige i klasse tre og de midlertidigt trængende fik intet arbejde, og det var i gruppen af midlertidigt trængende, at der blev flere og flere modtagere af fattighjælp.

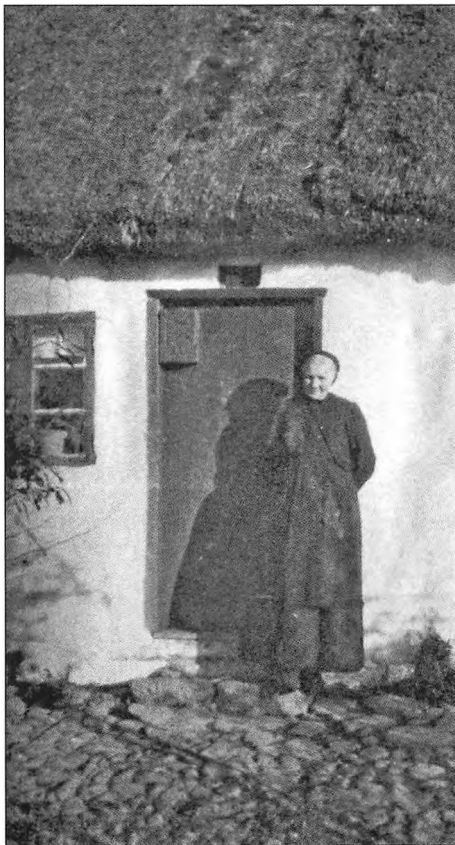

Fig. 73. Bolig på Slagelse Mark, foto formentlig fra 1920'erne; men huset er langt ældre. (Privateje).

Endelig udnyttede man slet ikke pladserne i Forsørgelses- og Arbejdsanstalten. Den var indrettet med 100 pladser. I februar 1870 var der 44 fattiglemmer på anstalten, 31 mænd og 13 kvinder. Af mændene var de 18 ugifte, af kvinderne var otte enker. Fire drenge og én pige var under 20 år. Den aldersgruppe, der var rigest repræsenteret var de 50-59 årige med ni mænd og seks kvinder. I 1873 var kun 32, 12-13 % af kommunens 266 fattige, på anstalten. Resten fik udbetalt hjælp i rede penge. I 1875 var der 35 lemmer på anstalten, i 1880 40, i 1885 36, i 1890 53, i 1908 34 og i 1909 34. Det var altså langt fra alle, der ikke kunne er-

Proletarkvarteret

Fra omkring 1830 ændrede bymarken karakter til et proletarkvarter. Udskiftningen af marken var tilendebragt i 1816. Herved fik hver af byens grundejere en jordlod efter deres grundtakst. Det var hverken rentabelt at udnytte jorden landbrugsmæssigt eller sælge den. I stedet opførtes usle rønner, som man for en relativ høj betaling udlejede til byens fattige. Mange huse var lerklinede og med halmtag. I 1841 omtales et hus, hvor der i ét rum boede 14 mennesker. Ved et brandsyn i 1865 fandt man det nødvendigt at henlede borgmesterens opmærksomhed specielt på et hus, der havde jordgulv, lavt til loftet og små og usunde rum, der ikke var egnet til menneskebolig. Ikke desto mindre boede fire familier med mange børn i huset. Husene på Galgemarken og bag kirkegården var især overbefolkede. Det var ikke ualmindeligt med 6-8 familier i hvert hus.

Myndighederne var klar over, at marken var byens fattigkvarter. Da man i 1867 overvejede at bygge en skole på marken, behøvede det kun at være en landsbyskole, da dens undervisning "maatte anses meest svarende til den Befolknings Tarv, hvis Børn den skulde optage". Et af kommunens argumenter for at opføre en arbejds- og forsørgelsesanstalt var de stigende fattigudgifter i tiåret 1852-62 på grund af "den successive Opførelse af Huse paa Grundlodderne i Byens Mark, hvor en talrig, fattig befolkning har Bopæl".

Der boede nogle landbrugere på marken. I 1888 var her 40 gårde, fortrinsvis små – kun tre havde mere end 20 tdr. land. De 14 blev drevet fra ejendomme i byen. De øvrige lodder havde typisk spredte ejere, ikke særligt velbeslåede husejere i byen. Lejerne var hovedsagelig arbejdsmænd, ved folketællingen 1850 var det ca. 80%. I de følgende år, hvor familiernes antal var steget, var omkring halvdelen arbejdsmandsfamilier. Ellers prægedes bebyggelsen af småhåndværkere og småhandlende og ikke mindst enker og enlige kvinder. Disse udgjorde ca. 10% af familierne, ja i 1904/05 hele 15%. Mange familier og ikke mindst dem uden mandlig forsørger modtog fattighjælp, ligesom det var udbredt at have plejebørn som et supplement til indtægten.

Kilder: Arnskov 1931, s. 50-52; Harald Jørgensen 1940, s. 345; Fkt 1850; Fkt 1870; Vejviser 1894/95; Vejviser 1904/05; Trap 3. udg., s. 582; brev fra J. Møller 13.5.1865 (Kommunalbestyrelsessager 1865-66); skrivelse fra skolekommissionen 5.8.1867 (Kommunalbestyrelsessager 1869).

nære sig selv og familien på grund af alder eller svagelighed, der kom på anstalten. Ydermere kunne kun 25-30 af beboerne regnes til byens faste trængende; resten var på anstalten for en kortere periode. Blandt de anbragte var også personer fra andre kommuner. Uden for anstalten havde 526 fået fattighjælp i finansåret 1908/09, deraf hovedparten med ophold i andre kommuner.⁴⁵⁴

Allerede i januar 1871 var et af kommunalbestyrelsens nyvalgte medlemmer og medlem af fattigudvalget, Meldahl, klar over, at anstalten ikke ville kunne forrente sig og indgav et forslag om, at der skulle optages flere, arbejdet skulle rationaliseres, og nye opgaver som f.eks. dyrkning af den omgivende jord, gadefejning og stenslagning skulle iværksættes. "Det bør ikke tabes af Betragtning, naar man er nødsaget til i Arbejdsanstalten at indtage lade og utilladelig dovne Mænd eller Kvinder i den unge Alder og med gode Kræfter, bør man sørge for at bruge dem paa hensigtsmæssigste Maade... for derved at lede dem til Virksomhed, hvorved de muligen kunde finde Lyst til et friere, selvstændigere Liv."⁴⁵⁵

Der levedes ikke megen humanitet i behandlingen af de fattige. Et forslag i byrådet i 1900 fra socialdemokraten Westergaard om en strandtur for lemmerne på Forsørgelses- og Arbejdsanstalten var da også dødsdømt fra starten. I 1912 foreslog to socialdemokratiske byrådsmedlemmer, at urefunderet fattighjælp

Fig. 74. Slagelse Købstads Forsørgelses- og Arbejdsanstalt i Herrestræde fra 1869, set fra bagsiden omkring 1920. (Slagelse Lokalarhiv, B 4839).

blev eftergivet dem, der ikke fik fast fattigunderstøttelse længere. Forslaget blev forkastet.⁴⁵⁶

Efter århundredskiftet dukkede forskellige idéer op til yderligere brug af anstalten. Distriktslæge Morell ville i 1905 have indrettet ordentlige celler til sindssyge, der ventede på plads på et sindssygehospital, et rekonvalescenthjem og et plejehjem for tuberkulosepatienter, et alderdomshjem og en badeanstalt. Morells forslag blev ikke gennemført; det gjorde derimod et forslag samme år om etablering af en forplejningsstation for vejfarende.⁴⁵⁷

Efter alderdomsunderstøttelsens indførelse i 1891, blev sygeafdelingen ikke brugt særligt meget, da modtagere af denne ydelse, der ikke var fattighjælp, ikke kunne benytte afdelingen.⁴⁵⁸

Hjælp uden fattighjælps virkning

Fattigloven diskriminerede folk, og for at undgå dette blev der i særlige situationer ydet offentlig hjælp uden fattighjælps virkning; det gjaldt f.eks. hvis forsørgeren var indkaldt til tjeneste i de slesvigske krige. Det kunne være understøttelse, skattefritagelse, eftergivelse af skatterestancer og fritagelse for betaling af skolepenge. Vævermester Christiansens kone indsendte en bøn til kommunalbestyrelsen den 10. januar 1864. Hun havde inden da klaget sin nød til borgmesteren. Hendes mand, der nu var indkaldt, havde tidligere stillet som soldat for en anden mod betaling; men hun havde ikke set noget til disse penge. Hun havde opgivet værkstedet og var oven i købet i restance med skattebetaling. Hendes eneste udvej var at sælge fedegrisen, hvis hun ikke blev fritaget for skat og skatterestance.⁴⁵⁹

Fig. 75. Peder Christiansen (1839-1909) og Ane Kirstine Christiansen (1850-1938), et arbejderægteskab, der fra 1871 og resten af deres liv boede på Slagelse Mark. Efter at de havde flyttet rundt, og Peder bl.a. havde arbejdet på Bryggeriet Poulsbjerg, lejede og senere ejede de et hus med jord. De opnåede begge at få alderdomsunderstøttelse. De fik otte børn, hvoraf ét døde som spædt. Foto: N.F. Worm 1880'erne. (Privateje).

Kommunen bevilgede også støtte i andre situationer, uden at den havde fattighjælps virkning, således ved begivenheder i kongehuset. Ved kronprinsens vielse i 1869 fik lemmerne i Forsørgelses- og Arbejdsanstalten et festmåltid, og de fattige børn i skolen blev bispist med et måltid mad. I 1879 fik fattigudvalget byrådets tilladelse til i anledning af julen at foretage ekstrauddeling uden for det almindelige fattigvæsen. I januar 1881 bemyndigedes fattigudvalget til at åbne en varmerestue på Forsørgelses- og Arbejdsanstalten.⁴⁶⁰

Der blev løbende givet penge fra kommunen til enkeltpersoners hospitalsophold i København, ophold på statshospital eller de kellerske åndssvageanstalter. I forbindelse med kommunens overtagelse af byens sygehus i 1894 indstiftede den et sygehuslegat, som blev søgt af mange i de kommende år.⁴⁶¹ Skolepenge blev undertiden eftergivet, det samme skete med skat og skatterestancer, hvis folk var i nød. Kommunen hjalp tillige handicappede, enker o.l. i gang, så de ikke havnede som fattighjælpsmodtagere. I 1889 besluttede byrådet således at indkøbe en handskesymaskine til 150 kr. til en politibetjentenke og stille den til rådighed for hende.⁴⁶² En mand, der havde mistet to fingre, fik en understøttelse på 50 kr. i to år til oplæring i drejerhåndværket.⁴⁶³ I egen interesse bevilgede kommunen en række beløb til emigration til Amerika, f.eks. 300 kr. til et fattiglem i 1872 og 200 kr. til en tugthusfange i 1873.⁴⁶⁴

Den deklassering, modtagelse af fattighjælp medførte, kunne synes urimelig, hvis fattigdommen var uforskyldt. Derfor indførtes i 1856 de frie fattigkasser, også kaldt de fattiges kasser, der var en mellemting mellem offentlig hjælp og privat godgørenhed. Kassernes indtægter stammede oprindeligt fra milde gaver, f.eks. kollekter i kirkerne, og visse afgifter og bøder. Hjælp fra den frie fattigkasse var ikke fattighjælp og havde ikke dennes ubehagelige følger. Kun personer, der ikke modtog hjælp fra det kommunale fattigvæsen, kunne komme i betragtning. Kassen blev bestyret af tre personer, valgt af og blandt borgerne. Der kom for få penge ind til de frie fattigkasser, og kommunerne kunne fra 1867 træde til med tilskud. I 1907 ændredes betegnelsen til hjælpekasser. Kommunerne kunne nu få refunderet op til en tredjedel af deres tilskud fra staten.

Privates bidrag til trængende var store. De kunne bidrage til det kommunale fattigvæsen og til den frie fattigkasse; men den hjælp, der kanaliseredes til privat godgørenhed, var langt større. Det kunne være stiftelse af legater, bidrag til velgørende foreninger og organisationer samt bidrag til indsamlinger.

Der stiftedes en række legater med velgørende formål i sidste halvdel af 1800-tallet.⁴⁶⁵ Den største velgørende forening var Slagelse Velgørenhedsselskab, der blev stiftet i 1841 med det formål ved lån eller understøttelse at hjælpe i et veldædigt øjemed. Lån ydedes kun til medlemmer. Selskabet fik sine indtægter fra medlemskontingenter, gaver og indtægtsgivende aktiviteter som basarer. Det gav konfirmandhjælp, støttede flittige, men fattige elever med skolepenge og gav huslejhjælp til ældre trængende og enker. I 1860'erne havde den en stiftelse med ti etværrelses lejligheder med kammer på hjørnet af Herrestræde og Stenstuegade. Bygningen købtes af Svendeforeningen, der indrettede boliger for medlemmer af

foreningen, der ikke kunne klare sig selv, eller for enker af medlemmer. I 1900 blev huset revet ned, og foreningen opførte en ny og større bygning.⁴⁶⁶

1867 stiftedes Slagelse Købstads Hjælpeforening, hvis formål var ved frivillige legater og gaver at støtte trængende i Slagelse kommune, der ikke havde nydt fattighjælp i fem år. Foreningen mod Cholerias Udbredelse fra 1853 blev efter nogle år til Bespisningsanstalten for trængende i Slagelse.⁴⁶⁷

Damer af det højere borgerskab dannede særlige komitéer, rettet mod en bestemt målgruppe. En sådan komité stod i 1900 for uddeling af julegaver til børnene i Markskolen. Arbejdskammerater samlede ind til kollegaer eller disses familier, når de var i særlig nød, f.eks. ved sygdom eller dødsfald. Frelsens Hær havde sin juleuddeling, i 1912 fik således omkring 50 familier 120 pakker med kød, brød og kolonialvarer, og desuden uddeltes pengegaver.⁴⁶⁸ Også folks brugte aviser fik de fattige gavn af. I 1905 gav Statsbanerne tilladelse til, at der på Slagelse Station blev ophængt en kasse med påskriften "Brugte Aviser til syge og fattige".⁴⁶⁹

Omsorg for ældre

Ældre, der ikke længere kunne klare sig selv, og ikke fik hjælp af familie eller ved privat godgørelse, var henvist til fattighjælp, eventuelt ophold på fattiggården.

I 1891 indførtes alderdomsunderstøttelse ved lov. Understøttelsen kunne fås efter det fyldte 60. år, forudsat at man ikke havde fået fattighjælp inden for de sidste ti år. Størrelsen af understøttelsen, der ikke regnedes som fattighjælp, bestemtes af vedkommendes større eller mindre trang, men var aldrig stor nok til fuld forsørgelse. Modtagerne måtte ikke have begået en vanærende handling eller være kommet selvforskyldt i trang ved f.eks. en uordentlig livsførelse. Loven var især til glæde for kvinder. I større provinsbyer var den gennemsnitlige årlige understøttelse omkring 1900 130-155 kr., og Slagelses synes også at have ligget på dette niveau i 1900. Efter indstilling fra alderdomsunderstøttelsesudvalget tilkendte byrådet dette år 27 mænd og 30 kvinder førstegangsunderstøttelse eller forhøjelse. For begge køn var 12 kr. om måneden den typiske udbetaling. Pr. 31. marts 1911 fik 289 hovedpersoner alderdomsunderstøttelse, 82 forsørgere og 207 enlige, heraf de 163 kvinder. Endelig fik 101 bipersoner understøttelsen.⁴⁷⁰

Alderdomsunderstøttelsesloven medførte oprettelse af alderdomshjem i de større kommuner. I 1905 fremlagde alderdomsunderstøttelsesudvalget i Slagelse to udkast til alderdomshjem i Forsørgelses- og Arbejdsanstalten. Udvalget foretrak dog, at der blev opført et helt nyt alderdomshjem til 50 personer. Forslaget om 50 pladser baseredes på en opgørelse af de ældste og dårligst stillede alderdomsunderstøttede samt på den stærke tilgang af ansøgere til denne ydelse. Et alderdomshjem ville formindske udgifterne til alderdomsforsørgelse og give de gamle og svagelige en bedre livskvalitet.⁴⁷¹

Efter forskellige forhandlinger frem og tilbage traf byrådet i december en principiel beslutning om, at Slagelse skulle have et alderdomshjem, og i juli 1907 blev det endeligt vedtaget at opføre et hjem til 25 personer.⁴⁷² Hjemmet, der lå på

Sorøvej, blev indviet den 27. september 1907. Det havde plads til 26 personer i 14 enkelt- og seks dobbeltværelser. I 1914 indrettedes endnu et dobbeltværelse. I 1909 var der 15 kvinder og ti mænd på hjemmet, kun de 15 fra Slagelse. Beboerne var i alderen 60 til 89 år, flest i aldersgruppen 75-79 år.⁴⁷³ Beboerne, der skulle opfylde betingelserne for at få aldersunderstøttelse, fik alt, hvad de behøvede, til livets opretholdelse. De skulle have en god, rigelig, afvekslende og sund kost. Spisereglementet viser en varieret kost med grød, suppe eller vælling og kød eller fisk som middagsmad hver dag. De skulle "vise Sømmelighed, Fredsømmelighed og Velvillie i deres indbyrdes Omgang. Det er Personalets Pligt at omgaas Beboerne med Venlighed og Velvillie". Ved ophold uden for hjemmet måtte de ikke tigge.⁴⁷⁴

I 1895 henstillede distriktslægen, at kommunen bevilgede fri medicin til aldersunderstøttede. Byrådet vedtog at yde hjælpen, når dokumentation for behov forelå.⁴⁷⁵

Der var en omfattende privat godgørenhed over for ældre i form af legater og stiftelser. Svendeforeningen havde Svendehjemmet i Bredegade med friboliger og boliger med moderat husleje for gamle håndværkere og deres enker. I 1892 opførte foreningen Alderstrøst, Herrestræde 13, med otte friboliger for gamle mænd fra foreningen og deres enker. I Herrestræde 9 byggede en komité i 1890 Arbejderhjemmet med friboliger for fire gamle ægte-

Fig. 76. Alderdomshjemmet på Sorøvej, nuværende Smedegade, kort efter indvielsen i 1907. (Slagelse Lokalarkiv, B 3656).

par og otte enlige gamle af arbejder- eller tyendestanden. Finansieringen skete ved frivillige bidrag, og kommunen stillede grunden til rådighed. På Nansensgade lå Strudsbergs Stiftelse fra 1901 med friboliger for to gamle håndværkere og to gamle arbejdere.⁴⁷⁶

Den største fribolig i provinsen omkring 1900 var Slagelse Hospital på Bredegade. Denne stiftelse for hjælpeløse og syge fra 1585 undergik flere ombygninger. I 1848 blev bygget en sydfløj til, således at der nu var fire længer. 1870 blev østfløjen revet ned og erstattet af en toetages bygning, og i 1877 blev nordfløjen ombygget og forhøjet med én etage. Hospitalet havde til internt brug en sygeafdeling, der fra 1848 til 1896 lå i det middelalderlige Helligåndshus. Den havde to stuer med i alt seks senge, inklusive sygeplejerskens. I 1891 gav hospitalets læge en karakteristik af forholdene. Solen trængte ikke ind, gulvene var fugtige og frønnede, tæt op ad sygestuerne lå et spisekammer, hvorfra der var adgang til en retirade. I 1896 blev disse sygestuer erstattet af en moderne sygeafdeling med 14 senge i sydfløjen.

Sengene på både sygestuer og værelser havde indtil omkring 1896 været himmelsenge med omhæng. Disse blev fjernet, da en gammel kone brændte ihjel, fordi der var gået ild i omhænget. Det minimerede også bestanden af væggetøj ganske betydeligt, så beboerne befandt sig med hospitalslægens ord "tro[d]s "Himmelens" Fjernelse nærmere ved Himlen".

Fig. 77. Slagelse Hospitals nordfløj og Helligåndskirken i Bredegade. Den store skorsten hørte til det fyrrum med dampkedel, der blev indrettet efter 1896 i kompleksets middelalderlige del. Foto: N.F. Worm. (Slagelse Lokalkiv, B 2057).

Efterhånden som bygningsmassen renoveredes og udvidedes, blev stuerne indrettet til færre beboere; det normale var fire pr. værelse i 1850. Indtil 1883 var antallet af beboere 120, fra 1883 126, en tredjedel mænd og to tredjedele kvinder. De skulle være 60 år og derover ved optagelsen og især være af borger- og håndværkerstanden. Også udenbys kunne optages. Lemmerne, som de kaldtes, havde fribolig, lys, varme, fri vask, medicin og lægehjælp, lomme penge og tre pund rugbrød om ugen. De mest svagelige fik middagsmad to gange om ugen. Ellers holdt man sig selv med kost.

Sophus Schandorphs erindringer fra 1860'erne giver et lidt trøstesløst billede af forholdene. "Det er tarveligt. Værelserne er hvidkalkede, og det er næppe godt for de gamle Øjne... Der staar ud i de lange Korridorer en Duft, blandet af Lavendel- og Rosenpotpourri, Kamfer-, Rhabarber- og Hoffmannsdraaber. Gjennem halvaabne Døre kan man se gamle Senge med Kattuns- og Sirtsomhæng..." Et anderledes positivt billede tegnede Morten Væver, der sammen med sin kone fik bolig på Hospitalet i 1905. Han fremhævede især, at der var lunt om vinteren, den daglige morgenandagt og de dejlige sygestuer.

Den daglige drift var underlagt en forstander, der udnævntes af en inspektion, bestående af stiftamtmanden og Sjællands biskop. Det lokale tilsyn var lagt i hænderne på byens to sognepræster og byfogeden.

Hospitalets formue voksede, og man besluttede at opføre endnu en stiftelse på noget af hospitalsforstanderens embedsjord. Den trefløjede bygning i Bjergbygade blev indviet den 12. oktober 1859. Den havde fælles bestyrelse med Hospitalet og benævntes Ny Kloster. Navnet Gammel Kloster blev nu anvendt om Hospitalet. Den nye stiftelse var forbeholdt 50 kvinder af den dannede middelstand, 35 ugifte og 15 enker eller koner, der uforskyldt var blevet forladt af deres ægtemænd. Ved optagelsen skulle konventualinderne, som de kaldtes, være mindst 45 år. De havde enkeltværelse med alkove, og Schandorph havde blik for den sociale forskel mellem de to stiftelser. På Ny Kloster raslede silkekjolerne i korridorerne, og der duftede af chokolade ved damernes sammenkomster. De spandt intriger, knyttede og løste ven- og fjendskab, stiftede komplotter og digtede historier.⁴⁷⁷

Omsorg for børn

Fra begyndelsen af 1830'erne blev det almindeligt i Slagelse, at børn, der var under fattigvæsenet, fordi de var forældreløse, eller forældrene ikke kunne forsørge dem, blev anbragt i pleje. Det var normalt i fattige hjem på landet eller hos arbejdsmænd, håndværkere eller enker i byen. Meget få var anbragt hos familie eller hos moderen, der så fik penge fra fattigvæsenet. Folketællingen 1870 viser, at der især var mange plejebørn i de fattige områder som Slagelse Mark og Stenstuegade. Eksempelvis boede den 51-årige fraskilte vaskekone Sidse Larsen her i et sidehus. Hun havde tre plejebørn på henholdsvis fire, to og ét år.⁴⁷⁸

Det var stadig fattigloven fra 1803, der grundlæggende gjaldt på området; men i 1888 kom en lov om tilsyn med plejebørn. Først da kom der et egentligt

Fig. 78. Asyl i Herrestræde, indviet 1869. Det havde to rummelige opholdsstuer og to soveværelser til børnene samt en lejlighed til læremoderen. Det ene rum var dekoreret med en apostelgruppe og med Jesus, der velsigner børnene. Foto fra 1930'erne. (Slagelse Lokalarliv).

tilsyn med plejebørnene, da kommunalbestyrelsens tilladelse nu krævedes for at have børn i pleje mod betaling. Indtil barnets fjortende år skulle det være underkastet offentligt tilsyn af en udpeget tilsynskomité, hvis erklæring også skulle indhentes, inden plejetilladelsen blev givet. I 1895 var tilsynet i Slagelse overdraget fire damer. Gjorde tilsynet opmærksom på problemer, var det byrådsmedlemmer, der foretog en nærmere undersøgelse. I en sådan sag i 1902 så byrådet mere på plejeforældrenes, her bedsteforældrenes, tarv end på barnets. Bedsteforældrene var ældre og manden alvorligt syg, altså havde de brug for pengene. Af de 24 plejetilladelser, byrådet gav i 1903-05, gik de 12 til ufaglærte arbejdere, syv til håndværkere og to til folk på landet.⁴⁷⁹

Efter Børneloven af 1905 blev der oprettet værgeråd. Værgerådet, der i Slagelse bestod af et byrådsmedlem og to af kommunens beboere, udpeget af byrådet, skulle gribe ind, hvis børn og unge begik kriminalitet, eller børn blev vanrøgtet, og det kunne anbefale tvangsfjernelse. Disse foranstaltninger var ikke noget nyt. I 1881 blev en kriminel dreng fra Slagelse således anbragt på Landrupgård ved Kolding, en filial af Flakkebjerg Opdragelsesanstalt. Det nye var, at retten blev samlet hos én myndighed.⁴⁸⁰

Filantropiske foretagender opstod først og fremmest gennem kristelige foreninger og institutioner. Børneasyler var sådanne tiltag. I Slagelse dukkede tanken allerede frem i begyndelsen af 1860'erne, hvor både kommunen og private

gik ind i arbejdet, sidstnævnte med indsamling af penge. Der kom gang i sagen, da borgmesterenke Ane Marie Lassen i 1864 testamenterede en stor sum penge til oprettelse af et asyl for byen og landsognet. Asyls fundats var udarbejdet i oktober 1867 og blev stadfæstet af kongen den 13. marts 1868. Det tidligere indsamlede beløb med renter, ca. 2.400 kr., blev overdraget bestyrelsen som et rentefrit lån af kommunen. Velgørenhedsselskabet skænkede en grund i Herrestræde. Indvielsen skete den 29. september 1869.

Formålet med asylet var ifølge fundatsen at have et sted, "hvor Smaabørn af Arbeidsklassen kunne være under Tilsyn og Opdragelse, medens deres uformuende Forældre eller Pleieforældre søge Arbejde og Erhverv". Målgruppen var de to- til seksårige og principielt fattigere frem for mindre fattige. Asylet havde åbent fra morgen til aften. Børnene skulle modtage belæring mest ved anskuel-sesundervisning, så de var forberedte til overgangen til skolen. "Undervisningen gaaer ud paa mundtlig Meddelelse af bibelske og fædrelandske Historier og barnlige Fortællinger til Vækkelse af Børnenes moralske og fædrelandske Sands samt Begyndelsen af Regning, Skrivning, kvindeligt Haandarbejde samt Sang".

Personalet bestod af en lærermoder, der skulle være "gjennemtrængt af den christelige Kjærligheds Aand". Morgen og aften skulle indledes med stående bøn. Lokalerne skulle være luftige og rene, og om vinteren skulle temperaturen være ca. 14 grader. Maksimumoptaget var i slutningen af 1800-tallet 200 børn.

Det overordnede ansvar lå hos en tremandsbestyrelse, hvor byens to sognepræster var fødte medlemmer, og hvor det tredje medlem fra starten var klosterforstander Kühl, der var executor testamenti i boet efter Ane Marie Lassen. Efter hans død skulle de to fødte medlemmer vælge én af byens borgere som tredje medlem. Ane Marie Lassen havde bestemt, at hvis kommunalbestyrelsen blandede sig, skulle legatet trækkes tilbage. Der var tilsyneladende ikke misfornøjelse med, at byrådet i 1905 bevilgede et tilskud på 300 kr., for Asyls økonomi var anstrengt, selv om det fortsat modtog støtte fra private.⁴⁸¹

Omsorg for syge

Af sygdomme var epidemierne særligt frygtede, fordi man ofte stod hjælpeløs over for angrebene. I 1853 bredte en koleraepidemi sig, og i Slagelse dannedes en forening, der skulle virke for bespisning og renlighed. I 1857 blev Vestsjælland ramt af kolera, og myndighederne i Slagelse udstedte bekendtgørelse om renlighed overalt. Den 14. september forekom dog det første dødsfald, og frem til den 10. november blev 40 angrebet, og 27 døde. I 1865 og 1892 forventede man igen koleraepidemi i byen, men slap med skrækken. I 1870-71 opstod tilfælde af kopper, og i 1890 var der difteritisepidemi.⁴⁸²

Ved lov af 4. februar 1871 indførtes vaccinationstvang mod kopper for alle børn i den skolepligtige alder. Kampen mod epidemiske sygdomme blev ret effektiv i århundredets slutning med isolation i epidemisygehuse og med desinfektion. Det offentlige bar udgifterne og havde ret til store indgreb i privatlivet og den personlige frihed for at begrænse smitten. Kampen mod tuberkulosen be-

gyndte omkring 1880. Fra 1907 til 1910 arbejdedes i Slagelse ret seriøst med en plan om opførelse af et tuberkulosehospital, og man fik statsanerkendelse. Betingelsen var dog, at hospitalet skulle modtage patienter fra hele amtet. I august 1910 sadlede et flertal i byrådet om til fordel for en løsning kun for Slagelses egne indbyggere; denne gik man også bort fra, og sagen endte med, at der på budgettet for 1911/12 bevilgedes penge til indretning af en tuberkulosestation.⁴⁸³

Det var især i forbindelse med epidemierne, at spørgsmålet om sygehus dukkede op. Under koleraepidemien i 1857 havde man ved privat godgørenhed fået opført et sygehus uden for byen ved nuværende Parkvej, og desuden benyttedes en ejendom uden for Nyport.⁴⁸⁴ 305 af byens indbyggere opfordrede i 1858 kommunen til at overtage sygehuset, som en af byens praktiserende læger havde tilsyn med. Både han og de øvrige læger i byen kunne behandle de indlagte patienter. Ellers bestod personalet af en opsynsmand og hans kone. Der betaltes for indlæggelse. Sygehuset var som sygehuse den gang for underklassen, som ikke kunne plejes i hjemmet.

Kommunen ønskede ikke at være sygehusejer, men betalte indtil videre et årligt beløb til dækning af renter og skatter. Til gengæld måtte den ved epidemier mod betaling lægge fuldt beslag på sygehuset, og byens indbyggere skulle have forret til indlæggelse. I 1865 kunne kommunen stadig bruge sygehuset, hvis der udbrød koleraepidemi, og endnu i 1871 havde man en koppepatient indlagt, hvorfor sygehuset måtte holdes lukket for andre patienter, indtil det var udluftet og rensat.⁴⁸⁵

Fra 1871 og frem til 1890 blev der ført forhandlinger mellem byrådet og sygehusbestyrelsen. Denne ville sælge sygehuset til kommunen. Kommunen ønskede to separate værelser på sygehuset til brug for koppepatienter og andre epidemisk syge. I 1872 vedtog byrådet at bruge den gamle latinskole som midlertidigt epidemilokale kun for byens egne indbyggere, hvilket Indenrigsministeriet ikke tillod, da byen var forpligtet til at modtage alle patienter med smitsomme sygdomme.⁴⁸⁶ I 1873 opførtes et epidemihus på Forsørgelses- og Arbejdsanstaltens grund. I 1880 vedtog byrådet at give det private sygehus et tilskud til indretning af lokaler til smitsomme sygdomme. I 1890 talte man om at indrette epidemilokaler på selve Forsørgelses- og Arbejdsanstalten, og flere gange var anskaffelse af en filtbarak som epidemilokale inde i billedet. En sådan synes anskaffet i 1904, hvor man vedtog at lade det gamle epidemihus bryde ned. Senere blev der indrettet epidemiafdeling på sygehuset.⁴⁸⁷

I december 1890 blev der nedsat et udvalg til overvejelse og ordning af sygehusforholdene i Slagelse, og det følgende år sluttede kommunen og det private sygehus overenskomst om udvidelse og om tilskud fra kommunen. Samme år indrettedes operationstue for mindre operationer, og sengeantallet udvidedes fra 22 til 34. Det var klart kommunens hensigt at få lovene om smitsomme sygdomme fra 1888 og 1892 til at gælde for Slagelse, hvorved kommunen kunne få refusion for udgifter til behandling og desinfektion; men alle henvendelser om

denne sag til Justitsministeriet blev mødt med afvisning, da sygehuset var privat.¹⁸⁸

I 1893 enedes man endelig om, at kommunen overtog sygehuset fra den 1. januar 1894. Den havde været langt fremme med planer om indretning af et sygehus på Forsørgelses- og Arbejdsanstalten. Sygehuset blev drevet i fællesskab af amtet og kommunen, således at indbyggere i amtets omkringliggende landdistrikter også kunne benytte sygehuset.¹⁸⁹

Antallet af praktiserende læger i Slagelse voksede, men først for alvor hen mod år 1890. I 1850 var der én praktiserende læge til en befolkning på godt 4.000 mennesker. I 1880 var tallet steget til tre læger til godt 6.000 indbyggere. Fra omkring 1890 og frem var der et ret konstant antal læger på seks til syv. De skulle i 1911 dække næsten 10.500 personer. Flere af de praktiserende læger var også distriktslæge. Slagelse udgjorde sammen med Løve herred et lægedistrikt, og distriktslægen boede i Slagelse. Byen fik formentlig sin første tandlæge i 1869.¹⁹⁰

Et kolossalt fremskridt i sundhedsforholdene skete i 1904, da der efter indstilling fra distriktslægen ansattes en skolelæge. I 1906 valgte byrådet på skolelægens forslag at ansætte en skoletandlæge. Nu var der mulighed for at opdage sygdomme og skavanker i en tidlig alder. Af 216 nyindskrevne skolebørn i 1905 havde de 97 én eller flere skavanker. Der var 27 tilfælde af dårlig holdning, ryg-

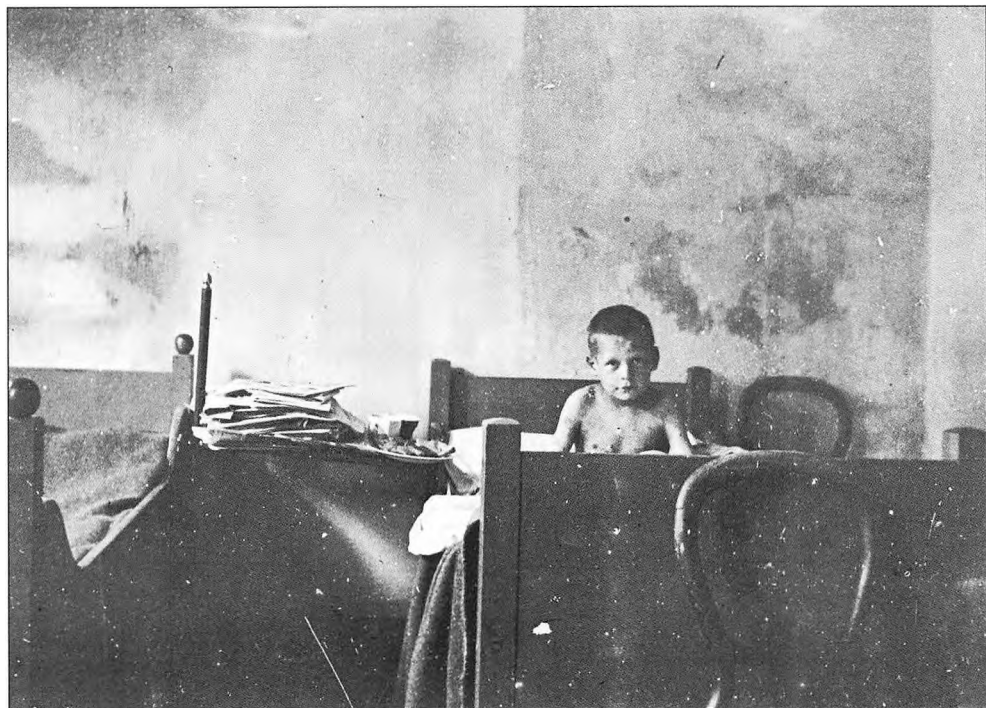

Fig. 79. En lille patient på Slagelse Sygehus. (Slagelse Lokalarkiv).

skævhed o.l., 21 havde halssygdomme, 12 blodmangel og ti lus mv. Samme år følte skolelægen sig foranlediget til at advare mod den overhåndtagende tobaksrygning blandt ungdommen. Det skønnedes, at eleverne tilsammen brugte ca. 2.000 kr. om året til tobak. Det var det dobbelte af en smede- og maskinarbejders årsløn i Slagelse.⁴⁹¹

Også de fødende blev der tænkt på. I 1876 blev der formentlig anskaffet transportable fødselslejer. En af grundene til den store dødelighed i forbindelse med fødsler var infektioner, og i 1880 bevilgede byrådet efter henstilling fra den overordnede embedslæge, at byens tre jordemødre foreløbig for et år kunne få udleveret karbolsyre til desinfektion på apoteket på kommunens regning efter recept fra distriktslægen.⁴⁹²

Slagelse havde haft apotek siden 1673, fra 1690 i Bredegade, hvor der til ejendommen hørte stald og jord på bymarken. Stalden solgtes fra i 1870'erne, og i 1890 blev opført en ny stor bygning. For at skåne apotekeren, der i den anledning havde sat sig i betydelig gæld, søgte bystyret længe at forhindre, at der kom et apotek mere i byen, selv om alle var enige om, at der var befolkningsgrundlag til to apoteker. Sundhedskollegiet fastholdt, at der burde oprettes et apotek mere, hvilket skete med Jernbane-Apotekets åbning på Schweizerpladsen den 16. maj 1899. Det eksisterende apotek tog nu navnet Svaneapoteket.⁴⁹³

Selv om der skete fremskridt i behandlingen af sygdomme, døde folk dengang af for os banale lidelser. En oversigt over dødsårsager i årene 1881 til 1915 for 323 beboere i Gammel og Ny Kloster viser, at 10 % døde af kræft, 12 % af hjertesygdomme og blodpropper, 14 % af hjerneblødninger mv., 6 % af influenza, knap 22 % af lungesygdomme som lungebetændelse, bronkitis, astma og tuberkulose, 4 % af koldbrand, ledbetændelse og brud og 12 % af alderdomssvaghed.⁴⁹⁴ En opgørelse af dødsårsager for Slagelses befolkning som helhed ville vise en langt større andel af dødsfald som følge af infektionssygdomme.

Hjælp til selvhjælp

I slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet kom et lovkompleks, der regulerede en stor del af socialvæsenet. Foruden loven om det offentlige fattigvæsen fra 1891 og loven om alderdomsunderstøttelse fra samme år udstedtes sygekasseloven i 1892 og lov om arbejdsløshedskasser i 1907. De sidste to love byggede på princippet hjælp til selvhjælp. Der betaltes kontingent til en forening, og hjælpen dækkedes dels ved medlemsbidragene, dels ved statstilskud.

Allerede fra 1880'erne ydede mange fagforeninger støtte til arbejdsløse medlemmer ud fra et solidaritetsprincip og for at forhindre, at medlemmerne tog underbetalt arbejde. Med loven fra 1907 kunne arbejdsløshedskasser blive statsanerkendt og få offentlig støtte, hvis de opfyldte en række betingelser. Arbejdsløshedskasserne var typisk knyttet til de enkelte fag.

Da lavene faldt bort med næringsloven i 1857 kunne man frygte, at også den økonomiske sikring ved sygdom og begravelse, som de havde bygget op ved hjælp af særlige svendesygekasser, ville forsvinde. Staten forsøgte derfor at få videreført

disse sygekasser. Det lykkedes f.eks. i Slagelse, hvor svendene havde oprettet sygekasse i 1846. I 1866 havde den 172 medlemmer. Også de ufaglærte indså hurtigt nytten af sygekasser. I Slagelse dannedes Sygekassen af 1853 og Slagelse Dagleieres Syge- og Begravelsesforening, der i 1866 havde 127 medlemmer.

Sygekasser var oprettet ad frivillighedens vej, og loven fra 1892 bevarede dette princip; men en statsanerkendelse krævede, at visse betingelser var opfyldt. Kun lavtlønnede og ubemidlede kunne få hjælp, kasserne skulle hvile på et økonomisk forsvarligt grundlag og sikre medlemmerne et mindstemål af ydelser som fri lægehjælp, sygehusbehandling, barselshjælp og dagpenge.

Sygekassen af 1853 blev statsanerkendt i 1895 med navnet Arbejdernes anerkendte Sygekasse af 1853, og Svendeforeningens Sygekasse fik statsanerkendelse i 1900. Efter sygekasselovens udstedelse blev flere sygekasser oprettet, f.eks. Slagelse Marks Sygekasse fra 1894, der blev til Slagelse Mark og Bys anerkendte Sygekasse i 1895. To år efter etableredes Arbejdernes Sygekasse af 1897 for Slagelse og Omegn. Der var fem statsanerkendte sygekasser i Slagelse omkring 1900.

Slagelse borgerlige Sygekasse fra 1901 var for medlemmer, der på grund af for store indtægter ikke kunne få offentlig støtte. Flere foreninger og organisationer havde i kortere eller længere perioder egen sygekasse og ofte også begravelseskasse. Det gjaldt f.eks. 100-mands Foreningen, Good Templar ordenen og mange håndværksfag. Virksomhedssygekasser fandtes også, således oprettede arbejderne på svineslagteriet syge- og hjælpekasse i 1904.⁴⁹⁵

Sundhedsforhold

Ved en foreløbig lov af 12. januar 1858 blev det påbudt København og alle købstæder at udarbejde sundhedsvedtægt. Loven forlængedes ved lov af 29. december 1862 og blev gjort permanent ved lov af 28. marts 1868. Ansvaret for gennemførelsen lå hos sundhedskommissionen, der bestod af politimesteren som formand, distriktslægen og tre medlemmer valgt af kommunalbestyrelsen, deraf det ene borgerrepræsentationsmedlem.

Slagelse fik sundhedsvedtægter i 1861, 1886 og 1899. En række virksomheder var efter vedtægten af 1861 klassificeret som skadelige for sundheden. Det var fortrinsvis virksomheder, der tilvirkede dyriske produkter. Specielt ved nyetableringer stilledes særlige krav om placering i forhold til bebyggelse og offentlig vej. Blandt problematiske virksomheder var slagterier. Allerede i en sag fra 1865 øjnede sundhedskommissionen en mulighed for, at al slagtning kunne samles i en fælles bygning uden for byen, og i 1872 nedsatte byrådet et udvalg til at drøfte et forslag fra kommissionen om indretning af et offentligt slagtehus. I sundhedsvedtægten fra 1886 måtte man tillade oprettelse af slagterier i byen på grund af mangel på et offentligt slagtehus.⁴⁹⁶

Først fra 1890 kom der realitetsforhandlinger i gang. Der var tre forhold at tage stilling til, en skærpelse af kødkontrollen, et offentligt slagtehus og et kvægtorv. I 1894 meddelte byrådet sundhedskommissionen, at der indtil videre ikke burde indrettes videregående kødkontrol i Slagelse.⁴⁹⁷ Spørgsmålet om et slagtehus var med i

forhandlingerne nogen tid, men gled ud til fordel for et kvægtorv. I 1892 henvendte et privat udvalg til anlæggelse af et offentligt kvægtorv sig til byrådet bl.a. med ønske om kommunegaranti for renter og afdrag på et lån. Byrådet vedtog at støtte, hvis 100 garanter forpligtede sig over for kommunen hver for 1/34 af kvægtorvets forpligtelser. Kommunen købte grund til formålet bag Ndr. Stationsvej.⁴⁹⁸

Slagter Michaelsens halve sejr

C. Michaelsen havde i 1865 haft borgerskab som slagter i Slagelse i otte år. Han var til april flyttedag flyttet fra Stenstuegade til Skovsøgade. Han og fire andre slagtere, der også havde skiftet adresse, havde fået forbud fra sundhedskommissionen mod at slagte i byen og en bøde på 10 kr. for at have slagtet på de nye adresser. § 34 i sundhedsvedtægten fra 1861 bestemte, at skadelige næringsbrug bl.a. slagterier for fremtiden kun måtte indrettes uden for byen; undtaget var de ejendomme, der allerede var indrettet til disse næringsbrug.

De fem slagtere påpegede i et brev til kommunalbestyrelsen, at slagterfaget var deres næringsvej, at de aldrig havde hørt om noget forbud, at de næsten alle boede i byens udkant, og at de for tiden ikke ville kunne finde nye pladser til deres slagterier. De bad om at måtte fortsætte deres virksomhed eller i det mindste få anvist en passende plads til rimelig leje.

Sundhedskommissionen, som kommunalbestyrelsen havde kontaktet, erklærede, at den ikke fandt anledning til at tage sig af sagen, da man havde loven i ryggen. Den eneste grund til, at kommunalbestyrelsen skulle involvere sig, var, at slagterne havde bedt om at få anvist en passende plads til slagtning. Slagterne behøvede ikke skifte bopæl; de kunne i forening opføre et skur til slagtning uden for byen. Kommunalbestyrelsen tilbød dem en plads i grusgraven.

Michaelsen tog ikke mod tilbuddet og henvendte sig igen til kommunalbestyrelsen med erklæring fra sin vært og naboer om, at hans slagteri ikke var til gene. Han anmodede derfor om at komme ind under sundhedsvedtægtens § 36, der tillod de pågældende næringer, hvis man kunne godtgøre, at de skadelige følger forebyggedes. Michaelsen fik ikke medhold, da hans anmodning stred mod den gældende sundhedsvedtægt; men bystyret indså, at man gik "altfor voldsomt frem" mod de slagtere, der havde udøvet deres erhverv i byen før sundhedsvedtægten. Det var rimeligt, at de bevarede retten til at slagte i byen på egen og enkes livstid, mens den ret, sundhedsvedtægten gav ejendomme, der havde slagteri ved dens indførelse, til at fortsætte dermed, burde begrænses til den nuværende ejers og enkes livstid. I 1871 fik slagter Trebbien da også tilladelse til at nyindrette slagteri i Bredegade. En ny sundhedsvedtægt fra 1886 frafaldt da også 1861-vedtægtens krav.

Kilder: Sundhedsvedtægt 1861, § 34 og 36; møde 15.6., 22.6., 29.6., 15.7., 20.7., 14.9. og 21.9.1865 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 27.10., 3.11. og 17.11.1870 og 16.1.1871 (Byrådsprotokol 1869-76); brev fra fem slagtermestre 15.6.1865, brev fra sundhedskommissionen 17.6.1865, brev fra slagter Michaelsen 4.9.1865 og koncept til brev til Justitsministeriet 28.9.1865 (Kommunalbestyrelsessager 1865-66); sundhedsvedtægt 31.3.1886 § 43 (Byrådsager 1886).

Fig. 80. De offentlige slagtehusets optog ved håndværkerfesten i 1923. De blev etableret nord for jernbanen i 1898-99 i forbindelse med et privat slagteri og overtaget af kommunen 1902. (Slagelse Lokalarkiv, B 5175).

I maj 1897 fik byrådet en henvendelse fra Aktieselskabet Dana, der i december samme år fik borgerskab som slagteri og havde eksportslagteri nord for jernbanen, om oprettelse af et offentligt slagtehus og køb af en grund. Først i september 1898 var parterne nået til enighed om et offentligt slagtehus og kødkontrol. På dette tidspunkt havde omkring ti provinsbyer foruden København offentligt slagtehus med slagtetvang, et stort hygiejnisk fremskridt for folkesundheden.⁴⁹⁹

I december 1902 meddelte Dana byrådet, at det ville sælge sine ejendomme. Kommunen besluttede at købe dem, og dermed bortfaldt kontrakten mellem Dana og kommunen om slagtehusdriften. I 1907 oprettede kommunen pølsefabrik på det offentlige slagtehus' grund og lejede den ud til to fabrikanter.⁵⁰⁰

Bedre personlig hygiejne ville uden tvivl bidrage til en forbedring af sundhedsforholdene. Det var besværligt at skaffe vand og at komme af med det igen. Det opfordrede ikke til badning. Desuden skulle en mental barriere overskrides, for at man kunne se et bads velsignelser. Var bademulighederne i hjemmene ringe, kunne der indrettes offentlige badeanstalter. Det var først og fremmest lægerne, der pressede på for at få oprettet sådanne. I 1876 afviste Slagelse byråd et forslag fra en læge om at oprette og drive en badeanstalt; men kommunen ville ikke være utilbøjelig til at støtte en privat indretning.

I 1891-92 kom sådanne private initiativer, og byrådet var langt inde i forhandlinger med et udvalg. Byrådet ville anvise en grund gratis og give støtte til en badeanstalt. Dets interesse for sagen var ikke uden sammenhæng med, at friskolens børn her kunne få et månedligt bad. Efter at mulige placeringer i gasværkets have, på Ridehuspladsen og ved borgerskolen var foreslået, udsattes sagen i

1892, da der var udsigt til en privat opført badeanstalt på Schweizerpladsen. Fælles Fag- og Arbejderforeningen pressede også på for at få billige bademuligheder for arbejderne. Fabrikant C. Kierulff oprettede en privat badeanstalt i Sct. Mikkelsgade 11, som kunne udnytte overskudsvarmen fra Træskofabrikken. Fra 1895 til 1899, hvor friskolen fik egne baderum, gav fabrikanten friskolens elever gratis adgang til badeanstalten. Den blev nedlagt i 1919.⁵⁰¹

Det var igen på lægeinitiativ, at kommunen i 1904 gik ind i arbejdet for at oprette en kommunal badeanstalt. Den blev placeret på Sdr. Stationsvej og taget i brug i 1907 sammen med et kommunalt vaskeri, hvortil kommunens tøj pr. trækvogn blev bragt til håndvask. Vaskeriet blev nedlagt i 1909, da badeanstalten kørte med underskud. Man skønnede, at tøjet kunne vaskes billigere på Slagelse Dampvaskeri. Der skete også en indskrænkning i personale og åbningstid.⁵⁰² På den kommunale og den private varmtvandsbadeanstalt var der i 1916 tilsammen ét bassin, fem karbade, seks styrtebade og ét dampbad.⁵⁰³

Skolevæsen

Skolevæsenet i Slagelse var under konstant pres fra et voksende børnetal. Der var 243 undervisningspligtige børn i 1840, dette tal var vokset til 811 i 1867, i 1889 var det 1.007, og i 1914 var antallet nået op på 1.818. I 1867 gik knap 40 % af børnene i privatskole eller blev undervist i hjemmet, i 1889 var det godt 20 %, og i begyndelsen af 1900-tallet svingede procenten omkring 15. Det var især piger, der gik i privatskolerne. Kun et fåtal af skoleeleverne var over den skolepligtige alder, konfirmationsalderen, i 1914 var det 76, og det var et forsvindende antal, der tog en studentereksamen eller en eksamen fra en realskole.⁵⁰⁴ Før 1868 blev skolevæsenet bestyret af borgerrepræsentationen i samarbejde med skolekommissionen, der bestod af byens præster og medlemmer valgt af borgerrepræsentationen, deraf ét af dens midte. Efter 1868 lå tilsynet hos byrådet sammen med skolekommissionen, hvis myndighed blev indskrænket. Sognepræsterne var stadig fødte medlemmer, og derudover havde kommissionen fire medlemmer valgt af byrådet, deraf to byrådsmedlemmer. Skoleplaner blev udarbejdet af skolekommissionen, godkendt af byrådet og approberet af skoledirektionen, der bl.a. bestod af provst og amtmand, og derefter af ministeriet. Ved uenighed havde ministeriet afgørelsen.

Folkeskolen

Skolevæsenet har gennem tiden været et varmt politisk emne, som i særlig grad har optaget byens styre. Folkeskolen bestod i Slagelse siden 1840 af en friskole (almueskole) og en borgerskole, der var en betalings-skole. Delingen blev motiveret med, at børn af borgere og embedsmænd ikke skulle gå sammen med almuebørn af daglejere, arbejdsmænd og fattige.⁵⁰⁵ Denne opdeling i to skoletyper blev fastholdt til 1920, selv om den blev modificeret undervejs med oprettelse af fripladser på borgerskolen. I 1909/10 var der 88 kommunale fripladser samt 13

pladser betalt af Hjælpekassen og Velgørenhedsselskabet. I marts 1899 besatte byrådet 23 ledige fripladser, hvoraf 13 gik til piger. Det var 13 børn af arbejdsmænd, fire børn af håndværkere og seks børn af enker. Friskolen var i øvrigt ikke helt gratis. Der blev med hjemmel i skoleloven af 1856 opkrævet en særlig skat af forældre med børn i friskolen undtagen af de allerfattigste. I f.eks. 1890 blev der i gennemsnit betalt 25 kr. årligt i skolepenge i borgerskolen, mens friskoleskatten udgjorde 1,50 kr. pr. barn.⁵⁰⁶

Eleverne var trindelst efter alder; men der gik flere årgange i samme klasse. Efter ordningen fra 1840 havde borgerskolen flere undervisningsfag end friskolen, drengene havde således også matematik, naturlære og tysk, og dens elever havde flere timer. Borgerskolens drenge havde daglig undervisning fra om formiddagen, pigerne havde alene eftermiddagsundervisning. I friskolen blev drenge og piger undervist sammen, og der var indrettet en særlig håndgerningsskole for pigerne. Det yngste klassetrin havde indbyrdes undervisning, en øksersitspræget undervisningsform, hvor de ældre elever trænede de yngre. De to skoler flyttede ind i en ny bygning i 1856. Den lå i Fruegade, på den gamle Frue kirkegård.⁵⁰⁷

Skolen blev visiteret af overskoledirektør D.G. Monrad i februar 1859. Han mente, at borgerskolens mål var sat for højt, så børnene ikke lærte noget ordentligt. Hans besøg affødte en avispolemik, og borgerrepræsentationen beordrede skolekommissionen til at få udarbejdet en ny skoleplan. Den trådte i kraft den 1. juni 1859, og i overensstemmelse med Monrads ønske var tysk nu det eneste fag, borgerskolen havde mere end friskolen. Drengeborgerskolen havde det højeste ugentlige timetal. Det spændte fra 29 på det højeste til 22 på det laveste trin. Herefter fulgte drengefriskoleklasserne med fire til fem timer mindre om ugen

Fig. 81. Den gamle markskoles elever omkring 1907. (Privateje).

på hvert trin. Pigerne i borgerskolen havde færre ugentlige timer end friskolens drenge, 16 på det laveste trin og 20 på det højeste, og friskolens piger skulle efter planen have 15 til 20 timer om ugen, men nåede aldrig over de 15. Friskolens yngste klassetrin havde endnu indbyrdes undervisning.⁵⁰⁸

Børnetallet vedblev at vokse. Det medførte, at klasser måtte deles, at der måtte skæres i timetallet, at der måtte bygges om, og at der som sidste mulighed måtte bygges nyt. Der blev indrettet en pogeskoie for små børn på Slagelse Mark i 1863 i lejede lokaler. Det var nærmest et børneasyl, og som lærerpersonale ansatte man en tømrer og hans kone. I modsætning til normen i skoleerindringer beskrives det som et rart sted. Om vinteren blev børnenes våde træsko stillet til tørre ved kakkelovnen, og de fik varm sødmælk og nybagt franskbrød.⁵⁰⁹

Manglen på plads i friskolen fik i 1867 skolekommissionen til at foreslå, at der blev bygget en skole på Slagelse Mark, som kunne tage ca. 125 af de skolepligtige børn, der boede her. Det blev afvist af et udvalg, nedsat af borgerrepræsentationen, der mente, at en simpel omfordeling af lokalerne i skolebygningen var nok. Dette forslag blev atter afvist, fordi det ville give en sammenblanding af friskolens drenge og borgerskolens piger, og "det vil foranledige megen Misfornøjelse hos disse Pige børns Forældre". Der blev i stedet skaffet plads ved at forøge antallet af klasser, inddrage gymnastiksalen og nogle lejligheder samt bygge en ny gymnastiksal. Hidtil havde kun friskolens piger haft eftermiddagsundervisning, men nu kom det også at gælde for halvdelen af friskolens drengeklasser, der derfor fik nedsat deres timetal om ugen til 15. Dette timetal havde friskolens piger haft længe, "uden at højere Vedkommende have gjort Indsigelse derimod", som skolelederen udtrykte det. Borgerskoleklasserne havde fra 1868 fra 24 til 30 timer om ugen, mens pigernes undervisningstid var stærkt forøget til 28-30 timer om ugen. For friskolens drenge steg timetallet om ugen fra 15 til 22 timer gennem et skoleforløb, mens pigerne havde 15 timer ugentlig hele deres skoletid.⁵¹⁰

Der blev udsendt en ny skoleplan i 1889. Alle klasser havde undervisning hver dag; men hvor borgerskoleklasserne havde undervisning fra kl. 8 eller 9 til kl. 12 eller 13, lå friskolens timer enten om formiddagen eller om eftermiddagen. Det var kun drengene, der havde gymnastik, og borgerskolens fagkreds indeholdt ud over de samme fag som friskolens også naturlære, naturhistorie, verdenshistorie og tysk. Skoleordningen havde ikke længere forskel på timetallet for drenge og piger. Borgerskoleklassernes ugentlige timetal lå mellem 24 og 30, friskoleelevernes mellem 18 og 20. Der var nu en særlig forberedelsesklasse på friskolen.⁵¹¹ Da pladsmanglen atter meldte sig i 1891, foreslog skolekommissionen igen at opføre en markskole med en lærer og en lærerinde ansat. Det afviste byrådet, der i stedet greb til at dele friskolens forberedelsesklasse, udvide den eksisterende skole på marken med en skolestue og lade børnene fra marken gå her til deres niende år.⁵¹²

Endelig i juli 1894 nedsatte byrådet et udvalg, der skulle se på en udvidelse af skolerne. Sagen havde åbenbart ingen hast, for udvalgets indstilling forelå først i marts året efter, og den blev ikke behandlet af byrådet før på et møde i maj. Et nyt udvalg blev nedsat, det skulle overveje, om der skulle bygges en ny skole ved Skovsø-

gade, og om der skulle opføres en skole på Slagelse Mark. Denne tanke støttede beboerne på marken med en underskriftsindsamling i juni. Der skete først noget i juni 1897, hvor skolekommissionen, bakket op af byrådets skoleudvalg, foreslog en forøgelse af time- og klassetallet i begge skoleafdelinger. Forslaget blev behandlet af byrådet i september, hvor udvidelsen af timetallet blev vedtaget, gældende fra skoleåret 1899, og hvor det blev besluttet at købe en grund og at udskrive en konkurrence om en bygning til friskolen. Den nye skole, der blev taget i brug den 5. april 1899, bar navnet Slagelse Almueskole. Samtidig blev der bygget en gymnastiksal.⁵¹³

Den skoleplan, der blev udformet i 1899, forøgede borgerskolens timetal til 24-36 timer om ugen og friskolens til 20-24 ugentlige timer. Den indførte gymnastik for borgerskolens piger, og året efter fik også friskolens ældste piger gymnastik.⁵¹⁴ Pladsproblemerne fortsatte, så der måtte bygges en ende til borgerskolen i 1901, og gymnastiksalen fra 1868 blev indrettet til undervisning. I 1903 måtte der oprettes en helt ny klasse, to klasser måtte deles, og to klasseværelser, der havde været anvendt til lærerindelejligheder, måtte inddrages.⁵¹⁵

Realskolen

Slagelse Realskole, der delvis blev finansieret af den nedlagte lærde skoles formue, begyndte sin virksomhed i 1853.⁵¹⁶ Med hensyn til undervisningen stod

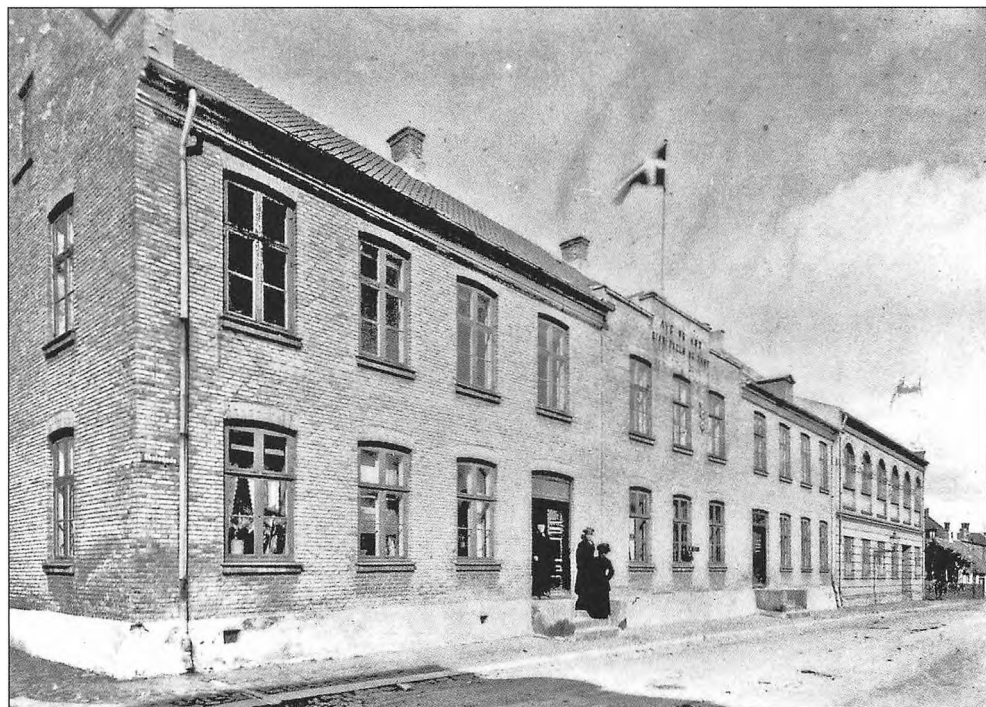

Fig. 82. Realskolens bygning fra 1857 i Skolegade. (Foto: Aug. Jørgensen fra begyndelsen af 1900-tallet. Slagelse Lokalarkiv, B 1346).

skolen under ledelse af bestyreren og under tilsyn af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Kommunalbestyrelsen havde tilsynet med og bestyrelsen af alt andet, særlig økonomien.⁵¹⁷

Realskolen optog kun drenge. Der skulle betales skolepenge, og det kunne nok knibe. En værtshusholder fik i 1869 henstand til efter væddeløbsdagen. Her må han vel have regnet med at være kommet til penge på den ene eller den anden måde. Der blev oprettet fripladser på skolen, og i skoleplanen fra 1872 fastholdt man et antal på tre indenbys og to udenbys.⁵¹⁸

Ave og Ast gør Frels og Fast

I 1852 drejede byens latinske skole nøglen om, og året efter begyndte Slagelse Realskole sin virksomhed i den gamle latinske skoles lokaler. I foråret 1857 rykkede skolen ind i en ny bygning, der var rejst på den gamle ridebane, Skolegade 8. Realskolen var en drengeskole indtil 1911. Omkring 1880 var der syv klasser samt en forberedelsesklasse, hvor undervisningen i de fleste fag faldt sammen med undervisningen i 1. klasse. Antallet af elever var lidt under 100, og der var ansat seks faste og fem timelønnede lærere. Af de faste lærere var der flere med kandidatgrader og et par seminarieuddannede.

I årene 1879-82 var S.P.L. Sørensen (1868-1939), der i 1909 indførte størrelsen pH, elev heri. Efter tre år på skolen blev han optaget på Sorø Akademis lærde Skole og Opdragelsesanstalt, hvorfra han blev student i 1886.

Fra 1882 kunne man på realskolen tage almindelig forberedelseseksamen. Ud over i modersmålet blev der eksamineret i tysk, engelsk, fransk, historie, geografi, naturhistorie, naturlære, aritmetik og geometri. Fra og med 1884 var fransk ikke et obligatorisk eksamensfag. Antallet af dimittender var ikke stort. I 1880'erne var der hvert år mellem seks og 13 elever, der bestod eksamen. Herudover kunne man indstille sig til prøver i andre fag. Det var således ikke ualmindeligt, at realisterne underkastede sig en prøve i »den for Pharmaceuter paabudne Kundskab i Latin«. I 1927 fik realskolen en sproglig 1.g-klasse, og det blev derved igen muligt at forberede sig til studentereksamen i Slagelse.

Fra 1852-1927 måtte man altså udenbys, hvis man ville have en studentereksamen. Der var dog i starten af 1900-tallet en mulighed på den private realskole – den senere Dyhrs Skole – som tilbød, at man dér kunne få en nysproglig studentereksamen. Kun få benyttede sig af den mulighed. I 1915 tog fire elever denne eksamen, og på det andet og sidste hold bestod fem deres studentereksamen i 1918.

I 1869 blev opsat et motto på Skolegade-bygningens facade, som forsvandt igen ved skolens flytning i 1928. Mottoet var Ave og Ast gør Frels og Fast, som på nudansk kan oversættes med Tugt og kærlighed gør fri og viljestærk. I øvrigt har Espergærde Amtsgymnasium – den tidligere Helsingør Latin- og Realskole - benyttet det, men først fra 1879. BRL

Kilder: Riis Larsen, 2001, s. 6-7; Riis Larsen 2004, s. 129-38; Riis Larsen, s. 10-11, Riis Larsen, 2005, s. 6-8; Riis Larsen, 2011, s. 28-41.

Kommunalbestyrelsen tog sig flittigt af realskolens forhold. I 1858 fik borgerrepræsentationen afskediget bestyreren, kaptajn Lund, da der var stor utilfredshed med ham i byen, bl.a. fordi eleverne ikke blev ordentlig opdraget.⁵¹⁹ Byrådet begyndte at arbejde med en ny plan for realskolen i 1870. Denne sag blev blandet ind i et angreb på skolen fra byrådsmedlem C.G. Kierulff, der havde været vikar på skolen. Han klagede over skolens økonomi, disciplin og eksamensresultater og mente ikke, at bestyreren, Dahl, var den rette til at føre den nye plan ud i livet. Han ville derfor afskedige ham og alle lærerne. Det blev senere ændret til, at kun Dahl skulle væk. Kierulff blev imødegået af byrådskollegaen W. Lauritzen og af Dahl selv, og der indkom støtteerklæringer fra lærerkorpset og forældrene. Forslaget om afskedigelse blev stemt ned med syv stemmer mod fire, og i sommeren 1872 blev den nye plan godkendt af ministeriet. Dens mål var at bringe skolen i overensstemmelse med den nyligt vedtagne lov om de lærde skoler, således at den kunne levere elever direkte til disse skoler.⁵²⁰

Hele byrådet følte sig foranlediget til at klage over skolens disciplinære forhold og undervisning i 1880, og i 1896 rejste ministeriet spørgsmålet, om realskolen skulle overgå til kommunen. Det gik byrådet med nogen tøven ind på i slutningen af 1897; men det blev først en realitet i 1899. I den forbindelse blev samtlige lærere sagt op, og kun tre af dem blev genansat.⁵²¹

Privatskolerne

Ved midten af 1850'erne var der 11 privatskoler i Slagelse med godt 200 elever. Ved udgangen af 1889 havde byen 13 privatskoler med 207 elever, og i 1898 omtales tre pigeskoler og fire mindre skoler for små børn. Op mod 1914 var der fem privatskoler tilbage med i alt 316 elever. Af disse skoler var Slagelse private Mellem- og Realskole langt den største.⁵²² Mange af privatskolerne var meget små. P. Arnskov, der blev født i 1853, kom som fireårig i skole hos frøken von Prangen, der boede hos en maler i Skovsøgade. Han var der et år og kom så i borgerskolen. Konventualinde fru Thomsen fik 1864 eftergivet sin kommuneskat, fordi hun på grund af blindhed ikke havde kunnet holde skole. I 1909 gik der kun seks børn i Frk. Ravns skole.⁵²³ Forholdene var primitive. I Frk. Lunds skole måtte eleverne selv have stole med. I 1904 fik frk. Emma Salomon et tilskud fra byrådet til sin privatskole til at købe en globus, vægkort o.l. Året efter fik både hun og frk. Othilie Wissing støtte til deres skoler. Frk. Wissing klagede over, at inventaret på skolen, som hun kun havde haft i et år, var højst mangelfuldt, og at der manglede alt, der kunne gøre undervisningen livlig. Frk. Salomon skulle først og fremmest have dækket udgifterne til skolens gymnastikundervisning.⁵²⁴

Slagelse private Mellem- og Realskole – nu Dyhrs Skole – blev dannet ved en sammenlægning af to pigeskoler. I 1881 overdrog kommunen en grund i Fruegade til bygning af en pigeskole, der blev drevet af frk. M. Bourneville til 1885, hvor den blev videreført som Frøknerne Branners Skole. Søstre Louise og Marie Branner, døtre af pastor Branner ved Sct. Peders Kirke, havde da allerede i nogle år haft en pigeskole i deres fars præstegård. I 1900 flyttede skolen til en ny

bygning i den nuværende Frederiksgade, og i 1907 blev den overtaget af aktieselskabet Fremtiden, hvorefter den skiftede navn til Slagelse Private Mellem- og Realskole. Elevtallet, der kun var 33 i 1885 og 82 i 1890, var i 1914 vokset til 187. Blandt disse var også elever fra andre kommuner. Omkring 1890 blev skolen udvidet til at være en realskole for piger, og den fik ret til at afholde præliminærexamen (almindelig forberedelseseksamen). Den blev hermed et supplement til realskolen, der jo kun var for drenge, og som et sådant blev den fra 1899 støttet med et pænt årligt tilskud fra kommunen. I 1888 oprettede kommunen en hel og to halve fripladser, og i 1900 fik den ret til at besætte tre fripladser med elever fra borgerskolens øverste klasse. Fra 1904 blev skolen indrettet med mellem- og realskole i henhold til almenskoleloven af 1903.⁵²⁵

Kampen om en ny skole

Debatten om skolevæsenets udformning fik en ny retning i december 1904, hvor det socialdemokratiske byrådsmedlem A. Westergaard stillede forslag om en skolereform i god overensstemmelse med Socialdemokratiets skolepolitik. Han ville have fællesundervisning for drenge og piger og samme, gratis skolesystem for alle elever. Det skulle bestå af en fireårig grundskole og en hovedskole, der var delt op i en almen afdeling på tre klassetrin og en mellemskole med realklasse på fem klassetrin, der førte frem til mellemskole- og realeksamen efter almenskoleloven af 1903. Denne lov havde til hensigt at skabe et ubrudt offentligt sko-

Fig. 83. Klasseværelse på Slagelse private Mellem- og Realskole 1912. (Slagelse Lokalarkiv, B 50660).

Fig. 84. Pigeklasse på borgerskole A ca. 1912. (Privateje).

leforløb fra grundskole til afgangseksamen. Skolekommissionen ville have udskudt behandlingen af forslaget, men ønskede i øvrigt at få skolepengene nedsat med det samme. Byrådet afviste at foretage ændringer, og skolesagen kom først op igen i foråret 1906.⁵²⁶

Årsagen var, at Frk. Branners Skole var i økonomiske vanskeligheder, fordi tilgangen af elever fra Korsør og omegn, hvor realskolen nu optog piger, var ophørt. Byrådets skoleudvalg anbefalede enstemmigt, at skolen fik et ekstraordinært tilskud; men som betingelse for enstemmigheden krævede socialdemokraten H.P. Hansen, at der blev nedsat en kommission til at overveje skolevæsnets ordning. Kommissionens forslag blev behandlet af byrådet i oktober. Det blev enstemmigt foreslået at bygge en ny, treklasset markskole for børn i alderen 7-11 år. Dette forslag gik glat igennem, og man kom så hurtigt i gang, at skoledirektionen bemærkede, at godkendelse burde være indhentet, før byggearbejdet var påbegyndt. Markskolen blev taget i brug i 1908.

Halvdelen af kommissionens medlemmer, det var bl.a. socialdemokraterne, ønskede en virkelig reform, der ville give alle børn lige adgang til det kommunale skolevæsen, og de fremsatte et forslag, der lå tæt op af Westergaards. Dette forslag nægtede byrådet overgang til anden behandling med syv stemmer mod syv. Den anden halvdel af kommissionen stillede et langt mindre vidtgående forslag, der dog også sigtede mod at skabe mere lighed i skolesystemet. Almueskolen skulle omdøbes til borgerskole A og borgerskolen til borgerskole B. I afdeling B skulle timetallet fastholdes, der skulle være de nuværende fripladser, og skolepengene skulle sættes ned. I afdeling A skulle timetallet hæves, så eleverne

kunne opnå et tilstrækkeligt højt niveau, til at de kunne gå over i realskolen. Kommunen skulle støtte privatskolerne, og da fællesundervisning i alderen efter 12-13 år "pædagogisk og sanitært set maa anses for i høj Grad uheldig og utilraadelig, navnlig for Pigernes Vedkommende", skulle piger ikke have adgang til realskolen. Derimod skulle kommunen sikre begavede piger friplads på Frk. Braners skole. Dette forslag blev vedtaget af byrådet.⁵²⁷ Den nye skoleordning betød, at undervisningstiden i den gamle almueskole steg med fire til seks timer om ugen, at der kunne indføres fællesundervisning, hvis det viste sig tjenligt, at drenge fra begge afdelinger kunne overgå til realskolen ved elleveårsalderen, og at indtil halvdelen af pladserne her skulle være fripladser.⁵²⁸

Skoleordningen kom atter til behandling i byrådet i december 1909. Socialdemokratiet pressede på for at få gennemført sine mærkesager og nåede også et godt stykke vej. Et udvalg foreslog indførelse af fællesundervisning i realskolen, som skulle indrettes til en mellem- og realskole, således at dens grundskoleklasser faldt bort efterhånden. Fællesundervisning skulle indføres som forsøg i borgerskoleafdelingernes fire nederste klasser. Derimod var der ikke flertal for skridt, der førte nærmere til en enhedsskole, eller for at fjerne bestemmelsen om støtte til privatskolerne. Byrådet vedtog forslaget med ni stemmer mod fire, og i januar 1910 blev det vedtaget at begynde at indføre fællesundervisning i borgerskolens to afdelinger.⁵²⁹

I vinteren 1911 frarådede skoledirektionen imidlertid fællesundervisning bortset fra i de to nederste klasser, og desuden anbefalede den, at realskolen ikke blev ændret. Byrådet fastholdt enstemmigt, at det ønskede skoleplanen godkendt, og om efteråret vedtog det at indføre fællesundervisning i fjerdeklasserne. Det ville skoledirektionen ikke acceptere, og da sagen blev indanket for ministeriet, meddelte dette, at skoledirektionens samtykke burde have været indhentet.⁵³⁰

I 1911 vedtog i byrådet med ni stemmer mod fire at åbne realskolen for piger. Det gamle socialdemokratiske ønske om at ændre realskolen led derimod nederlag. Det var blevet optaget i den skoleplan, der var sendt ind til ministeriets approbation, og her blev det stoppet af minister Jacob Appel, der henviste til, at der var uenighed mellem de lokale skolemyndigheder, der havde haft sagen til behandling, og at der fra flere sider var "udtalt Tvivl om Mellemskolens Formaals-tjenlighed som kommunal Skoleform", mens realskolen som skoleform havde virket fuldt ud tilfredsstillende i Slagelse. I august 1912 besluttede byrådet med syv stemmer mod seks at bevare realskolen uforandret. Det var de fire socialdemokrater, det radikale medlem og en enkelt borgerlig, der ville have fastholdt, at realskolen skulle ændres.⁵³¹

I spørgsmålet om fællesundervisning i grundskolen skete en tilbagerulning, for i efteråret 1914 vedtog et flertal på otte mod syv i byrådet, at der skulle være særundervisning i alle klasser i borgerskolens to afdelinger.⁵³² Der blev rejst ønske om en skole mere i januar 1911. Foreløbig blev et byggeri udskudt, og først i foråret 1913 blev sagen taget op. Skoleudvalget pegede fra begyndelsen på en

placering i Fattiggårdens Vænge. Andre placeringer var på tale; men i juli besluttede byrådet, at den nye skole til brug for borgerskolens afdeling A skulle placeres her ved en forlængelse af Sct. Pedersgade. Skolen – den senere Vestre Skole – blev taget i brug den 7. januar 1915.⁵³³

Fritid

Hvorledes fritiden blev anvendt afhang af økonomi og social baggrund. Adspredelserne i Valdemar Christensens fattige familie, hvor alle arbejdede længe, var, at familien gik en tur om søndagen. Når de kom hjem, sang de fædrelandssange eller sentimentale viser, inden de gik tidligt i seng for at spare på lyset. Om vinteren samledes tre til fire familier på skift i hinandens hjem, børnene var der ikke plads til, så de blev hjemme. Mændene spillede kort og drak små sorte, mens kvinderne strikkede og drak kaffe med sigtebrød. Sygekassens juletræ var en af årets største fester.⁵³⁴

Carl V. Petersen var søn af en købmand. Han beretter fra sin barndom i Slagelse omkring 1880 om et rigt udbud af teater, musik, udstillinger og artistoptræden foruden hurlumhejet ved det store sommermarked i juli. Forældrene var endda udprægede hjemmemennesker, der levede uden videre selskabelighed.⁵³⁵

Gøgl

På markedsdagene var byen fuld af liv. I 1860'erne var der cirkus og karrusel. Beriderselskabet Gautier var en fast gæst ligesom visesangeren Tyroler-Ferdinand med sin "brunøjede Datter med de blaa Øjne". I 1880'erne var det ikke meget anderledes. Erindringer fortæller om damen uden underkrop, stereoskop, kannibaler (sværtede hvide), karusseller, luftgynger og dresserede søløver. Midt i al gøglet og spektaklet lød den bedrøvelige vise om "Moderen, der sprang i Mergelgraven med sine tre Børn", mens omegnens karle og piger andægtigt hørte på.⁵³⁶

Mindre gøglertrupper fandt også vej til byen. Ved folketællingen i 1870 boede hos en værtshusholder fire italienerne på 15-18 år, der ernærede sig ved at optræde med lirekasse. Året efter kom en bande sigøjnere til Slagelse. De havde bjørne og andre dyr med, og da de ikke kunne få logi "ikke saameget paa Grund af deres lidet tiltalende Ydre", men fordi de havde børnekopper, måtte politiet

Fig. 85. Slagelse Bryghus, den beplantede sti op til byens højeste punkt og Pappegøjehuset øverst på bakketoppen. Foto af skydeskive fra 1853. (Slagelse Lokalarkiv).

anbringe dem i den gamle latinskole, mens bjørnene blev henvist til sprøjtehuset, hvor de fordrev tiden med at ødelægge gulve og vægge. Efter opholdet kunne politiet og byrådet så strides om, hvem der skulle betale for hvidtning og reparation.⁵³⁷

Det var populært at danse. I 1859 oprettedes dansesalonen Phønix i Bredegade, hvor der var offentlig dans om søndagen og på markedsdage. I 1862 havde fem værtshusholdere tilladelse til at afholde dans, senere i århundredet var der tre steder med dans.⁵³⁸ Der blev også udbudt danseundervisning. Det savnede de ældre medlemmer af Håndværker- og Industriforeningen, der fra 1909 klagede over, at de ikke kunne danse på den nye facon og derfor blev skubbet til side af de yngre.⁵³⁹

Skoven og Anlægget

Skovture og spadsereture var yndede fornøjelser både for småkårsfolk og mere velstillede. Carl V. Petersen beretter bl.a. om turen "Stjerne rundt". Her benyttede man de beplantede stier, der var anlagt i byens udkant af Slagelse Forening til Forskønnelsesanlæg fra 1835. Disse stier blev desuden brugt til tøjtorring, hvilket kommunalbestyrelsen misbilligede. Blandt stierne var også alléen fra Skovsøgade op til byens højeste punkt – det nuværende kryds mellem Parkvej og Ingemannsvej – 59 m over havet. Her, hvor Papegøjehuset lå, blev der bygget en høj med et udsigtstårn, Tønden. Den blev fjernet i 1874.⁵⁴⁰ Slagelse Lystskov lå i Sct. Peders Landsogn. Det var ikke Slagelses ejendom; men ved en deklaration fra 1841 havde byens indbyggere lov til at færdes i skoven, og efter samme deklaration skulle der altid være et traktørsted her.⁵⁴¹

For at komme til Lystskoven brugte man enten Skovvejen eller en sti langs Brænderigårdens jord. I 1875 dannedes en forening til at anlægge en beplantet sti til skoven. Der blev samlet ind, og kommunen gav et tilskud. Stien, der udgik ved sygehuset, var færdig i 1876. Samme år dannedes Slagelse Forskønnelsesselskab. Foreningens første opgave blev at føre Skovstien videre ind til Fruegade. Herefter gik man i gang med at omdanne den østlige del af Natmandsvænget til et anlæg. Området, der blev omdøbt til Fruevænget, blev stillet til rådighed af kommunen, og finansieringen skete ved en basar, der gav et kæmpeoverskud. Anlægget blev åbnet 1882; det var forbudt område for "Børn, slet klædte Personer, Barnepiger med Børn og Barnevogne". Afvisningen af børn kunne dog ikke opretholdes i længden.

Anlægget blev udvidet i 1889, og i 1911 fik selskabet overladt Brænderigårdens eng til endnu en udvidelse.⁵⁴² Forskønnelsesselskabet, hvis bestyrelse blev udvidet med et par byrådsmedlemmer i 1892, fik overdraget flere opgaver, således beplantningen af Etterbjerg i 1887 og anlægget af Smedegadeparken i 1892.⁵⁴³

De første arbejderhaver blev oprettet i Ålborg i 1884. Kolonihaver kom hurtigt til Slagelse hjulpet på vej af højreforeningen Arbejdernes Værn. Der blev udlejet havelodder i slutningen af 1880'erne langs Kirkegårdsstien og bag Slotsgade, og i 1902 var der 615 kolonihaver i Slagelse. Det var et højt tal set i forhold til andre

byer. Der var haver i Fattiggårdens vænge og ved Stormbroen, og i 1913 blev det besluttet at udlægge haver nord for kasernen til officerer og befalingsmænd.⁵⁴⁴

Fester

Anlægget og Lystskoven var rammen om mange af byens fester. Venstre holdt sine grundlovsfester i Anlægget, her blev afholdt anlægsgfester, og den store håndværkerfest i 1890 fandt til dels sted her. Målet var at samle penge ind til bygning af en teknisk skole. En af attraktionerne var en 41 m høj kopi af Eiffeltårnet, og såvel tårnet som festpladsen blev belyst med elektrisk lys.⁵⁴⁵

Skoven gav plads til våbenbrødrenes årlige mindedag for slaget ved Isted med øgl, gynger, karruseller og stort fyrværkeri. Arbejderbevægelsen fejrede 1. maj i skoven, og de årlige fugleskydninger fandt sted her.⁵⁴⁶ De blev afholdt af Slagelse bestandige Fugleskydeselskab under stort ceremoniel, og de trak mange tilskuere til. Selskabets karakter af de fornemmes klub førte til dannelse af det mere jævne Fugleskydningsselskabet for Slagelse og Omegn i 1892.⁵⁴⁷

Slagelse var en patriotisk højreby, og det satte ofte byen på den anden ende. Kaptajn J. Chr. Johansen blev såret ved stormen på Dybbøl i 1864 og døde dagen efter. Hans begravelse den 26. april skete fra Sct. Mikkel's Kirke. I følget til kirkegården deltog våbenbrødrene, borgervæbningen, realskolens elever og et stort antal af byens indbyggere, og fra husene vajede flag.⁵⁴⁸

Fig. 86. Optog i Rosengade ved håndværkerfesten i 1890. (Slagelse Lokalarkiv, B 4408).

Christian IX og dronning Louises guldbryllop i 1892 gav anledning til stor festivitas: 27 skuds salut fra Ridehuspladsen, klokkeringning og musik i gaderne, som var udsmykket. Kl. 16 mødte Håndværker- og Industriforeningen, våbenbrødrene, forsvarsbrødrene, sangforeningen og den konservative klub op med faner og musik på Nytorv, hvor der blev holdt taler. Om aftenen var der fest i teatersalen og fyrværkeri.⁵⁴⁹

Christiansborgs brand den 3. oktober 1884 fik også byen af huse. Nogle nåede at komme med det sidste nattog til København, andre gik ud på Etterbjerg eller bakkerne ved Slots Bjerghy, hvorfra man kunne se brandskæret.⁵⁵⁰

Mindesmærker

Der blev ikke lagt synderlig vægt på at udsmykke selve byen. Byrådet besluttede i 1885 at sætte en mindetavle op på den gamle latinskole for seks berømte elever. Nytorv blev prydet med et springvand i 1893. Det var et tysk arbejde uden særlige kunstneriske ambitioner, som forestillede en nymfe med et drikkehorn omgivet af tre fisk. Midlerne var skaffet ved en indsamling.

Foreningen Vestsjællands Demokrati rejste i 1897 en mindesten for venstrepolitikeren J.H.G. Tauber ved hjørnet af Sct. Knudsgade og Bredegade. Da der senere skulle bygges på grunden, blev stenen fjernet. Byrådet ville ikke tillade, at den blev flyttet til Schweizerpladsen, og den kom i 1911 til Ruds Vedby. Tauber

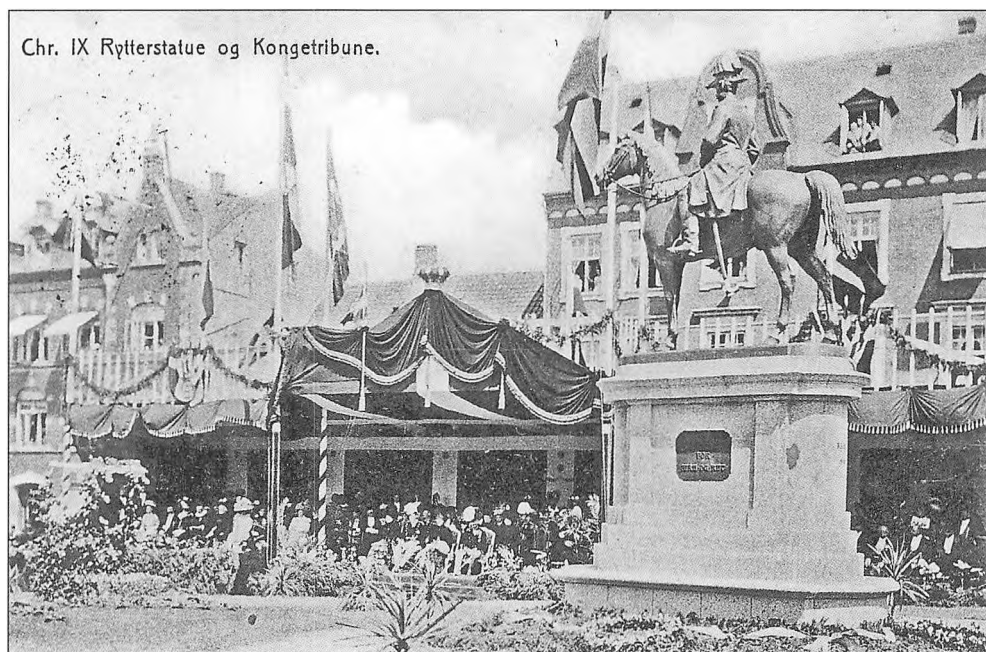

Fig. 87. Christian IX.s rytterstatue og kongetribunen den 9. juni 1910. Ud over at overvære afsløringen beså kongefamilien bl.a. Slagelse Hospital og alderdomshjemmet, og dagen endte med fællesspisning i Casino og folkefest i Anlægget. (Slagelse Lokalarliv, B 50470).

var i en årrække valgt til Folketinget først i Slagelsekredsen og derefter i Ruds Vedbykredsen. Endelig blev der afsløret en rytterstatue af Christian IX den 9. juni 1910. Den var udført af billedhuggeren L. Brandstrup.⁵⁵¹

Foreningslivet

En stor del af fritidslivet udfoldede sig i det mylder af foreninger af enhver art, der voksede frem op gennem århundredet, patriotiske foreninger, selskabelige foreninger, afholdsforeninger, musik- og teaterforeninger, sportsforeninger. Af de patriotiske foreninger bemærkes særlig De danske Vaabenbrødre fra 1860 og De danske Forsvarsbrødre fra 1876. Begge var sikre deltagere ved patriotiske arrangementer; men de var også selskabelige foreninger.⁵⁵²

Af de selskabelige foreninger var Den nye Forening fra 1829, kaldet Klubben, den fineste. Den fik senere hjemsted i Bredegade 16. Digteren Sophus Schandorph beskriver, hvorledes Klubben samlede "Borgerskabets og Omegnsbefolkningens Blomst til flotte Baller, som sagde Sparto til dem paa Ringsted Raadstue, og om de ikke i elegant Publikum og tilstræbt fornem Tone kunne kappes med dem paa Sorø Akademi, saa spiste og drak man til Gengjæld langt rigeligere. I Reglen flød Champagnen i stride Strømme. Hvad var nogle Flasker Champagne for de flotte, stadsbeherskende Kjøbmænd?"

Klubben måtte i 1877 sælge bygningen i Bredegade til Håndværker- og Industriforeningen, der som hævdede af formanden i 1911, var den forening, der ydede sine medlemmer flest adspredelser. Byen havde i 1860'erne også en forening, der mest søgtes af håndværkere og mindre handlende. Den gik under navnet "Det blaa Øje".⁵⁵³

Afholdsbevægelsen

Afholdsbevægelsen tog sin begyndelse i Danmark i 1879. Den var for småkårsfolk og tjente det dobbelte formål at bekæmpe det omfattende drikkeri og at give medlemmerne en identitet. Lokalt organiserede bevægelsen sig i loger, der fulgte særlige ritualer, og i egentlige foreninger. Mange foreninger levede kun kort, og afholdsarbejdet var præget af stridigheder om den rette vej. Nogle af de første loger i Slagelse var Sct. Andreas fra 1884 og Ædruelighedens Værn fra 1890, og i 1887 nævnes Slagelse og Omegns Totalafholdsforening. I 1900 var der seks afholdsforeninger i Slagelse, og der blev oprettet nye frem mod 1. Verdenskrig.⁵⁵⁴

Byrådet støttede foreningerne. De fik et økonomisk tilskud, og i en årrække fik foreningerne lov til at låne byrådssalen til deres møder. Sct. Andreas fik endog lov til at opstille et orgelharmonium i salen.⁵⁵⁵ I 1900 indviede afholdsbevægelsen Nordisk Good-Templar Ordens bygning i Valdemarsgade, hvor der foruden logesal var afholdshotel og -restaurant.⁵⁵⁶

Forsamlingslokaler

Der var en række forsamlingslokaler ved siden af Klubbens senere Håndværker- og Industriforeningens bygning. Først og fremmest stod hotellerne til rådighed.

Der var f.eks. koncerter i Postgårdens store sal og udstillinger i Stadt Hamborg i 1880'erne og danseundervisning i Afholdshotellets sal i begyndelsen af 1900-tallet.⁵⁵⁷

1865 tog købmændene H.J. Schou og C.F. Grønvold initiativ til at få rejst en bygning til store arrangementer. De søgte om at få en grund overladt, mod at kommunen gratis kunne benytte huset til valghandlinger og lignende. Bystyret gik ind på forslaget og stillede en grund til rådighed i 99 år ved den nuværende Ridehusplads. Her blev Ridehuset indviet i 1866. Det var 41×20 m, og det blev anvendt til offentlige valghandlinger – indtil disse ophørte i 1915 – til industri- og landbrugsudstillinger, til cirkus og tivoli, til ridning, dans, forestillinger og møder.⁵⁵⁸

Venstre havde problemer med at skaffe lokaler til sine møder, og man opførte derfor forsamlingsbygningen Frem i Fruegade. Den kom i anvendelse første gang ved en grundlovsfest i 1887. Her skete det – til Højres store fryd – at tribunen brasede sammen, skønt den var bygget af en ”solid Meningsfælle”.⁵⁵⁹ I 1914 blev bygningen solgt til Forskønnelsesselskabet, hvorefter den kom til at indgå i Anlægspavillonen.⁵⁶⁰ Arbejderbevægelsen havde fra 1896 Folkets Hus i Stenstuegade. Casino-komplekset i Jernbanegade, der stod færdigt i 1892, vidnede om en provinsby med ambitioner. Det indeholdt butikker, hotel, restaurant og teater. Det var efter provinsforhold et meget stort teater med 1200-1300 pladser.⁵⁶¹

Dyrskuer blev afholdt på Ridehuspladsen.⁵⁶² Byrådet støttede gerne dyrskuer og andre landbrugsudstillinger med præmier, og i 1907 blev der endda bevilget fri rørledning og gas til en ballonopstigning ved et dyrskue.⁵⁶³ I forbindelse med overvejelserne om at omdanne Brænderigårdens eng til et anlæg blev der også udarbejdet et forslag til en ny dyrskue- og sportsplads. Forslaget kom med besvær gennem byrådet, og pladsen, der blev anlagt ved den nuværende Parkvej, stod færdig i 1910.⁵⁶⁴

Leg

Herman Hachenberger beretter fra 1860'erne, at det var en yndet fornøjelse for drenge at vippe på rendestensbrædderne, så vandet sprøjtede på de forbipasserende. Senere giver politivedtægten fra 1908 et billede af, hvad vanartede knægte kunne fordrive tiden med. Den forbød at spille bold, pind og klink samt lave glidebane og rutsje med slæde på offentlig vej. Her måtte man heller ikke skyde med bøsse, pistol, nøglebøsse, bue, pusterør eller afbrændende krudt og fyrværkeri for slet ikke at tale om at kaste med sten, snebolde, snavs og vand. Det var også forbudt at klynge sig til vogne eller binde trækvogne eller slæder til dem.⁵⁶⁵ Badning foregik ved Næsby Strand.⁵⁶⁶ Om vinteren løb man på skøjter på Brænderigårdens eng eller kælkede på Vestermarken. Sct. Mikkelsgade var også velegnet til kælkning.⁵⁶⁷

DFD, DUI og spejderne fik ikke fodfæste i Slagelse før 1. Verdenskrig. Der blev stiftet en FDF-kreds i 1903; men den var ikke levedygtig og ophørte allerede efter

to år. I stedet dannedes i 1907 Frivilligt Dreng Korps, der fik ret stor tilslutning. Korpsset sluttede sig senere til Nationalforbundet af Frivillige Drengforbund, der var en modorganisation til FDF. Korpsset gik pludselig ind i 1914.⁵⁶⁸

Sport

De væddeløb, der havde været afholdt ved Slagelse i 1830'erne og 1840'erne, blev genoptaget i 1868 af Foreningen til den ædle Hesteavl's Fremme. Herefter blev væddeløbene en næsten årlig begivenhed. De fandt sted uden for Slotsporten på Vestermarken, som kommunen stillede til rådighed.⁵⁶⁹

Skytteforeningsbevægelsen i 1860'erne gav sig lokalt udslag i dannelsen af Slagelse Skytteforening (Sorø Amts Skytteforenings 1. kreds) i 1861. Skyttearbejdet blev støttet af byrådet, der bl.a. betalte præmierifler til stævner, og i 1884 blev der bevilget penge til realskolen og Borger- og Friskolen, så de kunne anskaffe nye våben til skydeøvelser i skytteforeningen.⁵⁷⁰

Foreningen havde uden held søgt at opbygge en gymnastikafdeling, og den ønskede derfor en sammenslutning med Slagelse mandlige Gymnastikforening, der blev stiftet sidst i 1880'erne. Det medførte en del avispolemik, da skytteforeningens leder var højremand, og gymnastikforeningens medlemmer mere hældede mod Venstre og Socialdemokratiet. Løsningen blev, at gymnastikforeningen blev optaget som en selvstændig kreds i Sorø Amts Skytteforening i 1893.⁵⁷¹

Fig. 88. Medlemmer af Slagelse Skytteforening 1890. (Slagelse Lokalkiv).

Gymnastikforeningen var, som navnet angav, kun for mænd; men senere eksisterede Den kvindelige Gymnastikforening.⁵⁷²

Organiseret boldspil kom til i 1887, hvor Slagelse Boldklub blev stiftet. Der blev fra starten spillet cricket, men fodbold blev hurtigt indført. Klubben spillede på forskellige græsarealer i byens omegn, indtil den kom til Vestermarken ved århundredskiftet.⁵⁷³

Atletikklubben Slagelse Idræts-Forening blev stiftet i 1907. Den fik også træningsbane på Vestermarken. Det var primitivt. Omklædnings- og rekvisitrummet var en gammel svinefold, som også blev benyttet af vagabonder og andre frie fugle. Disse stjal sportsfolkene tøj eller ombyttede det med deres eget, ligesom de solgte alt metal til jernhandleren. Træningen startede med at grave en springgrav, og derefter skulle løbebanen renses for kokager og hestepærer.⁵⁷⁴

Byen kunne også bryste sig af en cykelklub, der havde bane mellem Valbyvej og Nyvej, og en Lawn-Tennis klub.⁵⁷⁵ Forholdene for klubberne blev stærkt forbedret, da de fik adgang til den nye sports- og dyrskueplads i 1912. Boldklubben og idrætsforeningen fik tilladelse til at opføre et hus med toilet ved pladsen, dog på betingelse af, at toilettet skulle stå til rådighed for offentligheden ved dyrskuer og fester.⁵⁷⁶

Bibliotek og folkeoplysning

Slagelse havde i 1860'erne et stort lejebibliotek, drevet af en boghandler. Senere kom der flere, hvoraf det ene udlånte avisføljetoner, der var klippet ud og klæbet op i stilehefter. Tanken om et folkebibliotek, som man kendte det i andre byer, blev rejst i efteråret i 1897, hvor der blev nedsat et politisk bredt sammensat udvalg til at arbejde med sagen. Biblioteket åbnede i december 1898, året efter var lånertallet 274. Det havde lokale hos en af byens lærere, og det blev finansieret af tilskud fra stat og kommune, indsamlede bidrag og et beskedent årligt kontingent fra lånerne. Biblioteket var beregnet til at sprede oplysning blandt mindrebemidlede, og det var åbent for alle over 16 år fra byen og de to landsogne. Indtil videre var biblioteket selvejende og selvstyrende; men man sigtede mod at blive kommunalt.⁵⁷⁷

Folkeoplysning var også et foreningsanliggende. En foredragsforening blev oprettet i 1887, i 1897 ville Fælles Fag- og Arbejderforeningen arrangere populære foredrag, fra 1899 fandtes en højskoleforening, og i 1905 søgte Foreningen for folkelig Universitetsundervisning om tilskud.⁵⁷⁸

Der blev i 1908 oprettet en aftenskole, der skulle undervise i fag som dansk, skrivning, regning, bogføring, håndgerning, samfundslære, litteratur og sprog. Det var et socialdemokratisk initiativ, inspireret af en lignende skole i Korsør. Der tegnede sig hurtigt ca. 150 deltagere.⁵⁷⁹

Pressen

Aviserne var den vigtigste kilde til oplysning. *Sorø Amtstidende* – den tidligere *Den Vest-Sjællandske Avis* – var oprindelig upolitisk; men blev fra midten af 1860'erne et højreblad. Da den kom til salg i 1871, søgte C. Branner uden held at købe den

med hjælp fra lokale godsejere. I stedet blev den solgt til J.H.G. Tauber, der ret hurtigt fik den omdannet til et aktieselskab. Tauber gjorde avisen til et aggressivt venstreblad, og som svar iværksatte Højre en annonceboykot, der dog kun blev efterlevet af byens manufakturhandlere. Tauber reagerede ved at stifte en manufakturbrugsforening, der fungerede til 1883. Annonceboykotten hørte hurtigt op, og avisen voksede sig både større og rigere.

Pressen og statuen

Omkring 1910 var Slagelse nået frem til det klassiske firebladssystem, hvor hvert af de store partier havde deres egen avis i byen: Venstreavisen *Sorø Amtstidende*, den konservative *Slagelse-Posten*, *Vestsjællands Social-Demokrat* og det radikale *Vestsjællands Folkeblad*. Den politiske forskel i bladenes indhold var markant. Det kan f.eks. illustreres med behandlingen af indvielsen af Christian IX.s rytterstatue den 9. juni 1910. Initiativet til statuen var udgået fra en kreds af Slagelse-borgere, der fik nedsat et udvalg i 1906 til at forestå en indsamling. Undervejs mødte ideen en del modstand særlig fra Socialdemokratiet og de radikale.

Kongefamilien deltog i indvielsen, der fandt sted midt på dagen, og hele byen var pyntet. *Sorø Amtstidende* lod historien brede sig over seks spalter med fem billeder. Avisen indledte med at konstatere: "Det kendes paa en Dag som denne, at dette Folk er et kongeligsindet Folk, og at det holder af sin Konge og hans Hus. Konge og Folk har fundet hinanden, hører sammen i dette land og vil dele dets gode og onde Dage med hinanden." I den følgende meget fyldige og positive redegørelse for dagen beskrev avisens reporter bl.a., hvorledes "de gamle Vaabenbrødre marcherede med taktfaste Skridt i Spidsen. Det er Heltene fra Dannevirke og Dybbøl, den gamle Garde, der kan dø, men overgiver sig aldrig".

Slagelse-Posten diskede op med 13 spalter med et billede. Her fik læseren præsenteret statuens forhistorie og en begejstret beskrivelse af den pyntede by. Der var brugt ca. 2000 flag. Begge aviser noterede omhyggeligt, hvem der var mødt op, og hvem der fik ordener.

Reportagen i *Vestsjællands Social-Demokrat* indskrænkede sig til to spalter. Den indledtes således: "Saa oprandt den af Byens Snobber med saa megen Spænding imøde sete Festsdag, hvor de, iført deres fineste Skrud, skulde møde frem og gøre Hønnør for Kongen, og hvis der blev Lejlighed dertil, gnide sig lidt op af ham." Social-Demokraten fandt ingen kongestemning i byen at dømme efter de "forkølede Hurraraab der lød, da Festtalerne udbragte et Leve for Kongen", og på Sdr. Stationsvej var der et morsomt skuespil at se. Det var Garderforeningen, der øvede sig i at stå ret, gøre højre om og aflægge hønnør for fanen. "Latterligt er det at se disse Mennesker staa og opfriske deres militære Børnelærdom."

Kilder: Christian den Niendes rytterstatue, www.slagelseleksikon.dk; møde 10.3 og 26.5.1909 (Uddrag 1909/10); møde 7.6.1910 (Uddrag 1910/11); *Sorø Amtstidende* 9.6.1910; *Slagelse-Posten* 9.6.1910; *Vestsjællands Social-Demokrat* 9.6.1910.

I 1872 købte et konsortium af godsejere den liberale *Slagelse-Posten*, der var grundlagt i 1867, og ansatte C. Branner som redaktør. I modsætning til konkurrenten skrantede denne avis. En overgang ejede redaktøren selv bladet, støttet af Højre, og herefter blev det omdannet til et aktieselskab. Der blev ført en skarp polemik mellem de to aviser, og der blev ført mange retssager.

I 1893-99 udsendtes venstreavisen *Sorø Amts Folkeblad* i Slagelse, det var en aflægger af en ringstedavis, og i 1899 begyndte *Vestsjællands Social-Demokrat* at udkomme i byen, hjulpet på vej af et stort tilskud fra Fælles Fag- og Arbejderforeningen. Det var oprindeligt en aflægger af *Sydsjællands Social-Demokrat*, men blev fra 1907 et selvstændigt blad, der fik stor udbredelse i Slagelse. Det var imidlertid et dyrt fremstød. I 1907-14 var der normalt brug for et stort, årligt beløb fra den socialdemokratiske presse. Endelig fik Slagelse sin fjerde avis i december 1908, da det radikale *Vestsjællands Folkeblad* kom på gaden.⁵⁸⁰

De nytilkomne aviser ønskede at få del i kommunens annoncering ligesom *Sorø Amtstidende* havde, også fordi det ville være en betydelig indtægtskilde. Det afviste byrådet for *Sorø Amts Folkeblads* vedkommende i 1897, og *Social-Demokraten* fik også et afslag med syv stemmer mod tre i 1900. I 1903 besluttede byrådet dog også at annoncere her. Det skete på opfordring af Fælles Fag- og Arbejderforeningen, der fremhævede, at den overvejende del af byens arbejderbefolkning kun læste denne avis.⁵⁸¹

Sorø Amtstidende var langt den største af aviserne. Fra et abonnementstal på 200-300 i slutningen af 1850'erne nåede den op på et oplag på 4.800 i 1901 og 7.000 i 1913. Antallet af abonnenter i Slagelse by var 850 i 1904. Det var den dominerende avis i Sydvestsjælland; men den var langt fra enerådende i byerne. *Sjællands-Posten*, der i 1870'erne og 1880'erne ikke nåede over et oplag på godt 500, var i 1901 nået op på ca. 800, men stagnerede herefter frem mod 1913. *Vestsjællands Social-Demokrat* ekspanderede derimod. Fra ca. 450 i 1901 steg oplaget til ca. 2.500 i 1913. Tilsvarende steg antallet af holdere i Slagelse fra 440 i 1905 til 1156 i 1913, hvilket formodentlig gjorde *Social-Demokraten* til den stærkeste avis i byen.⁵⁸²

Teater og biograf

Amatørteatervirksomheden, som havde blomstret i Slagelse før 1850, fortsatte, dog nu ofte for at samle ind til velgørende formål. Langt den overvejende del af teaterudbuddet stod de professionelle teaterturneer imidlertid for, især perioden fra 1870'erne til 1. Verdenskrig var teaterturneernes store tid. Antallet af forestillinger i løbet af sæsonen fra september til april var meget betydeligt, og derefter kom turneerne fra de københavnske teatre og endelig sommerteatrene, dvs. revyer, i sommermånederne.

I 1893/94 blev der i sæsonen spillet 71 stykker af otte selskaber. I løbet af året 1908/09 var der 40 stykker spillet af 16 selskaber. Hovedparten af forestillingerne var fra det lettere repertoire, klassikerne blev sjældent opført. I 1893/94 mærker man sig dog Faust – i uddrag – og i 1908/09 stykker af Ibsen og Molière.

Fig. 89. Stadsmusikanten og hans hjælpere spiller til fugleskydning i fugleskydeselskabets pavillon i Lystskoven. Stadsmusikantembedet ophørte i 1859. Foto af skydeskive fra 1857. (Slagelse Lokalarkiv).

Teatret lå i Bredegade i gården bag nr. 16. Det blev indviet i 1847. Dette "kunstens Tempel" var "omgivet af Svinestier og alskens Latriner", hvis man skal tro skuespilleren Kr. Mantzius, og i 1880'erne var det ret medtaget. Det blev afløst i 1892 af Casinoteatret.⁵⁸³

Efter århundredskiftet fik teatret konkurrence fra filmen. I 1906 åbnede et københavnsk selskab Biograf-Theatret i Slotsgade, der begyndte sin virksomhed med bl.a. "En Tur gennem Københavns Zoologiske Have" og "Forsmaaet Elsker eller Det Tragiske Bryllup". Der var fire til seks daglige forestillinger. Året efter blev der givet endnu en bevilling, og i 1908 begyndte Kosmorama i Casinos bygning.⁵⁸⁴

Musik og sang

Byen havde også et blomstrende musikliv. Hoveddrivkraften var i en årrække først Emil Jähnigen og derefter H.C. Kapel. De var begge musiklærere og dirigerede koret i Slagelse Sangforening, der blev stiftet i 1852. Den blev i 1896 lagt sammen med Slagelse ny Musikforening fra 1886 og fik herefter navnet Slagelse Musik- og Sangforening. De to herrer sørgede også for, at der blev arrangeret koncerter. Det samme gjorde byens musikdirektører ved siden af at levere musik til teaterforestillinger, baller og store begivenheder.⁵⁸⁵

Slagelse Sangforening var beregnet for de fine. Der eksisterede også andre sangforeninger. Den forenede Haandværkersangforening blev oprettet i 1869. Den blev i 1885 lagt sammen med sangforeningen Enigheden. I 1891 oprettedes et arbejder-sangkor, der hurtigt fik navnet Lyren. Det medvirkede ved operetter og revyer samt ved arbejderbevægelsens fester 1. maj og grundlovsdag.⁵⁸⁶ Byrådet bidrog til musiklivet ved at betale for musik i gaderne grundlovsdag og for koncerter i Anlægget.⁵⁸⁷

Kirkelige forhold

Byens tre kirker måtte undergå omfattende forandringer, fordi de var i dårlig stand. Værst gik det ud over Slagelse Hospitals kirke, Helligåndskirken. Den blev

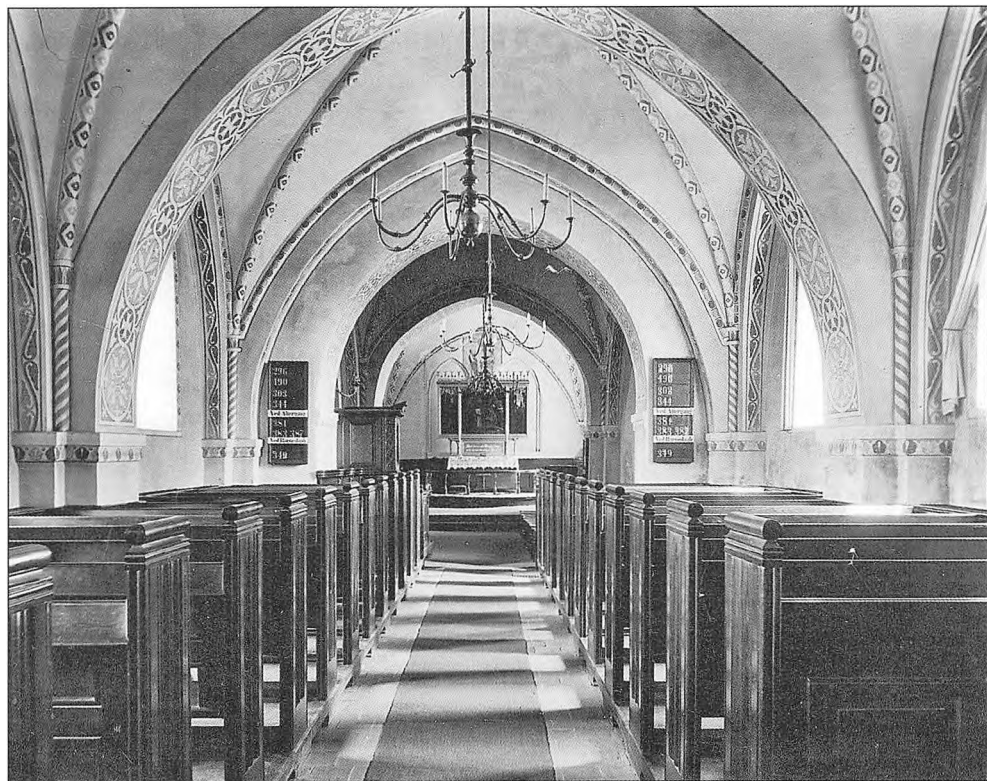

Fig. 90. Sct. Peders kirkes indre med bemaling af buer og ribber fra 1879. Bemalingen blev bevaret til langt ind i 1900-tallet. (Slagelse Lokalarhiv).

revet ned i 1862, og en ny blev opført 1864-65. Sct. Peders Kirke, hvis tårn efter 1818 havde en hat med mansardtag og kviste, fik sit nuværende spir i 1871, samtidig med at kirken blev restaureret. Den blev atter restaureret i 1879-80, og i den forbindelse blev dens indre dekoreret i middelalderlig stil.⁵⁸⁸

Sct. Mikkel's Kirke var ikke prydelig. I 1872 hed det: "Som den nu staaer, er den vel en af de meest uskjønne Kirker vi have; Høikirken blev ved en med sørgelig Vankundighed foretagen Istandsættelse i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede gjort betydelig lavere, hvorved man opnaaed, at Sideskibenes Tage kunde forenes med Høikirken til en eneste Tagflade, der i Forening med den Rest af det gamle Taarn, man lod blive tilbage, dækket med en pikkelhueagtig Top, giver Kirken dens nuværende vanskabte Udseende." Det indre synes at have svaret til det ydre. I 1858 klagede borgerrepræsentationen over den eksempellose mangel på rengøring i kirken, hvor gulvet var dækket af et betydeligt lag støv. Det blev også påtalt, at graverkarlen satte salmenumre op, efter at menigheden var begyndt at indfinde sig.⁵⁸⁹

En restaurering blev overvejet i 1867; men det ville blive så dyrt, at man hellere ville bygge en ny kirke. I 1873-76 blev der alligevel foretaget en både gennemgri-

bende og hårdhændet ombygning, hvor kirken stort set fik sit nuværende udseende med spir og separate tage på midterskib og sideskibe. Inde i kirken blev puds og kalk banket af buer og piller.⁵⁹⁰

Den sidste begravelse på den gamle Sct. Mikkels kirkegård fandt sted i 1858. Herefter benyttede man kun Sct. Mikkels Assistenskirkegård, der var blevet anlagt i 1831. Den blev også benyttet af Sct. Peders sogn, da sundhedsvedtægten fra 1861 som hovedregel forbød yderligere begravelser på kirkegården ved Sct. Peders Kirke. Et hjørne af Sct. Mikkels kirkegård var forbeholdt Slagelse Hospital, hvis egen kirkegård blev nedlagt i 1860'erne. Der var tanker om at bygge et fælles kapel på kirkegården for de to sogne; men det blev opgivet, da der blev købt jord til en kirkegård for Sct. Peders sogn uden for Bredegades Port. I stedet byggede Sct. Mikkels sogn selv et kapel, der stod færdigt i 1865. Sct. Peders Assistenskirkegård blev anlagt i 1886 og fik et ligkapel i 1888.⁵⁹¹

Sct. Mikkels og Sct. Peders kirker havde hver tilknyttet både et bysogn og et landsogn. Disse landsogne var i øvrigt selvstændige landkommuner. Sognepræsten ved Sct. Mikkels Kirke var tillige præst i Hejninge sogn, og foruden ham var der ved kirken ansat en ordineret kateket, der også var førstelærer ved borgerskolen. Denne ordning ophørte i 1862, hvor kirken fik en residerende kapellan, der overtog hvervet som sognepræst i Hejninge. Præsten ved Sct. Peders Kirke var også præst ved Helligåndskirken.⁵⁹²

Sct. Mikkels sogn havde en præstegård i Løvegade, og i 1867 blev der opført en bolig til kapellanen på Jernbanevejen. Sct. Peders præstegård var en landlig oase i byen. Den havde et tilliggende på ca. 22 ha, der blev drevet fra gården. Den havde bindingsværk og tegtag, og dens fire længer blev anvendt til beboelse, køkken, lo, lade, brændehus, stald, karlekammer og vognremise. Et sidehus indeholdt retirade og svinestald. Der var også en stor have. Blandt gårdens beboere var en avlskarl og en røgter. I 1878 var jorden bortforpagtet, og i 1885 blev præstegården erstattet af den nuværende præstebolig.⁵⁹³

Da Slagelses sognepræster i 1854 skulle besvare et cirkulære fra biskoppen om sekter og gudelige forsamlinger i de to menigheder, kunne de svare, at der havde været et par mormonudsendinge i 1852, og at der var én baptistfamilie i byen. Ellers var der ingen sekterere i menighederne, hvorimod enkelte søgte de gudelige forsamlinger.⁵⁹⁴

Indre Mission begyndte sit arbejde i Slagelse i 1860'erne; men Indre Missions Samfund var endnu kun lille, da den indremissionske præst ved Sct. Peders Kirke, Johannes Clausen, begyndte at arbejde for at få bygget et missionshus. Byrådet ville ikke stille jord til rådighed, så i 1893 blev der købt en grund i Herrestræde, og året efter blev missionshuset Philadelphia indviet. Det skulle være et centrum for missionsarbejdet i Slagelse, og samme år fik en indremissionær bopæl i byen.⁵⁹⁵

Frelsens Hær, der kom til Danmark i 1887, holdt møder flere steder i byen, bl.a. i byrådssalen, indtil bevægelsen i 1913 købte en ejendom i Stenstuegade. Den blev revet ned, og en ny med mødesal blev bygget.⁵⁹⁶

Baptisterne stod stærkere i Slagelse, end de to sognepræsters indberetning i 1854 lod ane. Den Vestsjællandske Menighed, senere Slagelse Baptistmenighed, der blev oprettet i 1842, indviede en forsamlingsaal i Fruegade i 1853. I 1865 var der 65 medlemmer, og i 1895 blev der indviet et nyt kapel, Bethania, i Løvegade.⁵⁹⁷

Der var meget få katolikker i Slagelse og omegn. I 1903 var der ca. 20. På det grundlag blev der indrettet et kapel i Bredegade. I 1907 blev der bygget et kapel i Tordenskjoldsgade. Fem år senere var menigheden vokset til 30 medlemmer, herefter gik det stærkt på grund af den polske arbejdskraft, der kom til landet. I 1914 var antallet af medlemmer 195.⁵⁹⁸

Den jødiske menighed i Slagelse var på sit højeste i 1832 med 98 medlemmer, og i 1850 var den på 77. Nedgangen fortsatte, og i 1900-tallets begyndelse var den reelt forsvundet. Menigheden havde et lokale i Bredegade, der blev anvendt til synagoge og skole.⁵⁹⁹ Medlemmerne blev begravet i København, og fattigkommissionen frygtede, den ville få stigende udgifter til begravelseshjælp til jøder. Den foreslog derfor i 1861, at der blev anlagt en jødisk kirkegård ved siden af Sct. Mikkels kirkegård. Borgerrepræsentationen bifaldt forslaget, de fornødne tilladelser blev indhentet, og overrabbineren blev rådspurgt om de ceremonielle spørgsmål.⁶⁰⁰ Kirkegården blev indviet i 1863, og den var i brug til 1912.

Fig. 91. Interiør 1905 fra missionshuset Philadelphia i Herrestræde, indviet 1894. Foto: P. Frederiksen. (Slagelse Lokalarkiv, B 829).

Fra købstad til storkommune 1914-2013

Byens styre

Den politiske historie 1914-2013

Den politiske historie omfatter valg til Slagelse byråd samt de efterfølgende konstitueringer. Bortset fra nogle tidsmæssige forskydninger under besættelsen har der været afviklet valg hvert fjerde år. I den beskrevne periode har der været afholdt 24 valg. Nogle af dem er karakteriseret ved, at et parti eller en politisk konstellation uden problemer har vundet flertallet, men en god del af valgene er karakteriseret ved resultater med små marginer mellem de i dansk historie traditionelle politiske samarbejdspartnere, igennem de seneste år ofte kaldet rød og blå blok. Dette er specielt gældende for valgene i den nyeste del af tidsperioden. Slagelse byråd har også i enkelte valgperioder været karakteriseret ved konstitueringer på tværs af det traditionelle partisamarbejde. Byen har i perioden haft otte borgmestre, der har siddet i kortere eller længere tid spændende fra ca. to måneder til over 25 år. Beretningens fokus er stort set indskrænket til byrådet, mens det politiske arbejde i diverse udvalg, kommissioner, nævn og bestyrelser kun sporadisk er beskrevet og da som regel under det pågældende tema.⁶⁰¹

Borgmesterskifte i 1914

På byrådets møde den 24. september 1914 anmodede Indenrigsministeriet om en erklæring fra byrådet om, hvorvidt man ønskede at komme med forslag til besættelse af den borgmesterstilling, der var blevet ledig. Byrådet besluttede med otte stemmer mod syv at indstille sagfører Carl Hansen. Samtidig foreslog man, at den valgte borgmester måtte forpligtes til at stille sit mandat til rådighed ved udløbet af valgperioden. Dette skulle også gælde for efterfølgende valgperioder. Indenrigsministeriet fulgte indstillingen fra Slagelse byråd.⁶⁰²

Socialdemokratisk flertal i byrådet fra 1917

Ved byrådsvalget den 13. marts 1917 var faste partibetegnelser endnu ikke slået igennem. Der opstillede tre kandidatlistes, der blev betegnet med bogstaverne A, B og C. Ud fra de opstillede kandidaters navne er der ingen tvivl om, at A var Socialdemokratiet; at B var Den Kommunale Vælgerforening (Det Konservative

Folkeparti); at C var Venstrepartiernes Vælgerforenings Kandidatliste. Der skulle vælges i alt 15 medlemmer til byrådet.

Valgkampen formede sig primært som for eller imod Socialdemokratiet, og valghandlingen blev afviklet på den daværende Teknisk Skole i Smedegade. Resultatet blev, Socialdemokratiet sikrede sig absolut flertal med otte mandater, mens Den Kommunale Vælgerforening fik fem mandater og Venstrepartiernes Vælgerforening to. Valgdeltagelsen var på 79,7 %.⁶⁰³

På det første møde i byrådet efter valget meddelte Carl Hansen, at han "[...] stiller sit Mandat til Disposition". Han tog således konsekvensen af valgets resultat og udtrådte af byrådet. Man valgte herefter socialdemokraten, redaktør H.P. Hansen som borgmester. Afstemningen var enstemmig, hvilket betød, at Den Kommunale Vælgerforening og Venstrepartiernes Vælgerforening undlod at stemme, så ingen stemte imod.⁶⁰⁴ Da borgmesteren principielt blev udnævnt af kongen, var der alene tale om en indstilling fra byrådet, men den 14. maj 1917 kunne man på byrådsmødet fremlægge Indenrigsministeriets godkendelse af borgmesterskiftet.⁶⁰⁵

Fra kongevalgt til folkevalgt borgmester: H.P. Hansen

De kongevalgte borgmestre var indtil 1919 med til at sikre statsmagten en vis kontrol med byrådene. Den 1. marts 1919 blev loven om folkevalgte borgmestre vedtaget, og herefter skulle byrådene selv vælge borgmesteren. Det skulle ske på hvert nyvalgt byråds første møde og gælde for den kommende valgperiode. Første gang ville være efter valget i 1921. Ved lovens vedtagelse blev det bestemt, at alle byråd skulle vælge borgmester i marts samme år,⁶⁰⁶ og loven åbnede mulighed for, at man kunne vælge den siddende borgmester. Det var først fra valget i 1921, at der blev stillet krav om, at en borgmester skulle være medlem af byrådet.⁶⁰⁷

I Slagelse fortsatte H.P. Hansen som borgmester – og som den første folkevalgte. Der ses ingen sag om valget i byrådets forhandlingsprotokol, selv om loven krævede det. Der ses kun en skrivelse fra Indenrigsministeriet om, at der skulle finde suppleringsvalg af byrådet sted, hvis den valgte borgmester i forvejen var medlem af byrådet.⁶⁰⁸

Ved valget i marts 1921 bevarede Socialdemokratiet både det absolutte flertal og borg-

Fig. 92. H.P. Hansen var borgmester fra 1917 til 1927, hvor han trak sig frivilligt på grund af stort arbejdspress i Folketinget, hvor han var blevet indvalgt i 1913. Han er den politiker fra Slagelse, der er nået højest i det politiske hierarki på landsplan, idet han i perioden 1933-37 var finansminister. Han var endvidere formand for Folketinget fra 1924 til 1932. (Slagelse Lokalkiv, B 3918).

mesterposten. Partiet fik otte af byrådets mandater, og H.P. Hansen kunne fortsætte som borgmester. Slagelse Kommunale Vælgerforening fik fire mandater, og Venstre fik tre. Valghandlingen fandt sted på Østre Borgerskole, og valgdeltagelsen var på 88,4 %.⁶⁰⁹

Ved valget i marts 1925 skulle der vælges to byrådsmedlemmer mere, fordi byrådet i januar havde besluttet at udvide antallet af medlemmer fra 15 til 17.⁶¹⁰ Forslaget om at udvide byrådet kom fra Det Radikale Venstre, der formentlig håbede, at udvidelsen ville sikre dem et mandat. Resultatet blev imidlertid, at Socialdemokratiet bevarede det absolutte flertal med ni mandater og H.P. Hansen som borgmester, mens Venstre og Det Konservative Folkeparti fik hver fire mandater. Det Radikale Venstre (der havde stillet op første gang ved valget i 1921 uden at komme ind) måtte konstatere, at de ikke fik stemmer nok til at blive repræsenteret. Stemmeprocenten var 84,2 %.

Ny borgmester

På byrådets møde den 11. juli 1927 søgte H.P. Hansen om tilladelse til at træde tilbage som borgmester pr. 1. august på grund af omfattende arbejde i Rigsdagen. Byrådet imødekom ønsket, og herefter blev Vilhelm Melgaard valgt til ny borgmester med ni stemmer, mens der var otte blanke.⁶¹¹

Ved valget i marts 1929 vandt Socialdemokratiet overlegent og fik ti af byrådets 17 mandater. Det Konservative Folkeparti gik frem til fem mandater. De to partiers mandatgevinster skete på bekostning af Venstre, der endte på to mandater. Borgmesterskiftet midt i perioden havde således ingen negativ effekt for Socialdemokratiet, og Melgaard kunne fortsætte som borgmester. Denne gang med et flertal af de stemmeberettigede bag sig. Stemmeprocenten var på 84,4 %.⁶¹²

Den socialdemokratiske dominans i byrådet blev yderligere cementeret ved valget i marts 1933. Her vandt partiet endnu et mandat og kunne sætte sig på 11 pladser. Det Konservative Folkeparti fastholdt sine fem mandater, mens Venstre måtte afgive ét. Den konservative *Sorø Amts Dagblad* konstaterede efterfølgende harmdirrende, at det primært var de borgerlige vælgere, der havde valgt at blive hjemme.⁶¹³ Efter valget kunne Melgaard endnu en gang fortsætte som borgmester. Stemmeprocenten lå på 78,4 %.

Fig. 93. Vilhelm Melgaard er hidtil den eneste folkevalgte borgmester, der har haft 25-års jubilæum på posten, idet han var borgmester fra 1927 til 1952. Han er mest kendt for sin indsats under besættelsen, hvor han stærkt håndhævede overfor tyskerne, at det var dansk lovgivning, der fortsat var gældende. Melgaard ses her sammen med sin hustru, datter og barnebarnet Jette på bopælen Platanvej 17. (Foto ventligst udlånt af barnebarnet Jette Schmidt).

Den socialdemokratiske fremgang midt i 1930'ernes økonomiske krise kan skyldes flere ting. Vælgerne kan have vurderet, at borgmesteren og hans parti havde gjort det godt. Fremgangen kunne også hænge sammen med de landspolitiske initiativer, der kunne have haft en lokal afsmittende effekt. Midt i 1930'erne blev der gennemført en stor socialreform, hvis indhold primært appellerede til de svageste grupper i samfundet, som den økonomiske krise kunne ramme hårdt. Netop socialreformen fra 1933 betød, at vælgerantallet ved byrådsvalget i marts 1937 var øget betydeligt, fordi færre personer end tidligere mistede valgret og valgbarhed, hvis de i en periode var på offentlig forsørgelse,⁶¹⁴ og det gav ca. 1.500 nye vælgere. Det ændrede imidlertid ikke på mandatfordelingen i byrådet. De store partier fik næsten lige stor fremgang, og Socialdemokratiet fik 11 mandater, Det Konservative Folkeparti fem og Venstre ét mandat. 15 stemmer mere på Venstre eller Det Konservative Folkeparti ville have ført til et mistet mandat for Socialdemokratiet. Årsagen til dette kan være, at der på den socialistiske fløj opstillede endnu et parti, nemlig Danmarks Kommunistiske Parti, der fik 266 stemmer. Endelig stillede det danske nazistparti DNSAP (Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti) op. Partiet fik kun 84 stemmer, selv om spidskandidaten, købmand Einer Jørgensen, havde opfordret vælgerne til at prøve noget nyt. Stemmeprocenten var på 81,5 %. Ved dette valg blev der for første gang anvendt en fastsat bogstavbetegnelse for de enkelte partier, og den var gældende for hele landet.⁶¹⁵

Normalt er en kommunal valgperiode på fire år, men på grund af besættelsen blev det næste valg udskudt til den 5. maj 1943, og man udskød ydermere kommunevalget til maj måned, så det ikke faldt sammen med det lands- og folketingsvalg, der fandt sted i marts. Afholdelse af demokratiske valg under den tyske besættelse af landet var en manifestation af, at det danske samfund fortsat fungerede under dansk ledelse og administration.

Til byrådsvalget var der opstillet fem lister. Danmarks Kommunistiske Parti var blevet forbudt efter Tysklands krig mod Sovjetunionen i juni 1941. At DNSAP ikke opstillede, kan synes mere mærkeligt. En forklaring kan være, at partiet ved folketingsvalget ikke havde opnået den forventede fremgang, selv om partiet fik tre mandater i Folketinget. En anden forklaring kan være, at der var store splittelser i partiet efter det dårlige folketingsvalg. Valgresultatet ændrede ikke ved magtfordelingen, kun mandatfordelingen. Socialdemokratiet mistede et mandat og fik i alt 10 mandater. Dette trods en fremgang på ca. 400 stemmer. Det Konservative Folkeparti beholdt de fem mandater, mens Venstre fik to. Venstres fremgang skyldtes listeforbundet med Det Konservative Folkeparti. Ved dette valg var valgdeltagelsen til Folketinget på 89,5 %, men kun 77,3 % ved kommunevalget.⁶¹⁶ Endnu engang kunne Melgaard fortsætte som borgmester.

Valgperioden blev kortere end normalt. Efter krigens afslutning i maj 1945 skulle samfundet tilbage i normal gænge. Derfor blev det næste valg lagt den 12. marts 1946, og der var for første gang over 10.000 vælgere i kommunen. Trods Melgaards store og respekterede indsats under besættelsen mistede Socialdemo-

kratiet ét mandat, men beholdt dog flertallet. For Danmarks Kommunistiske Parti kom gartner Viggo Marker ind. Partiet fik desuden et flot valg til Folketinget samme år, hvilket skyldtes kommunisternes store og aktive rolle i det illegale miljø under besættelsen. Fire partier blev repræsenteret i byrådet: Socialdemokratiet med ni medlemmer, Det Konservative Folkeparti med fire, Venstre med tre og Danmarks Kommunistiske Parti med ét. Valgdeltagelsen var på 84,1 %. Over halvdelen af byrådets medlemmer blev skiftet ud, idet der kom hele ni nye ind, bl.a. den konservative købmand Aage Erslev, der fik det næsthøjeste antal stemmer efter Melgaard.⁶¹⁷

Socialdemokratiets tab af det absolutte flertal

Ved valget den 7. marts 1950 mistede Socialdemokratiet (trods stemmefremgang) sit absolutte flertal, men fik otte af byrådets 17 mandater. Det tabte mandat gik til Danmarks Retsforbund, der blev præsenteret i byrådet med et enkelt medlem, nemlig tømmerhandler Tommy Beinkamp. Partiet havde hidtil stillet op uden at komme ind, men det lykkedes nu ved at indgå i listeforbund med Det Radikale Venstre. Det Konservative Folkeparti, Venstre og Danmarks Kommunistiske Parti fik uændrede mandattal, henholdsvis fire, tre og ét. Med støtte fra Viggo Marker kunne Melgaard fortsætte som borgmester. Stemmeprocenten var på 83,8 %.

Den 1. august 1952 kunne Melgaard fejre 25-års jubilæum som borgmester. Det blev bl.a. markeret med et ekstraordinært møde i byrådet på selve dagen. Amtmanden for Sorø Amt og borgmestrene fra de omkringliggende købstæder var til stede, da Melgaard blev hyldet og takket for sin indsats. Som gave fik han stillet 4.000 kr. til rådighed til en ferierejse.⁶¹⁸ På byrådsmødet den 24. november bad han om tilladelse til at fratræde sin stilling som borgmester og til at udtræde af byrådet med udgangen af 1952. Ansøgningen blev begrundet med dårligt helbred,

og tilladelsen blev givet med beklagelse fra de tre byrådsgrupper.⁶¹⁹ Forretningsfører Poul Hansen blev valgt som ny borgmester på et byrådsmøde den 12. januar 1953. Det skete med ni stemmer for og otte blanke.⁶²⁰

Nyt flertal til Socialdemokratiet

Ved valget den 2. marts 1954 erobrede Socialdemokratiet de to mandater tilbage og fik ti.

Fig. 94. Poul Hansen var borgmester fra 1952 til udgangen af januar 1970, hvor han døde på grund af sygdom. Populært blev han i byen kaldt "Poul Brød", fordi han havde været ansat som forretningsfører på Arbejdernes Fællesbageri. Han sad i byrådet i små 38 år og var også folketingsmedlem i syv år. (Slagelse Lokalkaliv, B 50111).

Endnu engang havde et borgmesterskifte midt i en valgperiode ikke betydet tilbagegang, så Poul Hansen kunne fortsætte som borgmester. Det Konservative Folkeparti fik fire og Venstre tre mandater, og byrådet kom herefter til at bestå af de tre partier, men med hele ni nye medlemmer. Valgdeltagelsen var på 77,7 %.

Danmarks Kommunistiske Parti – atter et støtteparti

Ved valget den 4. marts 1958 mistede Socialdemokratiet to mandater og endte med otte. Danmarks Kommunistiske Parti kom knebent ind med et enkelt mandat. Havde partiet fået 19 færre stemmer, var det gået til Socialdemokratiet, der så havde bevaret deres flertal. Venstre fik fremgang og fire mandater. Dermed blev det byrådets næststørste parti i stemmetal til glæde for den lokale venstreavis, *Sorø Amtstidende*, der dog måtte påpege, at hvis de fire ikke-socialistiske partier havde kunnet enes om et fælles valgforbund, havde der kun manglet 56 stemmer i et andet flertal.⁶²¹ Det Konservative Folkeparti bevarede partiets fire mandater. Det var endnu ikke blevet udbredt at stemme personligt, fordi stemmesedlerne kun indeholdt de forskellige partiers navne, så vælgeren skulle selv skrive navnet på den ønskede kandidat. Som illustration af hvor få der stemte personligt, kan nævnes, at topscoreren i personlige stemmer var den nyvalgte Inga Ytrup fra Venstre. Hun fik 317 personlige stemmer foran partiets spidskandidat Hans Bagge, der fik 71. Hos de to andre store partier var det heller ikke spidskandidaterne, der fik flest personlige stemmer. Socialdemokratiets Egon Jensen fik 145 stemmer mod Poul Hansens 96 stemmer. Hos Det Konservative Folkeparti fik K.E. Christensen 267 stemmer, mens spidskandidaten Carl Nielsen fik 132.⁶²² Stemmeprocenten ved valget var omkring 77 %.

Et ikke-socialistisk valgforbund blev indgået ved valget den 6. marts 1962. Det Radikale Venstre og Retsforbundet dannede en fællesliste med Tommy Beinkamp som spidskandidat. Fælleslisten indgik derudover i valgforbund med Det Konservative Folkeparti og Venstre for at undgå stemmespild.⁶²³ Efter valget fortsatte mandatfordelingen fuldstændig uforandret, og det betød, at Poul Hansen kunne fortsætte som borgmester. Målet om at undgå stemmespild via valgforbund blev dog nået, idet Venstre ellers havde mistet sit fjerde mandat til Socialdemokratiet, som dermed havde fået flertal. Stemmeprocenten var 74,9 %, og der var flere forklaringer på denne lavere valgdeltagelse, bl.a. at der var ændret i valgdistrikterne. Det betød, at ca. 1.000 vælgere havde fået flyttet valgsted fra Østre til Vestre Skole. Nogle af vælgerne var ikke opmærksomme på dette og mødte derfor op på Østre Skole, som de plejede. De blev da henvist til Vestre Skole, men ikke alle orkede at tage derhen. Der kom syv nye medlemmer i byrådet. For Socialdemokratiet var det bl.a. overbetjent Aage Nørsgaard. Inden optællingen af de personlige stemmer tydede det på, at listens nummer otte var valgt ind, men listens nummer ni fik dobbelt så mange personlige stemmer og blev dermed valgt. Fra Det Konservative Folkeparti kom tre nye ind, bl.a. gymnasiets rektor Olaf Skouby og fru Inger Hamann. Det var blevet mere udbredt at stemme personligt. Eksempelvis fik Poul Hansen 1.255 personlige stemmer. Disse mange

stemmer kom til at skabe uorden i partiets rækkefølge på grund af reglerne om listestemmer, fordi de personlige stemmer var afgørende.⁶²⁴

Også ved valget den 8. marts 1966 kunne Poul Hansen fortsætte som borgmester, selv om Socialdemokratiet kun fik syv mandater, men sammen med de to mandater fra Danmarks Kommunistiske Parti blev flertallet sikret. Det Konservative Folkeparti fik fire mandater, mens Venstre måtte nøjes med to. En ny liste, Centerlisten, kom i byrådet med to mandater. Centerlistens to medlemmer blev Eigil Rasmussen og Peter Vilsner. Centerlistens medlemmer var yngre politisk interesserede, der næppe ville få en plads på de etablerede partiers opstillingslister. Centerlistens formål var bl.a. at gøre de politiske processer og beslutninger mere synlige. Derudover ville de gøre Slagelse til et landsdelscenter og et center for handel, industri, uddannelse og kultur. På Centerlistens valgliste opstillede tidligere konservative, venstrefolk, radikale og socialdemokrater foruden folk fra erhvervslivet og de liberale erhverv.⁶²⁵ Valget var bemærkelsesværdigt, fordi samtlige partier og Centerlisten fik valgt repræsentanter ind i byrådet. Poul Hansen fik flest personlige stemmer, nemlig 1.386, men kun 48 mere end Viggo Marker med 1.338 stemmer.⁶²⁶

En af de store opgaver i denne valgperiode var at forberede en kommunesammenlægning pr. 1. april 1970. Poul Hansen var formand for det fælleskommunale udvalg, der skulle forberede sammenlægningen, men han kom ikke selv til

Fig. 95. Slagelse byråd samlet til møde i den gamle byrådsal i Bjergbygade 1962-1963. For bordenden længst væk sidder borgmester Poul Hansen. Fra sommeren 1963 var det slut med byrådsmøder på dette sted, idet det nye rådhus blev indviet 6. juni 1963. (Slagelse Lokalarkiv, B 4810).

Fig. 96. Egon Jensen er den borgmester, der har haft embedet kortest tid i Slagelse, nemlig to måneder. Som viceborgmester trådte han til, da Poul Hansen døde ultimo januar 1970, og havde posten frem til den 1. april. Egon Jensen var i byrådet i mange år, men havde ellers sin politiske karriere i Folketinget, hvor han flere gange var minister i kortere perioder. Her ses han sammen med socialdemokraternes formand Harry Eskildsen til højre i august 1969. (Foto: Steen Rasmussen. Slagelse Lokalarkiv, B 2277).

at opleve arbejdets afslutning. Han blev ramt af sygdom, og i december 1969 måtte han give op, hvorefter han døde den 26. januar 1970. Egon Jensen overtog hvervet som borgmester i de sidste måneder af valgperioden, og Aage Nørgaard blev 1. viceborgmester.

Rødt flertal i den nye storkommune

Valget den 3. marts 1970 var imødeset med spænding. Det var første valg til byrådet i den nye storkommune, hvor Slagelse Købstadskommune fra 1. april samme år ville blive lagt sammen med Slagelse Sct. Peders og Sct. Mikkelss landsogsskommuner samt Stillinge, Hejninge og Vestermose kommuner. Disse omegnskommuner havde i valgperioden forud haft et borgerligt flertal domineret af Venstre. Valgets største tabere blev Danmarks Kommunistiske Parti og Centerlisten, der ikke havde den store gennemslagskraft uden for købstaden. Begge fik ét mandat. Det Konservative Folkeparti fik tre personer i det nye byråd. Socialistisk Folkeparti blev ikke repræsenteret. Vinderne blev Socialdemokratiet med ti og Venstre med fem mandater. Med støtte fra Danmarks Kommunistiske Parti kunne Socialdemokratiet besætte borgmesterposten med partiets spidskandidat, Aage Nørgaard, der opnåede et flot valg med 2.208 personlige stemmer. Ved valget var det både Socialdemokratiet og Venstre, der oplevede sprængning af listen. Det betød at nummer seks på Venstres liste kom ind i stedet for nummer fem, der måtte tage til takke med posten som 2. suppleant. Hos Socialdemokratiet kom Erik Asmund ind med 311 personlige stemmer, selv om han var opstillet i sidste øjeblik som erstatning for Alfred Krog, der var blevet alvorligt syg. For anden gang blev Det Radikale Venstre repræsenteret i byrådet med et enkelt medlem, nemlig Inger Nørgaard.

Valget den 5. marts 1974 ændrede ikke på magtbalancen eller borgmesterposten i byrådet, men der kom forskydninger mellem partierne. Socialdemokratiet mistede to mandater, men fik støtte fra kommunisternes to mandater, og dermed kunne Aage Nørgaard sætte sig i borgmesterstolen med 11 medlemmer bag sig. Det Radikale Venstre og Centrum-Demokraterne fik hvert ét medlem. Det Konservative Folkeparti fik to og Venstre fire mandater. Fremskridtspartiet fik byrådets to sidste mandater. Valgets største stemmesluger blev Egon Jensen med 1.411 stemmer, og han blev skarpt efterfulgt af Viggo Marker med 1.292. De personlige stemmer fik betydning i flere partier, og reglerne var stadig sådan, at man kunne blive valgt ind, selv om man stod længst nede på listen. Det betød, at Arnold Petersen ind som nummer seks af otte, selv om han var placeret som nummer 13 på den socialdemokratiske liste, mens nummer 7 kun fik 49 personlige stemmer og blev 1. suppleant. Stemmeprocenten var 60,8 %.

Ved valget den 7. marts 1978 kom byrådet til at bestå af fem partier. Både Det Radikale Venstre og Centrum-Demokraterne røg ud.⁶²⁷ Socialdemokratiet fik et godt valg og blev valgets sejrherre med ti mandater. Det skyldtes bl.a. et valgforbund med Det Radikale Venstre. Danmarks Kommunistiske Parti beholdt deres tre medlemmer,⁶²⁸ og dermed kunne Aage Nørgaard fortsætte som borgmester med 13 mandater bag sig. Det Konservative Folkeparti og Venstre blev lige store med hver tre. Der var indgået en masse valgforbund: Et mellem Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre, et mellem Det Konservative Folkeparti, Centrum-Demokraterne og Venstre, og endelig var der indgået et valgforbund mellem SF, Danmarks Kommunistiske Parti og Venstresocialisterne. Stemmeprocenten var 69,4 %.⁶²⁹ Aage Nørgaard fik flest personlige stemmer med 1.949, og Viggo Marker blev nummer to med 939 stemmer.

Valgperioden efter valget i 1978 var et kvartal kortere end de normale fire år, fordi man gik over til at følge kalenderåret. Derfor blev næste valg afholdt den

17. november 1981 med start på valgperioden den 1. januar 1982. Her opstillede 12 partier/lister med i alt 112 kandidater, og igen blev der indgået valg- og listeforbund for at undgå stemmepild. De to venstrelister havde indgået listeforbund, og disse to lister var i valgforbund med Det Konservative Folkeparti. Det Radikale Venstre, Retsforbundet og den nye Slagelsesliste var i valgforbund.

Fig. 97. Aage Nørgaard blev den første borgmester i den nye stor-kommune efter kommunesammenlægningen i 1970. Han havde posten i 16 år og genopstillede herefter alene som byrådsmedlem. I alt var Aage Nørgaard medlem af byrådet i 28 år. Billedet er fra byrådsperioden 1966-1970, hvor han bl.a. var formand for Socialudvalget. (Foto: Folis Foto. Slagelse Lokalarliv, B 4759).

Det samme var SF, Danmarks Kommunistiske Parti og Venstresocialisterne. Kun Socialdemokratiet, Fremskridtspartiet samt Fælleslisten bestående af Centrum-Demokraterne og Kristeligt Folkeparti stillede op uden at indgå valgforbund med andre.⁶³⁰

Der skete en del forskydninger mellem partierne, men magtfordelingen forblev uændret. Aage Nørgaard kunne derfor den 1. januar 1982 indlede sin fjerde borgmesterperiode, selv om hans parti (trods stemmefremgang) kun havde ni mandater. Også Danmarks Kommunistiske Parti og Fremskridtspartiet mistede et mandat. De tre tabte mandater gik i stedet til Det Radikale Venstre, SF og Det Konservative Folkeparti, der gik fra tre til fire mandater. Valgets største taber blev Danmarks Kommunistiske Parti, og den største vinder blev Det Konservative Folkeparti.

De personlige stemmetal fik stor betydning på den socialdemokratiske liste. De seks øverste kandidater på listen blev valgt ind, men herefter skulle de tre øvrige kandidater findes ud fra det personlige stemmetal. Listens nummer syv var typograf og udvalgsformand Arnold Petersen, der havde siddet i byrådet i tre valgperioder. Han fik imidlertid ikke stemmer nok til at kunne fortsætte. De tre pladser blev besat af listens nummer 12, 13 og 14. Der kom ni nye medlemmer ind i byrådet, herunder SF's første repræsentant, Flemming H. Christensen, mens det blev Jørgen Pram Gad, der kom til at repræsentere Det Radikale Venstre. For Det Konservative Folkeparti blev købmand Søren Bang Nielsen og rektor Jens Jørgensen valgt. Aage Nørgaard fik flest personlige stemmer, nemlig 1.724, og han blev efterfulgt af Mogens Elvensø fra Fremskridtspartiet, der fik 636. Stemmeprocenten var på 69,4.⁶³¹

Ny borgmester

Forud for valget den 19. november 1985 havde Aage Nørgaard besluttet ikke at være partiets borgmestercandidat. Han mente, at der skulle nye kræfter til, men ville gerne stille op som almindeligt byrådsmedlem en enkelt periode. Steen Bach Nielsen blev valgt som ny borgmestercandidat for Socialdemokratiet. Valget var imødeset med spænding, fordi Socialdemokratiet ikke kunne forvente at få nytte af en såkaldt borgmestereffekt (hvor nogle stemmer på borgmesteren, fordi vedkommende er kendt og synlig i medier og i lokalområdet). Ikke desto mindre bevarede Socialdemokratiet dets ni mandater. Til gengæld blev der flyttet en del rundt på mandaterne blandt de øvrige partier. SF fik to mandater og Danmarks Kommunistiske Parti ét. Det Konservative Folkeparti gik frem til syv mandater. Mandatfremgangen ændrede ikke væsentligt på magtbalancen i byrådet, fordi den svarede til tabte mandater i de tre partier, der måske ville have samarbejdet om en konservativ borgmester. Efter valget var der fem partier i byrådet. Partiet De Grønne stillede op for første gang og fik et pænt valg med 578 stemmer. Deres stemmer var imidlertid tabte, fordi de ikke var i listeforbund med andre partier. Det Humanistiske Parti stillede også op for første gang, og for dem gik det ikke så godt med kun ti stemmer. Ved valget kom der otte nye personer ind i byrådet, bl.a. Stig Fjord Nielsen og Svend Aage Christiansen fra

Socialdemokratiet, Karin Tellerup fra Det Konservative Folkeparti og Elisabeth Næstholt Jensen for SF. Jens Jørgensen fik flest personlige stemmer med 2.593 mod Steen Bach Nielsens 1.637.⁶³² Med ni socialdemokratiske mandater, der blev støttet af to fra SF og ét fra Danmarks Kommunistiske Parti, kunne Steen Bach Nielsen sætte sig i borgmesterstolen den 1. januar 1986 efter et valg, hvor stemmeprocenten var nede på 65,4 %.

Ved valget den 21. november 1989 blev de to yderfløje i byrådet styrket. Fremskridtspartiet kom ind med ét mandat, og Danmarks Kommunistiske Parti fik to. Det skyldtes bl.a. et valgteknisk samarbejde med Det Radikale Venstre og Indvandrerlisten, som dog ikke selv blev repræsenteret. Socialdemokratiet og Det Konservative Folkeparti mistede hvert ét mandat, mens Venstre og SF begge fastholdt to mandater. Steen Bach Nielsen kunne danne flertal sammen med Venstre og Det Konservative Folkeparti, som han havde gjort det i størstedelen af den forrige valgperiode, da han havde måttet opgive at holde sammen på et flertal af Socialdemokratiet, SF og Danmarks Kommunistiske Parti. Efter valget blev der bejlet til ham fra begge sider, men et flertal med SF og Danmarks Kommunistiske Parti ville blive snævert med et samlet mandattal på 12. Han valgte imidlertid det snævre flertal og ville endnu engang forsøge sig med et rent rødt flertal. Efter valget kom der ni nye personer i byrådet. Blandt de nye var Hanne Hansen fra SF. Som det yngste medlem af byrådet blev Det Konservative Folkepartis 23-årige Vibeke Parsborg valgt. Fra Danmarks Kommunistiske Parti blev Ulla Døj valgt. Fra Socialdemokratiet blev viceskoleinspektør Lis Tribler valgt.

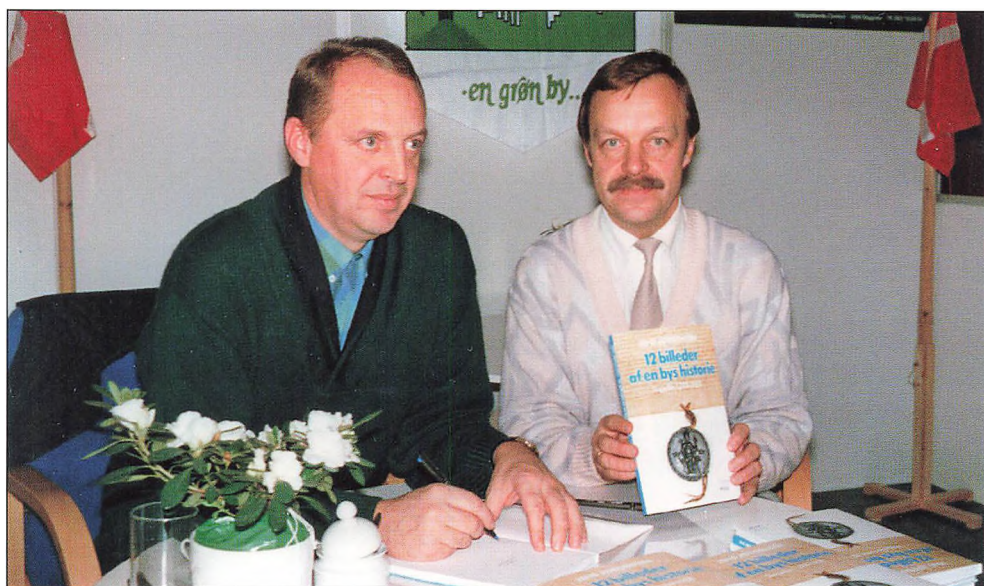

Fig. 98. Steen Bach Nielsen og Jens Jørgensen signerer bøger sammen ved udgivelsen af Jens Jørgensens bog "12 billeder af en bys historie" ved købstadsjubileet i 1988. Steen Bach Nielsen var borgmester 1986-1993, hvor borgmesterposten gik til Jens Jørgensen, der fik en enkelt periode som borgmester 1994-1997. (Foto: Jørgen Kanding. Slagelse Lokalkiv).

Hun havde uden held stillet op ved de to seneste byrådsvalg. Karin Tellerup fra Det Konservative Folkeparti blev valgets vinder med 1.830 personlige stemmer. Det var 480 stemmer flere end Steen Bach Nielsen, der fik 1.350.

Det Konservative Folkeparti og Venstre erobrede flertallet og borgmesterposten

Ved valget den 16. november 1993 lykkedes det de borgerlige partier at erobre flertallet og dermed også borgmesterposten, der gik til Jens Jørgensen, der tillige havde fået et meget stort personligt stemmetal. Socialdemokratiet opretholdt otte mandater, men konstitueringspartnerne fra sidste valg (SF og Danmarks Kommunistiske Parti) kunne kun levere et enkelt mandat. SF fik ét medlem, og Danmarks Kommunistiske Parti var gået i opløsning i valgperioden, da et medlem skiftede til Socialdemokratiet. Viggo Marker forsøgte sig uden held med en ny venstrefløjskonstruktion, Rødt Grønt Slagelse, men fik ikke stemmer nok til et mandat. Som konsekvens valgte den da 81-årige Viggo Marker at stoppe sin lange politiske karriere. Både Venstre og Det Konservative Folkeparti fik markant fremgang med henholdsvis otte og fire mandater. Derimod kunne Fremskridtspartiet ikke samle tilstrækkeligt med stemmer til at beholde partiets ene mandat. Den megen uro, der var omkring partiet på landsplan, smittede også af lokalt, og til byrådsvalget opstillede to fraktioner fra partiet, nemlig Trivselspartiet og Erhvervslisten, der dog ikke kom ind. Det nye byråd kom til at bestå af fire partier med en magtdeling på 12 borgerlige medlemmer mod ni på den anden fløj. Jens Jørgensen satte rekord med 4.190 personlige stemmer. Venstres spidskandidat Ejler Nielsen fik 1.255 stemmer, og Steen Bach Nielsen fik 1.438.

Valgforbund og socialdemokratisk borgmester

Det borgerlige flertal med Jens Jørgensen i spidsen holdt kun i én valgperiode. Ved valget den 18. november 1997 skiftede flertallet tilbage, da Socialdemokratiet gik frem og fik ti mandater og med SF's ene mandat kunne præstere et flertal i byrådet. Det Konservative Folkeparti fik seks, Venstre tre, og Dansk Folkeparti kom ind med ét mandat. Systemskiftet kan forklares med fremgangen for Socialdemokratiet, men også med de valgforbund, der var blevet indgået. På den ene side indgik Socialdemokratiet valgforbund med Borgerlisten. SF skulle have været med, men kom for sent.

Det var stemmer svarende til et halvt mandat, der kom fra Borgerlisten og som gav støtte til Socialdemokratiet. På den anden side havde Det Konservative Folkeparti, Venstre, Centrum-Demokraterne og Dansk Indvandrerliste indgået valgforbund. Det var altså marginaler, der sikrede Socialdemokratiet og SF magten samt Slagelse den første kvindelige borgmester, Lis Tribler. De to partier fik tilsammen 48,0 % af stemmerne, mens de borgerlige kunne have fået 49,3 %, hvis de alle havde stået sammen i valgforbund. Efter valget var der gensidige beskyldninger mellem Det Konservative Folkeparti og Venstre, der primært handlede om, at Venstre ikke havde ønsket et valgforbund med Borgerlisten,

som ville pege på den spidskandidat, der fik flest personlige stemmer, som borgmester. Da dette med stor sandsynlighed ville blive Jens Jørgensen, kunne Venstre ikke acceptere forslaget. Partiet ville nemlig markedsføre sin egen spidskandidat, der var Ejler Nielsen. Ydermere havde både Det Konservative Folkeparti og Venstre afvist at gå i valgforbund med Dansk Folkeparti, der endte med at få flere stemmer end nødvendigt til deres mandat. Ved et valgforbund kunne disse overskydende stemmer være tilfaldet valgforbundet og dermed have sikret et borgerligt flertal. Jens Jørgensen måtte konstatere, at hans parti ikke gik frem, og at der ikke havde været den store borgmestereffekt. På valgnatten tog han derfor konsekvensen og meddelte, at han ikke ville være til rådighed som partiets spidskandidat ved det næste valg. I stedet blev Karin Tellerup ny formand for den konservative gruppe, og hun indtog partiets plads i Økonomiudvalget, mens Jens Jørgensen blev 2. viceborgmester. Midt i valgperioden kulminerede den interne uro i Det Konservative Folkeparti, da to medlemmer af byrådsgruppen forlod partiet for at blive løsgængere. Jens Jørgensen forlod partiet i oktober, og i november fulgte Ole Olsen.⁶³³

Socialdemokratisk borgmester med konservativ støtte

Efter valget den 20. november 2001 blev Karin Tellerup en nøglefigur. Valgresultatet viste igen et borgerligt flertal i Slagelse byråd, da Socialdemokratiet og SF kun kunne mønstre ti mandater. Jens Jørgensen stillede op med henblik på at blive brobygger mellem de to traditionelle fløje i byrådet. Hans liste, Borgerlisten, fik tre mandater, mens Det Konservative Folkeparti røg ned på to mandater. Dansk Folkeparti og Venstre gik hvert et mandat frem til henholdsvis to og fire. De borgerlige partier havde ikke på forhånd aftalt, hvem der skulle være borgmester, men havde aftalt at mødes som det første efter valget. Hvis man ikke kunne opnå enighed på mødet, var man fri til øvrig forhandling. Karin Tellerup havde før valget antydnet, at partiet gik efter en bred politisk konstituering. Partiet havde de seneste to år været med i budgetforlig med Socialdemokratiet og SF og dermed forsøgt at indtage den brobyggerrolle mellem fløjene, som Jens Jørgensens Borgerliste bl.a. gik til valg på. Stemningen var kølig mellem de borgerlige partier. De konservative var bitre på Jens Jørgensen, der formentlig havde trukket mange tidligere konservative stemmer med over til Borgerlisten. Partiet beskyldte desuden Venstre for at være på strandhugst ved at nedgøre den konservative indflydelse på de seneste års budgetforlig. Stemningen var så kold, at der end ikke var enighed om, hvor det aftalte møde efter valget skulle holdes. Borgerlisten og Venstre havde aftalt at mødes på Østre Skole, mens Karin Tellerup ville opholde sig ved borgmesterkontoret på rådhuset, hvor hun gerne ville deltage i møde med Lis Tribler, hvis hun blev inviteret. Hun fastslog, at hun ville undgå blokpolitik og helst så en borgerlig borgmester, men kunne det ikke lade sig gøre, ville hun ikke frivilligt sidde på sidelinjen de næste fire år.

Reelt var der fire mulige borgmestre: Den siddende borgmester kunne fortsætte med støtte fra de konservative. Kunne de borgerlige partier blive enige

Fig. 99 Lis Tribler blev Slagelses første kvindelige borgmester i 1998. Hun havde denne post i otte år, hvorefter hun blev den første borgmester i den nye Slagelse Kommune i 2007, hvor hun også genvandt posten i 2010. (Foto fra Slagelse Kommune).

indbyrdes, kunne deres respektive spidskandidater hver især blive kompromispersonen, der løb med borgmesterposten. Efter fintællingen samt optællingen af de personlige stemmer stod det klart, at både Lis Tribler (der satte rekord med 5.051 stemmer) og Karin Tellerup havde fået gode stemmetal, hvilket blev tolket som accept af samarbejdspolitikken. Forhandlingerne fortsatte, og de dårlige forhold mellem de borgerlige gruppers hovedpersoner fremmede ikke forhandlingerne. Da det blev klart, hvilke øvrige personer der var valgt ind for de enkelte partier/lister, tog forhandlingerne en ny drejning. Fra Borgerlisten drejede det sig bl.a. om Metin Kavak, der ikke ville medvirke til et borgerligt styre, som omfattede Dansk Folkeparti. I de fortsatte forhandlinger tilbød de borgerlige partier Socialdemokratiet en bred konstituering. Venstre så dog helst en smal konstituering, men resultatet blev, at Socialdemokratiet, SF, Det Konservative Folkeparti og Metin Kavak indgik konstitueringsaftale, hvorefter Lis Tribler kunne fortsætte som borgmester.

Valg til den nye storkommunes første byråd

Valget den 15. november 2005 blev imødeset med stor spænding, da det denne gang gjaldt det første byråd til den nye storkommune Slagelse der ville komme til at bestå af de tidligere kommuner: Hashøj, Skælskør, Korsør og Slagelse fra 1. januar 2007. Det nye byråd ville udgøre et sammenlægningsudvalg, der fra januar 2006 skulle forberede den kommende sammenlægning. Når sammenlægningen var trådt i kraft i januar 2007, ville det overgå til at fungere som almindeligt byråd frem til udgangen af 2009. De valgte medlemmer skulle i 2006 sikre de enkelte kommuners drift, og derudover fik enkelte politikere dobbelt mandat, fordi de samtidig skulle arbejde med at forberede sammenlægningen. Forud for valget havde de fire kommuners politikere bestemt, at den nye kommunes byråd skulle bestå af 31 medlemmer. Hashøj og Skælskør

havde borgmestre fra Venstre, mens Korsør og Slagelses borgmestre kom fra Socialdemokratiet.

Selv om valget ville få stor betydning for fire kommuners fremtid som storkommune, var valgdeltagelsen kun 65 %. Socialdemokratiet fik 13 mandater, Det Radikale Venstre ét, Det Konservative Folkeparti ét, SF to, Borgerlisten ét, Dansk Folkeparti tre og Venstre ti. Rød blok kunne dermed kun mønstre 15 mandater mod den borgerlige bloks 16. Ikke desto mindre kunne Lis Tribler sætte sig i stolen som borgmester allerede få timer efter, at valgresultatet var kendt. Et flertal for Lis Tribler kom i stand via en aftale med den konservative Ingrid Dyhr Toft og den radikale Villum Christensen. For de konservative handlede forhandlingerne om, ”hvem man kunne samarbejde med”, hvilket *Sjællandske* mente at vide var en henvisning til Jens Jørgensen, og Det Radikale Venstre mente, at Venstres spidskandidat havde været for ultimativ i kravene om de tidligere kommunaldirektørers fremtidige ansættelse. Venstre fik et særdeles godt valg i Skælskør, hvor borgmester Ole Drost kom fra, men også i Hashøj, hvor borgmester Troels Christensen ligeledes havde trukket mange stemmer. Dansk Folkeparti fik tre mandater og Det Konservative Folkeparti fik med ét mandat ”en ordentlig røvfuld”, som viceborgmester Bruno Hansen formulerede det. For Borgerlisten var valgresultatet med ét mandat heller ikke tilfredsstillende. Valgets topscorere i personlige stemmer blev de to store partiers borgmestercandidater: Lis Tribler med 6.465 stemmer og Ole Drost med 5.995. Korsørs borgmester, Flemming Erichsen, fik 1.861 og Hashøjs borgmester, Troels Christensen 602.⁶³⁴

Skiftende flertal og mange partiskift

Ved valget efter kommunesammenlægningen, der fandt sted den 17. november 2009, fik Socialdemokratiet og SF et samlet flertal på 16 mandater. Dansk Folkeparti fik et godt valg med fem mandater, Venstre fik ni, og Det Konservative Folkeparti beholdt deres mandat. Da valgresultatet forelå sent om aftenen den 17. november, var der kun 205 stemmers forskel mellem Socialdemokratiet og SF på den ene side og de tre borgerlige partier (Venstre, Det Konservative Folkeparti og Dansk Folkeparti) på den anden. Før valgresultatet blev kendt, så det længe ud til, at de radikale ville blive tungen på vægtskålen, men det blev ikke tilfældet. Ved fintællingen dagen efter blev det endnu mere spændende, da der blev flyttet 79 stemmer til de borgerlige partier. Dermed var det kun 126 stemmer, der adskilte de to blokke. Venstre krævede endnu en fintælling, fordi det måske kunne vise sig at flytte endnu flere stemmer. Omtællingen flyttede dog kun én stemme, og det endelige valgresultat blev på 125 stemmers forskel i Socialdemokratiet og SF's favør. Derfor kunne Lis Tribler tage hul på sin fjerde periode som borgmester.

Valgets topscorer blev Lis Tribler med 5.412 stemmer efterfulgt af Venstres spids- og borgmestercandidat Stén Knuth, der fik 3.041. Ole Drost fik 2.635 stemmer, og Jens Jørgensen (der havde opløst Borgerlisten og var opstillet for Venstre) kom ind med 537 stemmer.

Valgperioden 2010-13 blev en politisk turbulent og ustabil periode. Peter Løtinga fra Dansk Folkeparti blev løsgænger, men den helt store forandring kom, da Ebbe Ahlgren skiftede parti fra Socialdemokratiet til Venstre. Det var et skifte, der gav den borgerlige gruppering et flertal på 16 mod 15, og dermed skulle byrådet omkonstitueres. En sådan omkonstituering kan ifølge lovgivningen ikke omfatte borgmesteren, der er valgt for en hel periode, men flere udvalgsformænd blev udskiftet med et borgerligt byrådsmedlem. Eksempelvis blev Ebbe Ahlgren ny formand for Kultur- og Fritidsudvalget, mens Stén Knuth blev ny 1. viceborgmester. Turbulensen sluttede ikke her, for siden skiftede Troels Christensen til Liberal Alliance, der således blev repræsenteret i byrådet. Jørgen Andersen og Ib Larsen fra SF skiftede til Socialdemokratiet. Endelig skete der endnu en rocade, da Jesper D. Jensen fra Venstre i løbet af perioden blev ny formand for Kultur- og Fritidsudvalget.

Der er enighed om, at det er en større og længere proces med implementeringen af en så omfattende sammenlægning af kommuner. Perioden 2010-2013 har været præget af en vægtning af sikker drift og harmonisering af de tidligere kommuners serviceniveau. Derudover har der været fokus på udvikling, visioner og nye initiativer i en periode, der er præget af en dårlig samfundsøkonomi.

Kommunalreformer

Der har i perioden været to kommunalreformer. De er kendetegnet ved at have skabt store ændringer i vilkårene for et lokalområde. Det har været i forhold til

Fig. 100. Byrådet i Slagelse Kommune i perioden 2010-13. Ved valget fik Socialdemokraterne og SF et flertal på 16 mandater ud af 31, men flertallet skiftede, da et socialdemokratisk medlem midt i perioden skiftede parti til Venstre. (Foto fra Slagelse Kommune).

Byens borgmestre

Hans Peter Hansen (født i 1872 i Nykøbing Sjælland, død i januar 1953).

Han tjente på landet 1886-90. Efter et halvt år til søs, blev han lagerarbejder i København og gik på Studentersamfundets Aftenskole ved siden af. Fra 1898-1900 var han forretningsfører, og i 1900-02 var han forretningsfører ved *Fyns Socialdemokrat*. Han kom til Slagelse som redaktør af *Vestsjællands Socialdemokrat* i 1902. Han blev valgt ind i Slagelse byråd i 1906 og stillede også op til Folketinget, dog uden at blive valgt. Fra 1906-15 sad han i Socialdemokratiets hovedbestyrelse. I 1913 kom han i Folketinget. Han blev kongevalgt borgmester i Slagelse i 1917 og blev i 1919 valgt af byrådet til denne post.¹ Samtiden beskrev ham som rolig og saglig, men også slagfærdig, i besiddelse af lune og vellidt af sine politiske modstandere.² Han helligede sig Folketinget fra 1927 og var dets formand 1924-32. I 1932 blev han forsvarsminister, året efter finansminister. At være finansminister under 1930'ernes økonomiske krise tog stærkt på hans kræfter, og han gik af som minister på grund af svigtende helbred i 1937. I 1945 blev han formand for en kommission, der skulle undersøge omstændighederne omkring besættelsen den 9. april 1940, og han valgte ikke at genopstille til Folketinget. Fra 1917 sad han i Den Danske Købstadsforenings (nu KL's) bestyrelse, hvor han var formand i perioden 1929-46. Der er opkaldt en plads efter ham i hjertet af byen. Den blev anlagt i 1958.³

Vilhelm Melgaard (født i 1886 i Skive, død i 1955).

Han var uddannet maskinarbejder. I 1907 blev han ansat som assistent på det socialdemokratiske forbunds kontor i København efter at have været formand for Socialdemokratisk Ungdomsforbund i 1905-06. Han blev journalist i den socialdemokratiske presse – først i Nykøbing Sjælland og fra 1911 ved *Vestsjællands Socialdemokrat* i Slagelse, hvor han blev redaktionssekretær i 1913 og redaktør fra 1919. Han blev valgt ind i Slagelse byråd i 1925 og blev borgmester i 1927, en post han bestred indtil udgangen af 1952.⁴ Både hans partifæller og oppositionen gav ham et positivt eftermæle. Den konservative avis *Sorø Amts Dagblad* skrev i forbindelse med Melgaards 60-års fødselsdag i 1946, at han som politiker havde lagt den hidsige agitator af sig og var blevet en smidig forhandler, der evnede at samarbejde.⁵ Melgaard blev bisat i kapellet på Sct. Peders kirkegård uden kirkelig medvirken, da han ikke var medlem af folkekirken.⁶

Poul Hansen (født i 1904 i Slagelse, død i 1970).

Poul Hansen voksede op i Slagelse og blev uddannet som typograf på Centraltrykkeriet. Som 14-årig blev han engageret i den socialdemokratiske ungdomsbevægelse, hvor han blev både afdelings- og kredsformand. I 1933 blev han valgt til byrådet. I 1938 blev han forretningsfører på Arbejdernes Fællesbageri. I 1945 blev han valgt ind i Folketinget. Han valgte at afløse Melgaard som borgmester i 1952 og tiltrådte med 20 års erfaring fra byrådsarbejde og otte års i Folketinget.⁷ Han var medlem af byrådet i 37 år og havde et godt samarbejde med administrationen. Han var stilfærdig, men kunne godt være skarp i replik-

Byens borgmestre

ken. Han var forhandlingens mand og indstillet på, at de fleste afgørelser helst skulle være enstemmige, men i større og principielle sager tog han gerne en afstemning. Når han gennemgik kommunens økonomi, gik han grundigt til værks – alt skulle frem til vurdering, også det mindre behagelige.⁸

Egon Jensen (født i 1922 i Slagelse, død i 1985).

Han blev valgt ind i byrådet i 1954 og i Folketinget i 1960. Han var viceborgmester under Poul Hansen og overtog borgmesterposten, da denne døde den 26. januar 1970. Han ønskede ikke at opstille som borgmesterkandidat ved det efterfølgende valg, men kun at være menigt byrådsmedlem. Han blev valgt ind, men forlod byrådet i 1971, da han blev indenrigsminister. Denne post beklædte han i perioden til 1973 og i 1975-1978, hvorefter han blev kirkeminister frem til 1979. Egon Jensen blev beskrevet som et venligt og ligefremt gemyt med talent for at skabe ro om sager. Han var magelig og gik ikke op i detaljer. Han fremstod som en af regeringens tunge drenge.⁹

Aage Nørgaard (født i 1920, død 28. april 1997).

Han var uddannet politibetjent og blev aktiv i modstandsbevægelsen under besættelsen. Han blev valgt ind i byrådet i 1962, hvor han blev formand for Skoleudvalget, og efter valget i 1966 fortsatte han på denne post og blev tillige formand for Socialudvalget samt medlem af Kasse- og Regnskabsudvalget (i dag Økonomiudvalget). Han valgte at slutte sit politiske virke med udgangen af 1989. Ved siden af borgmesterembedet havde han været engageret i KL's Lønudvalg, bestyrelsesmedlem i Teknisk Skole og Naturgas Sjælland. Nørgaard var interesseret i idræt og var med til at sikre, at Slagelse i 1981 blev værtskommune for De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforenings store landsstævne. Han beskrives som en driftssikker og formalistisk borgmester uden de store armbevægelser og visioner. Slagelses interesser gik frem for alt andet – også personlige interesser. Han blev betegnet som lidt gammeldags, ærlig og ubestikkelig. Hans stædighed umuliggjorde at diskutere med ham, hvis han havde taget et standpunkt. Ved sin afgang udtalte han, at: "Jeg har af og til måttet fire på de politiske målsætninger og har måttet tilsidesætte dem, hvis det har været i byens interesse", hvilket bekræftes af personer, der har samarbejdet med ham.¹⁰

Steen Bach Nielsen (født i 1944).

Han er uddannet lærer og var ansat som viceskoleinspektør på Nørrevangsskolen, da han blev borgmester. Ved byrådsvalget i 1974 blev han 1. suppleant for Socialdemokratiet, og han kom ind i 1975, da Egon Jensen blev indenrigsminister. Han bliver beskrevet som en dygtig, redelig og strategisk borgmester, der var yderst visionær, men hvis idéer ind i mellem blev mødt med skepsis. Han tog gerne fat i problemer, der ikke var populære, men han var god til at skabe en god stemning i byrådet, hvor fællesskabsfølelse og sammenhold var nøgleord for ham. Hans 'sofamøder' er legendariske, og her fik man talt tingene igennem. Efter syv år som borgmester blev han leder af AOF Hovedstaden og derefter lokal AOF-chef indtil han i 2005 stoppede som forretningsfører for AOF Sydvest Sjælland. Sideløbende hermed var han medlem af byrådet i to valgperioder frem til udgangen af 2001. I 2006 blev han valgt til regionsrådet for Region Sjælland og blev gruppefører for so-

cialdemokraterne. I 2009 stillede han op som partiets spidskandidat, og fra 1. januar 2010 har han været formand for regionsrådet.

Jens Jørgensen (født i 1942 på Bornholm)

Han blev cand.mag. i historie og tysk i 1968. Efter ansættelse på Maribo Gymnasium og Roskilde Katedralskole blev han rektor på Slagelse Gymnasium og HF-kursus i 1978. Han blev valgt ind i byrådet i 1982 for Det Konservative Folkeparti. I 1990 opstillede han ikke til byrådet, men blev valgt ind i Folketinget, hvor han var medlem indtil 1998. Fra 1991 havde han orlov fra jobbet som rektor. I 1993 stillede han igen op til byrådet og blev borgmester fra 1. januar 1994, og han var herefter både folketingsmedlem og borgmester.¹¹ Han bliver karakteriseret som en folkelig borgmester med en stor evne til at huske personer og navne. Flere har peget på, at borgmesterperioden var præget af hans mange gøremål, der trods stor energi gjorde det vanskeligt både at være borgmester og folketingsmedlem. Han ophørte med at være borgmester og folketingskandidat i 1998, hvor han vendte tilbage til gymnasiet som lektor frem til 2007. Da han forlod Det Konservative Folkeparti, dannede han Borgerlisten, der fik tre mandater i 2001. Ved valget i 2006 blev han dog eneste repræsentant for listen. I 2009 blev han valgt ind som repræsentant for Venstre.¹²

Lis Tribler (født i 1952 i Korsør).

Hun kom til Slagelse i 1975, da hun blev ansat som lærer på Søndermarksskolen. I 1976 meldte hun sig ind i Socialdemokratiet. I 1983 blev hun viceskoleinspektør på Vestre Skole og i 1991 viceskoleinspektør på Nymarksskolen. Hun blev valgt ind i byrådet i 1990 efter at have været opstillet to gange uden at opnå valg. Hun karakteriseres som en altid velforberedt, flittig og yderst driftssikker borgmester, der gerne stiller op til arrangementer, jubilæer o.l., hvor hun får en god følelse med lokalområdet. Hun er desuden bestyrelsesmedlem i KL.¹³

1 Fog-Petersen 1938; Kaarsted 1976, s. 31-32 og 78; www.slagelseleksikon.dk (set 17. maj 2013).

2 Jensen og Arnskov 1917, s. 71-72.

3 www.slagelseleksikon.dk (set 17. maj 2013).

4 Kraks Blå Bog 1943, s. 832.

5 Frede Hansen 1979, s. 19-30; *Sorø Amts Dagblad* 12.2.1946; *Social-Demokraten* 15.2.1946.

6 *Sjællands Posten* 14. og 20.10.1955.

7 Frede Hansen 1979, s. 7-40.

8 Frede Hansen 1979, s. 32; interviewpersoner, der har kendt Poul Hansen.

9 Heide-Jørgensen 1998.

10 Lembøl og Schou-Larsen 2009, s. 48-49; interviewpersoner, der har kendt Aage Nørgaard.

11 Riis Larsen 2002, s. 31.

12 Riis Larsen 2002, s. 31; *Danske Kommuner*, nr. 35, 2012.

13 Se bl.a. *Sjællandske* 21.1.2012.

by- og erhvervsudvikling, infrastruktur, kommunale servicetilbud, demokratiudvikling, beskatningsgrundlag osv.

Den første kommunalreform fandt sted i 1970. Efter denne reform var Slagelse ikke længere "spærret inde" af de omkringliggende sognekommuner, der i et vist omfang hindrede byens vækst, samtidig med at borgerne herfra benyttede købstadens tilbud. Med reformen i 2007 blev Slagelse Kommune dannet af en landkommune og tre købstadskommuner.

Kommunalreformen 1970: Fra købstads- til storkommune

Før kommunalreformen i 1970 var Slagelse købstad omgivet af fire sognekommuner. Langt hovedparten af kommunegrænsen var mod Slagelse Sct. Peders Landsogns Kommune [herefter Sct. Peders Landsogn], der bestod af to adskilte enklaver. Mod vest drejede det sig om Holmstrup, Hyllerup samt Landsgrav og mod syd/sydøst Antvorskov og store dele af Lystskoven. En anden stor del af kommunegrænsen var mod Slagelse Sct. Mikkel's Landsogns Kommune [herefter Sct. Mikkel's Landsogn], der bestod af ikke færre end fire enklaver, hvoraf to havde grænser til Slagelse købstad. Mod nord/nordvest lå Valbygård, Jernbjerg og Slagstrup, og mod øst lå dele af Skovsø. Endelig havde Gudum Kommune grænse mod Slagelse på et lille stykke i nordøst og Slots-Bjergby-Sludstrup Kommune på et lille stykke i syd.

Fig. 101. Kortet viser lidt misvisende de omegnskommuner, der pr. 1. april 1970 blev sammenlagt med Slagelse Købstad. Når kortet er misvisende, er det fordi de to bynære landsogne – Sct. Peders og Sct. Mikkel's – ikke er med på kortet, men åbenbart allerede er blevet betragtet som en del af købstaden, hvad de i praksis også var i stort omfang. (Kortet er et særtryk til Kommunal Aarbog 1971).

Sct. Peders Landsogn var befolkningsmæssigt den største af de fire omegnskommuner. Holmstrup og Landsgrav var reelt sammenbygget med købstaden, og disse dele blev i 1954 omtalt som "forstadsbebyggelse" til Slagelse by,⁶³⁵ og man havde allerede da flere gange drøftet en eventuel sammenlægning. I 1934 henvendte beboerne i Gækkelundskvarteret sig således til byrådet med henblik på en indlemmelse i Slagelse købstad.⁶³⁶ Beboerne havde langt til deres egen kommunes faciliteter, men kort til købstadens, hvor tilbuddene formentlig også var mere tidssvarende. Det gjaldt f.eks. på skoleområdet, hvor landsognets børn startede i forskolen i Antvorskov for siden at skifte til skolen i Landsgrav.⁶³⁷ Byrådet besluttede herefter at indlede forhandlinger med sognerådet i Sct. Peders Landsogn.

Andre beboere begyndte at røre på sig, og i efteråret 1934 modtog Slagelse byråd to henvendelser fra grundejerne ved Herluf Trollesvejs forlængelse og beboerne i Ny Holmstrup med omkringliggende kvarterer. Da der var tale om endnu et ønske om at blive indlemmet i Slagelse købstad, besluttede byrådet at behandle dem sammen med henvendelsen, der var kommet tidligere samme år.⁶³⁸ Forhandlingerne skred langsomt frem, og det gik trægt med at få de relevante oplysninger. Noget blev leveret i sommeren 1936, men derefter gik både 1937 og 1938, uden at man kom videre. Sorø amtsråd blev inddraget, og det bad sognerådet om at forholde sig til spørgsmålet om indlemmelse. Sognerådet anbefalede da en indlemmelse af alle tre områder. Ikke desto mindre trak sagen yderligere i langdrag, og den gik formentlig helt i stå på grund af den tyske besættelse.

I foråret 1945 besluttede sognerådet sig for en vejledende folkeafstemning, der skulle finde sted den 5. maj 1945. Efter afstemningsreglerne skulle mindst halvdelen af de stemmeberettigede stemme ja. Der var et stort flertal for en indlemmelse med 402 ja-stemmer mod 87 nej-sigere, men ja-stemmerne udgjorde kun 37 % af alle stemmeberettigede, hvad der utvivlsomt skyldes sammenfaldet med Danmarks befrielse. På opfordring af en del beboere besluttede sognerådet derfor, at der skulle være en ny afstemning den 3. september 1945.⁶³⁹ I den mellemtiliggende periode fremkom der flere argumenter for at lade sig indlemme. De havde hovedsageligt afsæt i økonomiske forhold. Det handlede om, hvor dyrt det ville være at bygge skoler og klare vejstandsættelser og kloakering m.m.⁶⁴⁰

Resultatet af den nye afstemning blev 558 ja- mod 67 nej-stemmer. Da flertallet denne gang udgjorde over halvdelen af stemmerne, kunne sognerådet konstatere, at man kunne indlede sagen om indlemmelse.⁶⁴¹ Pressen skrev, at det sikkert ville have lange udsigter, inden den endelige indlemmelse var på plads, og at der ville være mange praktiske spørgsmål at håndtere, som f.eks. hvorvidt kommunekontoret på Holmstrupvej skulle nedlægges, og om borgerne fremover skulle klare deres kommunale ærinder i Slagelse by.⁶⁴²

Der skete da heller ikke mere de næste mange år trods lokale beboeres store engagement og gode begrundelser for sammenlægning såsom udsigten til bedre skoler med skolelægeordning og forbedring af tandplejen og forsyningsområ-

det. Sognerådet var imidlertid ikke indstillet på at indlemme enkelte dele af landsognet, men ville forhandle om indlemmelse af hele kommunen. Sorø Amt modsatte sig dog en sådan samlet indlemmelse. Trods uenighed mellem landsogn og amt valgte Slagelse byråd i 1951 at udarbejde et forslag til regulering af kommunegrænsen ved Strandvejen, Vestergade og Slagelse-Næstvedbanen, fordi det i nær fremtid kunne blive aktuelt at bebygge området.⁶⁴³ Grænsereguleringen blev dog ikke til noget, men i forbindelse med anlæggelsen af motorvejen syd om Slagelse og planerne for den såkaldte "Vestby" (arealet mellem Vestre Ringgade og Slagelse-Næstvedbanen) blev tanken om en delvis indlemmelse aktuel igen i slutningen af 1960, hvor Venstre og Det Konservative Folkeparti i byrådet foreslog, at man på ny begyndte forhandlinger med Sct. Peders Landsogn. Man ønskede at få indlemmet områderne hurtigst muligt. Byrådet vedtog at lade Kasse- og Regnskabsudvalget forberede sagen,⁶⁴⁴ men mere skete der ikke.

I slutningen af 1958 blev der nedsat en kommunallovskommission, der primært havde til opgave at gennemgå styrelseslovene for købstads- og sognekommuner i hele landet.⁶⁴⁵ Undervejs i dette arbejde blev det tydeligt, at de fleste sognekommuner var for små til at klare vigtige kommunale opgaver. Samfærdselsmidlernes forbedring havde desuden bevirket, at der ikke længere var de samme argumenter for at bevare de små enheder. I oktober 1962 blev der sat en dybere analyse i gang i Sorø Amt. Året efter blev der fremlagt en skitse med forslag om at reducere amtets 64 sognekommuner og fem købstæder til 21 kommuner.⁶⁴⁶ Selv om der var sonderinger om en sammenlægning af Sct. Peders Landsogn og Slagelse Kommune var sognerådet nu overbevist om, at kommunen med sine ca. 3.100 indbyggere, en udbygning af nye beboelsesområder og en god økonomi var stor nok til at kunne fortsætte som selvstændig kommune.

Slagelse Kommune var i lighed med mange andre købstæder arealmæssigt "spærret inde" af de omkringliggende forstads- og sognekommuner, der havde stor befolkningstilvækst og erhvervsudvikling. Købstadsforeningen mente, at disse kommunedelte bysamfund ville få problemer med

Fig. 102. Nogle af Slagelses omegnskommuner havde et meget lille befolkningstal og en meget lille administration med ingen eller kun få medarbejdere. Undtagelsen var Sct. Peders Landsogn, der med 3.100 indbyggere i 1969 havde 11 medarbejdere. Her ses kommunesekretær Viggo Nielsen på kommunkontoret i Holmstrup 1951. (Privat foto).

eksempelvis nødvendige investeringer i infrastruktur, undervisningsmuligheder og pasningsmuligheder, der primært skulle finansieres af en mindre del af befolkningen uden for købstaden. En sådan udvikling kunne føre til uoverensstemmelser og indbyrdes konkurrence mellem forstadskommunerne. Købstadsforeningen mente derfor, at man skulle styre udviklingen ud fra et bysamfunds synspunkt, så der kunne tages hensyn til en sammenhængende infrastruktur. En fremtidig kommunestruktur skulle derfor tage udgangspunkt i princippet "Én by – én kommune" – dvs. at det område, som måtte betragtes som en funktionel enhed (typisk en købstad med tilhørende handelsopland), kom til at udgøre én kommune.

Slagelse Kommunes areal var pr. 1. januar 1964 på 1.220 ha, hvoraf 586 ha var egentligt byareal. Kommunen havde derfor pæne arealreserver, og man havde desuden opkøbt 118 ha i nabokommunerne. Eksempelvis købte man i 1962 ca. 20 td. land af jorderne i Landsgrav. Arealet lå i Sct. Peders Landsogn og var udlagt til industriformål.⁶⁴⁷ Folketallet i Slagelse var på 21.580, men hvis den forventede befolknings- og erhvervsvækst frem til år 2000 kom til at holde, ville det være nødvendigt med en væsentlig ændring af kommunegrænserne.

Ud fra disse forudsætninger og for at kunne opfylde kriteriet om "Én by – én kommune" skulle store dele af Sct. Peders Landsogn, en pæn del af Sct. Mikkels Landsogn og en mindre del af Slots-Bjergby-Sludstrup Kommune lægges sammen med Slagelse. Hvad der i givet fald skulle blive af resterne af disse kommuner, forholdt undersøgelsen sig ikke til, men den var også lavet af Købstadsforeningen, der varetog købstædernes interesser.⁶⁴⁸

På byrådsmødet den 27. november 1967 behandlede byrådet et punkt om revision af købstadens grænser. Forud for mødet havde Kasse- og Regnskabsudvalget gjort sig nogle overvejelser, og det konkluderede, at Slagelse købstad, Sct. Peders Landsogn og Sct. Mikkels Landsogn burde sammenlægges til én kommune. Hvis der ikke kunne gennemføres en sammenlægning af Stillinge, Hejninge og Vemmelev-Hemmeshøj til en stor kommune, burde de to førstnævnte og med en mindre begrænsning også sidstnævnte sammenlægges med Slagelse. Hvis væsentlige dele af Vestermose Kommune⁶⁴⁹ skulle sammenlægges med købstaden, måtte Slagelse ønske et væsentligt landområde syd for kommunen sammenlagt med Slagelse Kommune. Byrådet gav på mødet fuld tilslutning til konklusionen.⁶⁵⁰

I begyndelsen af januar 1968 deltog repræsentanter fra byrådet i et møde med Kommunallovskommissionen, der senere på vinteren besøgte Slagelse-området. Herefter sendte kommissionen et foreløbigt forslag om en sammenlægning, der omfattede Slagelse købstad og de to forstadskommuner Sct. Peders og Sct. Mikkels landsogne. Der var et ønske om at lægge et område omkring Skovsø ind under købstaden. Hvis Vestermose Kommune ikke ville afgive enkeltområder, var kommissionen indstillet på, at hele kommunen blev lagt sammen med Slagelse. På dette grundlag fortsatte Slagelse Kommune forhandlinger med de nævnte nabokommuner.⁶⁵¹ I april var forhandlingerne med Sct. Peders og Sct.

Mikkels landsogne nået så vidt, at der kunne nedsættes et fællesudvalg på seks medlemmer, der skulle diskutere vilkår. Slagelse byråd foreslog Kommunallovs-kommissionen, at man fik overført et område af Hashøj Kommune, der lå nord for motorvejen.⁶⁵² Kommissionen gik videre med dette forslag i sin indstilling til Indenrigsministeriet. Ved motorvejens anlæggelse var en del af Slots-Bjergby blevet afskåret fra den øvrige del af sognet. Ministeriet fandt det rimeligt, at denne del blev lagt sammen med Slagelse Kommune. I forhandlingerne om dette areal havde sognerådet krævet erstatning for at afgive området, mens Slagelse kun ville overtage uden betaling, da området ikke var vigtigt for kommunen. Ved godkendelsen af skitsen anførte ministeriet, at man gerne så en regulering af grænsen mellem den nye kommune og Slagelse i området ved Skælskørvej.⁶⁵³

Kommissionen kunne godkende en sammenlægning med hele Vestermose Kommune, men anbefalede forhandlinger med kommunerne i Sorø-området om overførsel af den østlige del af Vestermose Kommune. F.eks. kunne hele Kindertoft sogn indlemmes i den nye Sorø Kommune. Slagelse og Sorø kommuner kunne imidlertid ikke blive enige om Kindertoft, selv om forskellige løsningsforslag blev drøftet, og det endte i stedet med, at hele Vestermose blev indlemmet i Slagelse Kommune.⁶⁵⁴

I november 1968 bad Stillinge sogneråd om en forhåndsorientering om eventuel sammenlægning med Slagelse, og i den efterfølgende tid kom der henvendelser fra andre kommuner. Hejninge og Havrebjerg henvendte sig til fællesudvalget, der efterfølgende indbød til forhandling sammen med Stillinge og Vemmelev-Hemmeshøj. Disse forhandlinger blev holdt adskilt fra de igangværende forhandlinger med Sct. Peders og Sct. Mikkels landsogne samt Vestermose.

På et møde den 6. december 1968 deltog fællesudvalget og sognerådsformændene fra de fire inviterede kommuner. Fra Stillinge og Hejninge kommuner blev der givet udtryk for en tilknytning til Slagelse. Havrebjerg ville også gerne lægges sammen med Slagelse, selv om kommunen lå i Holbæk Amt. I Vemmelev-Hemmeshøj var der sideløbende ført forhandlinger med Korsør Kommune, og holdningerne i sognerådet var delte. Ved mødet den 6. december meddelte sognerådsformanden således, at han personligt gerne så, at kommunen udelt blev lagt sammen med Slagelse. Andre talte derimod om at afgive Tårnholm Mark til Korsør, mens resten af kommunen kunne gå sammen med Slagelse. Det endte med, at sognerådet besluttede sig for at tage afstand fra en opdeling af kommunen.⁶⁵⁵ Ikke desto mindre indstillede fællesudvalget i Slagelse til kommissionen, at man fik en del af Vemmelev-Hemmeshøj Kommune lagt sammen med Slagelse, men det blev ikke tilfældet.⁶⁵⁶

I marts 1969 godkendte Sct. Peders og Sct. Mikkels landsogne samt Vestermose Kommune vilkårene for sammenlægningen. Endvidere blev vilkårene for en sammenlægning af Hashøjs areal nord for motorvejen godkendt, og endelig blev Havrebjerg, Hejninge og Stillinge repræsenteret i fællesudvalget.⁶⁵⁷ Den 30. juli godkendte Indenrigsministeriet sammenlægningen. Slagelse Købstadskom-

mune, Sct. Peders og Sct. Mikkel's landsogne, Vesterrose, Havrebjerg, Stillinge og Hejninge sognekommuner samt en del af Hashøj Kommune skulle lægges sammen til en ny storkommune pr. 1. april 1970.⁶⁵⁸

Sideløbende med den formelle godkendelsesprocedure arbejdede fællesudvalget med de mange opgaver, der var forbundet med selve sammenlægningen: indplacering af medarbejdere, flytning af kontorer, anlægsarbejder, udbygning osv. Administrationerne skulle samordnes, og der skulle laves budget for den nye storkommune med fastsættelse af den kommunale skatteprocent.⁶⁵⁹ Antallet af medarbejdere afspejlede tydeligt kommunernes størrelsesforhold: Slagelse havde 179, Sct. Mikkel's Landsogn fem, Sct. Peders Landsogn og Vesterrose hver 11.⁶⁶⁰ Den 1. april 1970 begyndte den nye kommune sit virke, men der skulle gå endnu ca. 1½ år, før den geografiske afgrænsning var endelig afklaret. Dette faldt på plads i september 1971, da de sidste grænsedragninger omkring Kinder-tofte var afklaret.⁶⁶¹

Fra storkommune til større storkommune – 2007

I 2002 nedsatte VK-regeringen en strukturkommission, som fik til opgave at vurdere behovet for en ny kommunalreform. Kommissionen skulle ikke vurdere, hvilken reform der var behov for, men kun se på fordele og ulemper ved forskellige modeller. Kommissionen vurderede, at der var behov for en ny reform, hvorefter regeringen og Dansk Folkeparti forhandlede en reform på plads. Derefter fik kommunerne et halvt år til at finde sammen i nye kommuner med mindst 20.000 og helst mere end 30.000 indbyggere. Sammen med den korte tidsfrist fik kommunerne gjort det klart, at alternativet ville være, at staten afgjorde sagen. Dette tidspres gav gevinst, og allerede inden sommerferien 2004 var der 11 nye kommuner på plads. Det samlede resultat blev, at kun 33 kommuner ud af 271 fortsatte uændret, mens de øvrige lagde sig sammen til 65.

Fig. 103. Pr. 1. januar 2007 blev de tidligere kommuner Hashøj, Korsør, Skælskør og Slagelse lagt sammen til en ny kommune, der efter Indenrigsministeriets afgørelse fik navnet Slagelse Kommune. Kommunen har bl.a. en meget lang kyststrækning fra Drøsselbjerg i nord til Bissrup i øst samt de to øer Agersø og Omø. (Slagelse Lokalarkiv).

Slagelse storkommune kom til at bestå af Hashøj, Korsør, Skælskør og Slagelse kommuner.⁶⁶²

Optakten

Den 13. september 2004 var der byrådsmøde i Slagelse, hvor der ikke var fuldstændig enighed om den fremtidige kommunestruktur. Et stort flertal gik ind for en mega-model, bestående af Hashøj, Høng, Skælskør, Slagelse og Korsør. Dette flertal bestod af Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti, Venstre og Dansk Folkeparti, mens SF og Borgerlisten helst så en kommune bestående af Hashøj, Høng og Slagelse. Sidstnævnte kommune ville få ca. 52.000 indbyggere, mens mega-modellen ville nå op på 84.500.⁶⁶³ Slagelse byråd valgte at indtage en forholdsvis afventende position i forhandlingerne om sammenlægning, fordi kommunen med sine ca. 37.000 indbyggere ville kunne fortsætte alene. Desuden ønskede man ikke at fremstå som storebror i forhold til nabokommunerne, fordi Slagelse havde det største indbyggertal.

I Korsør var byrådet stærkt splittet i spørgsmålet om kommunesammenlægning. I begyndelsen af september tilkendegav fire af socialdemokraterne med borgmester Flemming Erichsen i spidsen, at kommunen kunne klare sig selv. Denne opfattelse delte Dansk Folkepartis to medlemmer. De fire medlemmer fra Venstre, to SF'ere samt de fire øvrige socialdemokrater var derimod indstillet på at begynde drøftelser med Slagelse og andre nabokommuner. Det konservative medlem ville afvente sin stillingtagen til en planlagt drøftelse på Korsør byråds møde den 23. september 2004.⁶⁶⁴ Økonomiudvalget besluttede, at der både skulle være et borgermøde og en vejledende afstemning,⁶⁶⁵ før man traf den endelige beslutning. Økonomiudvalget ønskede desuden at høre Slagelse byråds holdning.

Også i Høng Kommune var der splittelse i spørgsmålet om sammenlægning. Ved kommunalbestyrelsesmødet den 21. september talte nogle for en sammenlægning med Slagelse, mens andre foretrak Kalundborg, så også her blev der truffet beslutning om at afholde borgermøder og en vejledende folkeafstemning.

I Hashøj var der kommunalbestyrelsesmøde den 15. september. Ved dette møde tog man til efterretning, at Skælskør Kommune ikke ville være med til en kommune alene bestående af Hashøj, Korsør og Skælskør (en model, der var ønsket af et flertal i Hashøj kommunalbestyrelse). Skælskør byråd ønskede derimod sammenlægning med Hashøj, Slagelse, Høng og måske også andre kommuner. Man endte med en beslutning om, at der skulle være løbende politiske temamøder, så alle ville blive grundigt orienterede. Dermed blev processen bredt ud til alle medlemmer i kommunalbestyrelsen, som det var praksis i de kommuner, der allerede var enige om en sammenlægning.⁶⁶⁶

I Korsør fortsatte debatten, hvor også Erhvervsforeningen kom med en opfordring til at gå i forhandling med Slagelse, Skælskør, Hashøj, Høng og gerne flere andre kommuner. Byrådet besluttede at afholde den vejledende folkeafstemning

den 19. oktober, hvor der også skulle holdes afstemning i Høng. Dermed kunne man undgå, at resultatet fra den ene afstemning påvirkede den anden. På det forudgående borgermøde i Korsør, hvor panelet bestod af repræsentanter fra byrådets partier, var der ikke færre end 700 deltagere.⁶⁶⁷ Afstemningen i Korsør blev dramatisk, men stemmeprocenten var kun 57,6 %. 4.662 stemte for Korsør som en del af en storkommune, mens 4.507 ønskede en fortsættelse som selvstændig kommune. Der var således kun 155 stemmers flertal for storkommunen. Korsør by – specielt Korsør Nord – stemte for at fortsætte som selvstændig kommune, mens de fleste beboere i Tårnborg og Vemmelev gik ind for en storkommune. I Vemmelev var flertallet for en storkommune markant med 1.050 stemmer for en sammenlægning mod 280, der foretrak, at Korsør Kommune fortsatte som en selvstændig kommune. Selv om afstemningen var vejledende, og valgresultatet var tæt, tilkendegav de fleste af byrådsmedlemmerne, at de ville følge resultatet. Byrådsmødet den 28. oktober om resultatet blev derfor en formalitet med stor tilslutning til at indgå i storkommunen.⁶⁶⁸ I Høng endte folkeafstemningen med et flertal for at lægge sig sammen med andre kommuner til en ny Kalundborg Kommune.

Indledende forberedelser

I december 2004 besluttede byrådet i Slagelse, hvordan forberedelserne til sammenlægningen skulle organiseres i løbet af 2005. De øvrige kommuner traf tilsvarende beslutninger. Der blev nedsat en politisk styregruppe bestående af de fire borgmestre samt yderligere et kommunalbestyrelsesmedlem fra hver kommune.⁶⁶⁹ Fra Slagelse deltog borgmester Lis Tribler og Søren Thorsted fra Venstre. De fire kommunaldirektører var tilforordnet gruppen uden stemmeret. Fra Slagelse var det Egon Bo, der havde været kommunaldirektør siden 1990. Han repræsenterede også Slagelse Kommune i en administrativ styregruppe, som kom til at bestå af de fire kommunaldirektører samt lederen af det sammenlægningssekretariat, som omfattede en medarbejder med specielle kompetencer fra hver af de fire kommuner. Derudover blev der tilknyttet en leder på deltid fra Kommunernes Landsforening.⁶⁷⁰

Den politiske styregruppe holdt månedlige møder på skift i de fire kommuner. Gruppen behandlede de overordnede principielle spørgsmål, men havde ingen selvstændig beslutningskompetence. Den gav indstilling til de fire byråd, som efterfølgende traf den endelige beslutning. Der gik ikke lang tid, før der skete ændringer i den politiske styregruppe. Med den valgte sammensætning var det kun de to største partier, Socialdemokratiet og Venstre, der var repræsenteret i gruppen. Derfor blev gruppen i marts 2005 udvidet med fem repræsentanter fra Dansk Folkeparti, Socialistisk Folkeparti, Borgerlisten/Lokallisten, Det Konservative Folkeparti samt Det Radikale Venstre. Endvidere var der tilstræbt en nogenlunde lige geografisk fordeling.

Som eksempel på, hvad den politiske styregruppe behandlede af større principielle sager, kan nævnes fastsættelsen af byrådets størrelse i den nye kommune,

BORGERAVIS

-

Én indgang til din kommune SIDE
-

Josefine skal stadig på blå stue efter 1. januar SIDE
-

Ny menu til ældre medborgere SIDE
-

Et sammenhængende børne- og ungeområde SIDE
-

Ny Slagelse set med borgernes øjne SIDE

Velkommen til Ny Slagelse Kommune

Nu er det nytår. Men det er et ganske særligt nytår. Det er nemlig nytåret, hvor vi siger stille farvel til de gamle kommuner og goddag til de nye. Fra den 1. januar hører Hashøj, Korsør, Skælskør og Slagelse til i arkiverne, og samtidig er vi med til at skrive de første linier til fremtidens historie: Vi bliver alle sammen en del af den nye Slagelse Kommune. Nogle er skeptiske, andre glæder sig - men et faktum er det, at vi er på vej ind i et nyt år, en ny tid og en helt ny kommune. Farvel og velkommen!

www.slagelse.dk

Fig. 104. I december 2006 blev der udarbejdet en borgeravis med information om den nye kommune. Avisen blev husstandsomdelt og indeholdt bl.a. oplysninger om de nye borgerservicecentre, der blev etableret i hver af de fire tidligere kommuner. (Slagelse Lokalarhiv).

hvor man blev enige om det maksimale antal medlemmer, nemlig 31.⁶⁷¹ Selv med dette antal ville antallet af folkevalgte blive mere end halveret. Før sammenlægningen havde de fire kommuner nemlig til sammen 68 byrådsmedlemmer.⁶⁷²

Der var større uenighed om den nye kommunes navn. Allerede i januar 2005 havde Jens Jørgensen fra Borgerlisten foreslået en folkeafstemning om navnet, men der var ikke flertal for dette i byrådet.⁶⁷³ Indenrigs- og Sundhedsministeriet skulle modtage de enkelte byråds forslag til nyt kommunenavn senest den 1. maj, men det lykkedes ikke at opnå enighed mellem de fire kommuner inden da. Et af synspunkterne lød, at når der blev etableret en ny kommune, burde den have et nyt navn. Derfor blev der foreslået navne som Antvorskov, Storebælt og Trelleborg. Det endte med, at hver kommune indsendte sit forslag og overlod det til ministeriet at beslutte navnet. I Slagelse byråd var man stort set enige om at foreslå Slagelse. Jens Jørgensen nævnte dog Antvorskov, men det blev nedstemt med 20 stemmer mod én.⁶⁷⁴

Den administrative styregruppe mødtes ugentligt på skift i de fire kommuner og arbejdede med de mange praktiske opgaver i forbindelse med sammenlægningen. Det var alt fra at skabe grundlag for beslutning om serviceniveauet på de borgervendte opgaver til at tilrettelægge den nye kommunes lokalebehov, udarbejde forslag til forvaltningernes placering, flytning og indplacering af medarbejdere m.m.

I november 2005 blev det såkaldte sammenlægningsudvalg valgt. Dette (politisk valgte) udvalg skulle forberede den nye kommune og fra den 1. januar 2007 udgøre kommunens byråd.

Sammenlægningsudvalgets forberedelser

Der var mange opgaver at løse for sammenlægningsudvalget. Både den politiske og administrative organisation med politiske underudvalg skulle besluttes, og der skulle både ansættes en kommunaldirektør og udpeges en ny direktion. Der skulle lægges budget for den nye kommune, og det blev en stor opgave, fordi man kun havde de fire gamle kommuners budgetter som erfaringsgrundlag. Det gjorde det svært at beregne visse udgifter og indtægter ud fra de nye forudsætninger, herunder skattefastsættelse. Sammenlægningsudvalget skulle også tage stilling til større økonomiske dispositioner på baggrund af viden fra de eksisterende kommuner, så man kunne sikre, at pengene blev brugt på formål, der ville komme den nye storkommune til gavn. Derudover skulle den nye kommunes design og kommunikation besluttes, ligesom it-systemerne skulle fastlægges og sammenkøres. Desuden var der behov for at se på anvendelsen af den nye kommunes arealer m.v. På sammenlægningsudvalgets møde i december 2006 var der ikke færre end 49 punkter på dagsordenen. Efter det sidste møde den 20. december blev sammenlægningsudvalget til Slagelse byråd.⁶⁷⁵

Sideløbende med det forberedende arbejde sikrede de fire siddende byråd, at kommunerne fungerede, men der var primært driftssager på dagsordenerne, og møderne blev både færre og kortere. Det sidste byrådsmøde i den gamle Slagelse

Kommune fandt sted den 18. december 2006 med seks punkter på dagsordenen. Mødet varede kun 40 minutter.⁶⁷⁶

Opførelsen af et nyt rådhus

Før rådhuset blev bygget, havde byen ikke haft et egentligt rådhus siden 1867, og den kommunale administration lå spredt på flere adresser i byen. Der havde gennem årene været flere overvejelser om et rådhus, uden at det dog havde ført til noget. I 1916 blev Ting- og Arresthuset flyttet til Rytterstaldsstræde fra Løvegade. En arkitekt blev bedt om at udarbejde en plan og et økonomisk overslag over en ombygning af den tidligere ejendom, så den kunne anvendes som kommunal administrationsbygning. Overslaget blev for dyrt, og bygningen viste sig uegnet. Et forslag om at genbruge materialerne fra den eksisterende bygning til en ny blev heller ikke realiseret.⁶⁷⁷ Bygningen blev i stedet indrettet til bibliotek i 1922.

I 1947 holdt den kommunale administration til på fire adresser. I Bjergbygade 1 lå borgmester- og kærnerkontorerne. I nr. 2 holdt folkeregister, indbetalingskontor for skat, ligningskontor og pantefogedens kontor til. Socialforvaltningen havde til huse i Skolegade 8, og stadsingeniørens kontor samt bygningsinspektoratet lå på Ingemannsvej 13.⁶⁷⁸

I februar 1956 dukkede en sag om et nyt rådhus op på byrådets dagsorden, da et byrådsmedlem gjorde opmærksom på nogle avisartikler, der omtalte en plan om at rykke det projekterede rådhus tilbage i randbebyggelsen på den kommende rådhusplads. Medlemmet beklagede, at sådanne oplysninger kom frem i pressen, før byrådet var orienteret. Borgmester Poul Hansen oplyste, at sagen ikke havde været behandlet i noget politisk udvalg, men at han vidste, at stadsingeniøren arbejdede med sådanne planer.⁶⁷⁹ På det efterfølgende byrådsmøde besluttede man at nedsætte et udvalg på fem medlemmer, der skulle overveje planerne om placering og opførelse af et rådhus.⁶⁸⁰

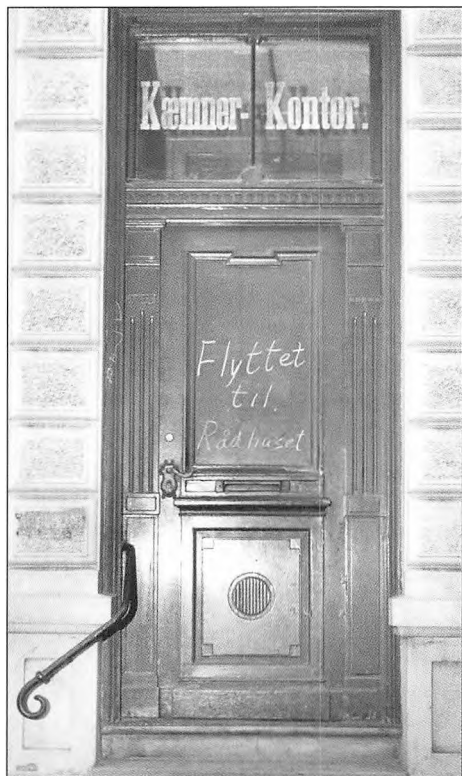

Fig. 105. I juni 1963 flyttede det meste af den kommunale administration til det nye rådhus på Rådhuspladsen. Her er med kridt skrevet på døren til det tidligere kæmnerkontor, at man nu skulle henvende sig på rådhuset, som åbenbart er indforstået, hvor ligger. Der er heller ikke ofret penge på dyre skille. (Slagelse Lokalarkiv).

I november 1957 lå der et udkast fra arkitekterne Steudel og Knudsen Pedersen til en administrationsbygning i forlængelse af den randbebyggelse, der var påbegyndt omkring Rådhuspladsen. I efteråret 1958 droppede udvalget den oprindelige placering midt på Rådhuspladsen. Borgmesteren foreslog nu, at det blev placeret på den nordlige side af pladsen, da det ville blive billigere, og der var brug for parkeringspladser. Derudover ville grundene på pladsens sider få forøget værdi, når pladsen blev frilagt. Arkitekterne havde til mødet udarbejdet et forslag til en kombineret forretnings- og kontorbygning på pladsens nordlige side, men udvalget understregede, at der skulle være plads til eventuelle udvidelser. I spørgsmålet om finansiering og valg af bygherre, blev der arbejdet med to modeller. I den første model ville Sparekassen for Slagelse og Omegn stå som bygherre, og kommunen skulle leje sig ind. I den anden skulle en anden privat investor stå som bygherre, og her skulle kommunen ligeledes leje sig ind. Forhandlingerne med sparekassen førte ikke til noget, primært fordi sparekassen ændrede planer om at bygge på Rådhuspladsen og hellere ville bygge tættere på byens centrum, og man ville i gang så hurtigt som muligt.

I december 1958 meldte Banken for Slagelse og Omegn sig med mulighed for et projekt og en finansiering. Banken ejede ejendommen Bjergbygade 1, og man tilbød at opføre en egnet bygning her, som kommunen kunne leje til rådhus. Steudel og Knudsen Pedersen havde nu også udarbejdet et konkret forslag til rådhus med finansiering på Rådhuspladsen. Der var tale om en kontorbygning med 1.500 m² etageareal for en pris af 1,5 mio. kr. Kommunen kunne leje bygningen i fem år og herefter købe den til anskaffelsesprisen. I udvalget var der mest stemning for denne mulighed, men stadsingeniøren blev alligevel bedt om at arbejde videre med begge projekter. I april 1959 forelå der en oversigt over de to projekters finansiering, der viste en minimal økonomisk forskel. I bankens bygning i Bjergbygade kunne administration være i mange år frem, men der ville hverken blive plads til socialkontor eller stadsingeniørens kontor. Udvalget var fortsat mest stemt for Rådhuspladsprojektet, og den 27. april 1959 besluttede byrådet sig for denne løsning med 15 stemmer for og to imod. Man besluttede at lade arkitektfirmaet opføre og finansiere bygningen og herefter leje sig ind, og endelig drøftede man den mere præcise placering og facadeskitser. Udvalget tog på studieture til Glostrup, Brøndbyerne, Hvidovre og Rødovre kommuner for at kunne fastlægge arealbehovet. I november var der stort set enighed om byggeriets størrelse og udseende, så byggeriet kunne projekteres og igangsættes.

Det følgende år besluttede byrådet på mødet den 19. december at kalde pladsen foran den kommende administrationsbygning for Rådhuspladsen – en betegnelse, der havde været brugt i daglig tale i flere år.

Byggeriet blev hovedsageligt udført af lokale firmaer, og den 24. maj 1961 blev grundstenen lagt. I oktober 1962 blev professor Georg Jacobsen bestilt til at udsmykke den kommende byrådssal med et maleri, der skulle forestille en rytter, der forsvinder ud i rummet – med hentydning til legenden om Hellig Anders.

Fig. 106. Borgmester Poul Hansen nedlægger grundstenen til det nye rådhus den 24. maj 1961. Rådhuset blev opført for private midler, og kommunen lejede sig ind de første par år, indtil man i 1965 købte bygningen. (Slagelse Lokalkiv).

Udover Georg Jacobsens udsmykning har også Jens Kantsø og Gerner Kajberg bidraget til udsmykningen.

Rådhuset blev indviet den 6. juni 1963, hvor kommunen kunne flytte ind som lejer, men den købte allerede i 1965 ejendommen for 3,6 mio. kr. I 1989 skete der en mindre ombygning af stuetagen, og der kom en fjerde etage på med kantine. I 1993 blev der igen foretaget mindre om- og tilbygninger primært af indgangspartiet,⁶⁸¹ og senest har rådhusets stueetage undergået forandringer i foråret 2013, hvor kommunens personaleafdeling blev flyttet til Slagelse i forbindelse med en større reorganisering af den kommunale administration.

Garnisonen

Slagelse blev garnisonsby igen i 1913. Kasernen blev i bygget i udkanten af Slagelse, men senere blev der opført en ny kaserne et stykke uden for byen, hvor der er bedre muligheder for øvelser o.l. Garnisonen er en af byens største arbejdspladser, ligesom den og dens personale bidrager til handel i byen, deltagelse i forlystelseliv, arbejde hos underleverandører osv. Samspillet mellem byen og garnisonen har udviklet sig en del igennem de 100 år. Det er generelt godt, men det har ikke altid været uden problemer. Som det vil fremgå af det følgende, var kommunen og forsvaret en gang tæt på en retssag.

Sikringsstyrken i Slagelse 1914-18

I april 1913 ankom de første af de styrker, der skulle holde til på den nye kaserne på Kastanievej. Da Tyskland erklærede Rusland krig den 1. august 1914, brød 1. Verdenskrig ud. Danmark erklærede sig neutral, og forsvarets rolle var at hånd-

hæve dette og dermed holde landet uden for krigen. Hærloven fra 1909 gjorde det muligt at opstille en sikringsstyrke som alternativ til en egentlig mobilisering, der ville virke mere provokerende over for de krigsførende lande. I august blev otte årgange indkaldt til sikringsstyrken, og hærens styrke nåede op på ca. 58.000 mand – et tal, der var faldet til ca. 32.000 i 1917. Hovedparten blev stationeret på Sjælland og især ved Københavns Befæstning, mens en del kom til Slagelse og omegn. Ved folketællingen i november 1914 blev der registreret 982 indkvarterede.⁶⁸² Frem til krigens afslutning den 11. november 1918, hvor styrken blev hjemsendt, var der formentlig en stor styrke i Slagelse – i hvert fald blev der registreret 911 befalingsmænd og menige den 10. september 1918.⁶⁸³

Selv om Slagelse havde fået en ny kaserne, var der ikke plads til alle de indkaldte soldater. Man måtte supplere med indkvartering i private hjem i byen og i de omkringliggende sogne (mod betaling). Fra Niels Peter Nielsen, der blev indkaldt i juni 1915, ved vi, at der mødte 800 mand, hvoraf de 400 skulle bo på kasernen og resten i byen.⁶⁸⁴ De private hjem skulle stille seng og sengetøj til rådighed, mens forsvaret sørgede for bespisningen på bl.a. Østre Skole. Sikringsstyrken havde alarm- og appelplads på Nytorv, og der var bevogtning ved alle jernbanebroer, signaler og langs Vårby Å.⁶⁸⁵ På grund af utilfredshed med indkvarteringen i byen bad byrådet om en omkvartering af styrken, og det blev efterkommet.⁶⁸⁶ Med den ekstra indkvartering blev byens indbyggertal øget med 800 mand i sommeren 1915.⁶⁸⁷ For at spare penge på den private indkvartering

Fig. 107. En del af sikringsstyrken fik kvarter i Slagelse fra efteråret 1914. Her er en enhed fra en af 7. regiments bataljoner på vej ad Jernbanegade fra kasernen til øvelsesarealet ved Frederikshøj. Den høje skorsten hører til det kommunale elværk, og den høje bygning til højre er Casino. (Slagelse Lokalkiv, B 50862).

gav Justitsministeriet i efteråret 1914 tilladelse til, at kasernen kunne bruge de to træbarakkers øverste etage til mandskabsbelægning i vinterperioden, selv om de kun var indrettet til sommerbrug, og tilladelsen blev fornyet de efterfølgende vintre.⁶⁸⁸

I sommeren 1916 blev det nødvendigt at foretage betydelige reparationer på grund af den ekstraordinært store benyttelse af kasernen.⁶⁸⁹ Det var formentlig også den tætte belægning, der var skyld i en epidemi af skarlagensfeber samme efterår. Epidemien blev bl.a. bekæmpet ved at male eller fernisere træværket samt kalke lofterne.⁶⁹⁰ Byens skoler måtte afgive lokaler, og fra januar 1915 kunne garnisonen bruge klasselokalerne i Borgerskole A's nederste etage som opholdsstuer for det mandskab, der skulle indkaldes denne måned.⁶⁹¹ Også skattevæsenet blev udfordret, da skattebetalinger fra officerer, der jævnligt skiftede tjenestested mellem de forskellige kaserner, skulle fordeles.⁶⁹² Der opstod ind imellem konfrontationer med lokalbefolkningen, og det gav et ekstra pres på arresten i Løvegade, hvor der måtte oprettes flere celler, og hvor arrestforvarerens bolig også blev inddraget som celle. Ligeledes lagde sygdomme et større pres på garnisonssygehuset, hvor der i perioder var for lidt plads. Alle disse ekstra tiltag skulle finansieres af enten staten eller kommunen, ligesom der skulle skaffes aktiviteter i fritiden til de mange soldater. Det kunne være alt fra soldaterkomedier, til at soldater hjalp omegnens landmænd i høsten.⁶⁹³

Garnisonen mellem de to verdenskrige

Efter den store økonomiske byrde under 1. Verdenskrig blev hæren kraftigt reduceret i 1922. Slagelse blev nedlagt som regimentsgarnison. En enkelt bataljon

Fig. 108. Parade på Slagelse Kaserne på Kastanievej i 1970. Bygningen i baggrunden blev revet ned sammen med hovedparten af de øvrige bygninger, da kasernen i 1975 lukkede og flyttede til den nye Antvorskov Kaserne. Nu er der beboelse på området. (Slagelse Lokalarkiv, B 2557)

blev da tilbage. Den var knyttet til regimentet i Vordingborg, og sådan var det næsten uændret indtil sidste halvdel af 1930'erne, hvor den politiske situation i Europa medførte ændringer i det danske forsvar, herunder en forøgelse af hærens styrker.

I 1937 købte kommunen ca. 3½ td. land af arealet mellem kasernen og Rosenkildevej til udvidelse af garnisonens øvelsesplads. Året efter blev Antvorskov Parcelgård købt til øvelsesplads, og kasernen blev udvidet og moderniseret.⁶⁹⁴ Den 1. september 1939 angreb Tyskland Polen, og to dage senere erklærede England og Frankrig krig mod Tyskland. Danmark, der havde underskrevet en ikke-angrebspagt med Tyskland, indkaldte nogle ekstra årgange soldater, der dog hurtigt blev hjemsendt. I oktober 1939 blev to kompagnier flyttet fra Vordingborg til Slagelse, og det ene blev indkvarteret på Landmandshotellet i Bredegade. Frem til det tyske angreb den 9. april 1940 skete der nogle hjemsendelser og omplaceringer af de danske styrker. I april 1940 var der derfor kun rekrutter og et enkelt kompagni med hestetrukne mindre kanoner i Slagelse.

Fra 2. Verdenskrig til opførelsen af en ny kaserne

Ved befrielsen den 5. maj 1945 var Slagelse kaserne fuldstændig fyldt op. Selv om den tyske garnison havde forladt byen lige inden befrielsen, var der dels et lazaret med sårede soldater i tysk tjeneste og dels en lejr til de tyske flygtninge, der i løbet af foråret 1945 var kommet til Slagelse. En registrering den 29. maj 1945 viser, at lazarettet havde 368 sårede og 56 syge flygtninge. De blev behandlet af 100 plejere, der blev bistået af 72 flygtninge. I juli blev det besluttet, at forsvaret skulle overtage kasernen, og en del sårede blev sendt med et lazarettog, mens 77 blev flyttet til Teknisk Skole i Smedegade, hvor der blev indrettet et nyt lazaret. Her havde 235 flygtninge hidtil opholdt sig, og de blev nu flyttet til en flygtningelejr ved Skælskør. De tyske flygtninge på kasernen blev sendt til flygtningelejren Grove ved Karup, og kasernen var rømmet den 19. juli.⁶⁹⁵ Man forventede, at garnisonen ville vende tilbage umiddelbart efter, men kasernen skulle først rengøres, og i den forbindelse udbrød der en arbejdskonflikt, da både håndværkere og rengøringspersonale nedlagde arbejdet. De genoptog arbejdet efter at have fået løfte om et særligt smudstillæg. Istandsættelsen efter den tyske benyttelse løb op i 194.000 kr.⁶⁹⁶ Den 1. august flyttede en mindre vagtstyrke ind, og et par dage senere ankom 110 mand, der blev budt velkommen af oberstløjtnant Højland Christensen. Byen havde hejst flagene og bød soldaterne velkommen med blomster.⁶⁹⁷

Umiddelbart efter befrielsen drøftede man en eventuel flytning af kasernen, formentlig fordi udbygningsmulighederne stort set var udtømte. Desuden lå øvelsesarealerne i den anden ende af byen ved Frederikshøj, så mandskab og materiel konstant skulle igennem byen. Efter en drøftelse med Krigsministeriet besluttede byrådet i juni 1945 at undersøge, hvordan det eksisterende kaserneområde kunne bruges ved en eventuel flytning af kasernen. Skoleudvalget blev

Militærmusikken i Slagelse i 1913

I 1913 blev Slagelse (atter) garnisonsby. Forud var gået lange forsvarspolitiske forhandlinger, og der skete det år større militære omlægninger i landet. Grunden var uroligheder på Balkan og udløbere til resten af Europa. Man ville derfor tilføre så meget militær omkring hovedstaden som muligt. Dette bevirkede, at 7. Regiment blev flyttet fra Fredericia til Slagelse, mens 8. Regiment blev overført fra Århus til Roskilde. Til begge regimenter var tilknyttet musikkorps. En mærkelig ting var, at de to regimenter byttede musikkorps. 8. Regiments Musikkorps kom til at fungere i kort tid i Roskilde, før det blev til 7. Regiments Musikkorps i Slagelse, mens 7. Regiments Musikkorps blev til 8. Regiments Musikkorps i Roskilde.

Dirigent for musikkorpset i Slagelse blev Ludvig Makwarth (1864-1943). Han var musiker – stabshornblæser – i Århus og senere militærmusikdirigent. Det var under hans taktstok og hans instrumentation at 8. Regiments Musikkorps på Store Torv i Århus opførte 1. sats af Beethovens 1. symfoni for blot 15 messingblæsere! Da han kom til Slagelse skrev han marchen "Slagelse Tappenstreg", som blev anvendt som fællesnummer ved de store Slagelse- og Slagelse-Rosenborg tattooes omkring 1980. Han er endvidere kendt for at have opfrisket melodien "I skovens dybe stille ro" til "Hans far han var vognmand i Slagelse.

Det var en festdag, da Slagelse 15. april 1913 igen blev garnisonsby. I Sorø Amtstidende kunne man således læse:

"I det solrige Foraarsvejr smældede Flagene overalt i Byen. Allerede ved 4-Tiden begyndte Folk at samle sig paa vor store Banegaardsplads. Politiet var mødt mandstærkt og gav sig i Færd med at afspærre en Del af Pladsen, for at 7. Regiments Musikkorps, der var kommet i Forvejen, ugenert kunde divertere det store Publikum, til Soldatertoget kom. Det store Publikum... ja, da Menneskemængden var størst, stod der paa Banegaardspladsen op imod et Par Tusind Mennesker, lige fra Slægtens alleryngste til de gamle Veteraner fra begge vore sidste Krige. Det 11 Mands store Musikkorps satte i med en smældende Marsch, og imens begyndte de Officerer, og Underofficerer, der allerede havde taget Bopæl i Byen, at indfinde sig".

Musikunderholdningen sluttede med "Dengang jeg drog af Sted", og da toget kl. 16.26 rullede ind med 14. Bataillon, spillede musikkorpset Makwarths "14. Bataillons Sangmarsch". Herefter bød borgmester Feddersen garnisonen velkommen til byen og sluttede med at invitere til velkomstfest på Casino. 7. Regiments chef oberst Oxfeldt takkede for den hjertelige modtagelse, hvorefter hele garnisonen marcherede gennem byens gader til den nyopførte kaserne på Kastanievej.

Det er interessant at følge, hvor meget musikkorpset faktisk spillede. Det gjorde de hver søndag på Nytorv og musikprogrammet meddeltes i avisen, som også kunne notere, at: "I Lystskoven vil der i Sommer blive musiceret af Regimentsmusikkens faste Hornorkester hver Søndag Eftermiddag og Aften samt hver Tirsdag og Torsdag Aften".

I Sorø Amtstidende fra 19. april kunne man således læse programmet for søndagens koncert:

1. L. Makwarth: Slagelse Tappenstreg.
2. Richard Wagner: Walthers Prissang i Op. "Mestersangerne".
3. Du Puy: Ouverture til "Ungdom og Galskab".
4. Verdi: Vals (1. Akts Finale) af Op. "La Traviata".

5. Teike: "Gamle Kammerater", Marsch.
6. Glinka: Melodier af Op. "Livet for Szaren".
7. L. Ham: Quadrille over Motiver af "Elverhøj".
8. E. Hansen: Potpourri over danske Krigs- og Soldatersange.

Dette var et meget ambitiøst program. Flere af musikstykkerne var oprindelig skrevet for symfoniorkester.

Mandagen efter kunne samme avis berette, at der havde været mange tilhørere. Musikkorpset havde været "forstærket med et Par Musici" fra Slagelse, der samtidig var indtrådt som "Reservehornblæsere ved Regimentet". Man kunne endvidere læse, at koncerten blev indledt med Makwarths nye komposition: "Slagelse Tappenstreg".

Da Musikkorpset kun havde været i byen ret kort tid, er det bemærkelsesværdigt, at man allerede 19. april kunne høre denne march, som iøvrigt også var blevet spillet ved velkomstfesten på Casino nogle dage tidligere.

Det var dog ikke alle, der umiddelbart var glade for at få et regimentsmusikkorps til Slagelse. Byens civile musikere sad ifølge H.K. Nielsen hårdt i det og var kede af, at antallet af professionelle musikere blev forøget i det vestsjællandske. Men, bemærkede han, de militære musikere var alle medlemmer af musikernes faglige organisation og overholdt tariffen, så var der jo intet at bebrejde dem.

I 1923 blev regimentet med musikkorps lagt tilbage til Fredericia, og det var dermed slut med militærmusikken i Slagelse. Musikløjtnant Makwarth benyttede lejligheden til at tage en tidlig afsked og blev boende i Slagelse. BRL

inddraget, da man havde en idé om, at den hidtidige kaserne måtte kunne genanvendes som skole.⁶⁹⁸

I 1949 tilsluttede Danmark sig NATO, hvilket blev begyndelsen på en periode med væsentlige udvidelser og moderniseringer af det danske forsvar. I 1950-51 blev der ved Slagelse bygget nye garage- og brændstofanlæg på arealet øst for kasernen mod Rosenkildevej tillige med en ny stor ammunitionsbunker i Karlsgård Skov. Medlemskabet af NATO og idéen om en mobil hær betød, at Danmark modtog en mængde nye amerikanske våben og køretøjer, der skulle anbringes i lukkede depoter. Derfor fortsatte udbygningen ud mod Rosenkildevej med magasinbygninger, garageanlæg, værksted mv. Det krævede store depoter af våben og materiel i tilfælde af en mobilisering, og der blev bygget flere depoter i omegnen af byen, som f.eks. ved Frederikslund. Depoterne blev yderligere suppleret med, at forsvaret lejede sig ind på private gårde o.l., både for at skaffe plads og for at sikre en spredning af materiel og våben. Andre bygningsværker blev indrettet for at opfylde forsvarets behov. Det gjaldt bl.a. læsserampen på Slagelse station, der gjorde det muligt at omlade større militære køretøjer fra jernbanevogne til landevej og omvendt.

I 1951 blev Slagelse hjemsted for Sjællandske Livregiment, der havde hørt til i Roskilde og Holbæk. På kasernen var der både statslige og kommunale bygninger, og det medførte besværlige mellemregninger og diskussioner om, hvem der skulle betale. Disse problemer bortfaldt, da staten den 1. april 1959 overtog hele kasernen. Kommunen fik 986.265 kr. for kasernen.⁶⁹⁹ Livregiments stab flyttede ind i 1962, hvorefter pladsen igen blev for trang, fordi der reelt ikke var plads til staben på kasernen, heller ikke selv om der blev bygget om, og kasernens administrationsbygning blev inddraget. Regimentet måtte derfor have afdelinger fordelt over det meste af Sjælland. De trange pladsforhold blev yderligere forstærket, da man i 1967 rev en træbarak ned. Den var opført i 1913 og kun beregnet til sommerbrug. En anden barak var i så dårlig stand, at den kun kunne anvendes til depot.

Under den kolde krig var der frygt for en ny krig, og det medførte både investeringer i militære anlæg og civilt beredskab. Ved en mobilisering skulle en del soldater møde på Antvorskov Skole, hvorfor skolen blev udstyret med ekstra store køkkenfaciliteter. Marievangsskolen skulle være nødlazaret. Telefonhuset i Bredegade blev indrettet som en særlig central til brug i krigssituationer. Beskyttelsesrum blev oprettet flere steder såsom Byskovparken og den nu nedlagte parkeringskælder på Nytorv. Endelig fik Slagelse i 1963 en kommandobunker på Byskovvej/Rønnebærvej, hvorfra aktiviteterne på store dele af Sjælland skulle ledes. Bunkeren var indrettet og forsynet, så personerne kunne opholde sig der i tre uger. Sidste øvelse herfra fandt sted i 1996, men anlægget står der endnu i 2013 tillige med en høj kommunikationsmast.⁷⁰⁰

I overvejelserne om en ny kaserne var der skitseret flere muligheder.⁷⁰¹ Man kunne udvide den eksisterende kaserne og etablere et øvelsesområde mod nord. På en skitse fra 1948 er der angivet et militært område mellem Valbyvej og Ro-

Fig. 109. Civilforsvarets kommandocentral på Byskovvej. Den mistede sin betydning, da den kolde krig sluttede i 1990'erne. På billedet ses den tids mest moderne teknologi, herunder en transistorradio på væggen, drevet af batterier, hvis strømmen skulle svigte. (Foto: Preben Pathuel. Slagelse Lokalarkiv, B 3339).

senkildevej helt ud til kommunegrænsen mod Sct. Mikkel's Landsogns Kommune (den nuværende Århusvej). Det ville medføre store ekspropriationer at gennemføre planen. Det ville bl.a. ramme kolonihaveområdet Mønsterkolonien, og øvelsesområdet ville desuden grænse op til Andersvænge. Dennes bestyrelse og lægemyndighederne protesterede, hvorefter forslaget blev trukket tilbage.⁷⁰² Forsvaret opgav dog ikke tanken om en udvidelse mod nord, og i begyndelsen af 1950 lejede forsvaret et areal af kommunen. Ved samme lejlighed accepterede byrådet ikke at sælge eller anvende arealerne langs Elmevej til andre formål, før der var forhandlet med Krigsministeriet, og forsvaret havde dermed forhåndsreserveret arealet.⁷⁰³ Imidlertid skrinlagde man i første omgang planerne og arbejdede i stedet videre med idéen om at bygge en kaserne i tilknytning til øvelsesområdet ved Frederikshøj og på Parcelgårdens jorder. I 1951 blev der fremlagt en plan, der rummede en kaserne og en udvidelse af øvelsesområdet med den resterende del af Parcelgårdens jorder samt yderligere ca. 50 ha af Charlottedals jorder. I sommeren 1952 blev der satset på en ny kaserne på Charlottedals jorder. Kasernen skulle opføres hurtigt af støbte elementer, og i december blev der bevilget ti mio. kr. til projekteringen. I juli 1953 fremsatte byrådsmedlem Viggo Marker en forespørgsel: "Hvad agter byrådet at foretage sig for at forhindre, at gården Charlottedal, evt. med Slagelse kommunes medvirken, nedlægges til militært formål".⁷⁰⁴ I august blev Finansudvalget ansøgt om 100 mio. kr., men sagen blev sat i bero til efter folketingsvalget senere på året.⁷⁰⁵ Herefter ansøgte den nye forsvarsminister om ca. 20 mio. kr. til en ny kaserne og sanering af den eksisterende. Forsvarsministeren vurderede, at en ny kaserne kunne være klar ved udgangen af 1954. Ud af ca. 1.450 mand skulle de ca. 500 være på den eksisterende kaserne, mens resten blev indkvarteret på den nye kaserne. Der blev søgt om 3,6 mio. kr. til en udvidelse af øvelsespladsen. I december 1953 blev pengene

til kasernen bevilget, mens man nærmere ville undersøge situationen med øvelsesarealet.

I marts 1954 blev arbejdet med kasernen udbudt i licitation, samtidig med, at Slagelse byråd protesterede mod en placering på Charlottedals jorder og foreslog en placering i nærheden af skoven ved Parcelgården.⁷⁰⁶ Forsvaret accepterede at undersøge mulighederne for denne placering i sammenhæng med det eksisterende øvelsesareal, og der blev udarbejdet en plan med dette udgangspunkt.

Efter et regeringsskifte i februar 1955 ændrede Forsvarsministeriet planerne for kasernebyggeriet i Slagelse, så det først kunne forventes igangsat i 1957. Der var flere årsager hertil. Sideløbende med kaserneplanerne blev der nemlig arbejdet med planer om en ny motorvej syd om Slagelse. Færgeruten for biler mellem Halsskov og Knudshoved skulle åbne i 1957, og der skulle derfor bygges motorvej fra Halsskov til Vemmelev. Denne motorvej skulle senere fortsætte mod Køge uden om Slagelse. Den eksisterende trafik gik ad hovedvej 1 igennem Slagelse, hvilket betød lange køer og trafikpropper, herunder på det smalleste sted mellem Gl. Torv og Fisketorvet, hvor lastbiler måtte over fortovet, når de mødte hinanden. Denne flaskehals ville blive et endnu større problem med de kom-

Fig. 110. Godset Charlottedal med nærmest omkringliggende jorder blev eksproprieret i 1963 til brug for forsvaret. Senere blev yderligere en del af godsets jordtilliggende eksproprieret til øvelsesområde, mens andre arealer blev lejet. Her ses personalet i 1943, mens godset stadig blev drevet som landbrug. (Slagelse Lokalkonkord, B 2538).

mende færgetræk fra færger med plads til mange flere biler på to dæk. Linjeføringen for den projekterede motorvej ville gå lige igennem det militære øvelsesareal, hvilket forsvaret ikke kunne acceptere. På grund af kommunens protest mod en kaserne på Charlottedals jorder planlagde man at bygge en ny kaserne ved Parcelgården og flytte store dele af øvelsesarealerne til området ved Lille Frederikslund og Valdemarskilde. Der skulle derfor anlægges en vej gennem Lystskoven mellem kasernen og øvelsesområdet. Slagelse Kommune ville overtage det eksisterende øvelsesareal mod at afgive et stykke af Charlottedals jorder til forsvaret og et nyt øvelsesområde. Byggeriet af en ny kaserne blev imidlertid sat i bero, fordi man afventede en ny betænkning fra Folketingets forsvarsudvalg, og da der samtidig i sommeren 1956 skulle spares på forsvarsudgifterne, blev også de forberedende arbejder udskudt. Det samme gjorde saneringerne og forbedringerne på den eksisterende kaserne, og i februar 1957 kunne forsvarsministeren stadig ikke sige noget om kasernebyggeriet i Slagelse. I 1961 havde forsvaret opgivet planen om at få bygget en ny kaserne i Slagelse, og man ville i stedet udvide og forbedre den eksisterende med et par bygninger til indkvartering af personel samt garage- og depotbygninger, men det blev heller ikke gennemført. I slutningen af 1962 kom Slagelse på den forsvarspolitiske dagsorden igen. Forsvarsministeriet ønskede at ekspropriere ca. 170 ha af Charlottedals jorder, som lå op til det eksisterende øvelsesareal. Folketingets Finansudvalg besøgte området den 4. december, og herefter blev selve Charlottedal gods og det ønskede areal eksproprieret i 1963. Det følgende år flyttede det første materiel og personale fra kasernen til Charlottedals bygninger. Forsvaret havde dog stadig ønsker om en ny kaserne i Slagelseområdet, og der blev udarbejdet en plan med en placering af en ny kaserne i det sydvestlige hjørne af forsvarets daværende arealer.

Da man reorganiserede forsvaret i 1967, ønskede man i 1970 at flytte en panserbataljon med 100 mand til Slagelse, hvorfor en ny kaserne atter blev aktuel. Den nye motoriserede enhed krævede et meget større øvelsesareal, og udover en ny kaserne ville man også bruge kasernen på Kastanievej som hovedkvarter og regionskommandocentral. I september 1968 blev Slagelse byråd orienteret om planerne for den projekterede kaserne ved Charlottedal, og samtidig blev tanker bag den præsenteret for offentligheden på soldaternes forældredag den 29. september 1968.⁷⁰⁷ Projekteringsarbejdet gik i gang, og den nye kaserne blev tegnet af overarkitekt Holger Sørensen fra Forsvarets Bygningstjeneste efter samme principper som Skive Kaserne, der blev indviet i september 1969. Kasernen skulle bygges efter et kollegieprincip, der dels adskilte fritid og arbejde, og dels blev opdelt i tre funktionsbestemte områder: belægning, uddannelse samt garager med værksteder. Som så meget andet nybyggeri på den tid skulle kasernen bygges af præfabrikerede betonelementer med grønne gårde, åbne plæner og beplantninger mellem bygningerne. Kasernen skulle signalere åbenhed i forhold til den civile omverden og i stort omfang tilgodese soldaternes individuelle komfort. I alt ville kasernearealet omfatte ca. 30 ha med et bebygget areal på ca.

38.000 m².⁷⁰⁸ I begyndelsen af 1970 var man så langt fremme, at Forsvarsministeriet kunne udbyde arbejde for ca. 100 mio. kr. Imidlertid blev byggeriet ramt af et statsligt anlægsstop, så arbejdet først kunne udbydes i foråret 1971. Opførelsen af kasernen var en forudsætning for en større flyttekabale i forsvaret, der handlede om udflytning af mange militære anlæg og enheder fra Københavnsområdet.

I maj 1971 begyndte byggeriet, og i begyndelsen af 1973 blev dele af garageanlægget taget i brug. Herved undgik man den militære trafik gennem byen fra kasernen til øvelsesområdet. Sideløbende arbejdede forsvaret med at udvide det eksisterende øvelsesområde, der strakte sig fra Studentersøen i nord og Næstvedvejen i vest til Lystskoven i øst. I februar 1974 blev der forberedt en ansøgning til Finansudvalget om penge til at ekspropriere øvelsesområder ved Antvorskov Kaserne. I første omgang ønskede forsvaret ca. 400 ha jord sydøst for kasernen, men det endelige mål var 600-800 ha, hvilket ville medføre, at landsbyen Bøstrup skulle eksproprieres og nedlægges. En stor del af det påtænkte øvelsesområde lå i den daværende Hashøj Kommune, der protesterede kraftigt imod de foreslåede ekspropriationer. I Slagelse foreslog Viggo Marker på byrådsmødet den 25. februar, at byrådet skulle protestere til de respektive ministerier mod forsvarets planer om at inddrage en række landbrug mv. omkring Antvorskov til militære formål. Tidligere borgmester Egon Jensen stillede et ændringsforslag, der var mindre vidtgående, og som blev vedtaget med 14 stemmer mod tre. Det lød således: "Idet byrådet alvorligt beklager, at spørgsmålet om militær øvelsesplads i forbindelse med Antvorskov Kaserne ikke var endeligt klaret og oplyst ved byggeriets begyndelse, tager man de faldne bemærkninger til efterretning".⁷⁰⁹

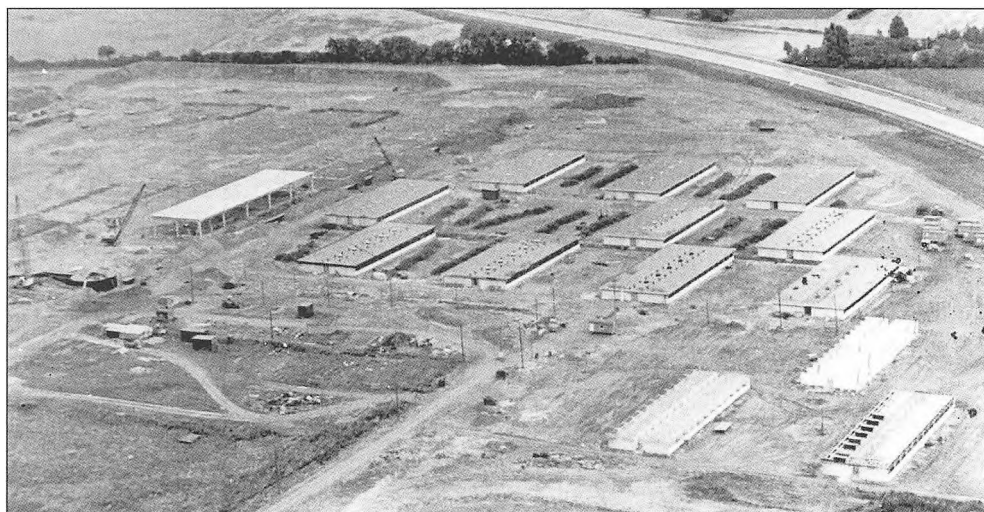

Fig. 111. Bygning af belægningsområdet på Antvorskov Kaserne i begyndelsen af 1970'erne. Kasernen blev bygget efter den tids principper med større åbenhed og synlighed mod lokalsamfundet og med lokaliteter for de værnepligtige, der mindede mere om et normalt hjem. (Foto: Preben Pathuel. Slagelse Lokalkarkiv, B 1593).

Marker gav imidlertid ikke op, og i august 1974 bad han byrådet behandle følgende forslag: "Slagelse byråd protesterer overfor regeringen mod de urimelige og aldeles uhensigtsmæssige inddragelser af store jordarealer til militære formål ved Slagelse". Forslaget blev nedstemt med 14 stemmer mod to, og én undlod at stemme.⁷¹⁰ I 1974-75 blev der talt og skrevet meget om øvelsesområdet i medierne, ligesom der kom mange protester. I februar 1975 havde forsvarret søgt Vestsjælland's Amtskommune om tilladelse til at benytte ca. 28 ha skovarealer beliggende i Slagelse Kommune og tilhørende Charlottedal godskontor som øvelsesområde for Antvorskov Kaserne. Byrådet anbefalede med 13 stemmer mod tre, at man forudsatte, at området i videst muligt omfang var åbne for offentligheden, når der ikke blev afviklet øvelser. Tre undlod at stemme. Fremskridtspartiets byrådsgruppe mente, at man skulle forhandle om leje af arealerne i stedet for ekspropriation.⁷¹¹ Sagen sluttede i maj 1976 med et kompromis, hvor Finansudvalget godkendte forsvarsministerens forslag om ekspropriation og leje af 315 ha, så øvelsespladsen nåede op på i alt 530 ha.

Parallelt med forhandlingerne om øvelsesområdet fortsatte byggeriet af den nye kaserne. Byggeriet var dog ikke helt færdigt ved indvielsen den 10. maj 1975, hvor flaget for sidste gang blev halet ned på Kastanievej og derefter hejst på Antvorskov Kaserne. Forsvarsministeren, hærchefen, regimentschefen og borgmester Aage Nørgaard holdt taler, og alle glædede sig over landets mest moderne kaserne, som det godt nok havde taget 30 år at få bygget. Der var åbent hus på indvielsesdagen, og der var 5.000-7.000 besøgende, masser af aktiviteter og mulighed for at se det militære materiel. Slagelse Kommune gav et vandspil udført af maleren og keramikeren Inge-Lise Koefoed.⁷¹²

Tiden efter opførelsen af Antvorskov Kaserne

Der blev nu ført forhandlinger mellem forsvarret og Slagelse Kommune om den gamle kasernes fremtid. Ved indvielsen af Antvorskov Kaserne var kommunen blevet bedt om at afgive et tilbud på helt eller delvist at købe kasernen på Kastanievej. Forsvarret ville dog ikke sælge garageanlæggene ud mod Rosenkildevej, og et andet ministerium havde vist interesse for kommandantbygningen. Kommunen tilbød 3,3 mio. kr. svarende til værdien i den offentlige vurdering, og kun 2,8 mio. kr. hvis det var uden kommandantboligen.⁷¹³ I 1977 købte kommunen kasernen, og alle bygninger med undtagelse af administrationsbygningen, gymnastiksalen og krudthuset blev revet ned. På arealerne blev der i to omgange opført beboelsesejendomme, først almene boliger på området mod Rosenkildevej og senere ejerboliger på området mod Kastanievej.⁷¹⁴

Kampvognssporet i Lystskoven

I foråret 1984 blev Danmarks Naturfredningsforenings lokalkomite i Slagelse opmærksom på forsvarrets planer om at etablere et otte til ti meter bredt kampvognsspor i det sydvestlige hjørne af Slagelse Lystskov. Foreningen mente, at det ville overtræde en servitut fra 1841, der engang var lyst i forbindelse med forsøg

på salg af skoven, og som bl.a. indeholdt bestemmelser om byens borgeres ret til at færdes på skovvejene. Foreningen skrev derfor til kommunen for at få standset planerne.⁷¹⁵ Forsvaret bekræftede planerne, der var langt fremme, og mente desuden, at alle tilladelser var i orden. Da kasernen blev taget i brug, havde forsvaret ønsket et større øvelsesområde frem til landsbyen Bøstrup, men havde kun fået området til Rosted. I stedet måtte man leje en del af skovarealet langs området for opnå en tilstrækkelig bredde til realistiske øvelser. Forsvaret betragtede derfor arealet som en del af øvelsesområdet, og man mente, at det hele tiden havde været forudsat, at man kunne anlægge kampvognsspor her. Forsvaret mente desuden ikke, at sporet ville ændre befolkningens brug af skoven. Ved en nærmere undersøgelse af sagsforløbet konstaterede stadsingeniøren, at byrådet i forbindelse med sagen om forsvarets fremtidige øvelsesterræn i 1975 ikke havde forholdt sig til de arealer, der skulle lejes, men alene til de arealer, der var omfattet af ekspropriation. Man måtte derfor konstatere, at forsvaret havde lejet det pågældende areal uden kommunens indsigelse. Dette blev også trukket frem på et møde mellem forsvaret og kommunen den 28. februar, hvor borgmesteren oplyste, at kommunen var imod etablering af kampvognsspor, der ville være i strid med servituttens fra 1841. Servituttens gyldighed var bekræftet af en højesteretsdom i 1962 i forbindelse med motorvejsplanerne. Det planlagte kampvognsspor ville krydse to kondistier og en skovsti. I et sådant nærkreativt område måtte der ikke anlægges nye vejanlæg, men forsvaret mente heller ikke, at det ville være tilfældet med et kampvognsspor. Forsvaret foreslog derfor et kompromis, der gik ud på at belægge krydsningsstederne mellem kampvognsspor og de pågældende stier med betonsten for ikke at ødelægge stierne med tunge køretøjer. Borgmesteren var ikke klar til en sådan løsning og påpegede, at byrådet ville fastholde Slagelseborgernes rettigheder. Endelig stod det klart, at bevillingerne til projekteringen var så langt fremme, at arbejdet ville begynde få måneder senere. Der ville desuden blive anlagt kampvognsspor i den del af det lejede skovareal, der lå i Hashøj Kommune. Det eneste alternativ til etableringen af sporene var at transportere materiellet frem og tilbage mellem Slagelse og øvelsesområdet Oksbøl i Vestjylland. Forsvarets Bygningstjeneste fremsendte en tegning, der kom med på byrådsmødet den 26. marts, hvor sagen blev mødt med forslag til en byrådsudtalelse. SF og Det Radikale Venstre foreslog forsvaret at opgive sporet, men det blev forkastet med 17 stemmer mod tre. I et fælles forslag fra Venstre og Det Konservative Folkeparti bad man forsvaret om at genoverveje planerne – men tog ellers orienteringen til efterretning. Forslaget kom ikke til afstemning, idet borgmesteren satte et forslag sammen med dele fra de øvrige: "Byrådet henstiller indtrængende til regimentet og bygningstjenesten, at man – som følge af den meget stærke tilknytning til Lystskoven, der siden 1841 har været hos Slagelses borgere, og de følelser og tilkendegivelser, der på det seneste er kommet til udtryk – opgiver tanken om at føre kampvognsspor gennem Lystskoven".⁷¹⁶ I april genfremstillede Venstre og Det Konservative Folkeparti deres forslag. Den kommunistiske byrådsgruppe fremsatte et ændringsforslag, og det samme gjorde borgmesteren,

hvis forslag blev vedtaget med 20 stemmer. Forslaget lød på, at byrådet bad kommunens advokat om et responsum inden én måned vedrørende indholdet i servituten fra 1841 i relation til det omhandlede kampvognsspør. ⁷¹⁷ Kommunens advokat vurderede, at kampvognsspøret med stor sandsynlighed var i strid med servituten, og at man derfor måtte gøre indsigelse. Hvis det ikke hjalp, kunne det blive nødvendigt at nedlægge fogedforbud, fordi et sagsanlæg ved domstolene ville hindre arbejdets igangsættelse.

I forsvaret var sagen nået op på højeste niveau, og i juni meddelte forsvarsminister Hans Engell direkte til borgmesteren, at forsvaret havde fået besked på at gå i gang med at anlægge kampvognsspøret. Beslutningen var truffet på baggrund af en undersøgelse fra Kammeradvokaten, der var nået frem til en modsat konklusion vedrørende servituten. Denne havde konkluderet, at der kun ville være en ubetydelig eller ingen begrænsning af borgernes ret til at færdes i Slagelse Lystskov. På det efterfølgende byrådsmøde foreslog borgmesteren, at der blev nedlagt fogedforbud, der skulle følges op af et sagsanlæg med påstand om, at forsvaret jfr. servituten ikke var berettiget til at anlægge kampvognsspøret i lystskoven. Forslaget blev vedtaget med 16 stemmer mod fem, hvor tre af de konservative byrådsmedlemmer stemte imod. ⁷¹⁸ I november traf byrådet beslutning om at anlægge sag mod Forsvarsministeriet med påstand om, at kampvognsspøret stred imod servituten fra 1841. Inden stævningen blev afleveret, havde repræsentanter fra en række foreninger m.v. fra Slagelse foretræde for Folketingets forsvarsudvalg i januar 1986. Her opfordrede dette til, at det lokale regiment og byrådet løste sagen. Byens borgmester, Steen Bach Nielsen, mødtes derfor med regimentets oberst den 4. februar 1986 og indgik et forlig, som både byrådet og Forsvarsministeriet godkendte. ⁷¹⁹ Forliget gav mindre justeringer i kampvognsspørets krydsning med Parcelgårdsvej og en mindre omlægning af stien mellem Skovvejen og Parcelgårdsvej. Forsvaret skulle til gengæld anlægge et rekreativt anlæg i den nordligste del af deres areal (ved Lystskoven og Studenter søen). Der skulle plantes løvtræer, anlægges søer, vandløb og gangstier, og udgiften skulle holdes inden for en økonomisk ramme på 1 mio. kr. Forsvaret fik desuden pålagt vedligeholdelsen af området. Området kendes i dag som Soldatens lod. Endelig blev der indgået aftale om restriktioner på brugen af kampvognsspøret i weekenderne. Til gengæld skulle kommunen opgive sagsanlægget.

Gardehusarregimentets ankomst til byen

I 1990'erne bidrog Sjællandske Livregiment på Antvorskov Kaserne til Den Danske Internationale Brigade ved at sende soldater af sted til opgaver i det tidligere Jugoslavien. I foråret 1999 vedtog Folketinget et nyt forsvarsforlig, der skulle gælde for perioden 2000-04, og som fik store konsekvenser for Antvorskov Kaserne. Hidtil havde kasernen stået for årligt at uddanne ca. 325 værnepligtige til Sjællandske Livregiment og ca. 135 til 1. telegrafbataljon, men nu skulle der indkaldes omkring 1.000 værnepligtige. Kasernen skulle derfor udbygges, og tre gamle regimenter lægges sammen. Det drejede sig om Sjællandske Livregiment

(oprettet i 1614), Gardehusarregimentet (1762) og Danske Livregiment (1762). De to sidstnævnte var placeret i Næstved og Vordingborg. Ved sammenlægningen blev det nye navn Gardehusarregimentet med adresse på Antvorskov Kaserne.⁷²⁰ Der skulle nu bygges en ekstra indkvarteringsbygning, cafeteriet skulle moderniseres og udvides, og administrationslokalerne udvides. Herefter skulle kasernen hvert år kunne uddanne ca. 2.000 soldater. Der skulle også skaffes plads til kampvogne, og hesteeskadronen blev flyttet fra Næstved, da staldene stod klar i Slagelse i august 2003.⁷²¹ Siden da har byens borgere og gæster stort set hver onsdag kunne nyde gardehusarernes øvelsesridt gennem byen.

Gardehusarregimentet bidrog til de danske militære indsatser i Irak og Afghanistan i 2000-årene. På 100-årsdagen for garnisonens tilbagevenden i 2003, oplyste den daværende oberst, Tommy Paulsen, at 15 soldater var blevet dræbt i disse missioner, og at mange var kommet fysisk eller psykisk sårede hjem. Jubilæet blev fejret på Nytorv, hvor hesteeskadronen spillede, og regimentet viste militært udstyr fra forskellige epoker. Både regimentschefen og borgmester Lis Tribler understregede i deres taler det gode forhold mellem regiment og kommune/by.⁷²²

Samspillet mellem garnison og garnisonsby

I marts 2013 blev det besluttet at lukke to kaserner i Jylland trods protester. Når kasernelukninger medfører modstand, skyldes det næppe forsvarsmæssige hensyn, men mest lokalpolitiske og økonomiske forhold. Garnisonstilhængere kan tidligere have været modstandere af militære terrænuudvidelser, der inddrog god

Fig. 112 . Parade på Antvorskov Kaserne i 1985. Mange unge har afsluttet deres værnepligt på kasernen. Herudover er der mange civile stillinger tilknyttet stedet. De mange soldater har også sat sit præg på f.eks. byens forlystelsesliv. (Foto: Jørgen Kanding. Slagelse Lokalarkiv).

Fig. 113. Siden gardehusarregimentet kom til byen, har der næsten hver onsdag været ridt gennem byen. Her er regimentet trukket i gallauniform i anledning af Slagelse Festuge 2001. (Foto: Gitte Strange Hansen).

landbrugsjord og/eller skovarealer, ligesom de kan have klaget over støjgener fra øvelser o.l. Der kan også opstå den situation, at et partis repræsentanter i Folketinget støtter en lukning, mens samme partis lokale repræsentanter kæmper imod.

Mens der i nogle af 1700-tallets garnisonsbyer synes at have været en del modvilje mod den militære tilstedeværelse, blev det i løbet af 1800-tallet – måske bl.a. under indtryk af krigsoplevelserne i 1848-50 og 1864 – populært at få garnisoner i købstæderne. Der blev således kamp om at få én af de seks kaserner, der skulle bygges på Sjælland efter vedtagelse af forsvarsordningen i 1909. Når det var attraktivt at få en garnison, skyldtes det ikke tanken om nye købestærke kundegrupper. Officererne var relativt dårligt lønnede og mandskabet endnu dårligere. Men stort set alle nødvendige fornødenheder til kasernens drift blev købt lokalt og ikke via centrale indkøb, som det senere blev tilfældet, og der blev oprettet en række civile stillinger. Bortset fra gevinsten til byens erhvervsliv var der kun i begrænset omfang tale om en egentlig integration mellem garnison og by. Garnisonen førte i stort omfang sit eget selvstændige liv, hvor officererne ikke syntes at interessere sig ret meget for det omgivende lokalsamfund. En af årsagerne var den hyppige flytning mellem enhederne rundt i landet, hvorfor officererne og deres familier ikke fik nogen tættere kontakt med byen, før de skulle flytte igen. Samtidig boede de værnepligtige på kasernen med en begrænset mulighed for at komme ud, og desuden havde de kun få penge at bruge, når de fik udgangstilladelse. Under orlov tog de fleste hjem til familien, der ofte boede

et andet sted i landet. I begyndelsen af 1960'erne blev der etableret kontaktkomitéer i et forsøg på at få de værnepligtige til at deltage i garnisonsbyens ungdoms- og idrætsliv, men også som et forsøg på at løse det permanente problem med de værnepligtiges fritid. I slutningen af 1960'erne opstod der bl.a. som konsekvens af Vietnam-krigen et stærkt stigende antal militærnægtere, der bevirkede, at forsvarsordningen fra 1973 tog et skridt hen imod et hvervet og professionel hær, dog fortsat med en del værnepligtige. Ved forsvarsforliget i 2013 blev antallet af værnepligtige yderligere reduceret. Forsvarsordningen fra 1973 betød for Slagelses vedkommende, at Antvorskov Kaserne skulle rumme ca. 1.000 mand inden for stampersonellet og ca. 400 værnepligtige, der skulle til at have løn. For det professionelle stampersonel blev kasernen en arbejdsplads som enhver anden i byen, hvorfor en del af dette personel flyttede til byen med deres familie. Fra at være permanente gæster er mange af forsvarets folk blevet borgere i byen, der bidrager med skat, handel, deltagelse i foreningsliv, kultur osv. Set i et længere perspektiv er forholdet mellem garnison og by gået fra at være en belastning med privat indkvartering til en nyttig symbiose og en tættere integration.⁷²³ Det er derfor naturligt, at Slagelse Kommune har gjort en stor indsats for at bevare Antvorskov Kaserne samt Flådestation Korsør, der blev en del af Slagelse Kommune ved kommunesammenlægningen i 2007.

Slagelse under besættelsen

Besættelsestiden 1940-45 har i de senere årtier været genstand for megen forskning og mange udgivelser om stort set alle aspekter af perioden. Langt hovedparten af udgivelserne behandler nationale temaer, som naturligvis også var gældende for Slagelse, f.eks. befolkningens hverdag med mørklægning, rationeringer og arbejdsløshed.⁷²⁴ Forholdene i Slagelse er beskrevet i mange sammenhænge, men her skal særligt nævntes borgmester Melgaards dagbog fra krigen, der blev udgivet i 1946, og som giver et godt indtryk af hans opgaver og relationer til besættelsesmagten.⁷²⁵ Et fyldestgørende værk om Slagelse under besættelsen er endnu ikke skrevet, og heller ikke denne fremstilling beskriver alle temaer. Da modstandskampen allerede er godt beskrevet, vil den kun kort blive behandlet i det efterfølgende, hvor vægten vil være på de temaer, der ikke før har været beskrevet dybtgående, f.eks. hvad der skete den 9. april 1940, den tyske forstærker- og pejlestation ved Etterbjerg og retsopgøret efter besættelsen.

Den 9. april 1940

Slagelse blev besat i de tidlige morgentimer den 9. april 1940 af tyske tropper, der var gået i land i Korsør. Efterhånden som de tyske tropper ankom til byen, blev det klart, at de danske soldater foreløbig fik lov til at blive på kasernen, og der skulle nu skaffes indkvartering til de tyske tropper. Dette var en kommunal opgave for byerne, også Slagelse. Tyskerne forlangte indkvartering til 166 mand, nogle underofficerer og officerer, og de blev alle indkvarteret på Hotel Casino.⁷²⁶

Kun en mindre del af den tyske styrke var den 9. april motoriseret,⁷²⁷ mens hovedparten kom med heste, der også skulle indkvarteres. Det var i sig selv en vanskelig opgave, fordi tyskerne ville have hestene i nærheden i tilfælde af alarmring.

I dagene efter den 9. april var der stor travlhed med at få en ny hverdag til at fungere, herunder at få etableret de nødvendige relationer mellem de tyske myndigheder og den kommunale administration. På et ekstraordinært byrådsmøde den 15. april bemyndigede byrådet enstemmigt Kasse- og Regnskabsudvalget og borgmesteren "til at foretage de i paakommende Tilfælde fornødne Dispositioner", hvilket reelt gav borgmester Melgaard frie hænder til at handle i forhold til besættelsesmagten.⁷²⁸ Byrådet vedtog også at meddele kommunens embedsmænd, at de kun måtte handle efter ordre fra byens styrelse. Dette var foranlediget af, at tyskerne havde henvendt sig direkte til lederen på det kommunale vandrerhjem med henblik på indkvartering af tyske soldater.

De tyske soldaters hverdag

Vi har endnu ikke megen viden om de tyske soldaters hverdag i Slagelse under besættelsen, og det danske kildemateriale giver alene sporadiske oplysninger. Ud fra borgmester Melgaards dagbog og H.K. Nielsens beskrivelse af besættelsestiden kan vi konstatere, at de tyske soldater næppe fik et særligt forhold til

Fig. 114. Den 9. april 1940 lå der to kompagnier danske soldater på tilsammen ca. 300 mand i Slagelse. Det ene kompagni havde kvarter i Landmandshotellets store sal i Bredegade 11, hvor der ikke var plads til meget privatliv. (Slagelse Lokalkonkord).

9. april 1940

– besat af tyske soldater på cykler

Den 8. april 1940 kl. 13.30 modtog garnisonskommandanten på Slagelse Kaserne, kaptajn Kaj Aage Culmsee, en ordre om alarmberedskab fra Krigsministeriet, da der var observeret en større tysk flåde med kurs mod nord, ligesom der syd for den dansk-tyske grænse var observeret en 50-60 kilometer lang motorkolonne på vej fra Rendsborg til Flensborg.¹ Ordren blev straks videregivet til de to kompagnier, der lå i Slagelse. Det ene var indkvarteret på kasernen og det andet på Landmandshotellet i Bredegade. Til sammen udgjorde de to kompagnier ca. 300 mand, hvoraf nogle var rekrutter under uddannelse.

Kaserneporten blev lukket, og klargøring af skarp ammunition, gasmasker og øvrigt feltudstyr blev sat i gang. Kanonkompagniet fra Slagelse var på øvelse ved Vårby Bakke vest for Slagelse, men blev kaldt hjem til kasernen, kanonerne blev efterset, og den skarpe ammunition gjort klar til udrykning på de hestetrukne vogne. Den skarpe ammunition var sparsom. Til kasernens 20 mm kanoner var der 135 skud pr. kanon, hvilket ikke ville række til mange minutters skydning. Ligeledes var ammunitionen til kasernens 37 mm Bofors kanoner begrænset. Da kompagniet opdagede dette, faldt moralen betydeligt, og vreden blev rettet mod garnisonskommandanten, som man ikke så mere til den dag, ligesom der ikke kom flere oplysninger om opgaverne ved en eventuel udrykning. Baggrunden for den manglende information var, at man vurderede, at det ville skabe uro. Trods alarmberedskabet blev der i Slagelse ikke udsendt vagter eller bevogtningsstyrker til strategisk vigtige steder såsom Vårby Bakke eller Korsør Havn. Der blev hverken gjort klar til nærforsvar af kasernen eller rekvireret lastbiler fra private vognmænd, som havde pligt til at stille efter ordre. Ved 19-tiden sænkede man beredskabet på kasernen fra alarmberedskab til forhøjet beredskab, så de officerer og befalingsmænd, der ikke boede på kasernen, kunne tage hjem. Det virkede beroligende, og roen sænkede sig over kasernen og Landmandshotellet.

På samme tid var tyskerne på vej til Korsør i to transportskibe og et ældre krigsskib, Schleswig-Holstein. Ordren til den tyske styrke var at besætte garnisonen i Slagelse og danne et brohoved om Korsør. Den tyske løjtnant Ulrich skulle med ti mand på cykel så hurtigt som muligt skynde sig til Vårby Bakke og besætte denne, hvorefter et kompagni skulle passere bakken og rykke ind i Slagelse. Når lastbilerne var udskibet, ville endnu et kompagni rykke mod Slagelse. Det først udskibede maskingeværkompagni skulle marchere mod Slagelse og være parat til at støtte, hvis danskerne gjorde modstand ved Vårby Bakke. Den tyske landgang i Korsør blev lidt forsinket, både fordi Schleswig-Holstein gik på grund, og fordi en færge havde optaget den kajplads, hvor et af de tyske skibe skulle lægge til.

Kl. 18.00 overtog Erik Keidser vagten på Slagelse Kaserne og fik udleveret en alarmeringsplan. Alt forløb roligt indtil kl. ca. 5.00, hvor telefonen ringede. Keidser troede, at det drejede sig om en af to arrestanter, der skulle på toiletet, men det var politiet i Korsør, der oplyste, at tyske tropper var gået i land i Korsør og havde besat Halsskov Rev. Kasernen og Landmandshotellet blev alarmeret, og via ordonnanser fik de officerer og befalingsmænd, der ikke befandt sig på kasernen, besked. At ingen havde fattet mistanke, forstås man, når den vagthavende officer på Landmandshotel-

let var glad for, at Keidser ringede. Han bad nemlig om at få en besked til kostforplejningen om, at der skulle sendes flere rugbrød end dagen før!

På kasernen blev man klar til udrykning og afventede nærmere ordrer. Da Culmsee ankom til kasernen, beordrede han fire trefodsmaskingeværer opstillet som antiluftsskyts og ville i øvrigt samle sine officerer kl. 5.40. Han forsøgte at få fat i Sjællandske Division på Kastellet i København, der imidlertid også var blevet besat. Da han ringede til Krigsministeriet, fik han at vide, at han skulle holde sig til sin instruks. Først kl. 5.50 begyndte han at give ordrer til de ventende enheder. Et kompagni skulle med fire stk. 37 mm panserværnskanoner rykke i stilling vest og sydvest for byen og dække vejene fra Korsør og Skælskør, og en kanon skulle opstilles udenfor kasernen. Styrken på Landmandshotellet, hvis chef i øvrigt endnu ikke var ankommet, skulle blive der i reserve. Kl. 6.10 rykkede styrkerne ud. Kort tid efter kom en ordonnans med en telefonbesked om, at regeringen havde givet ordre om ikke at yde nogen modstand. Det betød, at Culmsee måtte indhente panserværnskompagniet og få det standset. Det gjorde mandskabet rasende, og man krævede dokumentation for regeringens ordre. Culmsee forlod kompagniet, der fortsatte afmarchen, mens hestekolonnen gik i opløsning, fordi ordren nu lød på at besætte kasernens område. Mens posterne her blev bemanded, fløj tyske fly hen over kasernen, og Culmsee befalede alle enheder samlet, hvorefter han videregav regeringens ordre. Mandskabet var målløst og forvirret, men satte modstræbende heste og materiel på stald og i depot. I mellemtiden fortsatte den tyske fremrykning. Kl. 6.15 blev Vårby Bakke besat af ti mand på cykler, og en halv time senere kørte den tyske oberstløjtnant Schultz ind i Slagelse i en bil med hvidt parlamentærflag fulgt af de første motorcykler udstyret med maskingeværer. Ved Landmandshotellet mødte den tyske fortrop en dansk premierløjtnant og nogle soldater. Premierløjtnanten hilste tyskerne med nazihilsen og steg ind i bilen for at vise tyskerne vejen til kasernen. Han var garnisonens næstkommanderende og kendt for sine nazi-sympatier. Det tilbagevendte kanonkompagni tog opstilling på kasernens eksercerplads. Da den tyske fortrop ankom, stillede den sig overfor danskerne, som nu præsenterede gevær, og de blev overdraget til den tyske chefs kommando. Han holdt en lille tale svarende til teksten i det "Oprop", der var blevet nedkastet af tyske fly i de tidlige morgentimer. Kl. 7.15 ankom den tyske divisionschef Roettig, hvorefter man atter præsenterede gevær. Divisionschefen hilste nu på de danske officerer. Herefter fik den tyske kommandant at vide af divisionschefen, at den danske garnison havde sin fulde frihed og ikke skulle aflevere sine våben. Mens dette stod på, var kasernen omringet af tyske motorcykeltropper. Straks efter skyndte Roettig og motorcykeltropperne sig videre mod Ringsted, og der blev placeret en tysk soldat med skudklar maskinpistol i kasernens vagtbygning. Slagelse var blevet besat, uden at der var blevet løsnet et eneste skud.

1 Hugstæd 2011; H.K. Nielsen 1979, s. 178; Bjørnvad 1988; Riis Larsen 1995, s.12-24; Chr. Madsen 1982, s. 130f.; Keidser 1983.

byen, da der var hyppig udskiftning af både kommandanter og i de militære enheder. Udskiftningerne ser ud til at have sammenhæng med krigens øvrige begivenheder. En større styrke forlod f.eks. Slagelse i marts 1941, og man kan gætte på, at den skulle deltage i angrebet på Sovjetunionen, der blev indledt i juni 1941 med ca. 3 mio. soldater. Slagelse var et fredeligt sted under besættelsen, men uden den strategiske betydning som f.eks. den jyske vestkyst, og behovet for mange kampsoldater i byen har ikke været stort. I perioder skulle Melgaard dog skaffe indkvartering til tyske tropper også uden for kasernen, hvorfor der på disse tidspunkter må have været en større mandskabsstyrke. I øvrigt var det næsten en større udfordring at skaffe plads til troppernes heste end til selve tropperne. Ofte måtte hestene sendes til omegnens gårde, hvor nogle landmænd var mere ivrige efter at modtage dem end andre.

De tyske tropper brugte det danske forsvars eksercerplads, øvelsesarealer og skydebaner i området fra Frederikshøj og ud i Lystskoven ved Parcelgårdens jorder. Der er flere beretninger om deres march gennem byen mellem disse arealer og kasernen. Specielt Melgaard førte en aktiv kamp for at undgå, at tyskerne sang på deres vej gennem byen. Han fik udarbejdet et kort over en sangfri zone, som han udleverede til de skiftende tyske kommandanter, hvoraf nogle fulgte henstillingen, mens andre ikke tog hensyn.⁷²⁹

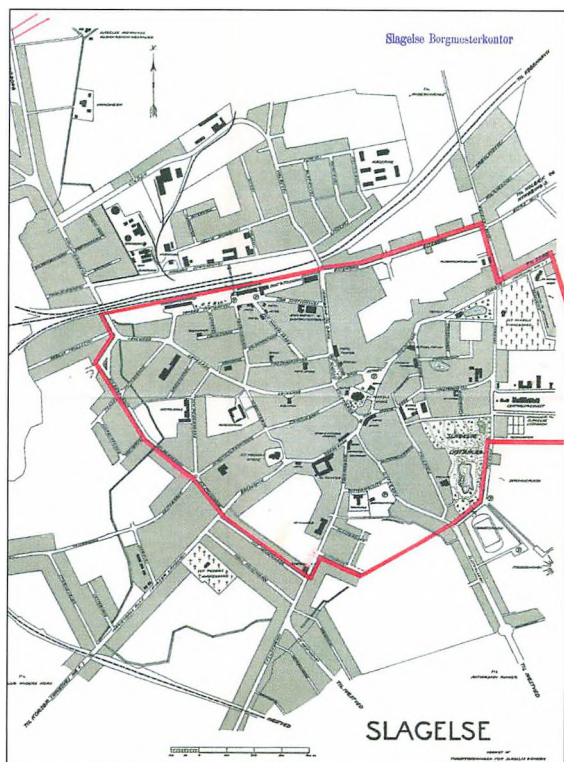

Fig. 115. Borgmester Melgaard brød sig ikke om at de tyske soldater sang, når de marcherede gennem byen fra kasernen på Kastanievej til øvelsesområdet ved Frederikshøj. Han fik derfor udarbejdet et kort med angivelse af, hvor han ikke ønskede, der blev sunget. Kortet over denne "sangfrie zone" blev udleveret til de vekslende tyske kommandanter. (Slagelse Lokalarkiv).

Fig. 116. Vi ved ikke meget om de tyske soldaters hverdag, men der eksisterer enkelte billeder fotograferet af tyske soldater. Her er nogle på tur med en hestetrukken "gullasch-kanon" ved Bildsø Strand i 1940. (Slagelse Lokalkiv).

Fra private fotografier ved vi, at de tyske tropper nogle gange var på øvelse uden for byen. En landmand i Slagstrup fotograferede tyske soldater til hest omkring Lille Valby. Området fra kasernen til Lille Valby, videre til Gudum og tilbage til kasernen blev ofte benyttet til marchøvelser.⁷³⁰ Andre billeder viser tyske soldater ved Bildsø Strand på en afslappet badetur frem for en militær øvelse, hvor der var medbragt et køretøj til madlavning. Derudover findes der billeder fra en parade på kasernen i anledning af en æresdag for faldne soldater, fra aflæggelse af faneeden ved Frederikshøj og en kammeratskabsaften på kasernen – billeder der er med til at vise en flig af den tyske hverdag.⁷³¹

De tyske soldater gav også anledning til problemer i nattelivet, og hos det danske politi, der var i funktion indtil 19. september 1944, ses en række anmeldelser om konflikter og håndgemæng mellem tyskere og danskere. Det var især, når soldater fra Frikorps Danmark var i byen. Frikorps Danmark bestod af danskere, der havde meldt sig til tysk krigstjeneste, og som uden tvivl blev foragtet af mange slagelseanere. Anmeldelserne drejede sig om alt fra påkørsel af en markise og højrrøstet adfærd fra den tyske værnemagt, til at medlemmer af Frikorps Danmark havde forulempet eller overfaldet én eller flere personer, og at en 14-årig var blevet generet af en tysk soldat. Den tyske værnemagt anmeldte også episoder til det danske politi. F.eks. blev en arbejdsdreng fra Slotsgade 10 anmeldt for på banegårdspladsen at have øvet hærværk på et skilt, der tilhørte den tyske værnemagt.⁷³²

Modstandsbevægelsen

Modstandsarbejdet i Slagelse er detaljeret beskrevet i bogen *Illegal Udrykning*. Titlen hentyder til, at lederen af modstandsbevægelsen indtil slutningen af 1944

var lederen af byens Falck-station, Bruno de Neergaard. Bogens kildegrundlag er primært beretninger fra 21 personer, der i et eller andet omfang var involveret i arbejdet. Hovedparten af beretningerne er skrevet ned i 1980'erne. Nedenstående er et supplement til den detaljerede beskrivelse heri. Modstandsarbejdet i byen koncentrerede sig om fire opgaver: Sabotage, våbenmodtagelser, hjælp til nedskudte allierede flyvere samt likvideringer.

Var Slagelse en urolig by?

Hvis udgangspunktet for et svar på spørgsmålet er sabotageaktioner i byen, er svaret nej. Der er registreret 23 tilfælde af sabotageaktioner, og det kan diskuteres om det hele var sabotage, eller om der også var en del almindeligt hærværk. Der var eksempler på et tysk telefonkabel, der var klippet over, og flere tilfælde, hvor tyske skilte var blevet fjernet. Nogle aktioner er beskrevet som sabotageforsøg hvor aktionen mislykkedes. Aktionerne blev rettet mod personer eller virksomheder, som efter modstandsbevægelsens opfattelse udførte landsskadelig

Fig. 117. Bruno de Neergaard (til højre) var stationsleder på Falck-stationen i Slagelse og var leder af modstandsbevægelsen, indtil han blev taget af tyskerne den 19. december 1944. Han blev henrettet i Ryvangen den 19. marts 1945. Bruno de Neergaard beskrives som en eventyrer og vovehals og var også med i den danske ambulancetjeneste i Finland i vinterkrigen 1939-1940. Her ses han i forbindelse med sin deltagelse i et Monte Carlo-rally. (Foto ventligst udlånt af hans barnebarn Pernille de Neergaard).

Fig. 118. Der var ikke mange sabotageaktioner i Slagelse under besættelsen. I alt er der registreret 23 aktioner mod bygninger o.l., og en del af dem mislykkedes. Desuden var der nogle sprængninger på jernbanelegemet af skinner og skiftespor. Her er Den Blå Butik på hjørnet af Fisketorvet og Skovsøgade blevet saboteret den 1. januar 1944. (Slagelse Lokalarkiv, B 50753).

virksomhed ved eksempelvis at samarbejde med eller arbejde for tyskerne. Den lokale leder af nazisterne i byen, materialist Viggo Lindemann, var to gange udsat for sabotageforsøg mod sin private bopæl, og byens politimester, Ove Jensen, var udsat for et bombeforsøg mod sin bopæl, fordi byens indbyggere generelt anså ham for at være tyskervenlig. På samme måde blev virksomheder udsat for sabotageaktioner, hvis der var mistanke om samarbejde med tyskerne. Det ramte eksempelvis Jacob Dybroes bilværksted og slagtermester Peter Glad. Andre virksomheder blev udsat for flere aktioner som f.eks. Munchs maskinsnedkeri (tre gange), maskinfabrikken Alliancen (to gange) og Den Blå Butik, der blev sprængt i luften 1. januar 1944.⁷³³ Der er ikke registreret større aktioner mod tog på jernbanenettet, men enkelte sprængninger af skinner og sporskifter.⁷³⁴

Modstandsbevægelsen gennemførte aktioner mod mål, som de mistænkte for samarbejde med tyskerne. At mistanken ikke altid var velbegrundet, er slagtermester Glad et eksempel på. I december 1946 blev han i Østre Landsret frifundet for handel med tyskerne, men han opnåede ikke erstatning for uberettiget vare-tægtsfængsling.⁷³⁵

Våbenmodtagelser

I de første år af besættelsen var behovet for våben og sprængstof beskedent hos modstandsbevægelsen, og de allieredes interesse i at forsyne modstandsbevægelsen med våben ligeså. Den militære effekt af sabotageaktioner i Danmark var beskedent i den store sammenhæng, men havde betydning i forhold til befolkningens oplevelse af, at der trods alt blev ydet modstand mod tyskerne.⁷³⁶ Indtil de allierede for alvor begyndte at forsyne modstandsbevægelsen med våben i 1944, måtte de i stort omfang stjæle deres våben eller selv fremstille dem. I sommeren

1943 forsøgte modstandsbevægelsen i Slagelse at stjæle våben fra et depot på godset Gyldenholm uden for Slagelse. Indtil oktober 1944 var mængden af våben hos byens modstandsbevægelse beskedent, men samme år begyndte de allierede at forsyne den danske modstandsbevægelse med våben ved nedkastninger fra fly. De allierede ønskede ikke en større optræning af sabotageaktionerne, men at bevæbne en illegal hær, der kunne føre partisanekrig bag tyskerne linjer, hvis der kom regulære krigshandlinger i Danmark. I Slagelse betød det dels, at der i 1944 ikke blev registreret en eneste sabotageaktion, dels at modstandsbevægelsen begyndte at opbygge militære ventegrupper, der i givet fald kunne sættes ind mod tyskerne.⁷³⁷ Der var ikke egnede modtagepladser tæt på Slagelse, men modstandsfolkene deltog i modtagelser andre steder i Vestsjælland. En egnet modtageplads var ved godset Selschausdal ved Tissø. Her var der skov, hvor man kunne skjule sig, og der var mergelgrave, hvor man kunne smide faldskærme, containere o.l. Desuden var det let at komme dertil for modstandsfolkene fra flere større byer (Kalundborg, Holbæk og Slagelse); det krævede nemlig ofte en større mandskabsstyrke at modtage en sending våben fra de allierede. Endvidere var der langt fra Selschausdal til nærmeste tyske garnison, og endelig var der god luftkending i form af Tissø. Andre egnede steder, hvor Slagelse-folkene deltog, var Basnæs ved Skælskør og Kastrupgård ved Tystrup sø.⁷³⁸

Hjælp til nedstyrkede allierede flyvere

Efterhånden som krigslykken vendte for tyskerne, blev de allieredes bombardementer af Tyskland hyppigere og heftigere. Det betød flere overflyvninger af dansk territorium. I alt var der ca. 40.000 overflyvninger i perioden. Tyskerne

Fig. 119. Slagelse blev i krigens sidste år hyppigt overfløjet af allierede bombemaskiner på vej til Tyskland, og flere blev skudt ned i området, bl.a. ved Kongsmark og Drøsselbjerg. Nogle blev skudt ned af antiluftsskylts, andre af tyske flyvere. Her ses to tyske flyvere over området ved Slagstrup og Lille Valby. (Foto venligst udlånt af Jens Damsgaard).

forsøgte med både fly og antiluftskyts at nedskyde så mange allierede fly som muligt. Ca. 1.700 allierede flyvere mistede livet i den forbindelse, og af dem blev 1.160 begravet i Danmark – resten blev aldrig fundet. Der var dog over 400 flyvere, som overlevede nedstyrtningerne, og mange af dem blev hjulpet videre til Sverige af modstandsbevægelsen. I mindst to tilfælde var modstandsfolk fra Slagelse involveret i dette arbejde.

Natten til den 21. april 1943 styrtede en engelsk bombemaskine ned på en mark mellem Kirke Stillinge og Kongsmark. Tre politifolk fra Slagelse var blevet sendt mod stranden, idet der var blevet set noget falde ned ude ved Storebæltskysten. Lige før Kirke Stillinge blev de vidner til en luftkamp mellem engelske og tyske fly, hvorved et engelsk fly blev ramt og styrtede ned ca. en kilometer væk. I lysskæret fra eksplosionen så de en mand i faldskærm drive væk fra kysten. Derudover kunne de hurtigt konstatere, at syv mand var blevet dræbt ved styrtet, og de koncentrerede sig derfor om at finde manden fra faldskærmen, hvilket ikke lykkedes. En times tid senere styrtede endnu et engelsk fly ned. Denne gang i vandet ud for Drøsselbjerg Strand. Hele besætningen blev dræbt. Samtidig udbrød der brand i en gård i Drøsselbjerg. Den var formentlig antændt af en vildfaren fosforkugle fra luftkampen. Falck fra Slagelse blev tilkaldt for både at bjerge ligene og slukke branden. Stationsleder Bruno de Neergaard var også med ved Drøsselbjerg, og da politiet orienterede ham om den overlevende flyver fra det første styrt, svarede han: ”Jeg ved det godt – det er klart”. Den overlevende flyver var canadieren Donald Smith, der gik fra Slagelse til København på tre døgn og herefter kom til Sverige, hjulpet af modstandsbevægelsen.⁷³⁹

Den 9. april 1944 styrtede et amerikansk bombefly ned ved Venslev mellem Fuglebjerg og Skælskør. Syv mand nåede at springe ud, inden flyet ramte jorden. En blev fundet dræbt, og tre blev taget af tyskerne. De tre sidste blev sporet af Bruno de Neergaard og ved forskellige indsatser af Falck samlet i Slagelse. Herfra blev de med hjælp fra Bruno de Neergaards kollega i Roskilde hjulpet til København, hvorfra de kom til Sverige. Udover de to omtalte aktioner var modstandsfolk fra Slagelse, og især Bruno de Neergaard, også involveret i hjælp til overlevende allierede flyvere, der var styrtet ned i andre dele af landet, eksempelvis en amerikansk flyver, der styrtede ned på Nordfyn den 20. februar 1944.⁷⁴⁰

Likvideringer

Et væsentligt aktiv for tyskerne i kampen mod modstandsbevægelsen var brugen af angivere. Det var danskere, der mod betaling var parate til at meddele tyskerne, hvad de vidste om modstandsbevægelsens arbejde. Dette angiveri kunne blive en så alvorlig trussel mod arbejdet, at det blev nødvendigt at likvidere de pågældende. Efter en likvidering tog tyskerne ofte hævn ved at myrde en borger, der nød anseelse og respekt i lokalområdet, et såkaldt clearingmord. Modstandsbevægelsen i Slagelse var involveret i flere likvideringer. Den første fandt sted den 5. januar 1944, hvor fiskehandler Jens Petersen blev skudt i Herrestræde, og dagen efter blev lægen Willy Vigholt myrdet ved et clearingmord i sin lægeprak-

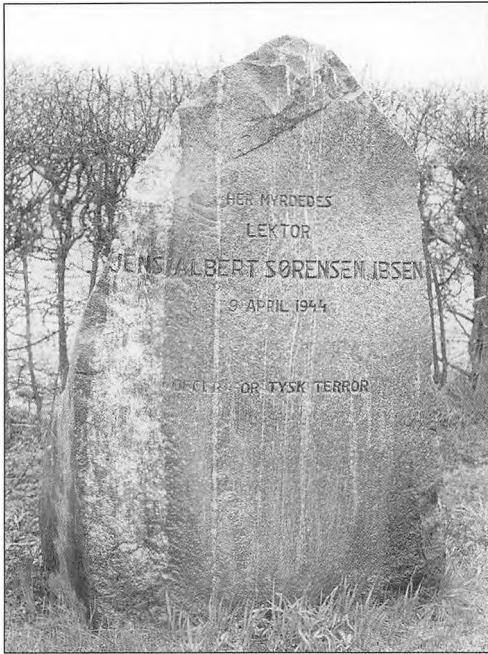

Fig. 120. Mindestenen på landevejen mellem Slagelse og Sorø (nær Kindertofte), hvor forbigående påskemorgen den 9. april 1944 ved 7-tiden fandt liget af Albert Ibsen. (Slagelse Gymnasiums billedarkiv).

sis. I slutningen af marts 1944 blev ægteparret Fischer likvideret i deres hjem i Forlev, men clearingmordet kom først små 14 dage senere, hvor lektor Albert Ibsen blev fundet myrdet på hovedvejen mellem Slagelse og Sorø. Der fandt yderligere to likvideringer sted i Slagelse, men ingen af dem medførte clearingmord. Den første likvidering var af glarmester Svend Andersen, der blev skudt den 14. november 1944. Den anden fandt sted den 7. februar 1945, hvor den tyske tolk Boes blev skudt på Stormbroen.⁷⁴¹

Det var ikke omkostningsfrit

Den tyske besættelse krævede sine ofre, også af folk fra Slagelse. Ved Sct. Mikkel's Kirke blev der i 1950 indviet et mindesmærke for ofrene, et monument udført af billedhugger Gunnar Slot. Det forestiller en død frihedskæmper, der er bundet til en henrettelsespæl. Der var stor diskussion forud for beslutningen om monumentet, fordi nogle mente, at det var for realistisk. Ved monumentet er der minddeplader med navne på 21 personer med relationer til Slagelse-området, hvoraf fire døde i tyske koncentrationslejre, ti blev henrettet af tyskerne eller deres hjælpere, fire døde ved uheld eller vådeskud, to sømænd døde ved sænkning af deres skib, og en døde ved slukning af sabotagebrand på en Storebæltsfærge.⁷⁴²

Befrielsesdagene i Slagelse

På *Sorø Amtstidendes* forside den 4. maj 1945, mens avisen endnu var censureret af tyskerne, lød overskriften, at krigen hurtigt nærmede sig Danmarks grænser. Samme aften kunne man derimod høre i radioen, at tyskerne havde kapituleret

i bl.a. Danmark. Den første frie avis efter besættelsen var fuld af beskrivelser af begivenhederne aftenen før. I minutterne efter kapitulationsbudskabet strømmede slagelseanerne ud på gaderne og udfoldede en flere års indestængt livsglæde. Dannebrog gik kortvarigt til tops i skumringen, men blev hurtigt taget ned igen inden mørkets frembrud. Mørklægningsgardiner blev flået ned, der blev sat levende lys i vinduerne, og folk lykønskede hinanden, både kendte og ukendte, samtidig med at der blev sunget fædrelandssange. Frihedskæmpere dukkede frem med geværer, stålhelme og armbind og blev hyldet, men havde i øvrigt travlt med at komme til de aftalte mødesteder. Nu blev det synligt, hvem disse frihedskæmpere var, og de blev alle mødt med sympati og beundring. På Slotsgade overværede avisens journalist, hvordan frihedskæmperne stillede op og hentede deres våben, hvorefter en tusindtallig skare fulgte dem til politstationen, hvor de indtog deres poster. De første politbetjente, der havde levet skjult siden 19. september 1944, dukkede også op og kunne igen gå ind på deres arbejdsplads. Efterhånden sivede folkemængden til byens centrum, hvor der blev holdt en improviseret gudstjeneste i en propfuld Sct. Mikkels Kirke.

Lørdag den 5. maj fortsatte fejringen, hvor hverken forretninger eller kontorer åbnede, og byen blev smykket med dannebrogssflag og flag fra de andre nordiske lande samt England, USA og Sovjetunionen. Der blev foretaget arrestationer i stort tal af de personer, der var mistænkt for at have arbejdet for tyskerne. Avisen nævnte, at der blandt de anholdte var personer, som alle i byen havde mistænkt for at samarbejde med tyskerne, samt bagmænd for de arrestationer,

Fig. 121. Da frihedsbudskabet blev bragt af BBC den 4. maj om aftenen kom slagelseanerne hurtigt ud på gaderne, og der opstod en spontan og løssluppen glæde, hvor folk omfavnede hinanden og ønskede tillykke, her på Gl. Torv. (Slagelse Lokalkarkiv, B 319).

Englændernes ankomst

Den første engelske styrke ankom til Slagelse den 6. maj ved 15-tiden. Den bestod af fem køretøjer med i alt 15 medlemmer af den engelske informationstjeneste, der var på vej til København med en vigtig meddelelse. Men slagelseanernes glæde var ikke mindre af grund, og pressens beskrivelse var da også yderst detaljeret, positiv og følelsesladet, da: "de solbrændte, smilende englændere" ankom. Alle ville trykke "de brave englændere" i hånden, og englænderne "sad frit beskuelige, iført de kække Baskerhuer og ivrigt vinkende". Ved Klingeberg steg en kaptajn ud for at skridte fronten af ved de opstillede frihedskæmpere, men straks kom en anden kaptajn farende og forklarede, at man ikke havde tid til at hilse på partisaner, og herefter kørte kolonnen hurtigt videre ad Sorøvej.

Ved 21.30-tiden kom den næste engelske kolonne bestående af syv køretøjer. Den havde også travlt og kørte gennem byen uden at standse. Først ved 23-tiden blev der lejlighed til at hilse rigtigt på englænderne, da der ankom en kolonne, der slog sig ned på Hotel Postgården for natten. Der blev sunget "Tipperary", og englænderne måtte skrive autografer på flag, servietter, i lommebøger og alt, hvad der overhovedet kunne skrives på. "Ingen fik lov til at beholde deres Hovedbeklædning paa, alle Postgaardens Damer synes aabenbart, at det var noget saa yndigt at faa Lov til at gaa rundt med dem paa", noterede pressen. Styrken, der overnattede på Postgården, bestod af tre officerer fra Royal Air Force, fem britiske og en amerikansk krigskorrespondent samt ti mekanikere og en chauffør, og de kom for at rapportere og fotografere de egentlige troppers ankomst til Danmark.

Da englænderne havde passeret, kom en stor tysk troppestyrke ind i byen fra København, og der opstod nu en sangerkrig mellem dem og slagelseanerne. Tyskerne sang soldatersange, mens højttalerne spillede danske fædrelandssange, som folk sang med på af fuld kraft. Da "General Napoleon" blev spillet, sang slagelseanerne den nye tekst til denne sang: "Og general Montgomery er i Danmark i Dag, i Danmark i Dag. Han jager Tysken ud, han jager Tysken ud paa Jylland, Fyn og Sjælland". Nogle af tyskerne forstod formentlig meningen med sangen. Nogle viste stenhårde miner, andre smilede svagt, mange måbede, og en enkelt græd. Stor var jublen også, da politiet standsede en tysk soldat på en damecykel og fratog ham den.

Den 7. maj ankom de første regulære engelske kampstyrker til Slagelse. Der var gået rygter om, at 2.000 englændere var på vej. Slagelseanerne fordrev ventetiden med at modtage endnu flere hjemvendte politibetjente, og de betragtede de tusindvis af tyske soldater, der marcherede mod Korsør. Ved 11.30-tiden kom englænderne, dog kun ca. 30 panserkøretøjer, der blev smykket med blomster.¹

¹ *Sora Amtstidende* 07.05, 08.05 og 09.05 1945. Chr. Madsen 1982, s. 138-40.

Fig. 122. Englænderne var ventet med længsel og spænding allerede den 5. maj, men først om eftermiddagen dagen efter ankom de første til Slagelse. Det var medlemmer af den engelske informations-tjeneste, der kun lavede et kort stop. Først den 7. maj ved middags-tid kom der regulære soldater. (Slagelse Lokalarkiv, B 918).

som Gestapo gennemførte med mellemrum i byen. Samme dag vendte flere af byens politibetjente tilbage fra skjul og blev mødt med hurraråb.⁷⁴³ Den 6. maj ankom englænderne, der dog kun rådede over få styrker og derfor koncentrede opmærksomheden om få strategiske steder som Storebæltsoverfarten. Om aftenen brændte slagelseanerne deres mørklægningsgardiner på Nytorv, og borgmester Melgaard holdt en tale, hvori han både takkede borgerne for at have udvist ro og værdighed under besættelsen og frihedskæmperne, der havde brugt tid og i nogle tilfælde også ofret livet på den sag, de troede på. Den åndelige mørklægning var slut, og han sluttede med at opfordre befolkningen til at bevare roen og værdigheden også under de mange besværligheder, der fortsat ville komme.⁷⁴⁴

Langsomt vendte hverdagen tilbage, men den 9. maj fik slagelseanerne på stationen lejlighed til at hilse på 600 mand fra den danske brigade i Sverige, som passerede byen i tog. Pårørende til lokale medlemmer af brigaden blev råbt op og fik lejlighed til en kort tale med deres familiemedlem, inden toget kørte videre til Sønderjylland for at deltage i bevogtningen af den dansk-tyske grænse. På toget var med kridt skrevet "Stockholm-København-Berlin" efterfulgt af ordet "Hævn". Ud på aftenen passerede endnu et tog med soldater fra den danske brigade, og den store hyldest gentog sig.⁷⁴⁵

Retsopgøret

13.521 personer blev efter besættelsen dømt for en eller anden form for landsforræderi, og andre blev udstødt af de organisationer og foreninger, de havde været medlemmer af.⁷⁴⁶ I alt blev ca. 34.000 personer interneret, men mange blev hurtigt løsladt igen. Nogle af de dømte var fra Slagelse. Som i alle andre byer havde

også frihedsbevægelsen i Slagelse ved befrielsen arrestationslister klar over personer, der var mistænkte for bl.a. samarbejde med besættelsesmagten. Det kunne være som Gestapomænd, Hipomænd, eller soldater – eller ved arbejde på en virksomhed, der producerede for tyskerne. Arrestationerne begyndte allerede den 4. maj om aftenen, men blev for alvor synlige for befolkningen dagen efter, da arrestanterne under foragtelige tilråb blev ført til Ting- og Arresthuset i Rytterstaldstræde, hvor en stor folkemængde havde taget opstilling for at se de arresterede. Højttalervogne kørte rundt i byen og opfordrede til opretholdelse af ro og samtidig med, at de meddelte, at der var arrestationer i gang. Det blev også meddelt, at hvis nogen følte sig anholdt med urette, var det bedst ikke at protestere, men i stedet følge med, da alle sager ville blive grundigt undersøgt.⁷⁴⁷ Alle arrestanters pårørende blev underrettet. Pressen var også til stede ved Ting- og Arresthuset og underholdt efterfølgende med, at ikke alle arrestationer kom som en overraskelse, men at andre gjorde. Beskrivelserne fra pressen var følelseladede og næsten dømmende: "Mange drog Suk af Lettelse. Her saa man endelig Plageaander uskadeliggjort efter, at de gennem Krigsaarene har spredt Frygt og Ængstelse om sig". Med en enkelt undtagelse valgte pressen ikke at offentliggøre navnene på de anholdte, før sagerne var undersøgt. Politimester Ove Jensen var undtagelsen, og pressen konkluderede, at alle havde genkendt ham på køreturen gennem byen, så der var ingen grund til at holde navnet hemmeligt.⁷⁴⁸

Fig. 123. I dagene efter befrielsen blev flere end 200 personer interneret, mistænkt for en eller anden form for samarbejde med tyskerne. De internerede blev enten anbragt i arresten i Rytterstaldstræde eller på Vestre Skole, hvor folk fra frihedsbevægelsen her overvåger dem. Mange blev løsladt uden tiltale, mens andre måtte gennem en retssag. (Slagelse Lokalarkiv, B 914).

Den følgende dag blev Viggo Lindemann arresteret, og politiassistent Wiig oplyste, at man havde taget de værste elementer, der ville blive sigtet for samarbejde med tyskerne. Ved middagstid var der anholdt ca. 140 personer, og man skelnede mellem to kategorier af arrestanter. Det var de farlige, hvor man kunne forvente desperation og flugtforsøg med voldsomme midler, og så de fredelige. De farlige blev låst inde i cellerne på Ting- og Arresthuset. De fredelige mænd blev under skarp bevogtning anbragt i Vestre Skoles gymnastiksal, mens kvinderne blev anbragt i et klasseværelse. På Vestre Skole var der ved middagstid interneret ca. 100 mænd og ca. 30 kvinder. Wiig vurderede, at flertallet ville kunne dømmes for samarbejde og samkvem med tyskerne. Allerede ved de afholdte grundlovsforhør faldt der tilståelser. I forhold til de arresterede kvinder oplyste Wiig, at de alle ville blive sigtet for mere end blot omgang med de tyske tropper. Man havde også fortegninger over dem, der alene havde haft omgang med soldaterne, men dem ville man først anholde senere.⁷⁴⁹

Inden befrielsen havde Danmarks Frihedsråd⁷⁵⁰ nedsat et arrestationsudvalg, der delte de internerede i fire grupper. Til den første gruppe hørte alle, der i besættelsestiden havde været medlemmer af DNSAP og andre nazistiske organisationer og korps. Begrundelsen for internering var, at partiets program havde været af en sådan art, at der måtte rettes mistanke mod ethvert medlem. Den anden gruppe omfattede alle, der var gået direkte i tyskernes tjeneste, uanset om det var som soldater, tolke, vagter, chauffører o.l. Den tredje gruppe var mistænkt for at have optrådt som stikkere, og den fjerde gruppe omfattede alle, der var gået forrest i den nationale selvødelæggelse, og som derfor kunne blive udsat for lynchning fra befolkningens side. Det gjaldt f.eks. værnemagere og piger, der havde haft samkvem med tyske soldater under besættelsen. Det var på dette grundlag, at frihedsbevægelser rundt om i landet udarbejdede lister over arrestationsemner. Danmarks Frihedsråd understregede, at der ikke blev taget hensyn til anonyme anmeldelser, og at der kunne være tale om anholdelse af uskylde. Endelig manede man til ro og værdighed.

Den 11. maj var man nået op på ca. 200 arresterede i Slagelse. Det skyldtes, at nye navne kom frem under forhør. De fleste arrestationer blev foretaget af tilbagevendte politibetjente, der optrådte som frihedskæmpere, da de ikke formelt var vendt tilbage i jobbet. Blandt de ca. 200 anholdte var omkring 20 Hipomænd, der i høj grad afslørede flere af deres kammerater – en enkelt angav sågar en snes kammerater og stikkere på under en time.⁷⁵¹

Den 1. juni vedtog Rigsdagen et straffelovstillæg, der bl.a. gav mulighed for dødsstraf for særligt alvorlige forbrydelser som f.eks. mord. Straffelovstillægget fik tilbagevirkende kraft fra den 9. april 1940 og fastsatte også en hård minimumsstraf på fire års fængsel, og meningen var, at der kun skulle rejses tiltale mod de grovere lovovertrædelser. Straffelovstillægget (og efterfølgende såkaldte udrensningslove) tog sigte på fire forskellige grupper: de, der havde begået vold, tortur og drab, angiveri og alvorlige politiske forbrydelser; de der havde deltaget i tysk politi- eller krigstjeneste; de der havde begået groft værnemageri – utilbør-

ligt økonomisk samarbejde med tyskerne og endelig de, der havde begået tjenestemandsforbrydelser: dvs. tjenestemænd, der var gået ud over, hvad man kunne forvente hørte til deres forpligtigelser som tjenestemænd. De to midterste grupper gav anledning til mange problemer, idet den danske regering havde accepteret danskeres deltagelse i tysk krigstjeneste, ligesom regeringen i mange tilfælde direkte havde opfordret virksomheder til at påtage sig arbejde for tyskerne. I øvrigt blev straffelovstillægget mildnet i 1946.

Udover de officielle retssager fandt der også vis selvjustits sted i foreninger, organisationer o.l. Danmarks Lærerforening ekskluderede et medlem fra Kelstrup på grund af vedkommendes unationale holdning under krigen, og i januar 1946 blev en pensioneret lærer fra Slagelse ekskluderet for at have været et fremtrædende medlem af det danske nazistparti.⁷⁵² Også i Slagelse Håndværker- og Industriforening drøftede man en eventuel udrensning. På en ekstraordinær generalforsamling vedtog man at ekskludere medlemmer, der måtte blive dømt. Hos De Danske Forsvarsbrødre i Slagelse var der enighed om ikke at foretage udrensning, før nogen var dømt, og man overlod dette ansvar til bestyrelsen.⁷⁵³

Forholdene for de internerede på Vestre Skole var ikke optimale, og i juli udbrød der et tilfælde af difteritis. Den pågældende blev indlagt på sygehuset, og otte andre smittebærere blev isoleret. Man måtte opgive planen om at overføre de internerede til fængslet i Herstedvester, da kredslægen havde udstedt forbud mod transport, mod besøg og mod fremstilling i retten, så en række afhøringer blev udsat. 26 arrestanter blev dog overført til Herstedvester. Sidst i juli var epidemien ved at være overstået,⁷⁵⁴ og i begyndelsen af august kunne man flytte de internerede fra Vestre Skole, der efter rengøring var klar til brug som folkeskole, da skoleåret begyndte.⁷⁵⁵ Med udgangen af juli manglede man kun at afhøre de difteriramte. På dette tidspunkt havde der været fremstillet 96, hvoraf 19 var løsladt, og 15 var overført til andre retskredse. Efter lidt flytten frem og tilbage mellem retskredsene blev 73 sager behandlet i Slagelse i perioden 1945-47.⁷⁵⁶

Både i Slagelse og i resten af landet skred de forskellige undersøgelser frem hen over sommeren 1945. I begyndelsen af september 1945 havde omkring 22.000 personer over hele landet været interneret, hvoraf halvdelen var blevet løsladt. Nogle var fejlagtigt blevet arresteret – enten ved navneforveksling eller falsk angivelse. Justitsministeriet begyndte at forberede en lov, der skulle gøre det muligt for disse personer at få erstatning. Man fik et grundbeløb på 100 kr. og derefter 25 kr. for hver uge, man havde været interneret, dog højst 300 kr. Frihedsrådets arrestationsudvalg indrykkede f.eks. en annonce, der oplyste, at der var tale om en fejltagelse, da maskinarbejder Christian Hansen fra Herluf Trollesvej havde været interneret, og at han ikke havde begået nogen udansk handling. Han blev arresteret, da han den 5. maj stod og så på nogle arrestationer, hvor et par brandmænd mente at kunne genkende ham som en af de Hipomænd, der på et tidspunkt havde været med til at stjæle noget benzin. På dette grundlag blev han anholdt. Han nåede at sidde interneret på Vestre Skole i 39 dage, inden han blev løsladt. Han blev nu rensat og fik erstatning.⁷⁵⁷

I sommeren 1945 lå de første anklageskrifter i Slagelse klar, og retssagerne kunne begynde, men det var en lang proces. I løbet af efteråret blev de første sager afsluttet, men i februar 1946 manglede der stadig at blive rejst tiltale mod otte.⁷⁵⁸

Det er ikke muligt at gennemgå samtlige retssager, og derfor er tre historier valgt ud. Der er tale om sager, der fik stor opmærksomhed i lokalsamfundet. Enkelte andre sager er tidligere beskrevet i den lokalhistoriske litteratur, hvorfor de ikke bliver omtalt her. Det drejer sig f.eks. om sagen mod godsejer Erik Grevenkop-Castenschield på Store Frederikslund.⁷⁵⁹

Politimester Ove Jensen

En meget omtalt og bemærkelsesværdig sag var sagen mod Slagelses politimester Ove Jensen, der var 63 år ved befrielsen i maj 1945. I 1934 var han tiltrådt som politimester i Slagelse.⁷⁶⁰ Politistyrken i Slagelse var i 1940 på ca. 20 mand, hvoraf de fem til seks var tilknyttet kriminalpolitiet og resten ordenspolitiet. Udover politimesteren som øverste ansvarlig bestod ledelsen af politiassistent Erik Thygesen, der som stationsleder var mere eller mindre direkte ansvarlig for det daglige arbejde. Samarbejdet mellem de to ledere var anspændt og begrænset til det absolut nødvendige, og det blev forværret under besættelsen. Hvor Thygesen var orienteret imod besættelsesmagten, lagde Ove Jensen ikke skjul på sine sympatier for tyskerne. Hvor Thygesen i arbejdstiden lyttede til engelsk radio, var Ove

Jensen en hyppig gæst hos tyskerne på kasernen, ligesom han deltog i deres forskellige festarrangementer. Han markerede sig også ved at deltage i tyskernes parader og koncerter rundt om i byen,⁷⁶¹ så hans tyskervenlighed var meget synlig for alle. Det var derfor ikke overraskende, at han blev arresteret allerede den 5. maj 1945. *Sorø Amtstidende* valgte at bringe både hans navn og et billede fra en tidligere lejlighed, hvor han stod sammen med tyske officerer, med følgende billedtekst: "Da fhv. Politimester Ove Jensen, Slagelse, i Besættelsens første Aar soledede sig i tyske Officers Gunst", og ved brugen af ordet "fhv." havde de

Fig. 124. Ove Jensen, der var byens politimester til efter besættelsen, blev ofte set i selskab med tyske officerer, som her ved en koncert i Anlægget i 1940. (Slagelse Lokalkarkiv, B 51146).

markeret, at han burde afskediges.⁷⁶² Så vidt gik Justitsministeriet ikke, men den 6. maj blev han fritaget for tjeneste indtil videre.⁷⁶³ Undersøgelserne af anklagerne mod Ove Jensen tog tid, og kom, udover hans tyskvenlige indstilling, også til at omfatte andre forhold omkring hans embedsførelse. Denne udvidelse af undersøgelserne medførte, at Justitsministeriet i midten af juli ikke blot fritog ham for tjeneste, men suspenderede ham, og han blev samtidig fængslet.⁷⁶⁴ Rigsadvokaten besluttede, at Ove Jensen skulle anklages efter det særlige straffelovstillægs § 11 om tjenestemænd, der ud over hvad der fulgte af deres instruks for det pågældende embede, ydede besættelsesmagten upåkrævet og ikke uvæsentlig hjælp. Derudover skulle han anklages for underslæb og dokumentfalsk under udførelse af offentlig tjeneste efter den almindelige straffelov.⁷⁶⁵ Efter flere udsættelser kom sagen endelig til behandling den 28. november, hvor der var ikke færre end tre retter i byen. Landsretten brugte den store retssal, og den ordinære politiret brugte politistationens samlingslokale. Ove Jensens sag var derfor henvist til det lille retslokale i Ting- og Arresthuset, hvor et antal af de få tilhørerpladser allerede var besat af repræsentanter fra Justitsministeriet, der skulle overvære sagen. Derudover var der enkelte politibetjente og folk fra frihedsbevægelsen til stede.

Ove Jensen blev anklaget for i tiden efter politiets opløsning den 19. september 1944 som politimester at have ydet besættelsesmagten upåkrævet og ikke uvæsentlig hjælp udover instruks for hans embede ved:

- den 19. september om eftermiddagen, da politipersonalet havde forladt stationen, og modstandsbevægelsen havde fjernet en del af materialet på stationen, telefonisk at have tilkaldt besættelsesmagten for, at tyskerne kunne få lejlighed til at foretage en undersøgelse af dette forhold.

- den 20. september at være besættelsesmagten behjælpelig med at skaffe politifolkenes tjenestevåben udleveret, idet han lod udfærdige en liste over ordenspolitiets personale og under våbnenes udlevering markerede på denne liste, hvem der ikke havde afleveret våbnene. Herefter udleverede han listen til tyskerne, som i mindst ét tilfælde benyttede den som grundlag ved afhøring af en anholdt politimand.

- nogle dage efter den 19. september at være besættelsesmagten behjælpelig med en ransagning på politikontoret.

- den 21. september at have sørget for, at besættelsesmagten fik udleveret politikredsens beholdning af benzin- og generatorbrændselsmærker samt et mindre beløb i kontanter, der uden tyskernes viden var placeret i en aflåst bankboks.

Derudover blev han anklaget efter den almindelige straffelov for i mange tilfælde siden 1934 at have tilegnet sig selv og brugt bødebetalinger, der var indbetalt direkte til ham. Han blev desuden anklaget for selv at have brugt et beløb, han havde ladet udbetale af politikassen til indkøb af jubilæumsgaver til to af politikredsens sognefogeder. Endelig blev han anklaget for dokumentfalsk i de tilfælde, hvor han efterfølgende indbetalte de pågældende beløb til politikassen. For at dække over disse forhold udskiftede han bladene i rapporten med nye,

hvorpå den oprindelige betalingsdato blev ændret til hans indbetalingstidspunkt.

De lokale aviser fulgte retssagen med stor interesse. *Sorø Amtstidende* havde sendt en fotograf med henblik på at fotografere Ove Jensen, hvilket hans forsvarer protesterede imod, idet han fandt, at det ville være en ydmygelse af den tiltalte. Dommeren tillod imidlertid fotograferingen, hvilket forsvareren ville anke til landsretten. Efter lidt juridisk tovtækkeri blev Ove Jensen ført ind og fotograferet, selv om både han og forsvareren forsøgte at undgå det.⁷⁶⁶

Efter oplæsningen af anklageskriften erklærede Ove Jensen sig ikke-skyldig i samtlige anklagepunkter. Han mente ikke, at han havde ydet besættelsesmagten bistand. Tværtimod mente han, at andre betjente havde handlet mindre hensigtsmæssigt allerede den 18. september, hvor en betydelig menneskemængde på Schweizerpladsen havde overfaldet nogle tyske soldater. Det havde betydet, at den tyske kommandant over for politimesteren havde truet med at overtage ordenstjenesten og sætte ham fra bestillingen. Det ville han undgå, da han mente, at det ville være uheldigt for byens befolkning. Den 19. september havde han forsøgt at redde kommunens ejendom og politiets dokumenter, så godt han kunne, og den 20. september havde han handlet under tvang, bl.a. i forbindelse med den omtalte liste over hvilke betjente, der havde afleveret våben. Her understregede han, at listen ikke indeholdt betjentenes privatadresser og kun havde været til eget brug.

Dommen kom til at lyde på fire års fængsel fratrukket de 200 dage, han allerede havde afsonet. Derudover blev han dømt til fortabelse af almen tillid i fem år – hvilket betyder, at man ikke har stemmeret, ikke kan opnå offentlig tjeneste eller erhverv, være direktør i erhvervsdrivende selskaber, ligesom man mister retten til pension og understøttelse.⁷⁶⁷

Han blev kendt skyldig i to af anklagepunkterne efter det særlige straffelovstillæg, nemlig for udlevering af listen over politifolk og for udlevering af benzin- og generatorbrændselsmærker til tyskerne. Han blev frikendt for at have tilkaldt besættelsesmagten den 19. september og for at have bistået tyskernes ransagning den 20. september. Imidlertid blev han kendt skyldig i underslæb og dokumentfalsk.⁷⁶⁸ Den følgende dag mente *Sorø Amts Dagblad*, at han var dømt på indicier, da han konsekvent havde nægtet sig skyldig i hele sagsforløbet, og fordi han kun var blevet frifundet i to punkter vedrørende hans forhold til besættelsesmagten og for unational optræden. Avisens bud var nu, at såfremt han kun var blevet anklaget for disse forhold, var han næppe blevet straffet. Konklusionen var derfor, at: "Ove Jensen var, naar alt kom til alt saamænd hverken Nazist eller tyskvenlig, blot utrolig dum og uden Gnist af Begreb om, hvorledes den nationale Kamp skulle føres. Dertil smaalig hævngherrig på enhver, der ikke viste ham Underdanighed".⁷⁶⁹

Ove Jensen valgte at appellere til landsretten. Han fik den nødvendige tilladelse i begyndelsen af 1946,⁷⁷⁰ og sagen blev indledt den 14. februar. Under proceduren gav anklageren udtryk for, at Ove Jensen havde opført sig moralsk for-

kasteligt og nationalt uværdigt, og at han havde prisgivet politistyrken, som det ellers var hans pligt at støtte. Anklageren nedlagde derfor påstand om stadfæstelse eller skærpelse af dommen. Forsvareren mente, at der i denne sag var tale om en lille fjer, der var blevet til fem høns, og at Ove Jensen havde handlet under stærkt pres uden nogen at rådgive sig med. Forsvareren appellerede til medlidenhed, idet de ni måneders internering og fængsling havde taget hårdt på den anklagede, som uanset dommens udfald ikke ville få sin tidligere position tilbage. Forsvareren nedlagde derfor påstand om frifindelse eller nedsættelse af straffen.

Landsretten valgte at nedsætte fængselsdommen til ét år og tre måneder, hvoraf de ni måneder var udstået under sagens forløb. Det offentlige skulle betale sagens omkostninger på 400 kr. I landsretten blev Ove Jensen alene dømt for underslæb, og derfor kunne han ikke fradømmes almen tillid, som han ellers var blevet fradømt ved særdomstolen.⁷⁷¹ Vedrørende anklagen om at have ydet besættelsesmagten upåkrævet hjælp frifandt landsretten ham med følgende formulering: "Tiltalte findes ved sit i Dommen beskrevne Forhold vel at have ydet Besættelsesmagten upaakrævet Hjælp, men det findes overvejende betænkeligt at anse denne Hjælp for at have været af en saa væsentlig Betydning, at Forholdet vil kunne belægges med Straf efter Straffelovstillæggets § 11, hvorfor Tiltalte for saa vidt vil være at frifinde".

Reaktionerne på landsretsdommen var markante i den lokale presse de efterfølgende dage. Det var svært for den almindelige borger at forstå, hvordan strafellovstillæggets § 11 skulle fortolkes efter landsrettens frifindelse. På *Sorø Amts Dagblad* var man ikke overrasket. Her skrev man: "Nu er Landsretten kommet til dette Resultat og for national Dumhed findes ingen Lov, hvorefter selv en Politimester kan dømmes". Avisen mente ikke, at sagen kunne appelleres til Højesteret, men kun genoptages ved inddragelse af nyt bevismateriale. Dette anså man ikke for at være muligt, da undersøgelsen var foretaget af statsadvokatens bedst kvalificerede folk.⁷⁷² Dommen vakte også opsigt i de landsdækkende medier, og *Information* skrev i sin leder, at landsretten naturligvis ikke kunne indlade sig på at sætte moralske stempler på den anklagede uden konkrete beviser, men at det derfor var vigtigt, at pressen gjorde det. Avisen mente desuden, at det ville skabe forvirring, hvis det indtryk bredte sig, at politimesteren var frifundet for unational optræden. Ove Jensens udtalelse om, at frihedskæmperen "Bombe-Einar" var Slagelses forbryder nummer ét, fandt avisen forkastelig og brugte i stedet samme betegnelse på Ove Jensen.⁷⁷³

Efter landsrettens afgørelse fik sagen et bemærkelsesværdigt lokalt efterspil. Frihedsbevægelsen opfordrede folk til at skrive under på en protestresolution mod Ove Jensens dom. Resolutionen lød: "Efter Fjendens Besættelse af vort Land harmedes det store Flertal af Befolkningen over de Mennesker, specielt i ledende Stillinger, der slapt og holdningsløst gik Tyskernes Ærinde og derved bidrog til at nedbryde det nationale Sammenhold. Fhv. Politimester Ove Jensens Opførsel overfor Tyskerne, hans Forhold til Politistyrken og til Byens Borgere i

øvrigt, er et grelt Eksempel på en Embedsmands unationale Optræden. Det har derfor vakt Forbavselse og stor Harme i vide Kredse, at en Optræden, som den Ove Jensen har udvist i de svære Aar, kan gaa Straf forbi, at Landsretten på Grundlag af de foreliggende Oplysninger kan give ham hvid Attest. Vi maa paa det kraftigste protestere imod, at Landsretten ved Sagens Behandling kun har taget Hensyn til Begivenhederne omkring 19. September 1944 og aabenbart ikke lagt tilstrækkelig Vægt på hans unationale Holdning før dette Tidspunkt. Vi maa derfor kræve, at alle Kræfter sættes ind på Sagens Genoptagelse, saaledes at specielt Personer i ledende Stillinger, som har svigtet deres nationale Pligt, straffes i Overensstemmelse med de Principper og Idéer, der var bærende i Frihedsbevægelsen". Resolutionen blev lagt frem i Telegramhallen i Rosengade og senere på nogle af byens store virksomheder som Alliancen, Spritfabrikken, Svin slagteriet og Slagelse Møbelværk. Da underskriftsindsamlingen sluttede den 1. marts, havde 1.800 personer skrevet under, men uden virkning. I begyndelsen af marts 1946 blev det officielt meddelt, at politimester Ove Juel Jensen var blevet afskediget uden pension med udgangen af februar.⁷⁷⁴

Farmaceut og materialist Viggo Lindemann

Den 7. maj 1945 arresterede frihedsbevægelsen cand.pharm. og materialist Viggo Lindemann med frue og datter, og de blev ifølge den lokale presse ført til arresthuset under højlydt jubelråb.⁷⁷⁵ Mange slagelseanere anså Lindemann som en nazist, hvis sympatier var meget synlige i gadebilledet. Han var ofte blevet set udføre en nazihilsen, når tyske soldater drog forbi hans forretning, og i besættelsens sidste år var han ofte ledsaget af en eller flere tyske soldater som livvagter, når han færdedes i byen.

Han havde meldt sig ind i DNSAP den 7. juli 1937, hans kone og datter fulgte i oktober 1938. Han boede på Sct. Mikkelsgade og drev en givtig materialistforretning på Schweizerpladsen. I begyndelsen af 1940 blev han afdelingsleder for nazistpartiet i Slagelse, og det var bl.a. hans opgave at lede de obligatoriske månedlige møder i partiet.

I begyndelsen af juli 1945 var anklageskriftet mod ham klar, og retssagen skulle begynde den 3. juli, hvor der mødte mange tilhørere op i retten. Disse blev derfor skuffede, da de fik at vide, at Lindemann aftenen før var blevet ramt af en hjerneblødning og indlagt på sygehuset. Lindemann blev udskrevet den 10. juli og skulle i retten to dage senere, men sagen blev atter udsat, denne gang på grund af førnævnte udbrud af difteritis på Vestre Skole.⁷⁷⁶ Den 16. juli kunne sagen endelig begynde.⁷⁷⁷ Her kom det frem, at han alle dage havde holdt meget af tyskerne, og at forbindelsen var begyndt i sommeren 1940, da den tyske kommandant sammen med nogle officerer havde aflagt et officielt besøg hos ham for at takke for den gode behandling, de tyske soldater fik i hans forretning. Lindemann indrømmede, at han havde kendt flere tyskere og betragtede dem som sine venner, samt at han absolut ønskede en tysk sejr i krigen. I 1941 havde han skrevet til den tyske øverstkommanderende i Danmark og klaget over den dår-

lige behandling, han fik af beboerne i Slagelse og omegn. Før besættelsen havde han haft en forretning med god handel og været en førende og respekteret mand i byen, men nu var hans omsætning gået ned med en tredjedel, fordi der var sat en løgne- og hviskekampagne i gang mod ham. Ruderne i hans forretning var blevet knust, og en dag var der også hejst et sort flag på halv med indskriften "Landsforræder". I brevet bad han derfor om mere handel med tyskerne som erstatning for den manglende handel med danskerne, og han havde da også efterfølgende fået en del leverancer til tyskerne bl.a. af sygeplejemidler. Da fiskehandler Jens Petersen var blevet likvideret, havde den tyske kommandant etableret et vagtlokale i Lindemanns kælder dels for at beskytte ham, og dels fordi det var et centralt sted i byen. Lindemann havde ikke selv ønsket dette, men han havde fået trusselsbreve og oplevet, hvordan nogle unge mennesker dagen efter branden i Den Blå Butik havde været samlet foran hans hjem og råbt, at hans forretning skulle brændes af. Han havde da søgt de danske myndigheder om tilslutning til at bære våben, men fået afslag, og i stedet fik han i foråret 1944 en pistol af tyskerne. Han havde aldrig givet tyskerne oplysninger om danske medborgere, og der havde aldrig været Hipofolk hos ham.⁷⁷⁸ Endelig var han blevet smidt ud af det danske nazistparti i 1944, da han havde kritiseret det. Efter nogle rets-

Fig. 125. Viggo Lindemann blev betragtet som byens nazistiske leder, og han blev efter krigen i dømt 17 års fængsel for sit samarbejde med tyskerne. På grund af hans nazistiske sympatier svigtede de danske kunder hans materialistforretning på Schweizerpladsen, der her ses til venstre mellem restaurant Centrum og Wienerbageriet. (Slagelse Lokalar-kiv, B 51646u).

møder blev sagen sendt til statsadvokaten, der skulle udarbejde tiltalen.⁷⁷⁹ Det tog sin tid, alt imens Lindemanns fængsling blev forlænget flere gange. Man afventede nemlig domme i andre sager, hvor hans optræden og adfærd også spillede en rolle. Der var bl.a. et tilfælde, hvor han havde henvendt sig til tyskerne, der efterfølgende havde arresteret en person og sendt vedkommende til Vestre Fængsel og senere til tysk koncentrationslejr.

Sagen kom for retten den 21. juni 1946, og anklageren krævede dødsstraf. Imidlertid blev han idømt 17 års fængsel, hvoraf de 13 måneders varetægtsfængsling blev fratrukket. Han blev bl.a. dømt for angiveri, og han blev frataget almen tillid for bestandig. Endelig blev hans formue inddraget til fordel for statskassen. Han valgte at appellere dommen, og den 8. juli fik han besked om, at Ankenævnet havde accepteret ansøgningen, så dommen kunne ankes til landsretten. Der er imidlertid hen over dette dokument i sagen skrevet "Død" med røde bogstaver.⁷⁸⁰ Forklaringen på denne bemærkning findes i pressen den 10. juli 1946. Her blev det oplyst, at Lindemann om natten havde taget sit eget liv ved hjælp af sovepiller. Han blev fundet dybt sovende, og den tilkaldte kredslæge fik ham indlagt på sygehuset, hvor han døde kort tid efter.⁷⁸¹

Bygmester Johannes Martin Olsen

Bygmester Johannes Olsen og hans to sønner, der også var i firmaet, mødte i retten den 6. juli 1945, hvor de stod anklaget for værnemageri i større stil ved som entreprenører at have samarbejdet med besættelsesmagten. Anklagen vakte stor opsigt i Slagelse. Olsen var på det tidspunkt 64 år gammel og en kendt og respekteret mand i byen, hvor han drev en stor virksomhed. Han havde bygget flere af de store villaer på Slotsalléen, hvor han også selv boede og havde værksted. Han havde bygget kirkesalen og hovedbygningen på Liselund, ligesom han var med ved udvidelsen af Antvorskov Højskole, og derudover havde bygget Guldagergård og en del af sommerhusene ved Stillinge Strand. Han var kendt som en dygtig bygmester og arkitekt, der havde sans for at kombinere det æstetiske med det praktiske.⁷⁸² Under besættelsen havde der været mistanke om et samarbejde med tyskerne, og hans virksomhed havde været saboteret både i august 1943 og i februar 1945, hvor der skete store skader.⁷⁸³

Ved retsmødet den 6. juli blev det oplyst, at firmaet den 9. april 1940 havde adskillige byggearbejder i gang, specielt i København, men blev nødt til at afskedige mandskabet, hvorefter de slog sig på tørvefabrikation og produktion af generatorbrænde. Firmaet havde store økonomiske vanskeligheder og led et tab på 62.000 kr. I 1942 kom man i forbindelse med den tyske værnemagt og gav tilbud på levering af en række varer. Først fik man en ordre på 1.000 skabe og senere på knagerækker, borde, stole osv. Det hele blev produceret på firmaets værksteder og sendt til Aalborg eller København.

I foråret 1943 begyndte firmaet at udføre forskellige arbejder for tyskerne i Jylland med vejanlæggelse, støbning af bunkers, beplantning af klitter mv. Da den danske regering gik af i august 1943, forsøgte firmaet at blive frigjort for

aftalerne, og arbejdet ophørte i slutningen af året. Det blev i øvrigt oplyst, at arbejdet var godkendt af Arbejdsministeriet.

I Slagelse beskæftigede firmaet 40-50 mand og i Jylland fra 30 til 150. Der blev leveret møbler mv. for 493.725 kr. og udført jord- og betonarbejder for 731.638 kr., så det samlede arbejde for værnemagten havde en værdi på 1.225.363 kr. Nettofortjenesten havde været ca. 90.000 kr., og den blev anvendt til at dække diverse gældsforpligtigelser. I februar 1945 blev der sat ild til virksomheden, og der skete skader for ca. 251.000 kr., hvorefter virksomheden lå stille. Tyskerne undersøgte stedet, men var ikke blevet tilkaldt af firmaet. Det var ikke afgjort, om der var tale om sabotage, og den skyldige blev aldrig fundet. Olsen selv understregede, at man kun havde taget arbejde for tyskerne, fordi det var økonomisk dårlige tider for firmaet, ikke fordi nogen i firmaets ledelse var tilhænger af hverken tyskerne eller nazistpartiet.

På grund af Olsens sygdom blev sagen udsat flere gange, men den 17. november kom den for retten igen, hvor far og sønner blev tiltalt for, på eget initiativ og for at skaffe sig økonomisk gevinst, at have opsøgt og opnået samarbejde med besættelsesmagten. Anklageren ønskede deres formuer konfiskeret til fordel for statskassen eller subsidiært en beslaglæggelse af fortjenesten på 90.000 kr. De erklærede sig ikke-skyldige og påpegede, at de aldrig havde begyndt et arbejde uden tilladelse fra Arbejdsministeriet, ligesom de ikke havde påtaget sig nye opgaver efter regeringens afgang i august 1943, selv om der havde været mange tilbud. Forsvareren bad om frifindelse, idet han mente, at firmaet havde handlet i god tro, herunder fordi Arbejdsgiverforeningen også efter 29. august 1943

Fig. 126. Bygmester Johannes Olsen havde en blomstrende virksomhed på Slotsalléen, og han har opført mange markante bygninger i byen. Under besættelsen arbejdede virksomheden for tyskerne og blev i retten frataget fortjenesten fra dette arbejde. Her ses Olsens værksted i Slotsalléen ved en af sønnernes barnedøb. (Slagelse Lokalarkiv, B 1785).

havde opfordret firmaer til at fortsætte arbejdet for tyskerne af hensyn til landets interesser. Alle tre blev kendt skyldige, men straffen blev anset som udstået på grund af varetægtsfængslingens længde, og den nævnte fortjeneste skulle inddrages til fordel for statskassen. Anklagemyndigheden besluttede ikke at appellere, men i sagen ligger en ankemeddelelse fra december 1947, hvor der var givet tilladelse til at anke til landsretten, hvilket skete den 8. januar 1948. Det er ikke undersøgt, hvad anken i landsretten endte med.⁷⁸⁴

De tyske flygtninge 1945-46

Den 4. februar 1945 beordrede Adolf Hitler en evakuering af den tyske civilbefolkning fra Østpreussen. Formålet var at undgå, at tyske borgere skulle komme under sovjetisk herredømme ved de sovjetiske troppers hurtige fremrykning mod Tyskland. Omkring to mio. mennesker blev frem til kapitulationen transporteret vestpå fra de tyske havne langs Østersøkysten. Hovedparten kom til andre tyske havne, men ca. 245.000 kom til danske havne. Den 11. februar ankom de første flygtninge til København, og herefter kom der dagligt tusinder af flygtninge. De blev anbragt i den tyske besættelsesmagts kaserner og i lokaler, som tyskerne rekvirerede til formålet trods danske protester. Frem til omkring den 1. april lykkedes det den tyske værnemagt nogenlunde at organisere placeringen og forsørgelsen af de mange flygtninge. Herefter blev situationen gradvis mere kaotisk. Med den tyske overgivelse ophørte den tyske forplejning og omsorg for flygtningene. Det betød, at den danske forvaltning af de allierede med meget kort varsel blev pålagt at overtage forpligtigelsen for fødevarer, medicin, indkvartering mv.⁷⁸⁵

Flygtninges ankomst til Slagelse

De tyske flygtninge i Slagelse er tidligere mere detaljeret behandlet i en artikel fra 2011.⁷⁸⁶ Derfor behandles temaet overordnet.⁷⁸⁷

Da Sorø Amt den 3. april bad om en indberetning om antallet af sårede soldater og om oplysninger om tyske flygtninge, svarede Slagelse Kommune, at der var ankommet ca. 1.000 flygtninge den 26. marts, efterfulgt af ca. 800 den 31. marts, og at de var anbragt i Østre Skoles ene bygning, på Antvorskov Højskole, på Liselund og på Gerlev Idrætshøjskole. De sidst ankomne blev anbragt på kasernen. Der var konstateret mæslinger og meningitis blandt flygtningene, men ellers ikke alvorlige smitsomme sygdomme. Den dårlige ernæringstilstand og den hårde kulde kombineret med manglende muligheder for lægehjælp under flugten fra Tyskland krævede mange dødsopfre. Indtil den danske forplejning blev organiseret, var dødeligheden forholdsvis høj, især blandt spædbørn og børn. Der blev fastsat regler for begravelserne, så disse kunne ske efter aftale med det lokale begravelsesvæsen, og der var tale om fællesbegravelser uden anvendelse af kister. På Slagelse Sct. Mikkel Kirkegård blev der i hele perioden begravet 73 tyske flygtninge og 35 tyske soldater. Den 14. maj blev tallet opgjort til 2.105 flygtninge i Slagelse, der var fordelt på en række

institutioner. Til sammenligning kan det oplyses, at der i 1945 var 20.466 indbyggere i Slagelse.

Kostforplejning og økonomi

De første dage var kaotiske, og det gjaldt om at skaffe nødtørftig forplejning til de mange flygtninge, der i op til flere døgn ikke havde fået mad. Kostforplejningen ændrede sig i løbet af de ca. fire år, de opholdt sig i Danmark og blev langsomt forbedret. Fødevarerne skulle naturligvis leveres og betales, og der kom hurtigt gang i forretningerne også for de lokale leverandører. Slagelse Andels Svineslagteri fik små 4.000 kr. for levering af kød og pålæg, og Osteklokken fik ca. 1.450 kr. for levering af ost. Udgifterne til forplejning af de tyske flygtninge løb i Slagelse op i ca. 200.000 kr. pr. måned, og kommunen fik efterfølgende beløbet refunderet af Sorø Amt. For at spare – og samtidig beskæftige nogle af flygtningene – udleverede man forskellige planter og urter, som kunne dyrkes på arealerne inden for lejrene, og der blev således dyrket kål, selleri, salat, kålrabi og kartofler. Fødevarerationen gav anledning til, at der blev stjålet fødevarer fra lejrenes lagre. På Liselund blev fire flygtninge f.eks. taget på fersk gerning, og i august måtte borgmester Melgaard afskedige den tyske lejrledelse på Antvorskov Højskole og Liselund, fordi disse havde taget af forsyningerne til sig selv. I stedet blev der ansat en dansk lejrleder, og fødevarerudleveringen blev efterfølgende foretaget af vagtpersonalet. Den samlede udgift til de tyske flygtninges ophold i Danmark blev i 1949 gjort op til 428 mio. kr. Danmark prøvede at få disse penge refunderet flere steder, bl.a. i FN, men uden held. I 1953 indvilligede Tyskland i at betale 160 mio. kr. i erstatning fordelt over 20 år til den danske stat.

Bevogtningen af indkvarteringsstederne

Udover at skaffe forplejning til de mange flygtninge var der en masse andre opgaver, der skulle løses meget hurtigt. Borgmester Melgaard havde som lokal luftværnschef rigeligt at se til. Bl.a. skulle luftværnet sikre forplejning af de tyske flygtninge, sikre internering i lejrene og sikre vagter. Hvis det var muligt, skulle der dannes bevogtningsgrupper af CB'ere med en leder, der forsynedes med skydevåben.⁷⁸⁸ Allerede den 9. maj var der sat tre vagter ved hver af de fem lejre. Bevogtningen skulle ske hele døgnet, og der var brug for mænd til afløsning på fridage. Endelig var der behov for seks mand til bevogtning af kommandocentralen. Behovet var på 60 mand i alt, og der var kun indkaldt 16. I begyndelsen fungerede vagtsystemet ikke optimalt. Således kunne man ikke forhindre tyske soldater på vej mod Korsør i at trænge ind på Teknisk Skole, ligesom man intet kunne gøre, da to unge tyske piger fulgte dem. Få dage senere kunne vagterne på Liselund ikke forhindre nogle flygtninge i at begive sig ind mod byen, og som en konsekvens blev vagten forstærket og forsynet med flere våben. Senere diskuterede man, om modstandsbevægelsen skulle overtage bevogtningen, men det modsatte Melgaard sig, fordi han tvivlede på, at de kunne levere til-

Fig. 127. Tyske flygtningebørn modtager undervisning på Antvorskov Højskole. Det var et problem at beskæftige både voksne flygtninge og børn, men for børnenes vedkommende var intentionen, at de så hurtigt som muligt skulle have noget, der mindede om en normal hverdag, f.eks. med skolegang. (Slagelse Lokalkiv, B 51051).

strækkeligt mange folk, og at de kunne være neutrale overfor flygtningene. Da politiet begyndte at fungere igen, overtog det bevogtningen på Teknisk Skole.

En svær dagligdag i lejren

Det tætte lejrLiv og uvished om fremtiden, familien mv. medførte en del slagsmål mellem flygtningene. Et andet stort problem var hygiejnen. Udover at få organiseret almindelig rengøring og personlig hygiejne var det nødvendigt at bekæmpe lus. Det var også et problem at beskæftige de mange flygtninge, men over tid blev der skaffet materialer, så de bl.a. selv kunne reparere tøj og fodtøj samt klippe hår o.l. Desuden fik de mulighed for kirkelige handlinger, og børnene på Teknisk Skole fik adgang til at lege på det nærliggende grønne område.

Eftersøgning og genforening af familier

Flytningen af de ca. to mio. mennesker fra Tysklands østlige dele i vinteren 1945 medførte, at familier blev adskilt, og nogle havde allerede mistet kontakten ved flugten fra hjemmet. Efterhånden som man fik registreret flygtningene i de forskellige lejre, blev det i nogle tilfælde muligt at genforene familiemedlemmer. F.eks. fik Anna Schramm og hendes søn tilladelse til at rejse til flygtningelejren på Lollandsgade i København, hvor hendes datter Elisabeth befandt sig. Andre flygtninge eftersøgte familiemedlemmer gennem det internationale Røde Kors, hvilket involverede mange instanser. Nogle flygtninge forsøgte selv at organisere hjemrejsen til Tyskland. Således skrev borgmesterkontoret i Slagelse i juni 1945 til Socialministeriet om et ægtepar, der opholdt sig som flygtninge i byen. Ægteparret havde bedt om lov til at rejse tilbage til Tyskland, hvor der stod en lejligh-

hed ledig til dem, og der var dokumentation for dette fra politiet i Flensborg. Socialministeriet svarede imidlertid, at der ville blive etableret udrejse for de tyske flygtninge i samarbejde med de allierede, og at udrejse i enkelttilfælde ikke kunne tillades.

Flygtningenes afrejse fra Slagelse

Ved befrielsen forventede man, at de tyske flygtninge og soldater hurtigst muligt ville blive sendt tilbage til Tyskland, men det kom ikke til at gå så hurtigt som forventet med flygtningene. Den primære årsag var, at hovedparten kom fra det tidligere Østpreussen. Efter krigens afslutning og den efterfølgende opdeling af Tyskland i besættelseszoner blev Østpreussen en del af Sovjetunionens interesseområde, og området blev en del af flere lande, primært Polen. Det betød, at flygtningene ikke kunne vende tilbage til deres hjemegn, og Sovjetunionen ønskede dem heller ikke tilbage. Derfor skulle der skaffes plads til dem i de engelske, amerikanske og franske besættelseszoner, der senere blev til Vesttyskland. Her var der problemer nok med mangel på boliger og fødevarer. Danmark blev derfor pålagt at beholde flygtningene længere, og de sidste blev først hjemsendt i 1949. Da ovenstående situation blev kendt i sommeren 1945, begyndte man at arbejde på at samle flygtningene i større lejre, som skulle have boliger, der var egnede til vinterophold. I Slagelse blev de tyske flygtninge i etaper flyttet fra byen til større lejre, eksempelvis Grove (ved Karup Lufthavn), Aalborg Lufthavn, Oksbøl eller Kløvermarken i København. De første 727 flygtninge forlod byen med tog til Grove den 8. juli 1945, og få dage senere var det 235 flygtninge, der blev flyttet til Pavillonen i Skælskør Lystskov. I slutningen af august skulle borgmesteren rekvirere indkøbstilladelser til forplejningen, og der var nu 1.103 flygtninge fordelt på Østre Skole, Antvorskov Højskole og Liselund. De sidste flygtninge forlod byen i foråret 1946, hvor Liselund som den sidste var rømmet ultimo marts 1946. Herefter begyndte arbejdet med at sætte bygningerne i stand, så de atter kunne bruges til deres oprindelige formål.

Tyskernes forstærker- og pejlestation ved Etterbjerg

Under besættelsen etablerede det tyske luftvåben et radionet gennem Danmark. Det indgik som led i det tyske luftforsvar og havde stor betydning for hurtige og sikre meldinger om bl.a. allierede bombemaskiner på vej mod Tyskland. Jo tidligere en sådan oplysning kunne nå frem, jo hurtigere kunne befolkningen i de tyske byer blive advaret og jagerfly samt antiluftsskyts blive alarmeret. Alle kommandoer til og fra førerhovedkvarteret blev transmitteret via dette net. Radionettet bestod af en række stationer med en ca. 50 m høj stålgittermast med to platforme øverst, hvor sende- og modtageudstyret var placeret. Derudover var der en antenne, der sandsynligvis var en lynafleder. Masten var tøjret med kraftige barduner. I forbindelse med masten var der en større mandskabsbarak og en mindre barak. Hele anlægget fyldte arealmæssigt omkring en td. land, og mandskabsstyrken har været 10-20 mand.

En af masterne var placeret omkring et 82 meter højtliggende punkt tæt på Etterbjerglodden ved Slagelse (det nuværende område ved Enebærvej og Blåbærvej). Grunden omkring den daværende Etterbjerggård var ejet af Slagelse Kommune, der havde bortforpagtet gården til Carl Henriksen. Naboarealet var ejet af Augustinus Jensen. Den tyske betegnelse for stedet var "Stellung Salbey". Masten stod i forbindelse med en mast på Røsnæs ved Kalundborg, en mast ved Horslunde på Lolland og en mast ved Gudme på Fyn.⁷⁸⁹ På grund af radionettets store betydning og frygten for sabotage var masten omgivet af både pigtråd og landminer, hvilket ingen andre tyske tjenestesteder i byen var. Beboerne på den nærliggende gård skulle igennem to låger for at komme ind på ejendommen, men ellers var naboskabet uden problemer. De tyske soldater købte mælk fra gården efter tilladelse fra borgmester Melgaard.⁷⁹⁰

Etableringen af forstærker- og pejlestationen begyndte i foråret 1942, hvor tyskerne beslaglagde et areal på 10.430 m². Hvornår opførelsen af anlægget begyndte, er ikke helt klart dokumenteret. Kaptajn H.K. Nielsen har oplyst, at der i maj 1943 kom en større afdeling tyske arbejdstropper til Slagelse. De medførte enorme mængder materiel, og mens de var i byen, byggede de anlægget ved Etterbjerg. Desværre fremgår kilden til denne oplysning ikke, men umiddelbart forekommer det mærkværdigt, at byggeriet først er begyndt et år efter, at arealet er blevet beslaglagt.⁷⁹¹ Det militære anlæg var omgivet af et minefelt, der var anbragt umiddelbart op til Etterbjerggårdens bygninger, ligesom den normale tilkørselsvej til gården var spærret og inddraget under minefeltet. I foråret 1944 beslaglagde tyskerne yderligere et areal på 8.616 m² fra Etterbjerggården samt 3.616 m² fra naboejendommen til flytning/udvidelse af minefeltet. Denne udvidelse er, uden at det kan dokumenteres præcist, måske sket i forbindelse med opførelsen af en såkaldt "Splittermur" rundt om anlægget. Denne mur skulle opfange granat- eller bombesplinter ved et eventuelt angreb. Helt frem til foråret 1945 blev anlægget udbygget, idet tyskerne på dette tidspunkt beslaglagde yderligere ca. 5.000 m² til et vej anlæg på området.

Fig. 128. Det tyske luftvåben etablerede et net af forstærker- og radiopejlestationer gennem Danmark. En af stationerne lå på et højt punkt ved siden af Etterbjerggård. Det var forbudt at fotografere i området, hvorfor der kun findes ganske få billeder af anlægget, der var omgivet af miner og senere også en mur. (Foto ventligst udlånt af Jens Damsgaard).

Kort efter befrielsen orienterede byrådet Arbejdsministeriet om, hvilke militære anlæg, der var i byen, da der var en lov på vej om iværksættelse af retableringsarbejder af tyske militære anlæg. I Slagelse var der en del skyttegrave på militærets eksercerplads og på øvelsespladsen ved kasernen. Derudover var der store pigtrådsafspærringer ved kasernen og Antvorskov Højskole. Ved Slots Bjergby og Etterbjerg var der større anlæg, som efter befrielsen kom under kontrol af Royal Air Force. Kommunen havde hverken adgang til eller modtog oplysninger, selv om man begge steder skulle sørge for forplejningen af mandskabet. Begge steder havde pigtrådsafspærringer, mindre grave, barakker og større elektriske anlæg. Da kommunen eksempelvis i et par dage ikke havde hørt om forplejning af mandskabet ved Slots Bjergby, undersøgte man sagen og konstaterede, at mandskabet bestående af tre tyske militærpersoner havde forladt stedet uden at give besked om det.

I august oplyste Royal Air Force, at installationen ved Slagelse ville blive fjernet i tre etaper, men man kunne ikke sige, hvornår arbejdet ville være færdigt. Den 11. august oplyste den fungerende borgmester Lindberg, at Etterbjerg var blevet forladt af tyskerne. Forpagter Carl Henriksen havde fået ordre til telefonisk at melde tyskernes afrejse til den danske marinestation i Korsør. Byrådssekretæren var med ved overdragelsen, hvor der blev kvitteret for inventaret. Stedet blev straks sat under bevogtning af tre vagter.⁷⁹² I oktober orienterede stadsingeniøren byrådet om, at de elektriske anlæg på forstærker- og pejlestationen ved Etterbjerg nu var demonteret, og at man kunne fjerne de to barakker, der skulle flyttes til Korsør til andet formål. Først skulle en omkringliggende mur nedrives – en mur, der var fire meter høj og i to stens tykkelse. Den var opført som sprængsikring ved eventuelle angreb eller sabotage. Muren blev vurderet til at bestå af ca. 120.000 sten, der skulle nedbrydes og renses med henblik på videresalg. Efter fjernelsen skulle anlæggets samlede areal bringes tilbage til sin oprindelige stand som landbrugsjord, hvilket ville kræve ret store jordarbejder. Stadsingeniøren havde svært ved at vurdere de nøjagtige omkostninger, men skønnede, at det var omkring 10.000 kr., som han forventede, at staten ville betale. Dette accepterede ministeriet efter forhandlinger.

Det viste sig i december 1945, at arbejdet forventedes at blive væsentligt dyrere end skønnet, og ministeriet accepterede dette. Ved den endelige regnskabsopgørelse endte den samlede udgift med at være 14.128 kr. efter salg af diverse efterladte materialer. Kommunen anvendte selv nogle af materialerne. F.eks. blev nogle sten brugt til udbedring af adgangsvejen til Etterbjerggården. Denne vej var blevet stærkt beskadiget ved tyskernes kørsel gennem flere år samt ved kørslen i forbindelse med retableringen af arealet.⁷⁹³ I november 1945 blev der af en særlig kommission fastsat en afgrødeerstatning til Carl Henriksen, der havde den største erstatningssag af de i alt 15 sager i Slagelse. For tab af kornafgrøder i 1943 fik han 158 kroner i erstatning.

Endvidere blev der behandlet to sager for jordleje og afgrødeerstatninger for 1944 og 1945 på de grunde, hvor tyskernes forstærker- og pejlestation lå. Etterbjerggårdens areal var det største beslaglagte areal, og tyskernes tilstedeværelse

på arealet blev vurderet til at have været til betydelig gene for gårdens daglige drift. Umiddelbart efter befrielsen fastsatte borgmester Melgaard i samråd med de tyske myndigheder en erstatning på 1.500 kroner for tyskernes brug af arealet, hvilket vurderingskommissionen accepterede. Carl Henriksen fik nu 720 kr. i erstatning for afgrødetab i 1944 samt 517 kr. for 1945. Endelig fik han 300 kr. i erstatning for et areal til et vejanlæg, som tyskerne anlagde på arealet. På naboarealet havde tyskerne beslaglagt 3.616 m², og ejeren Augustinus Jensen fik 435 kr. i erstatning for afgrødetab i 1944 og 220 kr. i afsavn af arealet i 1945.⁷⁹⁴

Industri

Slagelse har i store træk haft den samme industrielle udvikling siden 1914 som det meste af Danmark, i det udviklingen er gået i retning af afsætning til et stadig større geografisk område. Nogle virksomheder har eksisteret i byen i mange år og har opretholdt produktionen her, men afsætter nu produkter internationalt. Andre har flyttet produktionen, men har opretholdt udviklings- og salgafdelinger i byen. Endelig er der nogle, der ikke kunne klare sig i en stadig større international konkurrence, eller fordi markeds- og produktionsvilkårene har ændret sig. Der er også opstået nye industrivirksomheder, og denne mangfoldighed vil blive belyst nedenfor.

I 1954 udkom *Trap Danmark*, hvor der var lavet følgende registrering af industrien i Slagelse: "Af større industrivirksomheder kan bl.a. nævnes: Slagelse Andels Svineslagteri (grl. 1889, ca. 50 arb.); Konservesfabrikken Danica (opret. 1901, 75 arb.); A/S Slagelse Dampmølle (grl. 1903, 30 arb.); A/S Den Danske Margarinefabrik (grl. 1900, 40 arb.); A/S De danske Spritfabrikker (ca. 90 arb.); A/S Wilhelm Langes Cigar og Tobaksfabrik (grl. 1873, 134 arb.); A/S De forenede Træskofabrikker (grl. 1895, 50 arb.); Møbelfabrikken Jofa (70 arb.); Slagelse Møbelværk (50 arb.); Alliance Maskinfabrik og Jernstøberi (grl. 1875, 150 arb.), A/S Danske Guldsmedes Sølvvarefabrik (45 arb.); Dansk Cycle Industri (125 arb.). Endvidere et bryggeri, en valsemølle, en skotøjsfabrik, maskinfabrikker og en filtfabrik." Ingen af de større industrivirksomheder fra dengang findes i dag, men nogle af dem eksisterede dog en årrække efter, at Trap blev udgivet. En del virksomheder har bidraget til at gøre Slagelse kendt ikke bare i resten af Danmark, men også mange andre steder i verden. Nedenfor omtales nogle af de markante større eller mindre lokale virksomheder inden for forskellige brancher. Mens de industrielle virksomheder tidligt i 1900-tallet primært forarbejdede landbrugets produkter, kom hovedvægten siden til at ligge på maskinfremstilling, bygge- og anlægsvirksomhed samt servicebetonede erhverv.

Arbejdernes Fællesbageri og Slagelse Brødfabrik

Arbejdernes Fællesbageri blev stiftet den 30. maj 1912 og begyndte produktionen i september 1913. I Slagelse var der på dette tidspunkt flere bagerier, herunder bl.a. Andelsbageriet, der var oprettet for at være regulator for brøddriserne.

I arbejderkredse var der dog utilfredshed med, at bageriets overskud tilfaldt andelshaverne, som var en forholdsvis lille kreds af kunder. Der blev rejst en sag i Arbejdernes Fællesorganisation, og resultatet blev, at Arbejdernes Fællesbageri blev oprettet. Selv om det blev oprettet som et aktieselskab, skulle alle forbrugere have del i overskuddet. Vilhelm Melgaard var en af initiativtagerne til fællesbageriet, og han blev valgt som formand på den stiftende generalforsamling. Denne post havde han i 42 år, indtil han trak sig på grund af svigtende helbred. Af andre kendte personer skal nævnes en anden senere borgmester, nemlig Poul Hansen, der blev ansat på Arbejdernes Fællesbageri som forretningsfører i 1938. Virksomheden startede i lokaler i Bredegade, men flyttede i 1934 til et nyopført bageri på Oehlenschlægersgade. Herfra blev brødet med hestevogn bragt ud direkte til kunderne i Slagelse og et geografisk område afgrænset af Gørlev, Sorø, Fuglebjerg, Skælskør og Korsør. I slutningen af 1940'erne blev hestevognene erstattet af biler. I 1960'erne gik man over til alene at levere til butikker.

I 1970'erne ændrede forbrugsmønstret sig samtidig med, at supermarkeder begyndte at sælge brød. Da fællesbageriet gik bedst, var der op til 20 personer beskæftiget,⁷⁹⁵ men i 1976 lukkede virksomheden, og selskabet bag blev ophævet. Bygningerne blev købt og brugt af en engros-slagter, der boede i en lejlighed på

Fig. 129. Arbejdernes Fællesbageri på Oehlenschlægersgade i 1934. Nogle af virksomhedens køretøjer ses her i gården og afspejler en begyndende overgang fra hestetrukne til motoriserede køretøjer. (Slagelse Lokalarkiv, B 388).

øverste etage. Meco Byg overtog senere ejendommen med henblik på at indrette ni luksuslejligheder, men firmaet overlevede ikke finanskrisen, der begyndte i 2008.

Arbejdernes Fællesbageri fik en konkurrent i 1922, da en kreds af byens erhvervsfolk fandt, at der var behov for endnu en brødfabrik. De etablerede Slagelse Brødfabrik på Ndr. Stationsvej. Fabrikken leverede brød til byens mange små brødudsalg. Desuden kørte grønne brødvogne rundt og forsynede husmødrene med brød, så de ikke skulle forlade hus og børn. De fleste husmødre var hjemmegående, og mange skoledrenge har tjent en ekstra skilling som medhjælper på disse vogne efter skoletid. Slagelse Brødfabrik eksisterede til omkring 1980. Bygningerne er siden blevet indrettet til forskellige liberale erhverv⁷⁹⁶.

Arla – Slagelse Mejericenter

Historien om Arla – Slagelse Mejericenter begyndte i 1917, da andelsmejeriet Landsogn blev oprettet på hjørnet af Landsgravvej og Marievangsvej (tidligere Strandvejen). Det gik godt, og mejeriet blev hurtigt udvidet flere gange. I 1930 blev der indvejet 3,62 mio. kg mælk fra 124 leverandører, og der var en smørproduktion på 127.000 kg. Der var 20 medarbejdere, heraf otte kuske, der kørte

Fig. 130. Andelsmejeriet Landsogn flyttede i 1963 til nye moderne lokaler på Karolinevej. Samtidig gik man fra hvide til brune mælkeflasker, som her ses i deres transportnet. Landsogns oprindelige bygning indgår stadig i Arlas omfattende bygningskompleks. (Slagelse Lokalarktiv).

mælken direkte til forbrugerne med hestevogn. Mejeribestyrer fra starten i 1917 var Svend Jelsbak, hvis søn Bent Jelsbak senere blev mejeribestyrer frem til først i 1980'erne.⁷⁹⁷ Udover mælk begyndte mejeriet på et tidspunkt også at fremstille is, og Landsogn Flødeis var meget anerkendt lokalt. I 1963 blev Landsogn fusioneret med en gruppe vestsjællandske mælkekvægsbrugere og små lokale andelsmejerier, som f.eks. Kirke Stillinge Andelsmejeri, til et nyt og større andelsmejeri, der fortsatte under navnet Landsogn. Mejeriet flyttede samtidig til nye lokaler på den nyanlagte Karolinevej – et vejnavn der refererede til mejeriernes fælles eksportfremstød fra og med 1961, hvor Karoline-piger var i spidsen. Med indgangen til 1964 kunne Landsogn starte i de nye lokaler, og den 15. januar flyttede administrationen ind, mens mejeribestyrer Bent Jelsbak først overtog den nye bestyrerbolig den 1. februar. Hellerup Is overtog de gamle lokaler til lagerbrug. En anden samtidig nyskabelse var, at man gik fra hvide til brune mælkeflasker.

Grunden var hermed lagt til Arla – Slagelse Mejericenter, der gennem udvidelser nu fylder omkring 14 td. land og beskæftiger tæt på 400 medarbejdere. Specielt øst for Storebælt er mange mejerier lukket siden 1960'erne, men mejeriet i Slagelse har gennem fusioner, rationaliseringer og effektiviseringer været i stand til at overleve og udvikle nye produkter. 40 % af medarbejderne arbejder om natten, hvorved produktionsapparatet bliver udnyttet optimalt. I 2013 blev der årligt indvejet ca. 200 mio. kg mælk fra godt 200 andelshavere øst for Storebælt. En del af mælken transporteres til Jylland, mens der den modsatte vej transporteres økologisk mælk fra Sønderjylland til aftapning og distribution fra Slagelse Mejericenter. Det betyder, at ca. 200 lastbiler i døgnet skal til og fra mejeriet, hvilket er en stor trafikbelastning for området. Ca. 30 % af danskerne købte ved begyndelsen af 2010'erne produkter fra Arla i Slagelse, og mejeriet er nu en af Slagelses største turistattraktioner med ca. 5.000 besøgende årligt. Arla har desuden en stor ferskvarerterminal, der dagligt leverer mælk og mejeriprodukter, frugt, grønt, fersk kød og æg til mange hundrede butikker på Sjælland og Lolland-Falster.⁷⁹⁸

Blomberg – popcorn og gløgg

E. Blomberg og Co. A/S blev grundlagt i København i 1902 af svenskeren Carl Eluf Blomberg. Firmaet startede med at handle med kamilleblomster, amerikansk olie, borsyre, krydderier og bagepulver. I 1962 blev firmaet solgt til danskeren Børge Bødtker, der moderniserede produktionen, som på det tidspunkt var fordelt på fire steder på Sjælland. I 1971 blev produktion og administration samlet på Sorøvej i Slagelse, hvor man købte et areal af Slagelse Kommune. Dette skulle lægges sammen med en ejendom, som firmaet ejede. I 1984 overtog Torben Bødtker firmaet efter sin far. Firmaet er især kendt for popcorn, gløgg, gløggmix samt is til selvfrysning.

Omkring år 2000 beskæftigede firmaet ca. 80 medarbejdere og eksporterede omkring 20 % af produktionen til en række europæiske lande. I 2001 blev et dat-

terselskab oprettet sammen med amerikaneren og opfinderen af mikrobølgepopcorn, Jim Watkins, der ejede firmaet Popz Popcorn. I 2003 solgte Blomberg sin gløgg-produktionen og overtog i stedet forhandlingen af Popz Popcorn til hele Skandinavien. Året efter blev der dannet et anpartsselskab med en 50 % fordeling mellem Bødtker og Watkins. Fire år senere solgte Bødtker sin halvdel af anpartsselskabet, så Watkins herefter var enejer af koncernen. I 2008 skiftede Blomberg og Co. ApS navn til Popz Danmark ApS. I maj 2011 blev det offentliggjort, at Popz ville flytte produktionen til en nyopført fabrik i Ungarn med udgangen af september. Salgsafdeling og administration forblev på Sorøvej i Slagelse, men flytningen af produktionen medførte afskedigelse af ca. 30 medarbejdere samt salg af fabrikkens 6.000 m² etageareal.⁷⁹⁹

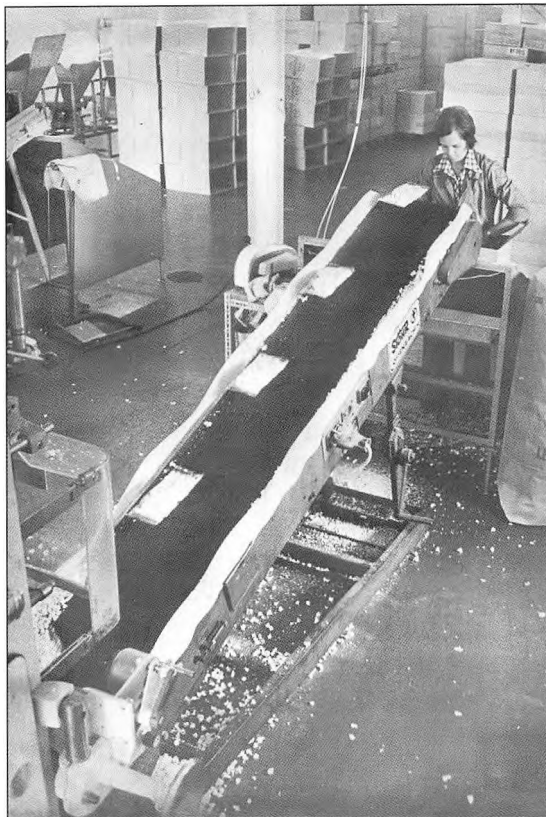

Fig. 131. E. Blomberg og Co. fremstillede blandt andet gløgg og som her i 1973 også popcorn. Virksomheden lå på Sorøvej indtil produktionen i 2011 flyttede til udlandet. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokalkonkord, B 2997).

Botved Boats

I 1951 var Ole Botved medstifter af virksomheden Botved Boats i København, der i begyndelsen producerede joller i krydsfiner. Da glasfiber blev indført, startede Ole Botved en produktion af glasfiber-både. Ved hjælp af en amerikansk designer blev en ny båd introduceret på det amerikanske marked under navnet Coronet (lille krone) i 1956. Det blev en stor succes. Produktionen voksede i Vordingborg, hvor virksomheden nu holdt til, og der blev oprettet et salgskontor i USA, hvor 95 % af bådene blev afsat. Det fremmede også salget, at Ole Botved i sommeren 1958 krydsede Atlanten med to medarbejdere i en af firmaets både kun ledsaget af et forsyningskib med brændstof. Efterspørgslen steg voldsomt og sortimentet blev udvidet. Lokalerne i Vordingborg blev for små, og i 1959 flyttede Ole Botved virksomheden til Volden (i dag Ndr. Ringgade) i Slagelse. I 1962 modtog den sovjetiske kosmonaut Yuri Gagarin en Coronet under sit besøg i Danmark. Virksomheden udvidede flere gange, og i 1964 købte man 14.500 m² jord af kommunen ved

den nuværende Fabriksvej. Jorden skulle bruges til parkeringsplads og oplag af både.⁸⁰⁰

Flere nye modeller blev opfundet, og forhandlernettet strakte sig efterhånden fra Grønland til Sydamerika. Coronet Daycruiser, der blev introduceret i 1965, blev firmaets største succes. Ole Botved bidrog selv til markedsføringen ved at sætte hastighedsrekord i "Sjælland Rundt" i en af disse både. Et slogan for båden vakte også opmærksomhed og bidrog måske til salget. Det lød sådan: "Ni ud af ti smuglere foretrækker Coronet 21". Der blev fremstillet ét eksemplar af denne bådtype hver dag i 1965, og sammen med de øvrige modeller blev der i alt produceret 680 både på virksomheden dette år. Kunderne var både privatpersoner og myndigheder, f.eks. svenske og tyske toldmyndigheder, der brugte de hurtige både til patruljering i mange år. I 1964 blev der også leveret seks både til søpolitiet og lodser i Thailand. Det danske søværn fik senere bygget nogle mindre skibe hos Botved Boats. Der var sågar en kategori med navnet "Botved-klassen" i flåden. Den bestod af to mindre fartøjer bygget i 1974 i Mullerup Havn. I 1975 leverede Botved Boats tre mindre både til Søværnet, nemlig tre bevogtningsbåde.

I 1968 købte Ole Botved den hensygnende Mullerup Havn. Han ombyggede den for ca. seks mio. kr. til en moderne marina, og en af de gamle lagerbygninger blev til restaurant Skipperkroen. Der blev bygget ti feriehytter direkte ved havnekajen, og der blev opført en moderne produktionshal til bådproduktionen. I Slagelse krævede produktionen mere plads, og i efteråret 1971 udlejede Slagelse Kommune 2.400 m², nogle gamle kulhuse, et gammelt lager og et gammelt kølehus på nabogrunden for 16.700 kr. årligt og uopsigeligt fra kommunens side i otte år. Samme år brændte dele af fabrikken i Slagelse, hvilket forsinkede

Fig. 132. I 1959 flyttede Botved Boats til Slagelse i lokaler på Volden (nu Ndr. Ringgade). Senere udvidede virksomheden med lokaler på Nordvej. Her er en af de hurtigtgående glasfiberbåde ved at være færdig. (Slagelse Lokalarkiv).

introduktionen af en ny båd. I 1972 var produktionen på sit højeste med omkring 1.000 både, der blev eksporteret til ca. 100 lande, med USA som den største aftager. Netop fra USA fik Botved også et købstilbud fra en af de store konkurrenter, men han ønskede, at virksomheden skulle forblive på danske hænder og afslog tilbuddet.

Ole Botved havde sans for at skabe opmærksomhed om markedsføringen af virksomhedens produkter. I 1971 blev en ny bådtype introduceret ved en havefest i Ole Botveds villa, hvor båden ankom med helikopter og blev sænket ned i swimmingpoolen. En anden gang blev både, der skulle fra Mullerup til udskibning i København, kørt i en kolonne på åbne trailere i stedet for som normalt i lukkede lastbiler.

Oliekrisen i 1973-74 medførte en gradvis mindsket efterspørgsel efter hurtige og brændstofkrævende både. Ole Botved måtte lukke filialen i USA og fyre medarbejdere, men forsøgte at køre en offensiv stil. Nogle af de centrale medarbejdere, der havde været med i mange år, faldt fra, og afløserne besad ikke samme "Coronet-ånd". I december 1977 gik Ole Botved konkurs. Virksomheden blev solgt til skibsværftet B & W, som senere solgte den videre til flere forskellige ejere. I Slagelse fortsatte produktionen i nogle år, men nu fremstillede man i stedet vindmølevinger. Produktionen af Coronet fortsatte flere steder frem til 1992. Nogle af bådtyperne har blandt bådfolket opnået kultstatus og handles stadig til gode priser. I øvrigt blev produktionen af Coronet genoptaget i 2006, da Tuco Yacht i Faaborg overtog forme og rettigheder til både.

Ole Botved døde i 1985.⁸⁰¹

Fig. 133. Botved Boats etablerede sig fra 1968 i Mullerup Havn. Virksomheden udbyggede havnen med bl.a. ti feriehytter, der her ses i 1970'erne bag båden. (Foto: K.B. Rasmussen. Slagelse Lokalkrivi, B 1495).

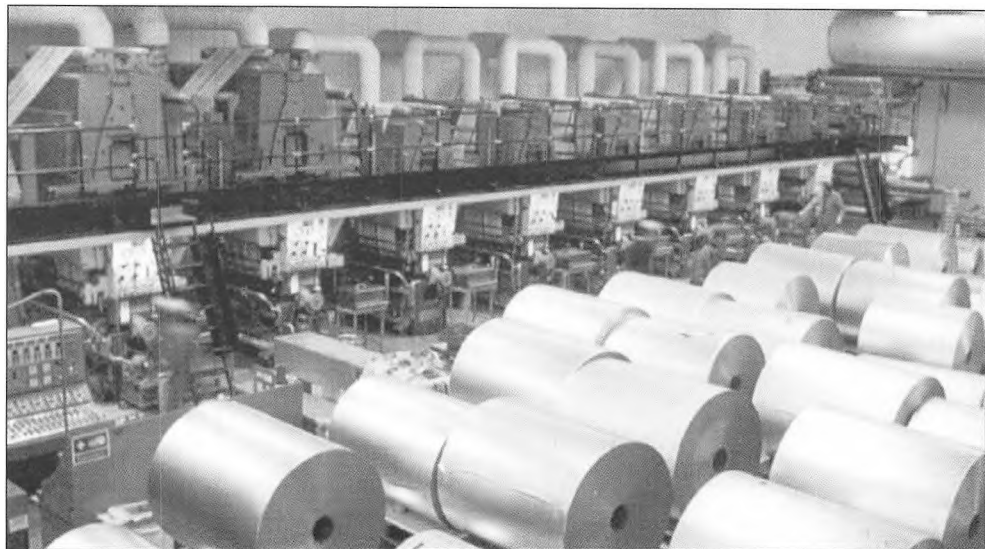

Fig. 134. Emballagevirksomheden Danapak Flexibel er ejet af mejeribranchen og fremstiller bl.a. emballage til mælkeprodukter. Virksomheden har også en stor eksportandel. (Slagelse Lokalarkiv).

Danapak Flexibel A/S

Danapak Flexibel blev stiftet i 1955 af Danske Mejeriers Fællesorganisation og hed da Mejeribrugets Emballagefabrik Amba. Ti år senere ændrede det navn til Danapak. Selskabet overtog på et tidspunkt Jyderup Savværk, der lavede lurmærkede træstave til smørdritler. Man begyndte at udvikle produkter inden for bl.a. kartonnage, plast og bølgepap, og i 1959 overtog virksomheden produktionen af lurmærket pergament til indpakning af smør. I 1963 købte Mejeribrugets Emballagefabrik ejendommen Klosterbanken 8 af Slagelse Kommune for 40.100 kr. kontant.⁸⁰² Fabrikken på Strudsbergvej blev taget i brug i 1978 og er udvidet flere gange, senest i 1999. En lokalplan fra 2010 skabte grundlag for eventuelle fremtidige udvidelser af produktionen på denne adresse.⁸⁰³ Danapak Flexibel overtog i 1989 en virksomhed i Horsens, der stadig er i drift. I 1991 overtog man også en virksomhed i Odense, men den blev lukket i 1999, i det man da overflyttede produktionen til andre fabrikker, primært i Slagelse. Ved år 2000 gik omkring 50 % af produktionen til eksport. Der er i 2013 ca. 245 ansatte, og virksomheden er ejet 100 % af Danapak A/S, der er en del af Arla Foods a.m.b.a.⁸⁰⁴

EBK Huse A/S

I 1976 startede tømrer og ingeniør Erik B. Keinicke og hans hustru et firma, der fremstillede fritidshuse, med stifterens initialer som navn. Det første udstillingshuse blev opført i påsken 1976 i Slagelse, og fra starten af arbejdede man med fem fritidshustyper i størrelser på 48-71 m². Senere samme år købte ægteparret ca. 3.000 m² jord i Elmedaludstykingen for ca. 175.000 kr. Arealet skulle bruges til salgsudstilling for fritidshuse samt til opførelse af en produktionshal på 600-

800 m².⁸⁰⁵ Firmaet har udviklet godt 40 forskellige hustyper, der alle søger at give rum for livskvalitet, spændende æstetik og skæve vinkler. Firmaet har hele tiden brugt egne fastansatte håndværkere og har selv fremstillet husene som samlesæt på fabrikken på Elmedalsvej. Stabiliteten i firmaet ses bl.a. af, at den første medarbejder endnu var ansat ved firmaets 35-års jubilæum i 2011.

I 1998 blev virksomheden udbygget med lokaler til udstilling mv. på Skovsøvej, og som er synlig fra motorvejen. Virksomheden har desuden faste udstillinger i Roskilde, Aarhus og Middelfart samt i Berlin og Hannover. Der er opført flere end 5.000 EBK Huse i Danmark og udlandet, primært Tyskland og de nordiske lande, men der er også solgt huse til japanere. Virksomheden har ca. 100 ansatte. I 2010 blev der gennemført et generationsskifte, og det er herefter stifternes to børn, der står i spidsen for den daglige drift, mens Erik B. Keinicke er bestyrelsesformand i selskabet.⁸⁰⁶

Fig. 135 EBK-huse fremstiller deres mange forskellige fritidshuse på eget værksted med egne ansatte håndværkere. Her værkstedet på Elmedalsvej. (Billede venligst udlånt af EBK-huse).

Frese Metal- og Stålstøberi A/S og Frese A/S

Karl Frese flyttede til Slagelse og blev støbemester på Alliancen i 1922. Ved siden af dette støbte han lidt i kælderen under bopælen. Hans søn, Børge, kom i lære hos sin far på Alliancen og arbejdede derefter nogle år på skibsværftet B&W i København, men vendte senere tilbage til Alliancen i Slagelse. Også han smeltede skrot og kasseret metal om til potter og lysestager hjemme i kælderen på Rolighedsvej. I 1944 etablerede Børge sig som selvstændig støber under navnet Frese Metalstøberi og Metalvarefabrik. Hans to sønner kom i lære hos faderen, og i 1947 var der 12 medarbejdere i virksomheden. Flere naboejendomme på

Rolighedsvej blev købt i takt med et voksende pladsbehov. Da endnu en ejendom blev sat til salg i 1959, foreslog borgmester Poul Hansen, at Børge Frese i stedet købte et areal nord for byen, hvor der var udlagt arealer til virksomheder. Frese købte derfor en grund på hjørnet af Sorøvej og Strudsbergvej, hvor virksomheden stadig holder til. Dog ville kommunen ikke tillade udkørsel til Sorøvej som ønsket af Frese.⁸⁰⁷

I 1961 flyttede virksomheden ind i de nye lokaler, der siden er udvidet. Der er opkøbt ejendomme i naboområdet og etableret en armaturfabrik, hvor der især er blevet fremstillet vandhaner. Firmaet har igennem årene specialiseret sig i avancerede teknologiske dynamiske regulerings- og kontrolventiler, som man er førende inden for og har patent på i hele verden. I 1989 blev Frese opdelt i to selvstændige virksomheder, nemlig Frese Metal- og Stålstøberi A/S, der er et high-tech støberi, samt Frese A/S, der udvikler og producerer regulerings- og kontrolventiler. 1990 købte sønnen Johnny sine brødre ud af selskabet og gennemførte en selskabsstruktur, hvor hans tre børn også er med i ejerkredsen. I 1990'erne forsøgte virksomheden sig med en produktion i Afrika ud fra en idé om, at enhver afrikaner burde have sin egen vandhane, men den politiske ustabilitet betød, at denne produktionsgren blev lukket efter fire år. Virksomheden har i 2013 ca. 120 medarbejdere i Slagelse og derudover salgsheder i Tyskland, England, Dubai, Australien og Kina – foruden et netværk af distributører, der sikrer at firmaet er repræsenteret i ca. 50 lande.⁸⁰⁸

Fig. 136. Virksomheden Frese, som i dag består af to virksomheder, blev startet i Slagelse i 1944, og har siden vokset sig større. Firmaet har specialiseret sig i avancerede teknologiske dynamiske regulerings- og kontrolventiler. (Slagelse Lokalarkiv).

Fig. 137. Alliancen var både en maskinfabrik med adresse på Jernbanegade, hvor nu plejecentret Alliancehaven ligger og et jernstøberi med adresse på Østerbro. I 1936 blev virksomheden overtaget af maskinfabrikant Vilhelm Pedersen Maskinfabrik i Høng. Her ses Alliancens medarbejdere i begyndelsen af 1920'erne. (Slagelse Lokalkærv, B 4943).

Alliancen

Alliancen blev oprettet omkring 1875 som et konsortium af ti lokale håndværkere og handlende, der ville udvikle erhvervslivet i Slagelse. Konsortiet etablerede sig på Nytorv og udvidede senere med en ejendom i Nygade. I 1887 fik Alliancen tilladelse til at opføre bygningen – også kendt som Pakhuset – på kirkepladsen ved Sct. Mikkels Kirke, hvor Sct. Mikkels Sognegård senere kom til at holde til. Bygningen blev indrettet til jernstøberi og maskinfabrik. Alliancen flyttede til Jernbanegade i 1911, hvor der blev etableret en maskinfabrik.⁸⁰⁹ På den modsatte side af gaden på Østerbro (Vestsjællandscentrets parkeringsplads mod jernbanen), blev der opført et jernstøberi. I 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne var Thorkild Thorgils direktør for Alliancen. Thorgils døde i 1934 på Gigthospitalet i Skælskør, kun 59 år gammel, men han havde da forladt direktørstillingen.

I 1936 gik Alliancen konkurs og blev købt af Vilhelm Pedersen Maskinfabrik i Høng. Alliancen var en stor arbejdsplads i byen, og da produktionen toppede i 1950'erne og 1960'erne, havde man omkring 40 lærlinge årligt. Virksomheden blev udvidet flere gange. I 1960 fik Alliancen tilladelse til at nedrive den tidligere præstebolig på nabogrunden, så der kunne opføres en maskinhal. Få år forinden havde man netop købt både præstegård og -have for at sikre sig udvidelsesmuligheder. Det blev efterhånden svært for den bynære virksomhed at leve op til skærpede miljøkrav. Jernstøberiet lukkede med udgangen af 1986, da det ville

koste adskillige mio. kr. at opfylde miljøkravene. Maskinfabrikken lukkede og flyttede til Høng i 1989, og de godt 30 medarbejdere blev tilbudt at flytte med. Vilhelm Pedersen Maskinfabrik gik i betalingsstandsning i 1993 og blev derefter delt i flere firmaer, der fortsatte under forskellige navne og med forskellig produktion. Alliancen fremstillede værktøjsmaskiner og fræsemaskiner til jernindustrien samt stansemaskiner til sko- og beklædningsindustrien. Inden for skoinindustrien var man både i ind- og udland en stor maskinleverandør med et verdenskendt brand, og mange maskiner er stadig i funktion rundt om i verden. Under besættelsen leverede både Alliancen og Vilhelm Pedersen Maskinfabrik værktøjsmaskiner m.m. til Tyskland, men der blev ikke rejst tiltale mod virksomheden efter besættelsen. Modstandsbevægelsen forsøgte flere gange i efteråret 1943 at sabotere fabrikkerne både i Slagelse og Høng.⁸¹⁰

Konserverfabrikken Danica

Slagelse Konserverfabrik blev etableret i 1880 af Hans Peter Bybjerg Kierulff ved siden af den ene stald på Spritfabrikken på Valbyvej. Herfra fik man vand og damp til produktionen og kunne dermed opnå en omkostningsmæssig fordel. I 1902 omdannede Kierulff sin omfattende virksomhed til tre aktieselskaber og solgte i den forbindelse konserverfabrikationen til en grosserer i København. Et led i kontrakten var, at den nye ejer skulle leje de hidtidige lokaler på Spritfabrikken.⁸¹¹ I 1917 flyttede fabrikken imidlertid til en attraktiv beliggenhed ved stationen på Ndr. Stationsvej, nu med navnet Konserverfabrikken Danica. Fabrikken var synlig for de mange togrejsende, der passerede gennem Slagelse, idet der

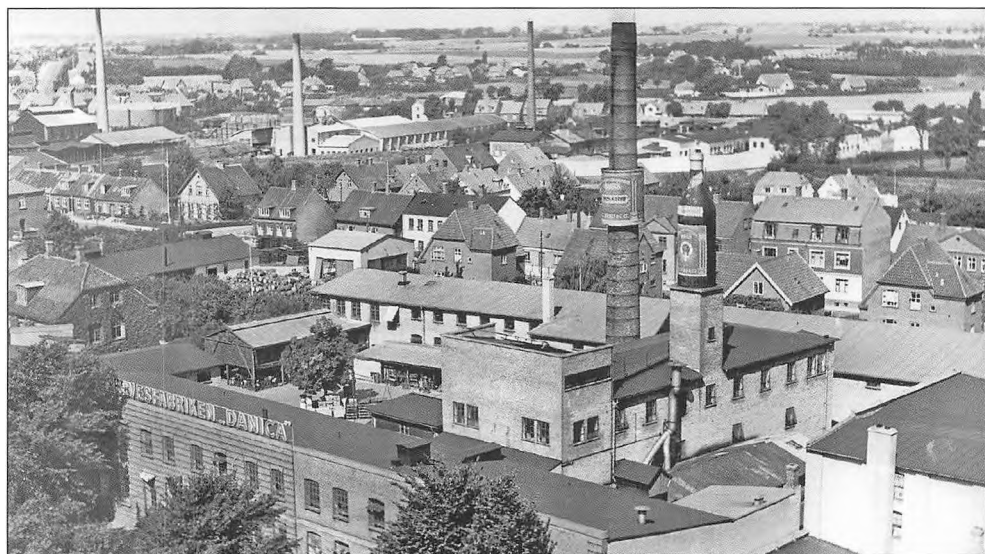

Fig. 138. Konserverfabrikken Danica på Ndr. Stationsvej havde den karakteristiske konserverdåse og en stor flaske på skorstenen. De mange skorstene i baggrunden vidner om, at der lå flere virksomheder i området. Billedet er fra første del af 1950'erne. (Slagelse Lokalarhiv, B 2010).

rundt om fabrikkens skorsten var anbragt en stor konservesdåse. Yderligere var der ved siden af skorstenen en otte til ti meter høj flaske, der stod i perioden ca. 1935-60, hvor den var tæret op og blev revet ned. Flasken var fremstillet lokalt af Dansk Cykelindustri og ankom i ringe, som derefter blev samlet i forbindelse med opsætningen.

Virksomheden beskæftigede i perioder omkring 100 mand, men kort efter 100-års jubilæet i maj 1980 blev den udbudt til salg, da produktionen ikke længere var konkurrencedygtig. Der var ingen købere, og man lukkede med udgangen af 1980.⁸¹² Bygningen er siden bl.a. blevet anvendt til beboelse og liberale serviceerhverv.⁸¹³ I 2006 blev bygningsfacaden præmieret af Slagelse Kommune.

Slagelse Bryghus

Slagelse Bryghus startede i 1848 som et hvidtølsbryggeri. Fra 1875 fremstillede man også bajersk øl, og i 1896 blev det et aktieselskab og skiftede navn til Bryggeriet Poulsbjerg, men i 1909 likviderede det på grund af økonomiske vanskeligheder. En gruppe borgere dannede herefter et nyt aktieselskab med det gamle navn Slagelse Bryghus og Adolf Harboe fra Skælskør som leder. Da han døde i 1913, blev J. Christian Fass direktør. Året før var man også begyndt at producere mineralvand. I de næste godt 50 år gik bryghuset udmærket, og i 1945 præsterede man et overskud på 30.329 kr., idet aktionærerne fik 5 % i udbytte. I begyndelsen af 1960'erne, hvor der skete en omfattende centralisering med færre bryggerier, begyndte det at gå ned ad bakke for Slagelse Bryghus, selv om Bryggeriforeningen var gået ind i selskabet.

På generalforsamlingen den 28. december 1962 havde bestyrelsen foreslået, at øl- og mineralvandsproduktionen blev indstillet med omgående virkning, mens malteriet indtil videre kunne fortsætte. Øl og vand på lageret ville blive solgt,

men medio januar 1963 ville 12 mand blive afskediget, og der ville herefter kun være fire mand tilbage i malteriet. Hele bryggeriet lukkede i april 1963, da der ikke viste sig muligheder for at videreføre det. To år senere købte kommunen både grund og bygninger for 530.000 kr. med henblik på indretning af et børnehaveseminarium.⁸¹⁴ I 1967 blev bygningerne

Fig. 139. Gavlens af Slagelse Bryghus på Inge-mannsvej i begyndelsen af 1960'erne. Bryggeriet lukkede i 1963, og Slagelse Børnehaveseminarium etablerede sig efterfølgende på grunden. (Slagelse Lokalkalender, B 51229).

revet ned, og Slagelse Kommune afspærrede nu området med et hegn og fyldte kældrene op med jord fra udgravninger. Administrationsbygningen blev dog ikke nedrevet, men blev derimod en del af Slagelse Børnehaveseminarium. I 2000-tallet opstod der flere mikrobryggerier i Slagelse, herunder ét med navnet Slagelse Bryghus på en adresse i Skovsø. På Bornholmsvej lå i perioden 2006-2009 Bredlunds Bryghus, og på Nytorv lå i en periode Vilcon Bryghus. De tre bryghuse eksisterede kortere eller længere tid med små nicheproduktioner.⁸¹⁵

Odin Maskinfabrik A/S

I 1961 blev maskinmester Niels Rasmussen i en alder af 60 år arbejdsløs efter 35 år i samme virksomhed, og som en konsekvens etablerede han Odin Maskinfabrik I/S i ydmyge lokaler på Nyvej 5. De første år var der to ansatte, men herefter blev firmaet udvidet med en konstruktionsafdeling i et nærliggende hønsehus. Niels Rasmussen nåede at fejre 25-års jubilæum, men i 1968 kom sønnen Gorm ind i firmaet samtidig med, at man flyttede til større lokaler på Kalundborgvej 83. Her udvidede man i 1971 med 356 m², men det fremgår af byggetilladelsen, at kommunen fandt virksomhedens placering tæt på beboelsejendomme uheldig, og at man ikke kunne forvente tilladelse til yderligere udvidelser til erhvervsformål. Der blev desuden fremsat et krav om, at virksomheden skulle plante træer på den vestlige del af grunden. Disse skulle både skjule fabriksbygningerne og fungere som støjbælte mod boligområdet. Lokalerne på Kalundborgvej blev hurtigt for små, og i 1974 flyttede man til 1.500 m² store produktionslo-

Fig. 140. Maskinfabrikken Odin i januar 1970. Teksten på bagsiden af billedet lyder: Gorm Rasmussen, 24-årig opfinder og konstruktør. Sammen med sin far Niels Rasmussen, leder af maskinfabrikken Odin, Kalundborgvej 83. (Slagelse Lokalarhiv, B 3756).

kaler på den nuværende adresse på Elmedalsvej 6. Kontoret bestod af en skurvogn, som flyttede med, og først i 1978 blev den erstattet af en kontorbygning. På det tidspunkt var der 14 medarbejdere.

Siden er virksomheden udvidet flere gange, senest i 2008 med en ny montagehal og i 2012, hvor man overtog naboejendommen på 840 m², og man har i 2013 3.580 m² produktionslokaler. I 2009 fik virksomheden Erhvervsrådets Initiativpris, som var en skulptur udført af den lokale kunstner Per Hillo. Den blev modtaget af Gorm og Ellen Rasmussen samt sønnen Mads, der i 2001 var trådt ind i firmaets ledelse som tredje generation. På det tidspunkt var der 52 medarbejdere. Virksomheden har udviklet sig fra traditionel maskinfabrik til en højteknologisk virksomhed med kunder inden for bl.a. medicinal- og vindmølleindustri. I 2013 er der ca. 30 medarbejdere,⁸¹⁶ og pr. 1. juni 2013 overtog Mads roret efter sin far, der fortsat er tilknyttet virksomheden i en mere tilbagetrukket rolle.⁸¹⁷

Slagelse Cikorietørreri

Johannes Lauridsen fra Vejen i Sønderjylland mente i slutningen af 1870'erne, at der var et potentiale i dyrkning og tørring af cikorierødder til brug som tilsætning til kaffe. Han etablerede og forpagtede i løbet af få år en række cikorietørrerier, og omkring 1890 byggede han et anseeligt tørreri i Slagelse. I 1902 solgte han det til en nyoprettet sammenslutning af cikorietørrerier, som han fortsat var tilknyttet, indtil han i 1909 blev landbrugskyndig direktør i Nationalbanken. Han døde på Blindekilddegård i Landsgrav i 1920. Tørreriet i Slagelse lå på hjørnet af Valbyvej og nuværende Ndr. Ringgade, idet den ene bygning lå parallelt

Fig. 141. Cikorietørreriet på Valbyvej ca. 1910-20. Valbyvej med vejtræer ses til venstre, mens tørreriets bygning med de høje skorstene ligger på den nuværende Ndr. Ringgade. Bygningen blev indrettet til beboelse efter en brand i 1934. (Slagelse Lokalkiv, B 9).

med Valbyvej, mens den anden lå langs Ndr. Ringgade. I 1934 brændte fabrikken delvist og blev ikke genetableret.

Man valgte i stedet at flytte produktionen til sammenslutningens tørreri ved Basnæs. Da kafferationeringen blev ophævet efter besættelsen, og velstanden blev øget, forsvandt kaffeerstatningsmærker som Richs og Danmark langsomt fra markedet.⁸¹⁸

Slagelse Spritfabrik

I 1902 omdannede Hans Peter Bybjerg Kierulff sine virksomheder til tre aktieselskaber, hvoraf det ene selskab fik navnet Aktieselskabet Komplex Kierulff Slagelse Spritfabrik, der udover brændevinsbrænderiet på Valbyvej også bestod af nogle jordarealer. I 1917 hævdede staten spiritusafgiften ret kraftigt. Først på året kunne en hel flaske snaps købes for 1 kr., og ved juletid kostede den 11 kr. Stigningen skyldtes primært en afgiftsforhøjelse, der medførte et fald i forbruget til en tiendedel. Med afgiftens indførelse ønskede staten bl.a. at få koncentreret spritbrændingen på få fabrikker. I Slagelse medførte afgiftsstigningen i 1917, at aktionærerne i Kierulffs selskab samme år besluttede at sælge spritfabrikken. Den 1. oktober 1918 blev fabrikken solgt til A/S De Danske Spritfabrikker og A/S Spritfabrikken Fortuna, som lod den indgå i fællesskabet De Forenede Gær- og Spritfabrikker, der i 1920 blev overdraget til A/S De Danske Spritfabrikker. I perioden 1918-23 lykkedes det staten at få reduceret 22 spritfabrikker til fem,

Fig. 142. Spritfabrikken på Valbyvej efter at vejen var ført uden om fabrikken. På billedet ses også et par jernbanevogne, idet det private Sporselskab havde etableret sporforbindelse til en række store virksomheder mellem stationen og Spritfabrikken, hvor sporet endte. Midt i billedet anes den store direktørbolig med eget tårn. (Slagelse Lokalarhiv, B 1822).

som fik rettighederne til at producere sprit og gær, mod at staten fik indsigt i produktion og udbytte.

Kort efter købet i 1918 ansøgte de nye ejere om en omlægning af vejen ved spritfabrikken. På det tidspunkt gik Valbyvej ind imellem fabrikkens bygninger, hvilket i øvrigt stadig kan ses. Virksomheden ville have vejen flyttet til marken nordøst for fabrikken, og den kom til at løbe langs den murstensmur, der også fortsat eksisterer. Spritfabrikken lagde selv jord til vejomlægningen og finansierede både anlæggelse og vedligeholdelse af den nye vej.

De Danske Spritfabrikker producerede sprit i fabrikken på Valbyvej indtil 1957 og gær frem til udgangen af 1975, hvor produktionen blev flyttet til en ny fabrik i Grenaa. Mens produktionen var i Slagelse, var der en pænt stor medarbejderstab, der i 1954 var på ca. 90. Ejendommen på Valbyvej blev solgt for 4,4 mio. kr. til Slagelse Kommune i 1975 med overtagelse den 1. april 1976, hvorefter den i en periode udlejede lokalerne til erhvervsformål.⁸¹⁹ De Danske Spritfabrikker ejede også Jernbjerggården med tilhørende areal på ca. 81 ha jord. Denne ejendom købte Slagelse Kommune for 3,6 mio. kr. i 1975.⁸²⁰ I 2013 bliver begge ejendomme brugt af uddannelsescentret Selandia, der bl.a. har et skolehjem for de studerende i den ene af spritfabrikkens store bygninger.⁸²¹

Under besættelsen benyttede modstandsbevægelsen spritfabrikken som lager for våben og brændstof, og i kælderen var der indrettet et nødlazaret til sårede frihedskæmpere, så disse undgik at skulle bruge sygehuset, hvor tyskerne med sikkerhed ville søge efter vedkommende.⁸²²

Leaf slikfabrik

Historien om Leaf slikfabrik i Slagelse – populært lokalt kaldet ”Lakridsen” – tog sin begyndelse i Sverige i 1909. I 1920 startede Dansk Engelsk Lakridsfabrik i Glostrup, og blandt de første produkter fra denne fabrik var lakridspiber, tandbørster og såkaldte strømpebånd. Det gik godt for virksomheden, dels med nye produkter som vingummi, dels med eksport til store markeder som f.eks. USA. I 1948 blev der bygget en ny fabrik i Malmø, og for at sikre mulighed for yderligere ekspansion blev der i 1968 opført en ny fabrik i Slagelse. Denne blev udbygget flere gange, idet Lagerman gradvist flyttede produktionen fra Glostrup for helt at samle alle aktiviteterne i Slagelse i 1981.

Fabrikken i Slagelse producerede alle former for lakrids, konfekt, vingummi og karamelprodukter, ligesom der blev produceret slikblandinger, som f.eks. Familieguf. Da produktionen var på sit højeste, blev der fremstillet omkring 250 forskellige produkter svarende til ca. 20.000 tons slik om året, hvilket ofte gav en sødlig duft af lakrids og sukker i byen. Virksomheden var desuden et populært mål for skoleklasser. I slutningen af 1980’erne blev den opkøbt af udenlandske ejere, og herefter indgik virksomheden i flere multinationale koncerner. Frem til 1992 hed fabrikken i Slagelse Lagerman, hvorefter navnet blev ændret til Malaco. I 1997 overtog den internationale levnedsmiddelkoncern CSM, der har rødder i den hollandske sukkerindustri, hele Malaco-gruppen, der også bestod

af en række chokoladefabrikker. CSM overtog i 1999 det finske LEAF, og navnet blev ændret til MalacoLeaf. Da de nye ejere lukkede fabrikken i Malmø, blev en del af produktionen flyttet til Slagelse, hvor fabrikken blev udvidet, bl.a. med et nyt stort distributionslager. I 2000 var der ca. 350 medarbejdere, og der blev fremstillet ca. 11.000 tons slik. MalacoLeaf blev i 2005 solgt til Nordic Capital og CVC Capital Partners, og i den forbindelse ændredes navnet til LEAF. I november 2010 blev det offentliggjort, at slikproduktionen skulle flyttes til Slovakiet, og at de ca. 200 medarbejdere ville blive afskediget gradvis i løbet af 2011. I september 2011 blev virksomhedens lokaler sat til salg for små 50 mio. kr.⁸²³

Slagelse Møbelværk

Slagelse Møbelværk blev grundlagt i 1931 af brødrene Alfred og Erik Christensen, der var sønner af ejeren af Sorø Stole- og Møbelfabrik. De blev uddannet som snedkere og havde begge erfaring fra denne fabrik, før de blev selvstændige. De startede i lejede lokaler på Valbyvej 5, og året efter flyttede de til Holbækvej, hvor der blev opført en stor fabriksbygning. Den nedbrændte den 1. oktober 1934, men blev genopbygget med et større areal.

Fabrikkens speciale var møbelstel, der blev solgt over hele Danmark, men der blev også produceret borde, stole og skabe. I 1936 beskæftigede virksomheden omkring 30 mand, hvoraf de tre var sælgere, der rejste landet rundt.⁸²⁴ I starten af 1950'erne var tallet steget til ca. 50.⁸²⁵ Flere kendte danske møbelarkitekter

Fig. 143. Slagelse Møbelværk på Holbækvej fremstillede mange forskellige møbeltyper, herunder også dyrere kvalitetsmøbler. Her er en udstilling af møbler fra møbelværket fotograferet i 1950'erne. (Foto: Dansk Billed Central. Slagelse-Lokalarkiv, B 4742).

som f.eks. Ib Kofod-Larsen og Ole Wanscher tegnede møbler til virksomhedens produktion, og mange af disse møbler sælges brugt til pæne priser på både danske og udenlandske auktioner.⁸²⁶ Slagelse Møbelværk lukkede i 1978.

Nilpeter A/S

Nilpeter blev etableret i 1919 i København som C.A. Nielsen & Petersens Maskinfabrikker A/S, deraf det senere mere mundrette navn Nilpeter. Virksomheden udviklede sig fra at være et rent serviceværksted til at udvikle og producere specialiserede maskiner til den grafiske branche. I 1962 købte firmaet en grund på 13.200 m² ved Norgesvej i Slagelse. Da var virksomheden ikke blot en lokal producent, men havde udviklet sig til en international salgsorganisation. I 1981 døde Nilpeters administrerende direktør A. Eriksen, og hans søn Lars overtog ledelsen. Virksomheden havde etableret nye produktionslokaler på Elmedalsvej, hvor indretningen var nyskabende og uden indvendige vægge i produktionshallen. Frem til 1987 havde Nilpeter også produktion på Løvegade i en bygning, der efterfølgende blev overtaget af skiltefabrikken Sericol.⁸²⁷

Nilpeter har modtaget både danske og internationale priser, bl.a. Vestsjællands Erhvervsråds Initiativpris i 1998. I 2004 blev fabrikkerne i USA og Slagelse udvidet, og man valgte at bevare produktionen i Danmark, hvor der er større ekspertise. Efter et underskud i 2010 var der atter overskud i 2011, og det forklares med, at Nilpeter havde forsøgt at sprede sine investeringer for både at imøde-

Fig. 144. Nilpeter er en af Slagelses højteknologiske virksomheder med international succes. Den er kendt i lokalsamfundet som en god arbejdsplads med gode arbejdsvilkår. Selv i en højteknologisk virksomhed er der stadig brug for en plastikspand med vand. (Foto venligst udlånt af Nilpeter).

komme store kunder og mindre virksomheder. I foråret 2013 fik Nilpeter en ordre på trykkemaskiner til det kinesiske postvæsen, der hvert år producerer 2,5 mia. frimærker. Kineserne blev interesserede gennem et samarbejdsprojekt med Post Danmark, som havde til formål at højne kvaliteten i frimærkeproduktionen. Som et led i projektet investerede Post Danmark i en Nilpeter trykkemaskine til selvklæbende frimærker, og det førte til, at en delegation fra Nilpeter blev inviteret til Kina, hvor embedsmændene i postvæsenet blev så begejstrede, at det førte til en konkret ordre.⁸²⁸

Slagelse Andels Svineslagteri

Slagelse Andels Svineslagteri blev stiftet i 1888 og begyndte produktionen året efter, hvor man også åbnede et slagteriudsalg på Nytorv. Slagteriet udvidede flere gange, og efter en brand i 1904 blev det moderniseret og kunne derfor klare sig i konkurrencen med slagterier i nabobyerne Sorø og Skælskør. Ved 25-års jubilæet deltog ca. 4.000 mennesker, og det gik godt for slagteriet indtil 1. Verdenskrigs udbrud i august 1914. Krigen medførte store transportproblemer og en diskussion om fordelingen af produktionen mellem hjemmemarkedet og de krigsførende lande. Der blev indført maksimalpriser, og i 1917 blev eksporten til England standset på grund af tyskernes ubådsblokade mod England. Antallet af slagtede svin faldt som følge af dårlig høst og mangel på foder fra udlandet, hvilket betød rationering af flæsk. Slagteriet kom i foråret 1918 ned på kun at slagte en halv snes svin om ugen, og der var nu tanker om at omdanne slagteriet til kartoffelmelsfabrik. Den totale arbejdsstyrke var på dette tidspunkt nede på otte ansatte.

Genrejsningen efter 1. Verdenskrig tog lang tid på grund af fortsat fodermangel og den omstændighed, at eksporten var lang tid om at komme i gang. I 1919 blev der kun sendt 138 svin til England, og det var først i 1923, man var tilbage på niveauet fra før verdenskrigen. Et forsøg på at udvide forretningsområdet med en kreatureksportforening mislykkedes efter ni års produktion. I 1923 besluttede man sig for en væsentlig bygningsmæssig fornyelse af slagteriet, og arbejdet blev uden licitation overdraget til bygmester Johannes Olsen, Slagelse. Ny- og ombygningerne blev mere omfattende end oprindelig tænkt, bl.a. blev maskinanlægget fornyet og vandforsyningen forbedret. I slutningen af 1925 var byggeriet tilendebragt, og der var i stort omfang tale om et helt nyt slagteri, som blev karakteriseret som landets smukkeste og bedst indrettede. Udgifterne til byggeriet var steget eksplosivt. I februar 1925 kalkulerede man med i alt 675.000 kr., men det endte med 927.000 kr. Denne overskridelse blev stort set accepteret af andelshaverne, der til gengæld havde fået et slagteri med kapacitet til slagting af 100.000 svin årligt – et tal, der blev nået få år senere, nemlig i 1931. Udover slagting af svin var virksomheden også involveret i andre aktiviteter og forretninger. Der var etableret en ægekseport, der gik godt frem til midten af 1920'erne, hvorefter den i en periode blev en underskudsforretning. For at fremme kvaliteten af slagtesvin solgte man i en periode pattegrise, ligesom man

Fig. 145. Luftfotoet af Slagelse Andels Svineslagteri viser, hvor stort slagteriet var. Forrest ses Volden, den nuværende Ndr. Ringgade. Slagteriet blev etableret i 1888 og lukkede endeligt efter flere fusioner i 1992. (Slagelse Lokalkiv, B 2498).

involverede sig i etablering og drift af en svineforsøgsstation. Slagterbutikken på Nytorv blev senere flyttet til Rosengade, og man startede også butik i Korsør. Fra 1929 forsøgte man sig kortvarigt med fjerkræslagting. 1930'ernes økonomiske krise med høje toldmure og importreguleringer i nabolandene betød nedgangstider for slagteriet med et faldende antal slagtninger.⁸²⁹

2. Verdenskrig vanskeliggjorde en normal produktion, men efter krigen blev der foretaget store ombygninger og udvidelser af bl.a. elforsyning, pølsemageri, køle- og fryserum og tilskæringsrum. Omkring midten af 1950'erne var der ca. 50 ansatte. I 1959 blev det gamle okse- og svin slagteri nedlagt og erstattet af et nyt, og et par år senere blev der investeret i nye mere moderne maskiner. I begyndelsen af 1960'erne begyndte en centralisering af slagterierne med overtagelser og sammenlægninger. På generalforsamlingen i 1964 opfordrede formanden, Bjarne Hansen, til, at slagteriet i Slagelse lagde sig sammen med slagteriet i Skælskør. Det ville øge mængden af slagtesvin med 50.000 årligt til i alt 225.000. Forslaget blev vedtaget med kun én stemme imod, og overtagelsesdatoen for Skælskør Svineslagteri blev den 1. maj 1964.⁸³⁰ I 1967 blev der indledt et samarbejde med Holbæk Amts Andelsslagteri, der den 1. januar 1972 førte frem til en fusion med navnet Nordvest. Ved samme lejlighed gik direktør E. Riber af efter at have beklædt stillingen siden 1958, hvilket dog var kort tid i forhold til hans forgænger J. Mehlsen, der var i stillingen fra 1926 til 1958.

I 1971 havde slagteriet behov for mere plads og købte ca. 5.400 m² jord ved Nørregade. Slagteriet havde ansat en del gæstearbejdere, som man skaffede bo-

lig til, og man fik eksempelvis tilladelse til at lade 12-15 gæstarbejdere bo i ejendommen Jasminvej 24.⁸³¹

De øvrige slagterier øst for Storebælt dannede senere en fusion, der i første omgang hed FSA (Forenede Sjællandske Andelsslagterier) og senere Steff-Houlberg. Fusionsprocessen tog 20 år fra 1966 til 1986 og omfattede bl.a. Nordvest. Slagtningen i Slagelse ophørte i 1992, og hvor det blev nedrevet. Det oprindelige frysehus blev anvendt til opskæring og udbening, og efter fusionen mellem Steff-Houlberg og Danish Crown blev anlægget benyttet til udbeningsafdeling.⁸³² Senere blev der engrosvirksomhed indenfor kød, men også denne virksomhed, Slagelse Kødgros, er nu lukket.

Westrup

Westrup blev skabt af Troels Westrup, der var uddannet møllebygger. Han var ansat i firmaet Damas, hvor han opsatte maskiner inden for korn- og frøindustrien, indtil han i 1950 besluttede at blive selvstændig. Han etablerede firmaet i kælderen under sin villa. Han fik hurtigt mere at lave, og i 1955 udvidede han med en garage i jordbærbedet. Hans bror Knud, der var uddannet maskinarbejder, gav ofte en hånd med, og i februar 1958 stiftede de firmaet Brødrene Westrup I/S, der fremstillede renseanlæg til korn- og frøindustrien. Firmaet byggede en maskinfabrik i Skovsø, som blev for lille, og herefter opførte de en helt ny fabrik på Sorøvej, hvor fabrikken stadig ligger.⁸³³

I 1982 solgte de virksomheden til en svensk koncern og oprettede samtidig en fond, hvis formål er at støtte medarbejderne med uddannelse, ferie mv. Knud Westrup købte sammen med tre andre firmaet tilbage i 1993. Mogens Dahl-Nielsen blev nu

Fig. 146. Direktør Mogens Dahl-Nielsen viser rundt på Westrup, der fremstiller maskiner til korn- og frøindustrien. (Slagelse Lokalkiv).

administrerende direktør. Omkring år 2000 beskæftigede virksomheden 170 medarbejdere, og ca. 70 % af produktionen blev eksporteret. Ved firmaets 50-års jubilæum i 2008 var Dahl-Nielsen fortsat direktør og medejer, mens de øvrige ejere var indiske. Netop Indien blev vurderet som et fremtidigt stort marked for virksomheden. Westrup havde da ca. 100 medarbejdere i produktionen og ca. 50 i administration og udvikling. I 2013 har virksomheden 130 ansatte i Slagelse. Troels Westrup døde i 2011.⁸³⁴

Slagelse Dampmølle og Slagelse Valsemølle

På Ndr. Stationsvej grundlagde dampmøller Rasmus Peter Troensegaard i 1903 firmaet A/S Slagelse og Korsør Dampmølle, som senere blev til Slagelse Dampmølle, idet møllen i Korsør blev nedlagt i 1925-26. På havnen i Korsør etablerede virksomheden store silopakhuse til opbevaring af det importerede korn. Også til møllen i Slagelse hørte store siloanlæg. Møllen havde sine kunder blandt kolonialgrossister og bagermestre over hele landet, og den beskæftigede ca. 40 medarbejdere. Dampmøllen blev i 1979 overtaget af A/S Valsemøllen fra Esbjerg, og i 1982 gik møllemester Hørdahl Jensen på pension. To år senere sluttede møllens drift, da den svenske koncern bag A/S Valsemøllen havde bygget en helt ny mølle ved Køge. Hvor Slagelse Dampmølle lå, er der siden bygget beboelseslejligheder. Området betegnes Mølletorvet og henviser både til Slagelse Dampmølle og Slagelse Valsemølle, der lå få hundrede meter fra hinanden.

Slagelse Valsemølle blev grundlagt ca. 1924-25 og havde P.A. Kargaard Thomsen som primus motor og direktør. Valsemøllen opkøbte korn hos landmændene og forarbejdede det til fint mel, som blev afsat til bagerier og pakket i mindre portioner, også til almindelige forbrugere. Processen var ret omfattende, idet

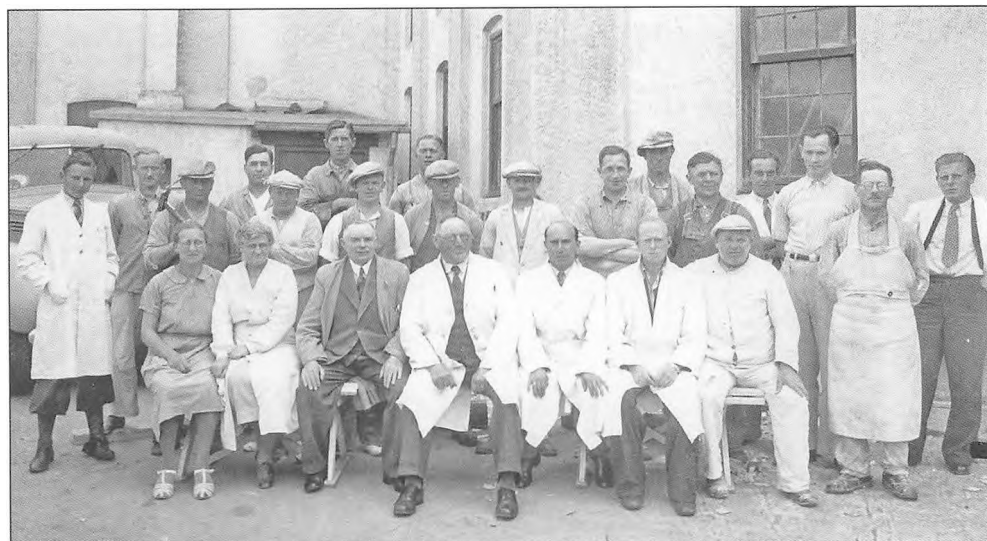

Fig. 147. Personalet på Slagelse Dampmølle fotograferet foran møllen på Ndr. Stationsvej. Dampmøllen eksisterede fra 1903-1984. (Slagelse Lokalarkiv, B 463).

kornet skulle renses for alle fremmedlegemer såsom sten, metal, jord og andre urenheder. Valsemøllens funktion som melmølle ophørte, da den blev opkøbt af handelsmøllernes brancheforening med nedlæggelse for øje, og maskinerne blev destrueret, så de ikke andre steder kunne blive årsag til konkurrence. Den driftige lokale købmand Aage Erslev overtog i 1957 bygningerne som lager for korn og foderstoffer. En 47 meter høj betonsilo blev opført i 1963, men i 1979 solgte Erslev-familien ejendommen til Superfos Korn, der i 1984 flyttede aktiviteterne i den gamle valsemølle til en anden adresse i Slagelse. Herefter stod bygningerne tomme og blev revet ned i 1992. På samme tid blev bygningerne til den tidligere dampmølle et andet sted på Ndr. Stationsvej også revet ned. Begge nedrivninger skete som del af projekt Banebyen.⁸³⁵

Wolfking CFS

Wolfking blev etableret i 1949 af William Jensen. I 1965 købte virksomheden et areal på Sorøvej og flyttede hertil med adresse på Industrivej i Slagelse.⁸³⁶ Virksomheden producerede udstyr til fødevarerindustrien, herunder maskiner til kødforarbejdning, transportører, lifte, rørsystemer m.v. I 1979 blev virksomheden en del af BHJ Gruppen i Gråsten. Ved 50-års jubilæet var der ca. 230 medarbejdere, og virksomheden eksporterede ca. 90 % af produktionen til lande i hele verden. Der var salgskontorer i Tyskland, England og Kina og produktion i USA og Holland. Stifteren formulerede i forbindelse med jubilæet en tese om, at mens det går bedst, skal en virksomhed kigge på, hvad der skal laves i de kommende 10-15 år. I 2001 blev Wolfking Group overtaget af CFS Convenience Food System, der var dannet i 1997 med hovedkvarter i Holland.

CFS Slagelse kom i 2003 ud i en krise, der stillede spørgsmålstegn ved den fortsatte drift. Selskabets revisorer tog forbehold for regnskabet på grund af nogle misligholdte låneaftaler, men problematikken blev efterfølgende løst.

I 2004 blev CFS overtaget af investeringsselskabet AEA Investors med kontorer i New York og London. I december 2010 blev det meddelt, at fabrikken i Slagelse skulle lukke i foråret 2011 og at ca. 185 medarbejdere ville blive afskediget i flere etaper frem til 2012. Lukningen blev begrundet med, at AEA Investors ønskede at samle produktionsaktiviteterne på færre og større enheder. Dermed kunne man fremme effektiviteten og frigøre ressourcer til forskning og udvikling af fremtidens produkter. Firmaets salg og serviceafdeling med 40-45 medarbejdere forblev i Slagelse.⁸³⁷

Handelsliv, håndværk og pengeinstitutter

Handel

Slagelse er ofte blevet kaldt Vestsjællands handelsby nummer 1. Det er korrekt, at byen har haft et stort udvalg af mere eller mindre specialiserede butikker, og at byen handelsmæssigt har tiltrukket indbyggere fra et stort opland. Før det blev

Fig. 148. Kontantforretningen – eller I.P. Huset, som det også blev kaldt efter grundlæggeren I.P. Nielsen – havde et stort og alsidigt udvalg i alt indenfor beklædning, linned mv. På billedet er der gjort klar til julehandlen, mens forretningen holdt til i Stenstuegade, hvor biblioteket senere fik mødelokaler og administration. (Slagelse Lokalkarkiv, B 3278).

almindeligt med længere åbningstider, var byen oftest fyldt med folk, der handlede fredag aften, hvor butikkerne havde åbent helt til kl. 19 eller 20. Folk kom fra de mindre byer i omegnen som Høng, Fuglebjerg, Sørbymagle, Dalmose og Boeslunde, men også fra de nærliggende købstæder som Sorø, Korsør og Skælskør.⁸³⁸

Byen havde tidligere store købmandsgårde som Chr. Rossing, B. Bennetzen og Aage Erslev, hvor omegnens landmænd kom både for at købe og sælge varer, og inden det blev almindeligt med biler, var købmandsgårdene udstyret med stalde til de mange heste, der kom til byen.

Byen har haft store velassorterede butikker inden for alle varegrupper, og enkelte butikker havde tidligt karakter af stormagasiner som f.eks. Den Blaa Butik i Skovsøgade, der markedsførte sig som "Danmarks billigste varehus," hvor man kunne købe alverdens ting. Kunne man ikke finde det søgte i andre butikker, var Den Blaa Butik ofte leveringsdygtig. En anden butik var Kontantforretningen, eller I.P. Huset, som det populært blev kaldt efter grundlæggeren I.P. Nielsen. Forretningen holdt i mange år til i Stenstuegade (hvor biblioteket senere fik administration og mødelokaler), men byggede i 1961 et stort varehus på hjørnet af Rosengade og Stenstuegade. I.P. Huset lukkede ved udgangen af 1970, hvorefter Illum holdt til i bygningen fra 1972 til 1979. Herefter købte Vestsjællands Amt bygningen til andet formål.

Slagelse havde desuden en række mere specialiserede butikker. Inden for isenkram var det f.eks. Ulrichs Isenkram i Smedegade, der eksisterede 1897-1991. Indenfor porcelæn, gryder, pander og lignende til husholdningen gik man til Hans Knudsen i Rosengade. Grønholt på Gl. Torv var i perioden 1937-98 en stor manufakturforretning med et stort udvalg i bedre dametøj samt alt inden for dyner, duge, sengetøj o.l. Otto Johansen på Nygade – i folkemunde kendt som Bøndernes Paradis – var fra 1919 stedet, hvor man handlede herre- og arbejdstøj. Af andre kendte tøjbutikker kan nævnes Toustrup Andersen, Asmussen, Larsen, London, Sponholtz og Pallesen. I takt med stigende velstand opstod nye varegrupper som brugskunst og andre ting til hjemmet, og Bahne-kæden blev grundlagt i 1965 af Jørgen Bahne Sørensen i Slagelse. Inden for sko var det specielt Jægerfelt på Rådhuspladsen, der var førende, og blandt boghandlerne især Sten-

bæks boghandel på Gl. Torv og Helwegs boghandel på Nytorv. I dag er der kun Otto Johansen og Bahne tilbage af de nævnte.

Udviklingen de sidste 20-30 år har ikke ændret ved byens betydning som vægtig handelsby med et bredt udvalg af butikker, men den har givet nye udfordringer for handelslivet. Mange af byens butikker er med i indkøbsskæder eller er filialer af store landsdækkende eller globale koncerner. Det har medført en ensartethed i vareudbud, butikkernes indretning, design o.l., så de ligner butikker i nabobyerne. I dag konkurreres der ikke alene på pris og service, men også på oplevelser og omgivelser. Det kan være torvedage, arrangementer med underholdning, udstillinger og gågademiljøer. I dag er byens handel udfordret af den øgede internethandel. En markant forskel på handlen i Slagelse og i andre byer er Vestsjællandscentret, der med en central beliggenhed er en integreret del af handelslivet. Det betyder dog ikke, at al handel er centreret i byens centrum. Tæt ved motorvejen ligger Bilka, og derudover er der et større handelsområde i området Kinavej og Japanvej, hvor det typisk er de mere pladskrævende butikker, der har til huse.⁸³⁹ Der er en begyndende tendens til, at handelen flytter fra bymidten til disse områder. I perioden fra 2007 til 2011 er antallet af butikker i centrum faldet med 11 %, mens der er åbnet ni nye butikker i de to områder udenfor centrum.⁸⁴⁰ Endelig har en række dagligvarebutikker valgt at placere sig tæt på de store indfaldsveje og tæt på store beboelsesområder.

Fig. 149. En af de ældste forretninger i byen er herretøjsbutikken Otto Johansen på Nygade. Forretningen blev etableret i 1919 og eksisterer stadig i 2013. I mange år var lysreklamen med manden, der tog hatten af og på, kendt i gadebilledet. (Slagelse Lokalarliv, B 4156).

Vestsjællandscentret

I 1969 åbnede Vestsjællandscentret i Jernbanegade, centralt i byen. Før den tid lå der på hver side en stor tømmerhandel. Hvor City3 ligger i dag, lå Silvan. Hvor Vestsjællandscentret ligger, lå det, der senere blev til Grønvold & Schou. Det var grundlagt af Carl Grønvold i 1844 i Løvegade. Da jernbanen kom til byen i 1856, flyttede firmaet til Kalundborgvej, hvor det havde kornmagasin og tømmerhandel. Da pladsen blev for trang, købte man fem td. land i Jernbanegade, hvor der blev indrettet tømmerhandel, savværk og forgylderi. Da man ønskede at udvide i 1960'erne, var der ikke plads i byen, og man købte et areal af kommunen på Sorøvej, hvor firmaet stadig holder til.⁸⁴¹ Ved samme lejlighed blev kommunen tilbudt arealet på Jernbanegade, men ville ikke betale den forlangte pris. Køber blev i stedet et aktieselskab oprettet af Hovedstadens Brugsforening og Schou-Epa.⁸⁴² Grunden blev senere solgt til et konsortium af forsikringsselskabet Nye Danske af 1864, Købstædernes Almindelige Brandforsikring og Privatbanken i København A/S, der efterfølgende stod for opførelsen og finansieringen af det nye center. Det var landsretssagfører Henrik Hoffmeyer, der havde fået idéen til centret, da han var på besøg i USA, og han havde relationer til Nye Danske af 1864.

Forud for opførelsen af centret måtte man igennem en længere proces, hvor krav fra Boligministeriet gav anledning til problemer. I december 1967 pålagde ministeriet Slagelse Kommune at udarbejde en byplanvedtægt for området, som skulle være en forudsætning for at godkende projektet. Allerede i januar 1968 vedtog byrådet den krævede byplanvedtægt, men hermed var sagen ikke slut. I februar måtte sagen igen til behandling i byrådet, og dagsordenspunktet be-

Fig. 150. Rejsegilde på Vestsjællandscentret 17. april 1969. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokalarkiv).

gyndte i godt kancellisprog således: "Boligministeriets kommitterede i byplansager meddelte 7. februar 1968, at de af byrådet under 22. januar 1968, pkt. 5, vedtagne forslag til byplanvedtægt for området omkring "Vestsjællandscentret" og forslag til ændring af grænserne for bygningsvedtægtens byggeområder samstedts ikke var tilstrækkelige til at afklare forholdene i det pågældende område". Kommunen måtte i gang igen, og samtidig meddelte Henrik Hoffmeyer, at han på vegne af de interesserede parter måtte forbeholde sig ret til at rejse erstatningskrav over for kommunen, hvis byggeriets igangsættelse blev forsinket, eller der skulle ske en omprojektering. I marts 1968 vedtog byrådet en ny byplanvedtægt, der nu omfattede hele området, der afgrænses af Jernbanegade-Østerbro-Skellet-Torvegade-Rådhuspladsen-Smedegade-Nytorv-Nygade og Schweizerpladsen. Der kom seks indsigelser mod byplanvedtægten, hvoraf kommunen afviste de tre, fulgte den fjerde, forhandlede sig til rette om den femte og udskød den sjette til senere forhandling. I januar 1969 blev byplanvedtægten behandlet for sidste gang i byrådet. Vestsjællandscentret åbnede den 20. november 1969 og var dermed det tredje forretningscenter i Danmark.

Fra starten var der to store supermarkeder, et pengeinstitut og omkring 20 butikker. De første år var der dog også en række ledige lejemål, og først ca. fem år efter åbningen var hele centret fyldt op. I begyndelsen blev centret mødt med en vis skepsis. Byens øvrige handelsvirksomheder havde svært ved at se formålet med et indkøbscenter, da de eksisterende butikker så rigeligt kunne dække for-

Fig. 151. Vestsjællandscentret er bl.a. kendt for at have mange aktiviteter ved siden af butikkerne. På centeretorvet er der ofte aktiviteter for børn, modeopvisning, biludstilling osv. Imidlertid er der ikke noget, der slår tilstrømningen af kunder, som når centret begynder udsalg! (Slagelse Lokalkiv).

brugernes behov og ønsker. Kunderne fra byen var langt hen ad vejen trofaste og loyale mod de butikker, de hidtil havde handlet i, men mange kunder fra byens store opland var mere nysgerrige og lagde gerne deres handel i centret. Nogle af byens butiksejere var i vildrede med, hvordan de skulle agere i forhold til centret, der langsomt blev mere og mere populært. De valgte derfor at bibeholde deres forretning i byen, men etablerede en "filial" i centret. Herretøjsbutikken London på hjørnet af Løvegade og Schweizerpladsen etablerede eksempelvis en filial i centret med navnet Topman. Efterhånden blev centret en stor gevinst for Slagelse, da der er gåafstand mellem centret og byens øvrige butikker, og denne sammenhæng mellem by og center blev yderligere styrket i 1971, da der blev etableret en sti mellem centret, Rådhuspassagen og Nyport (nu Galleriet) over Casinotorvet. Projektet blev primært finansieret af kommunen. Herved fik centret udover fra Jernbanegade og p-pladsen ved Østerbro en tredje indgang, der hurtigt blev mere benyttet end den fra Jernbanegade. Centret blev udvidet i 1986, og i 1996 fulgte en udvidelse på yderligere 6.000 m², da der kom butikker i to etager, og med en del af udvidelsen rykkede centret tættere på bymidten. Senest er Kvickly i 2013 blevet moderniseret, og Post Danmark har åbnet postbutik som erstatning for det lukkede posthus på Sdr. Stationsvej. Centret har nu et butiksareal på ca. 23.000 m² samt et centertorv, hvor der jævnligt er underholdning, udstillinger og andre aktiviteter. Centret ejes af Danica Ejendomsselskab ApS og administreres og drives af firmaet Steen & Strøm, der administrerer en række andre centre i Danmark.⁸⁴³

Fra E2 til Bilka

Historien om Bilka i Slagelse starter med etableringen af et supermarked i den modsatte ende af byen. I 1953 kom Villy Ehlers til Slagelse, hvor han blev ansat hos købmand Hjalmar Jensen på Nytorv.⁸⁴⁴ I 1958 åbnede han sin egen købmandsbutik i Næstved og syv år senere et supermarked i Slagelse. Ehlers forudså, at de første boligblokke i Nordbyen ville blive til endnu flere i løbet af en kortere periode, og at der ville opstå en by i byen med et pænt indbyggerantal. Den 6. august 1965 åbnede han et af landets første supermarkeder med egen slagterafdeling, grøntafdeling mv. i Nordbyen. Supermarkedet blev både en sensation og et tilløbsstykke, hvor kunderne kom fra hele Slagelses omegn. Det gik så godt, at Ehlers valgte at tage konkurrencen op med det projekterede Vestsjællandscenter. I oktober 1968 åbnede han endnu en butik, nemlig i Jernbanegade lige over for det kommende center. Ehlers klarede sig fint i konkurrencen med butikkerne i centeret og udvidede endda begge butikker flere gange, også med et cafeteria. I 1980 overtog han Schou-Epa i centeret og indledte her en større renovering og modernisering. Året efter trak han sig imidlertid ud af centeret og solgte også i begyndelsen af 1980'erne butikkerne på Jernbanegade og Kierulffsvej til købmand Jacobsen, der var med i Favør-kæden. Dels havde Ehlers fået helbredsproblemer, dels havde han rigeligt at gøre et andet sted i byen. I 1975 deltog han i et møde, hvor borgmester Aage Nørgaard gav udtryk for, at byen manglende en mand, der kunne etablere et godt hotel, og at byen også rådede

over en grund til formålet. Grunden lå lige ved Næstvedvej og motorvejsafkørsel 39. Da Ehlers havde tænkt over sagen, sendte han et brev til borgmesteren, hvori han påpegede, at der både var plads til hotel og varehus på grunden. Resultatet blev, at Ehlers den 6. november 1977 kunne åbne varehuset E2 og den 10. maj 1978 Hotel E2 med 72 værelser og conferencefaciliteter. Direktør for hotellet blev Lillian Andersen, der bestred jobbet i mange år. Idéen bag varehuset var, at det qua sin størrelse skulle have et ekstra stort varesortiment.

Ved åbningen var der trafikkaos og en kundestilstrømning, der ikke var set i Slagelse tidligere. E2 blev en kæmpe succes, der trak kunder ikke bare fra det nære opland, men også fra alle de nærmeste købstæder som Skælskør, Korsør, Sorø, Ringsted, Kalundborg og Næstved. Trafikken blev så omfattende, at Ehlers også blev ejer af et lyskryds! Kommunen havde ikke midler til at etablere et sådant ved Idagårdsvej, hvorfor Ehlers selv finansierede det. Trods helbredsproblemer ekspanderede han i 1980'erne fortsat med åbning af butikker i Kalundborg og Ringsted og i 1989 også i Skælskør. I 1988 solgte han efter 11 års succes E2 varehus og hotel til Dansk Supermarked, der omdannede varehuset til det Bilka, vi kender i dag. En del af aftalen i forbindelse med handelen var, at Ehlers ikke måtte drive supermarked i en radius af 15 kilometer fra Slagelse, og det var derfor han året efter åbnede i Skælskør. I 1989 skiftede hotellet navn til Hotel Frederik II efter kongen, der døde på Antvorskov Slot i 1588 (se s. 29). I 2011 bortforpagtede Dansk Supermarked Hotel Frederik II til Danske Hoteller A/S, som i forvejen drev 12 hoteller. Det blev begrundet med, at hoteldrift lå langt fra Dansk Supermarkeds hovedaktivitet.⁸⁴⁵

Fig. 152. Købmand Villy Ehlers opbyggede flere forretninger i byen og var i en årrække ejer af det store varehus E2, der siden blev kendt som Bilka. Ehlers var kendt for den personlige service og nære kontakt med kunderne. Her giver han selv en hånd med i forretningen i Jernbanegade august 1972. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokalarhiv, B 3372).

Fig. 153. Sparekassen for Slagelse og Omegn på Nytorv fotograferet i januar 1964, da den nye bygning blev taget i brug. (Foto: H. Blytsgård. Slagelse Lokalarkiv, B 2828)

Pengeinstitutter

Pengeinstitutterne i byen har været igennem samme udvikling som detailhandelen med fusioner, opkøb o.l. Det er ikke muligt her at beskrive samtlige pengeinstitutter, som i øvrigt i stort omfang allerede er beskrevet.⁸⁴⁶ Fokus vil være på specielt én sag fra Slagelse, der formentlig kom til at koste mange borgere tab.

Der eksisterer ikke længere pengeinstitutter i byen, hvori bynavnet indgår. Tidligere var Banken for Slagelse og Omegn det største pengeinstitut i byen, men den blev senere overtaget af Handelsbanken, der i dag er en del af Danske Bank. Samme forløb er sket med Landbobanken, der blev til Sjællandske Bank, Kronebanken og Provinsbanken, der også er blevet en del af Danske Bank. Inden det kom så vidt, oplevede byen for første gang et større bankdrama.

Sjællandske Bank var en af byens førende banker, der efter en fusion i 1983 med Frederiksborg Bank blev til Kronebanken. I december 1984 var Kronebanken tæt på en konkurs forårsaget af konkursen i et ejendomsfirma og byggekonzern, hvor banken havde lån og garantier for 600 mio. kr. Efter et politisk pres stillede Nationalbanken sammen med tre andre store banker tabsgaranti og likviditet til rådighed for Kronebanken. I nogle medier blev der rejst tvivl om kundernes penge, hvilket udløste pres på bankens filial på Nytorv. Mange kunder ville have deres penge, og der var lange køer ud på Nytorv, ligesom banken løb tør for pengesedler. Byens øvrige pengeinstitutter måtte hjælpe til med at levere sedler, og flere af Kronebankens kunder skiftede pengeinstitut efter at have fået deres opsparing udbetalt. Den 19. december oplyste Sparekassen SDS, at den havde modtaget indlån på to mio. kr., som var flyttet fra Kronebanken. Tilsvarende

havde Jyske Bank modtaget beløb på en halv snes mio. kr.⁸⁴⁷ Kronebanken endte med en fusion med Provinsbanken.

Heller ikke byens sparekasser har længere navne, hvori bynavnet Slagelse indgår. I 1855 blev Sparekassen for Slagelse og Omegn stiftet. De første 100 år var sparekassen (trods navnet) udpræget lokal med hovedsæde i byen og uden filialer. Men med højkonjunkturerne i 1960'erne ekspanderede sparekassen gradvist med filialer i nærområdet: Vemmelev i 1968, Marievang i 1970 og senere i Sørby-magle og Kirke Stillinge. Efter etableringen af en filial i Korsør i 1995 fortsatte man i andre større byer helt frem til 2005, hvor der blev oprettet en filial i Hellerup. I 1964 flyttede sparekassens hovedsæde fra Bredegade til en nyopført bygning på Nytorv. I 1975 ændrede sparekassen navn til det, som den blev kaldt i lokalsamfundet, nemlig Slagelse Sparekasse. Tre år senere afgang den mangeårige direktør Haagen Larsen, og efter flere direktørskift og år med nogen turbulens blev Carlo Chow ansat som direktør i 1997. Han moderniserede og omstrukturerede sparekassen, der i 2002 skiftede navn til Sparekassen sparTrelleborg, fordi det med den fortsatte opbygning af filialer i eksempelvis Hillerød og Næstved ville være svært at sælge et navn, hvori bynavnet Slagelse indgik.⁸⁴⁸ I marts 2007 skiftede man navn til bankTrelleborg A/S i forbindelse med en børsnotering. Kort tid efter fik Carlo Chow arbejde i en anden bank, og få måneder senere kom Slagelse til at opleve et stort bankdrama.

I januar 2008 meddelte banken, at den på grund af betydelige finansielle problemer havde indgået aftale med Sydbank om fusion. Meddelelsen kom, da man ikke kunne overholde lovgivningens krav til solvens, og Finanstilsynet derfor havde krævet bankens likviditet sikret. Som en del af aftalen med Sydbank skulle de 15.000 minoritetsaktionærers aktier tvangsindløses til kurs 59,3. Ved børsnoteringen havde kursen været på 250. Senere blev Sydbank tvunget til at øge kursen til 93,27, men ikke desto mindre led mange kunder i bankTrelleborg store tab. Der var stor utilfredshed med den lave indløsningskurs, og mange mente, at Sydbank havde fået bankTrelleborg for billigt i forhold til værdien. Der blev talt om "Danmarkshistoriens største bankkup" og etableret en forening for mindretalsaktionærerne, der gik rettens vej for at få hævet kursen på tvangsindløsningen. Senest har Højesteret ved en prøvesag for tre aktionærer givet dem medhold i, at de skulle have haft kurs 250 for deres aktier.⁸⁴⁹ I sommeren 2013 indgik Sydbank forlig. Over 130 mio. kr. skulle betales til mindretalsaktionærerne.

Håndværkere

Slagelse har haft mange håndværksmestre og har stadig store velrenommerede firmaer. Her skal alene omtales tre firmaer, som alle har bidraget til at sætte Slagelse på landkortet uden for lokalområdet.

Bygmester Johannes Olsen

Som 29-årig flyttede Johannes Olsen i 1910 til Slagelse, hvor han fik opbygget en stor virksomhed som bygmester. Han boede på Slotsalléen nummer 27 og senere

26, og byggede desuden en række af de store og flotte villaer på denne vej. Også Rosengården i Rosengade, Kongelyset 3 og Rytterstaldstræde, er bygget af ham. I Slagelse var han desuden involveret i tilbygningen til Antvorskov Højskole i 1922, og det var han også i den smukke kirke- og mødesal på Liselund, hvor han også byggede hovedbygningen. Uden for byen byggede han en del gårde, som f.eks. Rødkildegård, Asbjerggård og Guldagergård ved Skælskør, der i dag er kendt som et internationalt keramikcenter. Han byggede også på herregårdene Charlottedal og Valdemarskilde. Endelig opførte han i 1914-15 en del sommerhuse i første række ved Stillinge Strand. I København ejede han ejendommen Vestergade 12, som han ombyggede, og hvor facadedelen i 1940 blev fredet.⁸⁵⁰

Bruno Hansen Furniture

I 2008 kunne firmaet Bruno Hansen Furniture fejre 40-års jubilæum. Før Bruno Hansen startede sin egen virksomhed, havde han arbejdet i 12 år på Slagelse Møbelværk. Hans virksomhed begyndte under beskedne forhold på Sønderås, men flyttede i 1973 til den nuværende ejendom i Skovsø. Virksomheden udviklede sig fra møbler til butiksinventar og butiksinretning og specialiserede sig i serieprodukter til store møbelkæder.

Virksomheden blev for alvor kendt, da den fik opgaven med at opføre den buede trævæg "Konkylie" i Operahuset i København, der adskiller foyer og teatersal. Den består af 638 stykker formspændte skaldele i ahorntræ, der er parvis

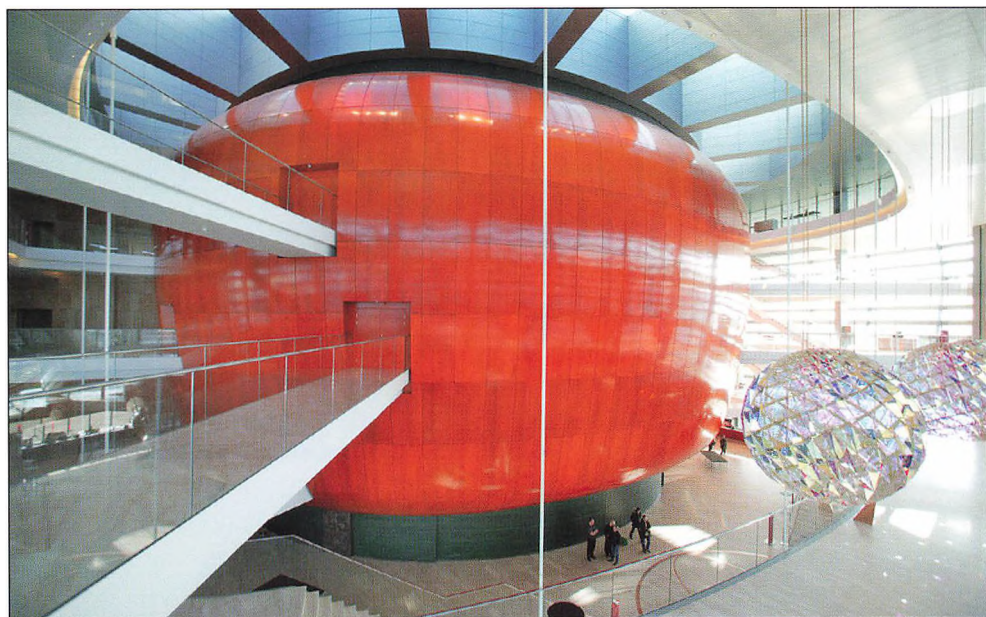

Fig. 154. Bruno Hansen Furniture A/S markerede sig for alvor som en virksomhed, der fremstiller individuelle kvalitetsløsninger, da virksomheden fik opgaven med at fremstille den såkaldte konkylie til Operahuset i København. (Foto venligst udlånt af Bruno Hansen Furniture A/S).

ens. I 2013 ejer virksomheden også Sorø Stolefabrik og udfører kun ordreproduktion i stedet for masseproduktion. Blandt kunderne er Aarhus Musikhus, Skuespilhuset i København og flere gymnasier, biblioteker og museer. I 2003 modtog firmaet Dansk Industris Initiativpris og i 2007 Nordea Danmark Fondens Erhvervspris. Bruno Hansen har været engageret i Dansk Arbejdsgiverforening og Dansk Industri samt lokalpolitik.⁸⁵¹

Byggevirksomheden Georg Berg

Et andet kendt Slagelsefirma er byggevirksomheden Georg Berg, der blev grundlagt i 1974 af bygningsingeniøren Georg Berg. Allerede få år senere var der over 25 medarbejdere, og virksomheden flyttede i 1977 til Tjørne Allé. I 2006-07 flyttede virksomheden til nyopførte lokaler på Skovsøvej. Firmaet har været bygherre på bl.a. Nørrevangskirken, ungdomsboligerne ved stationen og facadereoveringen på Kierulffsvej. Firmaet har desuden stået for et pilotprojekt med at fjerne giftigt PCB fra fuger omkring vinduer og døre på den nedlagte Nørrevangsskole. Herudover har virksomheden haft opgaver på andre dele af Sjælland, f.eks. en skoleudvidelse i Solrød, et bofællesskab, et kontordomicil og en campushal i Ringsted samt et vandværk ved Roskilde. I 2012 trak grundlæggeren sig tilbage og overlod firmaet til sønnen Christian. I 2013 har virksomheden omkring 100 medarbejdere.⁸⁵²

Infrastruktur

Beskrivelsen af Slagelse bys infrastrukturens udvikling siden 1914 sætter fokus på de anlæg, der har haft særlig betydning for byen og dens trafik. Nedenfor vil motorvejen syd om byen, omfartsvejen mod vest, ringvejene og jernbanen blive behandlet.

Veje

Motorvejen syd om Slagelse

Den 28. maj 1957 åbnede bilfærgeruten mellem Halsskov og Knudshoved, og ved samme lejlighed åbnede et stykke firesporet motorvej mellem Halsskov og Vemmelev.⁸⁵³ Fra Vemmelev blev trafikken ført ad hovedvej A1 ind igennem Slagelse by. De nye færger havde biler på to dæk, og åbningen af færgeruten medførte derfor en stor vækst i trafikken mellem landsdelene og dermed også gennem Slagelse. Byens vejforløb var ikke egnet til tidens motoriserede trafik, og strækningen mellem Gl. Torv og Nytorv blev det smalleste sted på hovedvejen mellem Lissabon og Stockholm. Ofte måtte lastbiler benytte en del af fortovet for at kunne passere hinanden, og stykket var også risikofyldt for cyklister. Når færgetrækkene fra de nye større færger kom til Slagelse, var der ofte bilkø helt ude fra Landsgrav, og igennem byen herskede der større eller mindre trafikchaos.

Fig. 155. Før motorvejen syd om Slagelse åbnede, var det smalle sted her ved Fisketorvet jævnligt en trafikalsflaskehals, når færgetrækkene kom fra Halskov. Der skete flere alvorlige ulykker her, når biler, cyklister og fodgængere skulle passere hinanden. Samtidig lå der store butikker, hvis kunder også skulle til og fra. (Foto: Sjællands Tidende. Slagelse Lokalarkiv, B 1478).

Der var planer om at forlænge motorvejen fra Vemmelev til Køge, og allerede en måneds tid før åbningen af færgeruten, blev der holdt et møde i byrådsalen i Slagelse om linjeføringen af denne omkørselsvej ved Slagelse. Først senere blev betegnelsen "omkørselsvej" ændret til motorvej. Mange parter og interessenter var repræsenteret på mødet: Borgmester Poul Hansen, amtmanden over Sorø Amt, politimesteren i Slagelse, Vejdirektoratet, Forsvarets Bygningstjeneste, Danmarks Naturfredningsforening samt Nationalmuseets 2. afdeling. På mødet drøftede man tre forslag til linjeføring. Forslag ét handlede om en linjeføring mellem Slagelse og Antvorskov. I forslag to gik linjeføringen syd om Idagård og Antvorskov, og endelig gik linjeføringen i forslag tre syd om Slots Bjergby. Der blev opnået enighed om en linjeføring fra Vemmelev syd om Idagård og Antvorskov og med tilslutning til hovedvej A1 øst for viadukten ved Skovsø. Der var også enighed om at begynde projekteringen med det samme, og at Nationalmuseet skulle lave udgravninger ved Antvorskov før igangsætningen af det konkrete arbejde.⁸⁵⁴ Der kom en lokal debat få dage senere, hvor et synspunkt var, at motorvejen med den påtænkte linjeføring ville ødelægge megen naturskønhed omkring byen. Vejen ville komme til at ligge tæt op ad Studentersøen og Etterbjerg og ville skære Skovstien midt over – en sti, der i mange år havde været Slagelse-borgernes foretrukne adgangsvej til Lystskoven.⁸⁵⁵ Et alternativt forslag var at flytte motorvejen længere ind i skoven, hvilket forsvaret afviste. Det ville give stort besvær i forbindelse med et forventet kasernebyggeri ved enten Parcelgården eller Charlottedal. I forvejen ville forsvarets øvelsesareal ved den foreslåede placering blive skåret midt over, idet det gik helt ind til omkring Frederikshøj. Planen var, at området nord for den nye motorvej skulle overdrages til Slagelse Kommune.

Anlæggelsen af motorvejen ville koste 20 mio. kr. af hvilke Slagelse Kommune og Sorø Amt skulle betale mellem tre og fire mio. kr., mens staten betalte resten. Endelig forventede man, at motorvejen tidligst ville være færdig i 1961.⁸⁵⁶ På grund af den lokale debat og nye beregninger blev der arbejdet med forslag til en ny fjerde linjeføring, der i sommeren 1958 blev præsenteret. Den ville blive lagt indenfor Antvorskov Højskole og mellem Frederikshøj og Antvorskov Teglværk – nogenlunde hvor Antvorskov Allé og Teglværksvej går i dag. Begrundelsen var et ønske om at spare på bilisternes benzin. Ved dette forslag ville man undgå stigninger på vejen, som ville medføre et øget benzinforbrug, og motorvejen ville desuden blive lidt kortere. Det nye forslag vakte bestyrelse i Slagelse, hvor hverken byrådet eller befolkningen ønskede motorvejen nærmere ved byen.⁸⁵⁷ Motorvejen ville med denne linjeføring skære igennem det nye affaldsanlæg (Dano-anlægget) på Teglværksvej, ødelægge friluftsteateret på Frederikshøj og Antvorskov Teglværk, og endelig ville Antvorskov Højskole og Liselund blive helt isoleret uden for Slagelse.⁸⁵⁸ På et møde den 2. oktober 1958 var modstanden mod den nye linjeføring markant, men alligevel ønskede Vejdirektoratet at arbejde videre med forslaget. Det viste sig, at kun Vejdirektoratet og bilejernes interesseorganisation, Forenede Danske Motorejere (FDM), gik ind for forslaget. Kommunen ønskede fortsat den linjeføring syd om Idagård og Antvorskov, som man var blevet enige om i april 1957,⁸⁵⁹ og som var 320 meter længere med et par bakker med stigninger på 12-14 meter.⁸⁶⁰

I slutningen af 1958 opgav Vejdirektoratet det fjerde forslag og fremlagde et femte, der kunne karakteriseres som et kompromis. Linjeføringen i det nye forslag gik nord om Idagård og ville skære i den sydlige del af de fredede Antvorskov ruiner. Stigningen ville i det nye forslag blive på otte meter. Med undtagelse af Idagård og Nationalmuseet tilsluttede alle parter⁸⁶¹ sig forslaget. Idagård ville få ødelagt store dele af sine marker og tilkørselsforhold til gården. Nationalmuseet vurderede, at motorvejen ville komme til at dække en del af det område, hvor Antvorskov Slot havde ligget og ville formentlig gøre indsigelse mod dette indgreb i et fredet område.⁸⁶² I begyndelsen af 1959 tydede Nationalmuseets første udgravninger på, at motorvejen ikke ville komme til at gå over det område, hvor slottet havde ligget, men man fandt en 1½ meter tyk mur bevaret i 1½ meters højde uden at være helt sikker på murens funktion.⁸⁶³ I foråret 1959 viste det sig, at motorvejsstykket mellem Vemmelev og Skovsø ville koste 24 mio. kr., og at strækningen først kunne være klar i 1962-63. Det tydede på, at skovstien ville blive ødelagt ved at blive afbrudt og få et knæk op over en ny bro over motorvejen.⁸⁶⁴

I maj 1959 opstod der for alvor problemer. Sorø Amt nægtede at betale amtets bidrag til anlæggelsen af motorvejen. Amtet mente, at der var tale om en ren statslig opgave. Slagelse Kommune havde derimod uden bemærkninger accepteret, at kommunens andel af projekteringsudgifterne blev forhøjet fra 85.000 kr. til 340.000 kr.⁸⁶⁵ Denne drejning i sagen medførte forsinkelser i det arbejde, der skulle være påbegyndt i slutningen af 1959. Da Sorø Amt fortsat nægtede at betale sin andel af motorvejen, foreslog amtmanden i december, at man henlagde

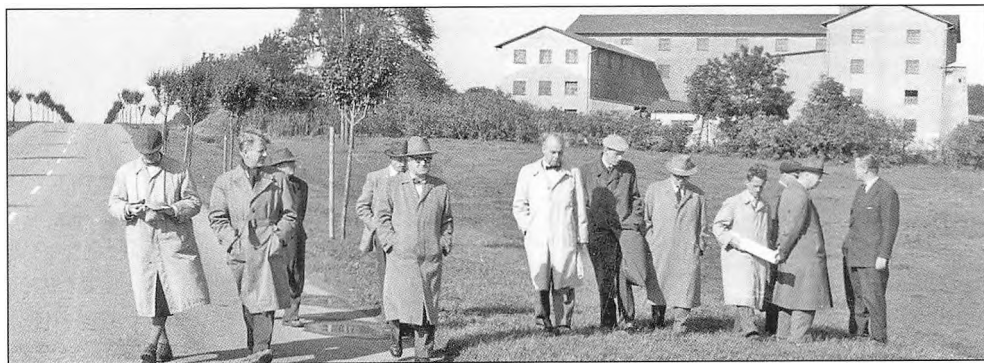

Fig. 156. Motorvejen syd om Slagelse krævede store ekspropriationer, og her ses ekspropriationskommissionen besigtige området, hvor senere afkørsel 39 kom til at ligge. I baggrunden Hunsballe Frørenseri. (Slagelse Lokalkiv).

planerne. Amtet mente, at kommuner og amter bygger veje, som staten finansierede. Få dage senere bøjede ministeriet sig og ændrede på både tilskudsregler og fordeling af vedligeholdelsesudgifter. Amtet sparede 2,5 mio. kr., og der var nu mulighed for, at jordarbejderne kunne komme i gang i efteråret 1960.⁸⁶⁶ Parallelt med disse forhandlinger, genoptog Nationalmuseet udgravningerne ved Antvorskov, hvor man fandt rester fra det gamle slot, den anden kirke på stedet, et rundt bygningsfundament samt en smukt forarbejdet og velbevaret kampestensledning, som ikke kunne bevares ved motorvejsbyggeriet. Nationalmuseet mente, at det var en 25 m lang og én meter høj kloakledning, som udmunder i en stensat åben rende.⁸⁶⁷ Den viste sig senere sammen med en anden tunnel at have været anvendt til salpeterproduktion.⁸⁶⁸

I foråret 1960 blev de første penge til motorvejen bevilget. Arbejdet blev nu vurderet til at koste 28 mio. kr., og man forventede arbejdet færdigt tre år senere. Det viste sig – som forudset – at Idagård ville blive hårdt ramt af ændringer. Flere marker måtte deles, og der skulle etableres en bro over motorvejen til gården.

Fig. 157. Idagård blev i 1917 købt af frøavler Jens Hvidberg, der i 1941 overdrog gården til Idagårdsfonden. I 1844 brændte gården, og de fleste af bygningerne på billedet er fra 1845. Gården blev hårdt ramt af ekspropriationerne til motorvejen, dels fordi den mistede jorder og de tilbageværende blev delte, dels fordi der skulle etableres en helt ny adgangsvvej. (Slagelse Lokalkiv, B 51381).

Endelig skulle den daværende Gammel Kongevej (der gik fra Antvorskov til Skælskørvej) nedlægges og omdannes til landbrugsjord for Idagård, mens den daværende Lillevangsvej skulle føres igennem fra Skælskørvej til Næstvedvej (nu Idagårdsvej).⁸⁶⁹

Diskussioner og forberedelser fortsatte – herunder om 14 broer på strækningen. Den første licitation blev afviklet på broen over jernbanen ved Skovsø. Ved den endelige ekspropriation var ingen af de berørte lodsejere tilfredse med det tilbudte erstatningsbeløb. En ejer i Skovsø forlangte 80.000 kr. for sin ejendom på 11 td. land, men blev tilbudt 63.000 kr.⁸⁷⁰ De fleste sager blev afgjort med forlig, men enkelte endte i retten. Den 23. november 1960 blev det første spadestik taget, og der kom gang i de konkrete bro- og jordarbejder, under hvillke der blev flyttet 3.000 m³ jord dagligt. I juni 1961 skulle den første bro have været færdig, men den blev et par måneder forsinket. I oktober omtalte dagbladet *Politiken* projektet som landets største vejbyggeri.⁸⁷¹

I foråret 1962 var ekspropriationerne ved at være afsluttet. Der opstod et usædvanligt problem omkring borgernes adgangsvej til Lystskoven. Adgangsvejen var sikret i en deklARATION fra 1841, men uden en præcis bestemmelse om, hvor denne adgangsvej skulle være.⁸⁷² Ejeren af Lystskoven, godsejer Viggo de Neergaard, udtog stævning mod Ministeriet for Offentlige Arbejder for at få underkendt ekspropriationen ved Studentersøen, hvor det var tanken at Skovstien og Skovvejen skulle føres ind i Lystskoven ad samme bro. Den nye vej i skoven skulle efter planerne anlægges mellem Arnehavehus og Studentersøen. Godsejeren mente, at der ville blive for stor motortrafik i skoven, når der blev ført en bilvej ind ved motorvejen, ligesom der ville gå betydelige skønhedsværdier tabt ved Studentersøen. Byrådet forholdt sig afventende, og Kasse- og Regnskabsudvalget oplyste, at det ville have opmærksomheden rettet mod dette forhold, så rettighederne fra

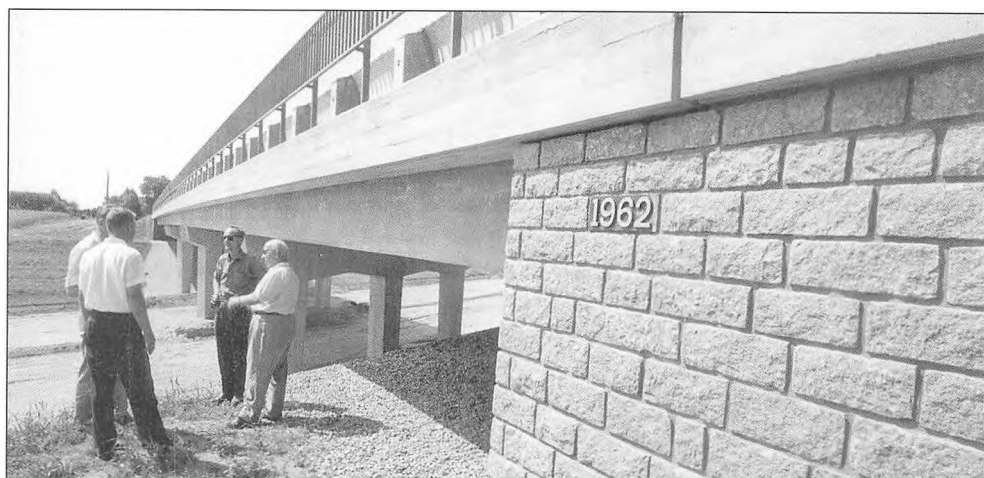

Fig. 158. Her er broen, hvor Skælskørvej føres over den kommende motorvej, blevet færdig med årstallet 1962 placeret i det flotte kampestensfundament. (Slagelse Lokalkiv).

1841 ikke blev gået for nær.⁸⁷³ Viggo de Neergaard fik ikke medhold i første retsinstans og ankede til landsretten, hvor ministeriet ligeledes blev frifundet. Han bragte sagen til Højesteret, der stadfæstede landsrettens afgørelse enstemmigt.⁸⁷⁴

I sommeren 1962 var arbejdet med motorvejen forsinket. Man forventede, at den tidligst ville åbne i sommeren 1964. Slagelse byråd var på grund af den tætte trafik gennem byen ved at miste tålmodigheden og ønskede arbejdet fremmet mest muligt.⁸⁷⁵ En væsentlig årsag til forsinkelsen var en meget regnfuld periode. I foråret 1963 var der stadig håb om, at sommertrafikken i 1964 ville kunne køre uden om Slagelse, men i efteråret kom endnu en regnperiode, der satte en stopper for arbejdet. Tidsskriftet *Ingeniøren* konstaterede i november 1963, at vejrguderne ikke havde tilsmilet anlæggelsen af motorvejen ved Slagelse, og at arbejdet nu i alt kom til at koste 40 mio. kr.⁸⁷⁶

I foråret 1964 var der tvivl om, hvorvidt motorvejen kunne blive færdig inden årets udgang. Afslutningstidspunktet var nu sat til primo 1965. I øvrigt blev broerne bygget 7½ meter bredere end oprindelig planlagt og dermed forberedt til seks spor. Dette havde naturligvis også bidraget til at forøge prisen, og hver meter motorvej ville nu have kostet mindst 4.000 kr., når strækningen Vemmelev-Skovsø stod færdig. Endelig i november var arbejdet så langt fremme, at man turde fastsætte indvielsesdatoen til den 9. april 1965.⁸⁷⁷ Denne dato kom heller ikke til at holde. Vintervejret lammede arbejdet i marts måned, så også påsketrafikken i 1965 måtte igennem Slagelse by. Endelig skete det! Den 28. maj 1965 kl. 10.00 blev motorvejen uden om Slagelse åbnet med ca. 17 måneders forsinkelse – uden markering af nogen art.⁸⁷⁸ Først i 1976 åbnede strækningen mellem Ringsted og Ølby. I juni 1993 åbnede strækningen Skovsø-Ringsted.⁸⁷⁹

Omfartsvejen vest om Slagelse

Omfartsvejen vest om Slagelse, der forbinder Kalundborgvej, Korsørvej, Skælskørvej, motorvejen og Næstvedvej, blev indviet i 2013. Omfartsvejen havde været 51 år under vejs.

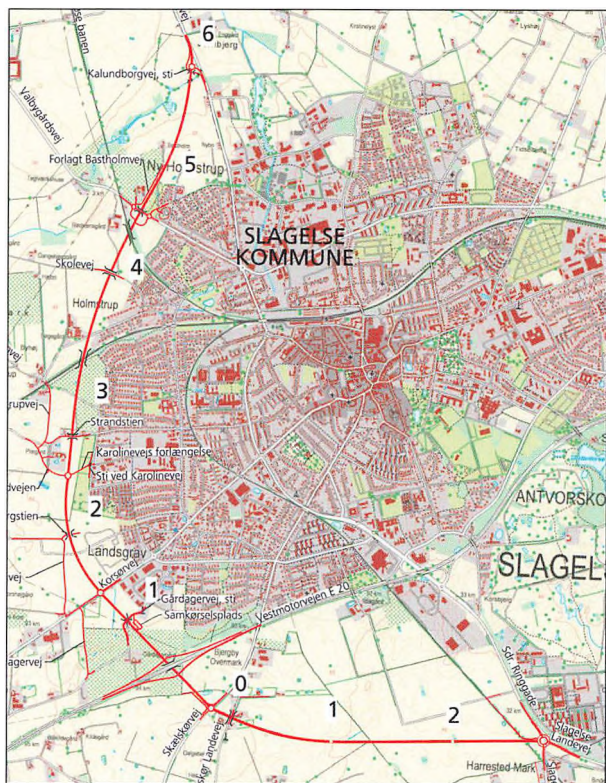
En stor del af vejens areal lå før 1970 i Sct. Peders Landsogns Kommune, hvor vejen første gang var på et sognerådsmøde i sommeren 1962, da Vejdirektoratet havde kommenteret kommunens dispositionsplan for en omkørselsvej vest om Slagelse by. Vejen blev optaget på ministeriets

Fig. 159. Den 5. maj 2011 tog borgmester Lis Tribler og transportminister Hans Chr. Schmidt det første spadestik til omfartsvejen vest om Slagelse. 75 elever fra den nærliggende Marievangsskolen hjalp til. Foto: Thomas Danielsen.

vejplan, og Sorø Amt blev anmodet om at udarbejde et skitseprojekt. Samtidig bad man sognerådet om ikke at træffe dispositioner, der ville hindre en gennemførelse af vejen.⁸⁸⁰ Skitseforslaget fra Sorø Amt blev forelagt Slagelse byråd i februar 1963, og byrådet foreslog da, at strækningen mellem Harrested og hovedvej A1 (nu Korsørvej) blev lagt længere mod vest.⁸⁸¹ Herefter skete der ikke noget konkret i mange år, bortset fra, at byen langsomt blev udbygget ud mod den projekterede vej, hvor arealerne til vejen var tinglyst til vejbyggeri. Endvidere blev trafikken gennem Slagelse fra Kalundborg til Næstved tættere med 8.000-9.000 biler i døgnet, ligesom de mange lastvogne til Slagelse Mejericenter Arla blev en større belastning i kvartererne omkring Landsgravvej. Først i slutningen af 1990'erne kom der atter gang i planerne om at etablere omfartsvejen. Der opstod nu bl.a. en debat om vejens linjeføring. Nogle mente, at byudviklingen siden 1963 havde været så omfattende mod vest, at den nye omfartsvej allerede fra begyndelsen ville komme til at ligge for tæt på beboelse. Et forslag var derfor at flytte vejen længere mod vest ud på den anden side af Pilegården. Linjeføringen blev imidlertid fastholdt, da Slagelse Kommune indgik en aftale med Vestsjælland Amt om, at amtet ville betale for første etape fra Kalundborgvej til Skælskørvej. Staten ville så betale en tilslutning til motorvejen. Aftalen blev præsenteret og underskrevet i oktober 2000. Den nye vej ville blive ca. 6,3 km lang, og aftalen blev vedtaget i byrådet med et ændringsforslag fra Borgerlisten, der gik ud på, at anlæggelsen skulle udføres på en måde, der ville reducere eventuelle støjgener så meget som muligt.⁸⁸²

Arbejdet skulle efter planen være færdigt i 2006, men på dette tidspunkt var det ikke kommet i gang. Først manglede amtet de fornødne penge, dernæst blev amtet nedlagt i forbindelse med kommunalreform-

Fig. 160. Efter 51 års forberedelse åbnede omfartsvejen vest om Slagelse i september 2013. Til gengæld kom hele strækningen fra Kalundborgvej til Næstvedvej på én gang. Byen har i den lange periode bredt sig helt ud til den nye omfartsvej. (Slagelse Lokalkiv).

men, hvor staten overtog projektet. Projektet skulle nu indgå i en prioritering sammen med mange andre statslige vejanlæg. I december 2009 indgik VK-regeringen et bredt forlig med stort set alle Folketingets partier. Heri indgik første etape af omfartsvejen, men allerede i februar 2010 kom også anden etape med i forliget. Folketinget vedtog anlægsloven i december 2010. I maj 2011 blev det første spadestik taget. Den nye omfartsvej med gennemførelsen helt til Næstvedvej er ca. ni km lang. Prisen er i alt 510 mio. kr., og heri indgår også to km støjvolde, to jernbanebroer, en bro over motorvejen, et tilslutningsanlæg, to vejbroer, fire stitunneller, tre stibroer og et antal rundkørsler.⁸⁸³

Ringgaderne

Den ældste af de tre ringgader er Vestre Ringgade, der blev anlagt i 1945-46 som et såkaldt beredskabsarbejde, der skulle skaffe beskæftigelse til ledige. Ringvejen fra Løvegade til Mariendals Allé blev i juni 1946 navngivet Ndr. Ringgade.⁸⁸⁴ Planen på dette tidspunkt var, at vejen skulle videreføres fra Mariendals Allé til Skælskørvej og Ny Næstvedvej, og når dette var sket, skulle dette stykke kaldes Sdr. Ringgade. Logikken i navngivningen må have været, at det ene stykke lå nord for hovedvej A1, det andet syd for. Byrådet beskæftigede sig i 1944-47 meget med ringvejsprojektet. Den største udfordring var det sted, hvor vejen skulle krydse Skælskørvej. Her var også DSB involveret, idet statsbanerne ønskede Skælskørvej ført under Slagelse-Næstvedbanen for at undgå krydsende trafik mellem tog og biler. Dette ville medføre, at den nye Sdr. Ringgade ligesom jernbanen skulle føres over Skælskørvej. Projektet ville blive omfattende, og det blev ikke realiseret før i 1960'erne, hvor de to broer over Skælskørvej blev bygget og den nuværende Sdr. Ringgade blev anlagt ud til motorvejen og udstykningerne omkring Bilka.

I forbindelse med anlæggelsen af ringvejen fra Løvegade til Mariendals Allé blev der i efteråret 1945 afholdt licitation på jord- og kloakarbejderne. Der indkom 12 tilbud, hvoraf kun ét var fra et Slagelsefirma. Det billigste var på 89.365 kr. og det dyreste på 141.153 kr. Byrådet valgte imidlertid ikke det billigste, men det tredjebilligste, der lød på ca. 12.000 kr. mere. Årsagen var, at det billigste tilbud kom efter fristens udløb. Man undersøgte desuden firmaet og fandt ud af, at tilbudsgiveren havde arbejdet for den tyske værnemagt, så man ville ikke antage tilbudet.⁸⁸⁵

Den nuværende Ndr. Ringgade er anlagt i flere etaper. I dag går vejen helt fra Kalundborgvej til rundkørslen i Skovsø. Det første stykke fra Kalundborgvej til Valbyvej er det ældste stykke, der gik forbi Slagelses første station (der senere blev bl.a. margarinefabrik).⁸⁸⁶ Dette vejstykke hed i mange år Volden. Lige efter den tidligere station drejede det op ad det nuværende vejstykke Banevolden, hvor det ramte Valbyvej. Det næste stykke fra Valbyvej til Rosenkildevej blev anlagt i 1953-54,⁸⁸⁷ og i 1967-68 fulgte stykket fra Rosenkildevej til Holbækvej. Endelig fulgte det sidste stykke fra Holbækvej til Skovsø i 1991-92.⁸⁸⁸

Jernbanerne

I 1856 kom jernbanen til Slagelse, da strækningen Roskilde-Korsør blev åbnet. I 1892 åbnede Slagelse-Næstvedbanen, og Slagelse blev samtidig forbundet med Skælskør, da der blev anlagt en sidebane fra Dalmose til Skælskør. Fra 1898 kan man betegne Slagelse som et jernbaneknudepunkt, da Slagelse-Værsløvbanen åbnede med videre forbindelse til Kalundborg og Holbæk. I 1901 åbnede den private bane mellem Høng og Tølløse, og dermed var Slagelse også forbundet med Holbæk.⁸⁸⁹ Slagelse var nu blevet forbundet med alle de nærmeste købstæder i Vestsjælland, og sådan var situationen frem til 1950, hvor persontrafikken på banen mellem Dalmose og Skælskør ophørte, hvorefter forbindelsen mellem disse byer foregik med bus.

Den 22. maj 1971 blev der nedlagt adskillige såkaldte sidebaner over hele Danmark. Det drejede sig bl.a. om både Slagelse-Næstvedbanen og Slagelse-Værsløvbanen. For sidstnævntes vedkommende fortsatte kørslen dog på strækningen Slagelse-Høng, idet den blev overtaget af Høng-Tølløsebanen. Dette selskab har senere købt banelegemet af DSB, og der kører fortsat persontog på strækningen. Slagelse-Næstvedbanen blev heller ikke nedlagt fuldstændig i maj 1971. På strækningen Næstved-Sandved ophørte al togkørsel ganske vist, men fra Slagelse til Sandved og fra Dalmose til Skælskør fortsatte godstrafikken, idet der her var nogle virksomheder, der fortsat havde stort behov for en jernbane. Fire år senere var det imidlertid slut på strækningen Dalmose-Skælskør, og i 1986 ophørte også al togtrafik mellem Slagelse og Sandved. Få år efter lukningen i 1971 kom det på tale at genåbne Slagelse-Næstvedbanen, da landet blev ramt af en energikrise på grund af en konflikt i Mellemøsten, der medførte et drastisk fald i olieforsynin-

gerne til landet, hvilket bl.a. betød, at man i en kort periode havde bilfrie søndage i Danmark. I sommeren 1976 blev Næstved, Fuglebjerg, Hashøj og Slagelse kommuner samt Storstrøms og Vestsjællands Amtsråd enige om en fælles henvendelse til Trafikministeriet om spørgsmålet. Henvendelsen førte imidlertid ikke til noget, da trafikministeren vurderede, at der ikke var mulighed for at genetablere banen.⁸⁹⁰

Fig. 161. Sidste tog fra Slagelse Station mod Næstved før banens nedlæggelse som passagerbane den 23. maj 1971. Lokomotivet er af typen MO, som i mange år havde betjent strækningen. (Foto: Preben Pathuel. Slagelse Lokalkiv, B 3700).

I 1980 indsendte Foreningen til Bevarelse og Udbygning af Sjællandske Jernbaner en opfordring til Slagelse byråd om at genoverveje spørgsmålet om genetablering af persontrafik på Slagelse-Næstvedbanen. Foreningen henviste til det opsving i den kollektive trafik, som energikrisen havde medført. Byrådet mente dog ikke, at der var sket væsentlige ændringer siden 1976, og det forventede desuden kun en beskedent byudvikling i det område, som banen gik igennem. Man ville imidlertid ikke udelukke, at det på et senere tidspunkt kunne blive aktuelt at genetablere jernbanedriften og anbefalede derfor, at baneanlægget og banarealerne blev opretholdt intakte.⁸⁹¹ Lidt persontrafik var der dog stadigvæk på banen, idet der fra midten af 1970'erne blev kørt veteranogskørsel, og denne kørsel blev i 1980 mere eller mindre fast i weekenderne på strækningen mellem Skælskør og Dalmose.

Med jævne mellemrum dukkede diskussionen om genåbning af banen op. I april 1988 skete der en alvorlig jernbaneulykke ved Sorø, som betød, at hovedlinjen mellem Korsør og København var spærret i længere tid. Persontransporten blev erstattet af busser, men DSB valgte at benytte Slagelse-Næstvedbanen til afvikling af dele af godstrafikken. Godstogene fra Korsør blev sendt fra Slagelse til Næstved og herfra videre til Ringsted, og på den måde kom man uden om ulykkesstedet ved Sorø. Godstransporten foregik dog med stort besvær og lav hastighed. Store dele af sikringssystemerne, f.eks. bomme og signaler ved vejoverkørsler, var afmonteret, og selve banelegemet var ikke i en stand, der kunne bære tunge lokomotiver. Selv om banen i denne usædvanlige situation havde vist sin berettigelse, var der ikke politisk vilje til en istandsættelse og genåbning. I 2006 ønskede banens ejer, Banedanmark, at afhænde såkaldte "restbaner" overalt i landet, og en af dem var Slagelse-Næstvedbanen. I den forbindelse indkom der to forskellige typer af forslag. Det ene var at genoptage togtrafikken. Det andet var at etablere en natursti på jernbanestrækningen. Der kom flere forslag til genoptagelse af togtrafikken. Et af dem var at genoptage trafikken i fuldt omfang med Høng-Tølløsebanens tog, der så kunne betjene hele strækningen fra Holbæk til Næstved. Et andet gik ud på at trafikere de første kilometer af banen fra Slagelse som en slags nærbane. På en sådan nærbane skulle der være stop ved den såkaldte Skoleby, ved forretningsområdet omkring Bilka samt ved endestationen Antvorskov Kaserne. Man undersøgte konsekvenserne ved en eventuel genåbning, og i november 2008 lå der en rapport fra trafikelskabet Movia, der konkluderede, at en genåbning ville koste 546 mio. kr. alene i investeringer. Da det samtidig stod klart, at både Slagelse og Næstved kommuner foretrak en rekreativ anvendelse af banarealerne, blev banen i februar 2009 solgt til Miljøministeriet.⁸⁹² En fond ville give et tilskud på 36 mio. kr. til etablering af en natursti, forudsat at de to kommuner hver gav seks mio. kr. Den 24. april 2009 underskrev miljøminister Troels Lund Poulsen og transportminister Lars Barfoed en aftale om etablering af Fodsporet.

Specielt fra veteranogskredse var der protester og forsøg på at opretholde strækningen Skælskør-Tjæreby som veteranbane, men uden resultat. Arbejdet

begyndte med at fjerne skinner, sveller o.l. samt etablere en asfalteret gang- og cykelsti i stedet for. Den 14. oktober 2011 blev Fodsporet indviet af borgmestrene fra Næstved og Slagelse.⁸⁹³

Fig. 162. Borgmester Lis Tribler indviede Fodsporet sammen med Næstveds borgmester, Carsten Rasmussen. (Foto: Georg Hemmingsen).

By- og boligudvikling

Slagelse har siden 1914 været i konstant udvikling med nye bolig- og erhvervsområder samt renoveringer og saneringer i den eksisterende boligmasse. Arealerne med bymæssig bebyggelse er vokset i et varierende tempo. Hastigheden har både været afhængig af befolkningsudviklingen og den generelle økonomiske udvikling i samfundet. Udviklingen har også været afhængig af den indsats, som fra privat og offentlig side er blevet udført for at gøre opmærksom på byen og dens kvaliteter og for at tiltrække arbejdspladser. Endelig har både de lokalpolitiske prioriteringer og private investorers lyst til at investere i byen spillet ind. Boligforeningerne har siden 1940'erne spillet en stor rolle i by- og boligudviklingen, og de råder fortsat over et stort antal boliger. Fællesorganisationens Boligforening, der blev stiftet i 1942, er byens største med over 3.500 lejemål samt butikker og børneinstitutioner. Slagelse Boligselskab, der er fra 1943, er næststørst og råder over næsten 2.000 lejemål. Endelig råder Slagelse almennyttige Boligselskab over ca. 330 lejemål.⁸⁹⁴ I det følgende vil der blive givet et overblik over boligudviklingen. Et enkelt initiativ vil dog blive omtalt mere uddybende.⁸⁹⁵

Da Slagelse i 1913 fik garnisonen tilbage, og der blev bygget en ny kaserne på Kastanievej, blev området omkring kaserne gradvis bebygget med boliger.

Samme udvikling skete i området ved folkeskolen (fra 1916 Vestre Skole) på Sct. Pedersgade. Kasernen og Vestre Skole er eksempler på, hvordan opførelse af offentlige institutioner medførte byudvikling i området. Senere i perioden har dette ændret sig, så boligbyggeriet nu medfører et behov for offentlige institutioner i området såsom skoler, dagpasningstilbud og kirker. Efterhånden som arealet tæt på bymidten blev udnyttet i 1920'erne, flyttede byudviklingen længere ud på de bynære marker, og der blev bl.a. solgt en del grunde omkring Hans Tausensgade og Sct. Jørgensgade. I slutningen af 1920'erne begyndte også salget af grunde længere mod vest omkring Vestervang og Holbergsgade. Det var også i 1920'erne, at boligbebyggelserne ved Hansensvej og Gækkelundsvej blev påbegyndt.

1930'erne var præget af den økonomisk krise og stagnation, der begyndte i USA og spredte sig til den øvrige verden. Arbejdsløsheden steg, og den økonomisk aktivitet faldt, og dette medførte mindre byggeaktivitet i Slagelse. Det var derfor en stor gevinst for byen, da Østifternes Aandsvageanstalt besluttede at opføre Andersvænge på Rosenkildevej (se nærmere s. 374). Rosenkildevej fik yderligere en del bebyggelse i dette årti, hvor også byggeriet i kaserneområdet og omkring Hans Tausensgade/Mariendals Allé fortsatte. Også på Østerbro var der en del byggeaktivitet, og byen fik en ny katolsk kirke.

Besættelsen medførte større arbejdsløshed, men også mangel på byggematerialer. Der skulle derfor søges centralt om bevillinger til materialer. Alligevel lykkedes det i Slagelse at få nyopført en del boliger, herunder nogle dobbelthuse på Østre Allé. Boligforeningerne opførte også boliger langs jernbanelinjen mod København, nemlig på Skellet og Mågevej. I den vestlige del af byen kom der ny

Fig. 163. Et af boligselskabernes store byggerier fra 1940'erne er Klokkestøbergade, der blev opført i 1949. 1940'erne var præget af mangel på materialer på grund af krigen, og det var svært for private at få bevillinger til materialer, der ofte gik til boligselskaber. I Slagelse er byens to største boligselskaber stiftet i 1942 og 1943. (Slagelse Lokalarkiv, B 50831).

boligbebyggelse på Vestre Ringgade, Vesterled, Vestervang, Marievangsvej samt på Herluf Trollesvej, Holmstrupvej og Landsgravvej. Bebyggelsen Solgården på Torvegade blev også taget i brug i begyndelsen af 1940'erne, og udbygningen af dette område fortsatte på Klokkestøbergade i slutningen af 1940'erne.

Behovet for børnepasning i dagtimerne var hidtil blevet varetaget i private ordninger, men i 1948 byggede kommunen den første kommunale børnepasningsinstitution på Oehlenschlägersgade. Behovet for ældreboliger var også stigende, hvorfor kommunen opførte nogle boligblokke til formålet på Bredahlsgade.

I 1950'erne kom der for alvor gang i byudviklingen. Boligudbygningen fortsatte i området mellem Vestre Skole og Vestre Ringgade (herunder den lange boligblok parallelt med gaden). Kvartererne omkring Baggensensgade og Marievej blev bebygget både med alment og privat boligbyggeri. Ligeledes kom der gang i udbygningen af området mellem Bjergbygade og Slotsalléen, bl.a. Kongelyset, Slotsvænget, Klostergade og Priorgade, hvor der også var tale om en blanding af alment og privat byggeri. Det var hovedsageligt i Klostergade og Slotsvænget, at udbygningen fortsatte til ind i 1960'erne. På Bredegade blev

Fig. 164. Udover boligblokke med mange lejligheder byggede boligselskaberne også rækkehuse, hvor der hørte et lille stykke have til. Derfor blev disse boliger typisk placeret i nyudstykkede områder udenfor bymidten. Her ses rækkehuse på Baggensensgade, der blev opført 1949-1951. (Slagelse Lokalarbiv, B 50194).

Fig. 165. Området omkring Kongelyset stammer fra 1950'erne og 1960'erne. Det er et eksempel på såkaldt blandet byggeri med varierede boligforeningshuse på venstre side og private parcelhuse på højre side, hvor også Astersvej og Irisvej ligger. Billedet er fra 1954, hvor der endnu er ledige arealer. (Slagelse Lokalarbiv).

bebyggelsen Jørgensgården også opført i dette årti. I den vestlige del af byen kom kvarterer omkring Møllevangen, ligesom der skete en fortsat udbygning på Bagervej, Landsgravvej og Holmstrupvej. Også på arealerne mellem byen og Lystskoven begyndte der at opstå bebyggelse på Skovvejen og Strudsbergsvej. Tættere på byen fortsatte udbygningen på Klokkestøbergade. Møllegårdsskolen blev bygget i den østlige del.

1960'erne blev et stort årti for boligbyggeriet. Store dele af Kierulffsvej, Albert Ibsensvej, Jacob Dampesvej og Arnskovsvej blev bebygget i dette årti, og dette gav plads til flere tusinde indbyggere. Mens nogle af disse var nye indbyggere i byen, flyttede andre til kvarteret som konsekvens af bygningssaneringsarbejder i bl.a. Slots-gade og Stenstuegade. Med den store befolkningstilvækst omkring Kierulffsvej blev det nødvendigt at bygge endnu en skole, Nørrevangsskolen, samt flere pasnings- og fritidsinstitutioner til børn og unge. Der blev også bygget store parcelhuskvarterer i 1960'erne. Hele området omkring Sjællandsvej blev udstykket, og der kom privat boligbyggeri på Brydes Allé, Toftevej, Bag Klo-stret, Islandsvej og Strudsbergsvej. En stor del af byudviklingen fandt sted i udkanten af byen på arealer, der lå i de tidligere sognekommuner. I Landsgrav var det f.eks. hele kvarteret omkring Benediktevej, og i Holmstrup begyndte udbygningen omkring Sagavej og Søholmparken. Ved Kongstedsvej blev der udlagt et område til erhverv, hvor tapetfabrikken Zemi og Brødrene Hillers etablerede sig. Det var også i 1960'erne, at

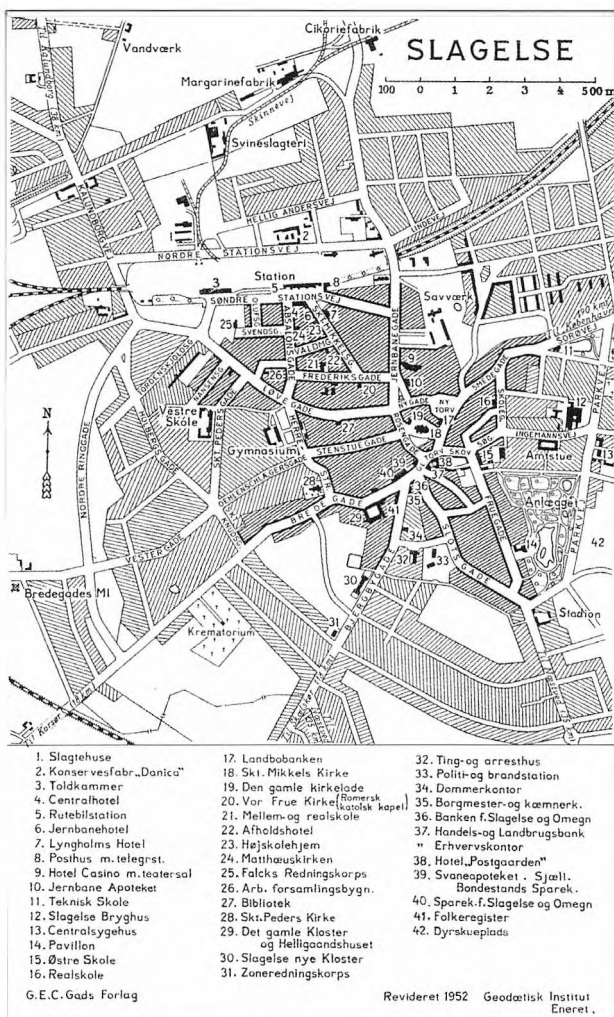

Fig. 166. Slagelse bymidte 1954. (Kortet er fra J. P. Trap: Danmark, 1954-udgaven).

kommunen opførte nyt rådhus (se side 228), og der blev bygget ny teknisk skole ved Vestre Ringgade.

Trods energikrise og dårligere samfundsøkonomiske tider fortsatte byudviklingen i 1970'erne. Der blev opført parcelhuskvarterer i Holmstrup, hvor vejene fik navne efter henholdsvis komponister og musikinstrumenter. Boligkvartererne omkring Byskov Allé, Søndermarksvej og Etterbjerglodden kom også i dette årti, og kommunen byggede her Søndermarksskolen til det forøgede børnetal. I dette årti kom også hele Afrika- og Amerikavejkvartererne samt Tunøvej mellem Idagårdsvej og motorvejen. På den anden side af Bjergbygade/Skælskørvej – på området, hvor Slagelse-Næstvedbanen gik igennem – kom hele den såkaldte "Sydby" med bl.a. Ærøvej. "Sydbyen" var et meget stort område, der omfattede hele området fra Bjergbygade/Skælskørvej til Grønningen/motorvejen, herunder det område, hvor der i 1993 kom en ny politistation samt hele erhvervsområdet omkring det nuværende Bilka. Også boligbebyggelsen omkring Teglværksvej og Herthalund var omfattet. Helt tilbage i 1964 havde kommunen købt store dele af området af Idagård og Slagelse Kloster. I den vestlige del af byen kom der gang i området omkring Landsgrav gadekær og Tunøvej. Endvidere blev området ved Marievangsvej med gaden Møllebakken bebygget. Der blev igangsat eller gennemført saneringsprojekter i Bredegade, Bjergbygade, Skolegade, Skovsøgade og Sdr. Stationsvej og i området omkring H.P. Hansens Plads, herunder også Rosengården. Endelig begyndte saneringen i Fruegadeområdet, og denne fortsatte ind i 1980'erne, bl.a. dér hvor Anlægs pavillonen lå, indtil den brændte i 1980. Store dele af området mellem Vestre Ringgade, Willemoesvej, Bredahls gade og Slagelse-Næstvedbanen blev udlagt til en uddannelsesby, hvor det var tanken at samle byens højere uddannelsesinstitutioner. Teknisk Skole lå her i forvejen, og man var begyndt at bygge et nyt gymnasium. Den tidligere kommunegrænse mellem Slagelse og Sct. Peders Landsogn gik lige midt igennem området, og de to kommuner var allerede i 1959 begyndt at samarbejde om områdets fremtidige anvendelse. Ifølge den oprindelige plan skulle der alene være boligbebyggelse i blokke, men inden disse planer blev udført, havde Slagelse Kommune givet tilladelse til opførelsen af Teknisk Skole på deres areal.

I 1980'erne blev der bygget boliger på det gamle kaserneareal mellem Kastanievej og Rosenkildevej, ligesom "håndværkerkvarteret" ved Holbækvej blev bygget. Der skete også udbygninger på Grønlandsvej. I sammenhæng med den store udbygning af byens sydlige del blev byggeriet af Antvorskov Skole og Antvorskovhallen fuldført, og i øvrigt fortsattes udbygningen med bl.a. Agersøvej. I byens nordlige del skød parcelhusbyggeriet op mellem Kierulffsvej og Aarhusvej (centreret omkring Ribevej), og Nørrevangskirken blev bygget. I bymidten blev der bygget boliger og forretninger på det sted, hvor Casinokomplekset havde ligget. Den nuværende Langes Gård blev etableret i 1980'erne, da en del af en tobaksfabriks bygninger blev revet ned, og andre bygninger blev istandsat. Grøn by var et visionært byfornyelsesprojekt, der blev sat i gang i området ved Absalonsgade, Svendsgade, Valdemarsgade og Olufsgade. Projektet fortsatte ind i 1990'erne.

Fig. 167. I begyndelsen af 1980'erne blev det såkaldte Håndværkerkvarter opført. Betegnelsen hentyder til, at vejene i området f.eks. fik navnene Malervej, Tømrervej, Murervej og her Snedkervej. (Slagelse Lokalkiv).

Smedegadeområdet fik gennemført saneringer. Ved Kildevej i den vestlige del af byen kom der et område med boligbebyggelse, ligesom området ved Skolevej i Holmstrup blev bebygget. I slutningen af 1980'erne blev erhvervsområdet ved Japanvej og Kinavej udlagt til serviceformål som butikker, ikke-producerende liberale erhverv o.l., ligesom der kom et erhvervsområde i den nordlige del af byen ved Odensevej.

I 1990'erne var der stor byggeaktivitet omkring stationen, herunder med banebyprojektet, der omtales nedenfor. Der blev gennemført store byggeprojekter, primært indenfor ældreomsorgen. Det drejede sig om ældreboligerne i Kongehavecentret, plejehjemmet Elmely på Kalundborgvej samt Alliancehaven tæt på stationen og Vestsjællandscentret. Planlægningen og arbejdet med sanering og nybygninger i Træskogården mellem Jernbanegade og Absalonsgade blev påbegyndt, om end der først for alvor kom gang i byggeriet i det næste århundrede. I

Fig. 168. H.C. Andersensvej i østbyen er her nybygget med nyanlagte haver og omkringliggende fællesarealer med mæser af mælkebøtter. I baggrunden ses Byskovparken fra 1970'erne. (Slagelse Lokalkiv).

Fig. 169. I begyndelsen af det nye årtusinde opstod et nyt stort parcelhuskvarter i byens vestlige udkant, kaldet Europaparken. Vejnavnene er derfor opkaldt efter europæiske lande. Billedet fra 2001 afspejler alsidigheden i byggeriet. (Foto: Gitte Strange Hansen).

østbyen opstod der et parcelhuskvarter omkring H.C. Andersensvej. Endelig blev det også i dette årti nødvendigt med en omfattende renovering af boligblokkene i området omkring Kierulfssvej.

I det nye årtusinde fortsatte byggeriet i byens nordlige del med et stort andelsboligområde omkring Holstebrovej og Silkeborgvej samt private parcelhuse omkring Randersvej. I samme område blev der bygget boliger i tilknytning til Rosenkildeparken. I området mellem Kalundborgvej og den vestlige omfartsvej blev Jonsgårdens jorder bebygget, og tæt på Ndr. Ringgade blev Æblegården opført. I den østlige del blev Kassebjerggårds arealer udstykket til forskellige boligtyper. I byens vestlige del kom store boligområder i Europaparken og på Blindekildevvej, og Antvorskov Kirke blev bygget lige ved motorvejen. Der kom et erhvervsområde tæt ved Skovsø i området mellem Sorøvej og Ndr. Ringgade, og fra 2012 planlægges den store udbygning af Slagelse Sygehus samt opførelse af et psykiatrihospital.

Slagelse Baneby

I 1991 så et visionært byudviklingsprojekt dagens lys, nemlig Slagelse Baneby. Selv om projektet aldrig blev gennemført i sin fulde udstrækning, var der alligevel tale om en markant ændring af hele området ved stationen.

Den 13. maj 1991 blev byrådet orienteret om Slagelse Baneby-projektet, som var et stort projekt om benyttelse af jernbanearealer til andre formål. Transportmønstrene for gods havde ændret sig, så en stor del af godset nu blev transporteret på landevej i stedet for jernbane. Store arealer med rangerspor, læsseramper o.l. var derfor blevet overflødige. Borgmester Steen Bach Nielsen havde set, hvordan man i Odense udnyttede sådanne arealer. I Slagelse var det tanken at anlægge en busterminal langs Ndr. Stationsvej og bruge arealerne ved den gamle busterminal på Sdr. Stationsvej til boligformål. Endvidere skulle der etableres butiksarealer og bygninger til andre liberale erhverv på andre tidligere jernba-

neområder. På byrådsmødet den 13. maj blev der fremlagt et udkast til en samarbejdsaftale mellem DSB og kommunen om realisering af projektet. Inden aftalen blev godkendt, besluttede byrådet at undersøge muligheden for private investorer til projektet, før man selv frigav økonomiske midler.⁸⁹⁶ I oktober godkendte byrådet samarbejdsaftalen med en række ændringer. DSB mente, at ventesalen ved busterminalen principielt skulle finansieres af en privat investor, der tillige måtte acceptere, at en væsentlig del af bygningen skulle bruges til chaufførstue, godsekspedition for rutebilstationen, billetsalg samt DSB minibar.⁸⁹⁷ Det planmæssige grundlag blev godkendt i december 1991 – bl.a. i form af en lokalplan, der skulle give retningslinjer for udvidelse af Slagelse bymidte med nye funktioner i stationsområdet, fastlægge den nye bebyggelsesplacering, udformning og anvendelse, bestemme trafiksystemets udformning og anvendelse og afgøre rutebilstationens og parkerings- og opholdsarealernes placering.⁸⁹⁸

Da projektet skulle markedsføres forud for den forventede færdiggørelse i 1994, og grundlaget for samme havde været drøftet med erhvervslivets parter, blev der lagt op til at bruge 250.000 kr. Steen Bach Nielsen foreslog en fordobling, og at man kombinerede denne markedsføring med intensive salgsbestræbelser for kommunens ledige erhvervsområder. Byrådet vedtog forslaget, der indebar, at to af kommunens ejendomsmæglere skulle stå for opgaven sammen med et markedsføringsfirma.⁸⁹⁹

Et så omfattende projekt krævede styring, og i marts 1992 blev byggeudvalget bemyndiget til at indgå rådgivningsaftale med firmaet Hans Tyge Petersen som hovedrådgiver og firmaet H. Jul. Fjerring som underrådgiver. Der blev bevilget penge til landinspektør samt udarbejdelse af et skitseprojekt til banebyens 1. etape.⁹⁰⁰ I maj 1992 bevilgede byrådet 2,5 mio. kr. til at dække udgifterne til at udarbejde hovedprojektet og licitationsmateriale for 1. etape. Bortset fra finansieringen af de 2,5 mio. kr. var byrådet enig.⁹⁰¹ På mødet i september var projektet så langt fremskredet, at en offentlig licitation kunne være afsluttet ultimo oktober, hvorefter anlægsarbejdet på den nye busstation kunne begynde. Fordelt over årene 1992-94 forventede Slagelse Kommune en udgift på ca. 28 mio. kr. til denne etape. I byrådet var der enighed om indholdet i projektet, men uenighed om finansieringen. Venstre og Det Konservative Folkeparti ønskede at finansiere beløbet fra kassebeholdningen i stedet for kontoen til forbedring af erhvervslivets udviklingsmuligheder, men forslaget blev nedstemt med 12 stemmer mod syv. På samme møde besluttede byrådet at købe et areal ved Kvægtorvsvej/Ndr. Stationsvej for i alt 7,8 mio. kr., og i oktober blev borgmesteren bemyndiget til at underskrive kontrakter med jordentreprenør og stålentreprenør, så arbejdet kunne blive igangsat. Der var indgået aftale med DSB om, at kommunen købte et areal ved den gamle rutebilstation og et areal ved en påtænkt servicebygning ved den nye busstation. DSB skulle så finansiere nye elevatorer fra perroner og busstation ned i gangtunnellen mellem Ndr. og Sdr. Stationsvej.⁹⁰²

I marts 1993 blev der truffet afgørelse om en anlægsbevilling på 1,1 mio. kr. til en ny kloakledning på arealet syd for Ndr. Stationsvej. Arbejdet blev udført i for-

Fig. 170. Den meget omdiskuterede busterminal i marts 1999. Terminalen blev lagt på nogle af DSB's tiloversblevne rangerarealer. Udover den nye busterminal blev også en del af de tidligere lukkede industrier nord for stationen ryddet og erstattet af moderne boligbyggeri og liberale erhverv. I 2013 er også det tidligere kreaturslagteri NV-OX blevet ryddet. (Foto: Ole Vorre. Slagelse Lokalarkiv).

bindelse med en terrænregulering på området, men beløbet var ikke medregnet i budgettet, så pengene blev bevilget fra kassebeholdningen. I juli købte kommunen arealer for 1.175.000 kr. af Slagteriet NV-OX for at kunne gennemføre planerne for banebyen og en omfattende terrænregulering af Kvægtorvet. Kloakken i området skulle flyttes til den kommende adgangsvej, ligesom vand-, el- og naturgasledninger skulle omlægges.⁹⁰³ Den nye busterminal blev indviet 22. maj 1993.

Den oprindelige aftale med DSB blev i begyndelsen af 1994 suppleret og justeret, og kommunen købte nu bl.a. et areal på 500 m² for 900.000 kr., hvor servicebygningen skulle bygges. Kommunen købte desuden arealet med den gamle busstation på i alt 4.500 m². DSB fraskrev sig eventuelle forpligtigelser i tilfælde af forurening på de to grunde samt for det areal, hvor den nye busterminal skulle ligge. Servicebygningen skulle opføres i foråret 1994. En del af investorens økonomiske grundlag skulle være lejeindtægter fra tre lejere i stuetagen, nemlig DSB, Vestsjællands Trafikselskab og kommunen, der skulle leje arealerne til ventesal og offentlige toiletter. Den årlige husleje for kommunen var beregnet til ca. 113.000 kr., som byrådet bevilgede i januar 1994. Derudover skulle der komme lejeindtægter fra ungdomsboliger i to etager.⁹⁰⁴ Busterminalens etablering blev imidlertid en langvarig sag, for i 1997 kom der en voldgiftssag om belægningskader. Kommunen valgte en anden og bedre udbedringsmetode, men kom til at betale 100.000 for skaderne, der på grund dårligt vejr først blev udbedret i april 1998.⁹⁰⁵

Projektet blev aldrig fuldt gennemført trods store kommunale investeringer, og nogle af de berørte arealer er senere blevet anvendt til andet formål. Imidlertid blev målsætningen om at skabe en god sammenhæng mellem tog og busser opfyldt samtidig med, at nedlagte industriområder blev ændret til nye beboelsesområder.

Kultur

Det kulturelle område hører til blandt de bedst beskrevne områder i Slagelses historie, fordi der gennem tiden er blevet udgivet jubilæumsskrifter fra nogle af de førende kulturinstitutioner som eksempelvis biblioteket, teatret og museet. Det samme gælder for Kulturkredsen, der i 40 år var en aktiv og væsentlig aktør. Denne fremstilling tager derfor udgangspunkt i det allerede beskrevne, men supplerer med ny viden. Endelig er der også temaer, der ikke tidligere er beskrevet, som f.eks. da pigtrådsmusikken kom til byen i begyndelsen af 1960'erne. Der skal ikke her rejses en diskussion om, hvad kultur er, og udgangspunktet er de tilbud og ydelser, der er nogenlunde faste og tilbydes over en længere periode. Derfor er kulturnatten og Sct. Michaels Nat beskrevet i kapitlet om forlystelser og underholdning.

Kulturkredsen og Kulturrådet

Kulturkredsen i Slagelse blev oprettet i 1966 i en periode med vækst og generel fremgang, hvor ildsjæle også på det kulturelle område tog initiativ til mange kulturelle aktiviteter og arrangementer. På landsplan var kultur også kommet mere på dagsordenen med oprettelse af Kulturministeriet i 1961. Kulturkredsen blev oprettet med det formål "... at være bindeled mellem lokale foreninger, organisationer, skoler, institutioner o.l. med kulturelt formål, samt at være kontaktpunkt over for administrative og bevilgende myndigheder, i første række Slagelse Kommune og Sorø Amt". I 1968 var ca. 50 foreninger medlemmer af kredsen, og kontakten til Slagelse Kommune skete dels gennem fællesmøder med Kulturudvalgets medlemmer, dels via samarbejde gennem biblioteket, hvor

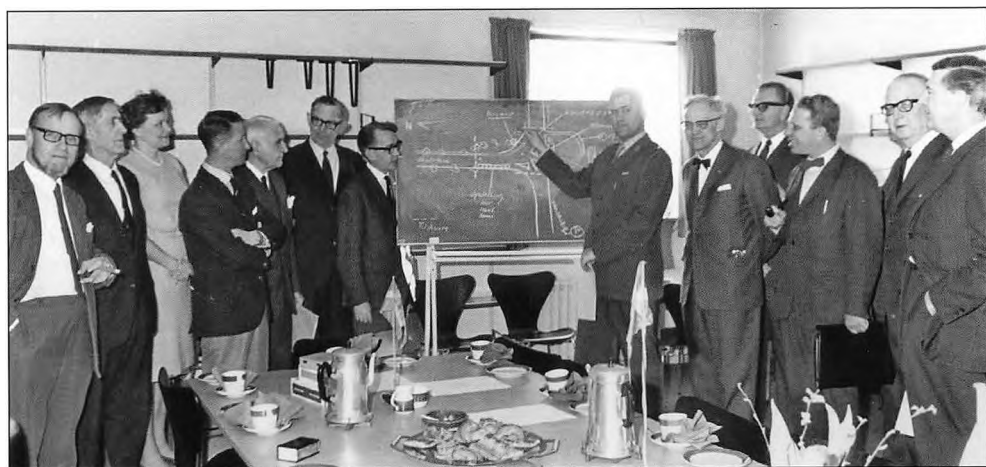

Fig. 171. Kulturkredsens bestyrelse m.fl. samlet til plantægningsmøde om indvielsen af flagstangen i Antvorskov i juni 1969. Længst til venstre ses initiativtageren til flagstangen Vagn Aagesen, der også var formand for Kulturkredsen. Indvielsen blev overværet af bl.a. Kong Frederik IX. Siden har byens garnison sørget for, at Dannebrog hver søndag kan ses vidt omkring i Slagelses omegn. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokaltarkiv, B 3412).

Kulturkredsen fik sekretariatsmæssig støtte. Fra 1981 var to byrådsmedlemmer associerede medlemmer af kredsens bestyrelse. Udover at rådgive de kulturelle foreninger stod kulturkredsen for forskellige arrangementer fra kulturkonferencer til rejsning af flagstangen ved Antvorskov i anledning af 750-året for slaget ved Lyndanise, hvor Dannebrog ifølge sagnet dalede ned fra himlen og hjalp danskerne til sejr.

Kulturkredsen bidrog med mange idéer og forslag vedrørende musik, teater, billedkunst, museumsvirksomhed, bygningsbevaring, festuger, udvikling og synliggørelse af Antvorskov Kloster og Slot, lokalhistorie, kulturelle arrangementer med kommunens venskabsbyer og meget andet. Derudover stod Kulturkredsen bag ni lokalhistoriske publikationer og distribuerede udgivelser fra andre. Kulturkredsen blev nedlagt med udgangen af 2006 efter 40 år med både op- og nedgangsperioder. Nedlæggelsen skete som konsekvens af kommunalreformen, hvor Hashøj, Korsør, Skælskør og Slagelse kommuner blev sammenlagt til én ny kommune.⁹⁰⁶

I den nye kommune blev der i september 2006 stiftet et Kulturråd som afløser for Kulturelt Samråd i Korsør, Kulturelt Samråd i Skælskør, Kulturkredsen i Slagelse samt lokale ildsjæle fra Hashøj Kommune.⁹⁰⁷ Slagelse Kulturråd var i 2011 vært ved en konference arrangeret af Kulturelle Samråd i Danmark, hvor de ca. 85 deltagere fra hele landet havde lejlighed til at deltage i Sct. Michaels Nat og besøge kulturelle institutioner samt høre om tiltag i den nye Slagelse Kommune.

Bibliotek

I slutningen af 1898 åbnede lærer Thorsen sin stue for offentligheden, og her begyndte folkebiblioteket i Slagelse. Kort tid efter flyttede biblioteket til Østre Skole, hvor det havde til huse indtil 1922, hvor det flyttede til det tidligere Ting- og Arresthus i Løvegade. Her kom det med tiden til at knibe med pladsen, og flere gange blev der arbejdet på en udvidelse, men uden resultat.

I 1954 havde A/S I.P. Nielsen, der ejede Kontantforretningen på Stenstuegade, købt en grund på hjørnet af Rosengade og Stenstuegade med henblik på at bygge en ny stor butik. Derved ville butikkens lokaler længere nede ad Stenstuegade blive ledige, og da de blev erklæret for egnede til biblioteksformål, købte Slagelse Kommune bygningen i 1958 for 400.000 kr. Arkitekt Tage Corfitzen kom til at stå for ombygning og indretning af biblioteket. Tre år senere godkendte byrådet skitsen til ombygningen, men på grund af et offentligt byggestop kom byggeriet først i gang i 1962. Yderligere byggetekniske komplikationer betød, at biblioteket først kunne flytte ind i april 1964. Den gamle bygning på Løvegade blev på trods af protester kort tid efter revet ned, da der skulle anlægges parkeringspladser som en del af H.P. Hansens Plads.⁹⁰⁸

I juni 1984 blev bygningen på den modsatte side af Stenstuegade (hvor Brødrene Hillers havde holdt til) indviet. Her er hele udlånsdelen nu samlet. Den nye biblioteksbygning af røde teglsten er tegnet af arkitekt Tage Corfitzen og er på i alt 2.800 m². Der var planer om, at bygningen skulle have været større og være gået helt ned til Korsgade og hen til Løvegade, men der blev i stedet indrettet et

lille parkanlæg,⁹⁰⁹ som i 2012 blev forsynet med diverse redskaber til fremme af fysisk udfoldelse.

Til forskel fra mange andre biblioteker fik Slagelse Bibliotek allerede i 1924 status af centralbibliotek, der skulle betjene såvel hjemkommunens borgere som samtlige amtets biblioteker. Planen var, at der skulle være et centralbibliotek i hvert amt. Da Holbæk og Sorø amter i 1970 blev lagt sammen til Vestsjællands Amt, fik dette amt i alt tre centralbiblioteker. Valget om at blive det eneste centralbibliotek i det nye amt kom til at stå mellem Holbæk og Slagelse. I 1972 besluttede kulturministeren, at Slagelse Bibliotek skulle være centralbibliotek, og denne status havde det indtil 2009, hvor den nye kommunalreform havde skabt fem regioner. I hver af disse skulle der kun være ét centralbibliotek, og valget faldt da på Roskilde for Region Sjælland.

Slagelse Centralbibliotek udviklede sig til at være mere end et sted, hvor der kunne lånes og læses bøger og andre trykte publikationer. I 1964 åbnede musikafdelingen, hvor det blev muligt at lytte til musik på stedet, og fra 1969 kunne man låne musik med hjem. Det blev en succes fra starten. Især var der stor efterspørgsel efter beat- og rockmusik, hvor musikafdelingen i begyndelsen havde et meget lille udbud. I 1975 besluttede kommunen at lukke for udlånet på grund af besparelser, og fordi man i stedet ville bruge pengene på en musikskole. Det blev der imidlertid ikke penge til, og det endte med, at musikudlånet på biblioteket kunne fortsætte om end med indskrænket åbningstid. Biblioteket deltog også i andre kulturaktiviteter som f.eks. kunstudstillinger, filmforevisninger og kulturuger. I slutningen af 1960'erne var der diskussioner om, hvorvidt biblioteket skulle udvikle sig til et egentligt kulturcenter, men disse overvejelser førte ikke til noget. I 1980'erne kom den elektroniske udvikling også til biblioteket. De

Fig. 172. Da biblioteket lå i Løvegade, var pladsen trang, og reolerne med bøger nåede helt til loftet. I 1964 flyttede biblioteket til den tidligere Kontantforretning i Stenstuegade. (Slagelse Lokalkiv).

boglige materialer fylder i 2013 mindre end tidligere. Til gengæld har biblioteket stillet databaser, internet m.m. til rådighed. Derudover er der nu en udstrakt grad af selvbetjening. Denne udvikling har betydet omprioriteringer og ombygninger på biblioteket i Stenstuegade, så dets rolle og betydning bedre tilgodeses i informationsfundet.⁹¹⁰

Slagelse Lokalarkiv

Set på landsplan var man forholdsvis tidligt ude, da Lokalhistorisk Arkiv for Slagelse og Omegn blev oprettet i 1962 af en kreds af interesserede. Initiativtagerne var provst Otto Holmgaard, overbibliotekar Bertel Emdal, redaktionschef Vagn Fredens, overlærer Richard Henneke og malermester H. Christensen. Oprindeligt skulle arbejdsområdet være Slagelse Købstad og Sct. Peders og Sct. Mikkels Landsogne. Allerede fra 1967 begyndte man et samarbejde med Hashøj, Vesterose, Stillinge og Hejninge kommuner, og ved kommunalreformen i 1970 kom også Havrebjerg kommune til. Der var enighed om, at arkivet skulle være et fælles arkiv for hele den ny kommune. Samarbejdet med Hashøj fortsatte også, da det viste sig umuligt at få kommunen til at oprette eget arkiv. Det kom til at betyde, at det område, man skulle arbejde i, blev langt større, end man havde regnet med. Det betød også, at ansat arbejdskraft hurtigt blev et ønske.

Da det med biblioteksloven af 1964 blev muligt at opnå 19,32 % i statsstøtte, hvis man var organiseret under et bibliotek, blev der fra Slagelse Centralbiblioteks ledelse arbejdet på, at arkivet skulle være en del af biblioteket. Den 1. november 1968 kunne man ansætte den første arkivar på stedet med en ugentlig arbejdstid på 15 timer. Valget faldt på den tidligere viceskoleinspektør Frederik Andersen, som virkede indtil den 1. januar 1977. Derudover har arbejdskraften bestået af personer i forskellige beskæftigelsestilbud og projektansættelser og i de senere år også af frivillige dvs. ulønnede medarbejdere.

Arkivet har til trods for organiseringen under biblioteket altid haft egne vedtægter, som har fastlagt opgaver og virksomhed. Der har til stadighed været tilknyttet et arbejdsudvalg, hvori der indtil udgangen af 1981 også sad to repræsentanter for byrådet.

Kommunesammenlægningen fra 2007 medførte ligesom den tidligere reform store forandringer, idet der blev oprettet et stadsarkiv til varetagelse af de kommunale arkivalier. Lokalarkiverne i Slagelse, Korsør og Skælskør blev ved den lejlighed knyttet sammen med stadsarkivet organisatorisk. Fra 2012 blev Slagelse Arkiverne en selvstændig kommunal institution.

Fig. 173. Lokalarkivar Gitte Strange Hansen i arkivets lokaler på biblioteket ca. 1985. I forbindelse med biblioteksbyggeriet i 1984 blev det muligt at flytte lokalarkivet fra tagetagen til stueetagen.

Teater

Den 11. oktober 1892 blev det nyopførte kompleks Casino på Schweizerpladsen indviet. Foruden hotel, sommerhave og butikker indeholdt det også en teatersal, der i mange år blev centrum for Slagelses teaterliv. Indtil omkring 1. Verdenskrig kunne der opføres op til 100 forestillinger på en sæson af omreisende teatre. Tallet faldt noget i 1920'erne, hvor der i større omfang kom konkurrence fra film og radio. Der blev derfor i højere grad satset på den lettere genre, og om sommeren var Casinorevynen en stor succes. Revyerne i Slagelse oplevede deres storhedstid i 1920'erne; det ebbede langsomt ud i 1930'erne for at slutte helt i 1942.

Helt frem til 1950 var der en forlystelsesskat på 20 % af billetprisen til teatre, men man var fritaget for denne afgift, hvis det var en forening, der arrangerede forestillingerne. Flere forestillinger blev derfor solgt til foreninger, og der begyndte at opstå egentlige teaterforeninger. Producenterne var ikke længere enmandsforretninger, men institutionsteatre som f.eks. Det danske Teater.

En ny teaterlov skabte i 1963 forudsætninger for teaterlivet i provinsen med abonnementsystemer, der ved hjælp af offentlig støtte kunne holde billetpriserne på et niveau, som gav de fleste borgere mulighed for at deltage. Slagelse fik hurtigt etableret en teaterforening. Den 12. december samme år, som loven var blevet vedtaget, blev der holdt stiftende generalforsamling i Vestsjællands Teaterkreds på initiativ af overlæge V. Foght Nielsen, kontorchef Erik Tygesen, højskolelærerinde Gertrud Gunnarsen, byrådsmedlem Inger Hamann og fhv. forretningsfører P. Grønholt Pedersen. Disse personer blev teaterkredsens første bestyrelse med V. Foght Nielsen som formand.

Fig. 174. Koncert i teatersalen på Casino. Her blev stort set alle teaterforestillinger og koncerter i byen afviklet frem til Casino brændte i 1976. Der var plads til 700 tilskuere. Her er det en abonnementskoncert med Irmgard Seefried. (Slagelse Lokalarhiv, B 401).

I januar 1964 meddelte den nyetablerede teaterkreds, at den snart var klar til at påbegynde medlemstegningen. Da abonnementssalget begyndte, gik det forrygende. På to dage blev der solgt næsten 500 abonnemeter, og en lille uge senere var man tæt på 1.000 medlemmer. Hurtigt passerede man 1.400 medlemmer, der svarede til at fylde teatersalen på Casino to aftener. Da man nåede op på 1.500, åbnede Vestsjællands Teaterkreds for en tredje kreds, så der nu ville være tre forestillinger. Åbningsforestillingen i teaterkredsen den 10. oktober 1964 var Bernard Shaws "Helte", der blev spillet af Aarhus Teater. Den store succes var ikke uden problemer, idet turneringsplanen for de teatre, der skulle levere forestillingerne, blev mere pressede. Det blev derfor vanskeligere at overtale teatrene til at levere flere forestillinger.

Teaterkredsens forestillinger blev indtil 1976 spillet i teatersalen på Casino, men den 4. juli 1976 brændte hele Casino-komplekset, netop som der forelå en detaljeret plan for ombygning og reovering af teatersal og scene. De følgende tre år spillede teaterkredsen i gymnasiets festsal i Herrestræde 11. I 1979-80 stod arkitekt Preben Andersen for ombygningen af salen til egentligt teaterformål med navnet Slagelse Teater.⁹¹¹ Indvielsen fandt sted den 10. oktober 1980 med Goldonis komedie »Mirandolina« fra Det Danske Teater. Teaterkredsen købte forestillinger af forskellige turnéteatre, men også af Det Kongelige Teater, der sendte forestillinger på turné. Teaterkredsen købte dog også forestillinger af mere eksperimenterende teatre og fra danseteatre samt forestillinger for både børnehave- og skolebørn.

Fra teaterkredsens oprettelse skulle abonnenterne tegne sig for fire forestillinger i løbet af en sæson, og i alle årene på Casino var der ca. 6-10 forestillinger pr. sæson, fordelt på serier. Efter flytningen til det tidligere gymnasium blev antallet øget væsentligt, så der nu var 20-25 forestillinger pr. sæson, og abonnenterne kunne selv vælge, hvilke stykker de ville se. Medlemstallet i teaterkredsen har svinget op og ned igennem årene. Efter den flyvende start med ca. 2.200 medlemmer faldt tallet op gennem 1960'erne til ca. 1.000, hvorefter det steg til 1.615 medlemmer i 1975-76, der var Casinos sidste sæson. I de år hvor man brugte gymnasiets festsal, var der en fremgang til 2.805 medlemmer i 1978-79. Den helt store vækst kom med åbningen af Slagelse Teater, og da der blev indført frit valg mellem mange forskellige slags forestillinger. Medlemstallet toppede i midten af 1990'erne, da Vestsjællands Teaterkreds var den suverænt største teaterforening i Danmark med ca. 5.500 medlemmer. I 2012 var der 1.438 abonnenter, og der sælges en del billetter i løssalg til hver forestilling.⁹¹² I 2013 står teatret over for en modernisering og ombygning, der skal gennemføres i flere etaper.

Slagelse har også amatørteatret Krabasken, der selv producerer sine forestillinger. Krabasken blev grundlagt i marts 1972 af 12 personer, der i vinteren 1971-72 havde opført et teaterstykke i Sludstrup forsamlingshus. Amatørteatret blev organiseret som en forening, der ved 40-års jubilæet havde ca. 230 medlemmer. Der bliver spillet fire forestillinger pr. sæson, og i alt er der spillet over 150 forestillinger af vidt forskellig art og genre. I begyndelsen førte Krabasken en om-

flakkende tilværelse på forskellige skoler i Hashøj Kommune, men fik så lokaler på Nørrevangsskolen i Slagelse. Senere rykkede foreningen til Bredegade 11. I 1983 flyttede Krabasken lokaler, men ikke adresse, nemlig over i de lokaler, hvor Landmandshotellet engang havde festsal, og her holder foreningen stadig til i ejendommen, som kommunen købte i 1972.⁹¹³ Krabasken har også mange gange vovet sig ud, og i 1986 opførte man eksempelvis en musical på Frederikshøj Fri-luftsscene, ligesom der har været forestillinger i gymnasiets festsal, i den katolske kirke og på Antvorskov Kaserne samt udenbys. I 2011 medvirkede skuespillere fra Krabasken også i spillefilmen "Ålen kommer". Hovedrollen blev spillet af Ivan Jensen, der i 30 år har været aktiv i Krabasken og i gennemsnit har instrueret én forestilling pr. sæson. Endvidere medvirkede Tage Sørensen, der ligeledes har været aktiv i mange år.

Sluttelig skal nævnes, at der i årene 1938-58 var en arbejderscene i Slagelse, ligesom den mere eksperimenterende teatergruppe, Stilladset, eksisterede fra 1967 til slutningen af 1980'erne.

Musik

På musikområdet har Slagelse gennem årene haft en mangfoldighed af tilbud og muligheder. Mange personer, foreninger og kirker m.m. har medvirket til at ud-brede musikken ved at arrangere koncerter med lokale og udenbys musikere. Musikskolernes fremkomst og udbredelse har medvirket til at stimulere denne udvikling og bidraget til, at talenter er blevet opdaget og har fået mulighed for at udvikle sig og møde et større publikum.

Slagelse har i mange år været rig på sangkor i både forenings og kirkeligt regi. Alle folkekirkerne har et eller flere kor, og herudover er der bl.a. Slagelsekoret, Ars Nova-koret og Det hvide kor.⁹¹⁴ Omkring 1970 havde Slagelse mange orke-

Fig. 175. Koncert med Slagelse Musik- og sangforening i 1942. (Slagelse Lokalararkiv, B 51290).

Da pigtrådsmusikken kom til Slagelse

Omkring 1960 opstod pigtrådsmusikken i Danmark. Den var bl.a. inspireret af Cliff Richard & The Shadows. Begrebet blev opfundet af to jazzelskende studieværter fra Danmarks Radio, der hånedes den nye musik ved at kalde den pigtråd. De mente åbenbart, at musikken lød, som om guitarstrenge var skiftet ud med trådhegnet fra en fårefold!¹ De unge tog skældsordet til sig, og i flere år blev pigtrådsmusikken efterspurgt til utallige baller. I første halvdel af 1960'erne blev der dannet mange pigtrådsgrupper over hele landet, og næsten enhver flække med respekt for sig selv havde mindst én lokal gruppe. De bestod som regel af en singleguitarist, en rytmeguitarist, en basguitarist og en trommeslager. I begyndelsen var gruppens medlemmer klædt i jakkesæt, hvid skjorte og slips, og de havde ofte indstuderet deres optræden: de tre guitarister gik i takt først et trin frem, så et trin til siden og til sidst et bagud. Herefter begyndte de forfra, og så svingede de lidt rundt med guitarerne. Der blev holdt lokale, regionale og landsdækkende mesterskaber i pigtrådsmusik.

I Slagelse var Four Kids, der startede i 1961, den første gruppe, som blev kendt af en større offentlighed.² Med i orkestret var guitaristen Ole Jensen, som de følgende år blev en central figur i pigtrådmiljøet i Slagelse. Han var også med til at starte gruppen The Dukes, der var husorkester i Anlægspavillonen frem til foråret 1966. Her var især søndagsmatinéeerne fra kl. 16 til 20 populære. I begyndelsen lød aftalen på, at orkestret fik entréindtægterne, mens Anlægspavillonen fik pengene fra ølsalget. Dette ændrede sig efterhånden, som der blev fuldt hus hver gang, og nu krævede Anlægspavillonen entréindtægten. Orkestret fik herefter 100 kr. pr. gang pr. mand, hvilket var væsentligt mindre end ved den oprindelige ordning. The Dukes spillede primært i Slagelse-området og

Fig. 176. Gruppen The Dukes ses her i Anlægspavillonen, hvor gruppen fra begyndelsen til midten af 1960'erne var fast husorkester. Bl.a. var de såkaldte søndagsmatinéeer meget søgte. Beklædningen har ændret sig fra jakkesæt til en mere afslappet, men stadig ens beklædning. (Foto venligst udlånt af Ole Jensen, der står som nummer to fra venstre).

havde mindst 80 registrerede jobs i perioden fra november 1962 til april 1966. Orkestret spillede numre fra The Beatles, The Shadows og Tremeloes, men komponerede ikke egne numre.

I 1964-65 opstod bl.a. Les Bingos, som spillede til skoleballer og havde øvelokale i en kælder på Hans Tausensgade. Her kunne byens ungdom komme og høre dem, danse og købe en sodavand. Derudover hørte man ikke meget til orkestret. Andre grupper øvede i sanglokalet på Vestre Skole. Det lod sig især gøre, hvis ét eller flere medlemmer havde gået på skolen. Der var også nogle grupper, som øvede i virksomhedslokaler, og endelig blev der også øvet på spillestederne.

The Missils, der senere skiftede navn til The Fighters, var også et populært orkester. Gruppen spillede over hele Sjælland og optrådte en enkelt gang i Helsingborg. Orkestret har selv registreret 121 jobs mellem august 1965 og november 1968. Honoraret lå mellem 500 og 600 kroner i slutningen af perioden, men så kunne orkestret også køre rundt i et folkevognsrugbrød.³

I 1965 startede også The King Bees. Gruppen blev nummer tre ved Sjællandsmesterskabet i pigtrådsmusik i 1968. I det hele taget klarede Slagelse-orkestrene sig godt ved disse konkurrencer. I 1967 blev Some of Each nummer ét, The Fighters nummer tre og King Bees nummer fem.

Der skete jævnlige personudskiftninger i og mellem orkestrene. Bassisten Carit C.B. Nielsen var f.eks. med fra starten i Spectres, men skiftede i begyndelsen af 1967 til King Bees. Efter et halvt år vendte han dog tilbage til Spectres, der med en række andre nye musikere skiftede navn til Four and a Half. Dette orkester blev meget populært og spillede bl.a. til skoleballer på Møllegårdsskolen. Four and a Half spillede desuden som opvarmingsorkester til engelske grupper som The Red Squares og Wishful Thinking.

I 1967 kom L.S.D. (Lonely Safe Dead) og The Lollibirds, og de to orkestre udgjorde sammen med Some of Each, King Bees og Four and a Half rygraden i Beat House i Anlægspavillonen de næste par år. Four and a Half og L.S.D. optræder ikke i de lokale avisannoncer, og det havde økonomiske årsager. For hvis der ikke kom en annonce i avisen, kunne gruppen få honoraret op på 350-400 kr. Derimod måtte man nøjes med 150-200 kr., hvis koncerten var annonceret.

I 1968 og 1969 gik nogle af byens pigtrådsorkestre i opløsning. Nogle musikere holdt op med at spille, andre fortsatte i andre musikgenrer. På danserestauranterne overtog dansktopmusik og blød popmusik underholdningen, samtidig med at diskotekerne så småt begyndte deres fremmarch. Happy Makers var en af de grupper, der fortsatte. Gruppen spillede fast hver fredag aften på Høng Hotel og om lørdagen forskellige steder på Sjælland. Trods hård konkurrence fra diskotekerne opstod der dog fortsat nye orkestre i Slagelse-området. Det var f.eks. tilfældet med Seventy Four, der kom til i 1974.

1 Jens-Emil Nielsen 2011.

2 Alsnittet bygger primært på samtale med (18.7.2012) og materiale fra Carit B. Nielsen, Ringsted. Han døde desværre i april 2013 og nåede således ikke at se det færdige resultat. Alsnittet er suppleret med oplysninger fra Ole Jensen, Vemmeløv, især for den tidligste periodes vedkommende (17.10.2012); se mere på www.beathouse.dk og www.gallerishoppen.dk (set 3.6.2013).

3 www.fighters.dk (set 3. juni 2013)

stre, hvoraf nogle omtales nedenfor. Nogle har også opnået succes uden for lokalområdet. Det gælder bl.a. gruppen Davenport, der i 2006 havde en pæn karriere på landsplan, Kirsten Siggaard, der i 1980'erne havde en stor karriere i bl.a. Melodi Grand Prix-sammenhænge, og sangerinden Simone, der har deltaget i flere landsdækkende konkurrencer, f.eks. Melodi Grand Prix 2013. Byen har også haft sin egen uofficielle stadskomponist, nemlig H.C. Kapel, der døde i 1934, efter at have virket i byen som kantor, kapelmester, komponist og organist.⁹¹⁵ Som garnisonsby har byen haft flere militærorkestre, og Hjemmeværnet har stadig et musikkorps.

Byen har haft et rigt foreningsliv både med hensyn til afvikling af offentlige koncerter og i mere lukkede fora. Kommunale institutioner såsom Slagelse Musikhus og Badeanstalten har siden henholdsvis 1995 og 2000 stået for mange musikalske oplevelser inden for stort set alle genrer.⁹¹⁶ Af andre initiativer kan nævnes abonnementskoncerterne, der blev stiftet i 1913 og i en lang årrække trak den tids gode musikere til byen. Endvidere har der været forskellige popklubber samt Musik og Ungdom, Slagelse Jazzklub⁹¹⁷ og Visens Venner, der stadig eksisterer. Desuden har byen haft flere danserestauranter med levende musik, der ikke længere eksisterer. Siden 1970'erne har diskoteker udgjort et væsentligt element i musiklivet for især ungdommen.

Musikundervisning

Søgte man musikundervisning indtil sidste del af 1900-tallet, måtte man opsøge lokale eller udenbys musikere. Hvis man som blæser ville spille i et orkester, kunne man sidemandsoplæres, hvor man f.eks. fik en trompet – og så blev sat ved siden af

Fig. 177. I starten og midten af 1980'erne talte Slagelse Garden mange medlemmer. Her er de fotograferet ved Sct. Mikhels Kirke. Uniformen i de stærke gul-grønne farver blev i 2006 udskiftet med én i mere neutrale nuancer. Slagelse Garden har siden starten af 1980'erne bestået af et tambourkorps og et harmoniorkester og har fra omkring 1990 deltaget i en række konkurrencer i ind- og udland. Ved Danmarksmesterskabet for bygarder i Frederikshavn i sommeren 2013 fik orkestret en andenplads, og samlet fik garden en sjetteplads. (Postkort).

en person i orkestret, der spillede dette instrument og aflurede ham instrumentets hemmeligheder. Blandt Slagelses musiklærere kan Ellen Norén Bruun fremhæves. Hun drev i adskillige tiår et privat minimusikkonservatorium i sit eget hus – senest i Holbergsgade. Her underviste foruden hende selv flere af byens professionelle musikere. Musikskolen havde elevkoncerter, og eleverne kunne komme til eksamen med censorer fra København. En del af eleverne fra hendes musikskole – som hed Slagelse Musikskole – blev senere professionelle musikere. Eva Meile skriver i sin bog *Oh Slagelse*, at det vistnok var fru Bruuns håb, at ”kommunen ville indgå et samarbejde med hende og dermed konsolidere musikskolen økonomisk”. Men det blev ikke til noget, og først langt senere fik byen en kommunal musikskole. Fru Bruuns musikskole fik egen elevforening, Musica og et elevblad af samme navn. Elevforeningen udviklede sig tidligt fra at være en arrangør af faglige og sociale sammenkomster for eleverne til at være en kammermusikforening. Fra 1950’erne og til den blev opløst i 1980’erne, arrangerede man således mindst én gang om året koncerter med etablerede kunstnere – som f.eks. Michala Petri – og faktisk bidrog Slagelse Kommune de senere år med økonomisk støtte hertil.⁹¹⁸

En egentlig lokal musikskole blev etableret, da Slagelse Garden blev grundlagt i 1977. Initiativtageren var en lokal musiker, Henry Gregersen med tilnavnet ”Basse”, som i 1976 havde været til musikerkongres i Holstebro og der havde oplevet Holstebro Garden. En sådan, syntes han, måtte man også have i Slagelse. Han kontaktede byens daværende borgmester Aage Nørgaard, som var med på idéen og henviste ham til Jørn Bach fra oplysningsforbundene. Derefter kom der gang i sagerne, og Jørn blev gardens første formand. Til start opbyggede man et tambourkorps bestående af marchfløjter, trommer, klokkespil (lyrer) og trompeter. Dette blev i løbet af få år udbygget med et harmoniorkester, dvs. et orkester med såvel messing- som træblæsere og slagtøj. Ville man lære at spille på et instrument, var Slagelse Garden altså en oplagt mulighed. Der var mange interesserede omkring 1980, og gardens bestyrelse fandt frem til en række personer, som kunne undervise – ikke blot i instrumentelle færdigheder – men også i at marchere og lave tattoo. Flere musikere fra Slagelse Garden har fortsat deres musikalske karrierer i andre lokale orkestre som Selandia Brass Band og Hjemmeværnets Musikkorps Vestsjælland, ligesom en del siden har spillet i Søværnets Tamburkorps og Den Kongelige Livgardes Tambourkorps. Men desværre har mange musikalske talenter forladt byen, når de skulle i gang med en videregående uddannelse, og kun få har senere bosat sig i området og dermed har kunnet fortsætte i det lokale musikliv.⁹¹⁹

I 1987 fik Slagelse en kommunal musikskole – Slagelse Hashøj Musikskole. Ti år senere trak Hashøj sig ud og fusionerede med Fuglebjerg og samtidig startede Musikalsk Grundkursus – MGK – i Slagelse – med ti elever på første årgang inden for såvel den klassiske som den rytmiske musik. I 2007 blev musikskolen sammenlagt med Skælskør, Korsør og Hashøj under navnet Slagelse Musikskole. På musikskolen kunne og kan man få undervisning i langt flere instrumenter end i Slagelse Garden. Dette bevirkede, at antallet af medlemmer i garden faldt

noget. Men i øvrigt var der mange, der efter at have fungeret i garden, søgte musikskolen og omvendt. De senere år har der været et større samarbejde mellem de to institutioner, således at mange af musikskolens konservatorieuddannede lærere også underviser i Garden.⁹²⁰

Museum

I 1970 blev "Foreningen til oprettelse af et håndværkermuseum i Slagelse" dannet. I begyndelsen rådede den over et lagerrum på Nørrevangsskolen. I de efterfølgende år blev der arbejdet med forskellige idéer til lokaler for et kommende museum, f.eks. på Antvorskov Højskole, i Brænderigården og på den gamle tekniske skole i Smedegade. Ingen af disse idéer blev realiseret, og museumsforeningen havde derefter svært ved at komme videre. I 1974 fik man dog stillet nogle små lokaler til rådighed i Bredegade 11.

Foreningen Slagelse Museum for Handel, Håndværk og Industri blev stiftet den 24. april 1978. Foreningen indsamlede og registrerede genstande primært fra håndværksfag. I 1983 fik foreningen et udstillingslokale på førstesalen af ejendommen i Bredegade. En af de første udstillinger viste de 101 skydeskiver fra Slagelse bestandige Fugleskydeselskab. Selskabet var nogle år forinden blevet beskrevet i en bog, hvor forfatteren havde belyst forskellige personer og miljøer i Slagelse med udgangspunkt i skydeskiverne.⁹²¹ De efterfølgende år blev der opbygget flere stande med håndværks- og butiksmiljøer, herunder et værksted fra malermester Kaj Friis, en frisørsalon samt en hatteforretning. Der kom også en købmandsbutik med inventar fra en nedlagt butik. Sideløbende blev der afviklet forskellige særudstillinger, bl.a. om blikkenslageren, sukkerroedyrkning og sukkerproduktion.

Efter lidt uro i 1987, hvor der var tanker om at bruge museets lokaler til et medborgerhus, fortsatte udbygningen med bl.a. Grafisk Museum, der har en samling af ældre fungerende trykkeri-maskiner. I den forbindelse opstod der atter lidt uro, men Grafisk Museum kunne til sidst flytte ind på samme adresse i lokalerne ved siden af amatørteatret Krabasken.

I 2001 indgik Fuglebjerg, Hashøj, Skælskør, Slagelse, Sorø og Stenlille kommuner et samarbejde om museumsenheden Sydvestsjælland Museum, og dette samarbejde blev Slagelse Museum en del af.

I forbindelse med 200-året for H.C. Andersens fødsel blev der i 2005 etableret et gademiljø med håndværkerboder, torv, skolestue og rektor Meislings hjem – med et værelse til den unge, kommende digter, der gik i Slagelse Latinskole i 1820'erne. Udstillingen blev bygget op af de kulisser, der blev anvendt i filmen "Unge Andersen".⁹²² Da den tidligere lakridsfabrik lukkede i 2011, åbnede museet i 2012 en udstilling om industrien i Slagelse, herunder om lakridsfabrikken, med titlen: "Fra skurepulver til lakridskonfekt".

Pr. 1. januar 2013 indgik Slagelse Museum i den nye sammenslutning "Museum Vestsjælland", der har Sorø, Slagelse, Ringsted, Odsherred, Kalundborg og Holbæk kommuner som ansvarsområde.⁹²³

Biografer

I 1906 åbnede Slagelses første biograf i Slotsgade 3. Før den tid havde der alene været omrejsende biografer, der viste levende billeder i telte på markedsdage. To år senere åbnede den anden biograf i Jernbanegade, og i 1917 fulgte den tredje i Løvegade. Sidstnævnte fik kun en kort levetid. Det samme var tilfældet med en biograf, der i 1919 åbnede i Casino-komplekset. Ejeren af biografen i Jernbanegade købte i 1918 hotel Postgården og åbnede året efter Hotel Postgårdens Kino-Theater, samtidig med at han lukkede biografen i Jernbanegade. Biografen blev renoveret i 1936, og samme år åbnede der en biograf i Stenstuegade. Da ejeren af Kino døde i 1947, besluttede Slagelse byråd (med ti stemmer mod syv) at søge den ledige bevilling, og året efter åbnede Kino i kommunalt regi. Overskuddet skulle gå til kulturelle formål og ungdomsarbejde. I 1952 åbnede endnu en biograf, nemlig Scala i Klingeberg. Den var helt nyopført og indrettet efter de mest moderne principper og med det nyeste tekniske udstyr.

Indtil slutningen af 1970'erne kørte de tre biografer stille og roligt side om side med lidt forskelligt repertoire. Kino havde mulighed for at vise mere finkulturelle film og havde i mange år også økonomisk fundament til de store premierefilm. Scala viste den lidt lettere genre som eksempelvis de danske Morten Korch-film. Det skal også nævnes, at Slagelse fra 1975 og nogle år frem havde en lille porno-biograf i Slotsgade med plads til 20 gæster. Indtil 1977 gav Kino overskud, men efter flere år med underskud besluttede byrådet at lukke den i september 1981. Der var en afmatning på biografmarkedet, bl.a. fordi flere fik eget tv, og mange fik mulighed for også at bruge udenlandske kanaler. Bio og Scala gik også ind i en tid med hyppig udskiftning af ejere og lejere, og i en periode havde de samme ejere, der besluttede at lukke Scala i maj 1989. Bio blev herefter

Fig. 178. Menneskemylder foran Kino på Gammel Torv. Filmen *Tyven fra Bagdad* blev vist i 1946. Det var Slagelse Kommune, der havde biografbevillingen til Kino fra 1947 til lukningen i 1981. (Slagelse Lokalkarkiv).

ombygget til at rumme to sale og fik derfor navnet Bio 1 og 2. Den lukkede med udgangen af 2003, da der samme år åbnede et nyt biografcenter i Slagelse. Det skete efter en del diskussion om placeringen i Træskogården bag Musikhuset, Badeanstalten og City 3 samt om biografens udseende. Som stednavnet antyder, lå der her tidligere en træskofabrik, og mange protesterede mod, at en moderne stor bygning af beton skulle ligge op ad bygninger med en helt anderledes arkitektur.⁹²⁴ Den nye biograf fik navnet Panorama og åbnede den 9. oktober 2003 med fire sale. Senere er en femte sal også taget i brug, hvilket tyder på, at der er grundlag for en så stor biograf i byen.⁹²⁵

Kunst

I Slagelse findes der mange kunstværker i det åbne bybillede. Langt hovedparten er fra tiden efter 1980.⁹²⁶ Før den tid var kunstværker ikke noget, der fyldte meget i bybilledet. Det kan skyldes manglende interesse og forståelse, men også at det ikke var noget, der indgik i de økonomiske prioriteringer. De tre ældste kunstværker i det åbne rum er Ludvig Brandstrups rytterstatue på Schweizerpladsen af Christian IX fra 1910, Willie Wulfs "Sct. Michael og Dragen" på Nytorv fra 1933 og Gunnar Slots "Frihedskampen" i Rosengade ved Sct. Mikkel's Kirke fra 1950.

Da rådhuset blev indviet i 1963, forærede Slagelse Forskønnelsesselskab skulpturen "Slagelse Pigen" af Gerhard Henning til opstilling foran bygningen. Fra dette tidspunkt blev det mere almindeligt og accepteret at opstille kunst i bybilledet. Det skete f.eks. i forbindelse med offentlige bygningers indvielse, sådan som det var tilfældet med Hanne Warmings "Kvinde med børn", der blev placeret i en atriumgård ved indvielsen af Antvorskov Skoles sidste etape i 1981. Det kunne også ske i forbindelse med bestemte begivenheder som f.eks. Hans Pauli Olsens "Millennium" fra år 2000, der står på Fisketorvet. Private firmaer har ligeledes bidraget med at opstille kunst ved virksomhederne. Westrup ved Sorøvej/Industrivej kan her tjene som eksempel.

Til at fremme og understøtte interessen for kunst fik Slagelse i 1963 en kunstforening. Denne har i årenes løb haft flere forskellige udstillingslokaler, herunder i Badeanstalten og i Slagelse Teater. Siden 1997 har foreningen lavet udstillinger i det gamle kedeltårn ved elværket – "Det Røde Tårn". Her er der udstillinger af lokale amatørgrupper og hel- og halvprofessionelle kunstnere, men også et antal årlige udstillinger med professionelle kunstnere.⁹²⁷ Flere kunstnere med udgangspunkt i Slagelse har haft succes uden for byen. Det drejer sig bl.a. om Gerner Kajberg, der i 1965 lavede en stiftsmosaik på Slagelse Rådhus, samt Per Hillo og Sven Frøkjær-Jensen, der begge har markeret sig på både nationalt og internationalt plan.⁹²⁸

Forlystelser og underholdning

Byens to store faste forlystelsessteder frem til ca. 1975-80 var Casino-komplekset og Anlægspavillonen. Der var også flere andre steder, hvor der periodevis var

underholdning såsom Hotel Postgården og arbejdsmændenes ejendom Bygningen.⁹²⁹ Derudover har andre restauranter og bodegaer i perioder haft musik og anden underholdning, f.eks. Postgården på Gl. Torv. I Lystskoven hørte der i en periode en lille zoologisk have til restaurant Arnehavehus, og den var især et pænt tilløbsstykke for børn. Udover de faste steder var der forskellige markeder, dyrskuer⁹³⁰ og i en årrække et stort tattoo, men interessen for sådanne aktiviteter var faldende. Byen fik også besøg af omrejsende tivoli og cirkus, og et af de få tilbageværende cirkus i Danmark har fast vinterkvarter lige uden for byen, hvor der også om vinteren er mulighed for at se dyrene blive trænet.⁹³¹ Til gengæld for de forlystelser, der er forsvundet, er der opstået nye initiativer som eksempelvis kulturnatten, festugen og picnickoncerterne.

Casino og Moulin Rouge

Casino blev opført på Schweizerpladsen af to bygmestre fra Ringsted. Det var et stort bygningskompleks, der blev åbnet i oktober 1892 med hotel, restaurant og en teatersal med ca. 700 pladser, hvilket var unikt for en provinsby. Endvidere var der butikker ud mod Schweizerpladsen. I 1900 blev komplekset omdannet til et aktieselskab, og sådan forblev det indtil begyndelsen af 1920'erne, hvor dyrlæge Aage Bagge kom til byen. Han havde tjent en del penge under 1. Verdenskrig, og han investerede dem i en modernisering af Casino-komplekset. Via gode forbindelser fik han med stor succes sat gang i sommerrevyer, der fandt sted helt frem til besættelsestiden. Han fortsatte også udbygningen af komplekset med en kongressal i 1927 samt Landsbyen, hvor der var musik, dans og artister. Kongressalen brændte i 1948, men blev genopbygget samme år. Aage Bagge solgte Casino til Slagelse Håndværker- og Industriforening, der senere afhændede anlægget til Jenny Holm. Hun solgte det videre til A/S Casino, der bestod af købmand Søren Bang, trikotagehandler Jørgen Pallesen, urgrosserer Poul Frandsen, dekoratør Erik Jensen og Alfred Holm, som havde været stedets daglige leder i mange år.

A/S Casino ændrede hotellets værelser til klubværelser og foretog en gennemgribende reovering af teatersalen, og der blev indgået en aftale med den nyetablerede Vestsjællands Teaterkreds om leje af salen til foreningens forestillinger. Casinohallen og Gildesalen blev lagt sammen, hvilket skabte en ny stor restaurant med plads til 550 gæster samt musik og underholdning. Stedet blev indviet 30. september 1967 og fik navnet Moulin Rouge. Det blev en succes med en stor tilstrømning af gæster, men allerede i december samme år trådte Moulin Rouge i likvidation, fordi ombygningerne var blevet dyrere end budgetteret. Det endte med, at kreditorerne sagde ja til et tilbud om at få en dækning på ca. 37 %, og herefter kørte Moulin Rouge videre med samme ejer-kreds.

Den idé, der blev den største succes, var "Det store kolde bord til 2,98 kr." Det blev serveret hver fredag aften og gav fulde huse. Det rygtedes over hele landet og sågar i Sverige og Norge, hvorfra der kom fyldte busser for at tage del i festlighederne. Madens pris svarede til prisen i 1907, men det gjorde priserne på øl,

Fig. 179. Præsentation af det store kolde bord på Moulin Rouge i 1970. I baggrunden ses orkestret, der ofte var hyret igennem længere tid. I weekenderne var der også levende musik eller diskotek i andre lokaler, f.eks. Young Corner. Ved orkestret ses stedets kendte logo, der også prydede indgangspartiet. (Slagelse Lokalkarkiv, B 3736).

snaps, vin og spiritus ikke. De øvrige ugedage var der bl.a. teatersnitter, hvor man fik tre gratis snitter, hvis man viste en biografbillet fra en af byens biografer. På andre dage blev der arrangeret underholdning, udover at et husorkester spillede hver aften. På onsdage kunne mellem 400 og 500 mennesker møde op til bankospil.

I 1971 overlod de fire ejere driften af Moulin Rouge til en forpagter, der kørte videre efter stort set samme koncept. Samme år blev der etableret en stiftelse mellem Casino, Vestsjællandscentret, Rådhuspassagen og Nyport.⁹³²

Den 4. juli 1976 nedbrændte Casino-komplekset med teatersal og Moulin Rouge totalt, og i 1978 blev brandtomten solgt til forsikringselskabet Codan. I dag er der beboelse og forretninger på stedet, men også et minde om det tidligere sted, idet det lille torv har fået navnet Casino-torvet.⁹³³

Anlægspavillonen og anlægsefterne

Forsamlingshuset Frem i Fruegade blev opført i 1887 af partiet Venstre, og i 1914 blev det solgt til Slagelse Forskønnelsesselskab. I forbindelse med forsamlingshuset opførte selskabet Anlægspavillonen, der udviklede sig til at være en søgt restaurant, hvor man kunne nyde maden og kaffen med udsigt til Anlægssøen. Det blev også et centralt sted med levende musik og underholdning. I 1960'erne fungerede nogle af lokalerne som ungdommens centrale tilholdssted med pigetråds-musik, mens der var mere dæmpet underholdningsmusik i andre. Stedet var også kendt for at have bordtelefoner, hvor man kunne ringe fra bord til bord og byde op til dans. Fra 1967 var Anlægspavillonen i hård konkurrence med Moulin

Rouge. I Anlægspavillonen kunne man som på Moulin Rouge nyde det store kolde bord og andre kulinariske tiltag for få penge. Senere blev en del af den levende musik erstattet af det billigere diskotek, men underholdningen med f.eks. strip-tease og go-go-danserinder fortsatte en årrække endnu i Anlægget. I 1980 brændte Anlægspavillonen ned til grunden og blev ikke genopført. I dag er der beboelse på området.

I 1890 begyndte Forskønnelsesselskabet at afholde årlige anlægsgester med henblik på at skaffe penge til byens grønne anlæg. Disse fester var i mange år en stor succes og fandt normalt sted omkring 1. september. Anlægget blev flot udsmykket, og i en del år havde anlægsgesten enten et bestemt navn eller et bestemt tema. I 1921 var det en rundskuefest, og i 1929 var det en Kinafest, hvor kulisserne blev bygget op i kinesisk stil, og de medvirkende gik i kimonoer. Året efter var det en historisk fest, hvor en udklædt Frederik II fra Antvorskov kom på besøg i den lille nærliggende by Slagelse. Under besættelsen blev der ikke afholdt anlægsgester, men allerede kort tid efter befrielsen besluttede Forskønnelsesselskabets bestyrelse at holde en anlægsgest den 1. og 2. september 1945. Festen blev mere beskeden end tidligere, fordi der manglede materialer til kulisser, boder o.l. At befolkningen formentlig havde behov for at komme til anlægsgest igen, ses tydeligt i antallet af deltagere, idet der deltog ca. 25.000 mennesker, og overskuddet blev på 25.000 kroner. Festen sluttede med et fyrværkeri, som ikke havde været muligt at gennemføre under besættelsen.⁹³⁴ I 1953 var der sigøjnerfest, som var en stor succes med 45.000 gæster, hvilket var dobbelt så mange, som der var indbyggere i byen. Festens hovedattraktion, som var 25 svenske sigøjnere, blev imidlertid en fiasko. Dels kendte de ikke klokken, dels havde de ikke tilstrække-

Fig. 180. Anlægspavillonen med gæster, der under spisningen kan nyde udsigten til Anlægget. Som på Moulin Rouge bestod Anlægspavillonen også af flere lokaler, hvor der i weekenderne var musik og anden underholdning. Foto fra 1939. (Foto: Foto-Fritz. Slagelse Lokalarhiv, B 4499).

Fig. 181. Anlægsfesten 1971. I forbindelse med anlægsfesterne blev der bygget boder, forlystelser og udskænkingssteder rundt om anlægssøen. Om aftenen var hele området smukt illumineret, og festen sluttede med et stort fyrværkeri. (Slagelse Lokalkarkiv, B 2881).

ligt forhåndskendskab til slagkraften i dansk øl og snaps, som det blev formuleret af den lokale presse.

I mange år var der en Anlægsfest-revy, som også var en stor succes. Den musikalske underholdning var ofte nogle af tidens store navne såsom Blue Boys og Grethe & Jørgen Ingmann. I anlægsfestens sidste år var det Birthe Kjær, Kandis, Dorthe Kollo og Keld & Hilda, men også verdensberømte navne som Michael Learns To Rock har været på scenen. Endelig har også solister som Osvald Helmuth, Ebbe Rode og Dirch Passer optrådt. Der var stor opbakning til festerne fra hele byen. Diverse foreninger stod for en del af det praktiske og fik via salg af kaffe, æbleskiver m.m. en indtægt ud af indsatsen. Byrådet sørgede for serveringen i Havnekroen, og mange andre ydede en stor indsats – i 1966 var der eksempelvis 400 frivillige. Forskønnelsesselskabet afholdt den sidste anlægsfest i 1971. De mange kulisser, boder og materialer havde store omkostninger, og selskabet havde ikke ordentlige opbevaringsmuligheder, så mange ting gik tabt fra år til år. I 1984 genoplivede Slagelse Bold- og Idrætsforenings venner anlægsfesterne, og i 1986 blev festen overtaget af S.I.K.S. (Samvirkende idrætsklubber i Slagelse). Et enkelt år blev festen flyttet til den gamle kasernegrund på Kastanievej, men vendte herefter tilbage til anlægget. Trods fornyelser med bl.a. stort diskotekstelt for ungdommen og særlige arrangementer for børn, lykkedes det ikke at holde liv i anlægsfesterne, der sluttede omkring årtusindeskiftet.⁹³⁵

Sct. Michaels Nat

En stor årlig begivenhed i Slagelse er Sct. Michaels Nat. Idémænden var Jørgen Calmar, der bl.a. i en periode var formand for Kultur- og Erhvervssammenslutningen i Slagelse, ligesom han var medlem af Slagelse byråd i en enkelt valgperiode. Jørgen Calmar blev inspireret, da han deltog i den københavnske kultur-

nat i oktober 1994, og han bragte idéen om en kulturnat i Slagelse videre til kulturinteresserede personer i byen.

Den første kulturnat blev afviklet den 29. september 1995. Med en enkelt undtagelse har den været afviklet hvert år siden, og det er da altid sket den sidste fredag i september måned.

Foreninger, forretninger og offentlige institutioner åbner dørene og viser, hvad de beskæftiger sig med, og de har også gerne et kulturelt indslag f.eks. musik eller anden optræden. Der er desuden underholdning på byens centrale pladser. Der er tilbud til alle aldersgrupper med eksempelvis kunst, udstillinger og gallerier, byen kan betragtes fra Sct. Michaels kirketårn, der kan høres kirke-, jazz- og underholdningsmusik samt pop og rock, og man kan betragte modeljernbanetog på loftet af stationen. Kulturnatten slutter med et stort fyrværkeri på Rådhuspladsen. Grænsen mellem kulturelle og kommercielle interesser er flydende, fordi man naturligvis også kan stille tørst og sult samt foretage indkøb i de åbne butikker. Finansieringen sker dels via sponsorer, dels ved at publikum køber et badge, der skal bæres synligt og giver adgang til alle aktiviteterne. Kulturnatten i Slagelse er det største kulturnatsarrangement i Danmark uden for København, der har givet inspiration til tilsvarende aktiviteter i andre byer. I 2011 afviklede Landsforeningen for kulturelle samråd i Danmark den årlige landskonference i Slagelse netop i forbindelse med kulturnatten, og de ca. 85 deltagere deltog fredag aften i de mange aktiviteter. I forbindelse med kulturnatten bliver der hvert år uddelt en kulturpris på 10.000 kroner til en person, forening eller organisation, der i særlig grad har bidraget til at udbrede kendskabet til kulturnatten. I 2013 er det foreningen Sct. Michaels Nat, der tilrettelægger kulturnatten. Foreningen er en sammenslutning af kultur- og erhvervslivet i Slagelse by.⁹³⁶

Fig. 182. Kulturnatten samler hvert år tusinde af mennesker i Slagelse by. Kulturnatten 2012, hvor billedet fra Nytorv er taget, var en nogenlunde lun og tør septembereften, hvor forventningsfulde mennesker her afventer underholdningen. (Foto: Georg Hemmingsen).

Picnic-koncerter

Kulturkredsformand Eigil Rasmussen opfordrede i midten af 1990'erne Anna Lise Werner til at genoptage en gammel tradition med picnic-koncerter i anlægget i Slagelse. I 1996 blev disse koncerter gennemført første gang, og idéen var, at byens borgere skulle blive opmærksomme på den grønne perle, der ligger få hundrede meter fra centrum. Samtidig kunne man tage madkurven med og hygge sig med musik et par timer. Koncerterne afvikles ti onsdage aftener i perioden fra juni til august, og de optrædende er som regel amatører inden for musik og sang, og der er både lokale og udenbys optrædende. Til den første koncert kom der omkring 50, men siden er tallet vokset betragteligt, og i gennemsnit er der nu omkring 700-800. I august 2011 kom der til en enkelt koncert 1.420 personer, men her skulle Anna Lise Werner også fejres i anledning af hendes 70-års fødselsdag. Picnic-koncerter finansieres af tilskud fra kommunen, sponsorer, og publikum, der kan lægge et frivilligt beløb i syltetøjsglasset foran scenen.⁹³⁷

Fig. 183. Genoptagelsen af picnickoncerterne siden 1996 er en stor succes, hvor yngre og ældre mødes til en fælles musikoplevelse af skiftende genrer og kvalitet i byens grønne hjerte. En del medbringer også maden eller kaffen. (Foto: Georg Hemmingsen).

Slagelse Festuge

Slagelse Festuge blev skabt i 2000. Den finder sted hvert år i uge 26 og tilrettelægges af et sekretariat, men en stor del af arbejdet foregår i frivillige foreninger og blandt medlemmerne af bestyrelsen. Festugens hovedaktiviteter er afholdelse af koncerter på Nytorv om aftenen, men der foregår også en masse andre aktiviteter i løbet af dagene som f.eks. udstillinger, åbent hus og forskellige motions- og musikarrangementer. Der er Dyrenes Dag i anlægget, og Hverdagens Helt bliver kåret. Derudover sælges der hvert år en udvalgt festivalvin. Festugen er i stort omfang båret af frivillige, men støttes også af sponsorer, ligesom der skal betales for at overvære koncerterne på Nytorv.⁹³⁸

Årets Jesper

Det nærmeste man kan komme i retning af at blive æresborger i Slagelse, er vel at blive udpeget til Årets Jesper. Det er sket hvert år siden 1980, da landsretssagfører P.W. Jespersen blev udnævnt som den første.

Den første lørdag i september udnævnes en person, der har været med til at gøre Slagelse mere spændende ved eksempelvis at markere byen overfor en bred del af byens borgere og omverdenen. Denne lørdag ses en række tidligere udpegede iført smoking, bærende bowlerhat og med et rødt tørklæde svunget om halsen.

Blandt de udnævnte finder vi personer fra såvel det lokale forretnings- som sports- og kulturliv og indenfor politik. Af tidligere udpegede er for eksempel: fotograf Georg Hemmingsen, gymnasirektor Jens Jørgensen, håndboldspiller og -træner Anja Andersen, politikerne Viggo Marker og blomsterhandler Jan Petersen. Den første kvinde, der modtog udnævnelsen, var Anna Lise Werner, for sit virke som uøvende sanger, administrator og igangsætter indenfor det lokale musikliv.

Som nævnt var den første Jesper landsretssagfører P.W. Jespersen (1900-84), som har lagt navn til titlen. Han var gennem flere årtier én af byens markante borgere. Udnævnelsen skete på hans 80-års fødselsdag den 1. februar på Fisketorvet i overværelse af mange tilskuere. Slagelse Garden spillede, og der var fremstillet en papmacheskulptur af rytterstatuen på Schweizerpladsen. Det sidste skulle helt sikkert tolkes som en hentydning til, at Jespersen havde beredet samme en festlig aften sammen med Christian IX.

De udnævnte Jespere bærer bowlerhat. Det gjorde Jespersen ikke. Han gik med en Borsalino. Men tørklædet holder stik. Ingen kunne som han slynge det elegant om halsen. Hver arbejdsdag ankom han til advokatkontoret på Schweizerplads præcis kl. ni. I stueplan havde ostehandler Svendborg sin forretning, og han gik hver dag lidt i ni ud for at fejle fortovet og "præsenterede kost", når Jespersen passerede ham.¹

Fra 2004 har det også været muligt at blive udnævnt til Årets Kravlenisse. Dette sker i Jul i Slagelses regi og foregår i midten af november, når udgivelsen præsenteres. Flere personer er i tidens løb blevet såvel Jesper som Kravlenisse. Denne udnævnelse gives en gang om året for at hædre en person, "der har haft en væsentlig betydning for Slagelse" og "gennem sit virke have ydet en speciel indsats og på en god måde have sat sit præg på byen og dens udvikling inden for sit område". Den først udnævnte var den daværende rektor for Handelshøjskolen Villum Christensen for sit store arbejde med at løfte uddannelsesniveaueet i det vestsjællandske og for at gøre Slagelse til universitetsby.² BRL

Fig. 184. En række "Jespere" fotograferet på Nytorv i september 1988 i forbindelse med udnævnelsen af Slagelse Kommunes fritidskonsulent Ingemann Pedersen (nr. fire fra venstre). Han havde blandt andet udført et stort arbejde i forbindelse med byens 700-års købstadsjubelåum. Venligst udlånt af Jan Pedersen.

¹ Ole G. Nielsen 2005, s. 38f.; Ejgil Rasmussen 2010, s. 48f

² Red. (2004) *Jul i Slagelse*. 1 og 9

Idræt

Der har været et stort antal foreninger og klubber i Slagelse, hvis formål har noget med idræt at gøre. Det spænder fra fodbold og håndbold til mindre idrætsgrene med få udøvere. I nogle sportsgrene har Slagelse klaret sig godt og vundet adskillige danmarksmesterskaber; dette gælder bl.a. i vandpolo, badminton og hockey.

Andre idrætsgrene lever mere ubemærket. Nogle foreninger og klubber har eksisteret i mange år, andre er blevet lukket, og andre igen har slået sig sammen med andre klubber fra byen eller omegnen. I det følgende vil fokus være på nogle få markante begivenheder, der har sat Slagelse på danmarkskortet og i et enkelt tilfælde også på verdenskortet. Idræt kræver nogle fysiske rammer i form af udendørs anlæg samt haller til indendørs brug. Investeringer og driftsudgifter er ofte for store for en klub eller forening, hvorfor det i stort omfang bliver en kommunal opgave at sørge for disse faciliteter. Dette er med få undtagelser også tilfældet i Slagelse.

Figur 185. I 1922 blev Slagelse Hockeyklub stiftet, og siden har klubben høstet mange mesterskaber. I 1957 vandt damerne klubbens første danmarksmesterskab, og siden 1980, hvor der første gang var mesterskab i halhockey, har klubben vundet dette mange gange. På billedet har klubben lige modtaget 30.000 kr. fra klubbens venner. (Slagelse Lokalarkiv).

Øverste klasse i fodbold

Slagelse Boldklub blev stiftet i 1887 som en cricketklub. I 1919 fusionerede den med en anden idrætsklub og fik navnet Slagelse Boldklub & Idrætsklub (SB&I). Klubben har gennem årene været hjemsted for mange forskellige idrætsgrene. I 1938 nåede den kortvarigt op i landets bedste fodboldrække, og det samme var tilfældet to gange i 1970'erne. Peter Johansson blev i 1972 den første landsholdsspiller fra SB&I, og det var da lidt af en sensation, at der blev hentet en spiller fra

Fig. 186. Fodboldkamp på Slagelse stadion 1976. Modstanderen er Fuglebakken. Slagelse var to gange i 1970'erne i 1. division, som var den tids bedste række. (Foto: K.B. Rasmussen. Slagelse Lokalarkiv, B 2361).

2. division til landsholdet. Johnson fik kun tre landskampe og kom heller ikke med på det danske hold til OL i München samme år, fordi han forinden havde skrevet professionel kontrakt med en belgisk klub. På dette tidspunkt var OL alene for amatører. Til gengæld leverede SB&I en anden fodboldspiller til OL-holdet, nemlig Heino Hansen, der fik 20 kampe på landsholdet. Peter Johansson fik en flot karriere i Belgien, men blev skadet og vendte tilbage til Slagelse, hvor han begyndte at spille igen i 1975. Samme år rykkede Slagelse efter to år i 1. division ned i 2. division.

I 1977 vendte holdet tilbage til 1. division, hvor klubben holdt sig i to år, inden holdet atter rykkede ned i 2. division.⁹³⁹ Der skulle herefter gå mange år før Slagelse Boldklub igen blev synlig. I 2005 begyndte ambitiøse folk et projekt med det mål at bringe klubben tilbage i den øverste række (nu Superligaen). I begyndelsen af 2008 blev projektet officielt præsenteret med investorer og sponsorer, og den 1. juli begyndte FC Vestsjælland sit virke som en professionel overbygning til SB&I. Sportsmæssigt forløb alt efter planen, og FC Vestsjælland rykkede fra 2. til 1. division allerede efter et år, hvor holdet lå i de følgende tre sæsoner med placeringer som nummer fem, syv og seks, men i sæsonen 2012-2013 blev holdet nummer to og rykkede dermed op i Superligaen. Målet fra 2007 om at komme i Superligaen i løbet af seks år var hermed nået.⁹⁴⁰

Håndbold i verdensklasse

Slagelse havde omkring 1990 to håndboldklubber, nemlig Slagelse Håndboldklub og Marievang IF. Efter en længere proces blev de lagt sammen i 1997,⁹⁴¹ og klubben fik da navnet Slagelse Forenede Håndbold med journalisten Bjarne Stenbæk som formand. Han havde en lang formandserfaring fra Slagelse Håndboldklub. Den nye klub havde et hold i damehåndbold i 2. division, men det var svært at skaffe den fornødne kapital til at videreudvikle holdet og klubben.

Håndholdlederen Jes Christensen (tidligere leder i Marievang IF) kendte Anja Andersen fra et hvervemøde i Marievang IF. Hun var en kendt håndboldspiller, der midt i en stor karriere, havde måttet stoppe med at spille på grund af en hjertefejl. Hun arbejdede som træner for Roskildes 1. divisionshold, som hun gerne ville udvikle til noget større, men klubben i Roskilde ønskede ikke at prioritere sit damehold højere end herreholdet. Jes Christensen inviterede Anja Andersen til Slagelse for at drøfte mulighederne for et eventuelt samarbejde om at eksponere Slagelse i damehåndbold, og det lykkedes at få et møde i stand i oktober 1999. Det blev fulgt op af endnu et møde i København, hvor man blev enige om, at samarbejdet og projektet skulle blive til noget. Det ville koste 2,8 mio. kr. at komme i gang, og Slagelse Forenede Håndbold skulle skaffe halvdelen, Anja Andersen den anden halvdel.⁹⁴² Det lykkedes overraskende hurtigt for klubben at skaffe sin andel af beløbet, der primært kom fra bryggeriet Harboe og bygge-markedet Grønvold & Schou. Hvis projektet lykkedes, ville det betyde store forandringer i byens idrætssliv. Håndboldholdet ville komme til at fylde meget i byen, og at man måtte forvente kampe med et stort publikum, som der skulle være plads til, og som skulle serviceres med parkering, bybusser, fortæring o.l. I det hele taget skulle byen vænne sig til at have et elitehold, der ville skabe opmærksomhed om byen. Den 10. februar 2000 blev der indgået en treårig aftale mellem Anja Andersen og Slagelse Forenede Håndbold, og allerede i april samme år rykkede holdet op i 1. division. Det skyldtes bl.a., at Anja Andersen selv spillede med i et par kampe, selv om hun først officielt skulle tiltræde i maj. At hun spillede med, skyldtes nødvendigheden af hurtigt at skulle rykke op i 1. division for ikke at forsinke projektet i et år. I april 2001 rykkede holdet op i ligaen (den øverste række). Straks ved sin tiltræden havde Anja Andersen erklæret, at hendes målsætning var at skabe verdens bedste klubhold på tre år.

Der blev hurtigt indkøbt nye elitespillere, primært fra udlandet, hvilket betød mindre eller ingen spilletid til de spillere fra Slagelse-holdet, der ikke kunne leve op til de nye krav. Som ventet steg tilskuertallet til hjemmekampene i Antvorskovhallen efter Anja Andersens ankomst, nemlig fra de normale 200 til ca. 1.700. Det betød nye udfordringer med kontrollører og folk til at dirigere trafik og styre parkering mv. Organisatorisk skulle der opbygges en supporterklub, en erhvervsklub m.m. De mange nye udenlandske spillere skulle hjælpes med bopæl, danskundervisning, aftaler med uddannelsessteder o.l., mens flere af de danske spillere passede et studie parallelt med håndboldspillet.

Pressens interesse for holdet voksede også eksplosivt, og der kunne endda være fire-fem journalister til holdets træning. Det blev derfor nødvendigt at lave et sæt spilleregler for presseadfærd. Det betød, at journalisterne skulle ringe forud for et interview, og det gav nogen surhed og ballade.

De første større resultater kom i 2002, hvor Slagelse vandt pokalturneringen. I 2003 blev holdet dansk mester og vandt EHF-cuppen, som er den næstmest betydningsfulde europæiske håndboldturnering for klubhold. Anja Andersens fandanivoldske tilgang blev tydelig ved danmarksmesterskabet i Herning, hvor

hun ved finalekampen viste sig i en trøje med påskriften "Fuck Janteloven". I maj 2004 vandt Slagelse som det første danske hold nogensinde Champions League, og dagen efter kampen blev holdet hyldet på Nytorv af ca. 10.000 personer.

Målet om at blive verdens bedste klubhold på tre år blev indfriet på fire år, men holdets styrke blev vist året efter, hvor Champions League blev vundet igen. Da var der gået ti sæsoner, siden et hold sidst havde vundet turneringen to gange i træk. Slagelse vandt også danmarksmesterskabet i 2005. Året 2006 forløb uden mesterskaber eller internationale sejre. Det skyldtes bl.a., at Anja Andersen fik det røde kort af dommerne under en kamp i Aalborg, hvor hun havde opfordret sine spillere til at forlade banen sammen med hende. Det resulterede i en lang karantæne både nationalt og europæisk. Karantænen var omdiskuteret, og straffen blev efterfølgende nedsat, men Anja Andersen kunne ikke deltage i kampene om danmarksmesterskabet eller Champions League – og i begge tilfælde tabte Slagelse de afgørende kampe til Viborg.

I 2005 havde Anja Andersen planer om at flytte holdet til Roskilde. Der ville nemlig være et større publikumsgrundlag tættere på Københavnsområdet, og det ville måske blive lettere at tiltrække nye sponsorer. Imidlertid var både publikum og sponsorer ved at være mætte af håndbold, og nogle landsdækkende firmasponsorer identificerede sig ikke med Slagelse. Trods flytningen af spillere mv. lykkedes det aldrig at få den nødvendige opbakning fra Roskilde Kommune. Det blev siden en længevarende affære at få udredt spiller- og trænerforholdene mellem de to klubber. Anja Andersen luftede i 2006 også planer om at åbne en piratliga, men disse planer blev heller ikke til noget.

I 2007 kom holdet stærkt igen og vandt både danmarksmesterskabet og Champions League endnu engang. I begyndelsen af året havde Anja Andersen dannet et aktieselskab sammen med direktøren for supermarkedskæden Spar, Brian

Fig. 187. Anjas Dreamteam vinder her for tredje gang den fornemste klubturnering, der findes, nemlig Champions League. Holdet vandt over Lada Togliatti fra Rusland. Billedet er taget få minutter før kampens afslutning. (Foto: René Lystrup, 2008. Venligst udlånt af fotografen).

Anja Andersen og Slagelse

I de otte år Anja Andersen sad ved roret, formåede hun at tiltrække elitespillere som Camilla Andersen, Rikke Hørlykke, Mette Melgaard, Ausra Fridrikas, Cecilie Leganger og Bojana Popovic. Hun og holdet skabte opmærksomhed om byen på både nationalt og internationalt plan. Hun stod også bag klubbens navneforandring fra det lidt tunge Slagelse Forenede Håndbold til det moderne og internationale Slagelse Dream Team. Holdets otte år i byen kan ikke gøres op i kroner og øre, men millioner af seere i Europa så mange tv-transmitterede håndboldkampe med holdet. Byen havde også i et fælles samlingspunkt, og da Slagelse i 2006 blev årets vækstkommune, blev håndbolden nævnt som en af begrundelserne. Samarbejdet med Slagelse Kommune, herunder med borgmester og kommunaldirektør karakteriseres som godt. Kommunen gav et årligt markedsføringsbidrag på 850.000 kr., og da pladsen og faciliteterne i Antvorskovhallen blev for små, blev den udvidet for 22 mio. kr., men noget mindre end håndboldklubben ønskede sig. Kommunen ville heller ikke ændre hallens navn til Camilla Andersen Arena, som Anja Andersen selv begyndte at kalde den til hjemmekampene.

Anja karakteriseres som ekstremt ambitiøs. Når hun fik det bedste, skulle det være bedre endnu. Hun stillede store krav både til sig selv og sine omgivelser. Alle skulle være de bedste, og hun accepterede ikke snydeløsninger. Uden for banen var hun lidt stille og genert, og hun skulle kende folk godt for at tøj op. Slagelse Forenede Håndbold vidste, at Anja kunne være kontroversiel i forbindelse med kampene, og at der skulle være højt til loftet. Man vidste også, at man skulle være rummelig, og at medieinteressen formentlig ville blive stor med behov for at afstikke grænser for pressen.

Der var fire grunde til at det lykkedes for Anja at skabe verdens bedste håndboldhold i Slagelse: evnen til at etablere et spil, hvor stjernespilleren var afgørende, taktiske evner, vindermentalitet og hendes store krav til både spillere og sig selv.

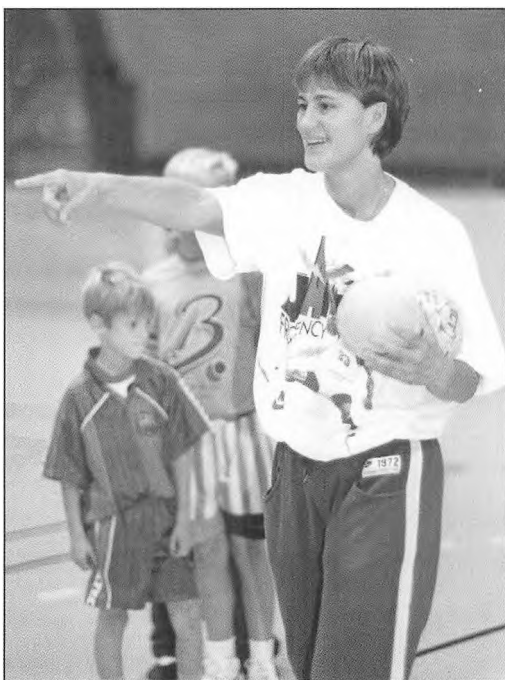

Fig. 186. Anja Andersen oprettede en håndboldskole for børn og ses her i funktion. (Foto: Mogens Schelde. Slagelse Lokalkriv).

Mollerup, og hun havde dermed overtaget den økonomiske magt fra Slagelse Forenede Håndbold, der nu alene fik penge for leje af holdlicens. Med udgangen af sæsonen 2007-08 stoppede Anja Andersen som træner i Slagelse. Den begyndende krise gjorde det svært at finde sponsorer, og hendes ambitionsniveau var for højt til, at hun ville fortsætte på et middelmådigt niveau. Hun skiftede til FC Københavns damehåndboldhold og tog en del af spillerne med sig fra Slagelse. Med en enkelt undtagelse havde perioden været en økonomisk succes med overskud alle år, og omsætningen var steget fra ca. én mio. kr. til omkring 25 mio. kr. Anja Andersen havde haft dygtige folk til at tage sig af den del af sagen, så hun forlod Slagelse med alle regninger betalt i forhold til håndboldklubben.

Herefter måtte Slagelse drosle ned, og holdet fik en sportslig nedtur, da det rykkede ned i 1. division. Samtidig truede en konkurs, som det dog lykkedes at afværge, så holdet kom tilbage i ligaen nogle år senere. I 2012 truede en ny konkurs. En storstilet redningsaktion indbefattede bl.a. en folkeindsamling, ligesom dansk rigmand bosat i udlandet trådte til med økonomiske bidrag.⁹⁴³ I februar 2013 måtte man imidlertid konstatere, at redningsforsøgene var forgæves, og klubben blev erklæret konkurs. En satsning på herrehåndbold lykkedes ikke og var også medvirkende til klubbens konkurs.

Idrætsfaciliteter

Fra 1890 blev der officielt spillet fodbold i Slagelse, men ikke på noget egentligt stadion. Der blev spillet i det nuværende Anlægget, i Herrestræde, ved Garvergården og i Lystskoven. Først i 1910 stillede byrådet en fast plads til rådighed i Vestermarken for fodboldspillet. Efter dannelsen af SB&I steg interessen for fodboldspillet, og pladsen blev hurtigt for lille. Bestyrelsen søgte derfor byrådet om

Fig. 189. Slagelses første stadion blev indviet i 1927 på et lavtliggende område, hvilket ofte gav våde baner. Der var i starten ikke mange faciliteter for hverken idrætsudøvere eller publikum på stadion. Til gengæld var det stadig eksisterende indgangsparti imponerende. (Slagelse Lokalarkiv).

en ny plads, og kommunen besluttede da at bygge en idrætspark på en eng syd for sygehuset tæt ved Brænderigården.⁹⁴⁴ Den kom til at koste 52.000 kr. og blev indviet i maj 1927, hvor der var ikke færre end 4.000 tilskuere til indvielseskampen. Idrætsparken bestod af en fodboldbane med en løbebane hele vejen rundt samt kastebane, springbane, tilskuerpladser og omklædningsrum.

Efter besættelsen kom der gang i anlæggelsen af en ny fodboldbane uden atletikbane tættere på sygehuset, og i 1960'erne blev der opført et klubhus ved siden af ved frivillig arbejdskraft. Banen, der siden har været fodboldholdets hjemmebane, er flere gange blevet renoveret og udbygget, bl.a. med tribune med overdækkede siddepladser. Publikumsrekorden på stadion blev sat i starten af 1970'erne i en kamp mod Holbæk med 9.500 tilskuere.

Da ambitionen om at få et hold i Superligaen blev kendt i 2008, stod det klart, at Slagelse Stadion ikke kunne leve op til de krav, der blev stillet fra Dansk Boldspil-Union, hvis man ville have en licens til Superligaen. Det drejede sig om varmelegemer i fodboldbanen, sikkerhedsmæssige krav, dommerrum, rum til dopingkontrol mv. I 2008 nedsatte byrådet derfor en arbejdsgruppe, der skulle udpege et areal til et fremtidigt sportsområde i Slagelse, og i maj blev gruppens forslag til et kommende storstadion fremlagt. Der blev foreslået flere arealer i byens udkant, bl.a. ved Skovsø i nærheden af golfklubben og på et område mellem Korsørvej og Skælskørvej. Byrådet besluttede at følge arbejdsgruppens forslag om arealet i Skovsø, men man besluttede sig senere for en ombygning af det nuværende stadion, så det kunne leve op til kravene, fordi man frygtede, at det ville blive vanskeligt at trække både udøvere og publikum de ca. fem kilometer uden for byen. I 2012 blev stadion bygget om og moderniseret for ca. 38,5 mio. kr. Der er nu plads til ca. 10.000 tilskuere, og der er ca. 3.200 overdækkede siddepladser. Der er kommet tidssvarende lysanlæg på stadion. Det blev indviet den 24. marts 2013.⁹⁴⁵ Der er sikret mulighed for, at stadion også kan bruges til andre større arrangementer, ligesom der er bygget gode mødefaciliteter.⁹⁴⁶

Fig. 190. Slagelse-hallen var helt ny, da dette billede blev taget i 1958 i forbindelse med en udstilling. (Slagelse Lokalarkiv).

Byen råder også over faciliteter til indendørs idrætsgrene. I selve Slagelse by er der syv idrætshaller. Den ældste, Slagelse-Hallen, blev indviet i 1958, og blev med kommunal støtte opført af de Samvirkende Idrætsklubber i Slagelse. Hallen er i dag en selvejende institution, ligesom Vesthallen tæt på Marievangsskolen.

Tæt på Slagelse stadion ligger UV-hallen, og de øvrige fire haller er opført i nærheden af byens store skoler. Det gælder Nordhallen, Nymarkshallen, Søndermarkshallen og Antvorskovhallen. Sidstnævnte er den største med 1.800 sidde- og 800 ståpladser. Den blev bygget, så den var klar til De Danske Gymnastik- og Idrætsforeningers store landstævne, der blev afviklet i Slagelse i 1981 med 18.000 deltagere. Hallen blev udvidet med nogle hundrede tilskuerpladser, da Anja Andersens håndboldhold havde hjemmebane her i perioden 2000-08.

Endelig fik Slagelse en svømmehal i 1975 efter flere års diskussioner om bl.a. beliggenheden.

Undervisning og uddannelse

Slagelse har specielt siden 1960'erne udviklet sig til at være en by med vidt forskellige uddannelsestilbud for elever, der har forladt folkeskolen. Udviklingen af byens folkeskoler er gået fra to skoler tæt på bymidten til nu fire skoler i byens yderområder. Østre Skole og Vestre Skole blev nedlagt i takt med, at befolkningen i større omfang bosatte sig i boligområderne uden for bykernen.

Folkeskoler

Ved 1. Verdenskrigs udbrud i 1914 havde Slagelse lige fået en ny folkeskole på Sct. Pedersgade. Den blev kaldt Borgerskole A, mens den anden skole, der lå på hjørnet af Skovsøgade og Fruegade, blev kaldt Borgerskole B. To år senere besluttede byrådet at ændre navnene til henholdsvis Vestre og Østre Borgerskole,

Fig. 191. Kong Frederik IX under indvielsen af Møllegårdsskolen i 1955. Kongen i sin militæruniform ser fornøjet ud ved at gå rundt blandt de glade elever formentlig uden livvagter. (Slagelse Lokalarkiv).

der senere ændredes til Vestre og Østre skoler.⁹⁴⁷ I 1908 havde byrådet besluttet at oprette en folkeskole uden for byen i det nordøstlige område ved den nuværende Holbækvej. Skolen kom til at hedde Markskolen og fik tre klasser. Børnene herfra skulle ved 11-års alderen flyttes til byens skoler.

Denne folkeskolestruktur holdt i mange år, indtil et stærkt stigende børnetal gjorde det nødvendigt at bygge en ny skole. Det blev arkitekterne Jørn Nielsen og Halldor Gunløgsson, der tegnede den nye skole, som blev indviet i 1953 og fik navnet Møllegårdsskolen. Skolen havde på dette tidspunkt plads til 600 elever. I 1955 stod den sidste bygningsfløj klar og skolen kunne nu rumme 1.500 elever. Skolen blev endnu engang indviet af Kong Frederik IX og Dronning Ingrid. Når skolen blev taget i brug før færdiggørelsen, skyldtes det overbelastningen af Østre Skole og Vestre Skole.

I 1991 ændrede skolen navn til Nymarksskolen i forbindelse med en ny skolestruktur, hvor Vestre Skole blev nedlagt, hvorefter denne skoles elever blev overført til Møllegårdsskolen. I 2012 fik skolen igen flere elever, fordi en ny skolestruktur betød lukning af flere skoler i Slagelseområdet.⁹⁴⁸ Eleverne herfra blev fordelt bl.a. til Nymarksskolen, der hermed nåede et elevtal på ca. 550. Navnligt modtog Nymarksskolen mange elever fra den nedlagte Vestermose Skole.

Fra begyndelsen af 1960'erne blev det store boligområde ved Kierulffsvej opført. I takt med udbygningen voksede befolkningstallet og dermed også børnetallet. Det blev derfor påkrævet med en ny skole i byen, og i 1964 nedsatte byrådet et udvalg, der skulle kigge på placeringen af den nye skole. Udvalget kunne imidlertid ikke blive enigt, da der var store udbygninger i gang både i byens

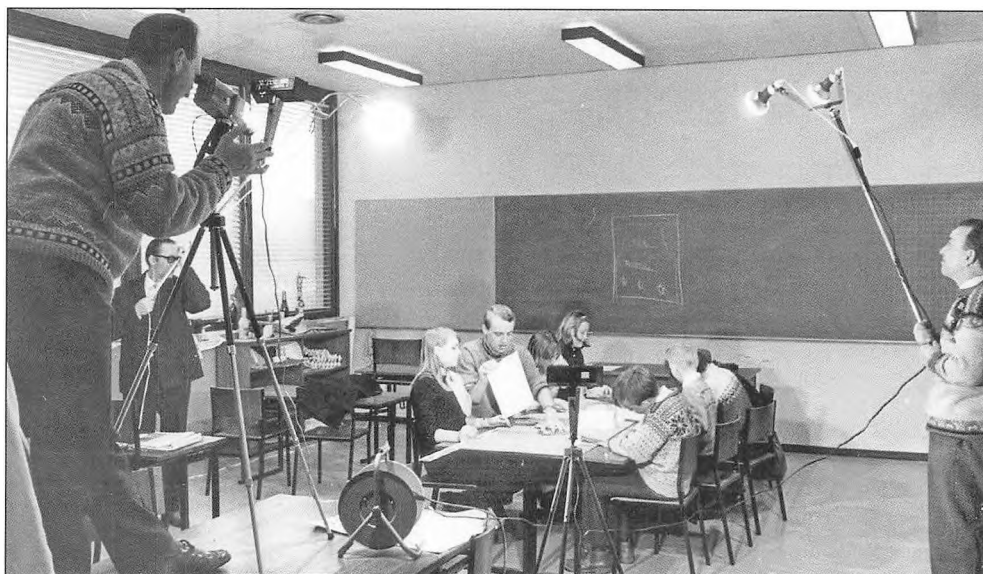

Fig. 192. Der er optagelse af en Slagelse-film på Nørrevangsskolen midt i en formningstime. Læreren er Steen Bach Nielsen, og årstallet er 1969. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokalkiv, B 3703).

Fig. 193. Søndermarksskolen under opførelse i marts 1973. Byen ekspanderede stærkt i dette område, dels på grund af nye parcelhuse, dels på grund af opførelsen af store boligblokke, som bl. a. byggematadoren Bøje Nielsen stod bag. Politisk spøjte man med, at det var Bøje Nielsen, der bestemte hvornår den nye skole skulle opføres – det var nemlig afhængigt af tempoet i hans byggeri. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokalarliv, B 2817).

nordlige og østlige del. I løbet af sommeren enedes man dog om en placering nord for Kierulffsvej og om at lade det lokale arkitektfirma H. Steudel og J. Knudsen Pedersen tegne skolen.⁹⁴⁹

Nørrevangsskolen blev indviet i 1966, og i 1971 blev skolens tredje etape færdiggjort. I forbindelse med en ny skolestruktur i 2012 blev Nørrevangsskolen nedlagt og eleverne flyttet til primært Marievangsskolen og Nymarksskolen.

I begyndelsen af 1970'erne var der stor vækst på boligområdet i østbyen. Der var tale om både parcelhuse og boligblokke, der skød op i hurtigt tempo. Byggematadoren Bøje Nielsen fra Næstved stod bag en del af byggeriet, der betød en stor befolkningstilvækst i området ved Byskovvej. Byens næste folkeskole blev derfor opført her. Børnene fra området havde hidtil benyttet Møllegårdsskolen. Det bekymrede mange forældre, fordi børnene skulle krydse Sorøvej, der var stærkt befærdet, og det fik forældrene til selv at lave skolepatruljer for at sikre skolevejen. På grundlag af en befolkningsprognose blev det besluttet at bygge en tresporet skole med overbygning. Den lokale arkitekt Tage Corfitsen fik opgaven, og lærerne blev inddraget, så deres forslag og idéer til en tidssvarende skole kunne indgå i det endelige projekt. Skolen blev indviet i 1973 og fik navnet Søndermarksskolen, selv om borgmester Aage Nørgaard havde foreslået navnet Eterbjergsskolen. Heller ikke denne skole stod færdigbygget ved indvielsen, men man begyndte undervisningen med nogle enkelte klasser og med lærermøder afholdt privat hos skoleinspektøren.⁹⁵⁰ I 2013 har skolen ca. 600 elever.

Byens næste store boligudbygningsområde var i den sydlige del, hvor store områder syd for Idagårdsvej blev bebygget med huse. Nord for Idagårdsvej blev boligblokkene på Ærøvej anlagt midt i 1970'erne.

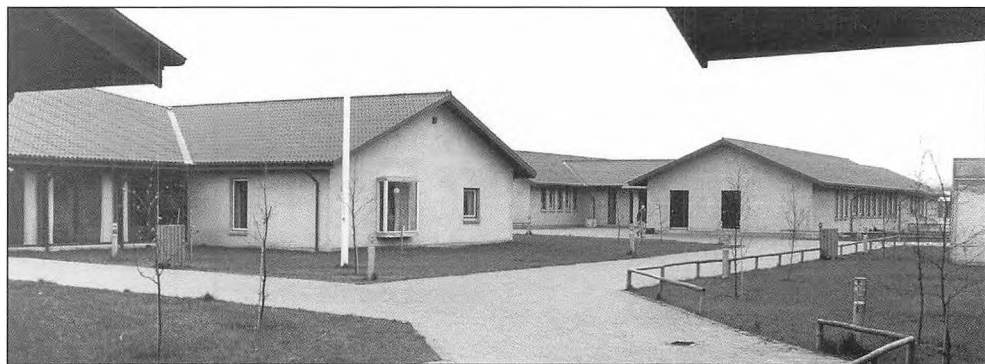

Fig. 194. Antvorskov Skoles bygninger er lave bygninger placeret i klynger med grønne oaser imellem. Hele området omkring skolen er præget af mange offentlige servicetilbud som udover skolen f.eks. er et plejecenter, en svømmehal, en idrætshal og en politistation. (Slagelse Lokalarkiv).

Arbejdet med planlægningen af Skolen ved Antvorskov, som den blev kaldt i denne fase, begyndte i 1976, og det var atter Tage Corfitsen, der stod for tegningerne. Første etape blev taget i brug i 1978, og skolen blev endeligt indviet den 14. august 1981. En af byggefaserne omfattede en sportshal, der skulle stå færdig til De Danske Gymnastik- og Idrætsforeningers store landsstævne, som Slagelse var vært for dette år. I forbindelse med opførelsen af skolen skulle den nedslidte Østre Skole lukke og eleverne overflyttes til den nye skole, der fik navnet Antvorskov Skole. Undervejs i byggeforløbet var det flere gange nødvendigt at justere i budgettet, og der blev sparet på de sidste faser af Søndermarksskolens udbygning, ligesom det blev nødvendigt at tage ældre inventar med fra Østre Skole.⁹⁵¹ I 2013 har Antvorskov Skole ca. 1.040 elever.

Byens fjerde skole fulgte med ved kommunesammenlægningen i 1970, hvor bl.a. Slagelse Sct. Peders Landsogns Kommune blev lagt sammen med Slagelse

Fig. 195. Marievangsskolen blev her ved indvielsen i 1954 kaldt Danmarks største landsbyskole, og alligevel var den ikke bygget stor nok på grund af materialemangel til byggeriet. Det var en stor opgave, også økonomisk, for det forholdsvis lille landsogn at få skolen opført. (Slagelse Lokalarkiv).

Kommune. I Sct. Peders Landsogn lå Marievangsskolen i Holmstrup i byens vestlige udkant. Skolen var en landsbyskole fra 1954,⁹⁵² som var blevet udbygget flere gange i takt med, at der i slutningen af 1960'erne blev opført nye boliger i området, f.eks. omkring Landsgravvej og senere Holmstrupvej. Efter kommunesammenlægningen i 1970 blev skolen udbygget flere gange og er nu byens næststørste med ca. 975 elever. I forbindelse med skolestrukturen fra 2012 blev en del af eleverne flyttet fra den nedlagte Nørrevangsskole til Marievangsskolen.

Ingen af byens fire folkeskoler har 10. klasser. Det skyldes, at man har valgt at etablere et decideret 10. klasse-center, kaldet X-class. Centret fik i 2001 lokaler i det tidligere handelshøjskolecenter på Torvegade. I 2010/11 var elevtallet blevet så stort, at det var nødvendigt at finde nye lokaler. Da Syddansk Universitets afdeling i Slagelse også havde pladmangel og flyttede til større lokaler ved stationen, flyttede X-class i 2011 til universitetets tidligere lokaler på Willemoesvej i byens "uddannelsesfirkant". I 2013 har X-class ca. 360 elever.⁹⁵³

Udover de kommunale folkeskoler har Slagelse to større privatskoler. Det drejer sig om Dyhrs Skole på Frederiksgade og Landsgrav Friskole på Bagervej.

Dyhrs Skole blev grundlagt i 1881 af søstrene Louise og Marie Branner. Fire år senere fusionerede den med en anden skole, og i 1900 rykkede man over i lokaler i Frederiksgade (dengang Knudsgade). Skolen fik senere navnet Slagelse Private Mellem- og Realskole, men blev som oftest kaldt Dyhrs Skole efter lederen Henrik Callisen Dyhr, der blev ansat i 1907. Fra april 1971 blev det skolens officielle navn. Skolen har gradvis erhvervet sig de omkringliggende ejendomme i Frederiksgade, Sct. Mikkelgade og Valdemarsgade og har i 2013 ca. 680 elever.⁹⁵⁴

Fig. 196. Elever på Slagelse private Realskole ca. 1930. Læreren bagest i midten er Henrik Callisen Dyhr, der i 1907 blev ansat som skolebestyrer på Slagelse Private Mellem- og Realskole. (Slagelse Lokalarkiv, B 348).

Landsgrav Friskole startede i 1869 og holdt til forskellige steder i Landsgrav, indtil man i 1915 begyndte at bygge på den nuværende grund på Bagervej. Bygningen blev indviet i 1916. Ved siden af skolen byggede man et forsamlingshus. Her kunne gymnastikundervisningen foregå, og man udlejede det også til private fester, danseundervisning mv. Siden er skolen udvidet mange gange, og nu er der ca. 230 elever.⁹⁵⁵

Slagelse som uddannelsesby

I 1900-tallet blev Slagelse for alvor en uddannelsesby. Ud over de mange skoler blev der ikke mindst tale om videregående uddannelser. Gymnasium, HF-kurser, sygeplejeskole, pædagogseminarium, teknisk skole med mange uddannelsesretninger, handelsskole og handelshøjskole for blot at nævne nogle væsentlige. I dag er Slagelse tillige en universitetsby, idet såvel Aarhus Universitet (AU) som Syddansk Universitet (SDU) har afdelinger i byen.

Handelshøjskolecentret i Slagelse fusionerede med SDU i januar 2007, hvorved universitets samfundsvidenskabelige fakultet fik et nyt institut: Institut for ledelse og Virksomhedsstrategi. Fysisk blev det nye institut til SDUs campus med lokaler på Willemoesvej som nabo til Slagelse Gymnasium og Selandia, men flyttede for få år siden til lokaler ved banegården. Forskning og uddannelse i Slagelse er i dag organiseret i to institutter, som ud over det tidligere nævnte også omfatter Institut for Sprog og Kommunikation som tilhører Det Humanistiske Fakultet. Kandidatuddannelsen startede i 2010, og i 2012 fik de første fire kandidater titlen cand.merc. i forandringsledelse.⁹⁵⁶ I september 2012 startede Universitetet en masteruddannelse i projektledelse.

University College Sjælland (UCSJ) dækker over professionshøjskolen i Region Sjælland, som udbyder ni mellemlange videregående uddannelser. I Slagelse kan man således studere til professionsbachelor i pædagogik eller sygepleje. Pædagogseminariet og Sygeplejeskolen lå indtil 2013 med få hundrede meters mellemrum på Ingemannsvej, men Sygeplejeskolen er for tiden i gang med at indrette sig i Pædagogseminariets område.

Det har i mange år været muligt at tage studentereksamen i Slagelse. Ældst er Slagelse Gymnasium, hvor det er muligt at tage studenter- (STX-) og HF-eksamen. Sidstnævnte kan også tages på voksenundervisningscentret i Herrestræde. Herudover kan man tage studentereksamen, HHX på handelsgymnasiet og en tilsvarende teknisk studentereksamen, HTX, på teknisk Gymnasium. De to sidste uddannelser har man siden 2000 kunnet erhverve på Selandia Center for Erhvervsrettet Uddannelse.⁹⁵⁷

Aarhus Universitet har desuden jordbrugsvidenskabeligt fakultet i Flakkebjerg.

Slagelse Gymnasium

Den lærde skole i Slagelse lukkede i 1852, og i årene herefter var det ikke muligt at tage studentereksamen i Slagelse bortset fra, at den private realskole havde to små studenterhold i starten af 1900-tallet. Det blev dog den kommunale real-

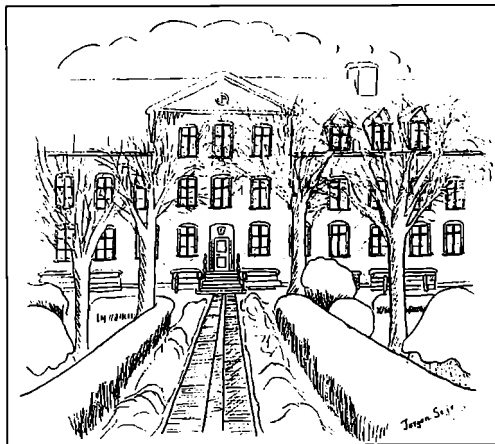

Fig. 197. I starten af marts 1928 rykkede gymnasiet ind i den ombyggede fattiggård Herrestræde 11. Denne bygning blev revet ned nogle få år efter gymnasiet i 1977 flyttede ud på Willemoesvej. Jørgen Sejrs tegning af Gymnasiet set fra Herrestræde blev bragt på forsiden af elevbladet Gnistens decembernummer fra 1943.

skole, som senere fik æren af at uddanne studenter.⁹⁵⁸ I 1923 ansatte byrådet A.G. Andersen som overlærer – dvs. bestyrer af den kommunale realskole – og med oprettelsen af et gymnasium for øje, fik han bevilget et løntillæg på 800 kr. årligt. Kort tid efter sin tiltrædelse i Slagelse rejste han spørgsmålet om nye skolelokaler og et gymnasium, og i 1925 blev det besluttet at oprette en højere almenskole, som skulle omfatte en mellemskole med fire fortløbende klasser, en etårig real-

Fig. 198. Slagelse kommunale højere Almenskoles lærerkollegium i starten af 1930'erne. Siddende fra venstre: E. Clausen, Peter Volten, Jens Mortensen. Th. Lauridsen, A.G. Andersen, C.E. Jordan, Karen Gam, Hans Rasmussen og Hans Skov. Stående fra venstre: Albert Ibsen, A. Veng Christensen, Christen Staun, Inger Brøndsted, Fr. Liliendahl og Aage Juul. Antallet af lærere var ikke stort, når man sammenligner med, at gymnasiet i efteråret 2013 beskæftiger omkring 140 undervisere. Det meste af undervisningen foregik i den fireårige mellemskole, hvor eleverne normalt gik fra de var 12-16 år. Herefter kunne de fortsætte i den etårige realafdeling eller det treårige gymnasium. Indtil midten af 1930'erne var der blot en gymnasieklasse pr. årgang med et betydeligt mindre antal elever, end hvad vi kender fra de senere års gymnasieklasser. De fleste undervisningstimer var således i mellem- og realafdelingen. Mellemskoleeksamen blev sidste gang afholdt på skolen i 1962 og realeksamen efter det etårige kursus sidste gang året efter. Skolen tog da afsked med de yngste årgange, idet de yngste elever nu blev dem, der startede i 1. realklasse (af tre) og som aldersmæssigt svarede til 3. mellemskoleklasseeleverne. Realeksamen afholdtes sidste gang på skolen i 1971 og skolen måtte tillige tage afsked med de lærere, som udelukkende havde undervist her. (Slagelse Gymnasiums billedarkiv).

klasse samt et nysprogligt gymnasium. To år senere begyndte undervisningen i Slagelse kommunale højere Almenskole i den tidligere realskoles lokaler i Skolegade og med realskolens lærere som undervisere. Skoleåret 1927/28 startede med 242 elever, af hvilke de fleste gik i den tosporede mellemskoleafdeling. 24 gik i realklassen og i 1.g nysproglig linje var antallet af elever 20. I 1. mellemskoleklasse optog man elever i 11-årsalderen efter en optagelsesprøve. I 1.g optog man elever, som havde bestået mellemskole-, real- eller præliminæreksamen med tilfredsstillende resultat, og som havde forudsætninger i fransk! Elever, som boede i Slagelse Kommune, gik gratis i mellemskolen og realklassen, mens de i gymnasieafdelingen måtte betale mellem tre og 16 kr. om måneden afhængig af forældrenes indtægt. De skulle selv købe lærebøgerne, men byrådet kunne dog bevilge fribøger, men det skulle der ansøges om. Elever fra andre kommuner skulle betale 12 kr. i mellemskolen og 16 kr. i realklassen og gymnasiet pr måned. Der var også en mulighed for at få bevilget friplads. Ved slutningen af det første skoleår havde lærerkollegiet 12 medlemmer. Af universitetsuddannede lærere var der fire: to cand.mag.er og to cand.theol.er. Overlærer Andersen, fik den 1. august 1928 titel af *rektor*. Det ugentlige timetal for alle elever var 36, og de gik også i skole om lørdagen.

Skolens beliggenhed spillede en stor rolle for Andersen. En dag henvendte han sig til skoleudvalgets formand og foreslog, at man ombyggede det tidligere forsørgelseshjem – ”fattiggård” – i Herrestræde 11 til skolebygning. Det skete. Ombygningen kostede omkring 250.000 kr., og der blev ved samme lejlighed

Fig. 199. Det første studenterhold fra 1930. Helga Pedersen (1911-80), som står som nr. 2 fra venstre i bageste række, blev landets første kvindelige justitsminister. (Slagelse Gymnasiums billedarkiv).

opført en gymnastiksalsbygning med tilhørende omklædningsrum og badefaciliteter. Herrestrædebygningen blev taget i brug i marts 1928. I 1930 dimitterede det første studenterhold, og alle 18 bestod den nysproglige studentereksamen. Ved den tiende dimission i 1939 havde i alt 147 elever (mindre end 15 pr. år) taget studentereksamen. I 1935 vedtog byrådet at oprette en matematisk-naturvidenskabelig linje i gymnasiet. I flere tiår var der således to gymnasiespor med en betydelig mindre klassekvotient end på nutidens gymnasium. I 1944 skiftede skolen navn til Slagelse kommunale Gymnasium. Ordet almenskole gled ud, men er bevaret den dag i dag i elevforeningens navn: ADK, som står for Almen-skolens Diskussionsklub.

Besættelsestiden gik langt fra let over gymnasiet. En mindeplade, som i dag er ophængt ved gymnasiets hovedindgang, nævner navne på en lærer og flere elever, der blev dræbt i besættelsesårene. Lektor Albert Ibsen står øverst på mindepladen. Hans navn burde være alle Slagelse-borgere bekendt, idet en større vej i byens nordlige udkant er opkaldt efter ham. Hans yngre kollega Helge Thomsen skrev senere lidt om drabet på ham. Han skrev om "den lille grå" – en bil, som blandt andet afhentede gengældelsesofre for stikkerlikvidationer: "[...]På Valbyvej ikke langt fra Kasernen boede dengang lektor Ibsen, Brudsig og Thomsen. "Den lille grå" bevægede sig sindigt – nervepirrende sindigt – mellem vore boliger (efter forsøg på at få fat i en helt anden og større fisk). Bag soveværelsesgardinet kunne man følge hele turen, der sluttede foran Ibsen, der blev taget med til "afhøring" på Shellhuset. Uden for Sorø blev han nakkeskudt "under flugtforsøg" (der var den almindelige formular, når tyskerne likviderede en mand).

Efter besættelsestiden var der stor fokus på uddannelsesområdet. I 1960'erne var der en voldsom vækst i uddannelsesniveaet hos den danske ungdom. Andelen af børn, som forlod skolen efter de obligatoriske syv års skolegang, faldt i løbet af ti år fra omkring halvdelen til 6-7 %. På såvel mellem-, real- og gymnasieskoler som på universiteterne steg elev- og studentertallene voldsomt i denne periode. Danmark var inde i en periode med udpræget højkonjunktur, og landet udviklede sig fra et landbrugsland til en industrination. Efter sputnikchokket⁹⁵⁹ i 1957, frygtede man især i USA Sovjetunionens teknologiske og militære overlegenhed, og det samme var i nok lidt mindre grad også tilfældet herhjemme. Ikke mindst socialdemokraterne mente, at teknologisk fremgang ville føre til vækst og velfærd. I 1958 fik vi en ny skolelov, som fik betydning for de elever, der startede i grengymnasiet i 1963. Pensum i matematik og naturvidenskab blev radikalt forandret.⁹⁶⁰ Også i Slagelse gav det sig udslag i, at antallet af ele-

Fig. 200. Albert Ibsen (1900-1944) fotograferet i 1936. (Slagelse Gymnasiums billedarkiv).

ver, der tog real- og studentereksamen – og ikke mindst efter den matematisk-naturvidenskabelige gren – voksede voldsomt. I årene 1940-60 lå antallet af dimitterede studenter nogenlunde konstant på omkring 30 pr. år med 16 i 1943 og 41 i 1949. I begyndelsen af 1960'erne voksede antallet af dimittender voldsomt. Fra 1961 til 1965 steg det fra 41 til 108, og de næste tiår voksede det ganske vist mere moderat til 137 i 1975. I 1961 dimitteredes for første gang – bortset fra i 1949 – to matematikerklasser, og i 1974 var man oppe på fem! Det toppede i 1989 med hele syv.

Med 1958-loven afskaffede man mellemskolen, og mellemskoleeksamen blev sidste gang afholdt i 1962. Herved forsvandt de yngste elevårgegninger fra skolen. Første mellemskoleklasse svarede til 6. skoleår. De yngste elever blev derefter dem, der startede i 1. realklasse (af tre) og dette klassetrin svarede til 8. klassetrin. Realeksamen blev afholdt sidste gang ni år senere.

HF blev i 1968 oprettet som et alternativ til gymnasiet. Samme år skiftede skolen navn til Slagelse Gymnasium og HF-kursus. De sidste to ord i navnet forsvandt i 2008 (men HF-afdelingen blev dog bevaret), så navnet i dag er det mere mundrette Slagelse Gymnasium. De første HF'ere – to klasser med i alt 42 elever – blev dimitteret i 1970.

Fig. 201. Mindepladen, der befinder sig i vindfanget på hovedindgangen til gymnasiet på Willemoesvej. Ud over lektor Albert Ibsen, er der nævnt fem elever, af hvilke de fire havde forladt gymnasiet, da de mistede livet. Den sidste, Jørgen Sejr, havde organiseret en lokal trykkegruppe for et illegalt blad og herudover deltaget i sabotage af jernbanevogne med tysk krigsmateriel. Han gik i 2. g, da Gestapo natten til 11. december 1943 arresterede ham i hans hjem mistænkt for illegal bladvirksomhed. Han havde umiddelbart før været travlt beskæftiget med at trykke illegale blade på en anden adresse i byen - Skellet 9. Han var blevet stukket til "byens ledende nazist", som bragte tyskerne ind i billedet. Efter forhør på Slagelse Kaserne førtes han til Dagmarhus i København og opholdt sig derefter i flere danske fængsler for derefter at blive sendt til koncentrationslejre i Tyskland. Med svensk Røde Kors ambulancetog kom han i april 1945 til Sverige, hvor han få dage før kapitulationen døde som følge af dysenteri og tuberkulose – sygdomme, som han havde pådraget sig under koncentrationslejropholdene. (Slagelse Gymnasiums billedarkiv).

Fig. 202. Elevtegningen af rektor Christian Nielsen (1891-1976) blev bragt i novembernummeret af elevbladet *Gnisten* fra 1944. Han var uddannet såvel cand.theol. som cand.mag. og var rektor i Slagelse i årene 1941-58. Som pensionist var han vikar ved Gladsaxe Gymnasium, hvor den ene af denne bogs redaktører blev undervist af ham. Forfatteren Knuth Becker har benyttet ham som model for personen Knud i den socialrealistiske roman *Det daglige Brød* fra 1932. Christian Nielsen så med ubehag på alle tendenser til at gøre Gymnasiet mere erhvervsbetonet, hvis det skete på bekostning af gammel kulturarv. I en af sine taler udtrykte han således: "Vi har en kulturarv at værne og formidle, den arv fra Hellas og Palæstina, der har været bestemmende for europæisk kultur i århundreder". Det var en stor personlig sorg for ham, at mellemskolen blev afskaffet.

Gymnasiets elevtal er stort set vokset siden starten. I efteråret 1961 tog man en ny fagklassefløj i brug. Mens den oprindelige ombyggede fattiggård for længst er revet ned, eksisterer bygningen ud mod Herrestræde stadig. Selv om den i 1970 blev suppleret med en pavillon med formnings- og musiklokaler, blev bygningskomplekset dog for lille, og i august 1977 rykkede gymnasiet ud på et nyopført bygningskompleks på Willemoesvej. Dette har dog siden vist sig også at være for lille, hvorfor man i flere omgang har bygget til og ud. I 2011 byggedes der således flere steder en første sal på.

I dag hører Slagelse Gymnasium til de største gymnasieskoler i landet. Antallet af elever ved starten af skoleåret 2013/14 var således ca. 1300 og antallet af ansatte ca. 165 – heraf 140 lærere.⁹⁶¹ Gymnasiets logo har siden skoleåret 1934/35 været en tegning af den lokale Hellig Anders' Brønd. Fra 2008 ændredes det til en tegning af en åben bog.⁹⁶²

Indtil omkring 1970 boede Gymnasiets lærere i Slagelse eller nærmeste omegn. Men det blev efterhånden almindeligt, at lærerne boede længere væk, og i dag er det kun omkring halvdelen af det store lærerkollegium, der bor i Slagelse eller de omkringliggende byer. En stor del pendler hver dag hertil fra København og Odense. Mange lokale undervisere har gennem årene deltaget aktivt i bylivet indenfor politik, sport og kultur.

Højskole og Menighedsskole

Udover de kompetencegivende uddannelser har Slagelse også haft en højskole samt en menighedsskole, der fortsat eksisterer.

Antvorskov Højskole på Liselundvej åbnede i 1909 og blev bygget i klosterstil med runde buer og smårudede vinduer samt indgange formet som portaler. Dette var inspireret af, at Antvorskov Kloster havde ligget dér. Ejvind Mørch var

arkitekt, og bygherren var lærer Niels Eggert, der tillige blev højskolens første forstander.⁹⁶³ Højskolen havde både kortere og længere kurser hele året, og de var som regel godt besøgt. Højskolen blev derfor udvidet i 1922, så der nu var 100 pladser. Under besættelsen blev skolen beslaglagt af tyskerne, og kurserne blev aflyst eller flyttet til andre lokaliteter som eksempelvis herregården Bøstrup ved Drøsselbjerg.

Højskolen stod over for en udvidelse i 1970, men i 1973 valgte man i stedet at flytte til Skælskør, hvor navnet ved samme lejlighed blev ændret til Skælskør Folkehøjskole. Her eksisterede den indtil 2005, hvor den måtte lukke.

Lokalerne i Antvorskov blev i 1974 skole for civile værnepligtige. Denne institution flyttede i 2007 til Hedehusene, da lokaliteterne var blevet for store på grund af et faldende antal militærnægtere.⁹⁶⁴ I 2013 indgår skolens areal i et planlagt nyt boligområde.⁹⁶⁵

Antvorskov Højskoles areal blev udstykket fra gården Liselund, hvor der i 1909 blev etableret en menighedsskole af frimenighedspræsten Niels Dael. Hans tanke var, at menigheden ikke blot skulle sidde i kirken og lytte til præsten, men selv sætte sig ind i emner som Bibelen, salmerne, kirkehistorie mv. Menighedsskolen fortsatte frem til begyndelsen af 1940'erne, og der deltog 20-30 personer hver vinter i et fire måneders forløb. Liselund blev også beslaglagt af tyskerne i slutningen af besættelsen, først som kaserne, senere som flygtningelejr. Efter befrielsen har der været afholdt såkaldte vinter- og sommermøder, og fra midten af 1950'erne har andre institutioner afholdt kurser og møder på stedet, ligesom ejendommen fungerer som kursussted for universiteter, efteruddannelsessted for præster, samt mødested for folkekirkelige institutioner og mange andre. De senere år har Slagelse Jazzklub også afviklet sine arrangementer på stedet.⁹⁶⁶

Fig. 203. Elever og personale på Antvorskov Højskole omkring 1920. Udover eleverne ses skolens flotte arkitektoniske bygningsværk, tegnet af arkitekt Ejvind Mørch (1873-1962). (Slagelse Lokalkativ, B 50505).

Kirker

På det kirkelige område havde Slagelse i mange år to sogne og tre kirker, nemlig Sct. Mikkel's Kirke, Sct. Peders Kirke og Helligåndskirken, der betjenes fra Sct. Peders Kirke. I det følgende omtales enkelte begivenheder vedrørende disse to sogne, men fokus er på de tre nye kirker, der er kommet til byen siden 1914, nemlig den katolske Vor Frue Kirke i 1931, Nørrevangskirken i 1989 og Antvorskov Kirke i 2005.

Sct. Mikkel's Sogn fik i 1993 en ny sognegård, også kaldet Pakhuset, der ligger på kirkepladsen lige nord for kirken. Pakhuset blev bygget i 1887 som jernstøberi og maskinfabrik, men fra 1911 blev det anvendt til mange forskellige erhverv og formål. I 1988 købte Sct. Mikkel's menighedsråd bygningen, men da man samtidig var i gang med at bygge Nørrevangskirken, var der ikke råd til renovering før i 1993.⁹⁶⁷

Sct. Peders Sogn byggede i 1964-65 en ny præstebolig på Sjællandsvej 3-5, der blev tegnet af Tage Corfitsen, men den anvendes ikke længere til formålet.⁹⁶⁸ Siden 1926 har byens krematorium ligget på Sct. Peders kirkegård. Det blev tidligt almindeligt med ligbrænding i Slagelse, og krematoriet var det tredje, der blev bygget i Danmark. Krematoriet blev i 1978 erstattet af et nyt med en ovn, og i 1990 blev der installeret to nye ovne. Den 15. april 2013 lukkede krematoriet i Slagelse efter 87 år. Fremover skal man bruge et nyt krematorium i Ringsted, der lever op til nye miljøkrav.⁹⁶⁹

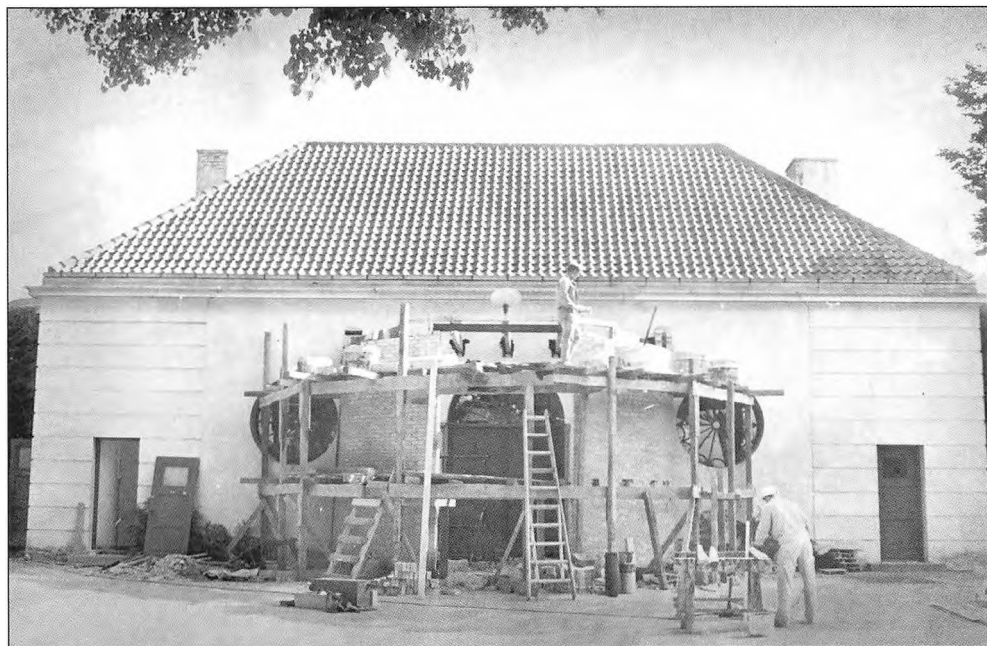

Fig. 204. Krematoriet ved kapellet på Sct. Peders kirkegård under udvidelse i begyndelsen af 1970'erne. (Slagelse Lokalarkiv, B 4124).

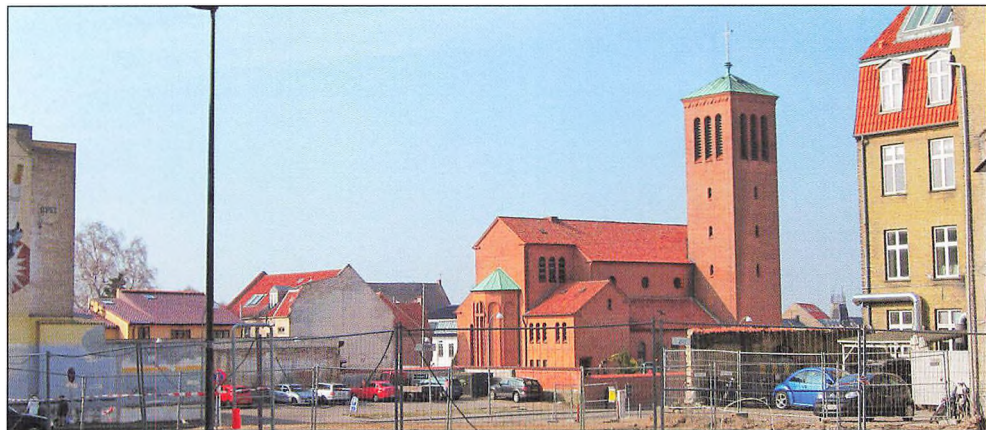

Fig. 205. Inden opførelsen af Sydbanks nye domicil på hjørnet af Løvegade og Schweizerpladsen var der kortvarigt et flot kig til Vor Frue Kirke. Bemærk reklamen på gavlen til venstre, formentlig med relation til P.M. Olsens store bilforretning og værksted, der i mange år lå, hvor Christiansgade nu løber. (Foto: Stella Borne Mikkelsen, 2012).

Vor Frue Kirke

Den katolske menigheds størrelse varierede med årstiden. Den var størst i sommerhalvåret på grund af polske sæsonarbejdere i landbruget. Eksempelvis var der indrettet en barak til beboelse for polske arbejdere – en såkaldt polakkaserne⁹⁷⁰ – ved Jernbjerg. I 1923 købte menigheden flere arealer med henblik på at opføre en kirke, og den endelige placering blev på Frederiksgade. Den tyske arkitekt Johannes Buckkremer, der havde tegnet den katolske kirke i Aalborg, leverede også tegningerne til kirken i Slagelse, der blev bygget af den lokale muremester Henriksen. I sommeren 1930 var tårnet færdigt, og måneden efter blev det fem meter høje kors monteret på tårnets top. Kirken blev indviet den 16. maj 1931.

I 2006 talte menigheden 455 registrerede medlemmer over 16 år. Det var en stor fremgang i forhold til midten af 1980'erne, hvor man var nede på 290. Medlemmerne i 2006 var fordelt på ca. 25 nationaliteter.⁹⁷¹

Nørrevangskirken

Historien om Nørrevangskirken begyndte i 1976, hvor Sct. Mikkel's pastorat oprettede en stilling som præst til det kirkelige arbejde i den nordlige del af byen. Arbejdet skulle primært rette sig mod ungdomsarbejde. I 1978 var Sct. Mikkel's Sogn på 16.000 indbyggere, og menighedsrådet drøftede muligheden for at bygge en ny kirke netop i den nordlige del af byen. Man blev enige om en prøveordning, hvor der den første søndag i hver måned blev afholdt en gudstjeneste i Nørrevangsskolens festsal. I efteråret 1981 blev antallet af gudstjenester udvidet til at omfatte den første og tredje søndag i måneden samt juleaften. Ved menighedsrådsvalget i 1984 opstillede "Nordlisten", hvis formål var at få bygget en kirke i området. Listen fik det største antal stemmer og tre medlemmer ind i menighedsrådet. Året efter blev der til formålet købt en grund, som kommunen havde anvist til kirkebyggeri tilbage i 1982. I august 1986 blev der udskrevet en

Fig. 206. Nørrevangskirken i byens nordlige del. Kirken er opført i flotte gule mursten og som en blanding af en traditionel kirkebygning og en mere moderne. I kirkerummet er der flotte lysindfald fra vinduerne. (Foto: Ebbe Jensen. Slagelse Lokalkativ).

åben arkitektkonkurrence, hvor der indkom 69 forslag. Vinderprojektet var tegnet af arkitekterne Anne Marie Indrio og Poul Jensen. Samtidig blev antallet af gudstjenester på Nørrevangsskolen udvidet til hver søndag hele året.

Den 15. august 1988 blev det første spadestik taget til den nye kirke, og ved Slagelses 700-års købstadsjubilæum den 13. december 1988 murede Dronning Margrethe II grundstensdokumentet ind. Den 26. november 1989 blev kirken indviet, og fra samme dato blev det nye Nørrevang sogn oprettet med ca. 6.700 indbyggere. Biskop Bertel Wiberg indsatte den nye præst Vibeke Hemmet. Året efter vandt Nørrevangskirken årets bygningspræmie i Slagelse Kommune.⁹⁷²

Antvorskov Kirke

I 1986 vedtog Slagelse byråd en lokalplan, der gav mulighed for at opføre en kirke i forbindelse med et nyt boligområde syd for Idagårdsvej.⁹⁷³ I 1991 blev oberst R.C. Jørgensen valgt ind i menighedsrådet for Sct. Peders sogn. Her havde man udarbejdet et projekt for en ny kirke, som var præget af meget glas. Det lykkedes R.C. Jørgensen at få mobiliseret en stor del af lokalbefolkningen mod glaskirken, og projektet faldt, da han og hans støtter fik et solidt flertal i menighedsrådet. Derefter blev det besluttet at bygge en kirke tegnet af arkitekten Anders Boyé Christensen fra Aarhus, men dette projekt blev 3,5 mio. kr. dyrere, end myndighederne havde accepteret. I 1997 blev Antvorskov sogn selvstændigt, idet det blev udskilt fra Sct. Peders Sogn. Det er det mindste af byens fire kirkesogne med ca. 5.500 indbyggere. Kirken, der ligger 66 meter over havet og er meget synlig fra bl.a. motorvejen, blev indviet den 10. april 2005 af biskop Jan Lindhardt under overværelse af kirkeminister Bertel Haarder.

Inden indvielsen havde der været mere drama, da resten af menighedsrådet i foråret 2004 havde krævet R.C. Jørgensens afgang som formand for rådet. De fandt ham for egenrådig, bl.a. fordi han stort set egenhændigt havde tilrettelagt

grundstensnedlæggelsen til den nye kirke med deltagelse af prinsesse Benedikte og Gardehusarregimentet. Der var intet juridisk grundlag for at tvinge ham fra formandsposten, men i september 2004 valgte han selv at trække sig fra posten med den begrundelse, at der skulle nye kræfter til, da han var blevet 80 år. Antvorskov Kirke er en kirke med mange traditionelle kirketræk, men med et mere moderne præg. Kirken ligger 400 meter i luftlinje fra den tidligere kirke på Antvorskov Kloster og Slot.

Fig. 207. Antvorskov Kirkes meget enkle og stilrene kirkerum med flot lysindfald. (Foto udlånt af Antvorskov Kirke).

Pasnings- og omsorgstilbud

Generelt er de sociale forhold et område, hvor tilbud og ydelser i stort omfang er bundet af lovgivning. De lovbundne sociale ydelser er derfor ikke behandlet nærmere, og der henvises til de generelle værker, hvor disse er dybtgående behandlet.⁹⁷⁴ Nedenfor er det alene ældreomsorg og børnepasning, der behandles, med vægt på de tilbud, der adskiller Slagelse fra resten af landet. Det gælder først og fremmest Rosenkildeparken (tidligere Andersvænge) samt Slagelse Sygehus, der i 2013 er under udvidelse til et af de få fremtidige akutsygehuse. Ligeledes omtales Psykiatrisygehuset, der bliver det eneste af sin slags i Region Sjælland.

Ældreomsorg

I 1907 åbnede det første alderdomshjem i Smedegade.⁹⁷⁵ Hovedbygningen er karakteristisk og bliver i folkemunde kaldt Lille Amalienborg. Stilen blev bibeholdt ved senere udvidelser, bl.a. to sidefløje i 1928-29. Allerede ni år efter åbningen blev det nødvendigt med en ombygning, da der ikke var indlagt elektricitet, og byrådet måtte i 1916 bevilge 1.694 kr. til formålet.⁹⁷⁶

Fig. 208. Spisesalen på plejehjemmet Skovvang i august 1973. Menuen er endnu ikke afsløret. Stående ses forstanderinde Inga Fredbøg. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokalarkiv, B 3853).

Efter omdannelsen i 2001 til plejecenter rummer hovedbygningen ti ældreboliger samt administrationen. Endvidere er der bygget tre huse med hver 16 lejligheder samt to huse med hver otte lejligheder til demente borgere. Det er Slagelse Boligselskab, der ejer boligerne, men kommunen, der anviser beboere til boligerne.

Det første alderdomshjems udvikling afspejler den generelle udvikling i ældreomsorgen. I alderdomshjemmene boede beboerne på små værelser med fælles toilet, og i den oprindelige hovedbygning i Smedegade var der i 1907 20 værelser med plads til i alt 26 beboere. Gradvis udviklede alderdomshjemmene sig

Fig. 209. På grunden, hvor den tidligere maskinfabrik Alliancen lå, byggede Slagelse Kommune plejecentret Alliancehaven, der her ses i 1998. Siden 1980'erne er der i takt med øgede behov og krav flere gange omstruktureret i forhold til ældreplejen. (Foto: Ebbe Jensen. Slagelse Lokalarkiv).

til regulære boliger for beboerne. De skulle have egen lejebolig, hvor der blev betalt husleje, ligesom når en ældre borger boede udenfor plejecentret. Der er således ikke længere tale om værelser, men lejligheder med eget toilet, bad og køkken. Det er nu også muligt at købe mad, tøjvask osv. fra plejecentret eller eksterne leverandører, ligesom der kan være fællesfaciliteter som eksempelvis lokaler til fysisk træning.

De øvrige plejecentre i Slagelse er bygget på forskellige stadier i denne overordnede udvikling. Skovvang er bygget om i takt med udviklingen, mens de nyere plejecentre i højere grad er bygget efter de nye tendenser og principper.

I byområdet er der – udover Plejecentret i Smedegade – også Plejecentret Alliancehaven fra 1998, Plejecentret Antvorskov (selvejende) og Plejecentret Skovvang fra begyndelsen af 1970'erne og renoveret i bl.a. 2005 og 2010. I 2013 bygger Slagelse Kommune et nyt plejecenter på Rosenkildevej med 144 plejeboliger til ca. 230 mio. kr. Det har fået navnet Blomstergården.⁹⁷⁷

Slagelse Kommune tilbyder også et antal ældreboliger, og nogle af dem ligger i tilknytning til plejecentrene, mens andre er spredt over hele byen. Eksempelvis er der ældreboliger på Kongehavecentret tæt ved stationen samt boliger på Kalundborgvej, Helleholm og Marievej.⁹⁷⁸ I øvrigt har ældreboliger haft forskellige betegnelser i tidens løb. I 1940'erne tilbød Slagelse Kommune således aldersrenteboliger på Rosenkildevej til kommunens ældre. Disse var meget eftertragtede og med venteliste, hvorfor kommunen i 1945-46 byggede flere, nemlig nogle boligblokke på den nuværende Bredahlsgade.⁹⁷⁹

Fig. 210. Slagelses nyeste plejecenter har fået navnet Blomstergården og ligger på Rosenkildevej overfor Rosenkildeparken. Rejsegildet blev holdt i foråret 2013, hvor tidligere tiders krans på taget er blevet afløst af en krans, der hurtigt og let kan fjernes igen. (Foto: Georg Hemmingsen).

Fig. 211 Slagelse kommunale krisebørnehave i Oehlenschlægersgade 1949. Krisebørnehaven for børn af enlige mødre var den første kommunale børneinstitution i Slagelse. I dag hedder den Børnehuset og har døgnåbent. (Slagelse Lokalkalender, B 50931).

Børnepasning

Med 1960'ernes økonomiske vækst blev det gradvis mere almindeligt, at begge forældre kom på arbejdsmarkedet, og det gav behov for børnepasning uden for hjemmet. I Slagelse var tilbuddene om børnepasning i begyndelsen alene i privat regi, men senere blev det primært en kommunal opgave, men fortsat med tilbud om pasning i en række selvejende institutioner, der har driftsoverenskomst med kommunen. Udviklingen på området har fulgt byens fysiske og demografiske udvikling. I takt med at der kom nye større boligområder, blev der etableret børnepasningsmuligheder i de pågældende områder. I perioder med højt fødselstal er antallet af pladser udvidet, hvorimod det er reduceret, når fødselstallet var lavt. Der har været perioder med ventelister til institutionerne, og der har været perioder med overskudskapacitet. De faste daginstitutioner blev derfor suppleret med tilbud om dagpleje, hvor børnene blev passet i dagplejers private hjem, hvilket ikke krævede større kommunale investeringer i bygninger.

I 1869 blev Asyllet i Herrestræde oprettet som et sted, hvor småbørn kunne være under tilsyn og opdragelse, mens deres uformuende forældre eller plejeforældre søgte arbejde. Slagelse Børneasyl flyttede i 1962 til Fredensgade, hvor det stadig eksisterer som en selvejende institution med plads til ca. 50 børn fra alle samfundslag.⁹⁸⁰ En anden privatdrevet børnehave lå på Warheim i Antvorskov, hvor Clara Schou og Agnes Schultz drev både børnehjem og børnehave til midt i 1950'erne.⁹⁸¹

I 1948 blev den første kommunale daginstitution etableret, nemlig Børnegården på Oehlenschlægersgade. Den startede i en barak som krisebørnehave med

plads til 45 børn og var primært for enlige mødre. Børnegården blev i 1963 udvidet med et fritidshjem. Det lukkede i 1992, hvorefter institutionen både blev børnehave og vuggestue. I 2000 fik Børnegården et døgnafsnit, så folk med skiftende arbejdstid uden problemer kunne få passet deres børn – også om natten. Der er plads til 40 børn i døgnafsnittet. På Børnegården er der i alt plads til 110 børnehavebørn, og der er 24 vuggestuepladser. Børnegårdens historie er et godt eksempel på, hvordan børnepasningsområdet hele tiden har tilpasset sig byens udvikling samt byrådets ønsker og prioriteringer.

Omkring 1986 havde Slagelse Kommune tre vuggestuer, ti børnehaver, tre fritidshjem og tre aldersintegrerede institutioner.⁹⁸² I 2013 er antallet af institutioner inden for byområdet nogenlunde det samme, men antallet af pladser er større, og der findes mange forskellige typer af tilbud, herunder til børn med særlige behov. Eksempelvis er Børnehaven Benediktevej fra 1973 indrettet til 20 børn med behov for en særlig pædagogisk/fysioterapeutisk/talepædagogisk indsats, mens Skovbørnehuset fra 1993 er en natur- og skovinstitution, hvor udelivet er i centrum.

To daginstitutioner henvender sig primært til børn af forældre på to af byens store arbejdspladser. Den ene er Rosenkilde Vuggestue og Børnehave, der i 1970 blev oprettet på initiativ af ansatte på det daværende Andersvænge. I 1972 startede personalet på Slagelse sygehus ligeledes en vuggestue og børnehave. Derudover er en af de selvejende institutioner, nemlig Kongelyset fra 1970, tilknyttet KFUMs sociale arbejde.

Bygningsmæssigt er alsidigheden næsten lige så stor som på tilbudssiden. Nogle institutioner er etableret i eksisterende bygninger, der ikke nødvendigvis er bygget til formålet. Det gælder bl.a. børnehaven Søbjerggård, der i 1997 flyttede ind i den tidligere sognefogedgård i Holmstrup. Andre institutioner er flyttet ind i nybyggede lokaler. Et eksempel er Møllegården, der i 2001 flyttede fra Nymarksskolen til Rødtjørnevej i en nybygget institution, som personalet selv var med til at indrette. Navnet Møllegården relaterer sig til, at Nymarksskolen hed Møllegårdsskolen, da daginstitutionen startede i 1988. Et andet eksempel er Skovbørnehuset, der 1. januar 2012 flyttede til en nyopført bygning på Valmuevej.

Andersvænge/Rosenkildeparken

På et byrådsmøde den 24. januar 1938 fortalte borgmester Melgaard, at bestyrelsen for Østifternes Aandsvageanstalt havde henvendt sig til kommunen for at høre byrådets holdning til at afgive et areal til opførelse af en anstalt med plads til ca. 225 "arbejdsføre og oplæringsmulige lettere aandssvage unge Mænd og Kvinder". Man havde kigget på forskellige arealer i byen, og interessen havde samlet sig om et areal enten ved Skovloddet mellem sygehuset og Lystskoven eller et areal på Nordre Mark for enden af Rosenkildevej. Efter mødet udarbejdede kommunens folk et overslag over udgifterne til byggemodning samt for levering af produkter fra de kommunale værker.

På et efterfølgende oplyste bestyrelsen for åndssvageanstalten, at man fandt arealerne ved Rosenkildevej bedst egnede. Man enedes om at indstille til Socialministeriet og Slagelse byråd, at anstalten blev opført på de vilkår, at Slagelse Kommune overlod 24,33 ha jord vederlagsfrit til Østifternes Aandsvageanstalt, og at udgifterne på ca. 90.000 kr. til etablering af diverse forsyningsledninger blev delt mellem åndssvageanstalten og kommunen. Man skal se kommunens handling i sammenhæng med 1930'ernes økonomiske krise og store arbejdsløshed. Ved den indgåede aftale var der mulighed for at skaffe faste statslige arbejdspladser, nye indbyggere og dermed også mere handel til byen. I slutningen af marts 1938 godkendte Socialministeriet aftalen, og planen kunne herefter offentliggøres. I september godkendte Indenrigsministeriet også aftalen.⁹⁸³ I 1939 blev der opført ni pavilloner. Der var planlagt ti, men den sidste blev aldrig bygget. Herudover blev der bygget administrations- og økonomibygninger, et sygehus, overlæge-, funktionær- og inspektørboliger, en festsal og en mindre gård. Til sammen kostede det 1,9 mio. kr. og inventaret 200.000 kr. Bygningerne skulle ikke være som åndssvageanstalter fra århundredeskiftet, men skulle bygges som et moderne boligbyggeri i røde sten med store vinduer og lyse rum. Byggeriet måtte ikke overstige to etager, og bygningerne blev placeret skråt overfor hinanden. Alle ca. 225 beboere skulle have eneværelser. Arkitekt var Ove Huus, og firmaet Birch & Krogboe stod for byggeriet. Institutionen, der fik navnet Andersvænge efter byens skytshelgen Hellig Anders, skulle tages i brug den 1. maj 1940.

Da Danmark kort forinden blev besat af tyskerne, var der frygt for, at de ville beslaglægge den næsten færdigbyggede institution til brug for indkvartering af tropper mv. Det gjaldt om at finde en løsning, og dette skete i samarbejde med en åndssvageinstitution på Christianshavn. Den var oprettet i 1935 på et tidligere marinehospital, der hed Hübertsminde, og den blev hovedsagligt brugt til meget dårlige og ofte sengeliggende patienter. Ved besættelsen frygtede man

Fig. 212 Andersvænge i begyndelsen af 1950'erne. Bebyggelsen er opført som alle andre boligkvarterer på den tid. Postkort fra Viggo Stenbæks Boghandel. (Slagelse Lokalarkiv, B 50484).

på Hübertsminde, der lå lige op til Holmens Kaserne (som også var blevet beslaglagt af tysk militær), at området kunne blive et bombemål. I al hemmelighed aftalte formanden for Østifternes Aandsvageanstalter K.H. Kofoed og borgmester Melgaard at overflytte patienterne fra Hübertsminde til Andersvænge. Flytningen tjente to formål. For det første blev problemet med at evakuere patienterne tæt på et muligt bombemål i København klaret, og for det andet var en tysk beslaglæggelse af Andersvænge mindre sandsynlig, når der var fyldt op med patienter. Den 25. april blev flytningen gennemført, selv om institutionen ikke var bygget færdig. Nogle steder manglede der vinduer, døre og inventar, andre steder manglede trapperne op til de øverste etager. Endvidere var jordarbejderne omkring bygningerne og på det store udenoms areal langt fra færdige. Personalet på Hübertsminde var ikke orienteret, men måtte som statstjenestemænd følge med. På Andersvænge var der på dette tidspunkt kun blevet ansat tre personer, herunder en gartner. Der var mange udfordringer i at få en ikke færdigbygget institution beregnet til 245 forholdsvis velfungerende patienter til at fungere med 190 syge og dårligt fungerende patienter, der krævede megen pleje. Oven i købet flyttede 150 af de beboere, som Andersvænge oprindeligt var bygget til, ind kort tid efter, så der blev overbelægning. Det betød ombygninger med nedrivning af skillevægge, da det nu ikke kunne lade sig gøre at gennemføre idéen med eneværelser til alle. I stedet måtte der indrettes sovesale. Den 27. august 1940 fandt den officielle indvielse sted. Selv om borgmesteren i Slagelse mange gange under besættelsen skulle skaffe indkvartering til tyske soldater og sidst i perioden også til tyske flygtninge, lykkedes det at undgå beslaglæggelse af Andersvænge.

I begyndelsen af 1950'erne blev Andersvænges areal fordoblet, og der blev opført to store plejeafdelinger på hver tre etager samt en isolationsafdeling. I starten af 1960'erne var der 680 beboere, og Andersvænge blev da også hjemsted for grønlandske handicappede. Fra 1964 begyndte antallet af beboere langsomt at falde i takt med udflytning af beboerne til ekstern forsorg, pensionater og bofællesskaber. Derudover skiftede behandlingen af beboerne langsomt fra en lægelig til en mere socialpædagogisk og undervisningsmæssig behandling. Generelt blev forholdene mere menneskelige. I 1980 overgik Andersvænge fra staten til Vestsjællands Amtskommune. Det gik herefter hurtigere med udflytningen af beboerne. Der blev efterhånden indrettet små lejligheder til de beboere, der fortsat skulle bo på Andersvænge. Institutionen åbnede sig mere mod omverdenen, og

Fig. 213. Uniformeret opsynspersonale på Andersvænge i 1940, som var det år institutionen åbnede. I mange år fungerede Andersvænge som "en by i byen" uden at beboerne havde særlig kontakt med det omkringliggende lokalsamfund. (Slagelse Lokalarhiv, B 50482).

beboerne, der tidligere havde fået frisør, mad, tøj, lægebehandling, fodpleje o.l. som en del af institutionstilbuddet, benyttede i højere grad byens tilbud af butikker, pengeinstitutter, biografteater, musikhus, caféer osv. Man begyndte også at afholde forskellige arrangementer som f.eks. en sansefestival, hvor 700-900 udviklingshæmmede fra Sjælland årligt deltager. Mange indbyggere i den nordlige del af byen kan også hvert år nyde musikken fra Sjællandsfestivalen, der altid præsenterer topnavne inden for musikken.

I 2003 skiftede Andersvænge navn til Rosenkildeparken, og ved kommunalreformen i 2007 overtog Slagelse Kommune ansvaret for institutionen. Kommunen har dels egne beboere på stedet, dels beboere fra andre kommuner, der betaler for tilbuddet til Slagelse Kommune. I 2013 bor der ca. 200 udviklingshæmmede borgere, hvoraf ca. 75 er autister og ca. 20 er mongoler. De resterende beboere er typisk født med hjerneskader. Rosenkildeparken er således fortsat en stor aktiv arbejdsplads i byen.

På Andersvænge er der et forsorgshistorisk museum med over 10.000 genstande, beretninger, avisudklip, fotografier og lignende, der beskriver institutionens historie.⁹⁸⁴

Sygehuset i Slagelse

Det første sygehus i Slagelse blev opført i 1856 og taget i brug den 20. juli 1857. Det var opført på privat initiativ og med privat finansiering. Da sygehuset fik økonomiske problemer, tilbød man i 1867 kommunen at overtage sygehuset med inventar for den prioritetsgæld, man hæftede for, men kommunen afslog. Først i 1894 overtog kommunen sygehuset, der på det tidspunkt rådede over 34 senge. Den eksisterende bestyrelse blev opløst, og kommunen allierede sig med Sorø Amt, der således bidrog til sygehusets driftsunderskud med en andel svarende til amtpatienters sygedageantal. I 1902 blev overenskomsten ændret, så amtets ind-

byggere fik samme adgang som beboerne i Slagelse købstad til behandling mod en nærmere fastsat betaling. Herefter var det alene Slagelse Kommune, der finansierede driftsunderskuddet.⁹⁸⁵ Sengeantallet blev i de følgende år forøget til 56, og i 1915 blev det yderligere sat op til 67. Men sygehuset var fortsat for lille i forhold til antallet af patienter. Byrådet drøftede derfor mulighederne for en ud-

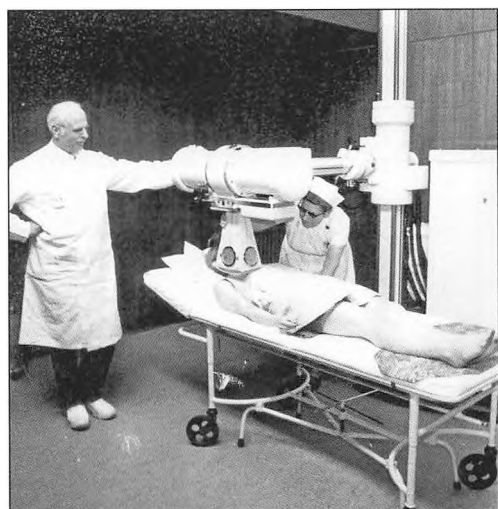

Fig. 214. Røntgenafdelingen på Slagelse Centralsygehus. Overlæge H. Gylstorff overvårer fotograferingen i april 1970. (Foto: Steen Rasmussen. Slagelse Lokalkalender, B 3331).

videlse, og i september 1916 kunne sygehusudvalget efter en studietur til det nye sygehus i Nykøbing Falster antage arkitekterne Carl Andersen fra Nykøbing Falster og Knud Larsen fra Slagelse til at tegne et nyt sygehus. På byrådsmødet 14 dage senere besluttede byrådet at placere sygehuset på Skovmarken øst for garnisonssygehuset. Byggeriet blev noget forsinket på grund af den mangel på materialer, som 1. Verdenskrig medførte. I stedet for at holde rejsegilde blev det afsatte beløb på 550 kr. fordelt blandt arbejderne. Der var ikke enighed om dette i byrådet, men det blev vedtaget med ni stemmer mod seks.⁹⁸⁶

Slagelse kommunale Sygehus (et såkaldt medicinsk-kirurgiske sygehus) blev taget i brug den 1. juli 1920, og herefter var der 105 senge.⁹⁸⁷ Da garnisonen i 1924 blev reduceret til kun at omfatte én bataljon, overtog Slagelse Kommune garnisonssygehuset og omdannede det til epidemisugehus. Dermed kom det kommunale sygehus op på i alt 122 sengepladser, og dette tal var uændret indtil 1939.

I 1937 indledte Slagelse Kommune forhandlinger med Sorø Amt om at få anerkendt sygehuset som et centralsygehus. Det lykkedes, og i 1938 blev der indgået et driftsfællesskab om et såkaldt tresporet centralsygehus, der blev oprettet efter Sundhedsstyrelsens retningslinjer. Det betød, at der ved sygehuset blev opført en ny selvstændig medicinsk afdeling med plads til 92 patienter. Afdelingen blev oprettet i en tilbygning mod vest tegnet af arkitektfirmaet Steudel og Knudsen Pedersen. Afdelingen blev taget i brug i august 1939, og sygehusets samlede sengepladser var herefter 240.

Der skete mindre ombygninger og nyopførelser efter besættelsen, men det var først i 1951, at der kom en større tilbygning. Der var tale om en isolationsafdeling og en medicinsk børneafdeling. Et stigende behov for psykiatrisk behandling førte til, at man oprettede en ny psykiatrisk afdeling i 1956 med 40 sengepladser. I 1953 blev en ny bygning med operations-, røntgen-, modtage- og skadeafdeling samt blodbank åbnet. Bygningen var tegnet af arkitekt Harald Salling Mortensen. Omkring 1961-62 rummede sygehuset 266 sengepladser, og der var 6.145 indlæggelser pr. år, mens der var 177.000 ambulante behandlinger. Belægningsprocenten var 102 %, og der var ansat syv overlæger.

I 1967 blev en del af Skovstien fældet, så der kunne opføres en kirurgisk afdeling, og herefter begyndte en periode med hyppig udbygning af sygehuset. I 1970 blev sygeplejeskolen og sygeplejekollegiet opført på Ingemannsvej, og Tage Corfitsen var arkitekt på opgaven. Det var han også på nybygningen i 1973, der bl.a. skulle rumme øre-hals-næseafdeling og psykiatri, og han var også arkitekt på endnu en tilbygning i 1976.

Ved kommunalreformen i 1970 overgik ejerskabet for alle sygehuse i Sorø Amt til Vestsjællands Amtskommune, da et af formålene med reformen bl.a. var at samle sygehuse i større enheder.⁹⁸⁸ I december 1986 fremlagde amtskommunen en rammeplan med oversigtskort over opførelsen af et nyt sygehus i Slagelse, der skulle afløse mange af de gamle, nedslidte bygninger. Byggeriet, der blev tegnet af arkitekterne Hans Dall og Torben Lindhardtson, var opdelt i flere eta-

per, men af økonomiske årsager blev der kun opført ca. 40.000 m² af de påtænkte 90.000-95.000 m². Da det blev klart, at hele byggeriet ikke ville blive gennemført, blev der i stedet lavet en del ændringer undervejs.

Ved kommunalreformen i 2007 blev amtskommunerne nedlagt, og sygehusene overgik til en af de nye regioner, for Slagelses vedkommende til Region Sjælland, hvorefter regionen begyndte en omfattende sammenlægning af sygehusenes specialafdelinger. Den blev indledt ved en samdrift mellem flere sygehuses specialafdelinger med henblik på senere at nedlægge de afdelinger, som nu var blevet overflødiggjort. Den 16. marts 2010 traf regionsrådet i Region Sjælland beslutning om en ny sygehusstruktur. Den indebærer, at der i regionen fremover skal være fire akutsygehuse, heraf det ene i Slagelse. Når det er klar til brug, vil det være akutsygehus for ca. 210.000 indbyggere med ca. 400 sengepladser. Det første spadestik blev taget i august 2011. Byggeriet skal være i tre etager samt kælder og kommer til at indeholde en akutafdeling med akutmodtagelse og 50 sengepladser, et intensivt afsnit med 15 sengepladser og et afsnit til hjertepatienter med 20 sengepladser. Det vil koste ca. 310 mio. kr. at opføre. Den øvrige del af sygehuset i Slagelse vil også blive moderniseret, ligesom der vil ske en del rokader mellem afdelingerne og regionens øvrige sygehuse. Formålet er bl.a. at skabe bedre forhold for en række specialer og for de medicinske patienter. Ombygningerne og moderniseringerne skal ske frem til 2017 og vil koste omkring 425 mio. kr.

På akutsygehusets nabogrund bliver der bygget et psykiatrisygehus, der skal stå færdig omkring årsskiftet 2014/15. Det første spadestik blev taget i marts 2013, og det er det første byggeri af et psykiatrisygehus i Danmark i 100 år. Man valgte at placere det i Slagelse, fordi der bl.a. er pendlerafstand hertil fra København og Odense, halvtimes drift med tog og en beliggenhed tæt på motorvejen. Psykiatrisygehuset bygges på en ca. 158.000 m² stor grund, der strækker sig til begge sider af Grønningen, og som betyder, at en del sportsfaciliteter blev flyttet.

Fig. 215. I slutningen af 1980'erne begyndte en større udvidelse af Slagelse Sygehus. Centralt i bygningen er et indgangsparti, der fører ind i et lyst atrium, hvorfra de forskellige afdelinger spredt sig ud. (Foto: Jørgen Kanding, Slagelse Lokalarhiv).

Det gælder bl.a. fodboldbaner, tennisbaner og en BMX-bane. Selve psykiatrisygehuset bliver på ca. 44.000 m², og der bliver 194 sengepladser, akutmodtagelse, ambulans behandlingsfunktion samt faciliteter til forskning og uddannelse. Sygehuset skal primært modtage patienter fra de seks kommuner i Vestsjælland, der dækker et befolkningsgrundlag på ca. 225.000 voksne indbyggere. Byggeriet opføres i én etage med delvis kælder samt en tre etages høj bygning til administration, kantine, auditorium, forskning mv. De oprindelige planer om en bygning i seks etager blev ændret efter lokale protester. Arkitektonisk er byggeriet tænkt ind som en del af behandlingen, f.eks. i forhold til farver og glasflader. Inde mellem bygningerne indrettes stillehaver, der trækker naturen ind i bygningskomplekset. Vinderprojektet fra arkitektkonkurrencen hed "Huset i parken – parken i huset". Der skal forskes på internationalt niveau, og den nuværende forskningsenhed indenfor området flytter til Slagelse fra Roskilde. Der bliver ligeledes en stor uddannelsesenhed for alle faggrupper indenfor psykiatrien, ligesom der bliver flere ambulatorier. Der bliver ca. 650 arbejdspladser på psykiatrisygehuset. Tættest på motorvejen kommer en sikret afdeling med 30 pladser til at ligge. Her samles hele den nuværende retspsykiatri i Region Sjælland, og afdelingen åbner i 2015. Afdelingen skal modtage patienter fra hele Danmark herunder Færøerne og Grønland.

Akutsygehuset og psykiatrisygehuset bliver forbundet med en tunnel, der skal gøre det muligt at transportere patienter, mad, senge, tøj, medicin og meget andet. Det forventes at skabe synergi og give driftsmæssige fordele ved at lade de to sygehuse have mange fællesfaciliteter. Det bliver f.eks. ikke meget lagerplads i psykiatrisygehuset, for man vil i stedet vil bruge pladsen på akutsygehuset og derved spare dobbeltarbejde.

Slagelse Kommune vil skabe en ny bydel for viden og dermed give optimale muligheder for samarbejde på tværs mellem psykiatrisygehuset, akutsygehuset, forskning, uddannelse og erhverv. Den nye bydel skal bindes sammen med resten af byen via en supercykelsti til uddannelsesmiljøet omkring stationen. Sygehusbyggerierne betyder en samlet investering på omkring to mia. kr. og godt 800 nye arbejdspladser til byen, når byggerierne står færdige. Herudover vil der være arbejde til lokale firmaer i byggefasen. En lokal virksomhed har bl.a. vundet murerentreprisen på akutsygehuset, mens en anden vandt entreprisen på de grønne områder.⁹⁸⁹

De tyrkiske fremmedarbejdere omkring 1970

Hvorfor kom der fremmedarbejdere?

Hele det nordlige og vestlige Europa var i 1950'erne kendetegnet af en høj økonomisk vækst. I Danmark betød det, at arbejdsstyrken fra 1950 til 1972 blev udvidet med 400.000 personer, hvilket var en forøgelse på 20 %. Selv om det var store årgange, der kom på arbejdsmarkedet fra midten af 1950'erne, og kvinder

i stigende grad kom på arbejdsmarkedet i 1960'erne, var den indenlandske arbejdsstyrke ikke tilstrækkelig stor til at dække behovet. Faldende arbejdstid, udvidede feriekraft, tidligere pensionering, og længere uddannelser var alt sammen forhold, der begrænsede den samlede mængde af disponibel arbejdskraft. Samtidig eksploderede den offentlige sektor, idet den offentlige beskæftigelse blev fordoblet. Det medførte, at industrien fik svært ved at skaffe arbejdskraft, og løsningen kunne være teknologiske investeringer, men også import af arbejdskraft fra lande med høj arbejdsløshed. Det blev en kombination af de to løsninger, der førte til immigration af fremmedarbejdere i 1960'erne og 1970'erne.⁹⁹⁰

Fremmedarbejderne kommer til Slagelse

Også til Slagelse kom der fremmedarbejdere. Slagelse Andelssvineslagteri, jernstøberiet i Lille Valby og maskinfabrikken Alliancen var nogle af de virksomheder, der aftog mest udenlandsk arbejdskraft. Arbejdsgiverne skulle leve op til en række krav, når de ansatte fremmedarbejdere. Fra sommeren 1973 skulle de bl.a. sørge for 40 timers kursus i dansk sprog og samfundsforhold, men som personalechefen for Slagelse Andelssvineslagteri udtalte, var dette langt fra tilstrækkeligt. Der var heller ingen bestemmelser om, hvordan undervisningen skulle gennemføres i praksis. Slagteriet valgte at organisere undervisningen som 20 gange to timers undervisning efter arbejdstid. Et andet krav til arbejdsgiverne var, at de skulle sørge for "rimelige indkvarteringsmuligheder". Det betød bl.a., at slagteriet indkvarterede 81 fremmedarbejdere i fem villaer, hvor de hver betalte 200 kr. pr. måned i husleje inklusive rengøring og vask. I maj 1971 fik slagteriet lov til at benytte Jasminvej 24 til beboelse for 12-15 gæstarbejdere.⁹⁹¹ Slagteriet brugte de allerede ansatte fremmedarbejders netværk, når de skulle ansætte nye med-

Fig. 216. Flere arbejdspladser i Slagelse havde fremmedarbejdere ansat. Det gjaldt bl.a. Alliancen og flere af byens jernstøberier. Også Slagelse Andels Svineslagteri beskæftigede mange, og slagteriet skaffede i en periode også boliger til arbejderne. Her ses udskæringsbordet i 1972. (Foto: Anker Pedersen. Slagelse Lokaltarkiv, B 2856).

arbejdere. Eksempelvis skaffede man 50 nye medarbejdere ved at anmode de ansatte fremmedarbejdere om hver især at nævne en person.⁹⁹²

I Slagelse byråd nedsatte et Fremmedarbejderudvalg med seks medlemmer, nemlig en repræsentant fra hver af følgende parter: Socialudvalget, Kulturudvalget, Fritidskommissionen, oplysningsforbundene, Arbejdernes Fællesorganisation og Arbejdsgiverforeningen. Der var derimod ingen repræsentation fra fremmedarbejderne. Udvalgets sammensætning giver en antydning af, hvad man forestillede sig, at udvalget skulle beskæftige sig med. Således beskæftigede Arbejdernes Fællesorganisation sig især med almene boliger, mens Socialudvalget tog sig af sociale ydelser og problemer, og arbejdsgivernes opgave i udvalget var at sikre beskæftigelsen.⁹⁹³ Udvalget havde bl.a. i en periode ansvaret for et tolke- og oplysningscenter.⁹⁹⁴

Indvandringen fik på mange måde betydning for Slagelse. På skoleområdet blev der oprettet modtagelsesklasser, hvor børnene gik sammen med andre indvandrerbørn, indtil de var klar til at komme i klasse med andre børn. Arbejdsgiverne fik en stabil arbejdskraft, der var villig til at påtage sig arbejde, som det ellers var svært at rekruttere medarbejdere til, men som nævnt skulle de til gengæld sikre dem bolig – i hvert fald i den periode, hvor man forventede, at der var tale om midlertidig arbejdskraft. For de personer, som forblev i Danmark, blev der siden i mange tilfælde tale om familiesammenføring med hustruer og børn. Dette skabte et behov for lejligheder, der kunne rumme hele familier. Med tiden valgte nogle at købe ejerboliger i byen, og nogle udlændinge har etableret sig med egen virksomhed, typisk en butik inden for fødevarersektoren, hvilket har medvirket til et større og mere varieret udbud af varer og spisesteder i byen. Nogle af de tidlige fremmedarbejdere har i dag nået pensionsalderen og har behov for støtte. Byen har fået en moské i Sct. Mikkelsgade samt andre mødesteder og klubber, ligesom der er etableret særlige idrætsforeninger for indvandrere. Ikke alle initiativer vedrørende integration er lykkedes særlig godt. F.eks. har ikke alle førstegenerationsindvandrere lært dansk, hvilket har vanskeliggjort kontakten til danskere og det danske samfund. Der er også andengenerationsindvandrere, der har svært ved at få fodfæste i det videregående uddannelsessystem og på arbejdsmarkedet.

Beretninger fra Slagelse

For at belyse fremmedarbejdernes forhold og livsforløb i Slagelse, følger der nu fem første generations- og to anden generationsindvandreres historie.

A kom sammen med en del venner til Holland i 1963.⁹⁹⁵ Han var da 22 år og uddannet svejser. Han fik arbejde på et skibsværft i Rotterdam. Han forlod Tyrkiet for at arbejde og tjene flere penge, end det var muligt hjemme. Han blev gift året efter i Tyrkiet, hvor hans kone blev boende. Efter ca. tre år i Holland kom han til Danmark. Det var rygtedes, at der var arbejde til en god løn på raffinaderiet ved Stigsnæs, og han blev ansat af et amerikansk firma. Der var gode arbejdsforhold, og han tjente mange penge, men havde også arbejdsdage på op til 12

timer. Han boede på et pensionat i Skælskør, mens mange andre arbejdere boede i barakker ude ved raffinaderiet. Efter ca. fem år blev han ansat på Lindøværftet i Munkebo, hvor han arbejdede som svejser i fem år. Selv om han arbejdede på Fyn, flyttede han i 1974 til Slagelse, hvor han havde en del venner. Fra 1976 arbejdede han for firmaet Monberg & Thorsen, og dette førte til, at han bl.a. kom til at arbejde i Norge, Aarhus og Fredericia. Efter at have været gift i 16 år kom hans kone til Danmark i 1980 med familiens børn, og familien var nu samlet i Slagelse. Selv fortsatte han med at arbejde som svejser på Aarhus Skibsværft og Burmeister & Wains skibsværft i København indtil 1990, hvor han blev sygemeldt. Et par år forinden havde han været ude for en arbejdsulykke, hvor han blev fastklemmt i et rør, og det medførte efterfølgende rygsmærter. I 1991 fik han tilkendt førtidspension. A vurderer sine arbejdspladser forskelligt, men han har aldrig oplevet konflikter. Han har som faglært fået en god løn med kost og logi oveni, men på grund af sprogproblemer har han ikke haft kontakt med sine danske arbejdskolleger. I Slagelse har han boet på flere adresser, f.eks. på Hellig Andersvej, hvor der boede en del tyrkere. Nu bor han på Snedkervej, men har ikke megen kontakt til sine danske naboer. Derimod har han kontakt til både sin egen og sin kones familie i Tyrkiet. Han har dog ikke besøgt dem de seneste tre år, da det er blevet besværligt for ham at rejse. Han kommer i den tyrkiske moské i Sct. Mikkelsgade, der er samlingspunktet for hans generation. Desuden kommer han i en café, hvor han er sammen med gamle venner. Hans sønner er flyttet hjemmefra og har fået gode uddannelser, mens hans datter bor hjemme.

Bekir Göde kom alene til Danmark i 1970.⁹⁹⁶ Han kendte andre landsmænd, der arbejdede her i landet. Hans første job var på jernstøberiet i Lille Valby ved Slagelse, hvor han arbejdede indtil april 1971. Herefter begyndte han på svine-slagteriet i Slagelse, hvor han var ansat frem til 1989. I starten boede han på Vol-den i et hus, som slagteriet havde købt, og han delte her et værelse med tre andre. På slagteriet havde han et af de hårdeste job med at tage indvoldene ud, men han kunne godt lide jobbet, som han fik en god løn for. Arbejdet gav slidgigt i ryggen, og lægen forbød ham at arbejde et års tid. Herefter blev han henvist til kommunens gartnerafdeling, hvor han var i to år, før han gik på overgangsydelse, senere efterløn og folkepension. Otte år efter ankomsten til Danmark blev han og hans kone familiesammenført. Han har fire sønner og nogle børnebørn. Da familien ankom, flyttede de til Albert Ibsensvej, hvor hele familien fortsat bor. De besøger familien i Tyrkiet to-tre måneder om året, og han mødes stadig med ca. 50 tidligere tyrkiske arbejdskolleger fra slagteriet.

Ahmet Cilek var skrædder i Istanbul inden han i 1973 kom til Danmark. Han fik arbejde på Gørlev Jernstøberi, hvor hans svoger arbejdede. Et år senere blev han ansat på jernstøberiet i Lille Valby, hvor han var i nogle år. Herefter havde han skiftende arbejdspladser, men i april 1981 fik han arbejde på Harboes Bryggeri i Skælskør, hvor han var ansat, indtil han gik på efterløn i 2010. Han var glad for arbejdet på Harboe, selv om det var skifteholdsarbejde med en del periodisk overarbejde. Han fik en god løn, men på grund af sproget havde han ikke

meget kontakt med sine danske arbejdskolleger. I begyndelsen boede han i Gørlev i et hus, som jernstøberiet ejede. I 1977 kom hans kone til Danmark, og familien flyttede til Byskovparken i Slagelse. Efter at have boet forskellige steder i byen flyttede de til Albert Ibsensvej i 1983. Her er alle hans naboer ikke-danskere. Han har stadig forbindelse med familien i Tyrkiet, hvor han opholder sig ca. tre måneder om året. Hans fire børn er alle gift, og de tre bor andre steder i Danmark. De er mere integreret i det danske samfundet og kan tale sproget. Det er hans børn og børnebørn, der binder ham til Danmark. Nu bruger han tiden på familien, idet han bl.a. henter og bringer børnebørn til og fra skole. Desuden kommer han i den tyrkiske moské i Sct. Mikkelsgade.

B arbejdede på et posthus i Tyrkiet, da han i november 1969 kom til Danmark som turist. Inden da havde han et års tid boet som turist hos en onkel i Vesttyskland, hvor han havde rejst rundt. Da han ikke kunne få arbejde i Vesttyskland, drog han til Danmark, hvor han ikke kendte nogle i forvejen. Det første stykke tid behøvede han ikke et job, da han både havde penge fra jobs i Tyrkiet og fra onklen i Vesttyskland. I 1970 fik han arbejde på Slagelse Svineslagteri. Det var en stor fordel for ham, at han kunne lidt tysk, og det betød også, at han blev brugt som oversætter. Efter seks måneder fandt han arbejdet på slagteriet for hårdt, men han fik da arbejde på en fjerkræfabrik i Køge. Da han mente, at de her arbejdede, som om det var på akkord uden at få tilsvarende løn for det, foreslog han en strejke, men det turde hans tyrkiske kolleger ikke. I stedet blev han fyret. I 1971 kom hans kone og lille pige til Danmark som nogle af de første familiesammenførte. I Slagelse stiftede han bekendtskab med en dansk kvinde, med hvem han i 1972 startede en selvstændig pølsemandsvirksomhed. Et års tid senere åbnede han også en grillbar i Høng. I 1975 købte han sammen med den danske kvinde et to-etagers familiehus på Kalundborgvej. I perioder arbejdede han også på Junkers savværk i Køge og senere på en radiatorfabrik i Korsør indtil ca. 1980. Grillbaren i Høng lukkede sidst i 1970'erne, da han ikke kunne overkomme det hele. Han startede også i 10. klasse på Handelsskolen i Slagelse. Efter nogen tid kom han i aktivering som fysioterapimedhjælper på Andersvænge, hvor han kom ud for en arbejdsulykke i 1983. Han ville gribe en person, der var ved at falde, og det gav ham en rygskada. I 1990 blev han førtidspensionist. I slutningen af 1980'erne var han med til at etablere en sportsklub for unge mennesker, og han har også trænet de 6-8-årige. B bor på 26. år på samme adresse på Skovvejen, hvor naboerne er danskere, og det giver ingen problemer. Han har fire børn, hvoraf sønnen har spillet fodbold i SB & I. Familien tager til Tyrkiet en gang om året, men har ikke mange bekendte dér udover hans lillesøster, og i Danmark består omgangskredsen primært andre tyrkere.

Hasan Aydemir kom til Danmark i 1971 og fik arbejde på jernstøberiet i Lille Valby, hvor et familiemedlem arbejdede i forvejen. Det var hårdt arbejde, der bl.a. gav sår i hænderne. Efter et års tid skiftede han til Gørlev Jernstøberi, hvor han var i syv år. Her havde man flere hjælpemidler, så han oplevede ikke arbejdet som værende lige så krævende. Alligevel gav de tunge løft ham en arbejdsskada.

I 1979 var han kortvarigt på svineslagteriet og herefter et par år på en plasticfabrik i Stenlille. Siden arbejdede han tre år på Vilhelm Pedersen Maskinfabrik i Høng, men arbejdsskaden betød, at lægen ikke længere tillod ham at arbejde. Heller ikke seks ugers ophold på Skælskør Sygehus hjalp. I 1990 blev han førtidspensionist, men fik ikke erstatning for arbejdsskaden. Han blev forlovet i 1973 og gift året efter. Seks år senere blev hans kone og søn familiesammenført. På dette tidspunkt boede Hasan Aydemir på Fisketorvet, men her var der for lidt plads til en hel familie, så Slagelse Kommune anviste en lejlighed på Bredegade, hvor familien boede i tre år. Herefter flyttede den til Kierulffsvej. På grund af den sproglige barriere har han ikke haft megen kontakt med sine danske arbejdskolleger, men både på jernstøberierne og slagteriet var der mange tyrkiske kolleger. Han har stadig familie i Tyrkiet, som han besøger, når han har råd til rejser. Hans børn er danske statsborgere, og den ene bor sammen med en dansk pige, som han har et barn sammen med. I alt har han tre børnebørn. Han kommer i den tyrkiske moské, passer børnebørnene, læser bøger og går mange ture. Han kom til Danmark for at tjene penge og havde tænkt sig at rejse tilbage til Tyrkiet, men da familien kom herop, blev tilknytningen til Danmark større, bl.a. fordi børnene kom i skole. Børnene kan ikke forestille sig at leve i Tyrkiet, og de har mange danske venner.

Sibel Pusat er andengenerationsindvandrer.⁹⁹⁷ Hendes far kom til Danmark som 22-årig, inviteret af en landsmand, der allerede var her. Da han forlod Tyrkiet, havde han kone og et barn samt ét på vej. Han arbejdede forskellige steder, bl.a. på et jernstøberi, et fjerkræslagteri og på Harboes Bryggeri. Efter tre-fire år havde han lært flydende dansk og fungerede også som tolk. I 1978 kom familien til landet, og de fik bopæl i Absalonsgade. Faderen havde helbredsproblemer og døde i 1981, men han arbejdede til det sidste på Harboe sammen med sin kone, der fortsatte med at arbejde på bryggeriet, hvor hun klarede sig uden at kunne ret meget dansk. Hun havde fået kørekort, men måtte sælge bilen, hvorefter hun tog bussen på arbejde, indtil det blev for hårdt, og hun blev fyret. Fem år senere mistede Sibel Pusat sin mor ved en trafikulykke i Tyrkiet i forbindelse med hendes storebrors bryllup. Efter moderens død fik de fire søskendes farfar forældremyndigheden over dem, indtil hendes storebror overtog den, da han fyldte 18 år. Da Sibel Pusat kom til Danmark i 1978, begyndte hun i modtagelsesklasse på Østre Skole, men i 1979 kom hun i 2. klasse på Vestre Skole. I 1983 flyttede familien til Albert Ibsensvej, og hun gik herefter i 7.-10. klasse på Nørrevangsskolen. Hun bestemte selv sin uddannelse, selv om det dengang ikke var almindeligt for tyrkiske piger at læse videre efter folkeskolen. Efter handelsskolen kom hun i 1988 i lære i Slagelse Kommune. Efter læretiden kom hun i aktivering forskellige steder i kommunen. Derefter gik hun hjemme, mens hendes børn var små. Efterfølgende søgte hun mange jobs uden at komme til samtale, måske på grund af hendes navn. Hun blev kassedame hos en købmand et års tid, kom igen i aktivering, fik job hos Arla og efterfølgende i FOA, hvor hun nu har været i 12 år. Hendes mand er tilfældigvis både fra samme tyrkiske landsby som hende selv, og han

var bosat i samme boligblok i Slagelse. De blev forlovet i Tyrkiet og gift i Bygningen i Eriksgade. Ved brylluppet var der 700 gæster, heraf flere end 50 danskere. Parret flyttede til en lejlighed tæt på svigerforældrene og fik to børn. Da børnene skulle i skole, valgte forældrene Marievangsskolen for at sikre en god integration. Det ældste af børnene er student og vil læse videre på Syddansk Universitet. Den yngste går på HG, og de er begge aktive fodboldspillere. Sibel Pusat har været politisk aktiv, men ophørte med det, da hun gik i gang med en diplomuddannelse i København. Hun underviser på aftenskole i tyrkisk sprog og tyrkisk madlavning. Hendes storebror har egen virksomhed med tre-fire ansatte i Slagelse. Hendes lillesøster er socialrådgiver og haft job i 15 år, mens hendes lillebror ikke har nogen uddannelse. Hendes mand havde først job på jernstøberiet i Lille Valby, men har siden haft job i mange år på Arla. Her blev han ramt af en arbejdsskade og derefter fyret. Familien bor i eget hus og har et godt forhold til deres danske naboer og mange danske venner. Sibel Pusat har ikke meget kontakt til sin familie i Tyrkiet. Kontakten er større til hendes mands familie, men det er fire år siden, de sidst har været i landet. Hun oplever, at hun ligesom danskerne har travlt på arbejdsmarkedet og kun lige kan nå at se den nærmeste familie.

Ali Yavuz er en andengenerationsindvandrer, der blev familiesammenført i 1980 sammen med sin mor og lillebror på tre måneder. Han havde gået i 1. klasse i Tyrkiet og kom i modtagelsesklasse sammen med seks andre tyrkere på Møllegårdsskolen.

Familien boede på Hellig Andersvej, men flyttede til en større lejlighed i Bredegade, hvorfor han også skiftede skole til Vestre Skole. Her var han den eneste udlænding i klassen og kunne godt blive drillet på grund af sit sprog, men han tilegnede sig hurtigt sproget, så han i 5. klasse kunne det perfekt. Han gik i 2.-9. klasse på Vestre Skole og tog 10. klasse på Marievangsskolen. Herefter blev han sproglig student fra gymnasiet i 1993 og blev siden bachelor i engelsk og tysk på Vestsjællands Handelshøjskolecenter. Dernæst tog han en overbygning på CBS i København, hvor han blev cand.ling.merc. med engelsk som speciale i 2000. Det er en akademisk uddannelse i internatio-

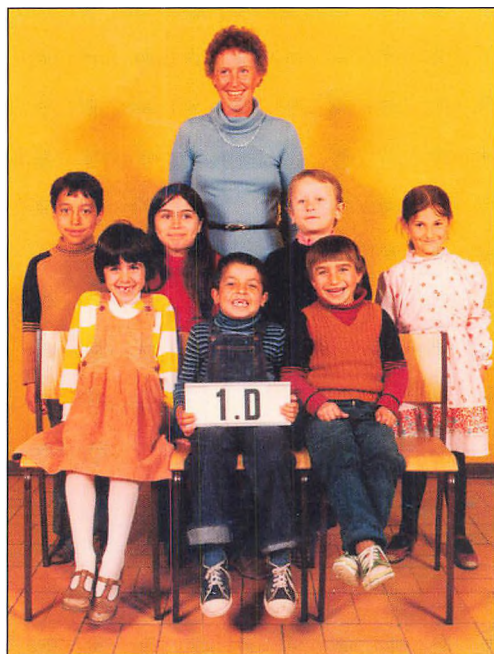

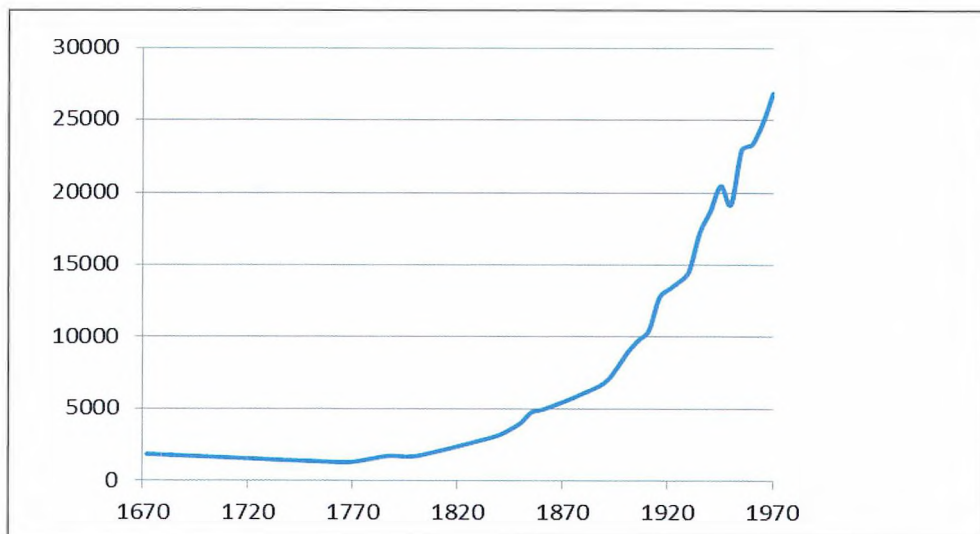
Fig. 217. Ali Yavuzs modtagelsesklasse på Møllegårdsskolen 1980-81. Ali står som nummer tre fra venstre i bageste række. (Foto venligst udlånt af Ali Yavuz).

nal kommunikation. Han boede i Slagelse i hele studietiden og havde planer om at flytte til København, da der ikke var mange akademiske arbejdspladser i Slagelse, men det var umuligt for ham at finde en lejebolig i København. På en ferie i Istanbul mødte han sin kone, og efter en forlovelsesperiode på otte-ni måneder blev parret gift i Istanbul i 2001 med omkring 1.000 gæster. Hans kone tog med til Danmark. I 2000 fik han arbejde på Slagelse Jobcenter, og i 2002 skiftede han til et tilsvarende arbejde i København. Nogenlunde samtidig blev hans første søn født, og meningen var at flytte til København, men efter 1½ års pendling fik han job som flexjobkonsulent i Næstved Kommune. I 2006 kom han endnu tættere på bopælen ved at skifte til en stilling som jobkonsulent i Korsør Kommune, og i 2007 blev han virksomhedskonsulent i Slagelse Jobcenter. I 2004 fik han endnu søn og i 2010 en datter. Hans kone gik på sprogcentret i tre år og er siden blevet uddannet som social- og sundhedshjælper. Hun har planer om at læse videre til social- og sundhedsassistent. Hun er blevet dansk statsborger og arbejder på plejecentret Alliancehaven. Ali Yavuz har stadig megen kontakt med både sin egen og sin kones familie i Tyrkiet samt konens bror, der er i Tyskland. Ali Yavuz er politisk aktiv og var kun omkring 50 stemmer fra at komme i Slagelse Byråd ved kommunevalget i 2009. Han har været formand for en andelsboligforening, næstformand for en grundejerforening samt formand for Integrationsudvalget fra 2005 til 2009. For tiden er han medlem af bestyrelsen på Slagelse Produktionsskole. Familien bor i eget hus med have, og naboerne er danskere. Bekendtskabskredsen er en blanding af tyrkere og danskere, og f.eks. er en af hans tyrkiske venner dansk gift.

Befolkningsudviklingen i Slagelse fra 1672-2013

Befolkningsudviklingen er opdelt i tre diagrammer, hvoraf det første dækker perioden 1672-1970. For perioden 1970-2013 er diagrammet opdelt i forhold til de to kommunesammenlægninger i 1970 og 2007. Ved at skille tallene fra 1970 og frem ud i to selvstændige diagrammer, bliver Slagelse bys størrelse i forhold til den samlede kommune tydeligere.

Diagram 1. Befolkningsudvikling i Slagelse 1672-1970

I 1753 og 1769 skal der formentlig lægges 200 militære personer til (inkl. deres familie og eventuelle tjenestefolk). Disse blev undladt af sikkerhedsmæssige hensyn, men andre kilder har anført hhv. 1549 og 1498 indbyggere

Tallene fra 1901 er ikke entydige. Forskellige kilder anfører forskellige tal, da nogle kilder medtager Holmstrup og andre ikke. Kilderne til disse tal er folketællingerne, der findes på Arkivalieronline.dk, Salmonsens Konversationsleksikon, tal fra statistiske tabelværker og –efterretninger fra Danmarks Statistik og Arnskov (s. 431). Sammenholdningen af disse tal har resulteret i ovenstående, der må anses for at være pålidelige tal for købstaden Slagelse.

Diagram 2. Befolkningsudvikling for henholdsvis Slagelse by og Slagelse Kommune 1970-2006

Den øverste, blå kurve viser befolkningsudviklingen i Slagelse Kommune. Den nederste, røde kurve befolkningsudviklingen i Slagelse by.

I 2006 udgaven af Byopgørelsen har Danmarks Statistik desuden medtaget et indbyggertal på 75.519, der er indbyggertallet for den fra 2007 sammenlagte kommune. Da kommunalreformen først trådte i kraft 1. januar 2007 er tallet ikke medtaget i ovenstående tabel.

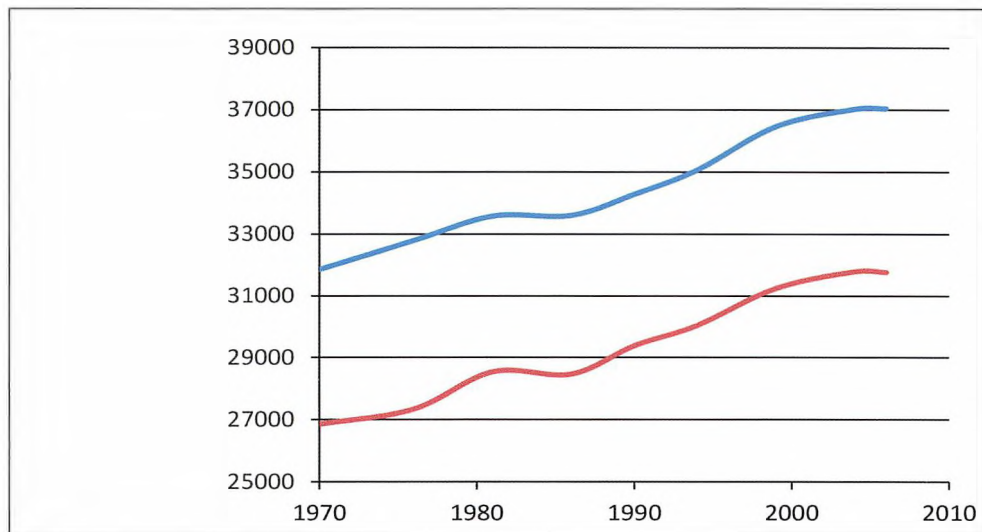
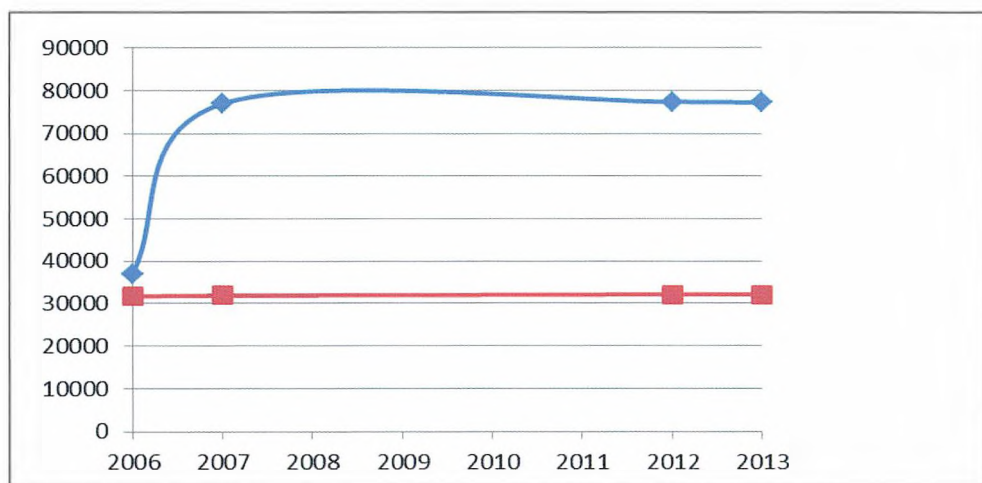

Diagram 3. Befolkningsudvikling for Slagelse by og Slagelse ny kommune 2006-2013
 Den øverste blå kurve viser befolkningsudviklingen i Slagelse Kommune. Den nederste, røde kurve befolkningsudviklingen i Slagelse by.

Kilde: Statistisk Tabelværk: befolkningen i de enkelte kommuner pr. 1. maj, samt Statistiske Efterretninger, Byopgørelsen. Da Byopgørelsen ikke er opgjort hvert år, følges de årstal, Byopgørelsen dækker. I forhold til at følge befolkningsudviklingen i hhv. Slagelse by og kommune, gør det ikke den store forskel, så længe intervallet er nogenlunde jævnt fordelt.

Noter

- ¹ En oversigt over de seneste årtiers fund ses på www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder.
- ² Samme sted; Preisler 1991, s. 74.
- ³ I Roskilde-krøniken står der faktisk, at det i alle tre byer drejede sig om et kloster. Ifølge professor Bjørn Poulsen er der næppe grund til at betvivle dette. Forskerne er i alt fald nu ret sikre på, at der var et kloster i Ringsted allerede i 1000-tallet.
- ⁴ Olsen 1972, s. 133f.
- ⁵ Moesgaard 2000 sammenfatter på fortræffelig vis den hidtidige møntforskning, herunder Galster 1929. Se også Fenger 1989, s. 248.
- ⁶ Grethe Jacobsen mener ligefrem, at møntprägningen i den tidlige middelalder var koncentreret til kongsgårde. Begrundelsen er formentlig, at det kun her var muligt at producere mønter under tilstrækkeligt kontrollerede forhold. Jacobsen 1982, s. 83. En kongsgård i Slagelse kendes med sikkerhed fra og med 1200-tallet.
- ⁷ Det første synspunkt findes bl.a. i Jansen m.fl. 1977. Det andet synspunkt har fundet mange tilhængere, siden det blev lanceret med stor kraft i Andrén 1985. Se bl.a. Christensen 2004, s. 19 og 22ff.
- ⁸ Bent Jørgensen 2001, s. 42.
- ⁹ Nielsen 2010, s. 215.
- ¹⁰ Jfr. Elsøe Jensen 1999, s. 140. Elsøe Jensen bemærker dog også, at der ikke nødvendigvis er en bebyggelsesmæssig kontinuitet mellem landsby og by. For flere danske købstæder har overtaget landsbynavne, uden at der kan påvises andet end en vis nærhed til den pågældende landsby.
- ¹¹ Knudsen 1943, s. 46; Jørgensen 2001, s. 42.
- ¹² De følgende oplysninger bygger på www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet (KUAS) samt Nationalmuseets Historisk-Topografiske Arkivs sager vedrørende Slagelse (NHHTA).
- ¹³ Jfr. Christensen 2004, s. 34. Det fremgår også her, at byernes gadeniveau generelt ikke er hævet ret meget siden 1400-1500-tallet. Dette forklares med en mere effektiv affaldshåndtering. Se også Koch 2000 for en mere fyldig beskrivelse af middelalderbyernes gader.
- ¹⁴ Sydvestsjællands Museums analyse i 2004 af fund på adressen Løvegade 4 (KUAS).
- ¹⁵ Udgravningsberetning for AMK1997016 – Stenstuegade 7, 1997, s. 14 (KUAS). Jfr. AMK1997026, der handler om en udgravning på Rosengade 7A, hvor man i 1997 fandt flere hundrede stykker benaffald fra 1200-1300-tallet – et utvetydigt spor efter et kammager- eller benskærværksted (NHHTA).
- ¹⁶ NM II 25/2001: Stenstuegade 7-9, Slagelse, Udgravning 2002 – Beretning (NHHTA).
- ¹⁷ Christensen 2004, s. 29, med henvisninger til forskellige lokalundersøgelser.
- ¹⁸ Det skal dog bemærkes, at et gavebrev fra 1384 fra en borgerenke til klosteret i Sorø omtaler et stenhus i Slagelse. DRB 1384, nr. 488.
- ¹⁹ Jacobsen 1982, s. 37. Jfr. Norström 2012, s. 24, hvor befolkningstallet i Malmø vurderes til ca. 4.000 midt i 1500-tallet. Se også Poulsen 2009, s. 5, hvor der er beregninger af 12 sønderjyske byers befolkningstal omkring 1530.
- ²⁰ Torben Hansen mener, at både Sct. Peders og Vor Frue er ældre end den ældste Sct. Mikkel Kirke. Argumentationen hviler imidlertid på et meget svagt grundlag. Dette gælder i øvrigt for en stor del af hans beskrivelse af Slagelse i vikingetiden og middelalderen. Hansen 2012, s. 173f.
- ²¹ Elsøe Jensen 1999, s. 147.
- ²² Olsen 1972, s. 139-45.
- ²³ Nyborg 2004.
- ²⁴ Se note 3. En notits i Sorø Klosters gavebog om en ejendomshandel i 1382 kan også tolkes således, at der på denne tid var knyttet et kloster til Vor Frue Kirke. Den pågældende notits lyder således i oversættelse: "en gård tilhørende den hellige jomfru Mariæ kloster i Smedegade". DRB 1382, nr. 286.
- ²⁵ De følgende afsnit bygger primært på Holmgaard 1935.
- ²⁶ Bl.a. DRB 1319, nr. 165.
- ²⁷ DRB 1261, nr. 332; DRB 1292, nr. 67; DRB 1307.
- ²⁸ Holmgaard 1935, s. 14.
- ²⁹ DRB 1372, nr. 253. Oplysningen kendes kun via en senere kilde, nemlig Antvorskov Klosters registratur fra 1607.
- ³⁰ Holmgaard 1935, s. 32f. Sct. Jørgensgården nævnes i 1523 som en selvstændig institution, jfr. Erslev og Møllerup 1879, s. 21.
- ³¹ Det er dog bemærkelsesværdigt, at kongen blot 15 dage senere gav borgerne i Ribe et privilegiebrev, der også omfattede toldfrihed på Skånemarkedet. Forskelsbehandlingen mellem Ribe og Slagelse kan skyldes, at Ribe på denne tid var et af Danmarks vigtigste økonomiske kraftcentre, og at det var afgørende for kongen, at byens stærke købmænd ikke vendte Skånemarkedet ryggen for at koncentrere deres handel til Nordsøregionen. DRB 1288, nr. 331 og 333.
- ³² De originale privilegiebreve til Slagelse gik tabt i 1740, men til alt held var de blevet skrevet af under udarbejdelsen af Peder Hansen Resens atlas i slutningen af 1600-tallet (jfr. Hertig 1996). Desuden findes flere af privilegierne i en kopi fra 1648, hvor de blev indsendt til Danske Kancelli i forbindelse med Frederik III.s magtovertagelse. Alle de middelalderlige privilegier er gengivet i Kroman III, 1955, s. 285-97. Flere af dem ses desuden i let moderniseret form i Friis 1875 og Arnsvok 1931, s. 19-22.
- ³³ Clark 2009, s. 91ff.
- ³⁴ Jacobsen 1992, s. 433f. De otte byer var Slesvig (før 1243), Tønder (1243), København (1254), Roskilde (1268), Holbæk (1268), Ribe (1269), Flensborg (1284) og Haderslev (1292).
- ³⁵ Samme sted, s. 420-22.
- ³⁶ Pasternak 1960, s. 332f.
- ³⁷ Også på dette felt fulgte Danmark en generel tendens, jfr. Clark 2009, s. 93, hvor det bemærkes, at byer over hele Vesteuropa opnåede kommunal anerkendelse af deres byherrer i 1100-1200-tallet.
- ³⁸ Vestergaard 1966, s. 186.
- ³⁹ Om forbud mod landhåndværk, se Jacobsen 1982, s. 198f.
- ⁴⁰ Vestergaard 1966, s. 186. Jfr. Jacobsen 1992, s. 421f.
- ⁴¹ Jacobsen 1992, s. 413. I alt 175 danske købstadsprivilegiebreve har overlevet fra middelalderen, mange af dem dog kun i afskrift. De fordeler sig med 33 fra 1200-tallet, 26 fra 1300-tallet, 81 fra 1400-tallet og 35 fra 1500-22. Med hele 12 privilegiebreve er Slagelse stærkt overrepræsenteret.
- ⁴² DRB 1348, nr. 17. Den vigtige bestemmelse om, at en borger ikke måtte stævnes uden for sin egen by, opræder også i flere af de tidlige stadsretter, jfr.

- Christensen 2004, s. 38. Iflg. Grethe Jacobsen (1992, s. 408) indeholder mere end halvdelen af privilegiebrevene fra 1300-tallet bestemmelser om bytingene og borgernes immunitet.
- ⁴³ Jacobsen 1992, s. 410.
- ⁴⁴ Kroman III 1955, s. 289f. Grethe Jacobsen bemærker dog (1992, s. 410), at Christoffer af Bayern i nogle af de andre privilegiebreve beskæftigede sig med handel på landet samt bønderns handel og sejlads.
- ⁴⁵ Jfr. Christensen 2004, s. 41 og 54. Her argumenteres der for, at magtfuldkommenheden begyndte omkring 1300, hvor man kan se de første tendenser til selvsupplering.
- ⁴⁶ Disse fire breve er alle korte, og de indeholder kun et enkelt, konkret emne. Det femte privilegiebrev fra Christian I.s hånd blev udstedt i København, og det bekræfter de foregående kongers privilegier.
- ⁴⁷ Om de øde gårde og genopbygningen, se Poulsen 2004, s. 212ff.
- ⁴⁸ Nielsen 2010, s. 113.
- ⁴⁹ Om det rejssende kongedømme, se Riis 1981 og Ridersporre 1988. Som en egentlig politisk institution opstod rigsrådet først i midten af 1300-tallet.
- ⁵⁰ Ole Fenger mener, at dette afspejler kongens særlige udenrigspolitiske interessefelter. Således lå Vordingborg godt for togter til de baltiske lande. Fenger 1989, s. 335.
- ⁵¹ Men da Valdemar Atterdag i 1358 fandt det nødvendigt at foretage en mønstring af alle våbenføre mænd på Sjælland forud for en mulig krig, valgte han at benytte Slagelse som mødested for disse soldater. *Sjællandske Krønike*, 1981, s. 52.
- ⁵² Hypotesen om denne sammenhæng er lanceret i Etting 2010. Her bemærkes det også, at mange af Danmarks større skattefund indeholder mønter og smykker, som er nedgravet i særligt urolige perioder såsom begyndelsen af 1300-tallet og 1600-tallet. For en mere grundig beskrivelse af Slagelse-skatten, se Lindahl og Jensen 1983. Det politiske spil efter Valdemar Atterdags død er også beskrevet i Bøgh 2002.
- ⁵³ DRB 1397, nr. 334; Rep. 1506, nr. 10699.
- ⁵⁴ DRB 1317, nr. 471; DRB 1373, nr. 308. Om Slagelse-aktiviteter i Skanør, se også DRB 1399, nr. 198.
- ⁵⁵ DRB 1316, nr. 375, 385 og 410.
- ⁵⁶ Nielsen 1991; Grinder-Hansen 1994.
- ⁵⁷ Grethe Jacobsen bemærker også, at mange af middelalderens håndværkerskråer bærer præg af at være et kompromis mellem rådets og lavsmedlemmernes ønsker. Jacobsen 1982, s. 202.
- ⁵⁸ Originalerne gik tabt i 1740, men de var blevet afskrevet i slutningen af 1600-tallet (jfr. note 32). Alle skræerne fra middelalderen er aftrykt i Nyrop 1895-1904. En gengivelse med moderniseret stavemåde ses i Friis 1875, s. 92-123, og Arnskov 1931, s. 71-90, hvor man også kan se skræddernes og overskræernes skrå fra 1545. Der er i alt bevaret 122 danske skråer fra middelalderen; de er næsten alle fra tiden efter 1400, jfr. Bisgaard 2001, s. 32 og 36.
- ⁵⁹ Det må dog bemærkes, at smedskræen fra Slagelse skelner klart mellem fagets grov- og kleinsmede. Således måtte ingen "bulsmed" (grovsmed) holde kleinsmedevsende, og ingen kleinsmede måtte befatte sig med at lave økser, leer, sejl eller andet grovsmedearbejde. Nyrop 1896, s. 166 (pkt. 28-29).
- ⁶⁰ Nyrop 1896, s. 169 (pkt. 1). Bark var et vigtigt middel i garvningsprocessen. Skomagerne stod selv for garvningen indtil 1600-tallet, hvor dette arbejde blev et selvstændigt fag.
- ⁶¹ Nyrop 1896, s. 165 (pkt. 21-22), s. 170 (pkt. 7) og s. 181 (pkt. 38). Se også Jacobsen 1982, s. 161, vedrørende tilsvarende eksempler fra andre byer.
- ⁶² Nyrop 1896, s. 174 (pkt. 43).
- ⁶³ Nyrop 1895, s. 130 (pkt. 1); Nyrop 1996, s. 166 (pkt. 32-33). En spændehave er en hage i en rem el.lign., der kan gribe fat i et øje, hvorved remmen fastgøres.
- ⁶⁴ Nyrop 1996, s. 162 (pkt. 1).
- ⁶⁵ I Slagelse bagerlavs skrå var der endda et punkt om, at "mesterkosten" skulle gentages ½ år efter indlemmelsen, men denne gang med hele fem ferske retter samt brød og ost m.v.! Nyrop 1896, s. 177 (pkt. 4).
- ⁶⁶ Sidstnævnte synspunkt er fremført i Jacobsen 1982, s. 181.
- ⁶⁷ I skrædderskræen tilføjes det endda, at "når som helst han gifter sig, da skal han tage sig et godt ærligt folk, som er uberygtet i alle måder". Friis 1875, s. 119 (pkt. 3).
- ⁶⁸ Jacobsen 1982, s. 175ff.
- ⁶⁹ Se f.eks. Nyrop 1896, s. 165 (pkt. 23-24).
- ⁷⁰ Nyrop 1896, s. 164 (pkt. 12) og s. 171 (pkt. 18); Nyrop 1895, s. 133 (pkt. 23).
- ⁷¹ Bisgaard 2001, s. 92ff.
- ⁷² Nyrop 1896, s. 165 (pkt. 25) og s. 172 (pkt. 29).
- ⁷³ Bisgaard 2001, s. 130.
- ⁷⁴ *Danmarks Kirker*, Sorø Amt, I. halvbind, 1936, s. 187f.
- ⁷⁵ Derimod ser det ud til, at nogle af de lav, som havde en mere bred social sammensætning, afholdt sig fra at beskæftige sig med begravelse, jfr. Bisgaard 2001, s. 69f.
- ⁷⁶ Nyrop 1896, s. 172 (pkt. 27).
- ⁷⁷ Se bl.a. Nyrop 1895, s. 130 (pkt. 3); Nyrop 1896, s. 165 (pkt. 20).
- ⁷⁸ Nyrop 1896, s. 178f. (pkt. 17-18). En grot var en mønt, hvis værdi svarede til ni penning.
- ⁷⁹ Nyrop 1896, s. 131f. (pkt. 12-13).
- ⁸⁰ Bernholm 1942, s. 65; Nielsen 1979, s. 28.
- ⁸¹ Holmgaard 1935, s. 55-60.
- ⁸² Wittendorff 1973, s. 164, 175f., 191f., 252f. og 260-63. Om Frederik II.s vejprojekter, se også Grinder-Hansen 2013, s. 208-16.
- ⁸³ Bernholm 1942, s. 67.
- ⁸⁴ Waaben 1995, s. 26, 28f. og 48. De mange salpeterværker er et eksempel på Christian IV.s bestræbelser på at begrænse den danske import ved at op hjælpe hjemmeindustrien.
- ⁸⁵ Antvorskov var også flere gange i 1600-tallet indkvarteringssted for soldater. Se Nielsen 1979, s. 36ff. og *Den sjællandske øgruppens landmilitære domiciler*, bind 1, 1980, SLA-08.
- ⁸⁶ KBB, bl.a. 25.3.1591, 5.3.1592, 2.4.1596, 29.1.1602, 1.2.1603 og 27.3.1606.
- ⁸⁷ Et kongeligt brev af 25.1.1585 tyder imidlertid på, at det stadig på dette tidspunkt kneb med at få sat Slagelse ordentligt i stand. For kongen gav da tre års skattefrihed på betingelse af, at byen blev "forbedret" og forsynet med gode staldrum og værelser til kongens hof og andre besøgende.
- ⁸⁸ RA, Danske Kancelli, Sjællandske Register 18. 10. 1580; Knudsen 1914.
- ⁸⁹ Stabelstadsordningen mistede reelt sin betydning i løbet af få årtier, jfr. Becker-Christensen 1976.
- ⁹⁰ KBB 6.9.1649.
- ⁹¹ Probst 1996, s. 28.
- ⁹² KBB 2.8.1598.

- ⁹³ Et tilsvarende påbud den 22.2.1566 gjaldt kun nogle af købstæderne. I øvrigt blev byerne også flere gange i 1630'erne, 40'erne og 50'erne pålagt at levere bartskærere og musikere til flåden.
- ⁹⁴ Også i fredstid kunne kongen pålægge byerne at stille egne skibe til rådighed for flåden. Se KBB 26.8.1555, hvor der klages over, at de skibe, der var blevet leveret fra bl.a. Slagelse, ikke havde været tilstrækkeligt store og sødygtige, ligesom de ikke havde været forsynet med det nødvendige skyts.
- ⁹⁵ Johansen m.fl. 1997, s. 24.
- ⁹⁶ KBB 27.12.1644. Slagelse-borgerne afgav en tilsvarende klage med nogenlunde samme resultat den 10.10.1645.
- ⁹⁷ Fussing 1953, s. 67-71. Vurderingen i 1657 medtog ikke huse og boder, men den samlede værdi af disse har formentlig ikke været særlig stor.
- ⁹⁸ Fussing 1953, s. 73 og 76f. Se også Blomberg 1936 og Petersen 1961.
- ⁹⁹ Jacobsen 1943, s. 93.
- ¹⁰⁰ RA, Rentekammeret 2215.245.
- ¹⁰¹ De seks største ejere er hver især noteret for 17-33 ejendomme.
- ¹⁰² RA, Sjællands Stiftamt, Brandtaksationsforretninger over ejendomme i købstæderne, 1736.
- ¹⁰³ Til sammenligning kan nævnes, at daglønnen for en arbejder i en af de store byer på dette tidspunkt normalt lå på 16 skilling, dvs. 1/6 rigsdaler.
- ¹⁰⁴ Et fag er afstanden mellem to stolper i et bindingsværkshus.
- ¹⁰⁵ Derudover ejede Jensen herregården Bonderup, jfr. Arnskov 1931, s. 126.
- ¹⁰⁶ Mikkelsen 1995c, s. 108f.
- ¹⁰⁷ Arnskov 1931, s. 147-150. Se også Arnskov 1918 og 1920.
- ¹⁰⁸ Det sidste nævnes udtrykkeligt i et brev til Danske Kancelli i 1744. RA, Danske Kancelli, D.102a.
- ¹⁰⁹ RA, Slagelse Rådstue, Brandtaksationsprotokol 1801-10.
- ¹¹⁰ Samme sted.
- ¹¹¹ RA, Kabinetsekretariatet, Indkomne sager til memorialprotokol I (Kronprins Frederik), 1804, sag 2554 (pk. 283). Tak til seniorforsker Karl Peder Pedersen for at have gjort opmærksom på denne kilde.
- ¹¹² Arnskov 1931, s. 166.
- ¹¹³ RA, Slagelse Rådstue, Brandtaksationsprotokol 1827-1837.
- ¹¹⁴ Degn 1977, s. 12.
- ¹¹⁵ Feldbæk 1993, s. 78 og 130; Becker-Christensen 1979, bl.a. s. 85-87.
- ¹¹⁶ RA, Kommercekollegiet, Relationer over de danske stifters tilstand, 1735-36. Transskriptioner af mange af "stiftsrelationerne" findes i "den digitale byport" på www.byhistorie.dk. Transskriptionerne af kilderne fra Slagelse er udført af Gitte Strange Hansen og Ole G. Nielsen.
- ¹¹⁷ Påstanden må tages med et gran salt, om end det nok er rigtigt, at der var en vis økonomisk optimisme i Skælskør netop i disse år, hvor man bl.a. fik sat broen i stand og indrettet et nyt rådhus, jfr. Mikkelsen 1995b, s. 32.
- ¹¹⁸ Madsen og Møller 1989, s. 136.
- ¹¹⁹ Mikkelsen 1997, s. 122.
- ¹²⁰ Det følgende bygger fortrinsvis på Mikkelsen 1994.
- ¹²¹ I en artikel i *Vestsjællands Avis* fra 29. juli 1817 står der endda, at byen havde haft 350 udenbys handlende ved det nyligt afholdte marked.
- ¹²² Arnskov 1917, s. 175.
- ¹²³ Se f.eks. RA, Rentekammeret 2243.347, der indeholder detaljerede opgørelser af de enkelte sjællandske købmænds lagre af vin, brændevin, salt, tobak og kramvarer i 1732.
- ¹²⁴ Mikkelsen 1997, s. 138.
- ¹²⁵ Mikkelsen 1995a, s. 107-112, 121 og 124f.
- ¹²⁶ Mikkelsen 1993, bl.a. s. 203f.
- ¹²⁷ Mikkelsen 1995a, s. 112.
- ¹²⁸ Arnskov 1931, s. 37ff.
- ¹²⁹ Jfr. Christian IV.s forbud mod, at svin og kvæg fra Slagelse indfandt sig i Antvorskovs marker og skove. KBB 4.8.1608.
- ¹³⁰ KBB 6.10.1582 og 28.12.1584.
- ¹³¹ Korsør oplevede f.eks. allerede i 1633 sin tredje udskiftning, da et stykke af overdrevet blev opdelt i 70 lodder, hvis størrelse afhang af de enkelte grundejeres skatteydelse, jfr. la Cour 1926, s. 266. Om udskiftningsbølgens i almindelighed, se Mikkelsen 2013.
- ¹³² Brevet er gengivet i Arnskov 1931, s. 42. Forbuddet mod, at udenbys folk ejede jord i bymarken, gjaldt også for andre købstæder, men blev ofte overtrådt. Kravet var sandsynligvis begrundet i et ønske om at undgå, at der blev trukket ressourcer ud af købstæderne, så de fik sværere ved at betale deres skatter.
- ¹³³ Arnskov 1931, s. 47, indeholder en rekonstruktion af bymarken i 1780. En totalregistrering på agerniveau findes i RA, Slagelse Rådstue, Ager- og engprotokol over købstadens jorder 1768.
- ¹³⁴ Købmand Jonas Lund (død 1809) ejede således hele Kofoeds vænge på ca. 18 tønder land, og en række skøder i hans skifte viser, at vænget havde været samlet under en enkelt mand siden 1717. RA, Slagelse Byfoged, Skiftedokumenter 1810-12.
- ¹³⁵ *Sorø Amts Landvæsenkommissions Eragtning*, 1803, s. 3f. og 27.
- ¹³⁶ Argumenterne fremgår bl.a. af et brev af prokurator Brascher fra 18.9.1777. RA, Danske Kancelli, Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1778 (sag nr. 25).
- ¹³⁷ Et hoved svarer til et fuldvoksnet stykke kvæg (eller subsidiært lidt flere får).
- ¹³⁸ *Sorø Amts Landvæsenkommissions Eragtning*, 1803, s. 41.
- ¹³⁹ Det følgende afsnit bygger fortrinsvis på de mange dokumenter i RA, Danske Kancelli, 2. Departement, Registrantsager, 1809 (sag nr. 1755).
- ¹⁴⁰ Afsnittet bygger på RA, Slagelse Rådstue, Forskellige dokumenter vedrørende byens jorder 1639-1860 (pk. I-1).
- ¹⁴¹ Degn 1998, s. 36-37. Hartkornstallet er et udtryk for jordens samlede ydeevne, idet det kombinerer areal og bonitet. Ved opgørelsen i 1850 havde Korsør og Skælskør henholdsvis 112 og 67 td. hartkorn. Højest lå Fredericia med 353 td. hartkorn.
- ¹⁴² KBB 13.6.1617 og 24.11.1627. Begrebet "husarme" dækker normalt fattige, som ikke tigger og som kommer fra skikkelige familier. Det har ikke noget med bolognd at gøre.
- ¹⁴³ Holmgaard 1935, s. 98f., 101, 107 og 139.
- ¹⁴⁴ De tre klasser nævnes kun udtrykkeligt i bestemmelserne for landsognene, men i praksis synes de også at have været anvendt i byerne, jfr. Mikkelsen 2008, s. 375.
- ¹⁴⁵ Omgangsforsørgelse blev bl.a. praktiseret i Sct. Peders landsogn, jfr. RA, Slagelse Rådstue, Protokol over Sct. Peders sogns fattige, 1740-1802. Derimod omtales en ugentlig pengeuddeling i Slagelse i

- flere kilder fra 1700-tallet; se f.eks. RA, Slagelse Rådstue, Fattigvæsenets regnskaber 1668-1750.
- ¹⁴⁶ Mikkelsen 2008, s. 370-73.
- ¹⁴⁷ RA, Slagelse Rådstue, Diverse papirer vedr. fattigvæsenet 1786-1868.
- ¹⁴⁸ Jørgensen 1940/1979, s. 333.
- ¹⁴⁹ Bastholm 1817, s. 36, 41, 46 og 49. Også flere andre embedsmænd og godsejere i Sydvestsjælland gjorde sig tanker om aktivering af almisseøgende i de første årtier af 1800-tallet. En præsentation af disse synspunkter ses i Nørr 1990.
- ¹⁵⁰ Det følgende bygger fortrinsvis på Jørgensen 1940/1979, s. 337ff.
- ¹⁵¹ Bastholm 1817, s. 201.
- ¹⁵² RA, Slagelse Rådstue, Forhandlingsprotokol for fattigkommissionen 1803-29.
- ¹⁵³ RA, Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet 1817-47, Industri- og Fabrikkontoret, Industritabeler for de danske provinser, 1817-47.
- ¹⁵⁴ Jørgensen 1940/1979, s. 341. I øvrigt var et af underskudsårene 1833 – altså det år, hvor fattigvæsenet beklagede sig over den dårlige afsætning.
- ¹⁵⁵ Jørgensen 1940/1979, s. 337.
- ¹⁵⁶ Mikkelsen 2008, s. 389.
- ¹⁵⁷ Larsen 2008, s. 420.
- ¹⁵⁸ Riis Larsen 1997, s. 6f.; Jørgensen 2001, s. 70-142.
- ¹⁵⁹ Den middelalderlige skoles såkaldte syv frie kunster – septem artes liberales – var de kundskabsgrene, der passede sig for en fri mand (i modsætning til en slave). De tre laveste var triviumfagene grammatik, dialektik og retorik, og de fire højeste var quadriviumfagene astronomi, geometri, aritmetik og musik. Jfr. Riis Larsen 2006, s. 53.
- ¹⁶⁰ Riis Larsen 2006, s. 55.
- ¹⁶¹ Riis Larsen 1991, s. 55.
- ¹⁶² Riis Larsen 1988, s. 9-10; Riis Larsen 1992, s. 11-13.
- ¹⁶³ Jørgensen og Riis Larsen 2005, s. 10.
- ¹⁶⁴ Larsen 2008, s. 420; Arnskov 1931, s. 245f. De usædvanligt detaljerede kirkebøger fra Sørbymagle fra slutningen af 1600-tallet indeholder også eksempler på, at børn fra dette sogn gik i grundskole i Slagelse.
- ¹⁶⁵ Erik Nørr har gennemført en undersøgelse af lærernes baggrund i Øster og Vester Flakkebjerg herreder 1815-17 og 1844. I 1815-17 var de fleste lærere uden formel uddannelse. I 1844 havde næsten alle derimod en seminariebaggrund. Men endnu på dette tidspunkt var der mange lærere uden uddannelse i visse dele af Jylland.
- ¹⁶⁶ Jessen 1942, s. 66ff.
- ¹⁶⁷ Larsen 2002, s. 125 og 127. Der foreligger også bi-spøisatsbemærkninger om skolerne i Slagelse i 1739 (Larsen 2003, s. 28), 1784 (Larsen 2002, s. 31-33) og 1802 (Larsen 1999, s. 146f.).
- ¹⁶⁸ RA, Danske Kancelli, Efterretninger om skolevæsenet i Danmark ..., 1784.
- ¹⁶⁹ På dette tidspunkt kunne en arbejdsmand i en provinsby typisk tjene 20-24 skilling om dagen i sommermånederne og 16-20 skilling om vinteren.
- ¹⁷⁰ Dette var i overensstemmelse med forordningen om fattigvæsen fra 1708.
- ¹⁷¹ Ilsøe 1991.
- ¹⁷² Skoleplanen findes bl.a. i RA, Sjællands Stiftamt, Korrespondance vedr. Slagelse 1799 (B.15.-4).
- ¹⁷³ *Love for Slagelse Arbejds-Anstalt*, 1800, s. 3-4. Denne tekst indeholder et detaljeret regelsæt for, hvad der skulle foregå i skolens værksteder. Indtil etablerin-
- gen af fattighuset i 1807 havde byens fattige også mulighed for at udføre praktisk arbejde i et af skolens lokaler.
- ¹⁷⁴ RA, Danske Kancelli, Fællesafdelingen, Indberetninger om de danske købstadsskolars tilstand 1806-07 (G86).
- ¹⁷⁵ Nogle af de øvrige gik på latinskole eller blev undervist privat af deres veluddannede forældre. Men der gik også 54 børn i forskellige pigeskoler, og det ærgrede tydeligvis skolekommissionen. Forklaringen må være, at niveauet var for lavt på disse skoler.
- ¹⁷⁶ Henningsen 1944, s. 68; Boje 1977, s. 248f. Derimod fastholdt man indtil videre forbuddet mod landprang, dvs. salg af varer til bønderne uden for købstæderne. Boje forklarer (s. 261) den forskellige holdning til forprang og landprang med, at myndighederne ønskede at opmuntre bønderne til at sælge deres varer, hvorimod man ikke så nogen grund til at stimulere bøndernes lyst til at købe importvarer.
- ¹⁷⁷ Henningsen 1944, s. 84, 258ff. og 275ff.
- ¹⁷⁸ Lauridsen 1955, s. 92 og 94; Boje 1977, s. 97f.; Christiansen 2009, s. 23.
- ¹⁷⁹ Lauridsen 1955, s. 95-97.
- ¹⁸⁰ En fortegnelse over danske og norske byer med læseselskaber mellem 1783 og 1828 ses i Engelhardt 2010, s. 63. Fortegnelsen indeholder følgende sjællandske byer: Helsingør, Hillerød, Næstved og Slagelse.
- ¹⁸¹ Nielsen 1960, s. 485-87.
- ¹⁸² Engberg 2005, I, s. 352.
- ¹⁸³ Christiansen m.fl. 1988, s. 10, 15, 18, 26f. og 35; Arnskov 1931, s. 368ff. Tak til Gitte Strange Hansen for lokaliseringen af teatret.
- ¹⁸⁴ Nyberg 1940.
- ¹⁸⁵ Kopi i Rådstueprotokol 1857-68.
- ¹⁸⁶ Burchardt 1995, s. 19-21; Trap 3. udg., s. 582.
- ¹⁸⁷ Møde 3.8. og 5.10.1882 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ¹⁸⁸ Trap 1. udg., s. 299; Trap 2. udg., s. 339; Trap 3. udg., s. 582; Trap 4. udg., s. 55; Folkemængden 1911, s. 95; Folketal, areal og klima, s. 231; møde 21.9.1893, 2.5.1895, 19.3., 7.5. og 21.5. 1896 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 3.12.1903 (Uddrag 1903); møde 15.9.1904 (Uddrag 1904); møde 12.12.1907 (Uddrag 1907); møde 12.11.1908 (Uddrag 1908); møde 23.2., 11.3. og 25.3.1909 (Uddrag 1909/10).
- ¹⁸⁹ Møde 20.8., 7.9. og 10.9.1868 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ¹⁹⁰ Møde 23.9.1907 (Uddrag 1907); Uddrag 1908, Tillæg, s. 141-51.
- ¹⁹¹ Vestermarken på markjorden må ikke forveksles med Vestermarken i Sct. Peders landsogn.
- ¹⁹² Møde 15.3., 5.4., 26.4., 7.6., 16.8. og 6.9.1877 (Uddrag 1877); møde 8.2. og 22.2.1912 (Uddrag 1911/12).
- ¹⁹³ Møde 20.4., 18.5. og 21.9.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ¹⁹⁴ F.eks. møde 11.5.1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); møde 7.5.1863 og 16.10.1866 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ¹⁹⁵ *Sorø Amistidende* 2.5.1850; møde 12.5.1859 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); møde 10.9.1868 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ¹⁹⁶ Lov 11.2.1863, § 4; bygrænsen i Trap 2. udg., kort ved s. 340.
- ¹⁹⁷ Møde 13.5. og 2.12.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 20.4. og 1.6.1899 (Uddrag 1899).

- ¹⁹⁸ Møde 3.9.1903 (Uddrag 1903).
- ¹⁹⁹ Møde 6.7.1905 (Uddrag 1905).
- ²⁰⁰ Ole G. Nielsen 1999, s. 9, 18, 37, 54, 66 og 87; Kerstens 1958, s. 10-11.
- ²⁰¹ Trap 1. udg., s. 299; Both 1871, s. 153.
- ²⁰² Friis 1975, s. xxii.
- ²⁰³ H.K. Nielsen 1981, s. 38 og 66; Arnskov 1931, s. 102; H.K. Nielsen 1980, s.11-13.
- ²⁰⁴ Møde 20.2.1879 (Uddrag 1879).
- ²⁰⁵ Friis 1975, s. xxii; møde 19.10., 2.11., 23.11. og 27.11.1876 (Uddrag 1876).
- ²⁰⁶ Sundhedsvedtægt 1861, § 19; møde 15.12.1864 og 25.4.1867 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 27.11.1876 (Uddrag 1876).
- ²⁰⁷ Trap 3. udg., s. 582.
- ²⁰⁸ Møde 14.12.1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); møde 11.7.1867 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²⁰⁹ Holger Rasmussen 1953, s. 42-43.
- ²¹⁰ Møde 6.8. og 1.9. 1892 (Byrådsprotokol 1891-1904); Bruun Rasmussen m.fl. 2012, s. 46.
- ²¹¹ Møde 5.5.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904); Arnskov 1931, s. 446 og 448; Bruun Rasmussen m.fl. 2012, s. 35; møde 5.7. 1900 (Uddrag 1900); møde 19.9.1901 (Uddrag 1901); møde 2.7.1903 (Uddrag 1903).
- ²¹² Møde 19.5.1899 (Uddrag 1899); møde 16.1., 6.3. og 20.3.1902 (Uddrag 1902).
- ²¹³ Møde 6.4., 7.9. og 2.11.1905 (Uddrag 1905); Bruun Rasmussen m.fl. 2012, s. 47.
- ²¹⁴ H.K. Nielsen 1981, s. 14; møde 9.9.1908 (Uddrag 1908).
- ²¹⁵ Trap 3. udg., s. 582; Trap 4. udg., s. 55.
- ²¹⁶ Møde 8.6., 22.6., 13.7., 14.9, 26.10. og 14.12.1911 (Uddrag 1911/12); møde 28.11.1912 (Uddrag 1912/13).
- ²¹⁷ Møde 17.9.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 26.2. og 28.5.1914 (Uddrag 1914/15).
- ²¹⁸ Møde 22.8.1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); møde 18.1.1872 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ²¹⁹ Møde 6.6. og 3.11.1895 og 5.3.1896 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 6.11. og 7.12.1905 (Uddrag 1905).
- ²²⁰ Sundhedsvedtægt 1861, § 1, 70, 71 og 72.
- ²²¹ Møde 25.6.1863 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²²² Møde 4.5., 18.5, 1.6. og 3.8. 1876 (Uddrag 1876).
- ²²³ Trap 1. udg., s. 299; Trap 2. udg., s. 339; Trap 3. udg., s. 582; Bolig- og Huslejerforhold 1911, s. 31.
- ²²⁴ Bolig- og Huslejerforhold 1911, s. 10*-11*, 25* og 31.
- ²²⁵ Trap 3. udg., s. 582; H.K. Nielsen 1981, s. 14.
- ²²⁶ Sundhedsvedtægt 1861, § 43-48.
- ²²⁷ Holger Rasmussen 1953, s. 42.
- ²²⁸ Folkemængden 1911, s. 2-3.
- ²²⁹ Tabeller over Vielser mv. 1850-54, s. 2, 58, 114, 170 og 226; Vielser, Fødsler og Dødsfald 1880-84, s. 2; Ægteskaber, Født og Døde 1911-15, s. 2.
- ²³⁰ Detailleret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. xiv-xv.
- ²³¹ Tabeller over Vielser mv. 1850-54, s. 2, 58, 114, 170 og 226; Vielser, Fødsler og Dødsfald 1880-84, s. 2; Ægteskaber, Født og Døde 1911-15, s. 2 og 23.
- ²³² En detailleret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 7.
- ²³³ En detailleret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 130-51; Trap 3. udg., s. 591; Trap 4. udg., s. 55.
- ²³⁴ Friis 1975, s. xv.
- ²³⁵ Thestrup 1997, s. 82, 89 og 284; Egø Nielsen 2008, s. 90; Ole Pedersen 1992, s. 14; Parsbøl 1957, s. 22-23.
- ²³⁶ Egø Nielsen 2009, s. 51-52 og 63; møde 15.10, 3.12. og 17.12.1874 (Uddrag 1874); møde 18.2., 15.4. og 23.9.1875 (Uddrag 1875).
- ²³⁷ Møde 17.2., 2.3., 18.5., 15.6. og 26.10.1876 (Uddrag 1876); Ole Pedersen 1992, s. 14.
- ²³⁸ Egø Nielsen 2008, s. 98-99 og 2009, s. 53; Ole Pedersen 1992, s. 15-16; Plum og Thomassen 1974; Plum og Pedersen 1992, s. 5-7; Thestrup 1997, s. 311-14 og 322-23; møde 3.7.1879 (Uddrag 1879); møde 16.12.1880, 6.1., 20.1., 2.6. og 16.6.1881 og 2.2.1882 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ²³⁹ Egø Nielsen 2008, s. 99 og 2009, s. 53-55; Thestrup 1997, s. 324; Plum og Pedersen 1992, s. 10-11; møde 4.4., 2.5., 15.5. og 22.5.1889 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 12.1.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ²⁴⁰ Ole Pedersen 1992, s. 16-18 og 22-23; Plum og Thomassen 1974; Plum og Pedersen 1992, s. 17-18, 21-23 og 67; Egø Nielsen 2008, s. 100-101.
- ²⁴¹ Thestrup 1997, s. 350-51 og 360-61; Egø Nielsen 2009, s. 63-64; møde 2.7. og 16.7.1891 (Uddrag 1891); møde 8.3.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ²⁴² Egø Nielsen 2009, s. 64-65; Thestrup 1997, s. 363 og 394; møde 26.5., 7.6., 18.8., 30.8., 4.10., 18.10., 14.11., 3.12., 12.12. og 15.12.1894 og 7.2.1895 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ²⁴³ Trap 3. udg., s. 594; Thestrup 1997, s. 334; Egø Nielsen 2008, s. 91 og 93.
- ²⁴⁴ Møde 30.4., 7.5., 18.6. og 5.11.1896, 4.2.1897 og 24.5. og 15.9.1898 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 2.2. og 12.7.1899 (Uddrag 1899); møde 21.11.1901 (Uddrag 1901).
- ²⁴⁵ Plum og Pedersen 1992, s. 67; Bruun Rasmussen m.fl. 2012, s. 32.
- ²⁴⁶ Plum og Pedersen 1992, s. 58-59; Ruus 1966, s. 94-101.
- ²⁴⁷ Møde 20.3.1902 (Uddrag 1902); møde 21.1., 24.3. og 19.5.1904 (Uddrag 1904); møde 12.1, 2.2. og 6.4.1905 (Uddrag 1905).
- ²⁴⁸ Arnskov 1931, s. 358; Richard G. Nielsen 1976, s. 74; møde 16.7.1898 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ²⁴⁹ Møde 5.10.1900 (Uddrag 1900); møde 20.6.1901 (Uddrag 1901); møde 1.10.1903 (Uddrag 1903); møde 6.10. og 3.11.1904 (Uddrag 1904); Plum og Pedersen 1992, s. 67.
- ²⁵⁰ Møde 16.10.1902 (Uddrag 1902); møde 21.4.1904 (Uddrag 1904); møde 2.7., 16.7., 5.11. og 19.11.1896 og 21.1.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ²⁵¹ Uddrag 1907, Tillæg s. 134, 143 og 146-47.
- ²⁵² Arnskov 1931, s. 350; Trap 1. udg., s. 304; Trap 2. udg., s. 349.
- ²⁵³ Møde 27.6., 5.9., 12.9. og 10.10.1867 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²⁵⁴ Arnskov 1931, s. 350-51; Storgaard 1994, s. 45; Ruus 1966, s. 94-101.
- ²⁵⁵ Trap 3. udg., s. 593; *Sorø Amtstidende* 14.12.1900.
- ²⁵⁶ Møde 25.11.1858 (Udtag 1858); møde 30.6.1859 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ²⁵⁷ Møde 13.2. og 6.6.1862 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); møde 19.6.1862 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²⁵⁸ Møde 26.10. og 16.11.1865 og 5.4., 13.4., 12.5. og 17.5.1866 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²⁵⁹ Møde 27.4.1865 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²⁶⁰ Møde 6.11.1884 (Uddrag 1884); møde 18.2.1886 (Uddrag 1886); Chr. Madsen 1984, s. 112.

- ²⁶¹ Møde 20.5. og 1.7.1886 (Uddrag 1886); møde 4.7. og 18.7.1889 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ²⁶² Brev fra Claudius Nielsen 1.4.1893 og koncept til brev til Claudius Nielsen 26.5.1896 (Byrådsager 1903); møde 6.4.1893, 1.11.1894, 6.6.1895 og 4.6.1896 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ²⁶³ *Statistiske Oplysninger* 1916, s. 39; Ole G. Nielsen 1999, s. 43.
- ²⁶⁴ Møde 20.9.1894 og 5.9.1895 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ²⁶⁵ Both 1871, s.153; Chr. Madsen 1982, s. 63.
- ²⁶⁶ Møde 11.2. og 16.6.1904 (Uddrag 1904); Helge Christiansen 2009, s. 23; *Sorø Amtstidende* 12.2.1904.
- ²⁶⁷ Uddrag 1906, Tillæg s. 118; Uddrag 1907, Tillæg s. 48; Uddrag 1908, Tillæg s. 116; Uddrag 1909/10, Tillæg s. 68-69; Uddrag 1912/13, Tillæg s.73; Hellesen og Tuxen 2006, s. 132.
- ²⁶⁸ Uddrag 1907, Tillæg s. 93; Uddrag 1908, Tillæg s. 59; Uddrag 1909, Tillæg s. 100; Uddrag 1910/11, Tillæg s. 105-06.
- ²⁶⁹ Rasmus Nielsen 1948, s. 109-10; møde 21.5. og 26.5.1874 (Uddrag 1874); *Sorø Amtstidende* 27.5.1874.
- ²⁷⁰ Møde 2.6.1887 (Uddrag 1887); *Korsør Avis* 21.4.1892 og 10.4.1895.
- ²⁷¹ Frede Hansen 1979, s. 7-10.
- ²⁷² *Venstre i Slagelse*, s. 6, 16-17 og 19-23; *Foreningsliv*, s. 246.
- ²⁷³ En detaljeret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 7; En tabellarisk Oversigt over de Valgberettigede 1849, s. 132; *Korsør Avis* 6.4.1898.
- ²⁷⁴ Møde 24.3.1874 (Uddrag 1874); møde 20.3.1890 (Uddrag 1890).
- ²⁷⁵ En tabellarisk Oversigt over de Valgberettigede 1849, s. 132; *Korsør Avis* 6.4.1898; *Sorø Amtstidende* 6.4.1901 og 17.6.1903.
- ²⁷⁶ Jørgen Thorborg, 1980; Den interessante Kampkreds; *Sorø Amtstidende* 21.9.1872; *Korsør Avis* 6.4.1898.
- ²⁷⁷ Arnskov 1931, s. 306, 310 og 313.
- ²⁷⁸ Hellesen og Tuxen 2006, s. 88; Munch 1900, s. 180 og 195; *Sorø Amtstidende* 5.1.1850; valg 27.1.1858, 3.1.1859 og 2.1.1860 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²⁷⁹ Hellesen og Tuxen 2006, s. 151-52.
- ²⁸⁰ Valg 28.8.1860 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 31.5. og 16.8.1860 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ²⁸¹ Møde 11.1.1858 og kopi af brev fra borgmesteren 13.1.1858, møde 1.11. og 20.12.1860 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); rådstuemøde 19.12.1860 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ²⁸² Møde 21.3.1861 og 5.1.1865 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ²⁸³ Styrelsesvedtægt 10.12.1868, § 1-3, 11 og 24 (Kommunalbestyrelsessager 1869); møde 7.1. og 9.1.1869 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ²⁸⁴ Trap 3. udg., s. 592; Uddrag 1913/14, s. iii-vi.
- ²⁸⁵ Møde 19.12.1872 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 28.7., 6.8. og 20.10.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 12.12. og 27.12.1912 og 23.1.1913 (Uddrag 1912/13).
- ²⁸⁶ Koncept til skema, indsendt 23.11.1872 (Byrådsager 1872).
- ²⁸⁷ Valg 5.1. og 12.1.1882 og 13.1. og 27.3.1885 og møde 22.1., 19.2. og 19.3.1885 (Byrådsprotokol 1877-91). Eksempler på valgagitation se *Sorø Amtstidende* 4.1., 5.1. og 9.1.1882.
- ²⁸⁸ Arnskov 1931, s. 391.
- ²⁸⁹ Arnskov 1931, s. 383; *Sorø Amtstidende* 27.5.1874; valg 3.1.1870, 14.5.1872 og 4.1.1876 (Byrådsprotokol 1869-76); valg 5.1.1882 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ²⁹⁰ Hans Jensen 1917, s. 82; *Sorø Amtstidende* 4.1. og 5.1.1882.
- ²⁹¹ Valg 6.1.1893 og 5.1.1894 (Byrådsprotokol 1891-1904); *Sorø Amtstidende* 2.1., 3.1. og 6.1.1894.
- ²⁹² *Sorø Amtstidende* 8.1.1900; *Slagelse-Posten* 6.1.1900; *Vestsjællands Social-Demokrat* 5.1. og 22.1.1900.
- ²⁹³ Møde 2.9.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); brev fra arbejderpartiet 2.12.1905 (Byrådsager 1905); møde 7.12.1905 (Uddrag 1905); *Vestsjællands Social-Demokrat* 10.1.1906.
- ²⁹⁴ Valg 10.1. og 13.3. og møde 25.1.1906 (Uddrag 1906); *Vestsjællands Social-Demokrat* 6.1., 8.1. og 10.1.1906.
- ²⁹⁵ Møde 25.3.1909 (Uddrag 1909/10); møde 25.3.1913 (Uddrag 1912/13); *Sorø Amtstidende* 12.3.1913.
- ²⁹⁶ Uddrag 1909/10, s. iii.
- ²⁹⁷ Møde 16.11.1899 (Uddrag 1899).
- ²⁹⁸ Møde 3.6. og 17.6.1869 (Byrådsprotokol 1869-76); adresse 8.4.1869 (Kommunalbestyrelsessager 1869); *Sorø Amtstidende* 18.5., 27.5., 28.5., 2.6. og 4.6.1869.
- ²⁹⁹ Det følgende afsnit bygger på en gennemgang af et udvalg af byens trykte regnskaber.
- ³⁰⁰ Møde 13.4.1861, 14.8. og 14.11.1862, 15.1.1863 og erklæring 9.2.1863 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ³⁰¹ Trap 1. udg., s. 303; Summarisk Extract 1859, s. 10; møde 16.12., 23.12. og 30.12.1857 (Extract 1857).
- ³⁰² Regnskabsekstrakt 1880; regnskab 1905/06 (Uddrag 1906, Tillæg, s. 9).
- ³⁰³ Styrelsesvedtægt 10.12.1868, § 28 og 31 (Kommunalbestyrelsessager 1869); Trap 2. udg., s. 349; Uddrag 1906, s. 10-12.
- ³⁰⁴ Møde 2.3.1882 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ³⁰⁵ Møde 4.5., 13.7. og 3.8.1882 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 4.11.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 3.12.1903 (Uddrag 1903).
- ³⁰⁶ Møde 7.6, 21.6. og 2.8.1877 (Uddrag 1877); møde 13.6.1893, 1.2.1894, 7.10. og 21.10.1897, 15.12.1898 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 19.1., 2.3., 21.9. og 16.11.1899 (Uddrag 1899); møde 15.11.1906 (Uddrag 1906).
- ³⁰⁷ H.K. Nielsen 1980, s. 9-16; rådstuemøde 23.7. og møde 19.3., 17.4. og 28.7.1868 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 15.4.1869, 11.4., 11.8., 27.10., 1.12. og 8.12.1870 og 16.2. og 2.3.1871 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 4.4., 17.4. og 3.7.1873 (Uddrag 1873); møde 5.2., 15.5. og 18.5.1874 (Uddrag 1874).
- ³⁰⁸ H.K. Nielsen 1980, s. 16; H.K. Nielsen 1981, s. 55; møde 7.12.1876 (Uddrag 1876).
- ³⁰⁹ Møde 20.7. og 18.10.1900 (Uddrag 1900); møde 14.10., 28.10. og 25.11.1909 (Uddrag 1909).
- ³¹⁰ Borgerskabsprotokol 1801-1925.
- ³¹¹ En detaljeret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 130-51; Trap 2. udg., s. 348; Trap 3. udg., s. 592.
- ³¹² Møde 19.11. og 10.12.1857 (Extract 1857).
- ³¹³ Borgerskabsprotokol 1801-1925.
- ³¹⁴ Møde 1.6.1899 (Uddrag 1899); møde 20.7.1900 (Uddrag 1900); brev fra Slagelse Handelsforening juli 1900 og koncept til brev til amtet 23.7.1900 (Byrådsager 1900); møde 7.12.1905 (Uddrag 1905).
- ³¹⁵ En detaljeret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 130-51; Trap 1. udg., s. 303; Chr. Madsen 1982, s. 109; Ruus 1966, s. 90-93; Aktieselskabet Slagelse Bryghus, s. i; Holger Rasmussen 1953, s. 41, 45 og 48; H.K. Nielsen 1981, s. 76-77.

- ³¹⁶ Fortegnelse over arbejdsgivere i Slagelse Købstad (Kommunalbestyrelsessager 1871); Willerslev 1952, s. 70-71 og 264-65.
- ³¹⁷ Bayer 1885, s. 215-19; Vilh. Langes Tobaks- og Cigarfabriker, s. vi; Burchardt 1995, s. 21, 24, 33 og 76-77; Skov-Hansen 2011, s. 53-61; Aktieselskabet Komplex Kierulf, s. ii; *Gær- og Spiritusindustrien*, s. 132-42.
- ³¹⁸ En Markedsdag, s. 90-91 og 94.
- ³¹⁹ Daniel Bruun 1921, s. 254.
- ³²⁰ Ole G. Nielsen 1999, s. 30, 50-53, 82-83 og 88; Trap 3. udg., s. 592; Trap 4. udg., s. 66-67; Arnskov 1917, s. 123-25, 139-42 og 170-77; H.P. Philipsen, s. v; Nyberg 1938, s. 11, 18, 21, 24, 26, 32 og 40.
- ³²¹ H. K. Nielsen 1981, s. 10; Aktieselskabet Slagelse Bryghus, s. i; Burchardt 1995, s. 27 og 71; Bayer 1885, s. 216-19; Daniel Bruun 1921, s. 254; Adolf Larsen 1973; Brandtaksationsprotokol 1847-57; møde 5.9.1889 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 20.11. og 4.12.1890 (Uddrag 1890).
- ³²² Friis 1975, s. xviii-xix.
- ³²³ En detaljeret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 130-51.
- ³²⁴ Møde 10.6.1858 (Udtog 1858).
- ³²⁵ Chr. Madsen 1982, s. 66; H.K. Nielsen 1996, s. 5-7; Arnskov 1931, s. 426; Johanne Olsen 2005, s. 3.
- ³²⁶ Kopi af vedtægt (Rådstueprotokol 1857-68).
- ³²⁷ Borgerskabsprotokol 1801-1925.
- ³²⁸ Lauridsen 1955, s. 94-98.
- ³²⁹ Adolf Larsen 1973; Grønvold & Schou's Trælshandel, s. iv; Grønvold & Schou, s. 5.
- ³³⁰ Arnskov 1917, s. 159; Nyberg 1941; Kontantforretningen, s. iii.
- ³³¹ Hachenberger 1933, s. 13; Kontantforretningen, s. iii.
- ³³² Ruus 1964, s. 191-93.
- ³³³ Poul V. Nielsen 2008, s. 33.
- ³³⁴ Buur-Nielsen 1995, s. 5; Christensen og Federspiel 2005, s. 6, 12, 14-20 og 22; Arnskov 1931, s. 428.
- ³³⁵ Arnskov 1931, s. 431.
- ³³⁶ Arnskov 1931, s. 428-29; Riel m.fl. 2007, s. 46; *Banken for Slagelse og Omegn*, s. 3-5.
- ³³⁷ Preben V. Andersen 2005, s. 16-19; Christensen og Federspiel 2005, s. 16.
- ³³⁸ Hans Jensen 1917, s. 91-92; Arnskov 1931, s. 430.
- ³³⁹ Friis 1975, s. xv-xvii; Arnskov 1931, s. 445; Ole G. Nielsen 1996, s. 28-29; Chr. Madsen 1982, s. 67.
- ³⁴⁰ En detaljeret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 130-51; møde 17.9.1857 (Extract 1857).
- ³⁴¹ Møde 29.8.1867 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 2.8.1878 (Uddrag 1878).
- ³⁴² Afskrift af vedtægt 24.4.1883 med tillæg 1.11.1888, vedtægt 17.1.1901 og tillæg 3.4.1902 til vedtægt 17.1.1901 (Borgerskabsprotokol 1801-1925); møde 20.9., 4.10., 1.11. og 6.12.1888 (Uddrag 1888); møde 6.3. og 3.4.1902 (Uddrag 1902).
- ³⁴³ Borgerskabsprotokol 1801-1925; Daniel Bruun 1921, s. 254.
- ³⁴⁴ Møde 19.1. og 3.8.1882 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ³⁴⁵ Møde 23.2. og 16.8.1860 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); Arnskov 1931, s. 424.
- ³⁴⁶ Møde 23.2., 15.3. og 16.8.1860, kopi af brev til indenrigsministeren 27.4.1861 og møde 13.6.1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ³⁴⁷ Kopi af indstilling til Indenrigsministeriet 7.6.1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ³⁴⁸ Arnskov 1931, s. 419-24; Hachenberger 1933, s. 13; møde 15.7.1867 (Rådstueprotokol 1857-68); Af P. Arnskovs Erindringer, s. 60.
- ³⁴⁹ Møde 9.12. og 21.12.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 3.9.1903 (Uddrag 1903).
- ³⁵⁰ Rønnekilde Nielsen 1944, s. 97-98; Schmidt 1951, s. 78-81.
- ³⁵¹ Arnskov 1931, s. 399-401; Nyberg 1930, s. 7-11 og 15; møde 30.1., 7.2. og 7.4.1862 (Rådstueprotokol 1857-68); Dybdahl 1982, s. 184.
- ³⁵² *Slagelse Handelsstandsforening*, s. 13 og 17; Arnskov 1931, s. 413-14.
- ³⁵³ Nyberg 1930, s. 15-17 og 22.
- ³⁵⁴ Nyberg 1930, s. 16-17 og 23-24; En markedsdag, s. 94; *Slagelse Handelsstandsforening*, s. 14-15 og 17; møde 4.9. og 6.11.1890 (Uddrag 1890); møde 17.11.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 10.3.1910 (Uddrag 1909/10).
- ³⁵⁵ *Slagelse Handelsstandsforening*, s. 18; Nyberg 1930, s. 20; møde 7.9.1905 (Uddrag 1905); brev fra Handelsforeningen og Håndværker- og Industriforeningen 4.9.1905 (Byrådsager 1905).
- ³⁵⁶ Møde 17.10., 7.11., 5.12. og 19.12.1895 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ³⁵⁷ Møde 7.9.1905 (Uddrag 1905).
- ³⁵⁸ *Foreningsliv*, s. 254; Arnskov 1931, s. 403-406; Nyberg 1930, s. 14 og 16; Frede Henriksen 1994, s. 6 og 11; møde 2.10.1866 og 2.4.1868 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 16.9. og 7.10.1880 (Uddrag 1880); møde 6.9.1883 (Uddrag 1883); møde 6.9.1888 (Uddrag 1888); møde 20.6. og 18.7.1889 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 19.2.1891 (Uddrag 1891).
- ³⁵⁹ Møde 17.2., 7.3., 17.3. og 13.10.1870 og 18.5. og 8.6.1871 (Byrådsprotokol 1869-76); Nyberg 1930, s. 16.
- ³⁶⁰ *Slagelse Handelsstandsforening*, s. 16 og 25; Arnskov 1931, s. 413; møde 7.1.1886 (Uddrag 1886).
- ³⁶¹ Hellesen 1990, s. 25-26.
- ³⁶² Nyberg 1930, s. 10; Frede Henriksen 1988, s. 9; *Foreningsliv*, s. 250; møde 30.1. og 9.2.1862 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ³⁶³ H. K. Nielsen 1981, s. 94; Ole G. Nielsen 1999, s. 60; Trap 3. udg., s. 591; Trap 4. udg., s. 64; møde 6.6. og 18.7.1889 og kopi af indstilling fra udvalgt 18.7.1889 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ³⁶⁴ Frede Henriksen 1988, s. 45.
- ³⁶⁵ Peder Jørgensen 1990, s. 33.
- ³⁶⁶ Dollerup 1966, s. 88-89; *Sorø Amtstidende* 1.2.1868; møde 26.2.1869 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ³⁶⁷ Bruun 1930, s. 19; Knud Knudsen 1999, s. 339.
- ³⁶⁸ Hachenberger 1933, s. 16; Arnskov 1931, s. 444-45; H. K. Nielsen 1979, s. 124-25.
- ³⁶⁹ Hellesen 1990, s. 28.
- ³⁷⁰ Bruun 1938, s. 308.
- ³⁷¹ Brev fra Grønvold m.fl. 28.2. og 4.5.1872 og udkast til love 28.2.1872 (Byrådsager 1872); møde 29.2., 21.3, 2.5. og 16.5.1872 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ³⁷² Bruun 1938, s. 338, 361, 581, 584, 587 og 592-93; Knud Knudsen 1999, s. 339; Hellesen 1990, s. 29; Chr. Nielsen 1931, s. 5-6; *Sorø Amtstidende* 29.6.1875.
- ³⁷³ Hellesen 1990, s. 28-29.
- ³⁷⁴ Peder Jørgensen 1990, s. 4; Jensen og Olsen 1901, s. 226 og 252; Frede Hansen 1979, s. 7; *Vestsjællands Social-Demokrat* 5.2.1910.
- ³⁷⁵ Nørregaard 1943, s. 367.
- ³⁷⁶ Ole Pedersen 1993, s. 68-73; møde 17.3.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ³⁷⁷ Axel Andersen 1980, s. 10; *Social-Demokraten* 14.10.1892; *Vestsjællands Social-Demokrat* 5.2.1910.

- ³⁷⁸ Jensen og Olsen 1901, s. 187-264 og 286; Peder Jørgensen 1990, s. 4-5 og 17; Axel Andersen 1980, s. 10, 11 og 19; *Vestsjællands Social-Demokrat* 25.4.1899.
- ³⁷⁹ *Også vi byggede*, s. 26.
- ³⁸⁰ Hellesen 1996, s. 12-13; Knud Knudsen 1999, s. 339; Peder Jørgensen 1990, s. 5.
- ³⁸¹ Knud Knudsen 1999, s. 95 og 340; Nørregaard 1943, s. 367.
- ³⁸² *Også vi byggede*, s. 6; Ole Pedersen 1992, s. 19-21.
- ³⁸³ *Tømverners Fagforening*, s. 5-7.
- ³⁸⁴ *Også vi byggede*, s. 16-17.
- ³⁸⁵ Chr. Nielsen 1931, s. 13-16.
- ³⁸⁶ *Også vi byggede*, s. 17-19; *Social-Demokraten* 28.7.1898.
- ³⁸⁷ *Tømverners Fagforening*, s. 9-10; Peder Jørgensen 1990, s. 8; *Også vi byggede*, s. 20-25 og 30-31; møde 7. 9. 1899 (Uddrag 1899).
- ³⁸⁸ Burchardt 1995, s. 122 og 133; Nyberg 1938, s. 36-39.
- ³⁸⁹ *Også vi byggede*, s. 31-33.
- ³⁹⁰ Federspiel m.fl. 1990, s. 25-31; Peder Jørgensen 1990, s. 8.
- ³⁹¹ Peder Jørgensen 1990, s. 8-9; Federspiel m.fl. 1990, s. 54; H.K. Nielsen 1981, s. 55-56; møde 15.5.1911 (Uddrag 1911/12).
- ³⁹² Peder Jørgensen 1990, s. 9-10.
- ³⁹³ Peder Jørgensen 1990, s. 22; *Også vi byggede*, s. 34; *Foreningsliv*, s. 248.
- ³⁹⁴ *Foreningsliv*, s. 252-53; *Også vi byggede*, s. 8.
- ³⁹⁵ Peder Jørgensen 1990, s. 4, 6 og 13.
- ³⁹⁶ Peder Jørgensen 1990, s. 4, 6, 9 og 12-14; H.K. Nielsen 1981, s. 55.
- ³⁹⁷ Sundhedsvedtægt 1861, § 21-23 og 38-39; H.K. Nielsen 1981, s. 29-30; Rump 1894, s. 122-23.
- ³⁹⁸ Sundhedsvedtægt 1861, § 28-30; møde 4.2.1886 (Uddrag 1886); møde 1.3. og 19.4.1888 (Uddrag 1888); Rump 1894, s. 22-23.
- ³⁹⁹ Møde 2.11.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 5.7.1900 (Uddrag 1900); møde 17.9. og 17.12.1903 (Uddrag 1903); møde 12.9.1912 (Uddrag 1912/13).
- ⁴⁰⁰ Møde 17.6.1880 (Uddrag 1880); møde 21.6., 5.7. og 26.7.1894 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 20.6.1901 (Uddrag 1901); møde 26.5. og 8.6.1911 (Uddrag 1911/12).
- ⁴⁰¹ H.K. Nielsen 1981, s. 29, 32-33 og 75.
- ⁴⁰² Møde 14.5. og 27.6.1907 (Uddrag 1907); møde 9.7.1908 (Uddrag 1908); møde 22.6. og 13.7.1910 (Uddrag 1910/11).
- ⁴⁰³ Sundhedsvedtægt 1861, § 4-13.
- ⁴⁰⁴ Ole G. Nielsen 1999, s. 12 og 21; Chr. Madsen 1982, s. 20; Arnskov 1931, s. 327 og 440; Richard G. Nielsen 1976, s. 16; H.K. Nielsen 1981, s. 31; møde 4.6. og 25.6.1857 (Extract 1857); indberetning fra udvalget for bro- og vandvæsenet 13.1.1872 (Byråds-sager 1872); møde 21.9. og 27.11. 1876 (Uddrag 1876); møde 15.6., 13.7. og 26.10.1882 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ⁴⁰⁵ Møde 30.3., 30.11. og 14.12.1871 og 26.1. og 1.2.1872 (Byrådsprotokol 1869-76); brev fra amtet 17.1., 22.3. og 5.8.1871, udvalgsbetænkning 25.1.1872 og udat. [febr. 1872] koncept (Byråds-sager 1872).
- ⁴⁰⁶ Arnskov 1931, s. 327; Richard G. Nielsen 1976, s. 16; Chr. Madsen 1982, s. 42 og 109; møde 7.4.1858, 7.7. og 8.12.1859 og 19.1., 2.2. og 19.4.1860 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); møde 28.4.1859 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 3.12.1874 (Uddrag 1874); møde 21.4.1904 (Uddrag 1904); møde 2.2.1905 (Uddrag 1905).
- ⁴⁰⁷ Møde 3. 12. og 17. 12. 1874 (Uddrag 1874); møde 5. 8., 19. 8., 16. 9. og 21. 10. 1875 (Uddrag 1875); møde 17. 2., 24. 3. og 7. 9. 1876 (Uddrag 1876); møde 19. 9. og 3. 10. 1878 (Uddrag 1878); møde 4. 8., 1. 9. og 1. 12. 1881 (Byrådsprotokol 1877-91); *Slagelse kommunes vandforsyning*, s. 14.
- ⁴⁰⁸ *Slagelse kommunes vandforsyning*, s. 15-21; møde 3.4., 16.6., 6.10., 20.10., 1.12. og 15.12. 1887 (Uddrag 1887); Trap 3.udg., s. 591; Trap 4. udg., s. 64; *Statistiske Oplysninger* 1916, s. 48.
- ⁴⁰⁹ Afsnittet om afløb bygger generelt på Kerstens 1958, s. 3-48.
- ⁴¹⁰ Møde 15.7.1858 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ⁴¹¹ Møde 7.3.1878 (Uddrag 1878).
- ⁴¹² Sundhedsvedtægt 1861, § 14-17; møde 7.12.1876 (Uddrag 1876).
- ⁴¹³ Møde 2.11.1899 (Uddrag 1899); møde 1.2. og 15.2.1900 (Uddrag 1900); møde 2.10.1902 (Uddrag 1902); møde 4.6. og 17.7.1903 (Uddrag 1903).
- ⁴¹⁴ Møde 10.4. og 24.4.1913 (Uddrag 1913/14); møde 6.5.1914 (Uddrag 1914/15).
- ⁴¹⁵ Arnskov 1931, s. 322 og 439; Lang 1922, s. 375-86; Trap 2. udg., s. 349; møde 1.12.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 12.10. og 2.11.1899 (Uddrag 1899); møde 15.3., 5.4. og 19.4.1900 (Uddrag 1900); Uddrag 1914/15, Tillæg s. 5-6.
- ⁴¹⁶ Hellesen og Tuxen 2009, s. 9-28; Uddrag 1914/15, Tillæg s. 12-13.
- ⁴¹⁷ Arnskov 1931, s. 359; Trap 1. udg., s. 304; Trap 2. udg., s. 349; møde 8.11.1902 (Uddrag 1902).
- ⁴¹⁸ Møde 24.1. og 11.4.1907 (Uddrag 1907); møde 23.1. og 20.3.1908 (Uddrag 1908).
- ⁴¹⁹ Trap 3. udg., s. 590; Trap 4. udg., s. 60; møde 14.11. og 12.12.1912 (Uddrag 1912/13); møde 25.9., 11.12. og 30.12.1913 og 26.2.1914 (Uddrag 1913/14); møde 25.6. og 20.8.1914 (Uddrag 1914/15).
- ⁴²⁰ H.K. Nielsen 1980, s. 16; styrelsesvedtægt 10. 12. 1868, § 28 (Kommunalbestyrelsessager 1868).
- ⁴²¹ Nøjgaard 1941, s. 40; Arnskov 1917, s. 53; Arnskov 1931, s. 330; møde 2.8. og 9.8.1866 og 14.12.1868 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 15.8.1872 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 18.3. og 13.5.1875 (Uddrag 1875); møde 15.5., 17.7. og 2.8.1879 (Uddrag 1879).
- ⁴²² Vedtægt for politiets ordning 9.1.1913, § 1, 3 og 8 (Uddrag 1912/13, Tillæg, s. 127-28 og 130); *Korsør Avis* 30.9.1886.
- ⁴²³ Arnskov 1917, s. 52-53; Arnskov 1931, s. 291-94 og 298; møde 4.3.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); Trap 1. udg., s. 304; Hachenberger 1933, s. 15.
- ⁴²⁴ Arnskov 1931, s. 298 og 300-01; Trap 3. udg., s. 593; Hachenberger 1933, s. 14; møde 19.4. og 22.11.1866, 31.1.1867 og 16.7.1868 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 17.10. og 5.12.1878 (Uddrag 1878); møde 17.2., 17.3., 7.4. og 15.12.1881 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ⁴²⁵ H.K. Nielsen 1979, s. 112.
- ⁴²⁶ Ole G. Nielsen 1999, s. 10 og 87.
- ⁴²⁷ Møde 27.1. og 22.9.1859 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ⁴²⁸ Møde 4.4. og 1.6.1863 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ⁴²⁹ Møde 23.5., 6.6. og 22.8.1861 og 16.1. og 7.4.1862 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 19.9.1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ⁴³⁰ H.K. Nielsen 1979, s. 120-22 og 250; Arnskov 1931, s. 440-43.
- ⁴³¹ H.K. Nielsen 1979, s. 123 og 126; møde 30.3. og 18.5.1865 og 28.6.1866 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ⁴³² H.K. Nielsen 1979, s. 127; møde 2.10., 17.11. og 20.11.1873 (Uddrag 1873).

- ⁴³³ Hans Jensen 1917, s. 60-63; *Sorø Amtstidende* 19.10.1909 og 25.2., 27.2. og 28.2.1911; *Vestsjællands Social-Demokrat* 1.3.1911; møde 22.10.1909 (Uddrag 1909); møde 27.2. og 9.3.1911 (Uddrag 1910/11).
- ⁴³⁴ H.K. Nielsen 1979, s. 128-41; møde 13.6. og 13.7.1911 og 23.1. og 25.1.1912 (Uddrag 1911/12); møde 26.9.1912 (Uddrag 1912/13); brev fra Klaus Berntsen 12.9.1911 (Byrådsræger 1911-13).
- ⁴³⁵ Overenskomst 25.3.1912, § 1 og 9 (H.K. Nielsen 1979, s. 135 og 137); møde 22.2. og 14.3.1912 (Uddrag 1911/12).
- ⁴³⁶ Koncept til brev til Indenrigsministeriet 25.7.1873 (Byrådsræger 1872-73).
- ⁴³⁷ Jørgen Pedersen 1930, s. 286; Lang 1922, s. 382; Jensen og Olsen 1901, s. 323.
- ⁴³⁸ Koncept til udfyldt skema C til Oplysning om Arbejder-Befolkningens Vilkaar i Almindelighed (Byrådsræger 1872-73).
- ⁴³⁹ Brev fra Grønvold m.fl. 28.2.1872 (Byrådsræger 1872).
- ⁴⁴⁰ Nørregaard 1943, s. 544.
- ⁴⁴¹ Jensen og Olsen 1901, s. 324; Larsen og Sørensen 1915, s. 21.
- ⁴⁴² Valdemar Christensen 1999, s. 61-62.
- ⁴⁴³ Nyberg 1938, s. 24.
- ⁴⁴⁴ Møde 1.2.1900 (Uddrag 1900); *Sorø Amtstidende* 6. 12. 1900.
- ⁴⁴⁵ Valdemar Christensen, s. 65 og 67; Larsen og Sørensen 1915, s. 21.
- ⁴⁴⁶ Harald Jørgensen 1940, s. 328-35; styrelsesvedtægt 10.12.1868 (Kommunalbestyrelsessager 1869).
- ⁴⁴⁷ Se s. 81.
- ⁴⁴⁸ Harald Jørgensen 1940, s. 338; møde 24.5., 15.7., 5.8. og 26.8.1869 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ⁴⁴⁹ Møde 14.2., 13.6. og 24.8.1863, 15.7., 31.8. og 28. 12. 1865, 12.5. og 24.10.1866, 3.1., 21.3. og 15.8.1867 og 16. 1. og 23. 1. 1868 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 6. 3. 1863 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ⁴⁵⁰ *Sorø Amtstidende* 28.1.1868; adresse 13.2.1868 (Kommunalbestyrelsessager 1868).
- ⁴⁵¹ Møde 13.2.1868 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 7.12.1871 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 6.6.1873 (Uddrag 1873); reglement for anstalten 29.7.1870 (Kommunalbestyrelsessager 1870-71); Harald Jørgensen 1940, s. 346.
- ⁴⁵² Arbejdsreglement 21.9.1869; spisereglement 23. 6. 1870 (Kommunalbestyrelsessager 1870-71).
- ⁴⁵³ Harald Jørgensen 1940, s. 345-46.
- ⁴⁵⁴ Harald Jørgensen 1940, s. 340-44; Fkt 1870; Uddrag 1909/10, Tillæg s. 148.
- ⁴⁵⁵ Indstilling fra Meldahl 22.1.1871 (Kommunalbestyrelsessager 1870-71).
- ⁴⁵⁶ Møde 5.7.1900 (Uddrag 1900); møde 13.6. og 16. 7. 1912 (Uddrag 1912/13).
- ⁴⁵⁷ Brev fra Morell 18.7.1905 (Byrådsræger 1905); møde 20.7. og 21.12.1905 (Uddrag 1905).
- ⁴⁵⁸ Møde 2.3.1905 (Uddrag 1905).
- ⁴⁵⁹ *Sorø Amtstidende* 18.6.1850; møde 21.1., 11.2., 7.4., 28.4. og 16.6.1864 og 6.4.1865 (Rådstueprotokol 1857-68); udat. brev fra madam Christiansen til borgmesteren og brev fra samme til kommunalbestyrelsen 10.1.1864 (Borgerrepræsentationsræger 1864).
- ⁴⁶⁰ Møde 21.5.1867 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 23.7.1869 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 16.12. og 23.12.1878 (Uddrag 1878); møde 4.12. og 18.12.1879 (Uddrag 1879); møde 21.1.1881 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 15.2.1906 (Uddrag 1906).
- ⁴⁶¹ Møde 20.9.1894 og 13.8.1896 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁶² Møde 21.3., 4.4. og 2.5.1889 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ⁴⁶³ Møde 3.3.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁶⁴ Møde 1.2.1872 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 20.3.1873 (Uddrag 1873).
- ⁴⁶⁵ Se Arnskov 1931, s. 336-37.
- ⁴⁶⁶ Eigil Rasmussen 1991, s. 11-18; Ole G. Nielsen 1999, s. 60.
- ⁴⁶⁷ Arnskov 1931, s. 411-12; *Foreningstiv*, s. 253.
- ⁴⁶⁸ *Sorø Amtstidende* 1.12.1900; Arnskov 1917, s. 91.
- ⁴⁶⁹ Møde 6.7.1905 (Uddrag 1905).
- ⁴⁷⁰ Uddrag 1900; Uddrag 1911/12, Tillæg, s. 189.
- ⁴⁷¹ Indstilling fra udvalget for alderdomsunderstøttelse 28.10.1905 (Byrådsræger 1905).
- ⁴⁷² Møde 2.11., 16.11., 1.12., 7.12. og 21.12.1905 (Uddrag 1905); møde 21.6. og 13.7.1906 (Uddrag 1906).
- ⁴⁷³ Chr. Madsen 1982, s. 61; møde 8.1. og 24.3.1914 (Uddrag 1913/14); Uddrag 1909/10, Tillæg, s. 153-59.
- ⁴⁷⁴ Reglement for De gamle Hjem 27.6.1907 og spisereglement 27.6.1907 (Uddrag 1907, Tillæg, s. 13-21).
- ⁴⁷⁵ Møde 7.2. og 21.2.1895 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁷⁶ Trap 3. udg., s. 591; Trap 4. udg., s. 64; møde 6. 1889 og kopi af indstillinger fra udvalg 18. 7. 1889 (Byrådsprotokol 1877-91).
- ⁴⁷⁷ Holmgaard 1935, s. 70, 85, 92, 94, 101 og 106-08; Arnskov 1931, s. 254-62; Grand 2010, s. 15; Friis 1975, s. xx-xxi; Trap 1. udg., s. 301-02; Trap 2. udg., s. 344-46; Trap 3. udg., s. 588-90; *Morten Vævers saga*, s. 120-24.
- ⁴⁷⁸ Harald Jørgensen 1940, s. 375-76 og 405; Fkt 1870.
- ⁴⁷⁹ Møde 4.7.1895 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 4.6. og 19.6.1902 (Uddrag 1902); Uddrag 1903-05.
- ⁴⁸⁰ Møde 3.2.1881 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 21.9.1905 (Uddrag 1905); Borne Mikkelsen 2008, s. 29-31.
- ⁴⁸¹ H. Henriksen 1944, s. 5-20; Trap 3. udg., s. 591; møde 17.1.1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); møde 16.7., 10.9. og 28.12.1863 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 7.12. og 21.12.1905 (Uddrag 1905).
- ⁴⁸² Arnskov 1931, s. 439; Erik Nielsen 1982, s. 28-29; H.K. Nielsen 1981, s. 25-26; møde 19. 10. og 26. 10. 1865 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 18.12.1890 (Uddrag 1890); møde 1. 9. 1892 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁸³ Møde 12.9.1907 (Uddrag 1907); møde 11.6., 9.7. og 22.10.1908 (Uddrag 1908); møde 1.7.1909 (Uddrag 1909/10); møde 14.4., 25.8., 24.11. og 22.12.1910 og 12.1.1911 (Uddrag 1910/11).
- ⁴⁸⁴ Erik Nielsen 1982, s. 29; møde 15.5.1858 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ⁴⁸⁵ H.K. Nielsen 1997, s. 28; møde 7.4. og 29.4.1858 (Uddrag 1858); møde 19.10. og 26.10.1865 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 29.6.1871 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ⁴⁸⁶ Møde 11.5., 26.7., 10.8., 7.9., 13.9., 28.9., 30.11 og 28.12.1871, 18.1., 25.1., 26.1., 8.2., 10.2., 25.4. og 3.9.1872 og 2.8.1873 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 6.11., 20.11. og 4.12.1890 (Uddrag 1890).
- ⁴⁸⁷ Møde 7.8. og 19.8.1873 (Uddrag 1873); møde 16.9. og 7.10.1880 (Uddrag 1880); møde 6.11., 20.11. og 4.12.1890 (Uddrag 1890); møde 4.10. og 18.10.1894 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 5.11., 19.11. og

- 17.12.1903 (Uddrag 1903); møde 11.2. og 15.9.1904 (Uddrag 1904).
- ⁴⁸⁸ H.K. Nielsen 1997, s. 29; møde 4.12.1890 (Uddrag 1890); møde 4.6. og 2.7.1891 (Uddrag 1891); møde 19.5. og 6.8.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁸⁹ Møde 16.3., 7.9. og 21.9.1893, 17.5.1894 og 7.2.1895 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁹⁰ H.K. Nielsen 1997, s. 7-26; møde 7.10.1869 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ⁴⁹¹ Møde 19.5. og 2.6.1904 (Uddrag 1904); møde 22.3. og 19.4.1906 (Uddrag 1906); Uddrag 1906, Tillæg, s. 115; Arnskov 1931, s. 249.
- ⁴⁹² Møde 13.7. og 20.7.1876 (Uddrag 1876); møde 2.9.1880 (Uddrag 1880).
- ⁴⁹³ Dam og Schæffer 1928, s. 4 og 16-18; Dam og Schæffer 1933, s. 603-05; Mensberg og Garup 1995, s. 39-40; møde 1.2. og 1.3.1894, 21.10. og 21.12.1897 og 20.1., 24.5. og 21.7.1898 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁹⁴ Holmgaard 1935, s. 117-18.
- ⁴⁹⁵ Sygekasserne i Kongeriget Danmark 1866, s. 31; Arnskov 1931, s. 418; H.K. Nielsen 1997, s. 36; møde 17. 3. 1892 (Byrådsprotokol 1891-1904); *Foreningsliv*, s. 252-53; Nyberg 1938, s. 44.
- ⁴⁹⁶ Sundhedsvedtægt 1861, § 34-37 og 40; møde 21. 11. 1872 (Byrådsprotokol 1869-76); Sundhedsvedtægt 31. 3. 1886, § 43 (Byrådsprotokol 1886).
- ⁴⁹⁷ Møde 6.3., 19.6. og 18.12.1890 (Uddrag 1890); møde 16.7., 14.10. og 17.12.1891 (Uddrag 1891); møde 1.11.1894 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁹⁸ Møde 19.6. og 18.12. 1890 (Uddrag 1890); møde 2.4. og 16.7.1891 (Uddrag 1891); møde 28.4., 16.6., 1.7., 6.8., 1.9., 15.9. og 17.11.1892 og 6.4. og 27.4.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁴⁹⁹ Møde 13.5., 17.6., 22.6., 17.9., 7.10., 25.11. og 2.12.1897 og 6.1., 20.1., 4.8. 1.9. og 6.10.1898 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁵⁰⁰ Møde 4.12. og 31.12.1902 (Uddrag 1902); møde 4.6.1903 (Uddrag 1903); møde 11.4.1907 (Uddrag 1907); Uddrag 1907, Tillæg, s. 50-57.
- ⁵⁰¹ Møde 20.7.1876 (Uddrag 1876); møde 21.5., 3.12. og 17.12.1891 (Uddrag 1891); møde 21.1., 18.2., 5.5. og 19.5.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904); Arnskov 1931, s. 326; Ole G. Nielsen 1981, s. 43.
- ⁵⁰² Møde 6.4., 2.11. og 7.12.1905 (Uddrag 1905); møde 20.12.1906 (Uddrag 1906); møde 13.6. og 12.12.1907 (Uddrag 1907); møde 9.9. og 28.9.1909 (Uddrag 1909).
- ⁵⁰³ *Statistiske Oplysninger* 1916, s. 96-97.
- ⁵⁰⁴ Om Almueskolevæsenet, s. 71, 78 og 86-87; Ole G. Nielsen 1981, s. 32 og 40; Uddrag 1909/10, Tillæg, s. 175; Uddrag 1911/12, Tillæg, s. 115-16; Uddrag 1914/15, Tillæg, s. 75-76.
- ⁵⁰⁵ Ole G. Nielsen 1981, s. 32.
- ⁵⁰⁶ Regnskabsekstrakt 1890; Ole G. Nielsen 1981, s. 40; møde 16.3.1899 (Uddrag 1899); Beretning for skolevæsenet 1909/10 (Uddrag 1909/10, Tillæg, s. 171-74).
- ⁵⁰⁷ Hoffmann 1899, s. 698-700 og 705-08; Ole G. Nielsen 1981, s. 32.
- ⁵⁰⁸ Hoffmann 1899, s. 709-11.
- ⁵⁰⁹ Alfred Henriksen 1981, s. 86; møde 16. 7., 6. 8. og 29. 10. 1863 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 8. 7. 1875 (Uddrag 1875).
- ⁵¹⁰ Hoffmann 1899, s. 713; møde 10. 1., 31. 1. og 5. 9. 1867 og 6. 2. 1868 (Rådstueprotokol 1857-68); brev fra Branner 8. 1. 1867, udvalgsbetænkning 4. 4. 1867, brev fra W. Lauritzen 24. 4. 1867 og betænkning fra Hoffmann 15. 1. 1868 (Kommunalbestyrelsessager 1869).
- ⁵¹¹ Plan for Kommuneskolen 1889, § 6, 10, 19, 20, 25, 27 og 28.
- ⁵¹² Møde 2.7. og 3.9.1891 (Uddrag 1891).
- ⁵¹³ Ole G. Nielsen 1981, s. 42; møde 26.7.1894, 7.3., 2.5. og 6.6.1895, 17.6., 2.9. og 17.9.1897 og 1.9.1898 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁵¹⁴ Gertz 1935, s. 23; møde 21.2. og 18.4.1901 (Uddrag 1901).
- ⁵¹⁵ Gertz 1935, s. 23; Ole G. Nielsen 1981, s. 42-43; møde 19.3., 17.7. og 3.9.1903 (Uddrag 1903).
- ⁵¹⁶ Glarbo 1930, s. 103.
- ⁵¹⁷ *Sorø Amtstidende* 10.10.1871.
- ⁵¹⁸ Møde 8.10.1863 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 28.1.1869 (Byrådsprotokol 1869-76); *Indbydelsesskrift* 1873, s. 16.
- ⁵¹⁹ Kopi af brev til borgmesteren 23. 2. og møde 4. 3. 1858 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-68).
- ⁵²⁰ Møde 20.1. og 17.3.1870, 16.3., 13.9., 2.10., 16.10. og 2.11.1871 og 2.5., 6.6. og 4.7.1872 (Byrådsprotokol 1869-76); brev fra C.G. Kierulff 29.8.1871, fra W. Lauritzen 20.9.1871 og fra lærerkollegiet 9.10.1871 (Byrådsprotokol 1872); *Sorø Amtstidende* 10.10.1871; *Indbydelsesskrift* 1873, s. 13-17.
- ⁵²¹ Møde 2.12. og 16.12.1880 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 4.6. og 18.6.1896, 13.5., 4.11., 2.12. og 9.12.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 15.6., 31.7., 21.9. og 19.10.1899 (Uddrag 1899).
- ⁵²² Trap 3.udg., s. 590; Ole G. Nielsen 1981, s. 35 og 40; Uddrag 1914/15, Tillæg, s. 75-76.
- ⁵²³ Af P. Arnskovs Erindringer, 1931, s. 55; møde 3.3. 1864 (Rådstueprotokol 1857-68); Uddrag 1909/10, Tillæg, s. 175.
- ⁵²⁴ Chr. Madsen 1984, s. 86; møde 7.4.1904 (Uddrag 1904); møde 18.5.1905 (Uddrag 1905); brev fra A.O. Wissing 6.5.1905 og fra E. Salomon 25.4.1905 (Byrådsprotokol 1905).
- ⁵²⁵ Chr. Madsen 1984, s. 41; Riis Larsen 2003, s. 5-6; *Slagelse Private Mellem- og Realskole*; møde 3.2., 17.3. og 7.4.1881 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 21.6. og 5.7.1888 (Uddrag 1888); møde 2.7.1891 (Uddrag 1891); møde 20.4. og 4.5.1899 (Uddrag 1899); møde 3.5.1900 (Uddrag 1900); Uddrag 1914/15, Tillæg, s. 75-76.
- ⁵²⁶ Udat. brev fra A. Westergaard og betænkning fra skolekommissionen 17.12.1904 (Byrådsprotokol 1905); møde 1.12.1904 (Uddrag 1904); møde 12.1.1905 (Uddrag 1905).
- ⁵²⁷ Møde 22.3., 5.4., 4.10., 18.10. og 15.11.1906 (Uddrag 1906); møde 11.7.1907 (Uddrag 1907).
- ⁵²⁸ Gertz 1935, s. 23-24.
- ⁵²⁹ Møde 9.12. og 30.12.1909 og 13.1.1910 (Uddrag 1909/10); betænkning 27.12.1909 (Uddrag 1909/10, Tillæg, s. 211-17).
- ⁵³⁰ Møde 23.2.1911 (Uddrag 1910/11); møde 23.11.1911 og 25.1.1912 (Uddrag 1911/12); møde 11.4.1912 og 23.1.1913 (Uddrag 1912/13).
- ⁵³¹ Møde 5.7.1911 og 14.3.1912 (Uddrag 1911/12); møde 22.8.1912 (Uddrag 1912/13).
- ⁵³² Møde 8.10. og 22.11.1914 (Uddrag 1914/15).
- ⁵³³ Møde 26.1. og 9.2.1911 (Uddrag 1910/11); møde 13.3. og 25.3.1913 (Uddrag 1912/13); møde 12.6. 10.7., 21.8. og 11.9.1913 (Uddrag 1913/14); Uddrag 1914/15, Tillæg, s. 75.
- ⁵³⁴ Valdemar Christensen 1999, s. 61-63.
- ⁵³⁵ Carl V. Petersen 1933, s. 6-8.

- ⁵³⁶ Hachenberger 1933, s. 13; Carl V. Petersen 1933, s. 7; En markedsdag, s. 86-87.
- ⁵³⁷ Fkt 1870; møde 8.6. og 16.10.1871 (Byrådsprotokol 1869-76); udat. koncept (Kommunalbestyrelsessager 1870-71).
- ⁵³⁸ Arnskov 1931, s. 130; møde 13.2.1862 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); Borgerskabsprotokol 1858-92.
- ⁵³⁹ Møde 5.11.1866 (Rådstueprotokol 1857-68); Ruus 1964, s. 195 og 197; Nyberg 1930, s. 23.
- ⁵⁴⁰ Carl V. Petersen 1933, s. 6-7; Nyberg 1935, s. 5-6; møde 23.5.1867 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 16.4.1874 (Uddrag 1874); Arnskov 1931, s. 124.
- ⁵⁴¹ Chr. Madsen 1984, s. 26-27; Ole G. Nielsen 1999, s. 92.
- ⁵⁴² Chr. Madsen 1982, s. 26-27; Nyberg 1935, s. 4-8; Arnskov 1931, s. 331 og 412-13; møde 4.11.1875 (Uddrag 1875); møde 1.4.1876 (Uddrag 1876); møde 7.3.1878 (Uddrag 1878); møde 3.3., 17.3. og 7.4.1881, 3.8.1882 og 4.4. og 9.5.1889 (Byrådsprotokol 1877-91); møde 11.5., 26.5. og 14.9.1911 (Uddrag 1911/12); møde 23.1.1913 (Uddrag 1912/13).
- ⁵⁴³ Møde 15.9.1887 (Uddrag 1887); møde 3.11.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁵⁴⁴ Sørensen og Ravn 2008, s. 40 og 53; *Også vi byggede*, s. 10; møde 1.11.1888 (Uddrag 1888); møde 20.6.1889 (Uddrag 1889); møde 25.9. og 9.10.1913 (Uddrag 1913/14); møde 14.5.1914 (Uddrag 1914/15).
- ⁵⁴⁵ Chr. Madsen 1984, s. 44-46; Buur 1998, s. 25; Valdemar Christensen 1999, s. 62-63.
- ⁵⁴⁶ H.K. Nielsen 1979, s. 249; Carl V. Petersen 1933, s. 7; H.K. Nielsen 1981, s. 55.
- ⁵⁴⁷ *Strejfskud* 1919, s. 10; Richard G. Nielsen 1976, s. 76-80.
- ⁵⁴⁸ H.K. Nielsen 1979, s. 86.
- ⁵⁴⁹ Chr. Madsen 1984, s. 49.
- ⁵⁵⁰ Hans Jensen 1917, s. 152.
- ⁵⁵¹ Chr. Madsen 1982, s. 50-51; Poul V. Nielsen 2011, s. 24; møde 3.12.1885 (Uddrag 1885); møde 6.4.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 21.1.1904 (Uddrag 1904); Arnskov 1931, s. 448; Christian den Niendes rytterstatue, www.slagelseleksikon.dk.
- ⁵⁵² Arnskov 1931, s. 407-08; H.K. Nielsen 1979, s. 248-53.
- ⁵⁵³ Arnskov 1931, s.123 og 374; Hachenberger 1933, s. 15; Friis 1975, s. xviii; Nyberg 1930, s. 25.
- ⁵⁵⁴ *Afholdsbevægelsen* 1939, s. 513 og 1940, s. 419, 420, 423, 675 og 676; møde 3.2.1887 (Uddrag 1887); brev fra afholdsforeningerne 2.9.1900 (Byråds-sager 1900).
- ⁵⁵⁵ Møde 20.9., 4.10. og 1.11.1888 (Uddrag 1888); møde 6.6.1890 (Uddrag 1890); brev fra DGTØ 29.1.1900 (Byråds-sager 1900); møde 6.9. og 20.9.1900 (Uddrag 1900); møde 21.12.1905 (Uddrag 1905); møde 15.9., 20.10. og 15.12.1892 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁵⁵⁶ Indbydelse 17.1.1900 (Byråds-sager 1900); møde 19.5. og 2.11.1899 (Uddrag 1899); *Vejviser 1902/03*, s. 5.
- ⁵⁵⁷ Carl V. Petersen 1933, s. 8; Ruus 1964, s. 195.
- ⁵⁵⁸ Chr. Madsen 1982, s. 34-35; møde 21.9., 28.9., 16.11., 7.12. og 14.12.1865 (Rådstueprotokol 1857-68); brev fra Schou og Grønvoild 21.9.1865 (Kommunalbestyrelsessager 1865-66).
- ⁵⁵⁹ Hans Jensen 1917, s. 118-19.
- ⁵⁶⁰ Møde 23.1.1913 (Uddrag 1912/13); Chr. Madsen 1982, s. 47.
- ⁵⁶¹ Eigil Rasmussen 2008, s. 42; Trap 3. udg., s. 591.
- ⁵⁶² Møde 4.6.1868 (Rådstueprotokol 1857-68); møde 30.5.1872 (Byrådsprotokol 1869-76).
- ⁵⁶³ Møde 15.8. og 5.9.1895 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 4.6. og 19.6.1902 (Uddrag 1902); møde 13.6.1907 (Uddrag 1907).
- ⁵⁶⁴ Møde 22.4., 11.11. og 25.11.1909 (Uddrag 1909/10); Trap 4. udg., s. 65.
- ⁵⁶⁵ Hachenberger 1933, s. 14; politivedtægt 1.1.1908, § 6 og 7 (Uddrag 1907, Tillæg s. 132-33).
- ⁵⁶⁶ Chr. Madsen 1982, s. 75; Carl V. Petersen 1933, s. 7.
- ⁵⁶⁷ Carl V. Petersen 1933, s. 8; Ruus 1964, s. 202-04; møde 25.11.1909 og 13.1.1910 (Uddrag 1909/10).
- ⁵⁶⁸ Chr. Madsen 1982, s. 82; Trømmer 1990, s. 306-07.
- ⁵⁶⁹ Carl V. Petersen 1933, s. 6; møde 1.10. og 19.11.1868 (Rådstueprotokol 1857-68); brev fra Bech 11.11.1871 (Byråds-sager 1872); møde 17.3. og 28.4.1870 og 10.3., 16.3., 20.4., 27.4. og 23.11.1871 (Byrådsprotokol 1869-76); møde 4.1.1877 (Uddrag 1877).
- ⁵⁷⁰ *Sorø Amistidende* 22.4. og 27.4.1861; H.K. Nielsen 1979, s. 260; Arnskov 1931, s. 409; møde 1.10.1874 (Uddrag 1874); møde 5.6.1884 (Uddrag 1884); møde 28.4.1892 og 21.6.1894 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 2.7.1903 (Uddrag 1903).
- ⁵⁷¹ Branner 1935, s. 21; Chr. Madsen 1982, s. 48.
- ⁵⁷² Møde 17.1.1901 (Uddrag 1901); Arnskov 1931, s. 416.
- ⁵⁷³ *Slagelse Boldklub*, s. 10-13; møde 4.6.1902 (Uddrag 1902); møde 21.4.1904 (Uddrag 1904).
- ⁵⁷⁴ *Slagelse Boldklub*, s. 46, 49-50, 51 og 63.
- ⁵⁷⁵ *Slagelse Boldklub*, s. 11; møde 21.9.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 20.7. og 21.9.1899 (Uddrag 1899).
- ⁵⁷⁶ Arnskov 1931, s. 415; møde 28.3.1912 (Uddrag 1911/12).
- ⁵⁷⁷ Hachenberger 1933, s. 14; Favrhojdt 1947, s. 4-12.
- ⁵⁷⁸ *Foreningsliv*, s. 254; møde 21.12.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 21.12.1905 (Uddrag 1905).
- ⁵⁷⁹ Indbydelse sept. 1908 og brev fra S. Thorsen 22. 10. 1908 (Byråds-sager 1908).
- ⁵⁸⁰ Hans Jensen 1917, s. 65-66 og 75-85; Dollerup 1966, s. 135-37; Arnskov 1931, s. 380-89; Thomsen 1972, s. 595-98 og 825-26; Jensen og Olsen 1901, s. 293.
- ⁵⁸¹ Møde 21.1. og 4.2.1897 (Byrådsprotokol 1891-1904); møde 3.5. og 17.5.1900 (Uddrag 1900); møde 17.12.1903 (Uddrag 1903); brev fra Fælles Fag- og Arbejderforeningen 12.12.1903 (Byråds-sager 1903).
- ⁵⁸² Arnskov 1931, s. 382; Hans Jensen 1917, s. 78; Thomsen 1972, s. 595 og 597.
- ⁵⁸³ Jørgen Christiansen 1988, s. 34-37 og 61-68; Glatved 1979, s. 79-82; Carl V. Petersen 1933, s. 8.
- ⁵⁸⁴ John Jørgensen 2002, s. 4-7; Chr. Madsen 1984, s. 60.
- ⁵⁸⁵ Carl V. Petersen 1933, s. 8; Nyberg 1933, s. 33-34; Gross 2004, s. 22-24; møde 28.5.1868 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ⁵⁸⁶ Peder Jørgensen 1990, s. 16; *Foreningsliv*, s. 255.
- ⁵⁸⁷ Møde 21.6. og 13.7.1906 (Uddrag 1906); møde 11.6.1908 (Uddrag 1908); møde 10.6.1909 (Uddrag 1909).
- ⁵⁸⁸ *Danmarks Kirker*, s. 226, 227 og 236; Arnskov 1931, s. 211.
- ⁵⁸⁹ Trap 2. udg., s. 340; møde 27.3.1858 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65).
- ⁵⁹⁰ *Danmarks Kirker*, s. 200-02; møde 23.5.1867 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ⁵⁹¹ Trap 4. udg., s. 60; Sundhedsvedtægt 1861, § 62; møde 3.7., 18.9. og 16.10.1884 (Uddrag 1884); Holmgaard 1935, s. 96.
- ⁵⁹² Trap 1. udg., s. 300; Nedergaard 1954, s. 426 og 430.

- ⁵⁹³ Nedergaard 1954, s. 426 og 430; *J.P. Mynsters Visitatsdagbøger*, s. 128; Fkt 1870 og 1880; Brandtaksationsprotokol 1867-75; Brandforsikringsprotokol 1867-1909; brev fra Branner 17.2.1878 (Byrådsager 1877-78).
- ⁵⁹⁴ Banning 1960, s. 161-62.
- ⁵⁹⁵ Nedergaard 1954, s. 423-24; møde 18.2. og 1.4.1886 (Uddrag 1886); møde 2.3., 16.3. og 1.6.1893 (Byrådsprotokol 1891-1904).
- ⁵⁹⁶ H.K. Nielsen 1981, s. 71; møde 7.6.1900 (Uddrag 1900).
- ⁵⁹⁷ *Glimt af Slagelse Baptistenighed*.
- ⁵⁹⁸ Holm 2006, s. 8-9 og 17-18.
- ⁵⁹⁹ En detaljeret Fremstilling af Folkemængden 1850, s. 126; Ole G. Nielsen 1977, s. 21-22.
- ⁶⁰⁰ Betænkning fra fattigkommissionen 14.11.1861 (Borgerrepræsentationssager 1861); møde 21.11. 1861 (Borgerrepræsentationsprotokol 1858-65); betænkning fra A.A. Wolff 7.7.1862 (Borgerrepræsentationssager 1864); møde 4.4. og 10.9. 1863 (Rådstueprotokol 1857-68).
- ⁶⁰¹ Den politiske historie er kort beskrevet tidligere i to udgivelser. Jørgensen 1988, s. 83-92; Hansen 2000, s. 28-33.
- ⁶⁰² Møde 24.9., 22.10., 12.11., og 26.11. 1914 (Byrådsprotokol 1914-15).
- ⁶⁰³ Valgprotokol for Slagelse Købstadskommune 1909-29, s. 21-29.
- ⁶⁰⁴ Møde 3.4. 1917 (Byrådsprotokol 1917-18).
- ⁶⁰⁵ Møde 14.5.1917 (Byrådsprotokol 1917-18).
- ⁶⁰⁶ Lov nr. 112 af 1. marts 1919.
- ⁶⁰⁷ Boje m.fl. 1991, s. 63.
- ⁶⁰⁸ Møder 4. og 24.3.1919 (Byrådsprotokol 1918-19).
- ⁶⁰⁹ Valgprotokol for Slagelse Købstadskommune 1909-29, s. 31-37.
- ⁶¹⁰ Møder 24.11.1924, 12.1. og 9.2.1925 (Byrådsprotokol 1924-25).
- ⁶¹¹ Mødet 11.7.1927 (Byrådsprotokol 1927-28).
- ⁶¹² Valgbog ved Valget af Medlemmer til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Købstads Kommune d. 4. 3. 1929.
- ⁶¹³ *Sorø Amts Dagblad* 4.3.1933.
- ⁶¹⁴ Petersen, Petersen og Christiansen 2011, s. 149-233. Se også: Hansen og Henriksen 1980.
- ⁶¹⁵ Valgbog ved Valget til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Købstads Kommune d. 2.3.1937.
- ⁶¹⁶ Valgbog ved Valget til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Kommune d. 5.5.1943.
- ⁶¹⁷ Valgbog ved valget til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Kommune d. 12.3.1946.
- ⁶¹⁸ Møde 1.8.1952 (Byrådsprotokol 1952-53).
- ⁶¹⁹ Møde 24.11.1952 (Byrådsprotokol 1952-53).
- ⁶²⁰ Møde 12.1.1953 (Byrådsprotokol 1952-53).
- ⁶²¹ *Sorø Amtstidende* 5.3.1958.
- ⁶²² Valgbog ved valget til kommunalbestyrelsen i Slagelse kommune den 4.3.1958.
- ⁶²³ *Sorø Amtstidende* 3.3.1962.
- ⁶²⁴ *Sorø Amts Dagblad* 7. og 8.3.1962.
- ⁶²⁵ Læs mere om Centerlisten i Rasmussen 2009, s. 50-53.
- ⁶²⁶ *Sjællands Tidende* 10.3.1966.
- ⁶²⁷ Centrums-Demokraterne skiftede navn til Centrum-Demokraterne i 1975.
- ⁶²⁸ Om Danmarks Kommunistiske Parti i Slagelse 1979-2011: Fransen 2011.
- ⁶²⁹ *Sjællands Tidende* 8.3.1978.
- ⁶³⁰ *Sjællands Tidende* 11.11.1981.
- ⁶³¹ *Sjællands Tidende* 18. og 19.11.1981.
- ⁶³² *Sjællands Tidende* 21.11.1985.
- ⁶³³ Møder 8.11. og 13.12.1999 (Byrådsprotokol).
- ⁶³⁴ *Sjællandske* 16. og 17.11.2005
- ⁶³⁵ Trap 1954, s. 673.
- ⁶³⁶ Mødet 8.1.1934 (Byrådsprotokol 1933-34).
- ⁶³⁷ Se nærmere i Egø Nielsen 2006a, s. 85-96.
- ⁶³⁸ Møde 22.10.1934 (Byrådsprotokol 1934-35).
- ⁶³⁹ Møder 5.5., 7.6. og 19.7.1945 (Forhandlingsprotokol for Sognerådet i Slagelse Sct. Peders Landsogns Kommune 1943-48).
- ⁶⁴⁰ *Sorø Amts Dagblad* 1.9.1945.
- ⁶⁴¹ Møde 3.9.1945 (Forhandlingsprotokol for Sognerådet i Slagelse Sct. Peders Landsogns Kommune 1943-48).
- ⁶⁴² *Sorø Amts Dagblad* 4.9.1945.
- ⁶⁴³ Møde 30.4.1951 (Byrådsprotokol 1951-52).
- ⁶⁴⁴ Møde 19.12.1960 (Byrådsprotokol 1960-61).
- ⁶⁴⁵ En uddybende redegørelse for kommunalreformen: Strøm 1991 og Egø Nielsen 2006b, s. 22 ff.
- ⁶⁴⁶ Betænkning nr. 420 (1966). Slagelse byråd havde skitsen på mødet den 9. september 1963 som en efterretningssag.
- ⁶⁴⁷ Møder 25.6.1962 og 24.9.1962 (Byrådsprotokol 1962-63).
- ⁶⁴⁸ Den Danske Købstadsforening 1965.
- ⁶⁴⁹ Vestermose Kommune var dannet 1.4.1966 i området nordøst for Slagelse og var en sammenlægning af fire sognekommuner: Gudum, Kindertofte, Sorterup-Ottestrup og Sønderup-Nordrupvester.
- ⁶⁵⁰ Møde 27.11.1967 (Byrådsprotokol 1967-68).
- ⁶⁵¹ Møde 12.2.1968 (Byrådsprotokol 1967-68).
- ⁶⁵² Hashøj Kommune var dannet 1.4.1966 i området syd for Slagelse og var en sammenlægning af syv sognekommuner.
- ⁶⁵³ Møder 8.11.1965 og 28.2.1966 (Byrådsprotokol 1965-1966).
- ⁶⁵⁴ *Sjællands Tidende* 12.10.1968; møde 11.11.1968 og 13.1.1969 (Byrådsprotokol 1968-69).
- ⁶⁵⁵ Møde 6.12.1968 (Forhandlingsprotokol for særlige udvalg og bestyrelser, valgt af Slagelse byråd).
- ⁶⁵⁶ Møde 28.5.1969 (Byrådsprotokol 1969-70).
- ⁶⁵⁷ Møde 28.4.1969 og 9.6.1969 (Byrådsprotokol 1969-70). På mødet i juni oplyste Sorø og Holbæk amter, at de ikke havde noget imod sammenlægningen.
- ⁶⁵⁸ Møde 11.8.1969 (Byrådsprotokol 1969-70).
- ⁶⁵⁹ Møder 8.9., 22.9. og 29.9.1969 (Forhandlingsprotokol for særlige udvalg og bestyrelser, valgt af Slagelse byråd).
- ⁶⁶⁰ Møde 25.11.1968 (Forhandlingsprotokol for særlige udvalg og bestyrelser, valgt af Slagelse byråd). Det var almindeligt før 1970, at sognekommunerne kun havde en eller få lønnede medarbejdere. Ofte udførte sognerådsformanden mange af de administrative opgaver. En grundig beskrivelse af dette emne ses i Kock m.fl. 1972, der vedrører sammenlægningen af Skælskør Kommune og de omliggende sognekommuner.
- ⁶⁶¹ Torm 2006; møde 13.9.1971 (Byrådsprotokol 1971-72).
- ⁶⁶² Denne reform blev fulgt af et hold forskere og er beskrevet i fire bind: Mouritzen 2006; Elklit og Pedersen 2006; Buch og Elklit 2007; Christiansen og Klitgaard 2008. Se også Blom-Hansen m.fl. 2012.
- ⁶⁶³ *Sjællands Tidende* 14.9.2004.
- ⁶⁶⁴ *Sjællands Tidende* 4.9.2004.
- ⁶⁶⁵ I forbindelse med forberedelsen af kommunalreformen var der rundt om i landet en hel del folkeafstemninger om det kommende tilhørssted. Men de fleste afstemninger var om enkelte sognes tilhørsforhold, kun i få tilfælde blev der stemt om en hel kommunes kommende tilhørssted. En samlet

- oversigt over 73 lokale afstemninger ses i Mouritzsen 2006, s. 211ff.
- ⁶⁶⁶ *Sjællands Tidende* 16.9.2004. For Hashøj Kommunes vedkommende er sammenlægningen kun sporadisk og overordnet behandlet i: Falch 2006, s. 31, 62 og 64.
- ⁶⁶⁷ *Sjællands Tidende* 22. og 24.9.2004.
- ⁶⁶⁸ *Sjællands Tidende* 22.10.2004. Uddybende om drøftelser og afstemning i Korsør: Ryager 2012, s. 15-19.
- ⁶⁶⁹ De fire sammenlægningskommuner anvendte forskellige betegnelser for de folkevalgte til kommunen, nemlig kommunalbestyrelsesmedlemmer og byrådsmedlemmer. Lovgivningen anvender kun begrebet kommunalbestyrelsesmedlem, fordi begrebet byråd forsvandt ved kommunalreformen i 1970. Kommuner kunne dog fortsætte med at anvende byrådsbetegnelsen. Da Slagelse Kommune primo 2013 har valgt fortsat at bruge betegnelsen byråd, bruges det i det følgende.
- ⁶⁷⁰ Møde 13.12.2004 (Byrådsprotokol 2004).
- ⁶⁷¹ Møder 14.3. og 18.4.2005 (Byrådsprotokol 2005).
- ⁶⁷² Hashøj kommunalbestyrelse havde 15 medlemmer, Korsør byråd 17 medlemmer, Skælskør byråd 15 medlemmer og Slagelse byråd 21 medlemmer. *Kommunal Håndbogen* 2004.
- ⁶⁷³ Møde 24.1.2005 (Byrådsprotokol 2005).
- ⁶⁷⁴ Møde 18.4.2005 (Byrådsprotokol 2005).
- ⁶⁷⁵ Sammenlægningsudvalgets beslutningsprotokol 2006.
- ⁶⁷⁶ Møde 18.12.2006 (Byrådsprotokol 2006).
- ⁶⁷⁷ Møde 24.3.1919 (Byrådsprotokol 1918-1919).
- ⁶⁷⁸ *Slagelse Vejviser* 1947.
- ⁶⁷⁹ Møde 13.2.1956 (Byrådsprotokol 1955-1956).
- ⁶⁸⁰ Møder 12. og 26.3.1956 (Byrådsprotokol 1955-1956).
- ⁶⁸¹ Forhandlingsprotokol for særlige udvalg og bestyrelser, valgt af Slagelse byråd; Slagelse Kommune: Folder om Slagelse Rådhus; møde 19.12.1960, 23.5.1961 og 8.10.1962 (Byrådsprotokoller 1960-61, 1961-62 og 1962-63); *Sjællands Tidende* 28.1.1964.
- ⁶⁸² Møde 10.12.1914 (Byrådsprotokol 1914-15).
- ⁶⁸³ Møde 13.1.1919 (Byrådsprotokol 1918-19).
- ⁶⁸⁴ www.fortunfortet.dk – Indkaldt til sikringsstyrken 1914-18! (set 24.3.2013).
- ⁶⁸⁵ Om Sikringsstyrkens indkvartering i Slagelse under 1. Verdenskrig: H.K. Nielsen 1979, s. 147ff.
- ⁶⁸⁶ Møde 20.8. og 24.9.1914 (Byrådsprotokol 1914-15).
- ⁶⁸⁷ Forhandlingsprotokol for Indkvarteringskommissionen i Slagelse 1915-19.
- ⁶⁸⁸ Møder 8.10.1914, 18.1. og 13.2.1917 (Byrådsprotokol 1914-15 og 1916-17).
- ⁶⁸⁹ Møder 22.6. og 13.7.1916 (Byrådsprotokol 1916-17).
- ⁶⁹⁰ Møde 28.9.1916 (Byrådsprotokol 1916-17).
- ⁶⁹¹ Møde 14.1.1915 (Byrådsprotokol 1914-15).
- ⁶⁹² Møde 22.2.1917 (Byrådsprotokol 1916-17). Her blev skatten vedr. oberst L.N. Otterstrøm fordelt ligeligt mellem Slagelse og Roskilde kommuner.
- ⁶⁹³ Møde 8.6.1916 (Byrådsprotokol 1916-17).
- ⁶⁹⁴ Møder 8.11.1937, 23.5 og 27.6.1938 (Byrådsprotokol 1937-39); se også H.K. Nielsen 1979, s. 152ff.
- ⁶⁹⁵ RA, Slagelse Luftværn, sager vedr. flygtninge og flygtningelejre 1945-46 (pk. 10), læg: Korrespondance 1945-47.
- ⁶⁹⁶ *Sorø Amts Dagblad* 12.12.1945.
- ⁶⁹⁷ Se for eksempel *Sorø Amts Dagblad* perioden 20.7.-3.8.1945.
- ⁶⁹⁸ Møde 11.6.1945 (Byrådsprotokol 1945-46).
- ⁶⁹⁹ Mødet 9.3.1959 (Byrådsprotokol 1958-59).
- ⁷⁰⁰ Oplyst af overinspektør ved Koldkrigsmuseum Stevnshøjt Thomas Tram Pedersen den 25.10.2011.
- ⁷⁰¹ Om garnisonen i Slagelse efter 1945: H.K. Nielsen 1979, s.175 ff.
- ⁷⁰² Møde 12.7.1948 (Byrådsprotokol 1948-49).
- ⁷⁰³ Møde 13.7.1950 (Byrådsprotokol 1949-50).
- ⁷⁰⁴ Møde 13.7.1953 (Byrådsprotokol 1953-54).
- ⁷⁰⁵ I 1953 blev der afviklet tre valg. 1 marts vedtog Rigsdagen en ny Grundlov. Den skulle vedtages af et nyt folketing, der blev valgt 21. april. Den 28. maj blev grundloven vedtaget ved en folkeafstemning. Den 22. september var der atter valg til Folketinget, der nu var eneste folkevalgte instans i Rigsdagen efter Landstingets afskaffelse.
- ⁷⁰⁶ Møde 25.3.1954 (Byrådsprotokol 1953-1954 – udenfor dagsorden).
- ⁷⁰⁷ *Sjællands Tidende* 28. og 30.9.1968.
- ⁷⁰⁸ www.kulturstyrelsen.dk (læst 24.3.2013). Desuden har *Sjællands Tidende* den 2.11.1968 en detaljeret beskrivelse af kasernen og dens indretning.
- ⁷⁰⁹ Møde 25.2.1974 (Byrådsprotokol 1973-74).
- ⁷¹⁰ Møde 12.8.1974 (Byrådsprotokol 1974-75).
- ⁷¹¹ Møde 28.2.1975 (Byrådsprotokol 1974-75).
- ⁷¹² Møde 10.2.1975 (Byrådsprotokol 1974-75).
- ⁷¹³ Møde 12.8.1974 (Byrådsprotokol 1974-75).
- ⁷¹⁴ Lokalplan 18, 1979; lokalplan 60, 1983 og lokalplan 99, 1987 (Slagelse Kommune).
- ⁷¹⁵ Chr. Madsen 1986, s. 26-27.
- ⁷¹⁶ Møde 26.3.1984 (Byrådsprotokol 1983-84).
- ⁷¹⁷ Møde 9.4.1984 (Byrådsprotokol 1984-85).
- ⁷¹⁸ Møde 17.6.1985 (Byrådsprotokol 1985 – udenfor dagsorden)
- ⁷¹⁹ Møde 10.2.1986 (Byrådsprotokol 1986). Forliget blev vedtaget med 18 stemmer mod tre.
- ⁷²⁰ Kilde-Hansen 2002, s. 56-57.
- ⁷²¹ www.forsvaret.dk (læst 24.3.2013); Mogens Pedersen 1999, s. 21ff; Møde 9.10.2000 (Byrådsprotokol 2000).
- ⁷²² *Sjællandske* 16.4.2013. Her har Ole G. Nielsen skrevet en artikel om garnisonens historie med hovedvægt på den tid, hvor garnisonen kom til byen.; *UgeNyt*, uge 16, 2013.
- ⁷²³ Ovenstående er stærkt inspireret af Bjerg 1988.
- ⁷²⁴ Et godt oversigtsværk er Bundgaard Christensen m.fl. 2005.
- ⁷²⁵ Melgaard 1946. De militære forhold blev beskrevet af H.K. Nielsen i 1979. I bogen fra købstadsjubileet i 1988 beskrev Jens Jørgensen primært besættelsen med udgangspunkt i borgmester Melgaards dagbog. I 1995 redegjorde Hansen og Hansen for modstandskampen i et selvstændigt værk, og Riis Larsen udgav samme år en beskrivelse af Slagelse Gymnasium under besættelsen. Endelig har *Jul i Slagelse* bragt længere artikler med emner fra krigens tid. TV2 Øst bragte i foråret 2011 fem udsendelser fra tiden med udgangspunkt i optagelser fra denne tid, og hvor Slagelse spiller en væsentlig rolle, ligesom der er flere øjenvidneberetninger fra byen.
- ⁷²⁶ Slagelse Byraads Journalsag 193/1940; Melgaard 1946, s. 16.
- ⁷²⁷ Bundgaard Christensen m.fl. 2005, s. 91. Den tyske hovedstyrke til besættelse af Sjælland var 198. infanteridivision, der primært var hestetrukken. Den var derfor forstærket med en række mindre motoriserede enheder.
- ⁷²⁸ Møde 15.4.1940 (Byrådsprotokol 1940-41).
- ⁷²⁹ Slagelse Byraads Journalsag 193/1940.

- ⁷³⁰ Fotograferne findes hos Jens Damsgaard, Bjerger, hvorfra oplysningerne også stammer.
- ⁷³¹ Billederne befinder sig på Slagelse Stads- og Lokalkarkiv.
- ⁷³² RA, Slagelse Politi, A-journal 1939-43 og 1943-46 (XIVa.1-4).
- ⁷³³ Hansen og Hansen 1995, s. 31-49 og 119-128; Arkil 1945, s. 1.209 ff.
- ⁷³⁴ Arkil 1945, s. 1.208. På strækningen Roskilde-Korsør blev der i årene 1940-45 registreret 40 sprængninger af skinner, ni sprængninger af sporskifter samt en sprængning af en vogn.
- ⁷³⁵ RA, Retten i Slagelse, Slagelse Kriminalret, Domprotokol, Forræderisager 1945-47. Sag nr. 23b/46 med dom 16. august 1946. Endvidere læg: Diverse Dombogsudskrifter, ankemeddelelser med oplysning om frifindelse uden erstatning ved Østre Landsret 6.12.1946.
- ⁷³⁶ Trommer 1971. Trommer konkluderede i sin disputats, at jernbanesabotagen i Danmark ikke havde haft nogen afgørende militær betydning. Kun få tyske troppetransporter var blevet ganske lidt forsinket på deres vej gennem Danmark til krigsskuepladserne i Europa. Trommer havde som en af de første brugt tysk kildemateriale med de tyske køreplaner for troppetransporterne. Konklusionen medførte meget stor debat, specielt fra tidligere modstandsfolk.
- ⁷³⁷ Hansen og Hansen 1995, s. 75-86.
- ⁷³⁸ Hansen og Hansen 1995, 87-100; Bjørnvad 1988, s. 238-260.
- ⁷³⁹ Helge Christiansen 1994, s. 3-15. Helge Christiansen har stor viden om bl.a. Stillings-områdets historie og tog initiativ til, at der i 1993 blev rejst en mindesten på stedet, hvor flyet styrtede ned.
- ⁷⁴⁰ Hansen og Hansen 1995, s. 41-52; Bjørnvad 1988, s. 117-121.
- ⁷⁴¹ Hansen og Hansen 1995, s. 101-106; Bjørnvad 1988, s. 275ff.
- ⁷⁴² Slagelse Kommune: Mindesmærket ved Sct. Miksels Kirke: Egø Nielsen 2010.
- ⁷⁴³ *Sorø Amtstidende* 5.5.1945; *Vestsjællands Social-Demokrat* 5.5.1945; Chr. Madsen 1982, s. 135ff.
- ⁷⁴⁴ *Sorø Amtstidende* 7.5.1945; Chr. Madsen 1982, s. 138ff.
- ⁷⁴⁵ *Sorø Amtstidende* 9.5.1945.
- ⁷⁴⁶ Om retsopgøret generelt: Christiansen og Hyllested 2011; Tamm 1985.
- ⁷⁴⁷ Hansen og Hansen 1995, s. 145-153.
- ⁷⁴⁸ *Sorø Amtstidende* 5.5.1945.
- ⁷⁴⁹ *Sorø Amtstidende* 7.5.1945.
- ⁷⁵⁰ Danmarks Frihedsråd blev dannet i september 1943 af seks modstandsledere og var det nærmeste, Danmark kom en alternativ regering efter, at den folkevalgte regering var gået af i august 1943. Frihedsrådet koordinerede de forskellige modstandsgruppers arbejde og udarbejdede lovforslag til et retsopgør efter besættelsens afslutning. www.2verdenskrig.dk og www.befrielsen1945.dk (set 10.6.2013).
- ⁷⁵¹ *Sorø Amtstidende* 11.5.1945.
- ⁷⁵² *Sorø Amts Dagblad* 23.8.1945 og 7.1.1946. Vedkommende står dog ikke som medlem af DNSAP i medlemskartoteket i Bovrup-kartoteket.
- ⁷⁵³ *Sorø Amts Dagblad* 31.8., 21.9. og 28.9.1945.
- ⁷⁵⁴ *Sorø Amts Dagblad* 10., 12., 19., og 26.7.1945.
- ⁷⁵⁵ *Sorø Amts Dagblad* 6.8.1945.
- ⁷⁵⁶ RA, Retten i Slagelse, Slagelse Kriminalret, Sagliste forræderisager 1945-47.
- ⁷⁵⁷ *Sorø Amts Dagblad* 4.10.1945.
- ⁷⁵⁸ *Sorø Amts Dagblad* 19.9.1945 og 6.2.1946.
- ⁷⁵⁹ Bruun Rasmussen 2010, s. 32ff. Nedenstående sager blev alle omtalt i lokalpressen. De er efterkontrollerede og suppleret med oplysninger fra de originale retssager.
- ⁷⁶⁰ *Kraks Blå Bog*, 34. årg. 1943; *Juridisk og Statsvidenskabelig Stat* 1952, s. 278.
- ⁷⁶¹ Hansen og Hansen 1995, s. 55ff.
- ⁷⁶² *Sorø Amtstidende* 5.5.1945.
- ⁷⁶³ Møde 22.5.1945 (Byrådsprotokol 1945-1946).
- ⁷⁶⁴ *Sorø Amts Dagblad* 12.7.1945.
- ⁷⁶⁵ *Sorø Amts Dagblad* 8. og 26.9.1945.
- ⁷⁶⁶ *Sorø Amts Dagblad* 28.11.1945.
- ⁷⁶⁷ Lov Nr. 259 af 1. juni 1945, § 6.
- ⁷⁶⁸ RA, Retten i Slagelse, Slagelse Kriminalret, Domprotokol, Forræderisager 1945-47, sag K.S. 39b/1945; *Sorø Amts Dagblad* 30.11.1945.
- ⁷⁶⁹ *Sorø Amts Dagblad* 1.12.1945.
- ⁷⁷⁰ *Sorø Amts Dagblad* 11.1.1946.
- ⁷⁷¹ RA, Retten i Slagelse, Slagelse Kriminalret, Forræderisager 1945-47, læg "Vedr. Politimester Ove Jensen". Heri findes også udskrift af Østre Landsrets dom fra 14.2.1946.
- ⁷⁷² *Sorø Amts Dagblad* 15.2.1946.
- ⁷⁷³ *Information* 15.2.1946.
- ⁷⁷⁴ *Sorø Amts Dagblad* perioden 18.2.-5.3.1946.
- ⁷⁷⁵ *Sorø Amts Dagblad* 7.5.1945.
- ⁷⁷⁶ *Sorø Amts Dagblad* 3., 4., 10. og 12.7.1945.
- ⁷⁷⁷ RA, Retten i Slagelse, Slagelse Kriminalret, Retsbog, Sagliste og Domprotokol for forræderisager 1945-47; Forræderisager 1945, læg "Anklagemyndigheden mod Viggo Laurits Sejer Lindemann".
- ⁷⁷⁸ Hipo er en forkortelse for det tyske ord "Hilfspolizei", dvs. hjælpopoliti. Korpsset blev oprettet efter aktionen mod det danske politi 19.9.1944 med det formål at omorganisere det danske politi. Korpsset bestod af danskere, der bar uniform. Medlemmerne kom fra nazistiske kredse og fik bl.a. til opgave at infiltrere den danske modstandsbevægelse, arrestere modstandsfolk og deltage i arrestationer, tortur og mord. Der var ca. 550 danske medlemmer af korpsset, og mange af dem blev idømt hårde domme efter befrielsen, gennemsnittet var 11 års fængsel: www.befrielsen1945.dk, artikel "HIPO".
- ⁷⁷⁹ *Sorø Amts Dagblad* 26. og 28.9.1945.
- ⁷⁸⁰ RA, Retten i Slagelse, Slagelse Kriminalret, Diverse dombogsudskrifter vedr. forræderisager 1945-47. Ankemeddelelse 8.7.1946.
- ⁷⁸¹ *Sorø Amtstidende* 10. og 11.7.1946.
- ⁷⁸² www.slagelseleksikon.dk. Artikel af Fjord Nielsen: Bygmester Johannes Martin Olsen (1881-1959) (set 9.6.2013).
- ⁷⁸³ Arkil 1945-46, s. 1.209.
- ⁷⁸⁴ RA, Retten i Slagelse, Slagelse Kriminalret, Domprotokol forræderisager 1945-47. 7.11.1945, sag nr. 42b/45 med dom 17.11.1945. Endvidere læg: Dombogsudskrifter, ankemeddelelser. *Sorø Amts Dagblad* 6., 7. og 11.7., 11.8., 13., 17., 19.11. og 11.12.1945.
- ⁷⁸⁵ *Flygtningeadministrationen* 1950; Havrehed 1987.
- ⁷⁸⁶ Egø Nielsen 2011, s. 44ff.
- ⁷⁸⁷ Beskrivelsen er baseret på oplysninger fra: RA, Slagelse Luftværn, Sager fra Den Tyske Værnemagts Flygtningelejr i Slagelse 1945 (pakke 11); RA, Slagelse Luftværn, Sager vedr. Flygtninge og Flygtningelejre 1945-46 (pakke 9 og 10); Byrådsager 1945-1946 (pakke 190).

- ⁷⁸⁸ CB-mandskabet var værnepligtige, som fik en uddannelse i at beskytte civilbefolkningen i tilfælde af f.eks. luftbombardementer. "CB" er en forkortelse af "civilbeskyttelse", men ofte blev de værnepligtige af befolkningen kaldt "føl", idet de indtil september 1944 som regel patruljerede sammen med en politibetjent.
- ⁷⁸⁹ Om stationen ved Ulstrup på Røsnæs, se: Kalundborg Museum: Folder om skanser og befæstningsværker, bagsiden (uden årstal).
- ⁷⁹⁰ Nogle af oplysningerne stammer fra samtale 8. 2. 2013 med Hakon Henriksen, der er født og opvokset på Etterbjerggården med forstærker- og pejlestationen som navn.
- ⁷⁹¹ H.K. Nielsen 1979, s. 164.
- ⁷⁹² RA, Slagelse Luftværn (pakke 10) 1945-46, Læg: Korrespondance 1945-47.
- ⁷⁹³ Slagelse Byråds Journalsag 152/1945; Møder 15.10. og 17.12.1945 (Byrådsprotokol 1945-46).
- ⁷⁹⁴ Forhandlingsprotokol for Vurderingskommissionen vedr. Erstatninger i Anledning af den tyske Besættelsesmagts Benyttelse og Beskadigelse af dansk Ejendom for Slagelse Købstad, mødet 27.11.1945.
- ⁷⁹⁵ Melgaard 1938; Chr. Madsen 1984, s. 120; John Hansen 2000, s. 183; Frede Hansen 1979, s. 7-40.
- ⁷⁹⁶ Bruun Rasmussen, Hansen og Egø Nielsen 2012, s. 41.
- ⁷⁹⁷ Ellbrecht, 1931, s. 168f.
- ⁷⁹⁸ www.arla.com (set 20.6.2013); Kjærsgaard Christensen 5.2.2013; Fællesorganisations Boligforening Slagelse 2012, s. 8-9; *Sjællandske* 4.12.2010; John Hansen 2000, s. 182f; *Sjællands Tidende* 4. og 6.1.1964.
- ⁷⁹⁹ Møde 12.7.1971 (Byrådsprotokol 1971-72); John Hansen 2000, s. 183; *Sjællandske* 25.5. og 24.9.2011; www.popz.dk (set 22.5.2013).
- ⁸⁰⁰ Møde 14.1.1963 (Byrådsprotokol 1962-63).
- ⁸⁰¹ www.sailingnetworks.com (set 23.5.2013); www.badmagasinet.dk (set 23.5.2013); www.mulleruphavn.dk (set 23.5.2013); på www.coronet.nu er firmacts historie beskrevet kort og med vægt på, hvornår de enkelte bådtyper blev introduceret. *Sjællands Tidende* 19.4.1964; Møde 25.10.1971 (Byrådsprotokol 1971-72); Helge Christiansen 2009, s. 23ff.; *Kraks Blå Bog* 1975, s. 119.
- ⁸⁰² Møde 11.3.1963 (Byrådsprotokol 1962-63).
- ⁸⁰³ Lokalplan nr. 70, 1984; lokalplan nr. 1045, 2010 (Slagelse Kommune).
- ⁸⁰⁴ www.danapakflex.dk (set 22.5.2013); John Hansen 2000, s.179-180.
- ⁸⁰⁵ Møde 20.9.1976 (Byrådsprotokol 1976).
- ⁸⁰⁶ www.ebk.dk (set 22.5.2013); *Sjællandske* 23.2.2011; *UgeNyt*, uge 11, 2011; John Hansen 2000, s. 202f.
- ⁸⁰⁷ Møde 13.6.1960 (Byrådsprotokol 1960-61).
- ⁸⁰⁸ www.frese.eu (set 20.6.2013). www.fresemetal.dk (set 20.6.2013); Hvidtfeldt 2005, s. 27ff.; John Hansen 2000, s. 162f. og 179; *Sjællandske* 27.1.2012.
- ⁸⁰⁹ Lokalplan nr. 181, 1996 (Slagelse Kommune).
- ⁸¹⁰ Fransen 2008; Ivertsen 1997, s. 11f.; Ole G. Nielsen 2004, s. 40f.; *Sørø Amtstidende* 14.5.1934; møde 22.8.1960 (Byrådsprotokol 1960-61); *Sjællandske* 16.7. og 14.9.2011; *Søndagsavisen* 4.2.2011.
- ⁸¹¹ Om Kierulff-slegten mv.: Skov-Hansen 2011, s. 43-84.
- ⁸¹² Chr. Madsen 1984, s. 124; Bruun Rasmussen, Hansen og Egø Nielsen 2012, s. 37f.
- ⁸¹³ Lokalplan nr. 179, 2002 (Slagelse Kommune).
- ⁸¹⁴ Møder 24.5. og 14.6.1965 (Byrådsprotokol 1965-66).
- ⁸¹⁵ Ruus 1966, s. 90ff.; *Sjællands Tidende* 29.12.1963; Gudmundsen 1936, s. B9-B10; møde 23.10.1967 (Byrådsprotokol 1967-68); Chr. Madsen 1982, s. 104f.; *Sjællands Tidende* 22.10.2004.
- ⁸¹⁶ www.odin-maskinfabrik.dk (set 23.5.2013); møde 27.9.1971 (Byrådsprotokol 1971-72); *Sjællandske* 6.5.2009; *Søndagsavisen* 2.10.2011; *UgeNyt* uge 42, 2011.
- ⁸¹⁷ *Sjællandske* 16.5.2013.
- ⁸¹⁸ Ole G. Nielsen 1999, s. 53; Chr. Madsen 1984, s. 39; www.vejenby.dk artikel af Klitmøller (set 25.5.2013). Der er uenighed om hvornår ørrieret i Slagelse blev oprettet. Klitmøller skriver 1886, mens de to øvrige kilder skriver 1893. Derfor brugen af omkring 1890.
- ⁸¹⁹ Møde 14.5.1976 (Byrådsprotokol 1976).
- ⁸²⁰ Møde 28.4.1975 (Byrådsprotokol 1975).
- ⁸²¹ Lokalplan nr. 95, 1986 (Slagelse Kommune).
- ⁸²² Skov-Hansen 2011, s. 57-60; K.E. Christensen 1981, s. 32-44; Chr. Madsen 1982, s. 42f.; Møder 14.6., 27.7. og 9.9.1920 (Byrådsprotokol 1920-21).
- ⁸²³ www.leaf.dk (set 26.5.2013). John Hansen 2000, s. 179 (2000); *Sjællandske* 28.2. og 24.9.2011. www.aabne-samlinger.dk (set 26.5.2013).
- ⁸²⁴ Gudmundsen 1936, side B4.
- ⁸²⁵ Trap 1954, s. 686.
- ⁸²⁶ Gudmundsen 1936 s. B4-B5; www.roxyklassisk.dk, www.danish-modern.co.uk, og www.lauritz.com (set 1.5.2013).
- ⁸²⁷ Lokalplan 1008, 2009 (Slagelse Kommune); www.slagelse.dk (set 28.5.2013).
- ⁸²⁸ Artikel 12. 3. 2013 på www.metal-supply.dk (set 28.5.2013).
- ⁸²⁹ Nyberg 1938.
- ⁸³⁰ *Sjællands Tidende* 21. og 22.4.1964.
- ⁸³¹ Møder 14.5. og 27.9.1971 (Byrådsprotokol 1971-72).
- ⁸³² Drejer 1962, s. 247-248. www.slagtermuseet.dk, (set 28.5.2013).
- ⁸³³ Møder 31.3.1964 og 23.8.1965 (Byrådsprotokol 1963-64 og 1965-66).
- ⁸³⁴ Møde 10.1.1972 (Byrådsprotokol 1971-72); John Hansen 2000, s. 180; *Lokal-Nyt*, 29.1.2008; *UgeNyt*, 6.2.2008; *Sjællandske* 3.8.2011; *UgeNyt*, uge 22, 2013.
- ⁸³⁵ Bruun Rasmussen, Hansen og Egø Nielsen 2012, s. 39f. En del af oplysningerne om de to møller er velvilligt skaffet af Helge Christiansen, Bildsø (via tidsskriftet "Møllen", november/december 1984); møde 10.6.1964 (Byrådsprotokol 1963-64); Gudmundsen 1936, s. B4.
- ⁸³⁶ Møde 10.5.1965 (Byrådsprotokol 1965-66).
- ⁸³⁷ William Jensen 2004; John Hansen 2000, s. 181; *Sjællandske* 3.12.2010; *Sjællandske* 4.12.2010; *Børsen* 16.6.2004.
- ⁸³⁸ Byens handelsliv og erhvervsforeninger er beskrevet i: John Hansen 2000.
- ⁸³⁹ Lokalplan nr. 122, 1988 (Slagelse Kommune).
- ⁸⁴⁰ Institut for Center Planlægning 2012.
- ⁸⁴¹ Møde 12.7.1965 (Byrådsprotokol 1965-66).
- ⁸⁴² Uden forfatter 1994, s. 5-7.
- ⁸⁴³ Møder 24.4. og 18.12.1967, 22.1., 26.2. og 29.3.1968, 13.1.1969, 24.5. og 13.9.1971 (Byrådsprotokol 1967-68, 1968-69 og 1971-72); Pedersen og Kristensen 1996, s. 22f.; John Hansen 2000, s. 103ff.; Eigel Rasmussen 2011, s. 52ff.; www.steenstrom.com ; www.vscs.dk (begge set 2.6.2013).
- ⁸⁴⁴ Historien om Villy Ehlers, varehuset E2 og Hotel E2 er primært en sammenfatning fra John Hansen 2000, s. 150-157.
- ⁸⁴⁵ *UgeNyt*, uge 1, 2011.

- ⁸¹⁶ John Hansen 2000, s. 171ff.; Riel m.fl. 2007, s. 46ff.; Ole G. Nielsen 1999, s. 5; Buur-Nielsen 1995, s. 5ff.; Gudmundsen 1936, s. B2-B4 indeholder beskrivelser af Handels- og Landbrugsbanken, Sparekassen for Slagelse og Omegn og Landbobanken i Slagelse.
- ⁸⁴⁷ *Sjællands Tidende* 19.12.1984.
- ⁸⁴⁸ Christensen og Federspiel 2005.
- ⁸⁴⁹ *Sjællandske* 5.3.2008 og 26.1.2013.
- ⁸⁵⁰ Om Bygmester Johannes Martin Olsen: Fjord Nielsen på www.slagelseleksikon.dk (set 30.6.2013).
- ⁸⁵¹ www.brunohansen.dk (set 30.6.2013); Ole G. Nielsen 2008, s. 53ff.; *Uge Nyt* uge 22, 2008.
- ⁸⁵² www.georgberg.dk (set 30.6.2013). John Hansen 2000, s. 162ff.; *Sjællandske* 12.6.2013.
- ⁸⁵³ Hellesen og Tuxen 2006, tilgængelig på www.korsoer-historie.dk (set 4.6.2013).
- ⁸⁵⁴ *Sorø Amtstidende* 17.4.1957.
- ⁸⁵⁵ Om Skovstien: Chr. Madsen 1984, s. 92f. Skovstien blev åbnet 18.8.1876 og førte til oprettelse af Slagelse Forskønnelsesselskab.
- ⁸⁵⁶ *Sorø Amtstidende* 20.4.1957.
- ⁸⁵⁷ Møde 12.5.1958 (Byrådsprotokol 1958-59).
- ⁸⁵⁸ *Sorø Amtstidende* 9.8. og 10.9.1958.
- ⁸⁵⁹ Møde 13.10.1958 (Byrådsprotokol 1958-59).
- ⁸⁶⁰ *Sorø Amtstidende* 3.10.1958.
- ⁸⁶¹ Møde 22.12.1958 (Byrådsprotokol 1958-59).
- ⁸⁶² *Sorø Amtstidende* 10.12.1958.
- ⁸⁶³ *Sorø Amtstidende* 5.1.1959.
- ⁸⁶⁴ *Sorø Amtstidende* 7.1., 4.4. og 22.4.1959.
- ⁸⁶⁵ Møde 24.8.1959 (Byrådsprotokol 1959-60).
- ⁸⁶⁶ *Sorø Amtstidende* 26.5., 7.11., 12.12. og 15.12.1959 samt 10.3.1960.
- ⁸⁶⁷ *Sorø Amtstidende* 8.10., 16.10. og 9. november 1959.
- ⁸⁶⁸ Hertz 1965, s. 11ff.; www.slagelseleksikon.dk (set 6.6.2013).
- ⁸⁶⁹ *Sorø Amtstidende* 21.4., 16.6. og 17.6.1960; møder 13.6. og 22.8.1960 (Byrådsprotokol 1960-61).
- ⁸⁷⁰ *Sorø Amtstidende* 8.7., 22.9., 30.9., 12.10., 10.11. og 18.11.1960.
- ⁸⁷¹ *Sorø Amtstidende* 23.11.1960, 12.1., 15.6. og 2.8.1961; *Politiken* 8.10.1961.
- ⁸⁷² Om deklARATIONEN: Chr. Madsen 1984, s. 26f.
- ⁸⁷³ Møde 16.4.1962 (Byrådsprotokol 1962-63).
- ⁸⁷⁴ *Sorø Amtstidende* 13.2., 16.4., 1.6., 21.6., 22.11. og 17.12.1962; Møde 13.6.1960 (Byrådsprotokol 1960-61), hvor byrådet ville optage forhandling med godsejer de Neergaard om adgangsforholdene.
- ⁸⁷⁵ Møde 27.8.1962 (Byrådsprotokol 1962-63).
- ⁸⁷⁶ *Sorø Amtstidende* 19.6., 28.8. og 27.9.1962 samt 21.3., 7.9., 3.10. og 22.11.1963; *Ingeniøren* 2.11.1963.
- ⁸⁷⁷ *Sorø Amtstidende* 28.5., 12.8., 13.8., 22.8., 28.8. og 28.11.1964.
- ⁸⁷⁸ *Sorø Amtstidende* 26.2., 25.5. og 28.5.1965.
- ⁸⁷⁹ *Vestmotorvejen Ringsled-Slagelse Øst* 1993 www.vejdirektoratet.dk (set 21.5.2013).
- ⁸⁸⁰ Egø Nielsen 2006a, s. 195.
- ⁸⁸¹ Møde 25.2.1963 (Byrådsprotokol 1962-63).
- ⁸⁸² Møde 20.11.2000 (Byrådsprotokol 2000).
- ⁸⁸³ www.vejdirektoratet.dk (set 7.6.2013); *Sjællandske* 7.6.2013.
- ⁸⁸⁴ Møde 11.6.1946 (Byrådsprotokol 1946-47).
- ⁸⁸⁵ Møder 15.10 og 12.11.1945 (Byrådsprotokol 1945-46). Det er ikke undersøgt, hvornår Den daværende Ndr. Ringgade skiftede navn til Vestre Ringgade, men i 1952 var den anført som Ndr. Ringgade på kort. Se *Tvæg Danmark* 1954, s. 672.
- ⁸⁸⁶ Bruun Rasmussen, Hansen og Nielsen 2012, s. 42ff.
- ⁸⁸⁷ Forhandlingsprotokol for Kommissionen for Vurderinger vedrørende Forbindelsesvejen Rosenkildevøj-Volden, 1953.
- ⁸⁸⁸ Møde 25.11.1991 (Byrådsprotokol 1991).
- ⁸⁸⁹ Egø Nielsen 2008, s. 77-112 og 2009, s. 51-72.
- ⁸⁹⁰ Møde 24.1.1977 (Byrådsprotokol 1976-77).
- ⁸⁹¹ Møde 28.4.1980 (Byrådsprotokol 1980-81).
- ⁸⁹² Rådet for Bæredygtig Trafik 2009.
- ⁸⁹³ www.fodsporet.dk (set 23.6.2013).
- ⁸⁹⁴ www.fob.dk (set 5.7.2013); *Sjællandske* 2.6.2010 og 4.2.2012; www.slagelsebolig.dk (set 5.7.2013); www.dabbolig.dk (set 5.7.2013).
- ⁸⁹⁵ Kildegrundlaget for det efterfølgende er primært byrådets forhandlings- og beslutningsprotokoller fra hele perioden, hvor køb og salg af arealer fremgår, ligesom byrådets behandling af private investorer og boligforeningers ansøgninger om byggeri. Fra primo 1970'erne og frem er lokalplanerne væsentlige, hvoraf hovedparten kan ses på www.slagelse.dk (set 1.7.2013). Boligudviklingen er bl.a. beskrevet i Hansen 2000, s. 34-42.
- ⁸⁹⁶ Møde 13.5.1991 (Byrådsprotokol 1991).
- ⁸⁹⁷ Møde 28.10.1991 (Byrådsprotokol 1991).
- ⁸⁹⁸ Møde 16.12.1991 (Byrådsprotokol 1991); Lokalplan 191 (Slagelse Kommune).
- ⁸⁹⁹ Møde 25.11.1991 (Byrådsprotokol 1991).
- ⁹⁰⁰ Møde 9.3.1992 (Byrådsprotokol 1992).
- ⁹⁰¹ Møde 15.5.1992 (Byrådsprotokol 1992).
- ⁹⁰² Møder 28.9 og 26.10.1992 (byrådsprotokol 1992).
- ⁹⁰³ Møder 22.3., 18.7. og 23.8. 1993 (Byrådsprotokol 1993).
- ⁹⁰⁴ Møde 10.1.1994; Hansen 2000, s. 15ff.
- ⁹⁰⁵ Møde 11.5.1998 (Byrådsprotokol).
- ⁹⁰⁶ Rasmussen og Kanding 2006; Kanding 2006, s. 46-48; Kanding 2007, s. 16-19; www.slagelsekulturraad.dk (set 23.6.2013).
- ⁹⁰⁷ www.slagelsekulturraad.dk (set 24.6.2013).
- ⁹⁰⁸ Møde 13.4.1964 (Byrådsprotokol 1964-65).
- ⁹⁰⁹ Lokalplan nr. 55, 1982 (Slagelse Kommune).
- ⁹¹⁰ Beretninger om biblioteksarbejdet i Slagelse Kommune, 1914-15 til 1974-75. Favrholdt 1947; Møder 10.11.1958 og 23.2.1959 (Byrådsprotokol 1958-59); Madsen 1982, s. 153; Fjord Nielsen 1998; Hvidtfeldt 1999; Kulturplan 2001-2010, 2000 (Slagelse Kommune); Kanding 2008.
- ⁹¹¹ Lokalplan nr. 29, 1979 (Slagelse Kommune).
- ⁹¹² *Sorø Amtstidende* 16., 17., 28.30.1 samt 3., 4. og 6.2.1964; Madsen 1982, s.121; Christiansen og Kanding 1988; Jørgen Christiansen 1994; www.slagelseleksikon.dk; www.teaterkreds.dk (begge set 2.6.2013).
- ⁹¹³ Møde 26.6.1972 (Byrådsprotokol 1972-73).
- ⁹¹⁴ Liselotte Rasmussen 1999; Søhuus 2010; www.slagelsekoret.dk (set 24.6.2013).
- ⁹¹⁵ Gross 2000; Gross 2004.
- ⁹¹⁶ www.slagelse-musikhus.dk (set 24.6.2013).
- ⁹¹⁷ Egø Nielsen 2010.
- ⁹¹⁸ Foldager 2002, s. 34ff.; Meile 2009.
- ⁹¹⁹ Werner 1994; Riis Larsen og Nielsen 2006.
- ⁹²⁰ Personlig meddelelse fra musikskoleleder Berit Paludan.
- ⁹²¹ Richard G. Nielsen 1976.
- ⁹²² Fjord Nielsen 2005.
- ⁹²³ Jubilæumsskrift for Slagelse Museum 2003; www.museumvestsjaelland.dk; www.aabne-samlinger.dk/svm/slagelse (begge set 4.6.2013).
- ⁹²⁴ Lokalplan nr. 224, 2002 (Slagelse Kommune).
- ⁹²⁵ Chr. Madsen 1984, s. 60; John Jørgensen 2002; Jack Jensen 2011; På www.biografmuseet.dk har Keld P.

- Andersen skrevet udførligt om biograferne i Slagelse gennem tiderne (set 28.4.2013).
- ⁹²⁶ Laver man en fordeling af de 47 kunstværker, der er omtalt i en folder fra Slagelse Kommune om kunsten i byen, er de 26 opstillet i perioden fra 1990 til 2010. Se: *Kunsten i Slagelse*, uden årstal (Slagelse Kommune).
- ⁹²⁷ www.slagelsekunstforening.dk (set 25.6.2013).
- ⁹²⁸ www.perhillo.dk (set 25.6.2013); Ellen Bastholm 2005; www.svenfroekjaer.com (set 25.6.2013).
- ⁹²⁹ Denta 1995.
- ⁹³⁰ Chr. Madsen 1984, s. 119 og 146f.
- ⁹³¹ Berdino og Lund 2007.
- ⁹³² Møder 24.5. og 13.9.1971 (Byrådsprotokol 1971-72).
- ⁹³³ Egil Rasmussen 2008. Chr. Madsen 1984, side 50-51. John Hansen 2000, s. 145-148.
- ⁹³⁴ *Sorø Amts Dagblad* 21., 27., 30.8 samt 3. og 19.9.1945.
- ⁹³⁵ Chr. Madsen 1982, s. 26-27 og 1984 s. 56-57. Buur 1998.
- ⁹³⁶ Calmar 1998. www.kulturnat.dk (set 10.6.2013).
- ⁹³⁷ www.picnickconcert.dk (set 10.6.2013). Rasmussen og Kanding 2006, s. 41. *Sjællandske* 22.7 og 9.8.2011.
- ⁹³⁸ www.slagelsefestuge.dk (set 10.6.2013).
- ⁹³⁹ www.danskfodbold.com (set 27.6.2013); Smith 2004.
- ⁹⁴⁰ www.fcvvikings.dk (set 28.6.2013).
- ⁹⁴¹ *Sjællands Tidende* 1.11.1989.
- ⁹⁴² Afsnittet er primært baseret på en samtale 17.6.2013 med Bjarne Stenbæk og suppleret med oplysninger fra Philipson 1999. Se også www.tv2east.dk ("Det vi husker" fra 5.5.2013) (set 28.6.2013).
- ⁹⁴³ *Sjællandske* 17.11.2012; *Ugeavisen Slagelse* 14.11.2012.
- ⁹⁴⁴ Møder 12.4., 26.4., 29.4., 11.10., 25.10. og 22.11.1926 (Byrådsprotokol 1926-1927).
- ⁹⁴⁵ Pressemeddelelse 15.3.2013 (www.slagelse.dk) (set 27.6.2013).
- ⁹⁴⁶ Pressemeddelelse 10.1.2012 (www.slagelse.dk) (set 27.6.2013).
- ⁹⁴⁷ Ole G. Nielsen 1981; møde 13.7.1916 (Byrådsprotokol 1916-17).
- ⁹⁴⁸ www.slagelse.dk Ny skolestruktur (set 29.6.2013).
- ⁹⁴⁹ Møder 11.5 og 13.7.1964 (Byrådsprotokol 1964-65).
- ⁹⁵⁰ Poul Jensen 1988, s. 2-5.
- ⁹⁵¹ Møder 11.10.1976, 13.12.1976, 17.9.1979 og 14.1.1980 (Byrådsprotokol 1976-77 og 1979-80).
- ⁹⁵² Egø Nielsen 2006 (a), s. 85-172; Chr. Madsen 1984, s. 148.
- ⁹⁵³ Skoler og SFO på www.slagelse.dk (set 29.6.2013).
- ⁹⁵⁴ www.dyhrs-skole.dk; www.slagelseleksikon.dk (set 29.6.2013); Dyhrs skole (udg.) 2006.
- ⁹⁵⁵ www.landsgravfriskole.skoleintra.dk (set 29.6.2013); Hansen og Denta 1994.
- ⁹⁵⁶ Oplysninger om SDU i Slagelse er givet af Ruth Hansen, Universitetshistorisk Udvalg på SDU. Oplysninger om de fire kandidater: Lysdal 2012.
- ⁹⁵⁷ I det meste af det vestsjællandske ligger man under landsgennemsnittet. I Politiken 22.5.2012 kunne man læse, at Kalundborg, Holbæk og Næstved lå mellem 6,2 og 6,4, og Sorø havde 7,3.
- ⁹⁵⁸ Dette afsnit bygger primært på Riis Larsen 1977, 1995a, 1995b og 2002.
- ⁹⁵⁹ Den første satellit, Sputnik, blev sendt op af russerne i 1957, og det pinte amerikanerne, at russerne var kommet først. Kapløbet i rummet var ikke bare en teknologisk kappestrid, men i høj grad en kamp mellem to vidt forskellige politiske og økonomiske systemer.
- ⁹⁶⁰ Lynning 2007, s. 179 og 308; Riis Larsen og Nellemann 2012, s. 27.
- ⁹⁶¹ Hansen 2013, s. 24.
- ⁹⁶² Se Riis Larsen 2009.
- ⁹⁶³ Chr. Madsen 1982, s. 74.
- ⁹⁶⁴ www.militaernaegter.dk (set 29.6.2013).
- ⁹⁶⁵ Lokalplan nr. 1086, 2011.
- ⁹⁶⁶ www.liselund.dk (set 29.6.2013); Eriksen 2008; Chr. Madsen 1984.
- ⁹⁶⁷ Ivertsen 1997.
- ⁹⁶⁸ Møde 24.2.1964 (Byrådsprotokol 1963-1964).
- ⁹⁶⁹ www.slagelsekirkegaarde.dk (set 28.11.2012). *Sjællandske* 3.1.2013.
- ⁹⁷⁰ Polakkaserner var en populær betegnelse for barakker, der var indrettet til beboelse for polske arbejdere.
- ⁹⁷¹ Holm 2006 (a) og 2006 (b).
- ⁹⁷² www.norrevangskirken.dk (set 30.6.2013). *Norrevang Sogneblad* 2009. *Sjællands Tidende* 18.11.1989.
- ⁹⁷³ www.antvorskovkirke.dk (set 30.6.2013); møde 23.6.1986 (Byrådsprotokol 1986); *Sjællands Tidende* 21.9.2004; Antvorskov Kirke 2010.
- ⁹⁷⁴ Petersen, Petersen og Christiansen 2011-2012; Olaf Olsen 2004-05.
- ⁹⁷⁵ Chr. Madsen 1984, side 61. Det er først senere, at man brugte betegnelsen plejehjem, og fra 2001 hedder det plejecenter.
- ⁹⁷⁶ Møde 13.7.1916 (Byrådsprotokol 1916-1917).
- ⁹⁷⁷ *Sjællandske* 28.6.2013.
- ⁹⁷⁸ Bek-Pedersen 2002; www.slagelse.dk (set 28.6.2013).
- ⁹⁷⁹ *Sorø Amts Dagblad* 27.11.1945.
- ⁹⁸⁰ Chr. Madsen 1984, side 152-153.
- ⁹⁸¹ Chr. Madsen 1984, side 142-143; Espenhein 2010.
- ⁹⁸² Chr. Madsen 1984, side 153.
- ⁹⁸³ Møder 24.1., 28.3. og 19.9.1938 (Byrådsprotokoller 1937-1938 og 1938-39).
- ⁹⁸⁴ Erling Kristensen 1992-93; Erling Kristensen 1999; Hans Chr. Hansen 2003; *Sjællandske* 31.3.2009, 9.3.2010, 23.5.2012 og 4.5.2013; *Ugeavisen Slagelse* 20.4.2010; www.forsorgshistorien.dk (set 26.4.2013); www.slagelseleksikon.dk (set 16.4.2013).
- ⁹⁸⁵ *Det danske sygehusvæsen*, bd.1, side 560-569 (1962); Poulsen, Schrøder og Sørensen 2009 - upublicerede stikord anvendt med venlig tilladelse fra John Ulrich Poulsen, der døde sommeren 2013, og derfor ikke har set det færdige afsnit.
- ⁹⁸⁶ Møder 14.9. og 28.9.1916 samt 27.1.1919 (Byrådsprotokoller 1916-1917 og 1918-1919).
- ⁹⁸⁷ Møller, Abel 1925.
- ⁹⁸⁸ Personaleblad for Centralsygehuset i Slagelse 1982.
- ⁹⁸⁹ *UgeNyt*, uge 1, 2012; *Sjællandske* 10.12.2011 samt tillæg 30.5.2013; *Søndagsavisen* 30.12.2011; www.regionsjaelland.dk (set 18.6.2013). www.godtsygehusbyggeri.dk (set 18.6.2013).
- ⁹⁹⁰ www.immigrantmuseet.dk, afsnittet Højkonjunktur. (set 17.6.2013).
- ⁹⁹¹ Møde 24.5.1971 (Byrådsprotokol).
- ⁹⁹² www.immigrantmuseet.dk, afsnittene: 40 timers undervisning, Bolignød og Hvervning og arbejdsløshed (set 17.6.2013).
- ⁹⁹³ Møder 12.7., 23.8. og 25.10.1971 (Byrådsprotokol 1971).
- ⁹⁹⁴ Møde 12.2.1973 (Byrådsprotokol 1971).
- ⁹⁹⁵ Samtalen med A fandt sted 19.4.2013. A har ønsket at være anonym i beretningen.
- ⁹⁹⁶ Samtalen med Bekir Göde, Ahmet Cilek, Hasan Aydemir, Ali Yavuz og B fandt sted 3.5.2013. B har ønsket at være anonym i beretningen.
- ⁹⁹⁷ Samtalen med Sibel Pusat fandt sted 17.4.2013.

Kilder og litteratur

Utrykt materiale

Rigsarkivet

Danske Kancelli. Efterretninger om købstæderne og amterne, indsendte i henhold til oversekretærens skrivelse af 6. april 1743, 1743-46 (D102a).

Danske Kancelli. Efterretninger om skolevæsenet i købstæderne i Danmark, indsendte i henhold til cirkulære af 20. december 1783, 1784 (F43).

Danske Kancelli. Indlæg til Sjællandske Tegnelser (diverse år).

Danske Kancelli. Kopier af købstædernes privilegier indsendte i henhold til kgl. missive af 1648 29. juli, 1648-49 (pk. B117B).

Danske Kancelli. Sjællandske Registre (diverse år).

Danske Kancelli, 2. Departement. Registrantsager 1809 (pk. 18-91).

Danske Kancelli, Fællesafdelingen. Indberetninger om de danske købstadsskolars tilstand 1806-07 (G86).

Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet 1817-47, Industri- og Fabrikkontoret. Industritabeller for de danske provinser 1817-47.

Kabinetsekretariatet. Indkomne sager til memorialprotokol I, 1804 (pk. 283).

Kommercekollegiet, Dansk-norske sekretariat. Relationer over de danske stifters tilstand 1735-37.

Overvejsinspektoratet. Kort og tegninger (diverse år).

Rentekammeret. Kommissionerne af 26. august 1732 til at inkvirere hos købmændene og kræmmerne i købstæderne på Sjælland om forråd af vin, fransk brændevin, salt, tobak samt kramvarer ... 1732.

Rentekammeret. Kommissionsakter vedr. købstædernes økonomiske forhold 1682-85 (Rtk. 2215.245).

Retten i Slagelse. Slagelse Kriminalret. Diverse Dombogsudskrifter vedr. Forræderisager (1945-1947).

Retten i Slagelse. Slagelse Kriminalret. Domprotokol (Forræderisager 1945-1947).

Retten i Slagelse. Slagelse Kriminalret. Forræderisager (1945-1947).

Retten i Slagelse. Slagelse Kriminalret. Retsbog (Forræderisager 1945-1947).

Retten i Slagelse. Slagelse Kriminalret. Sagsliste (Forræderisager 1945-1947).

Sjællands Stiftamt. Brandtaksationsforretninger over ejendomme i købstæderne 1736.

Sjællands Stiftamt. Korrespondance vedr. Slagelse 1799 (B.15.-4).

Slagelse Byfoged. Skiftedokumenter 1810-12.

Slagelse Latinskole. Fortegnelse over disciplene 1740-1743.

Slagelse Luftværn. Sager fra Den tyske Værnemagts Flygtningelejr i Slagelse 1945, pakke 11.

Slagelse Luftværn: Sager vedr. Flygtninge og Flygtningelejre 1945-46, pakke 9 og 10.

Slagelse Politi. A-Journal (1939-1956) XIVa. 1-2: 1939 nr. 1 til 1943 nr. 220 samt 1943 nr. 221 til 1946 nr. 1069.

Slagelse Rådstue. Ager- og engprotokol over købstadens jorder 1768 (J-1).

Slagelse Rådstue. Brandtaksationsprotokol 1801-10 (L-7) og 1827-37 (L.10-L.11).

Slagelse Rådstue. Diverse papirer vedr. fattigvæsenet 1786-1868 (N-15).

Slagelse Rådstue. Fattigvæsenets regnskaber 1668-1750 (N-18).

Slagelse Rådstue. Forhandlingsprotokol for fattigkommissionen 1803-29 (N-2).

Slagelse Rådstue. Forskellige dokumenter vedrørende byens jorder 1639-1860 (I-1).

Slagelse Rådstue. Pergament: Christian 4's konfirmation på Niels Suurs gavebrev 1617.

Slagelse Rådstue. Protokol over Skt. Peders sogns fattige 1740-1802 (N-1).

Sorø Amt. Protokol over landhåndværkere 1816-47.

Erhvervsarkivet

Jonas Lund. Kassebog 1783-1809.

Hans Henrik Schou. Hovedbog 1844-47.

Nationalmuseets Historisk-Topografiske Arkiv

Diverse udgravningsberetninger.

Slagelse Stads- og Lokalarkiv

Borgerrepræsentationens forhandlingsprotokol 1858-65.

Rådstueprotokol 1857-68.

Byrådets forhandlingsprotokol 1869-76.

Byrådets forhandlingsprotokol 1877-91.

Byrådets forhandlingsprotokol 1891-1904.

Borgerrepræsentationens sager 1861, 1863 og 1864 (3 pk.).

Kommunalbestyrelsens sager 1865-71 (6 pk.).

Byrådets sager 1872-1914 (78 pk.).

Byrådssager 1945-1946, pakke 190.

Borgerskabsprotokol 1858-92 (kopi).

Borgerskabsprotokol 1801-1925. Alfabetisk register (kopi).

Forhandlingsprotokol for Indkvarteringskommissionen i Slagelse 1915-1919

Forhandlingsprotokol for Kommissionen for Vurderinger vedrørende Forbindelsesvejen. Rosenkildevej-Volden 1953.

Forhandlingsprotokol for Sognerådet i Slagelse Sct. Peders Landsogns Kommune 1943-48.

Forhandlingsprotokol for særlige udvalg og bestyrelser, valgt af Slagelse byråd.

Forhandlingsprotokol for Vurderingskommissionen vedr. Erstatninger i Anledning af den tyske Besættelsesmagts Benyttelse og Beskadigelse af dansk Ejendom for Slagelse Købstad

Sammenlægningsudvalgets beslutningsprotokol 2006.

Slagelse Byråds Journalsag 193/1940.

Valgbog ved Valget af Medlemmer til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Købstads Kommune d. 4. marts 1929.

Valgbog ved Valget af Medlemmer til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Købstads Kommune d. 3. marts 1933.

Valgbog ved Valget til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Købstads Kommune d. 2. marts 1937.

Valgbog ved Valget til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Købstads Kommune d. 5. maj 1943.

Valgbog ved Valget til Kommunalbestyrelsen i Slagelse Købstads Kommune d. 12. marts 1946.

Valgbog ved valget til kommunalbestyrelsen i Slagelse kommune d. 7. marts 1950.

Valgbog ved valget til kommunalbestyrelsen i Slagelse kommune d. 2. marts 1954.

Valgbog ved valget til kommunalbestyrelsen i Slagelse kommune d. 4. marts 1958.

Valgprotokol for Slagelse Købstadskommune 1909-1929.

Trykt materiale

- Af P. Arnskovs Erindringer, *Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt XIX*, 1931, s. 51-75.
- Afholdelsesbevælgelsen i Danmark*, red. af Frode Markersen II-III, 1939-40.
- Aktieselskabet Komplex Kierulff Slagelse Spritfabriker, *Illustreret Tidende* 1910:38, inserat, s. ii.
- Aktieselskabet Slagelse Bryghus, *Illustreret Tidende* 1910:38, inserat, s. i.
- Andersen, Axel: *90 år i Slagelse*, 1980.
- Andersen, Hanne: 25 sjove år på de skrå brædder, *Jul i Slagelse* III, 1996, s. 9-10.
- Andersen, Preben V.: Slagelse Velgørenhedsselskabs Sparekasse, *Jul i Slagelse* XII, 2005, s. 16-19.
- Andrén, Anders: *Den urbana scenen. Städer och samhäll i det medeltida Danmark* (Acta Archaeologica Lundensia), 1985.
- Antvorskov kirke*: Kirkeblad nr. 1, 2010.
- Arkil, Niels (red.): *Besættelsestidens Fakta, 2. Bind, 2. Del*, (1945-46), s. 1.209 ff.
- Arnskov, P.: Postgaard og Posthuse i Slagelse gennem Tiderne, *Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt IV*, 1915, s. 45-83.
- Arnskov, P.: *Slagelse By*, 1917 (Danske Byer og deres Mænd XXV), genoptryk 1982.
- Arnskov, P.: Slagelse Kram-Markedet for 50 Aar siden, *Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt VI*, 1917, s. 162-77.
- Arnskov, P.: Slagelse Ildebrands Historie, *Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt VII*, 1918, s. 105-41.
- Arnskov, P.: Slagelse Bys Forsvar mod Ildløs og Vold, *Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt IX*, 1920, s. 3-42.
- Arnskov, P.: *Bogen om Slagelse*, 1931.
- Banken for Slagelse og Omegn 1857 – 1. Juli – 1907*, [1907].
- Banning, Knud: *De sjællandske vækkelser. Sorø, Holbæk og Præstø amter samt Lolland-Falster og Bornholm*, 1961.
- Banning, Knud: *Forsamlinger og mormoner*, 1960 (Kirkehistoriske Studier 11. rk. nr. 8).
- Bastholm, Ellen: *Per Hillø. Kunst fra hjertet*, 2005.
- Bastholm, Hans: *Theoretisk og practisk Anvisning til Fatigvæsnets hensigtsmæssige Bestyrelse i Danmark uden for Hovedstaden saavel i Kjøbstæderne som paa Landet*, 1817.
- Bayer, J.T.: *Dansk Provindsindustri statistisk fremstillet*, 1885.
- Becker, Knuth.: *Det daglige Brød*, 1932.
- Becker-Christensen, Henrik: Stabelstadspolitikken 1658-1689, *Erhvervshistorisk Årbog 1975*, 1976, s. 90-105.
- Bek-Pedersen, Ruth: Hvis du vil lytte lidt til min historie...så passer jeg din hund, *Jul i Slagelse IX*, 2002, s. 30-33.
- Berdino, Benny og Lena Just Lund: Cirkus Arena, *Jul i Slagelse*, XIV, 2007, s. 13-15.
- Beretninger om biblioteksarbejdet i Slagelse Kommune, 1914-15 til 1974-75* (Bilag i byrådets trykte forhandlinger).
- Betænkning nr. 420. Kommuner og kommunestyre. Betænkning afgivet af kommunallovskommissionen*, 1966.
- Bernholm, P.H.: *Antvorskov gennem Tiderne til vore Dage*, 1942.
- Bisgaard, Lars: *De glemte altre. Gildernes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark*, 2001.
- Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard, red.: *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, 2002.
- Bjerg, Hans Christian: Garnisonen og lokalsamfundet, *Slagelse Garnison 75 år 1913-1988*, [1988], s. 11 ff.
- Bjørnvad, Anders: *Hjemmeheven. Det illegale arbejde på Sjælland og Lolland-Falster 1940-45*, 1988.
- Blomberg, Aage Fasmer: Lidt om Slagelse og Ringsted under Karl Gustav Krigene, *Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt XXIV*, 1936, s. 16-26.
- Blom-Hansen, Jens, Marius Ibsen, Thorkil Juul og Poul Erik Mouritzen: *Fra sogn til velfærdsproducent. Kommunestyret gennem fire årtier*, 2012.
- Boje, Per: *Danske provinskøbmands vareomsætning og kapitalforhold 1815-1847*, 1977.
- Boje, Per, Birgitte Dedenroth-Schou, Knud J.V. Jespersen og Jørgen Thomsen (red.): *Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år*, 1991.
- Bolig- og Huslejevforhold i Danmarks Købstæder i Aaret 1911, *Statistisk Tabelværk 5 rk. A XI*, 1915.
- Boll, P.M.: William Christopher Zeise. En berømt dansk kemiker og hans farmaceutiske familie, *Theriaca. Samlinger til farmaciens og medicinens historie*, hæfte XXV, oktober 1979.
- Both, L.: *Danmark. En historisk-topographisk Beskrivelse I*, 1871.
- Bovrupkartoteket*, 1946.
- Branner, V.: Da Gymnastikforeningen begyndte, *Jul i Slagelse* 1935, s. 21.
- Brockdorff: *Den danske Armees Uniformer*, 1804.
- Bruun, Daniel: *Danmarks Land og Folk V*, 1921.
- Bruun, Henry: Den sociale Udvikling i Byerne 1857-71, *Sociale Studier i dansk Historie efter 1857*, red. af Povl Engelstoft og Hans Jensen, 1930, s. 1-26 (Studier fra Institut for Historie og Samfundskonometri I).
- Bruun, Henry: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900*, 1938, genoptryk 1977.

- Buch, Roger og Jørgen Elklit: *Nye kommunalvalg?*, 2007.
- Burchardt, Jørgen: *Arbejdsliv og teknologi. Vilh. I.anges Tobaksfabrik Slagelse 1873-1966*, 1995.
- Buchart Petersen, Hans: *Den røde Godsejer fortæller*, 2003.
- Buur, Poul: Festlig 108-årig – og ca. 3½ million gæster, *Jul i Slagelse V*, 1998, s. 25-27.
- Buur-Nielsen, Poul: Slagelse Sparekasse har dybe rødder i Slagelses historie, *Jul i Slagelse II*, 1995, s. 5-7.
- Bøgh, Anders: *Sejren i kvindens hånd. Kampen om magten i Norden ca. 1365-89*, 2003.
- Børsen* 16.6.2004.
- Calmar, Jørgen: Sct. Michaels nat – hele familien kulturnat, *Jul i Slagelse V*, 1998, s. 36-38.
- Christensen, Claus Bundgård, Joachim Lund, Niels Wiium Olesen og Jakob Sørensen: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45*, 2005.
- Cedergreen Bech, Sv., red.: *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, 1979ff.
- Christensen, Erik Kjærsgaard: Arla's mejeri i Slagelse grundlagt af visionære bønder, *Landbrug Øst*, 5.2.2013.
- Christensen, Jonna Duch og Søren Federspiel: *Spar Trelleborg – et moderne eventyr 1855-2005*, [2005].
- Christensen, K.E.: Erindringer fra besættelsestiden 1944-45, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt LXVIII*, 1981, s. 32-44.
- Christensen, Søren Bitsch: De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer, *Middelalderbyen* (Danske Bystudier, 1), red. af Søren Bitsch Christensen, 2004, s. 13-62.
- Christiansen, Helge: Ny mindesten, *Lokalhistorier*, 5. samling, 1994, s. 3-15.
- Christiansen, Helge: Slagelse som havneby, *Jul i Slagelse XVI*, 2009, s. 23.
- Christiansen, Jørgen: At glæde og fornøje, *Jul i Slagelse I*, 1994, s. 18-19.
- Christiansen, Jørgen og Jørgen Kanding, red.: *Teaterliv i Slagelse 1815-1988. Træk af teatrets historie i Slagelse gennem to århundreder*, 1988.
- Christiansen, Peter Munk og Michael Baggesen Klitgaard (red.): *Den utænkkelige reform*, 2008.
- Christiansen, Søren Billeschou og Rasmus Hyllested: *På den forherte side. De danske landssviger efter befrielsen*, 2011.
- Clark, Peter: *European Cities and Towns 400-2000*, 2009.
- Dam, E. og A. Schæffer: *De danske Apotekers Historie I-II*, 1928-33.
- Danmarks Kirker. Sorø Amt*, ved Victor Hermansen og Poul Nørlund, 1. halvbind.
- Danmarks Riges Brevue*, udg. af det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Franz Blatt m.fl., 1938ff.
- Danske Kommuner*, nr. 35, 2012.
- Degn, Ole: De nylagte byer og byudviklingen i Danmark 1600-1800, *Urbaniseringsprocessen i Norden, Del 2, De anlagte steder på 1600-1700 tallet*. (Det XVII. nordiske historikermøde, Trondheim 1977), red. af Grethe Authén Blom, 1977, s. 9-48.
- Degn, Ole: De gamle købstæders markjordsarealer og landbrugsaktiviteter, *Købstadens landbrug gennem 400 år. Rapport fra seminar i Den Gamle By 21. september 1998*, red. af Trine Loch Elkjær.
- Denta, Johan: Slagelses kulturelle centrum "Bygnin-gen", *Jul i Slagelse II*, 1995, s. 15-18.
- Elkjær og Thomas Bloch Ravn, 1998, s. 31-45.
- Den Danske Købstadsforening: *Købstadskommunernes fremtidige grænser*, Bind 2, 1965.
- Den interessante Kampkreds' Erobring, *Social-Demokraten* 9.2.1925.
- Den sjællandske øgruppens landmilitære domiciler*, bind 1, udg. af Østre Landsdelskommando, 1980.
- Det danske sygelhusvæsen*, bind 1, 1962, s. 560-569.
- Detalieret Fremstilling af Folkemængden i Kongeriget Danmark den 1. Februar 1850 efter Fødested, *Statistisk Tabelværk* ny rk. VII, 1853.
- Dollerup, Preben: *Brugsforeningerne 1866-1896. Sociale, økonomiske og politiske undersøgelser i de danske brugsforeningers historie fra 1866 til 1896*, 1966.
- Drejer, A. Axelsen: *Andelsslagterierne gennem 75 år 1887-1962*, [1962], s. 247-48.
- Dybdahl, Vagn: *Det nye samfund på vej 1871-1913*, 1982 (Dansk Socialhistorie V).
- Dyhys Skole (udg.): *125 års jubilæumsskrift 1881-2006*, [2006].
- Elkhit, Jørgen og Mogens N. Pedersen (red.): *Kampen om den nye kommune*, 2006.
- Ellbrecht, G.: *Dansk Mejeristat, Bind 2: Holbæk Amt, Sorø Amt, Præstø Amt, Bornholms Amt, Maribo Amt*, 1931, s. 168-69.
- Elle Jensen, F.: Pastor Hans Bastholm i Slagelse, *Aar-bog for Historisk Samfund for Sorø Amt XXXV*, 1947, s. 77-97.
- Elsøe Jensen, Jørgen: *Danmarks Middelalderlige Byplaner. Syd- og Vestsjælland*, 1999.
- En detalieret Fremstilling af Folkemængden i Kongeriget Danmark i Aaret 1850 samt af Ægteskaberne, Fødslerne og Dødsfaldene sammesteds i Aarene 1845-1849, *Statistisk Tabelværk* ny rk. I, 1850.
- En markedsdag i Slagelse 1882, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt LXIII*, 1976, s. 86-95.
- En tabellarisk Oversigt over de Valgberettigede ved Folkethingsvalg i Kongeriget Danmark og over Valgrettens Afbenyttelse sammesteds i Aaret 1849, *Statistisk Tabelværk* ny rk. II, 1851.
- Engberg, Jens: *Magten og kulturen, bind 1, Dansk kultur-politik 1750-1900*, 2005.
- Engelhardt, Juliane: *Boyerskab og sællesskab. De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*, 2010.
- Eriksen, Herluf: *Et grundtvigsk kirkeligt kulturcentrum. Liselund gennem hundrede år*, 2008.
- Erslev, Kr. og W. Møllerup, udg.: *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, 1879.
- Espenhein, Preben: Slagelse. Indtryk, stemninger og erindringer fra 1950'erne, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt XCVII*, 2010, s. 97-132.
- Etting, Vivian: Skatten fra Slagelse. Det største af 1300-tallets mange skattefund, *Danefø. Skattefund fra den danske muld. Til Hendes Majestæt Dronning Margre-*

- the 2., red. af Michael Andersen og Poul Otto Nielsen, 2010, s. 242-45.
- Extract af Slagelse Communalbestyrelses Forhandlinger 1857.
- Ekstrakt af Regnskabet for Slagelse Kommunes Indtægter og Udgifter for Aaret 1880, 1885, 1890 og 1899.
- Falch, Henrik: *Hashøj Kommune i 40 år*, 2006 (udgivet af Hashøj Kommune).
- Favrholdt, B.: *1897 – Slagelse Biblioteks Historie – 1947*, [1947].
- Federspiel, Søren, Flemming Hammersam, Margaret Nielsen og Anne-Lise Walsted: *Arbejdernes 1. maj. Arbejderbevægelsens internationale demonstrationsdag i tekst og billeder 1890-1990*, 1990.
- Fenger, Ole: "Kirker rejser alle vegne", 1050-1250. *Cyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bind 4, 1989.
- Feldbæk, Ole: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, 1993.
- Flytningeadministrationen: *Flytninge i Danmark 1945-1949*, 1950.
- Fog-Petersen, Gunnar: *Vor Regering og Rigsdag*, 1938.
- Foldager, Troels: *Musica i Slagelse*, *Jul i Slagelse IX* 2002 s. 34-37.
- Folkemængden i det egentlige Danmark den 1. Februar 1911, *Statistiske Meddelelser* 4. rk. XXXVII:1, 1911.
- Folketal, areal og klima 1901-60, *Statistiske Undersøgelser* nr. 10, 1964.
- Foreningsliv i Vestsjællands Amt – en arkivregistratur, 1989.
- Fransen, Bent: *Vilhelm Pedersen Maskinfabrik i Høng – fabrikant Vilhelm Pedersen og hans livsværk*, 2008.
- Fransen, Jens: *I medgang og modgang. Danmarks Kommunistiske parti i Slagelse 1979-2011*, 2011.
- Frederik den Femtes rejse gennem Danmark til Norge 1749, skildret i samtidige tegninger af P.I. Grønvold, 1949.
- Frederiksen, Uffe og Hanne Larsen: *Vejen går til Bredegade.....*, *Jul i Slagelse I*, 1994, s. 8-10.
- Friis, F.R.: *Bidrag til Slagelse Bys Historie*, 1875, genoptryk med supplement 1975.
- Fussing, Hans H.: *Skatter og krigsudskrivninger i Slagelse 1651-1661*, *Årbog for Historisk Samsfund for Sorø Amt XXXX*, 1953, s. 64-79.
- Fællesorganisationens Boligforening Slagelse: *Dialog nr. 3*, 28. årgang, 2012.
- Galster, Georg: *Møntfund i Sorø Amt*, *Aarboeg for Historisk Samsfund for Sorø Amt XVII*, 1929, s. 3-36.
- Gertz, G.W.: *Det kommunale Skolevæsen i Slagelse i Halvfemserne*, *Jul i Slagelse* 1935, s. 22-24.
- Glarbo, Henny: *Slagelse Latinske skole*, *Aarboeg for Historisk Samsfund for Sorø Amt XVIII*, 1930, s. 66-103.
- Glatved, Chr.: *Provinsens sommerrevyer. Fra firsernes glade halvfemsere til i dag*, 1979.
- Glimt af Slagelse Baptistmenigheds 125 årige historie. 1842-1967*, [1967].
- Grand, Leise: *Slagelse Kloster*, *Jul i Slagelse XVII*, 2010, s. 14-15.
- Grinder-Hansen, Keld: *Hvor der handles, der spildes. Hvad 3300 mønter fortæller om Tårnboeg ved Korsør*, *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1994, s. 186-96.
- Grinder-Hansen, Poul: *Frederik 2. Danmarks renæssancekonge*, 2013.
- Gross, Kjeld: H.C. Kapel, *Vulkanen. Ren lava, Lokalarkiver i Vestsjællands Amt LXX* årgang, nr. 1, 2000, s. 11-18.
- Gross, Kjeld: Hans Carl Henrik Kapel, *Jul i Slagelse XI*, 2004, s. 19-28.
- Grønvold & Schou – Andresen og alle os andre, *Jul i Slagelse I*, 1994, s. 5-7.
- Grønvold & Schou's Trælasthandel, *Illustreret Tidende* 1910:38, inserat, s. iv.
- Gudmundsen, M.K.: *Dansk Handel og Industri. Holbæk-Sorø-Præstø-Frederiksborg og Københavns Amter*, Bind 1, 1936.
- Gær- og Spiritusindustriens Historie i Danmark. Aktieselskabet De Danske Spritfabrikker 1881-1931*, 1931.
- H.P. Philipsen, *Illustreret Tidende* 1910:38, inserat, s. v.
- Hachenberger, Herman: *Der var en Tid -*, *Jul i Slagelse* 1933, s. 13-17.
- Heilmann, J.: *Bidrag til Slagelse Bys Historie*, 1885.
- Hansen, Frede: *Socialdemokratiet i Slagelse gennem 90 år*, *Årbog for Historisk Samsfund for Sorø Amt LXVI*, 1979, s. 7-40.
- Hansen, Frede og Torben Denta (red.): *Landsgrav Fri-skole 125 år 1869-1994*, [1994].
- Hansen, Hans Christian: *En landsby for handicappede i Slagelse*, *Jul i Slagelse X*, 2003, s. 13-15.
- Hansen, John: *Slagelse Erhvervshistorie 1950-2000*, 2000.
- Hansen, Ole og Jan F. Hansen: *Illegal udrykning. Modstandskampen i Slagelse under den tyske besættelse*, 1995.
- Hansen, Svend Aage og Ingrid Henriksen: *Sociale brydninger 1914-1939*, *Dansk social historie*, bind 6, 1980.
- Hansen, Torben: *Slagelsehistorie 1 – Fra stenalder til købstad*, 2012.
- Havrehed, Henrik: *De tyske flytninge i Danmark 1945-1949*, 1987.
- Heide-Jørgensen, Mogens: *Indenrigsministeriet 1848-1998*, 1998.
- Hellesen, Jette Kjærulff: *Arbejderne i Korsør 1850-1895*, 1990.
- Hellesen, Jette Kjærulff: "Uvidenhed er Trældom, Kundskab er Magt". *Arbejds mændene i Korsør 1896-1996*, 1996.
- Hellesen, Jette Kjærulff og Ole Tuxen: "Fattige Børns Antagelse i de publice Latinske Skoler og Forsendelse til Academi" i det 18. århundrede, *Tradition og kritik. Festskrift til Svend Ellehøj den 8. september 1984*, red. af Grethe Christensen m.fl., 1984, s. 321-50.
- Hellesen, Jette Kjærulff og Ole Tuxen: *Korsør i 15.000 år*, 2006.
- Hellesen, Jette Kjærulff og Ole Tuxen: *Elsforsyning i Slagelse. Slagelse kommunale elværks 100 års jubilæum 2009*, 2009.
- Henningsen, Sven: *Studier over den økonomiske Liberalismes gennembrud i Danmark. Landhaandværket*, 1944.
- Henriksen, Alfred: 20 år af mit liv, ved F. Henriksen, Slagelse, *Årbog for Historisk Samsfund for Sorø Amt LXVIII*, 1981, s. 86-93.
- Henriksen, Frede: *Lidt af historien om Slagelse Svendeforening. Stiftet 1846*, 1988.
- Henriksen, Frede: *Malerskolen i Slagelse 1909-1994*, 1994.

- Henriksen, H.: *Slagelse Børneansly 1869-1944*, [1944].
- Hertig, Henrik, udg.: *Peder Hansen Resen, Atlas Danicus, Vestsjællands købstæder*, 1996.
- Hertz, Johannes: Salpeterproduktion på Antvorskov Kloster og Slot, *Skalk nr. 3*, 1965, s. 11-15.
- Hoffmann, Joh.: Slagelse Borger- og Friskole. Efter 1815, *Vor Ungdom* 1899, s. 687-716.
- Holm, Stephen: *100 år Katolsk Menighed i Slagelse. 75 år Vor Frue Kirke (1931-2006)*, 2006.
- Holm, Stephen: Katolsk menighed i Slagelse gennem 100 år. Vor Frue Kirke i 75 år, *Jul i Slagelse XIII*, 2006 (b), s. 24-28.
- Holmgaard, Otto: *Slagelse Helligaandshus og Hospital*, 1935.
- Holmgaard, Otto og Erik B. Nissen: *Slagelsebogen*, 1968.
- Hvidtfeldt, Vibeke: Slagelse Centralbibliotek gennem 100 år, *Jul i Slagelse VI*, 1999, s. 31-33.
- Hvidtfeldt, Vibeke: Frese 1944-2005, *Jul i Slagelse XII*, 2005, s. 27-31.
- Huglstad, Allan: *Mange skurke få helle – og alle de andre: Vordingborg og Sydsjælland 1939-1949*, 2011.
- Ilse, Grethe: Planer og virkeliggørelse – om oprettelse af en borgerskole i Køge 1808, *Skole. Dannelse. Samfund. Festschrift til Vagn Skovgaard-Petersen 31. maj 1991*, red. af Harry Hauge m.fl., 1991, s. 119-30.
- Indbydelsesskrift til Afgangsprøven og Aarsprøven i Slagelse Realskole 1873, 1873.*
- Information*, 1946.
- Ingemann, B.S.: *Levnetsbog*, 1862, genoptryk 1962.
- Ingeniøren*, 1963.
- Institut for Center Planlægning A/S: *Slagelse Kommune: Detailhandelens udviklingsmuligheder*, 2012.
- Iuul, Stig, udg.: *Kong Christian den Femtes Danske Lov ...*, 1949
- Ivertsen, Ole Christian: Pakhuset – Sct. Mikkel Sogn, *Jul i Slagelse IV*, 1997, s. 11-12.
- J.P. Mysters Visitatsdagbøger*, ved Bjørn Kornerup II, 1937.
- J.P. Trap Kongeriget Danmark*, 3. udg. II.
- J.P. Trap Kongeriget Danmark*, 4. udg. III.
- Jacobsen, Fritz: Tilstanden i Sorø Amts Købstæder 1660 og 1682, *Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt XXXI*, 1943, s. 90-110.
- Jacobsen, Grethe: *Håndværket kommer til Danmark. Tiden før 1550 (Håndværkets kulturhistorie, bind 1)*, 1982.
- Jacobsen, Grethe: Dansk købstadslovgivning i middelalderen, *Historie*, 1992, s. 393-439.
- Jansen, Henrik, Tore Nyberg og Thomas Riis: Danske byers fremvækst og udvikling i middelalderen, *Urbaniseringsprocessen i Norden, Del 1, Middelaldersteder (Det XVII. nordiske historikermøde, Trondheim 1977)*, red. af Grethe Authén Blom, 1977, s. 9-90.
- Jensen, Emil: *En håndværker fortæller om svundne tider og typer*, [1950].
- Jensen, Hans: *Politiske Personer og Begivenheder. Erindringer fra 70'erne til vore Dage*, 1917.
- Jensen, Ib: Vi tror på nisser, *Jul i Slagelse V*, 1998, s. 22-23.
- Jensen, J. og C.M. Olsen: *Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark i Tiden fra 1871 til 1900, 1901*, genoptryk 1977.
- Jensen, Jack: *På sporet af de glemte biografer*, *Ugeavisen Slagelse*, 29.11.2011.
- Jensen, Poul: Det var dengang, *Søndermarksskolen 25 år 1973-1988. Festskrift i anledning af Søndermarksskolens jubilæum*, 1988, s. 2-5.
- Jensen, Andreas K. og P. Arnskov: *Danske Byer og deres Mænd XXV: Slagelse By*, 1917.
- Jensen, William: *Williams bog. Scener fra et langt liv*, 2004.
- Jessen, Johs C.: *Slagelse Herreds Skolehistorie 1721-1830*, 1942.
- Johansen, Hans Chr., Jørgen Mikkelsen og Jens Ole Christensen: Den danske garnisonsby, *Nordens garnisonssteder. Slutrapport från ett forskningsprojekt*, red. af Gunnar Artéus, 1997, s. 11-81.
- Jubilæumsskrift for Slagelse Museum 1978 - 24. april - 2003*, [2003].
- Juridisk og Statsvidenskabelig Stal*, 1952.
- Jørgensen, Bent: *Stednavne i Vestsjællands Amt ... (Danmarks Stednavne nr. 24)*, 2001.
- Jørgensen, Carl E.: Latinskolereduktionen 1740, *Uddannelseshistorie*, 2001, s. 70-142.
- Jørgensen, Harald: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, 1940, genoptryk 1979.
- Jørgensen, Jens: *12 billeder af en bys historie. Slagelse 1288-1988*, 1988.
- Jørgensen, Jens og Børge Riis Larsen: *H.C. Andersen og Slagelse lærde Skole*, 2005.
- Jørgensen, John: Biografiv i Slagelse, *Jul i Slagelse IX*, 2002, s. 4-11.
- Jørgensen, Peder: *De første 100 år. Arbejdernes Fællesorganisation Slagelse 1890-1990*, 1990.
- Kalundborg Museum: *Folder om skanser og befæstningsværker*, u.å.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag, 1551-1660 [39 bind]*, udg. af C.F. Bricka m.fl., 1885-2005.
- Kanding, Jørgen: Kulturkredsen i Slagelse, *Jul i Slagelse XIII*, 2006, s.46-48.
- Kanding, Jørgen: Flagmasten ved Antvorskov, *Jul i Slagelse XIV*, 2007, s.16-19.
- Kanding, Jørgen: Slagelse Centralbibliotek. Folkebogsamling, centralbibliotek & folkebibliotek, *Jul i Slagelse XV*, 2008, s.23-24.
- Keidser, Erik: *Erindringer*, Politihistorisk arkiv, 1983.
- Kerstens, H.: *Slagelse bys kloaker. Lidt om deres tilblivelse og om udbygningen i den nærmeste fremtid*, 1958.
- Kidde-Hansen, J.: Gardehusarregimentets værdigrundlag, *Jul i Slagelse IX*, 2002, s. 56-57.
- Knudsen, Gunnar: Hellig Anders, *Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt I*, 1912, s. 10-53.
- Knudsen, Gunnar: Vaarby Aa, *Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt III*, 1914, s. 77-97.
- Knudsen, Gunnar: Helgendyrkelse i Slagelse, *Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt V*, 1916, s. 3-47.

- Knudsen, Gunnar. Navnet Slagelse, *Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt XXXI*, 1943, s. 43-47.
- Knudsen, Knud: *Arbejdskonflikternes historie i Danmark. Arbejdskampe og arbejderbevægelse 1870-1940*, 1999.
- Koch, Ejler m.fl.: *Kommunesammenlægning. En undersøgelse af sammenlægningen omkring Skælskør 1.4.1966, dens forudsætninger og dens konsekvenser*, 1972
- Kock, Ejler, Johs. Lysbjerg, George Nellemann, Iørn Piø, Christian H. Rasmussen og Jon Sundbo: *Kommunesammenlægning: En undersøgelse af sammenlægningen omkring 1.4.1966, dens forudsætninger og dens konsekvenser*, 1972.
- Koch, Hanne Dahlerup: *Middelalderens gader, KUML*, 2000, s. 239-306.
- Kommunal Håndbogen*, 35. årgang, 2004.
- Kontantforretningen. Aktieselskabet J.P. Nielsen, *Illustreret Tidende* 1910:38, inserat, s. iii.
- Korsør Avis*.
- Kraks Blå Bog*, 1943 og 1975.
- Kristensen, Erling: *Andersvænge, Årsskrift for Slaglesia* 1992-93, s. 20-36.
- Kristensen, Erling: *Andersvænge – omsorg gennem seks årtier, Jul i Slagelse VI*, 1999, s. 28-30.
- Krogh, Tyge: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, 2000.
- Kroman, Erik, udg.: *Dannmarks gamle købstadlovgivning, bind III: Sjælland, Lolland, Falster, Møn, Fyn og Lange-land*, 1955.
- Kunsten i Slagelse Kommune*, folder udgivet af Slagelse Kommune, u.å.
- Kaarsted, Tage: *De Danske Ministerier 1929-1953*, 1976.
- La Cour, L.F.: *Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie*, 1926.
- Lang, J.O.: *Danske Gasværkers Historie. Gasværkerne og deres Mænd*, 1922.
- Larsen, Adolf: *100 år 1873-1973. Grønvold og Schous Trælshandel*, 1973.
- Larsen, Børge H.: *Dreng i Slagelse under besættelsen. Erindringer fra krigsårene 1940-1945, Jul i Slagelse LXX*, 2012, s. 35-38.
- Larsen, Christian: *Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807*, 1999.
- Larsen, Christian: *Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793*, 2002.
- Larsen, Christian: *Hoveriet og arbejdet skal gøres, krop-phen skal bruges; sjælen kan have, hvem der vil ... Biskop Herstlebs visitatsindberetninger 1739-1845*, 2003.
- Larsen, Christian: *Urban schools, 1537-1850, Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848*, red. af Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen, 2008, s. 411-32.
- Larsen, J.C. og Chr. Sørensen: *Arbejdsmandenes Forbund for Sjælland og Øerne*, 1915.
- Lauridsen, Finn H.: *En sjællandsk storkøbmand. Af agent H.H. Schous levned og optegnelser, Erhvervshistorisk Årbog VII*, 1955, s. 88-127.
- Lauridsen, Henning Ringgaard, red.: *Viborgs historie I. Oldtid-1726*, 1998.
- Lembøl, Hans og Finn Schou-Larsen: *Borgmester Aage Nørgaard, Jul i Slagelse XVI*, 2009, s. 48-49.
- Lindah, Fritze og Jørgen Steen Jensen: *Skattefundet fra Slagelse 1883, Årbog for Nordisk Oldkyndighed*, 1983, s. 123-82.
- Lov om den kommunale Beskatning i Købstæderne udenfor København 11.2.1863*.
- Lov om Ændring i og Tillæg til Lov af 26de Maj 1868 om Købstadkommunernes Styrelse, Lov Nummer 112 af 1.3.1919*.
- Love for Slagelse Arbejds-Anstalt, med 6 Tabeller, og et Anhang til Skoleplanen af 20de Sept. 1799*, 1800.
- Lynning, K. Hays: *Kampen om Dannelsesbjergtet*, 2007.
- Lysdal, Carsten: *SDU fejrer fire kandidater, Sjællandske* 15. august, 1. sektion s. 6, 2012.
- Madsen, Chr.: *Gamle Slagelse-billeder I*, 1982.
- Madsen, Chr.: *Gamle Slagelse-billeder II*, 1984.
- Madsen, Rich. (red.): *Slagelse, Vestsjællands hovedstad*, 1947.
- Madsen, Otto og Anders Monrad Møller: *Odense toldkammers historie 1632-1988*, 1989.
- Mainz, P.: *Bund- og topgymnasier har karakterforskel på 3 til eksamen, Politiken* 22. maj, 1. sektion s. 8, 2012.
- Matthiessen, Hugo: *Hugo Matthiessens Skælskør, Korsør og Slagelse: fotograferet 1913-1919*, 2011.
- Meile, Eva: *Oh Slagelse. Om en by og en barndom* 2009 s. 28-38.
- Melgaard, Vilhelm: *Arbejdernes Fællesbageri i Slagelse 1913-1938. Glimt af Bagerikooperationens Historie i Danmark gennem 25 Aar*, 1938.
- Melgaard, Vilhelm: *Slagelse under Besættelsen efter Dagbogsoptegnelser, Puteus. Aarsskrift for Slagelse Elevsamfund*, 1946, s. 15-50.
- Mensberg, Margit og Knud Garup: *Receptkuverter – en kort historisk orientering, Jul i Slagelse II*, 1995, s. 39-41.
- Mikkelsen, Jørgen: *Korn, købmænd og kreditter. Om kornhandel og kornpriser i Sydvestsjælland ca. 1740-1807, Fortid og Nutid*, 1993, s. 178-213.
- Mikkelsen, Jørgen: *Sjællandske markeder 1775-1800, Historie*, 1994, s. 1-39.
- Mikkelsen, Jørgen: *Købnandens kontakflade – en regionalundersøgelse, Erhvervshistorisk Årbog 1994*, 1995, s. 106-45.
- Mikkelsen, Jørgen: *Søfart og havneadministration i Korsør og Skælskør ca. 1740-1800, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*, bind 82, 1995, s. 7-52.
- Mikkelsen, Jørgen: *By – land – øvrighed. Studier i sjællandske købstæders økonomi og administration ca. 1740-1807 med særligt henblik på Korsør, Skælskør og Slagelse*, utrykt ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 1995.
- Mikkelsen, Jørgen: *"Handlingen i de Smaa Købstæder bestaaer i dend bahre Credit", Det store i det små (Skrifter udgivet af Lokallhistorisk Afdeling, nr. 10)*, red. af Knud Prange m.fl., 1997, s. 119-43.
- Mikkelsen, Jørgen: *Poor relief in provincial towns in the Kingdom of Denmark and the Duchy of Schleswig, ca. 1700-1850, Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848*, red. af Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen, 2008, s. 365-410.
- Mikkelsen, Jørgen: *Urbanisering og bysystemer i Europa indtil ca. 1800. En oversigt over nyere forskningsresultater*, 2012.

- Mikkelsen, Jørgen: Købstadslandbruget og kampen om byernes naturlige ressourcer, *Landbohistorisk Tidsskrift* 2012:2, 2013, s. 9-44.
- Mikkelsen, Stella Borne: Slagelse værgeråd – et stykke historie om børn i Slagelse omkring år 1905, *Jul i Slagelse* XV, 2008, s. 29-32.
- Mikkelsen, Stella Borne og Jørgen Mikkelsen: Slagelseegnen og de store vejanlæggelser i 1700-tallet, *Jul i Slagelse* XVI, 2009, 13-17.
- Moesgaard, Jens Christian: Møntprægning i Ringsted og Slagelse i 1000-tallet, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*, bind 87, 2000, s. 40-49.
- Morsing, T., red.: *William Christopher Zeise – en dansk kemiker*, 1990.
- Morten Vævers saga fortalt af ham selv, ved Poul Dyssegaard, 1958.
- Mouritzen, Poul Erik (red.): *Stort er godt*, 2006.
- Munch, P.: *Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør (1619-1848)* II, 1900, genoptryk 1977.
- Møller, Abel: Slagelse kommunale Sygehus, *Tidsskrift for danske Sygehuse*, nr. 12, 1925, s. 99-102.
- Møller, Anders Monrad: *Posttrylter, dagvoegn og fodpost. P&Ts historie 1711-1850*, 1992.
- Nedergaard, Paul: *Personalthistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1849-1949* II, 1954.
- Nielsen, A. Rønnekilde: Tyendemarked på Slagelse Fisketorv, *Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt* XXXII, 1944, s. 97-100.
- Nielsen, Carsten Egø: *Farvel til Sct. Peder! Sct. Peder's landsogn's historie 1949-1970*, 2006a.
- Nielsen, Carsten Egø: Kommunestyrets historie og udvikling, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* XCIII, 2006b, s. 9-56.
- Nielsen, Carsten Egø: Jernbaner i den nye Slagelse kommune, del 1 og del 2, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* XCV, 2008, s. 77-112 og XCVI, 2009, s. 51-72.
- Nielsen, Carsten Egø: Slagelse jazzklub på Moulin Rouge – anno 1969, *Jul i Slagelse* XVII, 2010, s. 41-47.
- Nielsen, Carsten Egø: De tyske flygtninge i Slagelse 1945, *Jul i Slagelse* XVIII, 2011, s. 44-51.
- Nielsen, Carsten Egø: Var Slagelse en nazistisk højborg? *Jul i Slagelse* IXX, 2012, s. 39-48.
- Nielsen, Chr.: *Dansk Typograf forbund. Slagelse Afdeling gennem 50 år*, 1931.
- Nielsen, Erik: Koleraen i Vestsjælland 1857, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* LXIX, 1982, s. 21-32.
- Nielsen, H.K.: *Slagelse som militært domicil*, 1979.
- Nielsen, H.K.: *Gammel Torv i Slagelse*, 1980.
- Nielsen, H.K.: *Stenstuegadekvarteret i Slagelse*, 1981.
- Nielsen, H.K.: Slagelses gamle købmandsgårde, *Jul i Slagelse* III, 1996, s. 5-7.
- Nielsen, H.K.: *Fortidens læger og sygehuse i Slagelse*, 1997.
- Nielsen, Helge: *Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834*, 1960.
- Nielsen, Helge: *Middelalderen bag tallene. Middelalderens befolkningsudvikling, landbrug, bebyggelse og økonomi* belyst ud fra listerne i Kong Valdemars Jordebog og andre kilder, 2010.
- Nielsen, Henning: Tårnborg – en handelsplads dukker frem, *Sorø Amts Museum – i feltet med spade og båndoptager. Jubilæumsskrift i anledning af museets 75-årige beståen den 25. juni 1991*, 1991, s. 51-76.
- Nielsen, Jens-Emil: *Pigtrådsmusik. Dansk rock 1960-1966*, 2011, side 12 ff.
- Nielsen, Ole G.: *I byens larm en skole stod. Skoletliv i Slagelse gennem 200 år*, 1981.
- Nielsen, Ole G.: Jøderne i Slagelse, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* LXIV, 1977, s. 19-26.
- Nielsen, Ole G.: Fra centrum i købstaden til vejkryds i bymidten, *Jul i Slagelse* III, 1996, s. 27-29.
- Nielsen, Ole G.: *Fra det nu forsvundne Slagelse*, 1999.
- Nielsen, Ole G.: Lillevang, *Jul i Slagelse* XI, 2004, s. 40-41.
- Nielsen, Ole G.: P.W. Jespersen, *Jul i Slagelse* XII, 2005 s. 38f.
- Nielsen, Poul Villy: Vognmand P. Johansen, *Jul i Slagelse* XV, 2008, s. 33-34.
- Nielsen, Poul Villy: Mindestøtten for J.H.G. Tauber, *Jul i Slagelse* XVIII, 2011, s. 22-24.
- Nielsen, Rasmus: Folkemøder i Sorø Amt (1847-54), *Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt* XXXVI, 1948, s. 97-115.
- Nielsen, Richard G.: *Mennesker og miljøer i det gamle Slagelse*, 1976.
- Nielsen, Stig Fjord: *Slagelse Centralbibliotek 1998. Folkebibliotek gennem hundrede år*, 1998.
- Nielsen, Stig Fjord: *H.C. Andersen i Slagelse*, 2005.
- Nielsen, Stig Fjord: Historien om en nazist, *Jul i Slagelse* XV, 2008, s. 35-37.
- Norström, Åke: *1500-talets Malmö. Om människor i en stad*, 2012.
- Nyberg, N. Chr.: *Slagelse Haandværker- og Industriforening 1855 – 14. april – 1930*, 1930.
- Nyberg, N. Chr.: Et Udsnit af Musiklivet i Slagelse. Slagelse Musik- og Sangforening gennem 80 Aar, *Jul i Slagelse* 1933, s. 33-36.
- Nyberg, N. Chr.: Et Forskønnelsesarbejde, der begyndte for 100 Aar siden, *Jul i Slagelse* 1935, s. 5-8.
- Nyberg, N. Chr.: *Slagelse Andels Svinestagteri gennem 50 Aar*, 1938.
- Nyberg, N. Chr.: *Avis i 125 Aar*, 1940.
- Nyberg, N. Chr.: *Kontantforretningen i Slagelse gennem 50 Aar. 1891 – 1. September – 1941* [1941]
- Nyberg, Ebbe: Kirke og sogn i højmiddelalderens by, *Middelalderbyen* (Danske Bystudier, 1), red. af Søren Bitsch Christensen, 2004, s. 113-90.
- Nyrop, C.: *Samling af Danmarks Lavsskraer fra Middelalderen ...*, 1895-1904 (1. hæfte, 1895; 2. hæfte, 1896; 1. binds 2. hæfte, 1900; 2. binds 3. hæfte, 1895-1904).
- Nøjgaard, Niels: Bidrag til Slagelse Latinskoles Historie, *Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt* XXIX, 1941, s. 8-41.
- Nørr, Erik: Tvangsarbejde og kommunal produktionsvirksomhed. Lokalsamfundets holdning til forholdet mellem fattighjælp og arbejdspligt 1800-1840, *Slægter – Skjolde – Steder. Festskrift til Knud Prange 6. juni 1990* (Odense University Studies in History and So-

- cial Sciences, vol. 126), red. af Tommy P. Christensen m.fl., 1990, s. 233-46.
- Nørregaard, Georg: *Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899*, 1943, genoptryk 1977.
- Nørrevang Sogneblad*, september-oktober, 2009.
- *Også vi byggede Slagelse. SiD Slagelse 100 år*, 1990.
- Olsen, Johanne: Julen omkring år 1900, *Jul i Slagelse XII*, 2005, s. 3-4.
- Olsen, Olaf: Sankt Mikkel i Slagelse. Om en nyfunden 1000-talskirke og dens forhistorie, *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1972, s. 131-52.
- Olsen, Olaf (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bind 12-16, 2. udgave, 2004-05.
- Om Almueskolevæsenet i Kongeriget Danmark i Aaret 1867, *Statistiske Meddelelser 2*. rk. IX:5, 1870.
- Orduna, Jette R.: En unik kælder i Løvegade – et bidrag til Slagelses middelalderhistorie, *Sorø Amts Museum – i felten med spade og båndoptager. Jubilæumsskrift i anledning af museets 75-årige beståen den 25. juni 1991*, 1991, s. 77-81.
- Parsbøl, E.L.: Den sjællandske vestbane fylder 100 år. Træk af dens historie, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt XLIV*, 1957, s. 7-27.
- Pasternak, Jakob: Erik af Pommern og købstadsforordningen af 1422, 15. februar, *Scandia*, bind 26, 1960, s. 329-42.
- Pedersen, Jørgen: *Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer i Perioden ca. 1850-1913*, 1930 (Skrifter udg. af Institut for Historie og Samfundskonomi I).
- Pedersen, Mogens: Soldaterliv, *Jul i Slagelse VI*, 1999, s. 21-23.
- Pedersen, Ole: Slagelse banegård flyttes, *Jernbanehistorisk Årbog 1992*, s. 14-22.
- Pedersen, Ole: Foreningen "Arbejdernes Værn" og dens aktiviteter i Slagelse, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt LXXXIX*, 1993, s. 67-76.
- Pedersen, Poul H. og Svend-Erik Kristensen: VestsjællandsCentret – 27 år og evig ung, *Jul i Slagelse III*, 1996, s. 22-23.
- Personaleblad for Centralsygehuset i Slagelse: Sygehus i Slagelse i 125 år*, særnummer 1982.
- Petersen, Carl V.: Min Barndomsby, *Jul i Slagelse 1933*, s. 6-8.
- Petersen, Erling: Svenskerne i Sorø amt 1658-60, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*, bind 48, 1961, s. 66-99.
- Petersen, Jørn Henrik, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.): *Dansk Velfærdshistorie*, bind II, III og IV, 2011-12.
- Philipsen, Dan: *En dronning kom til byen*, 2009.
- Plan for Kommuneskolen i Slagelse Kjøbstad*, 1889.
- Plum, Ole-Chr. Munk og P. Thomassen: *Slagelse-Næstved banen 1892-1971*, 1974.
- Plum, Ole Chr. Munk og Henning Pedersen: *Toget går via Dalrose. Slagelse-Næstved og Skælskør-banen gennem 100 år*, 1992.
- Pontoppidan, Erich: *Den Danske Atlas eller Konge-Riget Dannemark ...*, Tomus III, 1767, genoptryk 1968.
- Poulsen, Bjørn: Tilbagegang og vækst i senmiddelalderens danske by, *Middelalderbyen* (Danske Bystudier, 1), red. af Søren Bitsch Christensen, 2004, s. 191-248.
- Poulsen, Bjørn: Forholdet mellem land og by i dansk middelalder, *Historisk Tidsskrift*, 2009, s. 1-20.
- Poulsen, John Ulrich, Torben Schrøder og Knud Sørensens: *Bidrag til Slagelse sygehus historie 1857-2010*, upublicerede stikord, 2009.
- Preisler, Anne: Spændende affaldslag fra det ældste Slagelse, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*, bind 78, 1991, s. 72-75.
- Probst, Niels M.: *Christian 4.s flåde. Den danske flådes historie 1588-1660* (Marinehistorisk Selskabs skrift nr. 26), 1996.
- Rasmussen, Eigil: - den 28. maj 1841 var også en tirsdag. 1841 – 150 år – 1991. *Slagelse Velgørenhedsselskab*, [1991].
- Rasmussen, Eigil: Casino – og hvad deraf fulgte i stort og småt, *Jul i Slagelse XV*, 2008, s. 42-46.
- Rasmussen, Eigil: Centerlisten – en politisk parentes, *Jul i Slagelse XVI*, 2009, s. 50-53.
- Rasmussen, Ejgil: Jesper-Foreningen, *Jul i Slagelse XVII*, 2010 s. 48f.
- Rasmussen, Eigil: Vestsjællandscentret i små, nostalgiske glimt, *Jul i Slagelse XVIII*, 2011, s. 52-55.
- Rasmussen, Eigil og Jørgen Kanding: *Ildsjæle. Et rids af Kulturkredsens historie i Slagelse 1966-2006*, 2006.
- Rasmussen, Holger: *Slagelseslægten H. Rasmussen & Sønner med flere ca. 1800-1950*, [1953].
- Rasmussen, Knud Bruun: Godsejer E.W. Grevenkop-Castenschield, Store Frederikslund, *Jul i Slagelse XVII*, 2010, s. 32-36.
- Rasmussen, Knud Bruun, Poul Hansen og Carsten Egø Nielsen: Mellem 10 stationer – banegårdskvartret i Slagelse, *Årbog for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland IC*, 2012, s. 27-52.
- Rasmussen, Liselotte: Ny Kunst, *Jul i Slagelse VI*, 1999, s. 20.
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtoget af de hidtil utrykte*, udg. af Kr. Erslev m.fl., 1894-1939.
- Ridderspore, Mats: Alltid på väg. Valdemar den stores uppehållsorter enligt Saxo och diplom, *Fortid og Nutid XXXV*, 1988, s. 17-26.
- Riel, Ole m.fl.: Banken for Slagelse og Omegn, *Jul i Slagelse XIV*, 2007, s. 46-49.
- Riis, Thomas: Det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332, *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*, red. af Karsten Fledelius m.fl., 1981, s. 115-36.
- Riis Larsen, Børge: *Træk af Slagelse Gymnasiums Historie*, 1977.
- Riis Larsen, Børge: Lidt om fysikundervisningen i Slagelse omkring 1770, *Årsskrift fra Slagelse Gymnasium og HF-kursus*, 1988, s. 9-10.
- Riis Larsen, Børge: *Naturvidenskab og dannelse*, 1991.
- Riis Larsen, Børge: Fysikundervisningen i den højere skole omkring år 1800, *Kvant*, nr. 2, november 1992, s. 11-13.
- Riis Larsen, Børge: Komponisten Børge Lorentzen, *Reveille* nr. 2 1993 s. 13-14.
- Riis Larsen, Børge: Slagelse Gymnasium under besættelsen, *Nyt fra Slagelse Gymnasium og HF-kursus*, maj 1995b, s. 12-24.

- Riis Larsen, Børge: Da Slagelse fik sit gymnasium, *Jul i Slagelse* II s. 43-45, 1995a.
- Riis Larsen, Børge: Lidt om latinskolerne i Korsør og Skælskør, *Nyt fra Slagelse Gymnasium og HF-kursus*, september 1997, s. 6-7.
- Riis Larsen, Børge: Ave og ast... - eller et par bemærkninger om Gymnasiets motto, *Nyt fra Slagelse Gymnasium og HF-kursus*, september 2001, s. 6-7.
- Riis Larsen, Børge: Zeise fra Slagelse – som blev den første professor i kemi ved Københavns Universitet, *Jul i Slagelse* VIII, 2001, s. 8-9.
- Riis Larsen, Børge: *Slagelse Gymnasiums Lærere 1927-2002*, 2002.
- Riis Larsen, Børge: Studenterklasser på Dyhrs Skole – en parentes i dansk skolehistorie, *Jul i Slagelse* X, 2003, s. 5-7.
- Riis Larsen, Børge: Studenterklasser i Slagelse i begyndelsen af 1900-tallet. En parentes i dansk skolehistorie, *Skole. Kirke. Arkiv. Tilegnet Erik Nørr på 60-årsdagen den 11. november 2004*, red. af Børge Riis Larsen, Chr. Larsen og Vagn Skovgaard Petersen, 2004, s. 129-38.
- Riis Larsen, Børge: Studenterklasser på Dyhrs Skole, *Nyt fra Slagelse Gymnasium og HF-kursus*, september 2004, s. 10-11.
- Riis Larsen, Børge: Vognmanden – Slagelses "nationalmelodi", *Jul i Slagelse* XI 2004 s. 17-18.
- Riis Larsen, Børge: Slagelse Realskole, *Nyt fra Slagelse Gymnasium og HF-kursus*, september 2005, s. 6-8.
- Riis Larsen, Børge, red.: *Ole Borch – en dansk renæssancekemiker*, 2006.
- Riis Larsen, Børge og Torben Sønderup Nielsen: 25 år med Slagelse Garden, *Jul i Slagelse* XIII 2006 s. 29-31.
- Riis Larsen, Børge: Pastor Hans Bastholm og hans bogsamling, *Jul i Slagelse* 2008, s. 8-9
- Riis Larsen, Børge: Nyt navn og logo, *Nyt fra Slagelse Gymnasium* oktober 2009 s. 12-15.
- Riis Larsen, Børge: Sørensen og pH-værdien, *Bibliotek for Læger* CCIII, 2011, s. 28-41.
- Riis Larsen, Børge og Jette Nellemann, Den gymnasiale kemiundervisning i det 20. århundrede, *Aspekter af dansk kemi i det 20. og 21. århundrede* 2012 s. 25-34, red. af Børge Riis Larsen et al.
- Riis Larsen, Børge: *Pædagogikhistorikeren Olaf Carlsen. Liv og værk*, 2013.
- Rump, J.: *Sanitær-tekniske Forhold og Anlæg i danske Provinsbyer*, 1894.
- Ruus, Poul: En polsk "invasion" i Slagelse, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* LI, 1994, s. 191-94.
- Ruus, Poul: Dansøvelse i Slagelse i mandsmindet, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* LI, 1964, s. 195-99.
- Ruus, Poul: Når sneen fædede sit hvide dække over den gode stad Slagelse, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* LI, 1964, s. 202-204.
- Ruus, Poul: Erhvervsmæssigt byggeri i Slagelse gennem 115 år, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* LIII, 1966, s. 90-93.
- Ruus, Poul: Om Slagelse og dets opland, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* LIII, 1966, s. 94-101.
- Ryager, Vagn: Da Korsør blev til Slagelse, *Julehæfte 5, Korsør Kalenderen* 2012, s. 15-19.
- Rådet for Bæredygtig Trafik. Slagelse-Næstved Jernbane – en brik i fremtidens transportnet*, 2009
- Schmidt, August F.: Slagelse Folkemarked, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* XXXVIII, 1951, s. 78-82.
- Severinsen, P. og Chr. Axel Jensen: *Slagelse Sankt Mikkel's Kirke og Sogn i 600 Aar*, 1933.
- Seyffart Sørensen, Ole: ...en hobbersmed kom til byen. *Fortællingen om familiefirmaet H.P. Christensen & Sønner a/s*, 2011.
- Sjællands Tidende*
- Sjællandske*
- Sjællandske Krønike*, oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen, 1981.
- Skoleøgende Børns erhvervsmæssige Arbejde, *Statistiske Meddelelser* 4. rk. XXXV:1, 1910.
- Skov-Hansen, Karen Margrethe: Købmandsgården på Gammel Torv i Slagelse gennem 325 år, *Årbog for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland* IIC, 2011, s. 43-84.
- Slagelse Boldklub og Idrætsforening 1887-1937*, 1937.
- Slagelse Handelsstandsforening gennem trekvart århundrede. 1880 * 15. oktober * 1955*, [1955].
- Slagelse Kommune: *Folder om Slagelse Rådhus*, u.å.
- Slagelse Kommune: *Kulturplan 2001-2010*, 2000.
- Slagelse Kommune: *Mindesmærket ved Sct. Mikkel's kirke*, tekst af Carsten Egø Nielsen, 2010.
- Slagelse Kommune: *Lokalplaner nr.18,29,55,60,70,95,99,122,179,181,224,1008,1045,1073,1086* 1979-2011.
- Slagelse kommunes vandforsyning gennem 100 år. 1889-1989*, 1989.
- Slagelse og Omegns Vejviser og Skattebog 1894-95*, red. af K.M. Philipsen, 1894.
- Slagelse-Posten*.
- Slagelse Private Mellem- og Realskoles 25 Aars Jubilæum. 1907 – 8. April – 1932*, [1932].
- Slagelse Vejviser 1902-1903*, udg. af T.J. Louw, 1902.
- Slagelse Vejviser 1904-05*, udg. af E. Bruhn og T.J. Louw, 1904.
- Slagelse Vejviser 1947*.
- Smith, Henry: *Verdens hårdeste skud. En beretning om store øjeblikke, store spillere og store hold i vestsjællandsk fodbold gennem 50 år*, 2004.
- Social-Demokraten*.
- Sorø Amts Dagblad*.
- Sorø Amtstidende*.
- Sorø Amts Landvæsenkommissions Eragtning, angaaende Ophævelsen af Fælledekket paa Slagelse Kiøbståds Jorder, imellem Byens Grundeiere og Byens Avlsbrugere*, 1803.
- Statistiske Oplysninger om tekniske, hygiejniske, sociale og økonomiske Forhold i danske Byer 1916*, 1918.
- Storgaard, Ingelise: *Byens ærværdige – og meget moderne – institution. Slagelse Postkontors historie*, *Jul i Slagelse* I, 1994, s. 45.
- Strejfskud gennem hundrede Aar af Slagelse bestandige Fugleskydeselskabs Historie*, 1919.
- Strøm, Henning: *Kommunalreformen i Danmark. Inddelingsreformen bind 1 og 2*, 1991.

Summarisk Extract af Slagelse Kjøbstads oeconomiske Regnskaber 1852 og 1859.

Sundhedsvedtægt for Slagelse Kjøbstad 20.4.1861.

Sygekasserne i Kongeriget Danmark i Aaret 1866, *Statistiske Meddelelser* 2. rk. VII:3, 1868.

Syskind, Britta: Jøderne i provinsbyerne på Sjælland og Lolland-Falster 1787-1901, utrykt historiespeciale. Københavns Universitet, 1976.

Søhuus, Birthe: Det hvide Kor. *Jul i Slagelse* XVII, 2010, s. 52-53.

Søndagsavisen.

Sørensen, H.E. og Sven-Erik Ravn: *Alletiders have. Om kolonihaver i Danmark*, 2008.

Tabeller over Vielser, Fødsler, Dødsfald og Dødfødsler i Kongeriget Danmark for Aarene 1850-54, i Hertugdømmet Slesvig for Aarene 1845-1854 og i Hertugdømmet Holsten for Aarene 1845-1854, *Statistisk Tabelværk* ny rk. XVII, 1858.

Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen, bind 1 og 2*, 1985.

Thestrup, Poul: *Dampen binder Danmark sammen*, 1997 (På sporet 1847-1997 I).

Thomsen, Niels: *Dagbladskonkurrencen 1870-1970* II, 1972.

Thorborg, Jørgen: Når korsørbarerne gik til valg i Slagelse, *Sjællands Tidende* 1.10.1980.

Torm, Helge: Selvstændighed contra fælles fremtid – om kommunesammenlægningen i Sorø-området i 1960'erne, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt XCIII, 2006, s. 63-102.

Trap, J.P.: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, speciel del I, 1858, s. 299-305.

Trap, J.P.: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 2. udg. III, 1872.

Trap, J.P.: *Danmark*, Femte udgave, Sorø Amt, bind 8, 1954.

Trommer, Aage: *Jernbanesabotagen i Danmark*, 1971.

Trommer, Aage: Da spejderne kom til Danmark, *Presse og historie. Festskrift til Niels Thomsen*, 1990, s. 265-317.

Tømmerens Fagforening i Slagelse gennem 50 Aar. 1892 – 12. juli – 1942, 1942.

Uddrag af Forhandlingsprotokollen for Slagelse Byraad 1873-80, 1883-88, 1890-91, 1899-1914/15.

Udtag af Borgerrepræsentationens Forhandlinger i Aaret 1858.

Valdemar Christensen Tobaksspinder – født 25.1.1882, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt LXXXVI, 1999, s. 61-68.

Ugeavisen Slagelse.

UgeNyt.

Venstre i Slagelse 100 år. Udg. af Venstre i Slagelse i anledning af 100 års jubilæet 1902-2002, ved Kaj Hansen og Jørgen Kanding, 2002.

Werner, Anna Lise: Humørspredere – for fuld musik, *Jul i Slagelse* I 1994 s. 22-23.

Vestergaard, Orla: Forkøb, landkøb og forprang i middelalderlig danske handelslovgivning, *Middelalderstudier. Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen, 11. september 1966*, red. af Tage E. Christiansen m.fl., 1966, s. 185-218.

Vestsjællands Social-Demokrat.

Vielser, Fødsler og Dødsfald i Aarene 1880-1884, *Statistisk Tabelværk* 4. rk. A V, 1886.

Vilh. Langes Tobaks- og Cigarfabriker, *Illustreret Tidende* 1910:38, inserat, s. vi.

Waaben, Ebba: *Christian 4.s salpeterværker*, 1995.

Willerslev, Richard: *Studier i dansk industrihistorie 1850-1880*, 1952 (Foreningen til unge handelsmænds uddannelse, Handelshøjskolen i København, Skriftrække A nr. 7).

Wittendorff, Alex: *Alvej og kongevej. Studier i samfærdighedsforhold og vejenes topografi i det 16. og 17. århundrede* (Skrifter udgivet af det historiske institut ved Københavns Universitet, bind IV), 1973.

Ægteskaber, Født og Døde i Aarene 1911-15, *Statistisk Tabelværk* 5. rk. A XIII, 1919.

Aakjær, Svend, udg.: *Kong Valdemars Jordebog*, bind 1-3, 1926-45.

Samtaler

Aydemir, Hasan (tyrkisk 1. generationsindvandrer)

Bo, Egon (fhv. kommunaldirektør)

Brandt, Karsten (fhv. teknisk direktør)

Christiansen, Svend Åge (fhv. byrådsmedlem)

Cilek, Ahmet (tyrkisk 1. generationsindvandrer)

Göde, Bekir (tyrkisk 1. generationsindvandrer)

Have, Karin Tellerup (fhv. byrådsmedlem)

Henriksen, Hakon (født og opvokset på Etterberggården)

Jensen, Ole (musiker)

Jørgensen, Jens (byrådsmedlem og fhv. borgmester)

Knudsen, Bodil (byrådsmedlem)

Neergaard, Dennis (godssejer, Valdemarskilde).

Nielsen, Carit B (musiker)

Nielsen, Steen Bach (fhv. borgmester og byrådsmedlem)

Petersen, Tage (fhv. byrådsmedlem)

Pusat, Sibel (tyrkisk 2. generationsindvandrer)

Schmidt, Jette (barnebarn til borgmester Vilhelm Melgaard)

Schou-Larsen, Finn (fhv. forvaltningsdirektør)

Stenbæk, Bjarne (fhv. formand for Slagelse Forenede Håndbold)

Tribler, Lis (byrådsmedlem og borgmester)

Yavuz, Ali (tyrkisk 2. generationsindvandrer)

Hjemmesider

www.arkivalieronline.dk
Folketælling 1850, Slagelse
Folketælling 1870, Slagelse
Folketælling 1880, Slagelse
Slagelse rådstue. Brandtaksationsprotokol 1847-57
Slagelse rådstue. Brandtaksationsprotokol 1867-75
Slagelse rådstue. Brandforsikringsprotokol 1867-1909
www.2verdenskrig.dk
www.aabne.samlinger.dk/svm/slagelse
www.antvorskovkirke.dk
www.arla.com
www.beathouse.dk
www.befrielsen1945.dk
www.biografmuseet.dk
www.brunohansen.dk
www.byhistorie.dk
www.baadmagasinet.dk
www.coronet.nu
www.dabbolig.dk
www.danapakflex.dk
www.danish-modern.co.uk
www.danskfodbold.com
www.dyhfs-skole.dk
www.ebk.dk
www.fcvvikings.dk
www.fighters.dk
www.fob.dk
www.fodsporet.dk
www.forsorgshistorien.dk
www.forsvaret.dk
www.fortunfortet.dk
www.frese.eu
www.fresemetal.dk
www.gallerishoppen.dk
www.georgberg.dk
www.godtsygehusbyggeri.dk
www.immigrantmuseet.dk
www.korsoer-historie.dk
www.krabasken.dk
www.kulturav.dk/fundogfortidsminder
www.kulturnat.dk
www.kulturstyrelsen.dk
www.landsgravfriskole.skoleintra.dk
www.lauritz.com
www.leaf.dk
www.liselund.dk
www.m.epn.dk
www.metal-supply.dk
www.mfteam.hu
www.militaernaegter.dk
www.mulleruphavn.dk
www.museumvestsjaelland.dk
www.norrevangskirken.dk
www.odin-maskinfabrik.dk
www.perhillø.dk
www.picnickconcert.dk
www.popz.dk
www.regionsjaelland.dk
www.roxyklassisk.dk
www.sailingnetworks.com
www.slagelse.dk
www.slagelsebolig.dk
www.slagelsefestuge.dk
www.slagelsekirkegaarde.dk
www.slagelsekoret.dk
www.slagelsekulturraad.dk

www.slagelsekunstforening.dk
www.slagelseleksikon.dk
www.slagelse-musikhus.dk
www.slagtermuseet.dk
www.steenstrom.com
www.svenfroekjaer.com
www.teaterkreds.dk
www.tv2east.dk
www.vejenby.dk
www.vscs.dk
www.vejdirektoratet.dk
www.vidensforum.dk

Anvendte forkortelser

DRB: *Danmarks Riges Brev*

fkt.: Folketælling

KBB: *Kancelliets Brevbøger*

RA: Rigsarkivet

Rep.: *Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis*

Navneregister

Ahlgren, Ebbe 228
Albrecht, mecklenburgsk fyrstesøn 34
Andersen, A.G. 377f
Andersen, Anja 363, 366ff, 371
Andersen, Camilla 368
Andersen, Carl 394
Andersen, Frederik, 148, 346
Andersen, H.C. 87f, 90, 354
Andersen, Jørgen 228
Andersen, Lillian 320
Andersen, Preben 348
Andersen, Svend 270
André, Anders 31
Appel, Jacob 198
Arnskov, Peter 14, 164, 195
Asmund, Erik 220
Aydemir, Hasan 400f

Bach Nielsen, Steen 222ff, 230f, 257, 340f, 372
Bach, Jørn 353
Bagge, Hans 218
Bagge, Aage 357
Bagger, borgmester 75f
Bahne Sørensen, Jørgen 315
Balle, Nicolai Edinger 91
Bang Nielsen, Søren 222, 357
Barfoed, Lars 333
Bastholm, Hans 76, 82ff, 97ff
Bech, godsejer 115
Becker, Knuth 381
Beinkamp, Tommy 217f
Benedikte, prinsesse 386
Bentzen, Zacharias 78
Berg, Christian 324
Berg, Georg 324
Berntsen, Klaus 168
Birch, Andreas 70, 77
Bisserup, Rasmus 91
Bjørn, Claus 61, 75
Blomberg, Carl Eluf 294f
Blumenthal, Georg Wilhelm 69
Blytsgård, H. 321
Bo, Egon 239
Boes, tysk tolk 270
Borch, Niels 90
Botved, Ole 295ff
Bourneville, M. 195
Boyé Christensen, Anders 385
Brandes, Georg 88
Brandstrup, Ludvig 203, 356
Branner, C. 206, 208
Branner, G. Chr. 123, 195
Branner, Louise 123, 195, 375
Branner, Marie 123, 195, 375
Bredahl, Chr. 88
Brudsig 379
Bruun, Ellen Norén 353
Bruun, Urban 60
Brøndsted, Inger 377
Buckkremer, Johannes 384
Bødtker, Børge 294
Bødtker, Torben 294f

Calmar, Jørgen 360
Chow, Carlo 322

Christensen, Alfred 308
Christensen, Erik 76, 91, 308
Christensen, Flemming H. 222
Christensen, H. 346
Christensen, Jes 366
Christensen, Johannes 60
Christensen, K.E. 218
Christensen, Lars 58
Christensen, Troels 227f
Christensen, Valdemar 170, 199
Christensen, Villum 227, 363
Christian I 31, 33
Christian III 23
Christian IV 45, 47, 49f, 71, 86
Christian IX 118, 202f, 207, 356, 363
Christian VI 61, 78
Christiansen, Ane Kirstine 176
Christiansen, Peder 176
Christiansen, Svend Aage 222
Christiansen, vævermester 176
Christine, dronning 86
Christoffer af Bayern 31
Christoffer II 29
Christoffersen, Carl 107
Cilek, Ahmet 399
Clausen, E. 377
Clausen, Johannes 211
Colding, Oluf 60f
Corfitsen, Tage 344, 373f, 383, 394
Culmsee, Kaj Aage 262f

Dael, Niels 382
Dahl, N. 124
Dahl, realskolebestyrer 195
Dahl-Nielsen, Mogens 312f
Dall, Hans 394
Dampe, Jacob Jacobsen 97
Damsgaard, Jens 15, 268, 289
Danielsen, Thomas 329
Deichmann, Wilhelm 60
Drost, Ole 227
Du Puy, 248
Dybroe, Jacob 267
Dyhr, Henrik Callisen 375
Døj, Ulla 223

Eggert, Niels 382
Ehlers, Villy 319f
Elberling, Carl Vilh. 94
Elvensø, Mogens 222
Emdal, Bertel 346
Engell, Hans 257
Erichsen, Flemming 227, 238
Erik af Pommeren 38
Erik II 34
Eriksen, A. 309
Eriksen, Lars 309
Erslev, Aage 217, 314
Eskildsen, Harry 220
Estridsen, Svend 20

Fass, J. Christian 303
Feddersen, Josias 124, 248
Fjerring, H. Jul. 341
Fjord Nielsen, Stig 15, 222

Fleischer, Esaias 91
 Foght Nielsen, V. 347
 Frandsen, Poul 357
 Fredens, Vagn 346
 Frederik II 43, 45ff, 70, 359
 Frederik III 48
 Frederik IV 58
 Frederik V 44
 Frederik VI 99
 Frederik IX 343, 371f
 Frederiksen, P. 212
 Frese, Børge 299f
 Frese, Jonni 300
 Frese, Karl 299
 Fridrikas, Ausra 368
 Friis, Frederik Reinholdt 14
 Friis, Kaj 354
 Frøkjær-Jensen, Sven 356
 Fuglede, Niels 60

Gad, Jørgen Pram 222
 Galschiøt, bogholder 162
 Gam, Karen 377
 Gararin, Yuri 295
 Gertz, overlærer 132
 Glad, Peter 267
 Glinka 249
 Glipping, Erik 34
 Goethe 87
 Goldoni 348
 Gregersen, Henry 353
 Grevenkop-Castenschiold, Erik 277
 Grove, P.C. 110
 Grønholt Pedersen, P. 347
 Grønvold, C.F. 115, 135, 137, 146, 204, 317
 Grønvold, Poul Isac 44
 Gunløgsson, Halldor 372
 Gunnarsen, Gertrud 347
 Gylstorff, H. 393
 Göde, Bekir 399

Hachenberger, Herman 204
 Hagemann, bogholder 115
 Hagen Larsen 322
 Ham, L. 249
 Hamann, Inger 218, 347
 Hans, konge 33
 Hansen, Albert T. 107
 Hansen, Bjarne 311
 Hansen, Bruno 227, 323f
 Hansen, Carl 213f
 Hansen, Christian 276
 Hansen, E. 249
 Hansen, Fr. 124
 Hansen, H.P. 120, 197, 214f, 229
 Hansen, Hanne 223
 Hansen, Heino 365
 Hansen, John 15
 Hansen, Peter 137
 Hansen, Poul 217ff, 229f, 242, 244, 292, 300, 325
 Harald Blåtand 19
 Harald Hen 20
 Harboe, Adolf 303
 Hardeknud 20
 Heiberg, P.A. 89
 Heick, Hilda 360
 Heick, Keld 360
 Heilmann, J. 14

Hellesen, Jette Kjørulff 13, 434
 Hellig Anders 24f, 243, 391
 Helmuth, Osvald 360
 Helsted, F.F. 88
 Hemmet, Vibeke 385
 Hemmingsen, Evan 15
 Hemmingsen, Georg 15, 361ff, 388
 Henneke, Richard 346
 Henning, Gerhard 356
 Henriksen, Alfred 132
 Henriksen, Carl 289ff
 Henriksen, murermester 384
 Henriksen, væver 130
 Hillo, Per 305, 356
 Hitler, Adolf 285
 Hoffmeyer, Henrik 317f
 Holberg 97
 Holm, Alfred 357
 Holm, Jenny 357
 Holm, Jens Jensen 52f
 Holmgaard, Otto 15, 118, 346
 Holstein, Johan Ludvig 60f
 Hunger, Oluf 19f
 Huus, Ove 391
 Hvidberg, Jens 327
 Højland Christensen 247
 Hørdahl Jensen, møllemester 313
 Håkon, norsk konge 34f
 Haarder, Bertel 385

Ibsen, Henrik 208
 Ibsen, Albert 270, 377f
 Ibsen, Kurt 40
 Indrio, Anne Marie 385
 Ingemann Pedersen, fritidskonsulent 363
 Ingemann, B.S. 88
 Ingmann, Grethe 360
 Ingmann, Jørgen 360
 Ingrid, dronning 372

Jacobsen, Bastue 135
 Jacobsen, Georg 243f
 Jacobsen, købmand 319
 Jahn, Samuel 60
 Jelsbak, Bent 294
 Jelsbak, Svend 294
 Jensen, Augustinus 289, 291
 Jensen, Egon 218, 220f, 230, 254,
 Jensen, Erik 357
 Jensen, Hans 139, 168
 Jensen, Hjalmar 319
 Jensen, Jesper D. 228
 Jensen, Karen 107
 Jensen, Ole 350
 Jensen, Ove 267, 274, 277ff
 Jensen, Peder 53, 59f, 63f
 Jensen, Poul 385
 Jensen, William 314
 Jespersen, P.W. 363
 Joensen, Peder 55
 Johansen, J. Chr. 201
 Johansen, landinspektør 126
 Johansen, Oskar 104, 111, 130
 Johansen, Otto 315f
 Johansen, P. 137
 Johansson, Peter 364f
 Jordan, C.E. 377
 Juul, Aage 377

- Jähnigen, Emil 209
 Jørgensen, Aug. 193
 Jørgensen, Einar 216
 Jørgensen, Jens 15, 222ff, 227, 231, 241, 363
 Jørgensen, Peder Christian 55
 Jørgensen, R.C. 385
- Kajberg, Gerner 244, 356
 Kantsø, Jens 244
 Kapel, H.C. 209, 352
 Kargaard Thomsen, P.A. 313
 Karl Gustav, konge 51
 Kavak, Metin 226
 Keidser, Erik 262f
 Keinicke, Erik B. 298
 Kierulff, C. G. 156, 190, 195
 Kierulff, Hans Peter Bybjerg 302, 306
 Kierulff, J.A. 131, 134
 Kierulff, P.A. 97
 Kjær, Birthe 360
 Klein, E.W. 147
 Knud den Hellige 20
 Knud den Store 19f
 Knudsen Pedersen, J. 243
 Knudsen, Chr. Henrik 88
 Knudsen, Hans 315
 Knuth, Stén 227f
 Koefoed, Inge-Lise 255
 Koës, Georg Ditlev Frederik 46
 Kofod-Larsen, Ib 309
 Kofod, K.H. 392
 Kollo, Dorthe 360
 Kong Valdemar 25, 27
 Korch, Morten 355
 Kratzenstein, C.G. 90
 Krog, Alfred 220
 Kryger, Susan 15, 97
 Kühl, klosterforstander 126, 183
- Lange, Vilh. 119, 132
 Larsen, Christian 15
 Larsen, Ib 228
 Larsen, Knud 394
 Larsen, Lars 107
 Larsen, Sidse 181
 Lassen, Ane Marie 123, 183
 Lassen, Jens 60f
 Lassen, Jens Birk 123
 Lauridsen, Christoffer 80
 Lauridsen, Johannes 305
 Lauridsen, Th. 377
 Lauritzen, Th. 137
 Lauritzen, W. 123, 195
 Leganger, Cecilie 368
 Lerche, købmand 135
 Liliendahl, Fr. 377
 Lindberg, fungerende borgmester 290
 Lindemann, Viggo 267, 275, 281ff
 Lindhardt, Jan 385
 Lindhardtsen, Torben 394
 Lintrup, prokurator 63
 Lotinga, Peter 228
 Louise, dronning 202
 Lund Poulsen, Troels 333
 Lund, Johan Christopher 91
 Lund, Jonas 69f
 Lund, kaptajn 195
 Lyngsie, Michael Chr. 149
- Lystrup, René 15, 367
- Madsen, Christian 15
 Madsen, Rich. 15
 Magnus den Code 20
 Magnus, Carl Ludvig Frederik Jacob 94
 Magnus, Olaus 32
 Magnus, Peter 94
 Makwarth, Ludvig 248f
 Mantzius, Kr. 209
 Margrethe II 385
 Margrete, gift med den norske konge Håkon 34f
 Marie, dronning 77
 Marker, Viggo 217, 219, 221, 224, 251, 254f, 363
 Mehlsen, J. 311
 Meile, Eva 353
 Meisling, Simon 87, 354
 Meldahl, medl. af fattigudv. 175
 Melgaard 215ff, 229 260f, 264, 273, 286, 289, 291f, 390, 392
 Melgaard, Mette 368
 Menved, Erik 4, 26, 34, 36
 Michaelsen, C. 188
 Mikkelsen, Jørgen 13, 434
 Mikkelsen, Stella Borne 13, 37, 79, 384, 434
 Molière 208
 Møllerup, Brian 367, 369
 Monrad, D.G. 191
 Morell, distriktslæge 176
 Mortensen, Jens 377
 Møller, Jens Bertel 90
 Møller, madam, rådstuebud 128
 Møller-Reimer, Emma 130
 Mørch, Ejvind 381
- Neergaard, Bruno de 266, 269
 Neergaard, Pernille de 15, 266
 Neergaard, Viggo de 328f
 Niels, biskop af Roskilde 35
 Nielsen, A.C. 121
 Nielsen, A.O. 82
 Nielsen, Bøje 373
 Nielsen, Carit C.B. 351
 Nielsen, Carl 218
 Nielsen, Carsten Eggø 13, 434
 Nielsen, Christian 381
 Nielsen, Claudius 115f
 Nielsen, Ejler 224, 225
 Nielsen, H.K. 15, 249, 261, 289
 Nielsen, I.P. 315
 Nielsen, Jørn 372
 Nielsen, Niels Peter 245
 Nielsen, Ole G. 15
 Nielsen, Richard G. 14
 Nielsen, Sander 159
 Nielsen, Viggo 234
 Nielsen, Zakarias 127
 Nissen, Christian Ditlev 78
 Nissen, Erik B. 15, 118
 Nobel, ingeniør 160
 Normand, Svend 17
 Nyborg, Ambrosius 60
 Næstholt Jensen, Elisabeth 223
 Nørgaard, Inger 220
 Nørgaard, Aage 218, 220ff, 230, 255, 319, 353, 373
- Olsen, Hans Pauli 356
 Olsen, Johannes Martin 310, 322, 283f

- Olsen, Ole 225
 Olsen, P.M. 384
 Oluf II 34
 Oluf, søn af Margrete, gift med den norske konge 34f
 Olufsen, Peder 26
 Oxfeldt, oberst 248
- Palleesen, Jørgen 357
 Parsborg, Vibeke 223
 Passer, Dirch 360
 Pathuel, Preben 15, 251, 254, 332
 Paulsen, Tommy 258
 Pedersen, Anker 15, 317, 320, 343, 372f, 387, 397
 Pedersen, Arnold 221f
 Pedersen, Helga 378
 Pedersen, Jan 15
 Pedersen, Niels 107
 Petersen, Carl V. 199f
 Petersen, Christen 55
 Petersen, Enevold 55
 Petersen, Hans 136
 Petersen, Hans Tyge 341
 Petersen, Jan 363
 Petersen, Jens 282
 Petri, Michala 353
 Philipsen, H.P. 134
 Plum, doktor 70
 Plum, Frederik 91f, 96f
 Podebusk, Henning 35
 Pontoppidan, Erich 71
 Popovic, Bojana 368
 Poulsen, Bjørn 15
 Poulsen, Mogens 15
 Prangen, frk. von 195
 Pusat, Sibel 401f
- Rasmussen, Carsten 334
 Rasmussen, Eigil 219, 362
 Rasmussen, Ellen 305
 Rasmussen, Gorm 304f
 Rasmussen, H. 105, 109, 131, 138
 Rasmussen, Hans 377
 Rasmussen, K.B. 15, 297, 365
 Rasmussen, Mads 305
 Rasmussen, Niels 304
 Rasmussen, R.P.F. 146f
 Rasmussen, Steen 15, 220, 393
 Raun, Rasmus 91
 Rauther, Johan Gouffried 56
 Rée, H.L. 95
 Rée, J.Ph. 95
 Reedtz, Peder 50
 Rhud, Otto 90
 Riber, E. 311
 Richard, Cliff 350
 Riegels, F. 124
 Riegels, N.D. 88
 Riis Larsen, Børge 13, 15, 434
 Rode, Ebbe 360
 Roettig, tysk divisionschef 263
 Rosenkilde, C.N. 88
- Sabroe, Peter 132
 Salling Mortensen, Harald 394
 Salomon, Emma 195
 Schandorph, Sophus 134, 181, 203
 Schelde, Mogens 368
 Schiang, tobaksfabrikant 131
- Schmidt, Hans Chr. 329
 Schmidt, Jette 15, 215
 Schou, Clara 389
 Schou, Hans Henrik 95f, 116, 123, 145f
 Schou, Hans Jacob 107, 137, 146, 204
 Schramm, Anna 287
 Schramm, Elisabeth 287
 Schultz, Agnes 389
 Schultz, tysk oberstløjtnant 263
 Seefried, Irmgard 347
 Sejr, Jørgen 377, 380
 Seyffart Sørensen, Ole 15
 Shakespeare 87
 Shaw, Bernard 348
 Siggaard, Kirsten 352
 Skouby, Olaf 218
 Skov, Birgit 94
 Skov, Hans 377
 Slot, Gunnar 270, 356
 Smith, Donald 269
 Staun, Chresten 377
 Stemmann, P.C. 56, 74ff, 85, 95
 Stenbæk, Bjarne 365
 Steudel, H. 243
 Stougaard, Olga 125
 Strange Hansen, Gitte 13, 340, 346, 434
 Stub, Niels Sørensen 78
 Suur, Niels 46, 77, 80
 Svendborg, ostehandler 363
 Svendsen, Ivan 19, 38
 Sørensen, Christen 56
 Sørensen, Holger 253
 Sørensen, Karen 107
 Sørensen, S.P.L. 88, 194
 Sørensen, Tage 349
- Tauber, J.H.G. 139, 202, 207
 Tausen, Hans 43, 86
 Teike 249
 Tellerup, Karin 223ff
 Thomann, Adam 56, 58
 Thomsen, Helge 87, 379
 Thomsen, konventualinde, fru 195
 Thorgils, Thorkild 301
 Thorsen, lærer 344
 Thorsted, Søren 239
 Thygesen, Erik 277
 Tietgen, C.F. 139
 Toft, Ingrid Dyhr 227
 Torstensson, Lennart 51
 Trebbien, slagter 188
 Tribler, Lis 5, 223ff, 231, 239, 258, 329, 334,
 Troensegaard, Rasmus Peter 313
 Tuxen, Ole 13, 434
 Tygesen, Erik 347
- Ulrich, tysk løjtnant 262
- Valdemar Atterdag 29, 34ff
 Valdemar den Store 25
 Valdemar Sejr 34
 Veng Christensen, A. 377
 Verdi 249
 Vigholt, Willy 269
 Vilsner, Peter 219
 Væver, Morten 181
- Wagner, Richard 248

Wanscher, Ole 309
Warming, Hanne 356
Watkins, Jim 295
Werner, Anna Lise 362f
Westergaard, A. 196
Westergaard, socialdemokrat 175
Westrup, Knud 312
Westrup, Troels 312f
Wiberg, Bertel 385
Wiig, politiassistent 275
Willingshøj, Christiane 125
Wissing, Othilie 195
Witthaus, glarmester 130
Worm, N.F. 145, 176, 180

Yavuz, Ali 15, 402f
Yttrup, Inga 218

Zeise, Charlotte Marie 88
Zeise, Friedrich 88
Zeise, William Christopher 88f

Ørsted, H.C. 89

Aagesen, Vagn 343

Forfattere og redaktion

Børge Riis Larsen (f. 1945) er uddannet cand. scient. & art. i fagene kemi, fysik og pædagogik fra Københavns Universitet og er Ph.D. fra Danmarks Lærerhøjskole. Har fra 1973 undervist i kemi og fysik på Slagelse Gymnasium og er censor ved universiteterne i videnskabshistorie. Har fra

1998 været redaktør af årbogen *Uddannelseshistorie*. Forfatterskabet omfatter artikler og bøger om naturvidenskabernes undervisningshistorie og pædagogik, forskerbiografier, bidrag til *Den Store Danske Encyklopædi* samt lærebøger til gymnasiet og HF. Seneste udgivelse er *Pædagogikshistorikeren Olaf Carlsen. Liv og værk* fra 2013.

Carsten Egø Nielsen (f. 1952) er uddannet historiker fra Odense Universitet i 1979. Har arbejdet i Kommunernes Landsforening fra 1980 og har beskæftiget sig med Slagelses historie siden 2003. Er medlem af bestyrelsen for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland, den kulturhistoriske forening Slaglosia og Fuglebjerg-egnens Lokalhistorisk Forening. Forfatter til adskillige lærebøger i offentlig administration. Udgav i 2006 *Slagelse Sct. Peders landsogns historie 1949-1970* og har skrevet talrige lokalhistoriske artikler i *Jul i Slagelse* og *Årbog for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland*. Udgiver *Lokalhistorisk Nyhedsbrev* ca. seks gange om året og holder mange foredrag med historiske emner og arrangerer mange lokalhistoriske ture.

Gitte Strange Hansen (f. 1951) er uddannet bibliotekar fra Danmarks Biblioteksskole i 1976. Var fra 1976-81 ansat til udarbejdelse af *Lokalbibliografi for Vestsjællands Amt*. Fra 1977 arkivar ved Slagelse Lokalarkiv og bibliotekar på Slagelse Centralbibliotek. Mangeårigt bestyrelses-

medlem i Sammenslutningen af Lokalarkiver og i Lokalhistoriske Arkiver i Vestsjællands Amt.

Jette Kjærulff Helleesen (f. 1948) og **Ole Tuxen** (f. 1947) er begge cand.mag. i historie og samfundsfag. Bidragydere til *Københavns Universitet 1479-1979*, redaktører af og bidragydere til *Historisk Atlas Danmark*, forfattere af artikler og anmeldelser samt 17 lokalhistoriske bøger, bl.a. *Korsør i 15.000 år*.

Jørgen Mikkelsen (f. 1959) er ph.d. og ansat som arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet. Har i sin forskning primært beskæftiget sig med byhistoriske emner og bl.a. skrevet bogen »Urbanisering og bysystemer i Europa indtil ca. 1800« (2012) samt bidrag til *Viborg og Ribes byhistorier*. Ph.d.-afhandlingen omhandler handel og administration i de sydvestsjællandske byer ca. 1740-1814. Er formand for Dansk Komité for Byhistorie.

Stella Borne Mikkelsen (f. 1969) er uddannet cand.mag. i historie og ansat som stadsarkivar i Slagelse siden 2007. Har bl.a. skrevet artikler om befolkningen på Christiansø i 1700-1800-tallet, sundhedsvæsen på Færøerne 1840-1860 og planlægningen af byudviklingen i hovedstadsregionen ca. 1945-1960. Har desuden været ansvarshavende redaktør for *Personalthistorisk Tidsskrift* samt medlem af redaktionen for tidsskriftet 1066.

